

UNIVERSIDADE DE SANTIAGO DE COMPOSTELA
FACULTADE DE XEOGRAFÍA E HISTORIA
DEPARTAMENTO DE XEOGRAFÍA

O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA. DIAGNOSE E PROPOSTAS DE ACCIÓN

Traballo de investigación presentado por
MANUEL CABALAR FUENTES
para optar ó grao de Doutor en Xeografía

O traballo foi dirixido polos profesores

Dr. D. Rubén Camilo Lois González
Catedrático de Análise Xeográfica Rexional
Universidade de Santiago de Compostela

Dr. D. Alberto Martí Ezpeleta
Profesor titular de Xeografía Física
Universidade de Santiago de Compostela

ÍNDICE

CAPÍTULO I. INTRODUCCIÓN	33
1.1 Punto de partida da investigación.....	35
1.2 Hipóteses de partida da investigación.....	37
1.3 Obxectivos da investigación.....	38
1.4 Metodoloxía de traballo	39
1.5 Estrutura do traballo	44
1.6 Agradecementos.....	45
CAPÍTULO II. TRAXECTORIA HISTÓRICA DOS ESPAZOS	
NATURAIS PROTEXIDOS. O SEU PAPEL NO MUNDO ACTUAL	49
2.1 Introducción.....	51
2.2 Traxectoria dos ENP ó longo da historia	52
2.2.1 Antecedentes remotos dos ENP.....	52
2.2.2 Os albores dos ENP. Yellowstone e Norteamérica como pioneiros. O exemplo cunde e exténdese.....	54
2.2.3 A extensión da idea a Europa. Dificultade de encaixar o novo plantexamento no escenario europeo.....	56
2.2.4 A idea chega a España. A lei de Parques Nacionais de 1916 e as súas consecuencias.	57
2.2.5 Eduardo Hernández-Pacheco. Replantexamento da política Protectora.....	63
2.2.6 O Franquismo, época “negra” da protección da natureza en España.....	66
2.2.7 Renacer da política de conservación da natureza: creación do ICONA e aprobación da Ley de Espacios Naturales Protegidos de 1975	67
2.2.8 A etapa democrática e autonómica, 1ª fase: dende a Constitución de 1978 ata a Ley 4/89	72
2.2.9 A etapa democrática e autonómica, 2ª fase: aprobación da Lei 4/89 como lei estatal de referencia. Aspectos máis relevantes do texto legal	74

2.2.9.1 <i>O Plan de Ordenación dos Recursos Naturais (PORN).</i>	
<i>Luces e sombras</i>	75
2.2.9.2 <i>O Plan Rector de Uso e Xestión (PRUX); instrumento</i>	
<i>aínda por asentar</i>	78
2.2.9.3. <i>As figuras protectoras básicas</i>	80
2.2.10. Novo marco legal estatal. <i>A Ley 42/2007 de Patrimonio</i>	
<i>Natural y Biodiversidad</i> e as súas futuras implicacións prácticas	
sobre os ENP.....	86
2.3 O papel dos Espazos Naturais Protexidos no mundo actual	93
2.3.1. Conservación, uso público, desenvolvemento, investigación;	
as catro funcións dos ENP no mundo actual.....	96
2.3.1.1 <i>Conservación: función primeira e fundamental</i>	
<i>dos ENP</i>	97
2.3.1.2 <i>Desenvolvemento: oportunidade para os</i>	
<i>espazos rurais máis desfavorecidos</i>	99
2.3.1.3 <i>Investigación: laboratorio ó aire libre para</i>	
<i>o estudo dos procesos naturais</i>	102
2.4 Conclusión. Evolución dos ENP en España ó longo do tempo	103
 CAPÍTULO III. O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS	
PROTEXIDOS. CONCEPTO, FUNCIÓN, ÁMBITO	
DE ACCIÓN, INSTRUMENTOS E MEDIOS	111
3.1 Introducción.....	113
3.2 Concepto de uso público en ENP. O seu ámbito de acción	114
3.2.1 Concepto de uso público en ENP	114
3.2.2 Uso público Vs Turismo: unha fronteira difícil de trazar.....	118
3.3 A evolución histórica do uso público e a súa importancia actual.....	123
3.4 Funcións do Uso Público en ENP	127
3.4.1 Función ambiental e social dos ENP: a conservación,	
a educación e a interpretación	128
3.4.2 Turismo e lecer: os ENP como lugares para disfrutar	
e coñecer a natureza.....	131
3.5 Oferta e demanda de uso público nos ENP	133
3.5.1 A oferta de uso público.....	133

3.5.2 A demanda de uso público	138
3.6 Planificación e xestión do Uso Público en ENP.....	145
3.6.1 Planificación do uso público en ENP	145
3.6.2 Xestión do uso público en ENP	148
3.6.3 Modelo de uso público en ENP. Concepto e aplicacións prácticas.....	149
3.6.3.1 <i>Andalucía; único modelo de uso público</i>	
<i>en Rede de España</i>	<i>152</i>
3.6.3.2 <i>Federación EUROPARC: as súas aportacións</i>	
<i>e recomendacións como organismo asesor</i>	
<i>dos ENP españois.....</i>	<i>157</i>
3.6.4 Outros instrumentos e medios para a xestión do uso público	162
3.6.4.1 <i>Comunicación e promoción.....</i>	<i>162</i>
3.6.4.2 <i>Coordinación e participación.....</i>	<i>164</i>
3.6.4.3 <i>Investigación.....</i>	<i>167</i>
3.6.4.4 <i>Administración</i>	<i>170</i>
3.6.4.5 <i>Recursos humanos</i>	<i>171</i>
3.6.4.6 <i>Financiamento.....</i>	<i>172</i>
3.7 Avaliación do uso público. Indicadores	174
3.8 O uso público na Europa Occidental: algunhas breves notas	184
3.9 Conclusión: o papel do uso público nos ENP	189

CAPÍTULO IV. A REDE DE ESPAZOS NATURAIS

PROTEXIDOS DE GALICIA. EVOLUCIÓN HISTÓRICA, SITUACIÓN ACTUAL, CARACTERÍSTICAS

4.1 Introducción.....	195
4.2 O contexto territorial. Síntese das características naturais	
e humanas de Galicia.....	196
4.2.1 Aspectos naturais. O mar e a montaña. O azul e o verde	196
4.2.2 Aspectos humanos. Dinamismo litoral, decadencia interior	198
4.3 Evolución da política de protección da natureza en Galicia	
no seu contexto histórico e social.....	202
4.3.1 A escasa declaración de ENP antes da Lei 9/2001.	
Lenta evolución nun contexto de relativo illamento e atraso	202

4.3.2 A situación actual	207
4.3.2.1 A tardía aprobación da Lei de Conservación da Natureza de Galicia (Lei 9/2001). Aspectos máis relevantes.....	207
4.3.2.1.1 Instrumentos de planificación e xestión. PORN, PRUX e Plans de Conservación. Un longo camiño a percorrer.....	209
4.3.2.1.2 As figuras de protección. Papel que a lei lles asigna.....	212
4.3.2.2 Outros documentos complementarios	218
4.3.2.2.1 Estratexia Galega de Educación Ambiental	219
4.3.2.2.2 Estratexia para a Conservación e Uso Sostible da Biodiversidade	220
4.4 A Rede Galega de ENP. Características xerais.....	221
4.4.1 Superficie protexida.....	223
4.4.2 O papel das figuras protectoras	223
4.4.3 Tipoloxía de Espazos Protexidos en Galicia segundo as súas características naturais e humanas.....	229
4.4.3.1 Os espazos protexidos costeiros. Protección dos humidais e dos últimos tramos litorais ben conservados	232
4.4.3.2 Os espazos protexidos interiores. Protección dos principais sistemas montañosos e impulso das áreas rurais máis deprimidas	236
4.4.3.3 Os principais cursos fluviais: salvagarda do “sistema nervioso” de Galicia. Aplicación práctica do concepto de corredor ecolóxico.....	239
4.5 Un primeiro balance sobre a Rede Galega de ENP.....	244
4.5.1 Os grandes retos do futuro inmediato da Rede Galega de ENP: promoción, planificación e xestión.....	244
4.5.2 Puntos fortes e febles da Rede Galega de ENP	246
4.6 Conclusión	248

CAPÍTULO V. O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA. PRESENTACION DOS CASOS DE ESTUDO E DAS FERRAMENTAS DE INVESTIGACIÓN	251
5.1 Introducción.....	253
5.2 Os casos de estudo. Os ENP galegos con categoría de Parque	254
5.2.1 Razóns para escoller os Parques como caso de estudo.....	254
5.2.2 Características naturais e culturais dos Parques de Galicia.....	256
5.2.2.1 <i>Parque Nacional marítimo-terrestre das Illas Atlánticas de Galicia.....</i>	<i>258</i>
5.2.2.2 <i>Parque Natural do Monte Aloia</i>	<i>264</i>
5.2.2.3 <i>Parque Natural do Complexo Dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán</i>	<i>269</i>
5.2.2.4 <i>Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés</i>	<i>274</i>
5.2.2.5 <i>Parque Natural das Fragas do Eume</i>	<i>279</i>
5.2.2.6 <i>Parque Natural O Invernadeiro.....</i>	<i>285</i>
5.2.2.7 <i>Parque Natural Serra da Enciña da Lastra.....</i>	<i>290</i>
5.3 Ferramentas de estudo do uso público nos Parques de Galicia	295
5.3.1 Indicadores	295
5.3.1.1 <i>Indicadores aplicados na investigación</i>	<i>302</i>
5.3.2 Enquisas.....	312
5.3.2.1 <i>Antecedentes prácticos de enquisas en ENP</i>	<i>325</i>
5.3.2.2 <i>Deseño e posta en práctica das enquisas a visitantes. Cuestionario final</i>	<i>330</i>
5.3.2.3 <i>Enquisas a xestores dos Parques Naturais</i>	<i>347</i>
5.4 Conclusión	361
 CAPÍTULO VI. ESTADO DO USO PÚBLICO NOS PARQUES DE GALICIA. ANÁLISE DA OFERTA.....	 365
6.1 Introducción.....	367
6.2 Oferta de uso público nos Parques de Galicia	368
6.2.1 PARQUE NACIONAL ILLAS ATLÁNTICAS DE GALICIA	368
6.2.1.1 <i>Situación de partida e contexto xeral. O Uso público nos documentos de planificación e xestión...</i>	<i>369</i>
6.2.1.2 <i>Análise da oferta de uso público mediante indicadores.....</i>	<i>378</i>

6.2.2 PARQUE NATURAL MONTE ALOIA	392
6.2.2.1 <i>Situación de partida e contexto xeral.</i>	
<i>O Uso público nos documentos de planificación e xestión...</i>	393
6.2.2.2 <i>Análise da oferta de uso público mediante indicadores.....</i>	400
6.2.3 PARQUE NATURAL DO COMPLEXO DUNAR	
DE CORRUBEDO E LAGOAS DE CARREGAL E VIXÁN	414
6.2.3.1 <i>Situación de partida e contexto xeral.</i>	
<i>O Uso público nos documentos de planificación e xestión...</i>	415
6.2.3.2 <i>Análise da oferta de uso público mediante indicadores.....</i>	417
6.2.4 PARQUE NATURAL BAIXA LIMIA-SERRA DO XURÉS.....	431
6.2.4.1 <i>Situación de partida e contexto xeral.</i>	
<i>O Uso público nos documentos de planificación e xestión...</i>	431
6.2.4.2 <i>Análise da oferta de uso público mediante indicadores.....</i>	445
6.2.5 PARQUE NATURAL FRAGAS DO EUME	457
6.2.5.1 <i>Situación de partida e contexto xeral.</i>	
<i>O Uso público nos documentos de planificación e xestión...</i>	458
6.2.5.2 <i>Análise da oferta de uso público mediante indicadores.....</i>	461
6.2.6 PARQUE NATURAL O INVERNADEIRO	474
6.2.6.1 <i>Situación de partida e contexto xeral</i>	
<i>O Uso público nos documentos de planificación e xestión...</i>	475
6.2.6.2 <i>Análise da oferta de uso público mediante indicadores.....</i>	478
6.2.7 PARQUE NATURAL SERRA DE ENCIÑA DA LASTRA	490
6.2.7.1 <i>Situación de partida e contexto xeral.</i>	
<i>O Uso público nos documentos de planificación e xestión...</i>	490
6.2.7.2 <i>Análise da oferta de uso público mediante indicadores.....</i>	496

CAPÍTULO VII. ESTADO DO USO PÚBLICO

NOS PARQUES DE GALICIA. ANÁLISE DA DEMANDA	513
7.1 Introducción.....	515
7.1.1 Ferramentas de análise e obxectivos	516
7.2 Análise da demanda de uso público nos Parques de Galicia	518
7.2.1 PARQUE NACIONAL DAS ILLAS ATLÁNTICAS DE GALICIA .	518
7.2.1.1 <i>Afluencia de visitantes chegados mediante</i>	
<i>empresas navieiras.....</i>	518

7.2.1.2 Afluencia de visitantes a través de embarcacións particulares.....	525
7.2.1.3 Afluencia de mergulladores.....	527
7.2.1.4 Afluencia de visitantes ós cámpings de Cíes e Ons.....	529
7.2.1.5 Afluencia ó Centro de Visitantes de Cíes	531
7.2.1.6 Afluencia de visitantes en grupos organizados	532
7.2.1.7 Características da demanda.....	534
7.2.1.8 Conclusións	541
7.2.2 PARQUE NATURAL DO COMPLEXO DUNAR DE CORRUBEDO E LAGOAS DE CARREGAL E VIXÁN	542
7.2.2.1 Problemas cos datos de afluencia de visitantes	542
7.2.2.2 Características da demanda segundo a Directora.....	546
7.2.2.3 Conclusións	549
7.2.3 PARQUE NATURAL O INVERNADEIRO	549
7.2.3.1 Afluencia de visitantes.....	550
7.2.3.2 Procedencia e tipoloxía dos visitantes	557
7.2.3.3 Características da demanda segundo o Director.....	559
7.2.3.4 Conclusións	560
7.2.4 PARQUE NATURAL SERRA DE ENCIÑA DA LASTRA	561
7.2.4.1 Afluencia de visitantes.....	561
7.2.4.2 Procedencia dos visitantes	564
7.2.4.3 Características da demanda segundo o Director.....	566
7.2.4.4 Conclusión.....	567
7.2.5 PARQUE NATURAL MONTE ALOIA	568
7.2.5.1 Afluencia de visitantes.....	568
7.2.5.2 Procedencia dos visitantes	574
7.2.5.3 Características da demanda segundo os resultados das enquisas ós visitantes	578
7.2.5.4 Características da demanda segundo o Director.....	597
7.2.5.5 Conclusión.....	599
7.2.6 PARQUE NATURAL BAIXA LIMIA-SERRA DO XURÉS.....	599
7.2.6.1 Anotacións sobre os datos facilitados polas Memorias de Uso Público	599
7.2.6.2 Afluencia de visitantes.....	601

7.2.6.3	<i>Características dos visitantes.....</i>	603
7.2.6.4	<i>Características da demanda segundo os resultados das enquisas ós visitantes</i>	611
7.2.6.5	<i>Características da demanda segundo o Director.....</i>	627
7.2.6.6	<i>Conclusións</i>	629
7.2.7	PARQUE NATURAL DAS FRAGAS DO EUME	629
7.2.7.1	<i>Afluencia de visitantes.....</i>	630
7.2.7.2	<i>Características dos visitantes.....</i>	633
7.2.7.3	<i>Características da demanda segundo os resultados das enquisas ós visitantes</i>	635
7.2.7.4	<i>Características da demanda segundo o Director.....</i>	656
7.2.7.5	<i>Conclusión.....</i>	658
CAPÍTULO VIII. DIAGNOSE E PROPOSTAS DE ACCIÓN.....		661
8.1	Introdución.....	663
8.2	Diagnose da oferta de uso público.....	663
8.2.1.	Parque Nacional das Illas Atlánticas	663
8.2.2	Parque Natural de Monte Aloia.....	666
8.2.3	Parque Natural do Complexo dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán.....	668
8.2.4	Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés.....	670
8.2.5	Parque Natural Fragas do Eume	672
8.2.6	Parque Natural O Invernadeiro.....	674
8.2.7	Parque Natural Enciña da Lastra	676
8.3	Diagnose da demanda de uso público	676
8.3.1	Parque Nacional das Illas Atlánticas	677
8.3.2	Parque Natural Monte Aloia.....	679
8.3.3	Parque Natural do Complexo dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán.....	681
8.3.4	Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés.....	682
8.3.5	Parque Natural Fragas do Eume	685
8.3.6	Parque Natural do Invernadeiro.....	686
8.3.7	Parque Natural Serra de Enciña da Lastra	687

8.4 Propostas de acción	688
8.4.1 Parque Nacional Illas Atlánticas	689
8.4.2 Parque Natural Monte Aloia.....	691
8.4.3 Parque Natural Complexo dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán.....	692
8.4.4 Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés.....	693
8.4.5 Parque Natural Fragas do Eume	695
8.4.6 Parque Natural O Invernadeiro.....	696
8.4.7 Parque Natural Serra de Enciña da Lastra	698
 CAPÍTULO IX. CONCLUSIÓN	 701
 BIBLIOGRAFÍA	 715
LEXISLACIÓN	725
ANEXOS	727
Anexo 1. Cuestionario para os Directores-Conservadores dos Parques de Galicia.....	727
Anexo 2. Cuestionario para os Técnicos de uso público dos Parques de Galicia.....	731
Anexo 3. Enquisa para os visitantes dos Parques de Galicia.....	735

ÍNDICE DE FIGURAS

-Figura Nº1. Evolución do número de visitantes a Parques Nacionais en España. Período 1996-2006.....	125
-Figura Nº2 Poboación total de feito por concellos. Ano 2007.....	201
-Figura Nº3. Densidade de poboación por concellos. Ano 2007.....	201
-Figura Nº4. Porcentaxe de poboación de 65 e mais anos por concellos. Ano 2007.....	202
-Figura Nº5. Rede Galega de Espazos Naturais Protexidos	227

PARQUE NACIONAL ILLAS ATLÁNTICAS

-Figura Nº6. Evolución dos visitantes totais a través de navieiras (Cíes+Ons). Período 2001-2008.....	519
-Figura Nº7: afluencia de visitantes. Comparativa Cíes-Ons. Período 2005-2008	521
-Figura Nº8: afluencia de visitantes en Xullo e Agosto (Cíes+Ons). Promedio 2005-2008	522
-Figura Nº9: afluencia de visitantes en Xullo e Agosto. Comparativa Cíes-Ons. Período 2005-2008.....	522
-Figura Nº10. Proporción de visitantes chegados en Xullo e Agosto respecto ós visitantes de todo o ano (Cíes+Ons). Promedio 2005-2008	523
-Figura Nº11: Afluencia media mensual dos visitantes a través de navieiras (Cíes+Ons). Período 2005-2008	524
-Figura Nº12: embarcacións privadas fondeadas (Cíes+Ons). Período 2005-2008	526
-Figura Nº13: estimación de visitantes en embarcacións privadas fondeadas (Cíes+Ons). Período 2005-2008.....	527
-Figura Nº14: mergulladores rexistrados (Cíes+Ons). Período 2005-2008	528
-Figura Nº15: Afluencia ó cámping de Cíes (pernoitas). Período 2002-2008.....	530
-Figura Nº16: Afluencia á área de acampada de Ons (pernoitas) Período 2002-2008	530
-Figura Nº17: Afluencia ó Centro de Visitantes de Cíes. Período 2001-2008	531
-Figura Nº18: procedencia dos visitantes segundo enquisas do Parque	

en Ons. Ano 2008	537
-Figura N°19: procedencia dos visitantes segundo enquisas do Parque en Cíes. Ano 2008	537

PARQUE NATURAL O INVERNADEIRO

-Figura N°20: afluencia total de visitantes. Período 2005-2008.....	551
-Figura N°21: evolución anual dos visitantes libres. Período 2005-2008	552
-Figura N°22: evolución anual de visitantes Aula da Natureza. Período 2005-2008	552
-Figura N°23: afluencia media mensual de visitantes. Período 2005-2008.....	554
-Figura N°24: afluencia media mensual visitantes libres. Período 2005-2008.....	555
-Figura N°25: afluencia media mensual visitantes Aula da Natureza. Período 2005-2008	556
-Figura N°26. Proporción de visitantes libres Vs Aula da Natureza. Promedio 2005-2008	557
-Figura N°27. Procedencia dos visitantes da Aula da Natureza. Período 2006-2008	558

PARQUE NATURAL SERRA DE ENCIÑA DA LASTRA

-Figura N°28: afluencia media mensual de visitantes. Período 2007-2008.....	563
-Figura N°29: afluencia media mensual visitantes libres. Período 2007-2008.....	563
-Figura N°30: afluencia media mensual visitantes en grupos organizados. Período 2007-2008	564

PARQUE NATURAL DE MONTE ALOIA

-Figura N°31: Evolución da afluencia de visitantes. Período 2000-2008.....	569
-Figura N°32: afluencia media mensual de visitantes. Período 2005-2008.....	571
-Figura N°33: afluencia media mensual de visitantes libres. Período 2005-2008	571
-Figura N°34: afluencia media mensual de visitantes en grupos. Período 2005-2008	572
-Figura N°35: evolución visitantes libres Vs visitantes grupos. Período 2005-2008	573
-Figura N°36: proporción de visitantes libres Vs grupos.	

Promedio para o período 2005-2008	573
-Figura N°37: procedencia dos visitantes libres. Promedio 2005-2008	576
-Figura N°38: procedencia dos visitantes de grupos organizados. Promedio 2005-2008	578
-Figura N°39. A primeira vez que visitou o lugar, cómo soubo vostede da súa existencia?	580
-Figura N°40. Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?.....	581
-Figura N°41. Qué actividades realizou durante a súa visita?	581
-Figura N°42. Que lugares do Espazo Protexido visitou?	583
-Figura N°43. Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?	584
-Figura N°44. No caso de pernoitar na comarca, onde o vai facer?	584
-Figura N°45. Que outros lugares das cercanías ten pensado visitar?	586
-Figura N°46. Que é o que mais lle gustou do Espazo Protexido?	587
-Figura N°47. E o que menos lle gustou?	587
-Figura N°48. Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, canta xente había?	588
-Figura N°49. Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido?.....	589
-Figura N°50. Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido; qué melloras se poden introducir?.....	590
-Figura N°51. Grupo de idade.....	591
-Figura N°52. Ocupación sociolaboral	592
-Figura N°53. Nivel de estudos.....	592
-Figura N°54. Municipio de residencia.....	594
-Figura N°55. Con quen acudiu a este Espazo Natural?	594

PARQUE NATURAL BAIXA LIMIA-SERRA DO XURÉS

-Figura N°56: afluencia de visitantes. Período 2005-2008.....	602
-Figura N°57: afluencia mensual de visitantes. Promedio 2006-2008	603
-Figura N°58: procedencia dos visitantes. Promedio 2006-2008	605
-Figura N°59: procedencia dos visitantes segundo enquisas de satisfacción. Promedio 2007-2008.....	605
-Figura N°60: procedencia dos visitantes programa “Vive ó Natural”. Ano 2007	606
-Figura N°61: motivos da visita segundo enquisas do Parque Natural. Promedio 2006-2008	607

-Figura N°62: tipo de grupo segundo enquisas do Parque Natural.	
Promedio 2006-2008	607
-Figura N°63. A primeira vez que visitou o lugar, cómo soubo vostede da súa existencia?	612
-Figura N°64. Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?.....	614
-Figura N°65. Qué actividades realizou durante a súa visita?	615
-Figura N°66. Que lugares do Espazo Protexido visitou?	616
-Figura N°67. Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?	616
-Figura N°68. No caso de pernoitar na comarca, onde o vai facer?	617
-Figura N°69. Que outros lugares das cercanías ten pensado visitar?	618
-Figura N°70. Que é o que mais lle gustou do Espazo Protexido?	619
-Figura N°71. E o que menos lle gustou?	620
-Figura N°72. Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, canta xente había?	621
-Figura N°73. Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido?.....	622
-Figura N°74. Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido; qué melloras se poden introducir?.....	623
-Figura N°75. Grupo de idade.....	624
-Figura N°76. Ocupación sociolaboral	625
-Figura N°77. Nivel de estudos.....	626
-Figura N°78. Municipio de residencia.....	626
-Figura N°79. Con quen acudiu a este Espazo Natural?	627

PARQUE NATURAL FRAGAS DO EUME

-Figura N°80: afluencia de visitantes. Período 2006-2008.....	631
-Figura N°81: afluencia mensual de visitantes. Ano 2008	633
-Figura N°82: procedencia dos visitantes. Promedio 2007-2008	634
-Figura N°83: motivo da visita. Promedio 2007-2008	635
-Figura N°84. A primeira vez que visitou o lugar, cómo soubo vostede da súa existencia?	639
-Figura N°85. Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?.....	640
-Figura N°86. Qué actividades realizou durante a súa visita?	641
-Figura N°87. Que lugares do Espazo Protexido visitou?	642
-Figura N°88. Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?	643
-Figura N°89. No caso de pernoitar na comarca, onde o vai facer?	644

-Figura N°90. Que outros lugares das cercanías ten pensado visitar?	646
-Figura N°91. Que é o que mais lle gustou do Espazo Protexido?	647
-Figura N°92. E o que menos lle gustou?	648
-Figura N°93. Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, canta xente había?	649
-Figura N°94. Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido?.....	651
-Fig. N°95. Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido; qué melloras se poden introducir?.....	652
-Figura N°96. Grupo de idade.....	652
-Figura N°97. Ocupación sociolaboral	653
-Figura N°98. Nivel de estudos.....	654
-Figura N°99. Municipio de residencia.....	655
-Figura N°100. Con quen acudiu a este Espazo Natural?	655

ÍNDICE DE TÁBOAS

-Táboa Nº1: evolución da xestión do Uso Público nos ENP.....	126
-Táboa Nº2. Os Espazos Naturais Protexidos de Galicia ata o ano 1989.....	206
-Táboa Nº3. Os Espazos Naturais Protexidos de Galicia ata o ano 2001.....	207
-Táboa Nº4. Espazos Naturais Protexidos de Galicia na actualidade (sen incluír Natura 2000).....	241
-Táboa Nº5. Os Lugares da Rede Natura 2000 en Galicia	242
-Táboa Nº5-A. ZEPAS (Zonas de Especial Protección para as Aves).....	242
-Táboa Nº5-B. LIC (Lugares de Interese Comunitario)	243
-Táboa Nº6. Indicadores da oferta de uso público dos ENP de Galicia con categoría de Parque.....	508
-Táboa Nº7 Número de indicadores segundo calificación. Comparativa entre Parques.....	509

ÍNDICE DE FOTOGRAFÍAS

-Fotografía N°1 (Cíes)	259
-Fotografía N°2 (Cíes)	259
-Fotografía N°3 (Monte Aloia)	265
-Fotografía N°4 (Monte Aloia)	265
-Fotografía N°5 (Corrubedo)	270
-Fotografía N°6 (Corrubedo)	270
-Fotografía N°7 (Xurés).....	275
-Fotografía N°8 (Xurés).....	275
-Fotografía N°9 (Fragas do Eume)	280
-Fotografía N°10 (Fragas do Eume)	280
-Fotografía N°11 (Invernadeiro)	286
-Fotografía N°12 (Enciña da Lastra)	291
-Fotografía N°13 (Enciña da Lastra)	291
-Fotografía N°14 (Cíes)	384
-Fotografía N°15 (Cíes)	384
-Fotografía N°16 (Cíes)	385
-Fotografía N°17 (Cíes)	385
-Fotografía N°18 (Monte Aloia)	405
-Fotografía N°19 (Monte Aloia)	405
-Fotografía N°20 (Monte Aloia)	406
-Fotografía N°21 (Monte Aloia)	406
-Fotografía N°22 (Monte Aloia)	407
-Fotografía N°23 (Monte Aloia)	407
-Fotografía N°24 (Monte Aloia)	408
-Fotografía N°25 (Monte Aloia)	408
-Fotografía N°26 (Corrubedo)	422
-Fotografía N°27 (Corrubedo)	422
-Fotografía N°28 (Corrubedo)	423
-Fotografía N°29 (Corrubedo)	423
-Fotografía N°30 (Corrubedo)	424
-Fotografía N°31 (Corrubedo)	424

-Fotografía N°32 (Xurés).....	450
-Fotografía N°33 (Xurés).....	450
-Fotografía N°34 (Xurés).....	451
-Fotografía N°35 (Xurés).....	451
-Fotografía N°36 (Fragas do Eume)	466
-Fotografía N°37 (Fragas do Eume)	466
-Fotografía N°38 (Fragas do Eume)	467
-Fotografía N°39 (Fragas do Eume)	467
-Fotografía N°40 (Fragas do Eume)	468
-Fotografía N°41 (Fragas do Eume)	468
-Fotografía N°42 (Invernadeiro)	483
-Fotografía N°43 (Invernadeiro)	483
-Fotografía N°44 (Invernadeiro)	484
-Fotografía N°45 (Enciña da Lastra)	500
-Fotografía N°46 (Enciña da Lastra)	500
-Fotografía N°47 (Enciña da Lastra)	501
-Fotografía N°48 (Enciña da Lastra)	501
-Fotografía N°49 (Cíes)	533
-Fotografía N°50 (Cíes)	533
-Fotografía N°51 (Corrubedo)	544
-Fotografía N°52 (Corrubedo)	544
-Fotografía N°53 (Corrubedo)	545
-Fotografía N°54 (Corrubedo)	545
-Fotografía N°55 (Monte Aloia)	595
-Fotografía N°56 (Monte Aloia)	595
-Fotografía N°57 (Monte Aloia)	596
-Fotografía N°58 (Monte Aloia)	596
-Fotografía N°59 (Xurés).....	609
-Fotografía N°60 (Xurés).....	609
-Fotografía N°61 (Xurés).....	610
-Fotografía N°62 (Xurés).....	610
-Fotografía N°63 (Fragas do Eume)	637
-Fotografía N°64 (Fragas do Eume)	637
-Fotografía N°65 (Fragas do Eume)	638

-Fotografía N°66 (Fragas do Eume)	638
---	-----

ÍNDICE CARTOGRÁFICO

-Illas Atlánticas de Galicia	261
-Monte Aloia	267
-Complexo dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán.....	271
-Baixa Limia-Serra do Xurés.....	277
-Fragas do Eume	283
-O Invernadeiro	287
-Enciña da Lastra.....	293

CAPÍTULO I

INTRODUCCIÓN

CAPÍTULO I

INTRODUCCIÓN

1.1 Punto de partida da investigación

O ser humano, como todas e cada unha das especies que habitan o Planeta Terra, depende para a súa supervivencia do que lle ofrece a súa entorna. A alimentación e a respiración, como funcións vitais básicas comúns con tódolos demais seres vivos, teñen que obterse do solo que pisa e do aire que o envolve. E por ser funcións básicas, estes elementos teñen que atoparse nunha cantidade abondo como para cubrir as necesidades vitais. Pero non só a cantidade debe ser adecuada, tamén o ten que ser necesariamente a calidade do elemento, é dicir, que as súas cualidades sexan as mellores posibles. Por iso o ser humano procurou desde sempre dun xeito inconsciente manter un certo equilibrio coa entorna natural e ó mesmo tempo sentiu atracción polas manifestacións da natureza, particularmente polas mais grandiosas (altas montañas, ríos caudalosos, bosques frondosos, mares embravecidos) ante as que se queda marabillado e sorprendido pola súa forza, tamaño e beleza.

Por outra banda, a civilización humana asistiu nos últimos séculos a un incremento continuo dos seus efectivos, e como consecuencia disto a unha expansión do territorio ocupado e unha explotación cada vez maior dos recursos que o Planeta Terra pon á súa disposición. Pero os recursos, lonxe de ser infinitos, amósanse como fráxiles e terriblemente limitados; o equilibrio dos elementos que conforman o funcionamento do planeta están ligados por uns fíos demasiado inestables. A imparable carreira do ser humano en pos dos recursos ameaza con poñer fin ó propio home, presa da súa avaricia e da súa insaciable ansia de acadar un nivel de vida que nalgúns casos está cuberto moi por riba das súas verdadeiras necesidades. Deste xeito, a civilización humana nestes intres da súa historia atópase nunha encrucillada, nun instante decisivo, un punto de inflexión no seu evoluir. Nin máis nin menos que decidir qué camiño hai que tomar para poder sobrevivir sen destruír as bases mesmas da supervivencia. É dicir, replantexarse en serio a relación co planeta no que vivimos.

A existencia de Espazos Naturais Protexidos (no sucesivo, ENP) inscríbense neste contexto. A sociedade é consciente da importancia da conservación, e a tal fin destinou

certos lugares de sobresaliente importancia natural para salvagardalos da explotación incontrolada. As mais diversas concepcións e ideas impulsaron este proceso ó longo das décadas pero hai unha que sempre actúa: a natureza atrae instintivamente ó ser humano, que se sente a gusto estando nela ou simplemente contemplándoa pasivamente. Efectivamente, as paraxes naturais mellor conservadas son consideradas esteticamente belas pola práctica totalidade das persoas, que se ven impulsadas a visitalas e admiralas ata un punto tal que a día de hoxe atinxe varios millóns de visitantes anuais en todo o mundo. Velaí o éxito dos ENP na sociedade, estendidos a tódolos recunchos do planeta ata ser varios milleiros os espazos declarados na práctica totalidade dos países. Estes territorios son expresión da forza e beleza natural que esperta os sentidos, e constitúen un exemplo de manexo do territorio acorde coas súas capacidades.

Por outra banda, os ENP non son unha burbulla illada, nin se poden xestionar baixo este concepto. Moi ó contrario, son territorios nos que actúan multitude de factores desde dentro e desde fora que van moldeando a súa fisonomía e as súas dinámicas. Neste contexto, a Xeografía como ciencia do territorio ten moito que dicir. A planificación e xestión territorial son hoxe mais que nunca imprescindibles para garantir a nosa vida e para garantir un futuro ás xeracións vindeiras. Os ENP deben ser un exemplo de territorio integralmente xestionado baixo preceptos de manexo responsable. Unha das facetas de xestión que mais importancia está a cobrar pola súa importancia social e polos seus efectos sobre os territorios obxecto de protección é o chamado uso público, é dicir, todo o relacionado coa xestión dos visitantes que acoden a desfrutar e coñecer estes lugares, e a dispensa de equipamentos e servizos para atender as súas necesidades. Non é tarefa doada xestionar un ENP e moito menos aínda equilibrar a prioritaria conservación co desfrute ordenado de gran cantidade de visitantes ós que non só se debe dispensar equipamentos senón tamén informar e formar sobre a importancia da conservación por medio da educación e a interpretación ambientais.

O presente traballo pretende cubrir un baleiro no ámbito da investigación xeográfica de Galicia. Ata agora, non existe ningún traballo de conxunto que estude o uso público nos espazos protexidos galegos, tan só algún estudo de síntese sobre os ENP do litoral coma o de Hernández Borge (2000) ou de Pérez Alberti (2000) sobre o marco legal que os ampara e regula, así como estudos sobre ENP concretos coma o de Patiño Romarís (2002) sobre o uso turístico do Parque Natural de Corrubedo, sobre a demanda turística no Parque Natural do Xurés por parte de De Uña et al (1998), a propósito da incidencia das políticas de protección medioambiental no mesmo Parque do Xurés por Badás

Fernández (1999), ou mais recentemente de Paül Carril (2009) sobre o uso turístico do Parque Natural de O Invernadeiro. Tampouco hai traballos que sinteticen a cuestión empregando mais ferramentas que os datos facilitados polos propios espazos naturais.

En troques, si hai numerosos traballos desta índole elaborados por xeógrafos no resto de España. Velaí os exemplos das Teses de Doutoramento de Macià Blázquez (1997) sobre o uso público nos ENP da illa de Mallorca, de Sara Hidalgo Morán (2006) comparando o uso público dos ENP de Andalucía e Castela-León, ou de Juan Carlos Muñoz Flores (2006) sobre as consecuencias da aplicación da Carta Europea de Turismo Sustentable nos Parques Naturais de Cabo de Gata (Andalucía) e La Garrotxa (Cataluña). Por descontado que outras disciplinas se teñen aproximado á cuestión, pero tamén exclusivamente fóra de Galicia. Destacan particularmente traballos realizados por biólogos coma o traballo de María Muñoz Santos (2008) sobre avaliación do uso público na Rede de Parques Nacionais, de Javier Gómez-Limón (1997) sobre os usos recreativos nos ENP de Madrid, ou de Marta Múgica (1993) sobre modelos de demanda paisaxística e uso recreativo, que teñen en común o emprego dunha serie de ferramentas de estudo cualitativas e cuantitativas.

A novidade que introduce a presente Tese, xa que logo, non é a temática de estudo, que xa ten varios precedentes na disciplina xeográfica e fora dela, senón o feito de realizar un estudo integral do uso público para ENP de Galicia, ata agora inexistente, no que se combinan tanto as fontes de información tradicionais subministradas polos espazos (Memorias e datos estatísticos) como outras baseadas en evidencias conseguidas mediante traballo de campo e contacto directo e persoal tanto con xestores como con visitantes dos ENP, que posteriormente foron tratadas e analizadas para obter unha visión global do estado da cuestión.

1.2 Hipóteses de partida da investigación

A presente tese de doutoramento asenta as súas bases en dúas hipóteses:

- 1) Galicia incorporouse tarde ás políticas de conservación da natureza. Ata o ano 2001 non promulgou unha lei propia sobre este asunto. Como consecuencia disto, os ENP de Galicia están mal equipados e deficientemente planificados en xeral. O uso público, xa que logo, tampouco está ben desenvolvido: nin está

respaldado por unha planificación sólida nin os ENP dispoñen de equipamentos e servizos adecuados e suficientes para desenvolvelo.

- 2) Existe un amplo respaldo social ós ENP, derivado da innata atracción que o ser humano sente pola natureza e da difusión das ideas conservacionistas entre a sociedade. Así, os ENP acollen un número cada vez maior de persoas interesadas en coñecerlos e desfrutar da natureza. Os espazos galegos (polo menos algún deles) non son excepción a esta regra, de maneira que reciben importantes cantidades de visitantes.

Polo tanto, o traballo de investigación buscará confirmar ou refutar ámbalas dúas hipóteses ó mesmo tempo que procura os obxectivos marcados de antemán. Ditos obxectivos figuran no seguinte apartado.

1.3 Obxectivos da investigación

O obxectivo principal da tese é coñecer o estado do uso público nos ENP galegos empregando ferramentas de investigación que testarán as características da oferta e da demanda, e cos resultados obtidos elaborar un diagnóstico e unhas propostas de acción nesta materia. Os ENP analizados non serán a totalidade dos que conforman a Rede Galega de ENP senón os que teñen categoría de Parque (Nacional e Natural), por ser os únicos que dispoñen de planificación, dun mínimo de equipamentos e dispensa de servizos para o visitante. O resultado que se obteña será o encargado de confirmar ou refutar as hipóteses citadas no apartado previo.

Os obxectivos específicos son os seguintes:

- 1) Coñecer a historia da implantación dos ENP en España, así como as ideas e concepcións que impulsaron este proceso ó longo dos anos.
- 2) Perfilar o papel que teñen asignado os ENP no mundo actual.
- 3) Fixar o concepto de uso público en ENP e todos aqueles aspectos da planificación e xestión que lle competen.
- 4) Coñecer a historia da implantación da Rede Galega de ENP no marco das características naturais e socioeconómicas de Galicia.

- 5) Coñecer as características naturais e xeográficas da actual Rede Galega de ENP, así como a súa representatividade.
- 6) Elixir e poñer a proba o funcionamento de ferramentas de estudo do uso público en ENP.
- 7) Coñecer o estado da oferta de uso público nos ENP galegos con categoría de Parque empregando unha lista de indicadores.
- 8) Coñecer o estado da demanda de uso público nos ENP galegos con categoría de Parque empregando datos estatísticos dos espazos e unha enquisa persoal a visitantes.
- 9) Elaborar unha diagnose do estado do uso público nos ENP galegos con categoría de Parque, tanto para cada caso concreto como para o conxunto dos mesmos.
- 10) Elaborar unhas propostas de acción en materia de uso público para os ENP galegos con categoría de Parque, tanto para cada caso concreto como para o conxunto dos mesmos, tomando como punto de partida o resultado da diagnose.

1.4 Metodoloxía de traballo

Para poder levar adiante este traballo, o primeiro paso necesario foi informarse do tema que se ía pesquisar. A tal fin, fíxose unha busca bibliográfica das principais obras referentes a ENP en xeral, e planificación e xestión do uso público en particular. Nesta busca incluíronse libros, artigos e traballos de diversos investigadores versados na materia, documentos técnicos e estatísticos elaborados por organismos vinculados directa ou indirectamente ós ENP (Ministerio de Medio Ambiente, Consellerías de diferentes gobernos autonómicos, organismos internacionais dedicados ós ENP como UICN ou EUROPARC), ou polos mesmos xestores dos Espazos Naturais (Memorias, documentos de planificación e xestión, datos estatísticos), e por suposto o coñecemento do marco legal da cuestión a través da consulta da lexislación vixente en materia de medio ambiente e ENP a tódalas escalas (europea, estatal e autonómica). A información foi rastrexada nos fondos bibliográficos da Universidade de Santiago fundamentalmente, pero tamén se buscaron referencias noutros centros académicos e investigadores por medio de buscadores especializados de Internet (Rebiun, Teseo, Dialnet), e por suposto se fixeron buscas específicas na Internet onde existen multitude

de documentos e referencias a libre disposición. Con esta bagaxe obtívose unha panorámica xeral da evolución dos ENP, do papel que xogan e do estado da cuestión na actualidade, é dicir, unha visión do contexto xeral do traballo de investigación, así como unha base teórica e conceptual sobre a que asentar a tese. A información sobre as características naturais de Galicia foi tomada de publicacións xeográficas de síntese (diferentes Xeografías de Galicia, citadas na bibliografía e no Capítulo correspondente), mentres que a visión sobre a situación socioeconómica actual de Galicia foi tomada de diversas fontes bibliográficas especializadas que sintetizan magnificamente o tema (RODRÍGUEZ, 1999; ALDREY, 2006), completada con datos estatísticos oficiais actualizados extraídos da páxina web do servizo estatístico autonómico (Instituto Galego de Estatística, IGE).

Tamén se fixo traballo de campo, con visitas ós sete Parques de Galicia e a varios outros ENP da Rede Galega: os Monumentos Naturais das Catedrais, Costa de Dexo, Souto de Rozabales e Fraga de Catasós, amén de varios dos lugares Natura 2000. A intención foi coñecer de primeira man as características físicas dos espazos e, no caso dos Parques, unir o coñecemento *in situ* dos equipamentos e servizos, así como o contacto persoal cos membros da plantilla para conseguir información de primeira man e impresións persoais sobre a situación do uso público que foron sumamente útiles. Tamén se fixeron visitas a ENP doutras Comunidades españolas. En concreto, fíxose unha estancia na Universidade de Sevilla durante o mes de Novembro de 2005 co obxecto de coñecer de primeira man a experiencia andaluza de xestión de uso público, a mais avanzada de España, recopilando información documental e visitando persoalmente algún dos ENP de Andalucía: os Parques Naturais de Sierra Norte de Sevilla, o Parque Natural da Sierra de Grazalema, o Parque Natural de los Alcornocales, as entornas inmediatas do Parque Nacional e Natural de Doñana, e o Parque Periurbano de La Corchuela (periferia de Sevilla). Visitáronse tamén ENP doutras Comunidades como o Parque Nacional de Ordesa e Monte Perdido (Aragón), o Parque Nacional dos Picos de Europa (Asturias, Cantabria e Castela-León), o Parque Natural de Somiedo e o Parque Natural de Redes (Asturias), o Parque Natural das Lagunas de Torrevieja y La Mata e o Parque Natural del Peñón de Ifach (Alacante). Todas estas visitas serviron para ter unha visión de conxunto do funcionamento dos equipamentos e servizos de uso público en España e poder comparar coa situación dos espazos galegos.

O seguinte paso foi a busca de ferramentas para investigar o estado do uso público nos ENP. Foron rastrexados antecedentes teóricos e prácticos tanto na literatura

científica especializada (libros, artigos, traballos de investigación) como organismos internacionais (novamente IUCN e EUROPARC), e administracións públicas que as tivesen aplicado ben a ENP ou ben a temas xerais vinculados coa xestión medioambiental. As finalmente elixidas foron as seguintes:

- a) Recollida e análise de datos estatísticos e descritivos a propósito do funcionamento do uso público nos Parques extraídos das Memorias de Xestión e/ou documentos similares.
- b) Aplicación dunha batería seleccionada de indicadores para a análise do estado da oferta de uso público. O listado de indicadores aplicado na tese de doutoramento está directamente inspirado no proposto por EUROPARC para a avaliación do papel xogado polos equipamentos de uso público nos ENP (EUROPARC, 2006). De feito, a gran maioría dos indicadores que finalmente se empregaron foron tomados desta fonte, pero non a totalidade nin tal como están nesa lista. Como é doado de supoñer, a aplicación de indicadores supón en todo momento adaptarse ás circunstancias da investigación e do obxecto investigado. Deste xeito, a lista que se aplicou no presente traballo prescindiu, por unha banda, de varios indicadores propostos por EUROPARC por ser inviable a súa aplicación, e por outra banda, entre os indicadores incluídos na lista final están presentes tanto indicadores tomados literalmente do listado orixinal como outros retocados por esixencias da investigación (tanto en canto a pequenos cambios na redacción literal do indicador como cambios de localización de Bloque Temático), e outros que non figuran na proposta de EUROPARC que foron engadidos polo interese da información que podían aportar e, claro está, porque eran doados de conseguir. Éstes últimos beben directamente da pesquisa feita por Muñoz Santos (2008) na Rede de Parques Nacionais, moito máis minuciosa e profunda.
- c) Cuestionarios ós xestores dos sete Parques. En concreto, foi realizada un cuestionario persoal ó Director-Conservador de cada Parque na que se pediu información e opinión a propósito dos máis diversos aspectos do uso público do espazo protexido (ver Anexo 1), completada con outra enquisa ó Técnico de uso público no caso de que o Parque dispoña dun (ver Anexo 2). En caso de non habelo, o cuestionario realizouse á persoa que exercía tal función (o propio

Director do Parque en moitos casos). O obxectivo último das entrevistas foi coñecer a visión destas persoas sobre o estado do uso público nos seus Parques, e ó mesmo tempo extraer información para dar resposta ós indicadores seleccionados para estudar a oferta. As entrevistas ós Directores e Técnicos foron realizadas previa cita mediante un entrevistador individual (o propio autor da tese) provisto de gravadora. Esta maneira de proceder atende ó feito de que a totalidade do cuestionario consta de preguntas abertas, que dan pe a que o entrevistado responda con amplitude sen cingirse a unha serie de opcións limitadas; e isto é así porque estamos vivamente interesados en que os directores falen libremente dos temas tratados para sacar a maior cantidade de información posible. Con esta maneira de proceder, unha entrevista na que se tomase nota por escrito das respostas era inviable é pouco útil. Daquela, decidiuse utilizar gravadora para despois, con tranquilidade, escoitar detidamente o contido da conversa e tomar nota de todos aqueles datos e cuestións de interese para a investigación, non só as respostas directas ás preguntas senón tamén moitos comentarios e anotacións que fosen xurdindo na conversa e que son moi útiles para completar con información da máxima importancia a panorámica do director sobre o uso público no espazo. Hai que dicir que a totalidade dos Directores e Técnicos accederon sen problema a seren entrevistados, nun ambiente cordial e distendido de máximo espírito colaborador.

- d) Enquisas ós visitantes de tres Parques Naturais seleccionados polas súas diferentes características: Monte Aloia (Parque de uso periurbano), Fragas do Eume (Parque Natural de gran beleza e fráxil polo seu ecosistema forestal ben conservado), e Baixa Limia-Serra do Xurés (espazo de montaña media fronteirizo e fundamento rural). Mediante o cuestionario (ver Anexo 3) buscamos facer unha aproximación á demanda de uso público dos ENP galegos actual que vaia máis alá das simples cifras de afluencia recollidas polos Parques. Ó mesmo tempo, a partir das enquisas puidemos obter valiosa información referida á valoración da oferta por parte dos visitantes. O cuestionario final baseouse no tipo de preguntas que habitualmente aparecen nos cuestionarios voluntarios que posúen os propios ENP, así como outros estudos que tamén empregaron enquisas a visitantes de ENP (remitimos ó Capítulo V para ver as referencias). Unha vez deseñado o cuestionario e antes da súa posta en marcha

definitiva, primeiro púxose a proba mediante un test de proba, a partir do cal se fixeron unha serie de pequenos axustes no mesmo, que se detallan polo miúdo no Capítulo V. A enquisa final foi realizada nos puntos de maior afluencia dos Parques arriba sinalados, escollendo para realizalas tanto a tempada estival por ser a que atinxe maior cantidade de visitas (veráns de 2005, 2006 e 2009), como outras épocas do ano de menor afluencia para detectar posibles cambios no tipo de visitante (Semana Santa de 2006 en Fragas do Eume, Outono de 2005 e 2006 en Monte Aloia e Xurés).

- e) Observación persoal e traballo de campo. Varias das cuestións a investigar do uso público dos Parques foron directamente estudadas e observadas mediante as visitas persoais ós espazos protexidos. Mediante estas visitas, houbo ocasión de coñecer mais de preto os espazos e as súas características, e foi posible comprobar *in situ* certos aspectos que doutra maneira serían difíciles de detectar. Todo isto enriqueceu o punto de vista persoal do investigador mediante unha experiencia directa dos fenómenos estudados.

A partir dos datos e informacións obtidos mediante as ferramentas anteriormente citadas obtívose unha abundante e valiosa información tanto de índole cualitativa coma cuantitativa que nos permitiu obter unha visión sinxela e ó mesmo tempo veraz do estado do uso público e a súa presumible evolución. Unha vez máis, reiteramos que foron aplicados ós sete espazos protexidos galegos con categoría de Parque.

A información obtida a través das entrevistas persoais cos Directores e Técnicos foi primeiramente transcrita a partir do material gravado, extraendo a continuación toda a información necesaria para obter resposta ós indicadores seleccionados. Mentres tanto, a información das enquisas ós visitantes foi baleirada e tratada mediante a folla de cálculo Microsoft Excel, extraendo os datos estatísticos e as gráficas correspondentes para o estudo dos resultados.

Todas estas ferramentas de investigación son das máis empregadas en estudos deste tipo en primeiro lugar pola súa utilidade, posto que os datos e informacións conseguidos mediante estas vías sintetizan os aspectos máis importantes que se pretenden estudar dun xeito sinxelo e efectivo; e por outra banda polo relativamente doado que resulta conseguir e manexar os datos que aportan. O Capítulo V da tese será o momento e lugar no que pasaremos a explicar con máis detalle os motivos que nos levaron a utilizar estes

métodos, así como os fundamentos teóricos e os precedentes prácticos que nos serviron de inspiración e exemplo. No mesmo Capítulo V tamén se explicará o proceso de confección e a súa aplicación práctica cos seus puntos favorables e a súas puntuais dificultades.

1.5 Estructura da investigación

A tese de doutoramento está composta por un total de oito Capítulos, incluído o presente (Capítulo I). Os Capítulos II e III conforman a base teórica da investigación e abordan a evolución histórica da creación de ENP e as ideas e concepcións que os impulsaron (Capítulo II), e a fixación do concepto de uso público e todos aqueles aspectos da planificación e xestión dos ENP que entran no seu radio de acción (Capítulo III). Esta parte é completada no Capítulo IV que aborda o contexto espacial da tese: síntese das características naturais e socioeconómicas da Galicia actual, e repaso á historia dos ENP en Galicia coas características mais relevantes da actual Rede.

O Capítulo V pon inicio á parte empírica da tese cunha presentación dos ENP estudados e unha xustificación da súa escolla, seguido dunha detallada explicación das bases teóricas, dos antecedentes prácticos e do proceso final de posta en marcha das ferramentas de investigación da oferta e a demanda de uso público, (indicadores, entrevistas a xestores, enquisas a visitantes).

Os Capítulos VI e VII conforman o núcleo empírico da investigación. O primeiro deles estuda a oferta de uso público empregando indicadores previamente seleccionados, e o seguinte estuda a demanda en base ós datos recollidos polos propios ENP e os resultados de enquisas persoais a visitantes de tres Parques seleccionados. Nos dous casos, o estudo foi completado polas opinións manifestadas polos xestores (Director e Técnico de Uso Público) en entrevistas persoais concertadas de antemán.

O Capítulo VIII encárgase de facer unha diagnose do estado do uso público nos ENP galegos con categoría de Parque, e partir disto elaborar unhas propostas de acción nos vindeiros anos coa idea de corrixir defectos e perseverar nos aspectos que camiñan pola boa dirección.

Por fin, o Capítulo IX serve como colofón do anterior xa que despois de descubrir as virtudes e defectos de cada Parque por separado e propoñer o camiño a seguir para cada caso concreto, este Capítulo inclúe unha diagnose e unhas propostas de acción pero

neste caso referidas ó conxunto dos Parques. Ó mesmo tempo, este Capítulo serve como conclusión do traballo de investigación.

1.6 Agradecementos

O presente traballo de investigación non vería a luz sen a desinteresada colaboración de varias persoas. En primeiro lugar, os Directores dos Parques de Galicia e os Técnicos de Uso Público, que en todo momento foron sumamente amables co autor deste traballo, accedendo de moi bo grado a colaborar e a responder a tódalas preguntas que se lle formularon. Tamén outros membros do persoal dos Parques prestaron a súa axuda e consellos en moitos momentos.

Un profundo agradecemento tamén a todos aqueles visitantes dos Parques Naturais de Fragas do Eume, Monte Aloia e Xurés que accederon pacientemente a dedicar uns minutos do seu tempo de lecer a responder ó cuestionario que se lles plantexou. Temos que dicir que en liñas xerais o grao de colaboración foi significativamente alto, pois case todos aqueles ós que se lles pediu permiso para seren enquisados aceptaron colaborar con exquisita cortesía.

Moitas grazas tamén ás persoas amigas que axudaron ó autor a realizar as enquisas ós visitantes, de maneira totalmente desinteresada e mesmo prescindindo de parte do seu propio tempo de ocio, axilizando un traballo que doutro xeito sería moito menos productivo. Grazas Marco, Sofía, Masa, Adrián e Louri. De todo corazón. A miña débeda é inmensa con todos vos.

Tamén debo dar grazas a todos e cada un dos bos amigos que de continuo se interesaron pola marcha do traballo e deron consellos e folgos para seguir a loita. En particular quero dar grazas ós colegas xeógrafos compañeiros de fatigas e sobre todo e ante todo, amigos da alma: Paco, Carlos, Román, Roberto e o profesor Lourival (a sabedoría da vida personificada). A familia ven imposta pero os amigos escóllense, e teño o orgullo de estar rodeado dos mellores. Que as boas amizades perduren para sempre.

Un agradecemento moi especial para Roberto, que literalmente me salvou a vida coa cartografía. Sen a túa axuda non chegaría ó final do camiño. Déboche un favor moi grande meu irmán.

Por suposto, teño que agradecer profundamente ós meus orientadores, os profesores Alberto Martí Ezpeleta e Rubén Camilo Lois González, a enorme paciencia que tiveron

con este despistado discípulo, a súa amabilidade e disposición para botar unha man en todo o necesario, e tamén os seus sabios consellos para conducir este traballo a un final feliz.

Non podo esquecer a dúas persoas moi importantes na miña vida que se foron para sempre nestes últimos anos, que sempre me quixeron moito e me apoiaron en todo. Miña avoa Aurora e miña tía Elisa. O cariño non se esquece; perdura no tempo mais alá da ausencia física. Esta persoa que escribe non tería sido como é sen a vosa existencia.

E por último, un recordo moi especial á miña familia, e sobre todo a meus pais. Os que mellor me coñecen, os que mellor saben dos bos e malos momentos de todos estes anos. Os que sempre me quixeron. Os que sempre confiaron en min. Ós que non lle podo fallar. Nunca.

CAPÍTULO II

TRAXECTORIA HISTÓRICA DOS ESPAÇOS NATURAIS PROTEXIDOS O SEU PAPEL NO MUNDO ACTUAL

CAPÍTULO II

TRAXECTORIA HISTÓRICA DOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS O SEU PAPEL NO MUNDO ACTUAL

2.1 Introducción

O ser humano é un membro máis da natureza, unha especie máis do planeta Terra. A tecnificada sociedade na que nos tocou vivir ten xerado a miúdo a ilusión de estarmos á marxe dos procesos naturais, de non depender para nada dos caprichosos vaivéns do medio. Nada máis lonxe da realidade; agora máis que nunca a nosa sobrevivencia está ligada ó entorno. As inxentes cantidades de materia e enerxía que diariamente consumimos extraense directamente da natureza, e teñen un límite, non son inesgotables. E eses límites están próximos a seren ultrapasados.

Co transcurso do tempo, foise tomando conciencia do perigo que axexaba se proseguía este ritmo de explotación dos recursos planetarios. Deste xeito, grandes acordos mundiais foron suscritos con vistas a un aproveitamento racional dos recursos e á salvagarda das condicións ambientais, fonte do noso benestar e da nosa propia supervivencia como especie sobre o planeta: a Conferencia de Estocolmo en 1972 foi un fito destacado, e anos máis tarde o Cumio Da Terra ou Cumio de Río (1992) e o Protocolo de Kyoto sobre o control dos gases que inflúen no Cambio Climático (1997) entre outras que sería moi longo de relatar. O seu grao de cumprimento non sempre é o máis desexable, pero son unha mostra clara de que é necesario tomar medidas para frear a perigosa deriva na que estamos inmersos antes de que as consecuencias sexan inevitables.

Un dos indicadores desta vontade protectora do entorno que nos sustenta é a existencia de Espazos Naturais Protexidos (de agora en diante, ENP), que teñen a intención primeira de salvagardar certos territorios e lugares da man do home co fin de protexer os elementos naturais que os conforman e os fluxos e mecanismos que os sustentan (flora, fauna, augas, paisaxe en xeral, etc). As funcións dos ENP foron evoluíndo co paso do tempo para non limitarse tan só a exclusiva protección. Desta evolución é da que nos imos ocupar neste capítulo, onde faremos un percorrido pola historia (e mesmo a prehistoria) dos ENP, deténdonos particularmente no papel que se

lle foi asignando nas diferentes etapas evolutivas. Porque a historia dos ENP non é tan recente como cabería supoñer.

2.2 Traxectoria dos ENP ó longo da historia

2.2.1. Antecedentes remotos dos ENP

Desde o principio dos tempos, a especie humana rendiu culto dun ou doutro xeito á natureza. As relixións primitivas divinizaban a natureza e os seus elementos, sabedores como eran de que a súa supervivencia estaba ligada a eses procesos e elementos poderosos e misteriosos ós que veneraban e temían á vez. Polo tanto, como os cambios periódicos do medio no que se desenvolvían significaban a diferenza entre a vida e a morte, o home adoraba á natureza e procuraba respectala para que lle fose propicia e non os castigase. Exemplos disto atopámoslos en tódolos continentes: desde o home do Paleolítico coas súas pinturas rupestres ata as civilizacións exipcia e mesopotámica (atentos observadores dos ciclos naturais), pasando polos gregos e romanos (que se ben veneraban deuses antropomorfos en realidade eran personificacións dos elementos da natureza), e continuando polos amerindios norteamericanos (citados sempre como un dos mellores exemplos de convivencia harmoniosa coa Nai Natureza), as civilizacións Azteca e Maia, os aborixes australianos ou as diferentes tribos africanas. Algunha destas manifestacións de culto sobrevive na actualidade. E por outra banda, a especie humana de maneira instintiva ten sensacións positivas e agradables ante a contemplación dunha paisaxe ou o simple acto de acariñar unha mascota, instinto denominado “biofilia” que enlaza directamente coas mais ancestrais pulsións humanas de relación coa entorna (DONAT, 1999).

Frecuentemente, estes cultos relixiosos consagraban ó mesmo tempo como lugares de especial veneración algúns espazos concretos que consideraban sagrados. Ayers Rock en Australia, o Monte Fuji en Xapón, tan só por citar dous exemplos mundialmente coñecidos, son lugares protexidos por este tipo de culto ou “superstición” desde hai séculos. Tamén na Península Ibérica en xeral e Galicia en particular existiron lugares así, especialmente certas fragas, montañas, ríos e fontes que foron obxecto de veneración por varias xeracións de seres humanos. Estes e outros similares en todo o mundo podémolos considerar os precedentes máis remotos dos ENP que, se ben tiñan

unha finalidade relixiosa, non deixan de ser expresión da admiración que esperta a natureza e as súas manifestacións máis grandiosas en todo ser humano.

Nun plano un pouco distinto, dentro do noso continente, tamén o poder político-relixioso ten xerado dende hai séculos verdadeiros santuarios da natureza a través da acotación de certos espazos para o seu desfrute exclusivo. Bo exemplo son os coutos de caza reais que se reparten por toda Europa desde a Idade Media, que mantiveron ata a actualidade importantes ecosistemas case intactos. No caso español, os citados coutos de caza (neste caso os *Cotos Regios*) e mesmo os *Reales Sítios* (lugares destinados ó esparcemento e ocio da Familia Real en diversos lugares de España), son considerados por moitos autores como os antecedentes directos dos ENP en España. Mesmo a declaración dos *Montes de Utilidad Pública* a mediados do século XIX é sinalada como a primeira iniciativa protectora propiamente dita polo seu carácter oficial e a preocupación polas funcións económicas e ambientais dos montes que inspiraba a súa promulgación (MULERO, 2002; DIEGO e GARCÍA CODRÓN, 2007).

Todas estas accións non son froito dunha política que se poida considerar “consciente” de protección da natureza, se ben están guiadas por unha veneración á riqueza e xenerosidade do medio (sobre todo en canto a flora e fauna, aínda que tampouco falta a consideración estética da paisaxe), e neste senso sí se poden considerar actos plenamente conscientes de salvagarda de certos lugares e dos seus tesouros naturais.

De tódolos xeitos, convén aclarar que xa dende a antigüidade clásica grecolatina, se teñen erguido voces preocupadas polo deterioro do medio natural e as súas negativas consecuencias (DIEGO e GARCÍA CODRÓN, 2007), como o caso do gran pensador Platón, que xa no século V a.C. observaba con preocupación a grande deforestación de certos lugares de Grecia e os problemas que ocasionaba. Esta preocupación tivo continuidade entre certos personaxes da elite cultural no discorrer dos séculos segundo a explotación do medio se ía acrecentando co avance da agricultura primeiro e da industria algo máis tarde.

Urteaga (1987) sintetiza magníficamente os dous xeitos de concebir a relación entre home e natureza que coexistiron no mundo occidental. Unha estaba baseada na lectura literal da Biblia (citando textualmente o versículo I,28 do Libro do Xénese (“*creced y multiplicaos...*”) por parte de Diego Liaño e García Codrón (2007) e tamén por Bosque Maurel (1996)), onde se insta ó home a aproveitar no seu beneficio os froitos da natureza, xa que é a súa misión por mandato divino. Ademais, a idea de que os recursos

naturais se puidesen esgotar era inconcebible, pois o Altísimo continuamente se encargaba de multiplicar as súas criaturas (o coñecido adagio “Deus proveerá” fai referencia á infinita fecundidade da Creación).

A outra visión da relación home-medio vai tomando conciencia dos negativos efectos dunha desmedida explotación da natureza e pon en entredito o futuro benestar humano (DIEGO e GARCÍA CODRÓN, 2007). A base inicial deste enfoque ten tamén unha raíz teolóxica: o home pecador pon en perigo os equilibrios da perfecta Creación pola súa codicia (URTEAGA, 1987). Estas ideas comezaron a poñerse de manifesto co crecemento demográfico e a conseguinte necesidade de máis roturacións, o nacemento e expansión de novas actividades fabrís e a aparición de núcleos urbanos cada vez máis grandes, proceso axudado ademais polos crecentes coñecementos científicos que se ían adquirindo. Hai numerosos exemplos deste último enfoque nos que non imos deternos, pero o caso de Robert Malthus e a súa fonda preocupación polo equilibrio poboación-recursos xa durante o século XVIII resulta un exemplo magnífico: avoga polo control demográfico para impedir un futuro colapso da sociedade humana por falta de recursos para subsistir.¹

En certo modo, ámbolos dous enfoques seguen presentes hoxe no mundo, con certos matices e evolucións lóxicas polo paso do tempo e as transformacións sociais.

Pero as medidas lexislativas de protección e coidado de determinados lugares non comezarán oficialmente ata mediados do século XIX, que é cando podemos dar por iniciada a existencia dos ENP tal como hoxe en día os concebimos.

2.2.2 Os albores dos ENP. Yellowstone e Norteamérica como pioneiros. O exemplo cunde e esténdese

O ano 1872 é unha data que no ámbito dos ENP resulta lexendaria. O Congreso dos EEUU declaraba Yellowstone (Estado de Wyoming) como Parque Nacional. Trátase do primeiro ENP declarado legalmente como tal en toda a historia. Este paso pioneiro terá a súa continuidade nos propios EEUU posteriormente (Yosemite, California, en 1890) e o seu exemplo non tardará en estenderse a outros lugares próximos xeográficamente (Canadá e México) e culturalmente (Australia e Nova Zelandia), que ó mesmo tempo

¹ Esta doutrina (malthusianismo) ten sido aplicada por algúns Estados ó longo do século XX, especialmente China e a India, como medida para frear o crecemento poboacional, mesmo dun xeito bastante drástico. Tamén foi e segue sendo promovida por algúns círculos intelectuais e políticos, agrupados no chamado Clube de Roma.

posuían similares condicións naturais (países extensos e pouco poboados con importantes territorios en óptimo estado natural).

O obxectivo deste traballo de investigación non é profundar nas causas do xurdimento dos ENP e das medidas legais para declaralos e protexelos, pero para entender o papel que hoxe en día xogan e por qué existen, temos que facer unha semblanza, anque sexa breve e sintética, dos elementos que entraron en xogo no seu nacemento.

Non é froito da casualidade que os primeiros ENP xurdiran nos EEUU. A xoven e emprendedora república, embarcada por unha banda nos impulsos da Revolución Industrial e por outra na expansión e conquista de territorios no Oeste foi tomando conciencia de dúas cuestións paralelas: a grandiosidade do seu patrimonio natural e das súas paisaxes, e o perigo de desaparición que corrían polo progreso. De feito, Mulero (2002) destaca o papel da “*filosofía desarrollista*”, é dicir, a política consistente en desenvolver os territorios non explotados ata entón, dominante neses intres en EEUU. Esta política conlevaba un custe ambiental elevado, o que fixo xurdir a idea de protexer certos espazos da man do home entre unha elite cualitativamente importante.

O imparable avance de Norteamérica como potencia industrial ía acompañado pola expansión no Oeste, o trazado do ferrocarril e a conseguinte explotación dos recursos naturais e duns lugares que para o home branco resultaban dunha beleza sobrecolledora. A isto tamén podemos unir o afán diferenciador dos EEUU como nova potencia fronte a Europa: mentres ésta última posúe como gran valor os monumentos erguidos pola man do home, os EEUU contraponen a grandiosidade da súa prodixiosa natureza. Todos estes elementos constitúen a base fundamental que explica o nacemento dos ENP en América do Norte.

En síntese, a razón fundamental pola que nos EEUU se tomou a decisión de poñer baixo protección certos territorios foi a posibilidade de que o ser humano puidese admirar as marabillas da natureza, marabillas que ademais constituían un sinal de identidade e orgullo para o país, visión que aínda hoxe en día segue moi viva (DIEGO e GARCÍA CODRÓN, 2007). Por tanto, a posibilidade de visitar e admirar estes lugares, ou o que é o mesmo, o uso público dos mesmos, está na mesma raíz da orixe dos ENP, son a súa razón de ser primeira.

A iniciativa non tardou en ser tomada en conta por outros países, e así estados veciños coma Canadá ou México adoptaron medidas legais para declarar os seus primeiros Parques Nacionais ben cedo (Canadá en 1877). Outros países afíns

culturalmente como Australia tamén se sumaron á idea ó pouco tempo. Tampouco hai que esquecer que estes países, igualmente moi grandes e posuídores dunha riqueza paisaxística inmensa, compartían con EEUU a idea de destacar a inmensa beleza do seu medio natural, polo que a política norteamericana atopou nestes lugares un lugar de doada implantación.

2.2.3. A extensión da idea a Europa. Dificultade de encaixar o novo plantexamento no escenario europeo.

Cando o século XX estaba a dar os seus primeiros pasos, chegou a Europa a idea de crear legalmente espazos naturais a salvo da man do home. O primeiro paso deuse en Suecia en 1909, e logo seguiron outros países coma Suíza, Francia ou Alemaña. Orixinalmente, o plantexamento que bulía tras destas primeiras declaracións era calcado do norteamericano: a salvagarda de santuarios da natureza que se mantiveran intactos para desfrute e marabilla daqueles que os contemplasen e desfrutasen.

Nembargante, deseguida quedou claro que este plantexamento non se podía trasladar a Europa dun xeito literal. E o motivo era ben doado: mentres en Norteamérica e outros grandes países existían amplos espazos case despoboados que matiñan o seu carácter primixenio case íntegro, en Europa a humanización do espazo era intensa. Dende hai milenios, o espazo europeo, en xeral bastante poboado, foi obxecto de aproveitamento por parte das diferentes sociedades humanas que ó longo dos séculos se foron asentando nel. Deste xeito, a paisaxe europea tiña a impronta dunha longa ocupación humana. Ademais, ese territorio seguía sendo sostén dunha considerable poboación rural, que utilizaba os seus recursos e que era responsable de manter a paisaxe no estado no que se coñecía. Non eran pois grandes espazos virxes senón áreas rurais cunha poboación asentada o que predominaba no continente europeo.

Polo tanto, e se nun principio os primeiros Parques Nacionais europeos naceron seguindo os mesmos plantexamentos que os de Norteamérica, non se tardou en repensar e redefinir o seu papel, adaptándose ás súas peculiares circunstancias (debate aínda aberto hoxe), designando tres funcións primordiais para os seus ENP vixentes aínda na actualidade (MULERO, 2002):

1. Lugares propicios para o estudo científico.
2. Preservación para o desfrute das xeracións futuras.

3. Desfrute público (a idea de uso público está presente dende o primeiro intre).

A evidencia da necesidade dunha xestión particular para os ENP europeos segue presente no momento actual, de forma que a Unión Internacional para a Conservación da Natureza (en adiante UICN) ten elaborado documentos técnicos especificamente adicados a Europa e os seus problemas, do que *Parques para la Vida: plan de acción para las áreas protegidas de Europa* (1994) é o mellor exemplo.

2.2.4. A idea chega a España. A lei de Parques Nacionais de 1916 e as súas consecuencias.

A España tamén chegaron bastante cedo estas ideas conservacionistas. A primeira lei especificamente adicada ós ENP foi aprobada no ano 1916 (*Lei de 7 de Diciembre de 1916 de creación de Parques Nacionales en España*) e os primeiros ENP, os Parques Nacionais de Covadonga e Ordesa, foron declarados en 1918.

Que esta lei fose unha realidade e que a política española de ENP tivese un nacemento tan temperán ten o seu fundamento no arraigo que en España acadaron diversas correntes científicas e educativas que estaban moi en boga no tramo final do século XIX en Europa e que atoparon boa acollida en certos sectores das clases acomodadas do país.

Por unha banda, medran e desenvólvense as Sociedades Excursionistas, que atopan na natureza un lugar de sosego, de contemplación, de estudo científico, e ó mesmo tempo de dignificación do ser humano, tiranizado pola máquina e o caótico mundo urbano. Moi particularmente, estas sociedades xurdiron nos principais núcleos urbanos, é dicir, Madrid e Barcelona. Estes grupos estaban moi estreitamente relacionadas coas correntes ideolóxico-culturais ligadas ó Rexeneracionismo e o Hixienismo, que concebían o turismo na natureza como un “*ejercicio de cultura y civilización*” (GÓMEZ, 1992a) inscrito na preocupación polo atraso social, educativo e moral de España no cambio de século (a crise do 98). Estas concepcións tamén estaban detrás do nacemento da *Institución Libre de Enseñanza* e tiñan a inmediata Serra do Guadarrama como escenario preferente das súas andainas. Estas sociedades foron unhas das grandes impulsoras da promulgación da Lei de Parques Nacionais, e durante bastantes anos pediron con insistencia a declaración da Serra Madrileña como Parque Nacional.

Ó mesmo tempo, outras influencias e ideais están detrás do primeiro impulso conservacionista. Podemos mencionar as ideas ilustradas aínda vixentes, os efluvios do Romanticismo e a súa exaltación da natureza en xeral e da montaña en particular, e tamén o recién rematado proceso desamortizador animado por un forestalismo moi intenso. Autores como Josefina Gómez Mendoza (1992a) sinalan precisamente o forestalismo como o principal substrato no que funde as súas raíces o primeiro naturalismo en España. Sinala como motivo deste importante papel a idea da conservación dos montes entendidos coma patrimonio público (mesmo comparando os espazos naturais coas obras de arte), e non só como simple fonte de materias primas. Ademais, estes primeiros forestalistas concebían as superficies boscosas como sustentadoras e garantes de certos procesos naturais beneficiosos para toda a sociedade, anticipando o actual concepto de “Servizos Ambientais”: *“Los montes ejercen sus funciones sobre el agua, el suelo y el clima y, por extensión, sobre la salubridad y la riqueza de las poblaciones. Así lo creen los forestales de las primeras épocas...”* (GÓMEZ, 1992b, 217). Máis expresiva aínda da superior importancia da conservación polos beneficios ambientais fronte á simple explotación resulta a seguinte cita de Antonio García Maceira (1915) recollida por Gómez Mendoza (1992b, 248): *“...el mercado representa un interés momentáneo y pasajero, mientras el monte constituye un bien permanente en la vida social, que debe substraerse siempre a la especulación y al capricho de las costumbres”*. Tamén Casals Costa (1988) destaca o importantísimo papel do corpo de enxeñeiros forestais e de montes no seu afán por protexer o patrimonio forestal español ante as graves deforestacións provocadas pola Desamortización, cunha visión conservacionista de influencia alemá (Dasonomía) na que a preocupación polos beneficios ambientais (fixación de solo, control de inundacións, etc) xa estaba presente, amén dun marcado e tempraneiro interese pola importancia da educación ambiental nas escolas e na sociedade en xeral coa instauración do “Día da Árbore” nas postrimerías do século XIX e principios do XX.

Por fin, Casado de Otaola (1997) sinala a confluencia de tres factores como detonantes principais da creación dos primeiros ENP españois: amén da importancia dos enxeñeiros de montes sempre citada pola maioría dos autores, destaca a aportación dos naturalistas na conformación do conservacionismo español, aportación que este autor considera se lle ten dispensado unha importancia menor da que en realidade rematou tendo como representantes dunha *“...visión más realista, moderna y elaborada de la conservación”* (p.386). Como terceiro factor, máis ancestral, indica o *“gusto*

aristocrático por la caza en extensas áreas silvestres” (p.385), que funde directamente as súas raíces na tradición dos coutos de caza nobiliarios que se estenderon por toda a península dende a Idade Media ou mesmo antes.

Tamén Mollá Ruíz-Gómez (1992) adica unha sentida glosa ás actividades divulgativas dos “guadarramistas” e destaca o seu traballo en prol da observación das paisaxes da serra madrileña dende un punto de vista eminentemente xeográfico, onde a comprensión do mesmo coma un todo integrado por partes en íntima relación e a educación ambiental eran obxectivos supremos a acadar. A importancia das Sociedades Excursionistas madrileñas sería pois digna de aprecio no asentamento da primeira conciencia ambiental na sociedade española.

Neses intres, tamén se debe ter en conta o destacadísimo papel que xogaron certos personaxes a título particular, sen os cales o camiño a andar sería máis complicado. Dous son os homes que máis sobrancearon na primeira etapa da protección da natureza en España. Trátase de Pedro Pidal y Bernaldo de Quirós, Marqués de Villaviciosa, e Eduardo Hernández-Pacheco. Neste apartado ímonos ocupar do primeiro deles, principal protagonista e valedor das primeiras iniciativas españolas no ámbito dos ENP.

Pedro Pidal, entusiasta naturalista e excursionista, quedou prendado da experiencia Norteamericana, que coñecía persoalmente (visitou Yellowstone), e tentou con tódalas forzas implantar a idea en España, valéndose da súa condición de Senador e, como non, da súa destacada posición social. De feito, foi o principal impulsor da Lei de Parques Nacionais e de que as Cortes a aprobasen definitivamente. Os plantexamentos do Marqués de Villaviciosa eran calcados ós Norteamericanos, de aí que os primeiros Parques Nacionais declarados, Covadonga e Ordesa, reflexen esas primeiras ideas de escenarios naturais grandiosos que caracterizan a primeira etapa da protección de espazos naturais, aínda totalmente influenciada polo chamado “Espíritu de Yellowstone” (DIEGO e GARCÍA CODRÓN, 2007). Ó mesmo tempo, hai que ter moi presente que o fundamento conservador das ideas do Marqués de Villaviciosa son evidentes nesta etapa inicial dos ENP españois, conservadurismo que se manifestaba na exaltación dos territorios protexidos coma santuarios da natureza (manifestacións de incomparable beleza saídas da man do Creador), e tamén no carácter simbólico que lles atribuíu como parte do acervo cultural e identitario de España (Covadonga como cuna da Reconquista), seguindo unhas concepcións moi similares ás aplicadas en Norteamérica, que lle servían como modelo de referencia (CASADO, 1997).

Estas ideas restaron certo rigor científico ás primeiras declaracións, algo que se iría corrixindo posteriormente. Ademais, o fomento do turismo víase seriamente dificultado pola falta de accesos, prometidos e non executados, e sobre todo polo feito, xa mencionado previamente cando falábamos da implantación dos primeiros ENP en Europa, de ubicarse os Parques Nacionais sobre lugares poboados por comunidades rurais que aproveitaban os seus recursos dende había séculos. Así, non é de extrañar que os problemas coas comunidades locais foran case inmediatos: en Covadonga, Pidal negociou directamente cos pobos acerca dos seus dereitos tradicionais, e en Ordesa producíronse cortas de árbores como protesta pola non construción da estrada de acceso (CASADO, 1997). A isto uníase o problema da propiedade da terra, maioritariamente privada, para complicar aínda máis a xestión (problema, por certo, de plena actualidade na inmensa maioría dos ENP actuais).

Neste contexto, finalmente é aprobada a lei de Parques Nacionais, a primeira norma de ENP en España. Trátase dun texto breve e conciso, con só tres artigos. O primeiro deles encárgase de crear a figura de Parque Nacional, o segundo ocúpase de definilo do seguinte xeito: *“son Parques Nacionales, para los efectos de esta lei, aquellos sitios o parajes excepcionalmente pintorescos, forestales o agrestes que el Estado consagra, declarándolos tales, con el exclusivo objeto de favorecer su acceso por vías de comunicación adecuadas, y de respetar y hacer que se respete la belleza natural de sus paisajes, la riqueza de su fauna y de su flora, y las particularidades geológicas e hidrológicas que encierran, evitando de este modo con la mayor eficacia todo acto de destrucción, deterioro o desfiguración por la mano del hombre”*. Destas palabras cabe sacar algunhas conclusións moi ilustrativas da escala de valores que naqueles tempos predominaba na declaración de ENP: a importancia do punto de vista estético (...*sitios o parajes excepcionalmente pintorescos*...), e da posibilidade de visitalos e admiralos (...*favorecer su acceso por vías de comunicación adecuadas*...), pero tamén a necesidade de conservar a súa riqueza natural e, ante todo, protexela de todo contacto e alteración humana (...*evitando de este modo con la mayor eficacia todo acto de destrucción, deterioro o desfiguración por la mano del hombre*...). En resumo, e continuando co “Espíritu de Yellowstone”, tratábase de acotar un espazo de espectacular beleza estética para o desfrute e marabilla do público, para o cal se impedía calquer intervención humana que o puidese modificar. De aí a concepción de “museos da natureza” que se lle teñen dado a estes ENP pioneiros no senso de seren lugares para admirar e non tocar, coma as obras de arte.

Por último, o terceiro artículo dispón que o Ministerio de Fomento crearía os Parques dacordo cos donos dos sitios “...y consignará en sus presupuestos las cantidades necesarias para las vías de comunicación y sostenimiento de todos ellos”. A este respecto, Gómez Mendoza (1992a) sinala a inexistencia da declaración dos terreos incluídos nos Parques como de Utilidade Pública como un serio problema de xestión, de xeito que para evitar problemas, as declaracións se fixeron sobre terreos públicos principalmente. E polo que incumbe ós fondos orzamentarios, éstos nunca foron suficientes para unha xestión totalmente satisfactoria (problema que seguen padecendo hoxe a maioría dos ENP). Casado de Otaola (1997) lembra que os orzamentos fixados para a Comisaría de Parques Nacionais era de tan só 25.000 pesetas en 1929, por poñer un exemplo.

Esta lei sería completada pouco tempo despois cun Regulamento (*Real Decreto de 23 de Febrero de 1917, por la que se aprueba el Reglamento de la Ley de Parques Nacionales de 8 de Diciembre de 1916*), texto que resultará do máximo interese polos aspectos que trata. En primeiro lugar, establece a creación dunha *Junta Central de Parques Nacionales*, encargada de ratificar as actuacións do Comisario de Parques (naquel intre o propio Pedro Pidal en persoa), e de propoñer ó goberno as novas declaracións de ENP (MULERO, 2002). En segundo lugar, consagra novas figuras protectoras, concretamente *Sitios Naturales*, *Curiosidades Excepcionales* e *Árboles Notables*, figuras que a penas serán aplicadas (coa excepción do Sitio Natural de San Juan de la Peña, Huesca, declarado en 1920) e que serán substituídas máis tarde por outras tralo cambio de plantexamento que se producirá na política protectora con Hernández-Pacheco como impulsor. E en terceiro lugar, encarga ós diferentes Inspectores de Montes dos Distritos Forestais de todo o Estado a elaboración dun catálogo de lugares susceptibles de seren protexidos, e outorga un prazo de tan só dous meses para elaboralo. Cabe dicir que este catálogo é o primeiro intento de clasificar as áreas naturais de maior interese de toda España. Segundo Mulero (2002), a misión levouse a cabo con bastante éxito, conseguíndose ó fin unha lista de lugares relativamente extensa e, o que era máis importante, acompañada duns informes detallados das súas características naturais e as condicións socioeconómicas do entorno. Mulero sinala tamén como feitos máis destacados deste Decreto a preocupación polo uso público, que se pretende potenciar en parte como exercicio de cultura (de novo presente a inspiración Rexeneracionista), en parte coma fonte de riqueza para as poboacións residentes (a idea do Desenvolvemento Local, hoxe tan de moda, comezaba

a ocupar un sitio nos plantexamentos conservacionistas). Ademais, tamén era de destacar o recorrente problema da propiedade da terra, é dicir, a dificultade de crear ENP sobre terreos privados. Xa os Parques Nacionais procuraron crearse sobre terras públicas tal como mencionamos pouco antes, e a relación de lugares susceptibles de protección procurou incluír espazos ubicados preferentemente sobre terreo público.

Outra evidencia dos problemas cos que se enfrontaron os xestores dos primeiros Parques Nacionais foron as restriccións de uso que se viron obrigados a impoñer (GÓMEZ, 1992a), que foron bastante diferentes entre Covadonga e Ordesa. No primeiro dos casos houbo maior permisividade, permitíndose o pastoreo, uso das cabanas e aproveitamento de leñas, de xeito que se recoñecían os dereitos tradicionais de uso. En Ordesa, pola contra, as restriccións foron bastante maiores. Ó parecer, a situación era bastante precaria antes da declaración como Parque Nacional, e como consecuencia optouse por restrinxir o pastoreo ó período estival e acotar o aproveitamento forestal. En ámbolos dous casos estaba prohibido cazar, a explotación forestal, a hidráulica e a apertura de minas e canteiras, se ben no caso de Covadonga admitíanse certas excepcións contando coa autorización do Ministerio de Fomento.

De tódolos xeitos, e como colofón, non convén esquecer que xa esta lei pioneira recollía todas e cada unha das condicións primordiais a cumprir polos ENP para poder funcionar eficientemente, tal e como sinalan Corraliza et al (2002):

1. Protexer os valores naturais
2. Necesidade de contar co acordo das poboacións locais
3. Planificar os accesos para facilitar a chegada de visitantes, e
4. Dotar ó ENP de suficientes fondos para a súa xestión efectiva

Está claro pois que conceptos tales coma o de considerar os ENP coma un escenario social onde conflúen intereses e expectativas dunha pluralidade de persoas (visitantes, xestores, residentes, etc), o uso turístico-recreativo-educativo da natureza, e a necesaria dotación presupostaria para poder xestionalos adecuadamente non fixeron aparición nos últimos tempos, senón que están na raíz mesma da política conservacionista dende o primeiro intre.

Qué acontecía entón co uso público?. Volvemos a chamar a atención sobre a súa importancia como detonante das primeiras declaracións: os primeiros Parques Nacionais pensados como grandiosas obras da natureza e de Deus que se protexen para que o ser

humano se recree e marabille na súa contemplación. Porén, xa naqueles tempos se plantexaba como alternativa económica en espazos rurais deprimidos, se ben centrado nunha afluencia de alto poder adquisitivo (CASADO, 1997).

Daquela, polo que respecta ó impacto real do uso público non hai moito que dicir, xa que era moi minoritario e elitista. Ben pouca xente podía permitirse o luxo de facer turismo, e consecuentemente a cantidade potencial e real de visitantes dos ENP era moi reducida, limitándose case exclusivamente ás clases sociais acomodadas. Só a eventual organización de excursións podía ampliar ás clases medias urbanas e ós obreiros ó desfrute destas marabillas naturais, e tal era, a fin de contas, a intención das sociedades excursionistas e mesmo a concepción da visita ós ENP como exercicio de dignificación e hixienización. A masificación, daquela, non supoñía ningún problema: as afluencias de visitantes eran moi escasas e doadas de manexar e sen a penas provocar impactos de relevancia no espazo. O obxectivo central da visita ós ENP xiraba en torno á contemplación e admiración da paisaxe (a estética pintoresca é fundamental) como un exercicio de dignificación e cultura, punto de vista aínda presente hoxe en día. De tódolos xeitos, certos espazos naturais próximos a grandes núcleos urbanos e polo tanto moi accesibles ó gran público como a Serra do Guadarrama en Madrid comezaron bastante cedo (primeiras décadas do século XX) a amosar os primeiros síntomas de sobrefrecuentación por parte dun público máis interesado polo esnobismo que pola montaña e os seus valores (CASADO, 1997). Estes visitantes eran contemplados cunha mistura de preocupación e certo desdén non falto de sentido do humor polos “guadarramistas” (MOLLÁ, 1992) ante a súa falta de interese pola natureza. De todas maneiras, esta problemática quedaba ben lonxe de chegar a límites perigosos.

2.2.5. Eduardo Hernández-Pacheco. Replantexamento da política protectora

A declaración de novos ENP en España sufriu un parón tralas primeiras declaracións por causa das dificultades xurdidas por problemas que resultan endémicos: falta de recursos económicos, o problema da propiedade da terra, e a falta de colaboración coas entidades locais. A isto podemos unir a errónea idea de querer copiar o modelo Norteamericano cáseque ó pe da letra.

O panorama muda substancialmente coa chegada de Eduardo Hernández Pacheco á *Junta Central de Parques Nacionales*. Este erudito, xeólogo de formación e catedrático da Universidade Complutense, avoga dende o principio por un replantexamento dos

obxectivos da política conservacionista, prestando máis atención á aplicación de figuras protectoras de menor entidade, e á inclusión de representacións dos elementos máis destacados da riqueza natural española, independentemente da súa maior ou menor espectacularidade visual ou paisaxística. A súa influencia na política española de ENP foise incrementando co paso do tempo, pasando a ser o personaxe de referencia do naturalismo español.

Concretamente, Hernández Pacheco centrará o seu traballo en tres liñas fundamentais (MULERO, 2002):

1. Que a protección de novos ENP debía seguir uns criterios científicos, isto é, incluír mostras de toda a variedade e riqueza da natureza hispana, á marxe da súa maior ou menor espectacularidade. Na nosa opinión, trátase dun plantexamento que anticipa claramente as orientacións protectoras actuais, que prestan máis atención á salvagarda da biodiversidade (dos valores naturais á marxe de que sexan pintorescos ou non) e polo tanto ó coidado da variedade de especies e hábitats existentes sen prestar tanta atención a cuestións meramente estéticas (a Directiva Hábitats é un bo exemplo).
2. Que para impulsar novas declaracións era necesario o entendemento e a colaboración coa poboación local, de xeito que as restriccións á propiedade só bastasen ó mantemento dos valores do espazo e a súa contemplación e disfrute por parte do visitante. Outro eixo de actuación en pleno vigor a día de hoxe, onde se debate sen cesar acerca do difícil equilibrio entre conservación, aproveitamentos por parte da poboación local e uso turístico-recreativo.
3. Necesidade de empregar figuras de protección menos ambiciosas que a de Parque Nacional, para que resultanse máis simple levar adiante as premisas anteriormente descritas. Esta liña de actuación concrétase coa creación das figuras de *Sitio Natural de Interés Nacional* e *Monumento Natural de Interés Nacional* no ano 1927.

Tamén é digno de destacar a importancia que Hernández-Pacheco daba ó carácter divulgativo e educativo destas experiencias coa edición e publicación de guías informativas e folletos, feito que supón un antecedente directo dos presupostos de

educación ambiental que hoxe en día se consideran imprescindibles para o funcionamento de todo ENP (CASADO, 1997).

Durante o ano 1929 apróbase un novo Decreto, o chamado “Decreto da Dictadura” (pois coincide coa Dictadura de Primo de Rivera). Este texto legal recibiu moitas críticas de varios autores, pero segundo Mulero (2002) e Casado de Otaola (1997) supuxo a definitiva consolidación das teses de Hernández-Pacheco. Declarou os terreos particulares sitios en ENP como de utilidade pública e suxeitos a expropiación forzosa (cláusula fundamental da que carecía a lexislación vixente ata entón), outorgando así a posibilidade de intervir máis eficazmente. Asemade, cambiou a composición da *Junta Central*, eliminando os cargos políticos e procurando unha xestión de perfil máis técnico, ademais do nomeamento do propio Hernández-Pacheco como Delegado-Inspector de Sitios e Monumentos Naturais que lle outorgaba o control directo da selección dos novos lugares a declarar (CASADO, 1997).

Nesta etapa, axilízase o ritmo de declaración de novos ENP, coa inclusión de varios *Sitios Naturales de Interés Nacional* (de momento, ningún deles en Galicia). Escóllese pois esta figura e non a de Parque Nacional, xa que eran máis doadas de manexar (xestión máis simple).

Coa chegada da Segunda República, a política de ENP tivo escasa incidencia práctica, pois houbo poucas declaracións. As directrices que pretendía aplicar o Estado Republicano a penas se puideron poñer en práctica, en parte pola gran inestabilidade política do momento, e tamén pola rivalidade xurdida entre Pedro Pidal e Hernández-Pacheco, moi enfrontados entre sí.

Nembargante, esta etapa é importantísima para Galicia pois é cando xorden os primeiros ENP declarados na nosa terra: Cumio da Curotiña, Cabo Vilán, Cabo de Bares (declarados mediante Orde Ministerial do 31 de Outubro de 1933) e Monte Aloia (declarado por Orde Ministerial do 5 de Xullo de 1935, derradeiro ENP declarado en España antes da Guerra Civil). Na nosa opinión, nestas declaracións latexa unha certa visión mitolóxica e lendaria de Galicia como lugar remoto e azoutado por un mar embravecido, pois a maioría dos lugares son enclaves costeiros agrestes, moi acordes coa imaxe de litoral tempestuoso (hai autores como Casado de Otaola (1997) que manifestan unha opinión similar, mencionando a protección dos “*ásperos paisajes costeros del noroeste peninsular*”, p.403, como razón de ser da súa declaración). Monte Aloia, pola súa banda, tamén é un lugar envolto en múltiples mitos e lendas relacionadas co mundo castrexo e a conquista Romana (hai quen afirma que aquí se

atopa o lexendario Monte Medulio). Nesta época tamén xurdiron en Galicia iniciativas e peticións de protección doutras áreas coma Os Ancares, que non chegaron a cristalizar (CASADO, 1997).

2.2.6. O Franquismo, época “negra” da protección da natureza en España

A política de protección da natureza e de espazos protexidos sofre un parón case total trala Guerra Civil. As prioridades e designios do Réxime Franquista para os espazos rurais son claramente utilitaristas (construcción de encoros, grandes plantacións forestais con finalidade productiva, colonizacións agrarias, a caza e a pesca...) nun contexto de extrema penuria e férrea ideoloxía productivista moi ligada ás concepcións falanxistas do Estado e o manexo dos seus recursos durante os primeiros anos do Réxime, que desembocou posteriormente na etapa dourada do *desarrollismo* a partires dos anos 1960 nun crecemento a ultranza. Iremos vendo algúns dos fitos máis importantes desta etapa, e as consecuencias prácticas que tivo, que en realidade foron máis ben escasas.

No ano 1940, tómanse as primeiras medidas legais respecto ós ENP. Nese intre, os Parques Nacionais quedan sen Comisaría, e pasan a depender da *Dirección General de Montes, Caza y Pesca*. Algo máis tarde, no ano 1944, a situación degrádase aínda un paso máis ó prescindir o *Consejo Superior de Caza y Pesca Fluvial* dos ENP; e durante o ano 1953 o Consello dívidese nunha sección de pesca continental e outra de caza e Parques Nacionais. Mulero (2002) fai notar a exclusiva mención ós Parques Nacionais en todo este desenvolvemento lexislativo, sen facer mención en ningún momento a outras figuras protectoras, sinal inequívoca de que só se ten en conta o Parque Nacional como ENP digno de consideración.

Como xa dixemos na introducción deste apartado, estes acontecementos son resultado da concepción productivista que caracteriza ó Franquismo. Isto explica, por exemplo, que se consideren a caza, a pesca e a madeira coma os aproveitamentos fundamentais (as dúas primeiras, ademais, cun forte apoio ideolóxico e de gran importancia simbólica ó longo de todo o Réxime).

Esta etapa culmina no ano 1957 coa aprobación da *Lei de Montes*. Este texto deroga a Lei de Parques de 1916, recollendo tódalas competencias e prerrogativas que lle eran propias, de xeito que a xestión dos Parques pasa a mans da Administración Forestal, novo sinal do xiro productivista da política de medio natural.

Esta lei é aprobada na antesala dos anos 60, a etapa *desarrollista* da economía española, onde se perseguía o crecemento económico como obxectivo supremo, sen a penas reparar nas consecuencias sobre o entorno. De feito, Diego Liaño e García Codrón (2007) sinalan que incluso os Parques Nacionais sufriron impactos e actuacións negativos tales como a introducción de especies cinexéticas foráneas (lembramos a importancia da caza para o Réxime) e a construción de pequenos encoros (Aigües Tortes). Non resulta estraño pois que os anos 60 fosen, se cabe, aínda peores en materia de ENP que a década anterior. Antes da promulgación da Lei de Montes, chéganse a declarar tres novos Parques Nacionais (Teide e Caldera de Taburiente en 1954, e Aigüestortes en 1955), mentres que na década dos 60 só Doñana ven a engrosar a lista de ENP (declarado Parque Nacional en 1969) e grazas a fortes presións internacionais. Diego Liaño e García Codrón (2007) destacan que só a súa importancia coma couto de caza impedíu o seu deterioro ou mesmo a súa desaparición antes de seren declarado.

Non sen motivo, Mulero (2002) sinala o período 1957-1970 coma o máis escuro da protección da natureza en España. Mulero tamén fai balance do escaso éxito da política de ENP ofrecendo un dato que fala por sí só: en 1970, tan só o 0,2% do territorio español estaba protexido (algo máis de cen mil hectáreas), cifra que Mulero non dubida en calificar como “*irrisoria*” (sic).

Se o panorama en España era desolador, en Galicia foi aínda peor. Entre o ano 1935 (declaración de Monte Aloia como *Sitio Natural de Interés Nacional*) e 1980 (declaración das Illas Cíes como Parque Natural), transcorren 45 anos sen ser declarado ningún ENP en Galicia!. A marxinación que sufriron os ENP durante o Franquismo tivo na nosa terra un exemplo moi triste.²

2.2.7. *Renacer da política de conservación da natureza: creación do ICONA e aprobación da Ley de Espacios Naturales Protegidos de 1975*

Na recta final do Réxime Franquista, prodúcese outro golpe de timón na política protectora. A lamentable situación previa fai tomar conciencia da precariedade das

² No ano 1978, Monte Aloia foi declarado Parque Natural, cunha superficie protexida maior que a recollida no Sitio Natural. Non se pode considerar pois como novo ENP, senón reclasificación e ampliación dun xa existente.

En 1970, créase a Reserva Nacional de Caza dos Ancares. Aínda que varios autores e publicacións a consideran como ENP, na nosa opinión non responde a esta categoría xa que non persegue os obxectivos de conservación, ocio e desfrute, e interpretación e educación ambiental que deben cumprir os ENP. En consecuencia, non a incluímos na nosa análise.

medidas adoptadas ata ese intre polas autoridades. Evidentemente, este cambio de punto de vista non se produce por casualidade. Neste momento histórico van chegando ata España as novas correntes ambientalistas que xa dende había certo tempo comezaban a circular polos países desenvolvidos do noso entorno máis inmediato (Europa Occidental). A toma de conciencia do deterioro medioambiental que se estaba a producir no mundo por mor do acelerado desenvolvemento industrial, tamén existente en España naqueles tempos *desarrollistas*, ía cobrando forza, e foi así como xurdiron as que podemos considerar primeiras iniciativas serias en materia ambiental de ámbito mundial, entre as que destaca sobre tódalas demais a Conferencia de Estocolmo de 1972 por supoñer o seu simbólico punto de partida. Esta corrente de opinión callou especialmente entre as clases sociais urbanas máis “ilustradas”, que alzaron a súa voz por unha acción decidida en prol do medio ambiente.

As consecuencias prácticas non tardan en manifestarse. En primeiro lugar, na xa sinalada importancia que tivo a campaña de presión para a protección de Doñana e que contou con importantes apoios da comunidade científica española. Un segundo fito foi a aprobación da Lei de Caza de 1970 (DIEGO e GARCÍA CODRÓN, 2007), por canto as Reservas e Refuxios de Caza puxeron baixo salvagarda amplas extensións que acabarían converténdose anos máis tarde en ENP de importancia (Ancares, Cazorla, Serra Nevada, etc.). Pero un momento importante da nosa historia ambiental foi a creación do ICONA (*Instituto para la Conservación de la Naturaleza*) aló polo ano 1971 (Decreto-Lei de 28 de Outubro), organismo dependente do Ministerio de Agricultura ó que se traspasan as competencias en materia de protección da natureza. Isto supón un avance decisivo, pois é a primeira vez que no Estado se crea un organismo oficial especificamente adicado á natureza e o medio ambiente.

As funcións do ICONA eran fundamentalmente protectoras, pero ó mesmo tempo procuraba combinar este labor con outra de corte máis productivista e forestal, isto é, a administración e coidado dos montes de propiedade estatal (catalogados de interese público) e os de man común e veciñais, así como os temas relacionados coa caza e a pesca.

Segundo Mulero (2002), o ICONA foi branco de duras críticas por parte dos movementos ecoloxistas nos primeiros tempos, pero afirma tamén que supuxo o pilar fundamental sobre o que se asentou a política de ENP española. De feito, naqueles tempos axilizouse o ritmo de declaración de novos ENP (en 1980 chégase a dúascentas mil hectáreas protexidas, o dobre que en 1970). Aínda así, Mulero destaca tamén que a

carencia dun bó soporte xurídico e económico puxo serios obstáculos ó traballo de configurar unha rede de ENP suficientemente representativa. Diego Liaño e García Codrón (2007) lembran que non faltou quen opinaba que a creación do ICONA non era máis que unha operación de maquillaxe para disimular a grave carencia de políticas protectoras.

Deseguido se lle encomendaron ó ICONA varias misións a cumprir, todas elas verdadeiramente ambiciosas, e cumprimentadas con desigual éxito. A máis importante consistía na ampliación da superficie protexida, diante da evidencia de que o que había ata entón era manifestamente escaso (o xa citado 0,2%). E, ó mesmo tempo, comezan os traballos para a redacción e aprobación dunha Lei de Protección da Natureza, que se vía como instrumento imprescindible para a protección dos recursos naturais e dos Espazos Protexidos en particular.

A procura do aumento na superficie protexida plásmase na chamada Misión 565. Esta misión plantexaba a ambiciosa meta de acadar o medio millón de hectáreas protexidas, equivalentes ó 1% da superficie de España. Para poder facela realidade, indicábanse como condicións imprescindibles tomar unha serie de medidas previas. Por unha banda, a promulgación dunha lei de ENP (obxectivo cumprido en 1975 e da que falaremos deseguido), ampliar a dotación presupostaria (falábase de 5000 millóns de pesetas en seis anos), e establecer unhas pautas para seleccionar os espazos a protexer.

Finalmente, como acabamos de dicir, a lei de ENP faise realidade en 1975 coa aprobación da *Lei de Espacios Naturales Protegidos* (lei aprobada o 2 de Maio dese ano). A pesares da súa importancia (é a primeira lei de ENP aprobada en España dende 1916), Mulero lembra que foi duramente cuestionada polos recortes que sufriu durante a súa redacción, e que lle restaron alcance. Outros autores, coma Corraliza et al (2002), centrándose na figura de Parque Natural, tamén fan fincapé en certos problemas de plantexamento que na súa opinión marcarían negativamente esta figura no sucesivo como poden ser a falta de concreción das medidas a tomar para compatibilizar conservación e desfrute do visitante (problema que os ENP manteñen ata o día de hoxe), a falla de mención da necesidade dun orzamento de xestión que impedía, entre outras cousas, compensar ós propietarios de terras polas limitacións de uso (un dos desencadeantes fundamentais do receo das poboacións locais ante os ENP, vistos como imposición externa), e non se recollía o mantemento das actividades rurais encargadas de manter a paisaxe. Finalmente, Diego Liaño e García Codrón (2007) sinalan esta lei como o punto de arranque da etapa contemporánea de protección da natureza en España,

aínda recoñecendo as duras críticas de que foi obxecto por parte de sectores conservacionistas.

Nembargante, Mulero tamén quere destacar nesta lei catro aportacións positivas que recollemos deseguido:

1. A reclasificación dos ENP xa existentes conleva unha delimitación e un rexime protector máis apegados á realidade do espazo.
2. Ampliación da superficie protexida. Meta fundamental que se perseguía naquel intre e que se acadou en parte pola declaración de novos espazos e en parte pola xa mencionada reclasificación dos xa existentes. O resultado foi a duplicación da superficie protexida entre 1970 e 1980 como dixemos antes, se ben quedou moi lonxe do obxectivo do medio millón de hectáreas que buscaba orixinalmente a Misión 565.
3. A aparición da figura de Parque Natural. A lei de 1975 recollía catro figuras de protección: *Reserva Integral*, *Parque Nacional*, *Paraje Natural de Interés Nacional* e *Parque Natural*. De particular importancia resulta a consideración por vez primeira da figura de Parque Natural³, que tan frecuentemente sería empregada no sucesivo. Baseada na figura de Parque Natural Rexional francesa, que perseguía compaxinar a conservación co aproveitamento tradicional dos recursos por parte das comunidades rurais, enmarcado na forte tradición ruralista e de exaltación da paisaxe non urbana habituais en Francia. Con este plantexamento, tratábase dunha figura protectora moi ben adaptada á realidade europea como continente fortemente antropizado. O seu éxito posterior sería notable (en torno ó 70% da actual superficie protexida de España corresponde a Parques Naturais), a pesares dos defectos que presentaba o seu plantexamento tal como puidemos ver con anterioridade. Actualmente, os seus obxectivos seguen sendo priorizar o contacto do home coa natureza (visitas ocio-recreativas e educativas) e compartir ó mesmo tempo o aproveitamento dos recursos por parte da poboación residente coa conservación dos valores naturais.

³ Era a primeira vez que esta figura aparece recollida nun texto legal, pero xa existía na práctica. En 1972 declarouse o Parque Natural de Sant Llorenç de Munt i L'Obac, primeiro ENP que ostentou en España esta figura protectora.

4. O *Inventario Abierto de Espacios Naturales de Protección Especial*. Despois da aprobación da lei, o ICONA elaborou un inventario a nivel nacional de tódolos espazos susceptibles de seren protexidos, dun xeito moi similar ó levado a cabo en 1917. O resultado final foi un listado de 633 fichas, que en total abarcaban algo máis do 7% da superficie de España. Se ben só se limitou a ser un documento informativo sen aplicación práctica inmediata, Mulero recoñece que serviu de referencia para as novas declaracións que se foron facendo posteriormente.

Deste xeito, remataba a etapa Franquista, con moitas máis sombras que luces para a protección da natureza. Unha ideoloxía netamente productivista inculcou fortemente na sociedade a idea da explotación dos recursos naturais para o crecemento económico, sen a penas prestar atención ás súas consecuencias sobre o entorno e sobre os propios recursos en sí, mentalidade que callou tan fondo no imaxinario colectivo que a día de hoxe segue tendo moito peso social. Só no treito final do Réxime houbo un cambio de rumbo, á calor da progresiva infiltración dos conceptos e correntes ambientalistas que percorrían Europa naqueles tempos.

Tampouco podemos esquecer o inmenso traballo levado a cabo a título individual por personaxes tan importantes como Félix Rodríguez de la Fuente, que co seu incansable esforzo divulgador entre o gran público fixo moito máis pola popularización da natureza e a educación ambiental en España que ninguén, tanto antes como despois. A súa serie documental *“El Hombre y la Tierra”* segue sendo unha referencia central do naturalismo e do ecoloxismo, e cáseque un icono cultural para tódolos españois, que senten un respecto próximo á veneración polo seu autor. Atrevémonos a dicir que se existe hoxe en día na sociedade española unha conciencia ambiental, é gracias a Félix Rodríguez de la Fuente e á admiración que espertou.

A chegada da Democracia a España traería grandes e profundos cambios, que por suposto tamén chegaron á política medioambiental. Desta etapa será da que falaremos no treito seguinte.

2.2.8. A etapa democrática e autonómica, 1ª fase: dende a Constitución de 1978 ata a Ley 4/89

A chegada da Democracia supuxo unha profunda transformación en tódolos ordes da vida política e social. Como non podía ser doutro xeito, as políticas conservacionistas e de protección da natureza tamén se viron modificadas pola nova situación. O simple feito de pasar dun Estado totalmente centralista ó Estado das Autonomías implica un replantexamento total do reparto de competencias en tódalas ordes e na protección da natureza, por suposto, tamén acontece o mesmo.

A Constitución reflicte no seu articulado (Artículo 45) o dereito do cidadán a desfrutar dun medio ambiente adecuado e o deber de conservalo por parte dos poderes públicos, o que xustifica a creación da oportuna lexislación ambiental. O Estado resérvase o dereito a elaborar a lexislación básica na materia, pero cede ás autonomías a potestade para elaborar as súas propias normativas adicionais (Artículo 149.1.23). A tardanza en aprobar unha lei estatal de conservación da natureza (once anos) tivo unhas consecuencias bastante negativas, que de contado pasaremos a ver. Se a etapa preconstitucional sentou as bases fundamentais da política de conservación da natureza, aínda que fose con evidentes carencias e defectos, a partires da instauración das Comunidades Autónomas comeza unha carreira acelerada que ten como resultado 17 políticas distintas e unha enorme heteroxeneidade e disparidade xurídica e de obxectivos a conquistar, situación que tampouco se corrixiu trala aprobación da lei 4/89 e que continúa pesando sobre os ENP de España. Mulero (2002)⁴ é moi claro na súa crítica a este estado de cousas, mentres Diego Liaño e García Codrón (2007) fanse eco tamén desta circunstancia e critican que en numerosos casos, figuras cunha mesma denominación teñan finalidades distintas, tanto dentro dunha mesma rede (non ter un criterio claro do papel a cumprir por cada figura protectora é un problema serio na nosa opinión), como entre dúas redes diferentes. A confusión entre xestores e sociedade en xeral é moi grande, ó non saberse con exactitude qué tipo de protección se aplica en cada caso. Neste contexto, faise imprescindible a adopción das categorías protectoras da

⁴ Este autor sintetiza moi ben todos aqueles problemas que conleva a falta de ideas claras respecto ó papel dos ENP, a disparidade dos obxectivos asignados a cada figura protectora mesmo dentro dunha mesma rede de espazos protexidos (particularmente das establecidas pola lei estatal, comúns para todos), e a falta de coordinación en xeral.

UICN⁵ e a homologación dos ENP a elas, obxectivo no que se está a traballar actualmente (EUROPARC, 2005c) e xa ten reflexo na nova lei estatal 42/2007 (o artigo 50, que establece a creación do Inventario Español de ENP, indica que deben quedar rexistrados coa súa categoría UICN). A meta de acadar unha rede de ENP mínimamente coherente considerando a Península Ibérica como conxunto vólvese polo camiño anterior unha misión imposible, contradicindo as recomendacións que a UICN ten feito repetidamente sobre estes aspectos. Polo tanto, temos aquí un primeiro problema dos ENP españois na actualidade: a grande disparidade de criterios tanto en canto á súa declaración como, fundamentalmente, no tocante á súa xestión efectiva, que non contribúe á súa consolidación e prestixio ante a sociedade, nin á adecuada comprensión do seu verdadeiro papel, nin a conquistar unha protección coherente dos principais ecosistemas do territorio español.

Facendo un resumo da situación existente entre 1978 e 1989, varias CCAA exercen o seu dereito a elaborar lexislación na materia. Algunhas deciden aprobar leis propias sen agardar á aparición da nova lei marco estatal aproveitando o feito de teren traspasadas as competencias medioambientais, como pode ser o caso de Baleares, Comunidade Valenciana, Navarra, Canarias e Cataluña (esta última aprobada en 1985 e que, con certos retoques, aínda continúa en vigor). Outras, pola súa banda, limítanse a declarar Espazos Protexidos co respaldo da lei estatal de 1975 daquela aínda vixente. A definitiva aprobación da lei 4/89 fai que case todas as lexislacións autonómicas antes en vigor se substitúan por outras novas (excepto Cataluña, que fai só algunha modificación puntual na súa lei como xa vimos).

Nesta etapa, Galicia optou pola posición máis conservadora: nin promulgou unha Lei propia nin creou figuras protectoras de novo cuño, a pesares de teren traspasadas as competencias en materia medioambiental en 1984 (Real Decreto 1535/1984, de 20 de Xuño), nin declarou novos espazos ó amparo da Lei de 1975. O resultado foi claro e previsible: o retraso e a parálise en materia de ENP prolongouse durante toda a década dos anos 80. Desde a declaración das Illas Cíes como Parque Natural en 1980, hai que agardar ata o ano 1989, trala aprobación da figura de Espazo Natural en Réxime de Protección Xeral (Decreto 82/1989, de 11 de Maio) para que se declaren novas áreas protexidas na nosa terra, precisamente con esta figura protectora. Esta demora na

⁵ As categorías da UICN baséanse nos obxectivos de xestión que persegue cada espazo individualmente, non na figura protectora que ostente. Isto, implícitamente, supón un recoñecemento da falta de concreción das figuras protectoras a nivel mundial e simplifica o establecemento de tales categorías.

aplicación de políticas ambientais, na nosa opinión, é un dos principais motivos do atraso notable de Galicia respecto a outras Comunidades no tocante á extensión do territorio protexido e á organización, planificación e xestión da nosa rede de Espazos Naturais. Incorporámonos moi tarde e as consecuencias seguen a notarse aínda hoxe. Foi un novo tren que se deixou escapar, ben é verdade que nun contexto no que Galicia daba os seus primeiros pasos como Autonomía desde unha posición de pobreza e atraso no conxunto de España. As prioridades políticas dos sucesivos gobernos autonómicos foron case sempre por vieiros afastados da protección da natureza e máis encamiñados ó desenvolvemento das infraestruturas fundamentais, (das que se carecía case por completo, tamén hai que recoñecelo), e cara a unha progresiva redución das distancias sociais e económicas respecto ás rexións máis desenvolvidas, deixando os temas de corte máis ambientalista nun discreto segundo plano.

2.2.9. A etapa democrática e autonómica, 2ª fase: aprobación da Lei 4/89 como lei estatal de referencia. Aspectos máis relevantes do texto legal

Cun considerable retraso, en 1989 ve por fin a luz a *Lei 4/1989, de 27 de Marzo, de Conservación de los Espacios Naturales y de la Flora y Fauna Silvestres*. Esta tardanza na súa aprobación (once anos dende a Constitución de 1978) conlevou a contradictoria situación de ter en vigor unha lei preconstitucional convivindo cunha serie de leis autonómicas en virtude do traspaso de competencias contemplado pola Constitución. O desbaraxuste foi importante, e as súas consecuencias aínda se seguen notando hoxe. Imos agora a analizar os principais contidos desta lei no que respecta ós obxectivos da nosa investigación. Ata hai moi pouco tempo foi o marco legal de referencia e polo tanto segue influíndo na situación actual dos ENP españois entre tanto non se leve a cabo a adaptación á lexislación recén aprobada, a *Lei 42/2007 de Patrimonio Natural y Biodiversidad*.

A exposición de motivos indica que a lei 4/89 elabórase recollendo o mandato constitucional ós organismos públicos de manter un medioambiente adecuado e o deber de conservalo (Artículo 45 da Constitución xa aludido). Indica tamén que pretende a protección dos recursos naturais de todo o territorio español, máis aló dos ENP. Este último detalle é moi importante, pois se ata agora as leis conservacionistas centrábanse primordialmente nos ENP, a Lei 4/89 intenta abarcar no seu ámbito toda a natureza española cunha visión máis integral: non só hai que protexer certos enclaves, senón que

hai que procurar que a totalidade dos recursos naturais non sufran unha degradación excesiva e sexan racionalmente xestionados.

A exposición de motivos recolle tamén outro aspecto da máxima transcendencia, como é o dereito do Estado a elaborar a lexislación básica da materia (Artículo 149.1.23 da Constitución), o que respalda a redacción da propia Lei; e paralelamente contémpase o dereito das Comunidades Autónomas a elaborar as medidas de conservación que lles competan, sempre e cando non se afasten dos aspectos básicos fixados no marco da lei estatal. Isto é, a competencia exclusiva para elaborar a Lei básica de referencia correspóndelle ó Estado, mentres que as Comunidades Autónomas teñen a potestade de elaborar as súas propias leis ambientais dentro do seu ámbito competencial, pero sempre e cando respecten o marco xeral establecido pola Lei 4/89.

O Artigo 2 da Lei recolle os principios inspiradores que a guían, e na nosa opinión seguen fielmente as tendencias que xa por aquel entón se marcaban nas políticas de protección da natureza tales como a preservación da diversidade xenética (entroncado co concepto de Biodiversidade que o Cumio de Río remataría por consagrar pouco despois), o mantemento dos procesos ecolóxicos (as relacións entre os distintos elementos do medio), a utilización ordenada dos recursos e a preservación dos ecosistemas naturais e da paisaxe en toda a súa variedade, singularidade e beleza. O apartado 2.2 recolle e introduce na lexislación o concepto de Desenvolvemento Sustentable, ó dicir que as Administracións garantirán a xestión dos recursos naturais sen poñer en risco o aproveitamento por parte das xeracións futuras.

2.2.9.1. O Plan de Ordenación dos Recursos Naturais (PORN). Luces e sombras

O Artigo 4 é dos máis importantes da lei. Encárgase de establecer e definir o Plan de Ordenación dos Recursos Naturais (PORN) coma instrumento planificador. Deixaremos á marxe nestes momentos a enumeración exhaustiva dos obxectivos e contidos mínimos que a Lei establece para eles, e ímonos limitar a resaltar os máis importantes. En síntese, o PORN é o instrumento encargado de fixar o estado dos recursos naturais do territorio e a súa probable evolución futura, e en función disto propoñer un determinado rexime protector e unha zonificación do territorio en relación ó grao de protección necesario. A raíz disto encárgase tamén de fixar os límites e prohibicións xenéricos sobre actividades para evitar o deterioro dos recursos

planificados. Trátase por tanto do documento que encabeza o ordenamento dos ENP, o de maior rango xerárquico.

Tan relevante como os seus obxectivos é sinalar a gran forza que a Lei 4/89 outorga ós PORN como instrumento ordenador. O Artigo 5 establece a súa prevalencia sobre outros instrumentos de ordenación que concorran no mesmo territorio, sendo ademais un límite para os mesmos. Se ditos plans non son coincidentes co establecido no PORN, teñen a obrigación de adaptarse a él. Ó mesmo tempo, indícase expresamente que serán indicativos respecto a outros plans ou actuacións.

Non hai dúbida que o PORN ven acompañado por unha forza xurídica extraordinaria, e que alomenos na teoría, foi deseñado coma un instrumento poderoso. Non obstante, este poder tamén ten as súas limitacións. A lectura detida do articulado da lei 4/89 leva a Castanyer Vila (1991) a afirmar que, se ben o PORN sí prevalece con claridade sobre a planificación territorial e urbanística (aínda que non debería fixar a clasificación do solo en urbanizable ou non urbanizable), non acontece o mesmo cos plans sectoriais. Citando o artigo 5.2, conclúe que só resulta executivo no tocante ós recursos naturais (“...*las materias reguladas por la presente ley*”. Art. 5.2) e polo tanto afecta directamente a ámbitos tales como agricultura, pesca, gandería, montes, caza, etc, e tan só no tocante ó aproveitamento do recurso en sí; mentres que no resto de materias o PORN só será indicativo (Art. 5.3). Pola súa banda, García Ureta (1999) detecta dúas posturas na doutrina xurídica respecto á prevalencia do PORN sobre os instrumentos de ordenación territorial e física: unha que o concibe como unha desagregación da ordenación territorial, e outra que afirma que, superando os problemas ocasionados pola ordenación territorial como protectora do medio ambiente, ofertaría un paraugas protector máis adecuado. Polo que respecta ós plans sectoriais, a súa interpretación é case idéntica á do autor antes sinalado: ven afirmar que, en realidade, o PORN só é obrigatorio e executivo nas materias reguladas pola lei, é dicir, todo aquilo relacionado cos recursos naturais, mentres que para outros ámbitos só resulta indicativo, pero non imperativo ou vinculante. En resumidas contas, o PORN só pode exercer un poder directo sobre aquilo que se relacione co aproveitamento directo dos recursos naturais, pero non pode impoñerse en outros temas, tales como urbanismo ou infraestruturas. Así pois, a grande oportunidade que supoñía a súa aplicación quedou difuminada intencionadamente para non pasar por riba doutras normativas de maior arraigo coma os plans urbanísticos e sectoriais (tal é a opinión de Maurín (1999) sobre o alcance do PORN asturiano por poñer un exemplo significativo), sobre os que

teóricamente ten prevalencia en tanto plans territoriais e/ou físicos, aínda que xa vimos que prima a interpretación de prevalencia no que afecta a recursos naturais. A mesma opinión manifesta EUROPARC no seu “*Plan de Acción para los Espacios Naturales Protegidos del Estado Español*” (EUROPARC, 2002), incidindo no poder exercido por plans e programas fortemente arraigados e respaldados por unha forte tradición executoria como unha das razóns polas que os PORN non poden acadar o pleno despregue das súas facultades.

Pero máis importante que todo isto é o feito de que o PORN nen sequera se chegou a aplicar cando era obrigatorio por lei. Os datos son elocuentes: varios Parques sen PORN aprobado aínda hoxe, en concreto o 8,3% segundo o Anuario Europarc-España para 2007⁶. Varios son os autores que ven esta situación e a someten a crítica. Como indica Mulero (2002), a aplicación do PORN sobre o territorio a ordenar queda a criterio da Administración excepto no caso dos Parques e Reservas pois o Artigo 15 da Lei 4/89 expón que resulta obrigatorio para efectuar a súa declaración, ou no seu defecto no prazo dun ano dende a devandita declaración en caso de que existan razóns que o xustifiquen. Estas disposicións foron incumplidas sistemáticamente, con varios Parques e Reservas sen PORN aprobado tal e como vimos de comprobar con datos concretos. Mentres tanto, no resto do territorio, onde segundo a lei se pode aplicar tamén se a Administración o estima oportuno, a penas se fixo uso del (excepto en Asturias, que conta cun PORN para a totalidade do seu territorio). O reiterado incumprimento das prerrogativas do plan ou ben a carencia do mesmo cando resulta obrigatorio tamén é denunciada por Corraliza et al (2002) e polo organismo EUROPARC no seu Plan de Acción (2002), facendo fincapé no grave problema de funcionamento que isto supón para os ENP. As consecuencias poden ser aínda peores, chegando mesmo á perda da figura protectora. Ó fío desta cuestión, Diego Liaño e García Codrón (2007) sinalan o perigoso precedente que supón a anulación por parte do Tribunal Superior de Xustiza de Cantabria da declaración do Macizo de Peña Cabarga como Parque Natural por carecer de documentos de planeamento (PORN e PRUX) transcorridos varios anos dende a súa declaración.

⁶ Non semella unha cifra demasiado significativa, pero convén recordar que a lei obriga a contar con este documento como previo á declaración. De feito, a maior parte dos espazos que carecen del non son dos máis recentemente declarados (a legalidade estase a cumprir con rigor nos últimos tempos neste aspecto: tan só nos anos 2006 e 2007 aprobáronse 86 PORN segundo o citado anuario), senón dos antigos, que xa arrastraban este problema e seguen sen arranxalo.

En todo caso, algúns autores son da opinión que mesmo a aplicación do PORN pode supoñer un problema para o uso público, e non polo plan en sí mesmo senón polo enfoque que se lle imprime. Corraliza et al (2002) en referencia ós Parques Naturais, conclúen que o feito de que os PORN tendan a centrarse nos aspectos conservadores e protectores fai que o uso público e os usos productivos do territorio queden nun segundo plano, e sempre vencellados á conservación como obxectivo fundamental, algo que segundo afirman é moi problemático en espazos coma os Parques Naturais onde a presenza humana é parte indispensable da trama territorial, de xeito que os medios de vida da poboación (agricultura, gandería, silvicultura, etc) están sometidos a unha forte restricción, restriccións que en moitos casos non contan coa adecuada compensación económica. De novo a compatibilidade entre conservación e uso é fonte de problemas. Neste caso, non se pon en discusión a prevalencia e necesidade da conservación, senón a excesiva carga restrictiva sobre as actividades da poboación local por unha banda, e a falta de comunicación con ela por outra (non se explican as accións do ENP dun xeito claro ós residentes), o que da lugar a tensión e malentendidos frecuentes. Porén, esta visión non é na nosa opinión moi acertada, xa que se debe ter en conta que non lle corresponde ós PORN fixar o tipo de xestión que se implementará no ENP, e xa que logo, a regulación do uso público non pode depender deste documento senón dos Plans de Xestión que posteriormente se vaian aprobando, e máis aínda, dos eventuais Plans Sectoriais derivados do Plan de Xestión.

2.2.9.2. O Plan Rector de Uso e Xestión (PRUX); instrumento aínda por asentir

A Lei 4/89 establece no seu Artigo 19 os Plans Rectores de Uso e Xestión (PRUX) como instrumentos encargados de establecer as normas concretas de uso e xestión do ENP, é dicir, concreta todo aquilo que se pode facer e non facer no ENP e o xeito de facelo (obxectivos a cumprir no prazo de vixencia do Plan). Inicialmente, a Lei 4/89 establecía a aprobación do Plan por parte do Estado ou da Comunidade Autónoma segundo o caso, pero o traspaso das competencias de xestión a estas últimas fixo cambiar o plantexamento, e así na Lei 41/1997 revisouse e ampliouse a redacción do Artigo 19, en particular no que respecta ós organismos encargados da súa aprobación, e de paso o establecemento dos seus contidos mínimos e o seu período de vixencia (antes non reflexados na Lei). Tentaremos sintetizar as liñas xerais do que a lei reflexa para o PRUX.

Como xa dixemos, é o instrumento consagrado pola lei para regular as normas de uso e xestión, se ben a lei só contempla a súa aplicación para a figura de Parque, quizáis por ser a que polas súas características máis a precisa. Os órganos encargados de elaborar os plans serán os xestores do Parque, e a aprobación final correrá a cargo da Comunidade Autónoma, mesmo no caso dos Parques Nacionais, excepto se están en máis dunha CCAA, que sería aprobado polo Estado.

Importante resulta tamén o reflexado polo apartado 19.2 “*Los Planes Rectores Prevalecerán sobre el planeamiento urbanístico*”, e ademais se as determinacións do PRUX son incompatibles coa normativa urbanística, será ésta a que se teña que revisar de oficio. Isto outorga ó PRUX, alomenos na teoría, unha forza xurídica cáseque tan grande coma a do PORN.

Ademais o PRUX, a diferenza do PORN, ten que ser revisado e modificado cada certo tempo. Na anterior redacción do Artigo 19 non se establecía un prazo para efectuar a revisión, pero a Lei 41/1997 contempla a súa vixencia nun máximo de seis anos (19.6).

O Plan Rector é o seguinte escalón na planificación en cascada establecida para os ENP. O PORN sería o documento de cabeceira que establece as directrices e condicións xerais, e o PRUX, sen apartarse deste marco xenérico, ten como misión fixar as normas concretas de uso e xestión. Sintetizando esta cuestión, como afirma García Ureta (1999), o PRUX ten como obxectivo “..*especificar con mayor grado de detalle las prescripciones del PORN..*” (p. 434). Os contidos do Plan Rector poderían resumirse polo tanto no “*establecimiento de normas, directrices y criterios generales para gestionar el espacio natural a que se refiera*”, e na “*fijación de normas para la ordenación de las actividades económicas y recreativas que se desarrollen dentro del espacio natural*” (GARCÍA URETA, 1999, p. 436).

No encabezamento deste epígrafe aludíamos ó PRUX como instrumento por asentar, e non por casualidade. Se para o PORN dicíamos que era bastante preocupante o feito de que cáseque o 8% dos Parques non o tivesen aprobado segundo as estatísticas máis recentes (cando teñen que posuílo por mandato legal), o que acontece co PRUX é aínda máis desolador. O Anuario EUROPARC para 2007 indica que o 49% dos Parques non posúen un Plan de Xestión, e lembremos que tamén teñen a obriga de aprobalos. As consecuencias son doadas de adiviñar: para que un ENP funcione adecuadamente, é absolutamente imperativo guiarse por uns criterios ben definidos, criterios que deben estar fixados de antemán por un documento específico, neste caso o PRUX. Se non se

posúe dito documento, a xestión queda ó mellor criterio do persoal xestor, que necesariamente terá que basearse na súa experiencia e mesmo na improvisación, sen un respaldo sólido e ben estudado sobre o ENP e as súas características. O perigo de degradación que corren os ENP neste contexto é moi alto, e de aí a necesidade urxente de ter un plan de xestión.

En suma, o nacemento do PORN e do PRUX supón a plasmación definitiva do cambio de mentalidade na xestión dos ENP. A partir de agora, plantéxase como imprescindible planificar e xestionar os ENP dun xeito consciente e metódico, sen improvisacións. Consólidase o concepto de que os ENP son territorios complexos onde conflúen multitude de actores e intereses sociais (un auténtico escenario social), e que polo tanto precisan un minucioso traballo para poder gobernalos adecuadamente. Estes plantexamentos, alomenos teóricamente, fanse extensivos á totalidade dos elementos naturais do territorio español á marxe de que estén amparados por unha figura de protección.

2.2.9.3. As figuras protectoras básicas

Os Artículos comprendidos entre o 12 e o 20 constitúen outro apartado da máxima importancia na Lei 4/89. Son os encargados de establecer e definir as figuras de protección básicas a aplicar na totalidade do territorio español, así como as fórmulas de declaración e aspectos básicos da planificación e xestión. O Artigo 12 establece as figuras, que en total son catro: Parque, Reserva Natural, Monumento Natural e Paisaxe Protexida. O reducido número de figuras está sobradamente xustificado polo carácter xeral da Lei, que non pretende unha excesiva proliferación, e por outra parte segue fielmente as recomendacións da UICN ó respecto, que sempre foron moi insistentes no tocante á innecesaria multiplicación de figuras protectoras.

1) Parque:

A figura de Parque (Artículo 13), pola súa importancia, merece un comentario máis detallado. Establécese sen máis matices, dun xeito moi xenérico, sen facer distincións entre diversas variantes (entre Parques Naturais e Nacionais, por mencionar as máis

frecuentes), senón como figura única⁷. A intención do lexislador semellaba ser a de deixar en mans das Comunidades Autónomas a aplicación das figuras de Parque Natural ou Rexional segundo o decidisen e fose oportuno, pero a realidade é que esta situación conlevou certos problemas de definición á hora de declaralos. Por exemplo, Mulero (2002) indica que esta xeneralización non aporta nada positivo, senón que provoca que cada Comunidade Autónoma aplique a figura de Parque con obxectivos distintos, aumentando a confusión; e Corraliza et al (2002) conclúen que a figura de Parque Natural é remitida tácitamente ás Autonomías entendéndoa coma unha sorte de “Parque Nacional” de ámbito rexional, distorsionando a verdadeira misión da figura tal e como a UICN entende esta figura dende o punto de vista dos obxectivos de xestión. Deste xeito, unha mesma figura protectora pode ter enfoques ben distintos e funcións moi diferentes, aínda recibindo o mesmo nome, entre unhas Comunidades Autónomas e outras. Incluso Diego Liaño e García Codrón (2007) falan con razón da existencia de Parques que funcionan como Reservas, e viceversa (o Parque Natural do Invernadeiro sería un exemplo do primeiro caso).

Tamén resulta moi importante falar da relevancia que se lle outorga ó uso público nesta figura de protección. O mesmo artigo 13 (apartado 13.3) di textualmente “*Se facilitará la entrada de visitantes con las limitaciones precisas para garantizar la protección*”. Non se fan máis precisións en todo o articulado, pero convén remarcar que é a única figura protectora na que se fai mención expresa da posibilidade de seren visitado. Moitos son os autores que teñen criticado a pouca importancia e amparo que a Lei 4/89 concede ó uso público, calificándoa de excesivamente proteccionista, de xeito que penaliza e dificulta o desenvolvemento de aproveitamentos tradicionais dos medios rurais, sen os cales estes espazos quedan seriamente comprometidos. Porén, lembremos unha vez máis que é a figura de Parque a única que conta na Lei 4/89 cunha mención expresa á posibilidade de visita, circunstancia que se repite na nova Lei 42/2007. Está claro pois que o Parque é visto como o ENP “visitable” por excelencia, o de maior vocación turístico-recreativa, segundo a arraigada tradición do desfrute escénico e contemplativo da natureza en “Parques” que está na mesma raíz do nacemento dos ENP.

Máis alá de todo isto, a figura de Parque nas súas diversas variantes é a máis importante de todas cantas existen. Os datos son claros: o anuario EUROPARC sinala para 2007 que, por sí sós, os Parques suman o 59,1% da superficie protexida de España.

⁷ De tódolos xeitos, os Parques Nacionais contan na Lei 4/89 cun Capítulo específico adicado a eles (o Capítulo IV do Título III).

Non é polo tanto nada estraño que esta figura sexa tan emblemática e se lle dispense tanta importancia nas políticas de protección da natureza.

Mención especial merece a figura de Parque Nacional, e sobre todo os conflitos competencias de que foi e segue sendo obxecto. Presente dende os primeiros pasos da política de protección da natureza (lemremos a Lei de Parques Nacionais de 1916), pretenden ser o emblema dos ENP españois, o buque insignia da natureza española. Por iso, a Lei 4/89 contempla a súa declaración mediante unha Lei das Cortes Xerais (a máxima figura lexislativa), e a súa declaración como Ben de Interese Nacional. É dicir, os Parques Nacionais están na cima da protección da natureza en España, tanto lexislativa coma simbólicamente. Ó mesmo tempo, o Estado pretende con eles formar o núcleo fundamental dun sistema nacional de áreas protexidas coherente, que recolla cando menos unha mostra de cada un dos distintos sistemas naturais que se poden atopar no territorio español. Este enfoque básico ten continuidade na nova lei de Patrimonio Natural.

O problema, sen embargo, está na súa xestión, cunha longuíssima e tensa disputa entre o Estado e as Comunidades Autónomas polas competencias neste terreo. A Lei 4/89, orixinalmente, establecía a competencia exclusiva do Estado sobre os Parques Nacionais en materia de xestión (artículo 22.1). Pero as Comunidades Autónomas non tardaron en presentar recursos ante o Tribunal Constitucional (Cataluña en primeiro lugar pola xestión de Aigües Tortes), que mediante a sentenza 102/1995 deu a razón a éstas últimas. Deste xeito, houbo que establecer a xestión compartida entre o Estado e as CCAA (Lei 41/1997). Pero non rematou aquí a problemática; as CCAA pretendían acadar a xestión en exclusividade, e remataron por conseguila no ano 2004 (Sentencia do Tribunal Constitucional 194/04) trala aceptación dos recursos presentados por Andalucía e Aragón (DIEGO e GARCÍA CODRÓN, 2007). Así pois, nestes intres, os Parques Nacionais son declarados por lei das Cortes Xerais (única figura de protección declarada polo Estado) pero a súa xestión recae únicamente sobre a administración autonómica onde se ubique o Parque en cuestión. O Ministerio do ramo queda a cargo da tutela da Rede mediante a elaboración do Plan Director, que fixa as pautas xerais de xestión. Aprobado en 1999, foi prorrogado pola Lei 42/2007 ata a elaboración doutro Plan novo.

A xestión exclusiva dos Parques Nacionais polas CCAA foi duramente criticada por moitos expertos e asociacións relacionadas coa defensa da natureza, por considerar que,

por unha banda, a Rede de Parques Nacionais perdería forza e unidade (MARTÍNEZ DE PISÓN, 2007; CRESPO, 2007)), e por outra banda, que a xestión sería máis precaria e de menor calidade poñendo en risco a súa protección, xa que a transferencia da xestión implica que a Comunidade tería que asumir cuns orzamentos en principio máis limitados.

Espertou unha inquietude aínda maior o feito de que algúns Parques Nacionais, ó ocuparen territorios de máis de unha Comunidade Autónoma, agravarían aínda máis o problema da xestión, pois cada unha podería aplicar a súas propias directrices de manexo no seu sector. O exemplo máis claro sería o Parque Nacional dos Picos de Europa, compartido por Asturias, Cantabria e Castela e León, e no que se plantexou a creación dun órgano de xestión conxunto antes do seu definitivo traspaso para evitar caer no erro de actuar dun xeito distinto segundo a Comunidade Autónoma un ENP unitario.

De tódolos xeitos, o Estado non perdeu por completo o control sobre os Parques Nacionais, como mencionamos pouco antes. Na mesma Lei 41/1997 establécese un instrumento legal de ordenación da Rede de Parques Nacionais; o chamado Plan Director da Rede de Parques Nacionais. Este documento pretende fixar unhas normas e directrices de actuación básicos e comúns para tódolos Parques Nacionais, e que están obrigados a respectar. A intención, desde logo, é manter unha certa coherencia interna da Rede, de xeito que o seu funcionamento básico responda a unha liña de actuación común. Este plantexamento continúa presente na *Ley 42/2007 de Patrimonio Natural y Biodiversidad*.

2) Reservas Naturais:

Aínda que non contan coa fama e prestixio dos Parques, as Reservas Naturais son a figura protectora máis “pura”, é dicir, a máis proteccionista de todas. Queda clara esta función no Artigo 14, encargado de definila e de establecer as súas funcións. O texto legal sinala que teñen como finalidade “...la protección de ecosistemas, comunidades o elementos biolóxicos que por su rareza, fragilidad, importancia o singularidad merecen una valoración especial...” (14.1), o que significa que esta figura é a encargada pola lei de protexer aqueles elementos máis raros (por escasos) e fráxiles do medio natural, xa sexan especies concretas de animais ou plantas xuntamente co hábitat do que dependen, ou ben ecosistemas moi específicos que serían moi vulnerables sen unha protección estricta. Este afán protector é redondeado no parágrafo 14.2: “...estará limitada la

explotación de recursos...” e ademais “*Con carácter general estará prohibida la recolección de material biológico o geológico...*” excepto con finalidade científica ou educativa.

Ata o de agora, ten sido bastante empregada en toda España, en espazos moi concretos e normalmente de superficie reducida. A mellor demostración disto son os datos do Anuario EUROPARC para 2007: existían en España neses intres 265 espazos baixo a categoría de Reserva (compárese cos 169 parques existentes) que sumaban tan só o 2,6% da superficie protexida (fronte ó 59% dos parques). Na nosa opinión, é a figura protectora que se ten aplicado con máis apego á súa intencionalidade legal e con máis coherencia, sen dar lugar a equívocos importantes. Ademais é unha das mellor adaptadas ás recomendacións da UICN na súa clasificación de Áreas Protexidas (Categoría I).

3) Monumentos Naturais:

É a figura centrada en protexer as pequenas marabillas naturais, os caprichos da natureza, que sempre espertan os nosos sentidos e a nosa admiración: asombrosas formacións xeolóxicas, árbores de extraordinaria lonxevidade ou dun tamaño moi grande, etc. “*...son espacios o elementos de la naturaleza constituídos básicamente por formaciones de notoria singularidad, rareza o belleza, que merecen ser objeto de una protección especial*” (Artículo 16.1). A súa aplicación práctica seguiu esta pauta fielmente, e gozou dun notable éxito. O Anuario EUROPARC 2007 sinala 291 Monumentos Naturais en toda España, unha cifra certamente moi elevada, pero ó tratarse na maior parte dos casos de elementos puntuais, só aportaban o 1,4% da superficie protexida total.

A práctica totalidade dos Monumentos Naturais existentes protexen ou ben formacións xeolóxicas (covas, rochas ou conxuntos rochosos de formas caprichosas, formas do relevo de gran orixinalidade ou beleza, restos fósiles...) ou ben árbores ou formacións arbóreas peculiares (árbores moi lonxevas ou de gran importancia simbólico-cultural, árbores de gran porte, formacións boscosas notables, etc). Trátase doutra figura ata agora aplicada conforme ó espírito da lei, e apegada ós dictados da UICN (Categoría III).

4) Paisaxes Protexidas:

Artículo 17: “*Los Paisajes Protegidos son aquellos lugares concretos del medio natural que, por sus valores estéticos y culturales, sean merecedores de una protección especial*”. Esta é a definición da figura de Paisaxe Protexida recollida na Lei 4/89, figura nunca antes empregada na lexislación española, e ata agora a menos utilizada de todas. Este escaso éxito pode deberse á gran ambigüidade da definición, que nos atrevemos a asegurar que non di nada concreto. Con esta definición tal como está redactada na lei, cáseque calquer ENP podería ser Paisaxe Protexida, e pensamos que debido a isto a penas se aplicou. O Anuario EUROPARC 2007 contabiliza tan só 53 espazos con esta figura protectora, que aportaban o 2,2% da superficie protexida.

Sería moi interesante se se concretase máis, deixando clara a súa intención, por exemplo, de poñer baixo protección os abundantes lugares de España nos que a relación secular entre o home e a natureza foi modelando unhas paisaxes que dende o punto de vista natural e cultural son valiosísimas. Tal sería o espírito desta figura protectora, e de seguro que se aplicaría moito máis se quedase mellor definida e máis claros os seus obxectivos. É un dos apartados da lexislación ambiental que era necesario revisar, e a Lei de Patrimonio Natural, de feito, someteuna a revisión e modificou parcialmente o seu enfoque. Disto falaremos posteriormente cando pasemos a revisar a Lei 42/2007.

Estas son as catro figuras protectoras básicas existentes na Lei 4/89. Mulero (2002) intúe que os encargados de elaborar a Lei daban por sentado que as Comunidades Autónomas optarían maioritariamente por aplicar estas figuras, e que só en certos casos tratarían de exercer o seu dereito a crear figuras novas. Estaban errados: na gran maioría dos casos as Autonomías seguiron o camiño contrario, creando multitude de novas figuras protectoras, ata sumar un total de 47 en toda España. O mesmo Mulero sulina este feito coma un fracaso rotundo da Lei 4/89, pois chégase a unha proliferación excesiva de figuras que aumentan a confusión (figuras con obxectivos similares baixo denominacións distintas, figuras co mesmo nome pero con obxectivos dispares, etc) e dificultan o estudo, a avaliación e a mesma xestión pola gran disparidade de criterios que se poden atopar.

2.2.10. Novo marco legal estatal. A Ley 42/2007 de Patrimonio natural y Biodiversidad e as súas futuras implicacións prácticas sobre os ENP.

Tras permanecer en vigor un total de 18 anos, a Lei estatal 4/89 ven de ser substituída por un novo texto, a *Ley de Patrimonio Natural y Biodiversidad*. O camiño percorrido en materia de protección da natureza en España e no mundo nos últimos anos facía necesaria unha posta ó día da lexislación básica estatal. Acontecementos tan relevantes coma o Cumio da Terra de 1992, celebrada a penas tres anos despois da aprobación da Lei 4/89, puxeron definitivamente na axenda mundial a problemática do deterioro ambiental, o desenvolvemento sustentable coma ideal de progreso a acadar para garantir a nosa supervivencia, e a importancia da salvagarda da biodiversidade como un elemento de incalculable valor presente e futuro. Pero outros feitos non menos trascendentes teñen sucedido nestas case dúas décadas: crecemento continuo do número de ENP declarados, acompañado da progresiva implantación da Rede Natura 2000 con tódalas súas consecuencias sobre o inmediato futuro da protección da natureza; a sinatura da Convención Europea da Paisaxe como documento que asenta a posta en valor social do inmenso patrimonio que supón a paisaxe como produto da interacción home-medio; o constante incremento das visitas ós ENP que ameaza con saturar algún deles, e paralelamente o xurdimento da Carta Europea de Turismo Sustentable como forma de racionalizar a actividade turística en ENP e convertila nunha experiencia satisfactoria para o visitante e positiva para o ENP e a propia poboación local; e como non, o debate mundial sobre problemas ambientais de escala planetaria coma o cambio climático ou a necesaria mudanza de modelo enerxético que preocupan a todos polas súas potenciais repercusións no futuro da sociedade humana.

Este novo escenario no ámbito da conservación explica a necesidade da nova lei, así como a incorporación no seu articulado de importantes novidades que trataremos de sintetizar a continuación.

No momento de redactar este traballo, a Lei 42/2007 ten moi pouco tempo de vida, de tal xeito que aínda non tivo tempo material de asentarse nin de influír no funcionamento dos ENP. Nestes intres aínda son os efectos da Lei 4/89 os que marcan a pauta nesta materia, e por este motivo decidimos deixar tal como estaba o apartado adicado á Lei 4/89, máis amplo e detallado que o presente, e que tiñamos elaborado antes da aprobación do novo marco legal. En consecuencia, como xa indicamos, a

continuación tan só imos sinalar as principais aportacións e novidades da Lei 42/2007 e as posibles implicacións que terá no futuro inmediato dos ENP.

O propio título da nova lei, toda unha declaración de intencións, sinala dúas cuestións da máxima importancia:

- a) A natureza entendida coma patrimonio común de todos. O ser humano non pode sobrevivir se o medio no que desenvolve a súa vida está gravemente danado. Os servizos ambientais e, xa que logo, sociais e económicos que aporta un medio natural ben coidado aseguran a nosa vida e o noso benestar. De aquí sae a concepción da natureza coma un valioso patrimonio a savagardar.
- b) A biodiversidade coma principal recurso a protexer. Dentro dos elementos que a natureza nos aporta, a variedade xenética é quizáis o máis relevante de todos, é dicir, a gran diversidade de formas en que a vida se manifesta no planeta Terra.

Estes principios encerran un compromiso ético de cara ós nosos descendentes (deixarlles un planeta en condicións habitables, raíz do concepto de desenvolvemento sustentable) e de cara ó resto de especies de seres vivos que conviven con nós.

Trátase por tanto dunha declaración de intencións bastante explícita acerca dos rumbos que actualmente segue a relación da sociedade co seu entorno natural e cómo debe levarse adiante tal relación. O propio preámbulo da lei xustifica a súa elaboración en base á crecente toma de conciencia social do deterioro do medio e a necesaria adopción de medidas encamiñadas á súa preservación. Dende o Cumio da Terra de 1992 tense feito continua incidencia na importancia do desenvolvemento sustentable, da conservación da biodiversidade e, cómo non, a natureza concebida non coma unha simple fonte de recursos a explotar senón tamén como patrimonio con maiúsculas, necesario para o benestar da sociedade humana, e en última instancia como garante da nosa supervivencia coma especie. Outra historia son os feitos, discutidos e seriamente cuestionables: os problemas dos que se falaba hai 15 anos seguen presentes antes igual que agora, ou agora se cabe máis graves.

Cales son as principais aportacións do novo marco legal estatal? Iremos detallando cada unha delas pormenorizadamente.

Os principios inspiradores

En liñas xerais son os mesmos que a lei 4/89, pero engade varios novos entre os que nos gustaría destacar dous: a integración dos requerimentos de conservación nas políticas sectoriais (que todo canto se faga sexa compatible coa conservación do medio), e a prevalencia da protección ambiental sobre a Ordenación Territorial e Urbanística (aspecto bastante difícil de cumprir).

As figuras de protección

A nova lei recolle as mesmas catro figuras protectoras que promulgaba o anterior texto: Parques, Reservas Naturais, Monumentos Naturais e Paisaxes Protexidas. Só introduce unha figura nova, a de Área Mariña Protexida. Son por tanto un total de cinco as figuras básicas que a partir de agora rexirán en España (Artículo 29).

A figura de Área Mariña Protexida (Art. 32) cubre unha carencia tradicional da rede de ENP españois, xa que ata agora non existía na lexislación estatal unha figura protectora que se centrase non espazos mariños, cando éstos son tamén depositarios de importantes valores naturais e dunha riqueza biolóxica incalculable. Sí existía nalgunhas leis autonómicas, que neste caso foron máis visionarias. Nembargantes, o texto legal contempla a opción de que os ENP mariños poidan seren declarados baixo as outras figuras protectoras recollidas na lexislación e non necesariamente coa de Área Mariña Protexida, se ben quedarían igualmente incluídas na Rede de Áreas Mariñas Protexidas.

As figuras que xa existían anteriormente sofren poucas modificación sen conxunto, pero recollen algúns novos elementos que convén puntualizar pola súa importancia.

Os Parques (Art. 30) conservan a definición da Lei 4/89 e seguen sen facer distincións entre diversos tipos (Nacional e Natural), só se puntualiza que os Parques Nacionais serán rexidos por unha lexislación específica (30.2). Respecto ó uso público, a nova lei calca ó pe da letra a norma anterior limitándose a sinalar que deben facilitar a entrada de visitantes sen máis limitación que a necesaria para garantir a protección (30.4), polo que non aporta nada novo.

As Reservas Naturais (Art. 31) e os Monumentos Naturais (Art. 33) permanecen sen ningún cambio nesta nova lei. Sí sofre importantes retoques a de Paisaxe Protexida (Art. 34), que se na anterior lei quedaba moi indefinida, agora pretende concretar máis o seu

perfil. A súa definición (34.1) engade unha importante aclaración: que os valores polos que se declaren (os mesmos que a lei 4/89) deben estar dacordo co Convenio da Paisaxe do Consello de Europa (o convenio de Florencia). Así pois, a Lei faise eco deste importante acordo internacional de ámbito europeo e outorga ás paisaxes que no sucesivo se declaren este importante respaldo. Ademais, a nova lei especifica dous obxectivos concretos para esta figura protectora (34.2): conservación dos valores singulares que os caracterizan, e preservación da interacción harmoniosa entre natureza e cultura. Queda así mellor perfilado o papel a cumprir por esta figura, e outórgalle un sesgo cultural máis marcado; se coa anterior lei cáseque calquera ENP podería pasar doadamente pola figura de Paisaxe Protexida (de aí o seu escaso éxito) agora queda máis claro que terán prioridade aqueles territorios onde a relación home-medio quedase plasmada dun xeito moi particular.

Declaración e xestión

Segundo a lei, son as CCAA as únicas responsables da declaración e xestión dos ENP (Art. 36.1). A longa reivindicación das autonomías neste terreo, culminado en 2004 co recoñecemento da súa competencia exclusiva na xestión dos Parques Nacionais, ten así a súa definitiva carta de natureza. As discusións respecto a como xestionar un ENP que se estende por máis dunha comunidade autónoma queda recollido co mandato de que se deben establecer as fórmulas de xestión necesarias entre elas (36.2), sen establecer como nin de qué xeito conciliar as eventuais diferencias de puntos de vista entre administracións distintas. Será éste un asunto que de seguro traerá importantes polémicas nos vindeiros anos.

A fórmula de declaración dos Parques e Reservas é igual que na lei 4/89, precisando a aprobación previa do PORN ou, no seu caso, no prazo dun ano dende a declaración da figura. Antes este requisito era pasado por alto en moitos casos, pero nos últimos tempos sí se está a cumprir con máis rigor.

Outro elemento de continuidade coa anterior lei é a posibilidade de establecer zonas periféricas de protección (Art. 37) e Áreas de Influencia Socioeconómica (Art. 38), coas mesmas funcións que no anterior texto legal. O mesmo acontece coa declaración de utilidade pública dos bens e dereitos afectados pola declaración dun ENP a efectos expropiatorios, así como a posibilidade de exercer os dereitos de tanteo e retracto (Art. 39).

Unha novidade importante é a opción de declarar Parques Transfronteirizos (Art. 40), que se ben na práctica xa existían (o caso do Xurés-Gerês) agora contan cun respaldo na lexislación estatal.

Rede Natura 2000

O artigo 41 sinala que os espazos Natura 2000 terán a consideración de ENP baixo a denominación de Espazo Protexido Rede Natura 2000, co alcance e limitacións que establezan as CCAA. Nembargantes, o Ministerio elaborará unhas Directrices de Conservación da Rede Natura 2000 a xeito de marco orientativo para a planificación e xestión destes espazos. Este feito é dunha enorme importancia pois gran parte da planificación destes espazos está por facer e resulta útil e necesario tratar de seguir uns criterios comúns mínimos para levalo a cabo baixo a concepción de Rede de escala continental.

Pola súa banda, o artigo 42 establece que serán as CCAA as que proporán os lugares susceptibles de seren declarados ZEC, e o Ministerio elevará as propostas á Comisión Europea para a súa inclusión como LIC. Se a Comisión o aproba, as CCAA onde se atope o espazo deben declaralo como ZEC e aprobar o seu plan de xestión nun prazo máximo de seis anos. Deste xeito, os vindeiros anos preséntanse decisivos xa que este artigo establece prazos moi concretos para a definitiva implantación da Rede Natura 2000. Son as CCAA as encargadas de declarar as ZEC e ZEPA e tamén de aprobar as medidas de conservación necesarias (Art. 44 e 45).

Reservas da Biosfera

O artigo 65 establece a creación da Rede de Reservas da Biosfera españolas como subconxunto da Rede Mundial. O resto do articulado non establece particulares novidades respecto ó funcionamento destes ENP, e segue o estipulado pola UNESCO.

Corredores ecolóxicos

Unha novidade importante da lei é a gran importancia que outorga á conectividade biolóxica do territorio. O artigo 20 insta ós poderes públicos a establecer corredores ecolóxicos entre os espazos Natura 2000 e entre todos aqueles relevantes para a

biodiversidade. Indica que se debe dar prioridade ós cursos fluviais, ás vías pecuarias e ás áreas de montaña (moitos espazos Natura 2000 xa seguen estas premisas). Os PORN serán os encargados de facelo, ou ben a planificación ambiental correspondente. Este texto está completado polo artigo 46, que indica o deber das CCAA de fomentar a creación destes corredores para asegurar a conectividade e coherencia da Rede Natura 2000.

O PORN

O Plan de Ordenación dos Recursos Naturais segue sendo nesta lei o instrumento ordenador fundamental dos ENP. O artigo 16 define o PORN como “*el instrumento específico para la delimitación, tipificación, integración en red y determinación de su relación con el resto del territorio, de los sistemas que integran el patrimonio y los recursos naturales de un determinado ámbito espacial, con independencia de otros instrumentos que pueda establecer la legislación autonómica*”. En suma, segue sendo o documento base que establece o estado de conservación do espazo e os seus recursos. Resulta novidoso, nembargantes, que os PORN deberán axustarse ó establecido por unhas Directrices para a Ordenación dos Recursos Naturais que se aprobarán non máis alá de dous anos despois da promulgación desta lei, de tal xeito que mesmo os PORN elaborados polas CCAA deben guiarse por este documento. Polo demáis, os obxectivos, alcance e contidos do PORN apenas sofren modificacións respecto á lei 4/89. A elaboración e aprobación dos PORN correrá a conta das CCAA (Art. 21).

Inventario do patrimonio natural e dos ENP

É unha das novidades máis destacadas da nova lei estatal. O texto legal establece a creación dun Inventario Español de Patrimonio Natural e Biodiversidade (Art. 9), no que se rexistrará información a propósito de todos aqueles elementos integrantes do patrimonio natural español, incluídos os ENP, que contarán cun inventario propio integrado neste, o Inventario Español de ENP, Rede Natura 2000 e Áreas Protexidas por instrumentos internacionais (Art. 50). Este inventario de ENP dependerá directamente do Ministerio e nel os espazos quedarán rexistrados co seu nome orixinal e coa categoría de protección UICN que lle corresponda, o que implica un importante paso adiante na dirección de establecer dun xeito máis claro os obxectivos concretos que

persegue cada un dos ENP, poder establecer comparacións e elaborar estudos con ENP similares doutros países, tal e como a UICN insiste dende hai anos.

O inventario de patrimonio natural presentará os seus resultados e, polo tanto, o estado de conservación do patrimonio natural español a través dun sistema de indicadores que serán incluídos nas estatísticas nacionais (Art. 10). A partir destes resultados elaborárase un informe anual sobre o estado e evolución do Patrimonio Natural español (Art. 11).

Participación pública: Consejo Estatal e custodia do territorio

Outra novidade digna de resaltar é a inclusión da participación pública no articulado da lei. O artigo 8 establece a creación do Consello Estatal para o Patrimonio Natural e a Biodiversidade, que ten como fin último garantir a participación pública na conservación. Agrupará institucións e organizacións representativas que estean relacionadas coa conservación (científicos, empresas, ecoloxistas, sindicatos, etc). Será un órgano de participación pública (de carácter consultivo) de cara á elaboración das normas necesarias para o desenvolvemento desta lei. Incluirá tamén as CCAA e entidades locais, con voz pero sen voto.

Pola súa banda, o artigo 72 insta o fomento da custodia do territorio mediante acordos entre entidades de custodia, e propietarios de fincas privadas ou públicas. Este artigo oficializa *de iure* algo que xa existía *de facto* nalgúns lugares de España como é a xestión de espazos protexidos por parte de institucións filantrópicas, sobre todo en Cataluña (Fundació Territori i Paisatge, por exemplo), e que xa existía nalgunha lexislación autonómica como a galega coa figura de Espazo Privado de Interese Natural.

Colaboración Estado-CCAA

O espiñoso tema da relación entre administracións é abordado polo artigo 7, onde se crea a Comisión Estatal para o Patrimonio Natural e a Biodiversidade. Terá unha función de órgano consultivo e de cooperación entre a Administración Central e as CCAA. Se funciona ben, este foro de encontro será de gran utilidade para poder coordinar mellor as políticas de conservación en toda España.

A financiación

Todo aquilo que se necesita para que o establecido por esta lei se faga realidade precisa un amplo respaldo económico. Cómo se vai financiar?, pois mediante o Fondo para o Patrimonio Natural e a Biodiversidade (Art. 74). Estará dotado con cargo ós Presupostos Xerais do Estado e tamén por instrumentos de cofinanciación comunitaria (xa contemplada cando se estableceu Natura 2000), máis outras fontes a establecer (presumiblemente patrocinios e doazóns privadas). Entre os seus obxectivos imos destacar a financiación dos plans e instrumentos de planificación e xestión dos ENP, incluída Natura 2000. Así pois, toda a inxente tarefa pendente de planificación e xestión ten agora un respaldo económico decisivo, aínda que resta por saber se os fondos cos que se dotará serán suficientes para dar cobertura a todo o traballo a facer.

Adaptación á nova lei

Como é lóxico, a existencia dunha nova lei implica unha necesaria adaptación de tódolos documentos relacionados con ela que ata o momento estivesen en vigor. A Disposición Transitoria Segunda indica que os plans e instrumentos adaptados a esta lei teñen que estar aprobados nun prazo máximo de tres anos, e serán cofinanciados polo Fondo para o Patrimonio Natural. Se os prazos se cumpren con certo rigor, nos próximos meses imos asistir a unha voráxine de novos documentos para os ENP.

2.3 O papel dos Espazos Naturais Protexidos no mundo actual

Despois deste percorrido rápido pola historia da implantación dos ENP en España, as ideas e intencións que as inspiraron, así como a visión da actual situación lexislativa dos ENP a nivel estatal e autonómico, abordaremos un tema moi importante; o papel que hoxe en día xogan os ENP, ou dito con outras palabras, por qué é útil e necesario para todos que existan ENP.

No mundo actual, os ENP teñen unha serie de obxectivos e misións asignadas moi claros e definidos. Todos eles son da máxima importancia, aínda que en moitos casos non resultan de todo evidentes de cara á sociedade, pois os seus efectos beneficiosos prodúcense habitualmente nun prazo de tempo medio ou longo e ademais non son doadamente visibles, algo que nunha sociedade onde os beneficios tanxibles a curto

prazo son un obxectivo crucial complica a súa xusta valoración. De aí as dificultades e resistencias que en moitos casos atopan os ENP entre a poboación, especialmente a que reside nos lugares protexidos ou preto deles, temerosas de que as súas actividades, a súa vida diaria en xeral, quede comprometida polas posibles restriccións que se impoñen ó declarar un ENP.

É certo que nos primeiros tempos os ENP eran concebidos coma un santuario ou museo da natureza, onde a intervención humana debería ser mínima ou inexistente. ENP era sinónimo de natureza en estado puro, e polo tanto se nestes lugares existía unha poboación humana residente que modificase os elementos naturais do xeito que fose, era automaticamente expulsada del, ou no mellor dos casos as súas actividades eran severamente controladas e restrinxidas, tal e como aconteceu cos Parques Nacionais en España nos primeiros anos.

Aínda hoxe perdura na sociedade esta visión dos ENP (de aí os recelos que espertan), agora amplamente superada na realidade da xestión dos mesmos. No momento actual, os ENP xa non se conciben desde o punto de vista técnico coma un lugar intocable e intocado, senón coma un territorio máis, cuns valores naturais excepcionais, sí, pero que dende hai séculos acolle e sostén a unha poboación humana que dende sempre soubo aproveitar o que o medio lle proporcionaba gardando un certo equilibrio con él. Esta idea de ENP é especialmente adecuada para Europa, onde a práctica totalidade do territorio está habitado dende hai séculos, o que quere dicir que os espazos virxes simplemente non existen.

En numerosos casos, os ENP máis extensos abarcan territorios rurais onde existe unha combinación de valores naturais notables, un patrimonio cultural moi rico, e en suma, unha paisaxe de gran beleza, paisaxe que non é máis que o produto da longa e fructífera relación entre os factores do medio natural e a poboación residente.

Nembargantes, moitos destes espazos teñen un grave problema, a despoboación. As actividades económicas e as correntes sociais e culturais que impulsan á humanidade neste momento histórico xiran en torno ós núcleos urbanos. A vida actual móvese indiscutiblemente en función das redes urbanas, onde xorden e se difunden as novidades, os avances técnicos e as vangardas culturais que hoxe en día marcan o camiñar da civilización humana.

Neste contexto, extensas áreas rurais quedan nunha posición cada vez máis marxinal, nunha sorte de mundo paralelo que en moitos casos está illado das grandes correntes sociais e económicas da actualidade. Isto quere dicir que as formas de vida

tradicionais do mundo rural non son rendibles en termos económicos e ademais están desconectadas do mundo actual, fóra de contexto temporal. A xente que se adique a estes labores difícilmente pode acadar un nivel de vida mínimamente acomodado. A escala de valores actual, que persegue como meta o éxito económico, prescinde dos perdedores.

A excepción constitúena aqueles territorios rurais mellor situados espacialmente respecto ás grandes vías de comunicación, ou que estén a non moita distancia dos núcleos urbanos, ou que polas súas condicións naturais (principalmente un terreo fértil e doado de traballar) se presten a unha actividade agrogandeira máis tecnificada e intensiva en capital e traballo que poida subministrar á cidade todo aquilo que precisa para subsistir; dito con outras palabras, territorios que sirvan de despensa ós núcleos urbanos. Estes lugares manteñen continxentes de poboación numerosos, e ademais están directamente conectados coas formas de vida urbanas e as canles de difusión cultural, que comparten en moita medida. Así pois, temos un marcado contraste entre un mundo rural en proceso de abandono salvo certas excepcións, e unha rede urbana en torno á que xiran as correntes da sociedade actual, e todo fai indicar que seguirán xirando. A única alternativa que lle queda ás comarcas máis rurais é a de procurar un xeito de que as actividades económicas que desempeñen sexan rendibles, é dicir, atopar o seu sitio no mundo, o papel máis adecuado a representar para non rematar convertido nunha especie de trasto inútil que non quede máis remedio que arrombar nun faiado para que non estorbe.

Ó mesmo tempo, na sociedade urbana actual asistimos dende hai xa décadas a unha idealización do mundo rural e da natureza, a ideoloxía clorofila como algúns autores teñen denominado. A crecente degradación ambiental dos medios urbanos pola contaminación, así coma os graves problemas sociais que día a día medran nas cidades fan que moita xente busque fuxir desta tea de araña asfixiante. Ademais, cada vez está máis asentada no imaxinario colectivo a toma de conciencia da necesidade de preservar a natureza e o medio ambiente en boas condicións, o que favorece que todo aquilo que teña que ver co ecolóxico e co natural sexa visto con bos ollos socialmente.

Esta serie de circunstancias desembocan nun maior desexo de visitar e coñecer o medio natural, voltar ó mundo rural, onde todo semella máis auténtico, máis puro, máis tranquilo, onde poder descansar e desfrutar. Hai numerosos autores que teñen falado disto e estudado as causas, e na súa maioría fan referencia a un desexo inconsciente do ser humano de voltar ás súas raíces naturais, de entrar de novo en contacto coa natureza,

pois ó fin o ser humano é (somos) unha especie máis do mundo animal. En resumo, a natureza atrae cada vez máis ó urbanita, que demanda ocio e recreo en entornos naturais ben coidados e de gran beleza paisaxística, a xeito de contraposición perfecta á forma de vida urbana.

Nesta concienciación social sobre a protección da natureza tamén xogou un destacado papel a educación ambiental. Comezando nos centros escolares (educación formal), a inculcación dunha actitude responsable diante da entorna e a necesidade de adoptar progresivamente medidas que tendan a reducir os impactos máis negativos e perigosos sobre a natureza foi pasando ós medios de comunicación, ás prácticas empresariais, e tamén atopou un destacado oco nos discursos políticos, onde teñen cada vez máis eco as posicións ambientalistas. E non cabe dúbida que o escenario máis idóneo para ilustrar o gran valor que ten a natureza para a nosa vida, e o noso benestar individual e colectivo, son os ENP, onde se poden ver dun xeito máis evidente os beneficios dun medio ambiente en bo estado de conservación, así como do aproveitamento racional dos recursos que nos proporciona.

Esta serie de factores que vimos de reflexar dun xeito un tanto esquemático xa nos definen o papel que no mundo actual xogan os ENP, espazos onde se combinan a conservación dos valores naturais como función primixenia e razón de ser fundamental, proporcionar un escenario para o ocio, o recreo e a educación ambiental da poboación (sobre todo a urbana), e ademais diso servir de estímulo para o desenvolvemento social e económico das poboacións residentes baixo os criterios da sustentabilidade e a relación simbiótica co medio natural. De cada unha destas funcións falaremos nos seguintes parágrafos, agás do uso público, centro da nosa investigación, ó que adicaremos un amplo análise posterior no seguinte capítulo do traballo.

2.3.1. Conservación, uso público, desenvolvemento, investigación; as catro funcións dos ENP no mundo actual

Os ENP existen e decláranse por unha serie de motivos. Tal como fomos vendo en apartados precedentes, a sociedade foi encomendando diversas funcións a estes lugares. Comezando por unha visión un tanto simplista dos mesmos (santuario da natureza para contemplar e manter intacto) pero que aínda hoxe segue presente, ata o seu encadramento como un territorio máis que non permanece alleo ó mundo que o rodea. Deste xeito, os ENP na actualidade cumpren unha serie de funcións importantes. Éstas

quedan explicitadas directa ou indirectamente nas leis de declaración, ou nas definicións legais consecuentes que dun xeito sequera superficial establecen para qué serve cada figura protectora e os ENP en conxunto. Tamén algúns autores especializados abordan o traballo de identificar primeiro e explicar detalladamente despois cales son esas funcións. Por exemplo, Corraliza et al (2002) en referencia ós Parques Naturais, citan ata tres funcións principais, como son a conservación, o desfrute e o desenvolvemento local. Pero mais alá destes traballos académicos, son catro os cometidos que a sociedade lle encomenda ós ENP en conxunto no momento actual: conservación, uso público, desenvolvemento e investigación. Iremos vendo cada un deles por separado, deténdonos no motivo polo que os ENP deben aspirar a cumprilos e o xeito en que o fan ou o deben facer. Do uso público, tal como anunciamos previamente, ocuparémonos no seguinte capítulo do traballo dun xeito exclusivo.

2.3.1.1 Conservación: función primeira e fundamental dos ENP

Por definición, a conservación da natureza (os valores naturais) é a función primordial dos ENP. O seu propio nome, *Espazos Naturais Protexidos*, non deixa lugar a dúbidas, e a definición oficial da Unión Internacional para a Conservación da Natureza tamén resulta moi clara: “*Una zona de tierra y/o mar especialmente dedicada a la protección de la diversidad biológica y de los recursos naturales y culturales asociados y gestionada legalmente o por otros medios eficaces*” (UICN, 1994).

Desde o primeiro intre en que o ser humano é máis ou menos consciente de que os recursos naturais que o sustentan son susceptibles de seren danados e mesmo de esgotarse, intenta preservar certos lugares da explotación, manténdoo o máis intactos posible. Xa vimos na introducción deste traballo que tales ideas son as que inspiran á especie humana a venerar e protexer certos enclaves e territorios nos albores da civilización, e que posteriormente irían madurando e collendo forma coa irrupción da mecanización e da explotación intensiva dos recursos naturais.

En primeiro lugar, procurábase preservar da intervención humana certos espazos de gran beleza. Máis tarde, prodúcese o agravamento dos problemas ambientais co avance da industrialización e vaise tomando conciencia dos graves problemas que trae consigo. Ó mesmo tempo, co avance das ciencias da vida e a conseguinte comprensión dos mecanismos e fluxos polos que se rexe a natureza, quedou claro que non só era importante a conservación en sí mesma (conservación pola conservación) concebida

desde un punto de vista claramente estético, senón en canto ós grandes beneficios que nos aporta, os chamados “servizos ambientais”: mantemento da biodiversidade e, polo tanto, da variedade xenética entendida coma un patrimonio de incalculable valor futuro (curación de enfermidades por exemplo), o control e a regulación sobre o ciclo da auga e o sistema climático tanto a nivel local coma planetario, a produción de solos fértiles e o freo ós procesos erosivos, a limpeza da atmósfera, o aporte de materias primas de gran calidade (madeira, froitos, diversos produtos animais, etc), e mesmo a conservación dos últimos reductos de actividade agraria e gandeira nas entornas urbanas, engulidos polo progreso (o Parque Agrario do Baixo Llobregat, un dos ENP xestionados pola Deputación Provincial de Barcelona, é o mellor exemplo)⁸. En resumo, que o feito de conservar a natureza nun estado óptimo é importante para o noso benestar, mesmo para a nosa supervivencia, e non só polo máis ou menos bonita que poida ser. Estes elementos son sinalados explicitamente polo documento “*Parques para la vida*” como parte das ensinanzas que se teñen sacado do cambio de mentalidade respecto ó papel dos ENP nos últimos anos do Século XX, sintetizadas no IV Congreso Mundial de Parques do ano 1992.

Existe sen embargo unha percepción errónea que convén non perder de vista. Normalmente pénsase que tan só os ENP teñen a obrigaón de conservar en bo estado os elementos naturais. Isto leva a supoñer que no resto do territorio o manexo responsable do medio ambiente non ten importancia, e que polo tanto se pode facer cáseque calquer cousa. Isto é un grave erro: en todo momento e en todo lugar a natureza debe ser manexada con sumo coidado, e non só nos ENP. O concepto de sustentabilidade, tan manoseado nos últimos anos, é unha quimera en moitos lugares precisamente polo erro (intencionado ou non) de pensar que fóra dos ENP a natureza non ten por qué estar suxeita a protección e manexo responsable.

As Leis 4/89 e 42/2007 recollen a necesidade de protexer a natureza en todo o territorio, e o establecemento dos PORN como instrumento planificador é unha mostra evidente. Pero por desgracia a súa aplicación tan só se limitou ó ámbito dos ENP (coa excepción de Asturias, que aprobou un documento para todo o seu territorio), de xeito que a nivel oficial tamén esta fortemente implantado o trato diferencial entre os espazos protexidos e os que sobre o papel non o están.

⁸ A figura de Espazo Natural de Interese Local da lexislación galega pode seguir esta filosofía se os Concellos mais urbanos deciden aplicala ós intersticios menos alterados das periferias. Tamén algúns Parques Naturais poden cumprir esta función, como o caso, citado por Juan Cruz Alberdi (2003) dos Parques de Lau Haizeta e de Herriondo nas entornas de San Sebastián.

Pero á marxe destas cuestións, os ENP son os que teñen como misión primordial a conservación, e tódalas demais funcións dos mesmos deben estar supeditadas a ésta, é dicir, ningunha das actividades que teñan lugar nos ENP poden poñer en perigo todo aquilo que están a protexer. Non significa isto que o territorio obxecto de protección non se poida alterar nin o máis mínimo, senón que o seu uso sexa respetuoso co medio ambiente. Moitos ENP están habitados e, polo tanto, son o sustento de poboacións que os aproveitaron durante xeracións en condicións de simbiose co entorno, de tal xeito que chegaron ata nós nun estado de conservación óptimo. Estes habitantes deben seguir presentes no espazo e continuar co aproveitamento dos recursos para que o territorio non quede abandonado, cumprindo ademais unha función social da máxima importancia como é frear no posible o despoboamento do medio rural. Ademais, os ENP son escearios ideais para o desfrute da natureza, e para a educación e sensibilización ambiental da sociedade no seu conxunto, de xeito que deben estar abertos ó acceso público coas restriccións necesarias para non degradar o entorno. Latexa tras disto o concepto de uso público, do que falaremos extensamente en apartados e capítulos posteriores do traballo.

2.3.1.2 Desenvolvemento: oportunidade para os espazos rurais máis desfavorecidos

No continente europeo non existen os territorios virxes. Dende hai milenios, o ser humano ocupou e aproveitou o espazo europeo de diversos xeitos e con diferentes intensidades. Resultado disto é unha paisaxe transformada, unha auténtica paisaxe cultural produto dunha longa relación entre o medio natural e as sociedades que o foron ocupando no transcurso do tempo. Significa isto, por unha banda, que os ENP europeos non son territorios en estado primixenio, e por outra banda, que gran parte deles alberga unhas poboacións humanas estables que se sustentan en maior ou menor medida sobre ese espazo e os seus recursos e, polo tanto, teñen dereito a vivir nel.

Ademais diso, outro importante tema é o despoboamento rural. Boa parte dos ENP europeos abarcan territorios rurais, que dende hai anos sofren un acusado proceso de despoboación e avellentamento, froito da perda de rendibilidade das súas actividades económicas que actualmente non son “útiles” para a sociedade. No mundo crecentemente urbanizado que nos tocou vivir, os espazos rurais máis afastados e menos modernizados quedan á marxe dos procesos sociais e económicos, de forma que a poboación xove e emprendedora se ve obrigada a marchar deles para atinxir un porvir.

Polo tanto, os ENP teñen tamén a obrigação de brindar unha oportunidade a eses territorios de atopar un sitio no mundo e, xa que logo, proporcionar unha fonte de traballo e benestar ós seus residentes. As posibilidades das que se ten falado por parte de tódalas institucións e autores son moi claras: potenciación dos produtos locais de alta calidade e gran valor engadido (produtos alimenticios, materias primas, etc), e actividades turístico-recreativas coa natureza coma escenario onde desfrutar, relaxarse e aprender. Este último aspecto liga directamente co uso público dos ENP, de feito é o seu eixo central.

Algúns autores opinan que a lexislación sobre ENP é demasiado conservacionista e que, polo tanto, impón demasiadas restriccións ás actividades tradicionais das poboacións locais (CORRALIZA et al, 2002); mesmo hai quen fala de que a lexislación, na maioría dos casos, nin sequera contempla os ENP como fonte de desenvolvemento local (MULERO, 2002). Non obstante, o verdadeiro problema non ven por ese lado, senón pola falta de comunicación entre poboación e xestores. Xa o Plan de Acción para os ENP españois (EUROPARC, 2002) sinala esta grave deficiencia como algo de urxente corrección, e moitos outros autores opinan o mesmo. Nos coidamos que, se ben as accións da poboación local case sempre foron respetuosas co entorno, convén evitar que caian na tentación de ir máis alá e exprimir o medio e a paisaxe na procura dunha rendibilidade que remataría por estragar, xuntamente coa paisaxe, os valores que fan atractivo o seu territorio. Isto só se pode conseguir cunha comunicación seria e franca entre tódalas partes implicadas (habitantes, xestores, investidores, visitantes, etc), pero en particular coa poboación local. Se ésta non se sente partícipe do que se fai no seu territorio, non colaborará. Rematará vendo o ENP coma unha caprichosa imposición externa e mesmo podería levar a cabo accións deliberadamente lesivas contra o medio. Ademais, é de todo punto evidente que un feito que influirá dun ou doutro xeito na vida desas xentes sexa tratado con elas e aconsellado con elas, pois ninguén coñece mellor o territorio ca eles nin se verá tan influído na súa vida cotía polo que se faga ou non se faga no ENP onde residen.

Segundo a nosa opinión, é certo que a lexislación sobre protección da natureza se ten feito dende a cidade e coa óptica da cidade, marcadamente conservacionista e volcada no ocio, sen fixarse tanto nos habitantes deses lugares que por lóxica posúen un punto de vista moi diferente. A súa visión é a seguinte: é a súa terra, dela viven e ninguén virá dende fóra a dicirlles cómo teñen que vivir e menos aínda a prohibirlles

facen o que sempre fixeron. Tal é o estado da cuestión en moitos casos, e disto resultan interminables disputas e friccións, a miúdo resoltas con moita dificultade.

Jaime Izquierdo (2007) recolle e denuncia magníficamente este menosprecio polo campesiño-residente e as nefastas consecuencias que carrega para a conservación. Comeza por lembrar que o campesiño, certamente, non mantén a natureza dun xeito planificado ou técnico, senón que se limita a preservar as bases ecolóxicas das que depende a súa forma de vida. Pero estes usos foron perdéndose co abandono e despoboación do medio rural, polo que sería conveniente replantexarse os obxectivos das políticas de conservación da natureza, moi mediatizadas pola subvención e pouco atentas ás dinámicas ecosociais que de verdade sustentan moitos ENP. A tal fin, indica tres ideas fundamentais que recollemos a continuación pola súa claridade:

- *Desterrar el prejuicio contra el campesino, que se retrata en algunos ambientes de la “ecología profunda” como enemigo del campo, furtivo y especulador, queriendo ver en él al principal responsable de la desaparición de determinadas especies de la fauna salvaje.*
- *Entender que para seguir produciendo y manteniendo el paisaje natural y para conservar la naturaleza no podemos abandonar el campo y que, por tanto, necesitamos “operarios”, es decir, campesinos que recuperen el código local de manejo cultural del territorio en un nuevo contexto laboral, social, económico y cultural basado, sin embargo, en los principios ecológicos de la gestión tradicional.*
- *Asumidas las dos anteriores necesitamos desarrollar políticas imaginativas que nos ayuden a recuperar culturas y oficios al borde de la extinción con métodos que devuelvan a los campesinos la dignidad, la autoestima perdida, la calidad de vida y los sitúe, quizá por primera vez en la historia, en el lugar que se merecen como arquitectos del paisaje, como gestores del territorio y como maestros artesanos de la mejor tradición agroalimentaria del país. Pensar, en definitiva, en el campesino, como una nueva profesión asociada a la producción agroalimentaria local, la conservación de la biodiversidad y la gestión del paisaje.*

Algunhas Comunidades Autónomas optaron dende hai tempo polo camiño do desenvolvemento local como función importante dos seus ENP. O mellor exemplo

quizáis sexa Andalucía, que implantou unha extensa rede de Parques Naturais nas súas áreas rurais coa finalidade explícita non só de preservar os seus valores naturais, senón tamén o fomento do desenvolvemento local. Tamén Asturias camiña pola mesma senda, unindo os seus ENP de montaña con certas prácticas tradicionais (vaqueiros de alzada en Somiedo, queixerías en Picos de Europa...) e co turismo, acompañado da promoción de Asturias como lugar cunha privilexiada natureza (o eslogan publicitario “*Asturias, paraíso natural*”). Autores coma Mulero (2001), ou Garzón e Arias (2008) someten a crítica este modelo e afirman que, a pesar das súas boas intencións, aínda está moi lonxe de funcionar ben, pero opinamos que é un camiño correcto que hai que tomar. Moitos espazos rurais non teñen moitas máis opcións de supervivencia. Nos últimos tempos semella que tamén Galicia camiñará nesta dirección; a prevista (e repetidamente aprazada) declaración de catro novos Parques Naturais nas principais áreas de montaña da rexión (Ancares, Courel, Trevinca e Macizo Central) persegue expresamente tal intención.

2.3.1.3 Investigación: laboratorio ó aire libre para o estudo dos procesos naturais

Se hai algún lugar adecuado para investigar e comprender mellor os procesos naturais do noso planeta, éses son os ENP. Neles é onde o investigador pode atopar máis doadamente entornos pouco alterados nos que os fluxos vitais de materia e enerxía se desenvolven sen obstáculos importantes, onde a natureza funciona seguindo as súas leis sen alteracións demasiado relevantes. Son un laboratorio perfecto para investigar e experimentar nunhas condicións inmellorables. Ó mesmo tempo, os ENP tamén proporcionan exemplos magníficos de relacións harmoniosas entre o medio natural e a sociedade humana que non se poden atopar doadamente noutros territorios, alomenos no contexto europeo. A iniciativa MaB (Home e Biosfera) da UNESCO e a súa aplicación práctica, as Reservas da Biosfera, están baseadas na concepción destes territorios como laboratorios viventes de desenvolvemento sostible.

Moitos investigadores a título individual, así como centros de investigación (universidades, institutos de investigación públicos e privados, etc) fan dos ENP o seu lugar de estudo preferente. Numerosos traballos de fauna e flora, de xeomorfoloxía, de climatoloxía, de procesos fluviais e dinámica das formacións vexetais entre outros téñense realizado en espazos protexidos, así como estudos das sinerxias históricas entre

o medio e os seres humanos que o habitaron e o habitan, e das paisaxes resultantes de tal relación dialéctica. As súas conclusións foron e son da maior importancia.

Uns ENP teñen unha vocación maior que outros de cara á investigación. As Reservas Naturais, por exemplo, ó presentar uns elementos máis delicados e difíciles de atopar noutros lugares (mesmo únicos no mundo en certos casos), están especialmente volcadas ó estudo e a investigación, e a lexislación así o contempla tamén (véxanse apartados precedentes adicados a ela). Ademais, certos enclaves doutros ENP, en particular as chamadas precisamente zonas de Reserva, tamén son propicias para a investigación ó seren as porcións mellor conservadas. A lexislación e a planificación destes espazos recolle esta circunstancia e fai explícita a súa adicación preferente a labores de conservación e investigación científica, a miúdo de xeito exclusivo, precisándose autorizacións especiais para acceder a tales enclaves.

Porén, a investigación segue sendo unha das principais carencias dos ENP. O Plan de Acción para os ENP españois (2002) da conta desta situación e sinala varias razóns para que tal estado de cousas aconteza, entre as que imos resaltar a escasa comunicación entre investigadores e xestores e derivado desta circunstancia, as diferentes prioridades de cada un dos grupos e a falta de foros comúns de discusión; por outro lado, a escaseza de equipos e centros especializados en ENP. O documento propón como accións prioritarias neste campo a difusión dos resultados das investigacións levadas a cabo nos ENP a través dunha base de datos común (xestionada por EUROPARC neste caso), e o establecemento dun grupo de traballo onde investigadores e xestores se reúnan para intercambiar coñecementos e puntos de vista, así como para coordinar eventuais traballos.

2.4 Conclusión. Evolución dos ENP en España ó longo do tempo

Nos parágrafos anteriores tivemos oportunidade de ver cómo se foron asentando en España os ENP a través do tempo. Analizamos a lexislación promulgada, as figuras protectoras consagradas, os espazos protexidos que foron nacendo, e tamén fixemos un repaso ás ideas e conceptos que serviron de base a todas estas actuacións. Puidemos constatar que tales ideas foron mudando ó longo do tempo, ó ritmo que impuxeron as azarosas coxunturas políticas (Monarquía, República, Franquismo, Monarquía Parlamentaria e democracia), os cambios de mentalidade social, e por suposto os diversos enfoques que sobre a cuestión se experimentaron no ámbito científico e

técnico. Ó mesmo tempo tratamos os diferentes papeis asignados ós ENP na lexislación, pero dunha forma un tanto xeral. Remataremos este apartado cun resumo da evolución dos Espazos Naturais Protexidos a través do tempo en España. A intención é recapitular todo o que vimos antes respecto a este tema de xeito esquemático como conclusión deste apartado.

Nos primeiros tempos, predominaba unha idea un tanto romántica e idealista da protección da natureza, como santuario da obra grandiosa do Creador que había que admirar e venerar. Xa que logo, os primeiros ENP tiñan as súas portas abertas ó visitante para o seu desfrute, e tamén como un exercicio espiritual e hixiénico que dignificaba ó ser humano. O contexto social e político marcaba con claridade estas tendencias: a Revolución Industrial e os seus efectos sociais máis negativos levaban a contraponer a natureza virxe e magnífica como remedio e medicina para a dureza da vida na cidade industrial, e o predominio das ideas burguesas ligadas ó Rexeneracionismo e ós últimos coletazos do Romanticismo sinalaban o medio natural como fonte de benestar.

Nembargante, non existía unha planificación como tal. Os textos eran só declarativos, con alusións xenéricas a aspectos de xestión: só se concretaba o feito de facilitar o acceso na medida do posible (tal como recollía a lei de Parques Nacionais de 1916) sen establecer límites no número de visitantes, identificar lugares que podían seren degradados por unha excesiva afluencia de persoas, ou establecer qué tipo de servizos e equipamentos se ían proporcionar. Moito menos aínda se plantexaba unha xestión en Rede. A dicir verdade non era unha necesidade acuciante porque pouca xente acudía a estes lugares. Era moi limitado o número de persoas que dispoñían do tempo libre ou de posibilidades de desprazamento para visitalos. O recreo en ENP era pois elitista e reservado a uns poucos, coma tódalas actividades turísticas e de lecer naquel tempo, e de feito o nacemento e promoción dos ENP debeuse a estas clases sociais privilexiadas.

Bruscamente enterrada esta etapa pola Guerra Civil, o Réxime Franquista trouxo un cambio de rumbo e de visión absolutos. A natureza considerouse unha fonte de recursos a explotar, e así a silvicultura, a caza e a pesca, entre outras actividades de índole extractiva, convertéronse nos fíos conductores da relación da sociedade e do poder co medio; o Productivismo foi a gran idea a seguir. Certamente non estamos nunha etapa histórica para grandes alegrías, co país destruído pola guerra, a necesidade do máis elemental torturando ó pobo, e unha rixida dictadura controlando con man de ferro vidas

e facendas o de menos era recrearse coas belezaas naturais e o de máis era sobrevivir. Só na recta final do Réxime, co crecente benestar social, agromaron na sociedade urbana as ansias de contacto coa natureza e ésta comezouse a ver con ollos distintos. Xa non era só unha fonte de materias primas, tamén era un lugar para desfrutar e un espazo para conservar. A conciencia da degradación do planeta e a necesidade de coidalo polo noso propio ben callou nos sectores ilustrados da cidade, segundo as correntes chegadas alén dos Pirineos. A creación do ICONA e a Lei de Espazos Protexidos de 1975 son os resultados concretos deste cambio de mentalidade. A natureza volvía ser escenario a visitar e desfrutar, mesmo lugar ideal para vivir (exténdese a moda das segundas residencias na *Sierra* ou no litoral). Unha primeira e aínda rudimentaria conciencia ecolóxica toma corpo na sociedade: “*El Hombre y la Tierra*” esperta a admiración polo medio natural e as súas marabillas, e encumbra a Félix Rodríguez de la Fuente entre as persoas máis queridas de España. Á calor de todo isto, comeza a medrar significativamente a afluencia ós ENP e xorden os primeiros problemas de masificación pero non hai unha resposta clara por parte dos xestores. Como sempre acontece, o problema aparece primeiro que a solución.

A etapa democrática supón a continuación e profundización das políticas ambientais. A gran diferenza virá desde dous puntos distintos: a instauración das Comunidades Autónomas e o arraigo político e social da idea do desenvolvemento sustentable. A primeira polo reparto de competencias en materia de conservación da natureza coas Autonomías, e a segunda pola importancia que se lle brinda á conservación da natureza a nivel social e político, sendo centro do debate e de diversas actuacións a nivel público e privado.

A asunción das competencias ambientais polas CCAA complicou o panorama da conservación da natureza en España. A proliferación de figuras protectoras (un total de 47 segundo Mulero (2002)) e, sobre todo, a falta de criterios comúns á hora de fixar o papel das catro figuras básicas recollidas pola lei estatal 4/89 son, na nosa opinión, os motivos fundamentais da confusión existente. Cada CCAA aproba a súa propia lei de espazos naturais ou de protección da natureza e cada unha crea as súas propias figuras protectoras, o que en sí mesmo é positivo sempre e cando se respecte un mínimo de criterios comúns. Especialmente negativo é, como se dixo antes, que o papel asignado ás catro figuras protectoras da lei estatal varíe dunhas Comunidades a outras.

Desde logo que esta situación non é privativa de España. Sen ir mais lonxe, a Rede de Espazos Protexidos impulsada pola Unión Europea (Natura 2000) mistúrase e

solápanse con tódalas redes estatais e rexionais preexistentes. A nivel mundial tamén hai problemas de fixación do papel das figuras protectoras, motivo polo que a UICN ten establecida unha clasificación de ENP non en función da figura que ostente, senón das directrices de xestión que aplique cada un deles.

Mulero (2002), enormemente crítico con este panorama, observa que a lei estatal de 1989 non serve a penas máis que para marcar liñas de actuación moi xenéricas, deixando todo o peso da conservación nas Autonomías, que nun afán diferenciador multiplican as figuras protectoras e as declaracións de ENP sen estaren respaldadas por unha sólida planificación previa e uns conceptos claros de qué protexer e cómo. Segundo este autor, a consecuencia é a escasa funcionalidade dos espazos protexidos nos primeiros anos e un galimatías xurídico e conceptual na protección da natureza do que hoxe se están a pagar as consecuencias, entre outros aspectos, na planificación e xestión do uso público, desbordado por unhas circunstancias (a masificación extrema dalgún deles) para as que non están suficientemente preparados nin en canto a planificación e xestión, nin en canto a dotacións. Nos cremos que os problemas teñen a súa causa primeira nas carencias de planificación e de dotación de equipamentos e servizos, e non na figura protectora que non pasa de ser un nome.

A cuestión do desenvolvemento sustentable e a conciencia ambientalista que todo o impregna refléxase na continua proliferación de ENP que non rematan de estar preparados para funcionar adecuadamente, pero que a nivel político supoñen dar unha imaxe pública de compromiso co medio ambiente; e o éxito social das ideas de ecoloxismo e conservación do medio, que disparan as visitas a espazos naturais en boa parte polo feito de visitalos en sí e non tanto por coñecer e comprender o patrimonio que acollen.

Asistimos polo tanto nestes intres a un *boom* de compromiso ambiental de gobernantes, alomenos teóricamente, por parte de empresarios e sociedade en xeral, xeneralizados a raíz do Cumio de Río e que antes eran patrimonio duns poucos verdadeiramente concienciados da gravidade dos acontecementos (insistimos, aínda que só sexa de palabra). O medio natural e a protección da natureza son aspectos de dominio público, que de tan insistentemente repetidos quedaron en parte desvirtuados. Os ENP están a recibir un aluvión de visitantes, e non saben qué facer con eles nin conseguen controlar unha corrente que desborda con moito as súas capacidades e aptitudes. Estase a traballar no control e na planificación e xestión, absolutamente prioritarios. O camiño a percorrer é aínda longo, pero vanse dando os pasos na dirección correcta. Trabállase

con esmero por compatibilizar o necesario uso público (non se discute a súa utilidade) coa conservación do medio (factor de atracción que non se debe degradar), o desenvolvemento local (de xustiza para a poboación residente no ENP) e co disfrute dunha experiencia agradable por todo aquel que faga unha visita ó ENP. É o xeito de ter un medio ben conservado cos beneficios ambientais incalculables que supón para todos, unhas poboacións rurais asentadas e cunhas condicións de vida suficientes para seguir residindo no seu fogar, e unha experiencia recreativa gratificante e didáctica que promova auténtico respecto e aprecio pola natureza.

Nunha sociedade onde o consumismo o goberna todo, a educación ambiental e a toma de conciencia da necesidade de coidar o medio vólvense imprescindibles. Os ENP están chamados a representar un papel protagonista nesta misión. Nada mellor para remexer conciencias que un bo exemplo, e o que amosan os ENP resulta insuperable.

CAPÍTULO III

O USO PÚBLICO NOS ESPAÇOS NATURAIS PROTEXIDOS CONCEPTO, FUNCIÓN, ÁMBITO DE ACCIÓN, INSTRUMENTOS E MEDIOS

CAPÍTULO III

O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS CONCEPTO, FUNCIÓN, ÁMBITO DE ACCIÓN, INSTRUMENTOS E MEDIOS

3.1 Introducción

Neste capítulo centrarémonos no uso público, o tema central de estudo deste traballo de investigación. Igual que aconteceu co primeiro capítulo, éste será un apartado esencialmente teórico e conceptual, onde indagaremos en primeiro lugar sobre o propio concepto de uso público en ENP e todos aqueles elementos e cuestións que xiran en torno a él (o campo de acción do uso público). A continuación, pasaremos revista á evolución do uso público ó longo dos anos, a súa crecente importancia e o diferente papel que se lle asignou, coetáneamente coa propia evolución dos ENP e o seu papel. Máis adiante, trataremos de explorar e establecer as diferentes funcións e aspectos que se relacionan directamente coa xestión do uso público nos ENP, tomando como referencia os principais modelos de uso público existentes en España na actualidade: veremos a dupla función conservacionista e turístico-recreativa que ten encomendado o uso público como plasmación da utilidade social dos ENP. A continuación imos estudar a oferta e demanda do uso público, a combinación de ámbolos dous e os elementos que conforman cada un deles. Tamén abordaremos unha visión dos instrumentos e medios materiais e humanos dos que dispoñen os ENP para levar adiante a función de uso público, e proseguiremos cunha semblanza dos instrumentos de planificación e xestión imprescindibles para o seu bo funcionamento. Todas estas cuestións que acabamos de sinalar constitúen a base teórica na que asentaremos as posteriores fases de investigación empírica do presente traballo.

Por último, faremos un breve repaso pola situación do uso público na Europa Occidental que nos proporcionará unha panorámica comparativa xeral das máis importantes experiencias de índole práctica que existen sobre o uso público no noso entorno inmediato, cunha breve revisión dos vicios e virtudes do mesmo. Debe ser un espello no que mirarse, posto que os procesos que neses países xa tiveron lugar décadas

atrás están tendo lugar a día de hoxe nos nosos ENP e convén aprender do mellor e do peor destas experiencias.

3.2 Concepto de uso público en ENP. O seu ámbito de acción

3.2.1 Concepto de uso público en ENP

É absolutamente necesario comezar a investigación tendo moi claro qué é o uso público en ENP, qué é aquilo que estamos a estudar. Non é misión deste traballo facer unha análise profunda sobre o concepto de uso público e a súa evolución ó longo do tempo xa que non é isto o que se persegue con esta investigación. Limitarémonos a recoller as definicións xa existentes e máis aceptadas, reflexionar sobre elas e o que implican para poder acoutar mellor o radio de acción do uso público e a continuación poder profundar nos aspectos que se consideran directamente implicados nel, á calor do establecido polas definicións.

O concepto de uso público en ENP é de recente aparición. Como case todo o que xira en torno ó medio ambiente e a sustentabilidade, os acontecementos foron máis rápido que a serena meditación sobre os mesmos. Os feitos estaban consumados sen tempo para pensar neles e comprendelos. Non é estraño pois que o uso público aparecese moito antes como feito real e tanxible que como idea máis ou menos perfilada sobre o papel. En realidade, o uso público existe dende o mesmo intre en que existen os ENP aínda que non existise como concepto académico ou técnico.

Deste xeito, os organismos encargados da xestión dos ENP traballaron o uso público ata hai pouco tempo sen ter claro en qué consistía exactamente, ou máis ben, cada un dos implicados tiña unha idea propia e formada do que supoñía, non sempre coincidente, en base ás súas experiencias persoais.

Os problemas de xestión e mesmo de competencias, en particular coas actividades turísticas (fronteira difícil de trazar como veremos), fixeron necesario establecer de xeito claro que é o uso público e qué non é.

Houbo diversos intentos de definición e de perfilado das funcións do uso público (GORDI, 1994), pero nós imos quedarnos con dous deles polo grao de aceptación que acadaron en España. Tanto a Consejería de Medio Ambiente da Junta de Andalucía como a sección española da Federación EUROPARC foron os que máis empeño puxeron en esclarecer a cuestión. No caso andaluz, o documento titulado “*Gestión del*

uso público en la RENPA. Estrategia de Acción” (2003) comeza coa análise do concepto de uso público constatando unha realidade: a necesidade de establecer un concepto claro do que é o uso público ante a falta de sintonía e fortaleza das existentes. O documento admite que as dificultades para elaborar unha definición son múltiples e destaca o recente desenvolvemento e aparición do concepto, ó que lle faltaría madurar; e o feito de ser un ámbito de encrucillada entre disciplinas diversas e actores sociais e institucionais con intereses e responsabilidades frecuentemente contrapostos.

Finalmente, entre os dous órganos remataron por perfilar unha definición de uso público que a día de hoxe podemos considerar como oficial. É a seguinte:

“Conjunto de programas, servicios, actividades y equipamientos que, independientemente de quien los gestione, deben ser provistos por la Administración del espacio protegido con la finalidad de acercar a los visitantes a los valores naturales y culturales de éste, de una forma ordenada, segura y que garantice la conservación, la comprensión y el aprecio de tales valores a través de la información, la educación y la interpretación del patrimonio” (EUROPARC, 2005a).

Esta definición sintetiza perfectamente todos aqueles elementos que conflúen no ámbito de acción do uso público. Por ese motivo e porque no seu nacemento participaron activamente os xestores dos ENP, que foron consultados para tomar a decisión final, obtivo o apoio unánime de todos e está sendo empregada como oficial. Non imos ser a excepción e tamén tomaremos esta definición como referencia para a nosa investigación.

Hai autores como Pascual Trillo (2007) que fan un interesante estudo sobre os aspectos que recolle esta definición e o que implica no tocante á xestión do uso público. En síntese, destaca o achegamento ós visitantes dos valores do espazo como función primordial do uso público desde o seu nacemento; a necesidade de que o acceso dos visitantes sexa ordenado (que non poña en risco os valores protexidos) e seguro; e que dito achegamento debe de facerse a través da información, da educación e da interpretación ambiental. Seguindo este exemplo, nós tamén imos tomarnos a liberdade de diseccionar a definición e reflexionar sobre ela parte por parte.

a) *“Conjunto de programas, servicios, actividades y equipamientos que, independientemente de quien los gestione, deben ser provistos por la Administración del espacio protegido...”*.

Os primeiros aspectos que toca a definición fálannos dos elementos concretos que conforman o uso público e de quen debe encargarse de suministrarlos e supervisalos. Extraese disto que o uso público está constituído por servizos e actividades concretas que deben estar apoiadas por uns equipamentos que permitan ofertalos e desenvolveselos adecuadamente, elementos que á súa vez deben estar respaldados por uns programas específicos que se encargarían de deseñalos de antemán seguindo unha serie de criterios que terán moito que ver coas características do ENP e o tipo de uso público que se queira implantar.

Ó mesmo tempo, estes elementos deben ser necesariamente provistos pola Administración pública encargada do Espazo Protexido, independentemente de quen se encargue de xestionalos. Máis adiante veremos as fórmulas de xestión máis frecuentes para o uso público nos ENP españois, pero a idea fundamental é que a Administración ten, como mínimo, un compromiso firme de supervisión e control do uso público do que non pode desentenderse como garante último do coidado do medio ambiente.

b) “...con la finalidad de acercar a los visitantes a los valores naturales y culturales de éste, de una forma ordenada, segura y que garantice la conservación, la comprensión y el aprecio de tales valores...”

Esta parte da definición indica a finalidade concreta que persegue o uso público: dar a coñecer ós visitantes do ENP os valores que alberga, tanto naturais como culturais, de xeito que tales valores sexan entendidos e apreciados polo visitante. En suma, que o visitante coñeza o ENP, comprenda na medida do posible por qué é así e cómo funciona, e saiba valorar a importancia da conservación dese espazo en particular e do medio ambiente en xeral. Sulíñase tamén que tal achegamento non pode poñer en risco os valores protexidos e admirados, e tampouco pode implicar un perigo para o propio visitante. De aí a insistencia na orde e seguridade con que debe levarse a cabo o uso público, que non debe traspasar uns determinados límites de afluencia (capacidades de carga) a partir dos cales as visitas son potencialmente danosas para o medio e mesmo perigosas para o visitante en certos casos.

c) “...a través de la información, la educación y la interpretación del patrimonio”

Para pechar a definición, EUROPARC establece os medios polos que as mensaxes que pretende transmitir o espazo protexido deben chegar ata o receptor-visitante: a información, a educación e a interpretación. Estes tres termos, aínda que están

directamente relacionados entre sí, non son sinónimos. Todos comparten un afán claramente comunicador e didáctico, pero dende ángulos distintos. A educación ambiental implica un esforzo por ensinar dun xeito planificado e regrado, ou se se quere formal, seguindo un plan pedagóxico preestablecido e unha serie de temas ou tópicos concretos que se desexa transmitir e facer comprender:

“Proceso permanente y planificado de acciones destinadas a la resolución de los problemas socioambientales que se producen en los Espacios Naturales Protegidos mediante la mejora de la comprensión, el análisis crítico, el aprendizaje de conocimientos y destrezas, la sensibilización y la toma de acciones”. (EUROPARC-España, 2005a).

A interpretación é unha actividade máis creativa e en certo modo máis improvisada porque pretende revelar o significado dos elementos que o visitante está a contemplar para que os valore e os entenda, e habitualmente desenvólvese de cara a visitantes que participan voluntariamente no tempo de ocio:

“Acción de comunicación de carácter creativo, entendido como el arte de revelar el significado e importancia del legado natural e histórico al público que visita un Espacio Natural Protegido, para que lo disfrute, lo aprecie y contribuya a su conservación”. (EUROPARC-España, 2005a).

A información, por último, ten como obxectivo satisfacer aquelas demandas dos visitantes no tocante ó espazo en sí mesmo ou de cuestións máis loxísticas ou de organización da súa visita:

“Acción destinada a satisfacer las necesidades del visitante tanto en relación a su conocimiento de hechos, situaciones o procesos propios del Espacio Protegido, como de bienestar, orientación, seguridad, disfrute y planificación de su tiempo” (EUROPARC-España, 2005a).

A Federación EUROPARC afirma que a práctica totalidade dos órganos xestores coinciden maioritariamente con eles nos criterios que utilizan no seu traballo cotián; porén sinalan certas discrepancias no papel adxudicado ós organismos oficiais na xestión do uso público, non quedando claro en moitos casos. Este non é un tema de pouca importancia, pois a obrigação das administracións públicas de levar o control da xestión non debe ofrecer dúbida algunha se non se quere que se encamiñe por derroteiros potencialmente perigosos para o ENP e a súa conservación.

3.2.2 *Uso público Vs Turismo: unha fronteira difícil de trazar*

Tamén hai importantes problemas á hora de delimitar con claridade os conceptos de uso público e turismo. Desde o primeiro momento quedou claro que a fronteira entre ambos era moi difusa e que era absolutamente necesario distinguir unha faceta da outra, especialmente polo feito de que as competencias sobre turismo son manexadas por departamentos administrativos distintos ós que xestionan os ENP, polo que pode haber importantes friccións. Pero máis alá deste asunto, convén reflexionar un momento sobre a diferenza entre ámbolos dous conceptos. Vimos antes a definición de uso público; a de turismo é a seguinte:

“Conjunto de actividades que realizan las personas durante sus viajes y estancias en lugares distintos a los de su entorno habitual.....con fines de ocio, negocio y otros motivos” (Organización Mundial de Turismo, OMT).

A Consejería de Medio Ambiente da Junta de Andalucía abordou o tema na súa Estratexia de Acción para a xestión do uso público na súa rede de ENP (2003) elaborando unha relación do que, ó seu xuízo, era propio do uso público e incompatible con él por unha banda, e propio do turismo por outra, cunha intención na nosa opinión correcta. Este documento técnico (ó que voltaremos cando chegue o momento de explicar os modelos de uso público vixentes en España) aborda a problemática do establecemento dos límites entre uso público e turismo dun xeito moi minucioso, inserido entre as súas propostas do que debe ser o uso público. Porén, opinamos que resulta tremendamente complicado trazar unha liña divisoria estricta entre os visitantes-turistas sen interese polos valores do espazo e aqueles que sí acoden a él atraídos por tales cualidades, fundamentalmente porque resulta moi difícil demostrar que un visitante calquera dun ENP non acudiu a él interesado polo espazo en sí, por pequena que sexa tal atracción. Partimos da base de que se unha persoa vai a un lugar calquera, salvo que chegue a él por casualidade (pode darse o caso, pero minoritariamente) o vai facer porque *algo* dese lugar lle atrae ou lle chama a atención e sente curiosidade por coñecelo. É certo que hai visitantes que non senten unha atracción especial polo espazo en sí, pero na maioría dos casos atópanse nel porque os atrae dalgún xeito. Este tipo de turistas, moi numerosos nos ENP (tal como se tira das enquisas e traballos deste tipo feitos ata agora) son propiamente turistas e realizan actividades turísticas, pero en tanto en canto senten unha curiosidade ou atracción polo ENP e o que contén, por pequena ou simple que sexa, forman parte do uso público, amén do *uso* propiamente dito que fan

dalgunhas das infraestructuras e equipamentos do espazo (circunstancia que sempre se cumpre). A Estratexia de Acción Andaluza é moi restrictiva neste extremo, e cremos que é un enfoque pouco realista. O problema consiste en non establecer dun xeito claro qué se entende por actividades propiamente turísticas; e aínda que así fose, tal e como comentamos no seu momento, nos recontos de visitantes que se realizan nos ENP non se establecen tales distincións en ningún momento, de tal forma que resulta imposible diferenciar visitantes turistas interesados nos valores do espazo de visitantes *turistas* propiamente ditos que non están interesados. As dificultades, por tanto, seguen sendo moi grandes.

Estas dificultades seguen presentes no que respecta ó que di a Estratexia en canto ós visitantes. Afirmar que é propio do uso público o cidadán común, tanto de xeito individual como colectivo, organizado ou non, sen particulares requisitos; mentres que o que excluíría a visita do ámbito do uso público sería a falta de interese polos valores do espazo. Seguimos insistindo en que este último extremo é moi difícil de demostrar na práctica e case imposible de deducir das estatísticas oficiais. Ó noso xuízo, a visión do documento andaluz respecto á dicotomía uso público-turismo é demasiado restrictiva.

EUROPARC (2005a) comparte estas ideas tamén, pero con certos matices. Admite a necesidade de non separar dun xeito total a xestión do uso público e do turismo senón que deben ser considerados como partes dun mesmo conxunto. En consecuencia, a comunicación entre os departamentos administrativos encargados de cada un destes ámbitos debería ser permanente e fluída, tendo en conta que todo o que compete a un deles tamén inflúe no outro, e dun xeito moi directo. Tamén sinala a enorme dificultade que, en moitos casos, existe para encadrar unha actividade calquera como uso público ou como turismo; así como constata a existencia de numerosas actividades que son obxecto dunha responsabilidade compartida.

Con todo, imos tomarnos a liberdade de expoñer neste traballo a nosa idea persoal a propósito desta cuestión. Pensamos que uso público e turismo están estreitamente ligados, de tal xeito que na maioría dos casos resulta virtualmente imposible establecer distincións entre visitantes turistas e visitantes non turistas dunha forma tan pura e estrita como pretenden a Estratexia de Acción de Andalucía ou ata certo punto EUROPARC. Porén, tampouco son exactamente a mesma cousa, e polo tanto coidamos que convén facer certas puntualizacións moi importantes. Neste apartado imos seguir algunhas das opinións do reputado educador ambiental Jorge Morales Miranda (2005).

Hai un feito moi claro: por riba de todo, a gran maioría das actividades turísticas e a totalidade das actividades de uso público⁹ realízanse no tempo libre da persoa, nos momentos de ocio. Non importa aquí qué tipo de actividade sexa, o realmente destacado é que, fágase o que se faga, será por lecer e voluntariamente. As actividades de interpretación ambiental dos ENP, por exemplo, están pensadas para un público que acode a eles nos seus momentos de ocio, ou o que é o mesmo, estamos ante un público non cautivo. Esta circunstancia implica varios aspectos da máxima importancia:

- a) O público participa na actividade interpretativa voluntariamente. Pode escoller libremente participar ou non.
- b) É totalmente libre de prestar máis ou menos atención no transcurso da actividade.
- c) Unha vez iniciada a actividade, pode abandonala se así o desexa.

Por outra banda, son actividades levadas a cabo en lugar distinto ó de residencia habitual, requisito que se cumpre na inmensa maioría dos visitantes pois ben poucos son residentes no propio espazo ou as súas inmediacións.

A gran maioría das persoas que visitan os ENP acoden no seu tempo de lecer e voluntariamente, e fano dende localidades que non están nin no propio espazo nin no seu entorno próximo. Logo dedúcese, por unha banda, que se trata de turistas, e polo tanto, que todo aquilo que fagan serán actividades turísticas, e por outra banda, que realizan ó mesmo tempo actividades de uso público, pois lembremos que por definición toda actividade desta índole se realiza por ocio. Que estas sexan respectuosas co medio ou non depende da actitude do visitante e das medidas que os xestores tomen para canalizalos e evitar na medida do posible que accedan ós puntos máis sensibles do ENP. Nembargantes, o documento andaluz considera que é unha característica propia do uso público que exista un interese do visitante polos valores naturais e culturais do espazo, que non sempre se ten por qué cumprir. Deste xeito chegan a unha nova conclusión: non tódolos turistas que acoden ós ENP se poden incluír no uso público, xa que non todos acoden a él interesados polos seus valores. Este último aspecto pódese dar por correcto sempre e cando aceptemos que tales visitantes non *usan* o ENP e os seus recursos, algo

⁹ EUROPARC (2005) define actividade de uso público como: “*Acción de ocio o esparcimiento que llevan a cabo los visitantes de un espacio natural protegido utilizando sus servicios o equipamientos, y a la que es inherente el acercamiento a los valores naturales y culturales de dicho espacio...*”. Queda clara pois a ligazón entre ocio e uso público, difícil de discernir do mero turismo na maioría dos casos.

que resulta bastante discutible en moitos casos. Nós opinamos que tal distinción non é realista, de tal forma que todo visitante dun ENP fai *uso* del e dos seus recursos en maior ou menor grao á marxe do interese que teña na natureza.

A este respecto, EUROPARC coincide no fundamental cos nosos postulados ó sinalar que non todo aquel que accede a un espazo protexido se pode considerar visitante (quedarían excluídos os residentes que fan aproveitamentos do territorio, e os transeúntes), e que un visitante, para poder ser considerado tal, debe realizar algún tipo de actividade, sequera sexa contemplativa (algún *uso*, tal como indicamos no parágrafo anterior).

Pero hai outro aspecto a sinalar. Dentro dos visitantes que acoden ós ENP procurando os valores naturais e culturais, non todos o fan voluntariamente e por lecer. O mellor exemplo son as excursións organizadas de centros educativos. Este tipo de visitas pretenden completar os estudos da aula con experiencias de primeira man no medio natural que sirvan ó alumno para a súa sensibilización, a súa educación ambiental e a súa formación académica en disciplinas relacionadas coas ciencias naturais e mesmo sociais. Pero resulta evidente que non acoden voluntariamente senón obrigados. Trátase, xa que logo, de público cautivo. Daquela non se poden considerar turistas, pero sí visitantes incluídos no uso público do espazo, xa que o motivo da visita é o compoñente natural e/ou cultural, é dicir, o ENP en sí mesmo, amén do necesario “uso” que fan dos recursos do espazo, mesmo dun xeito máis integral que calquera outro tipo de visitante.

En consecuencia, podemos concluír que as diferenzas entre uso público e turismo se sintetizan do seguinte xeito:

- a) A gran maioría dos visitantes dos ENP son turistas e participan en actividades de uso público en tanto acoden dende lugares máis ou menos distantes a un sitio que non é a súa residencia habitual (condición indispensable para ser considerado turista), voluntariamente no seu tempo de lecer (condición para formar parte do uso público). Nembargantes, aínda que certos organismos (Junta de Andalucía) opinan que non todos se poden incluír no uso público porque algúns non visitan o ENP por coñecer e admirar os seus valores naturais e culturais senón por outros motivos (de paso, curiosidade, “por estar nel”, etc.), nós pensamos que sí están todos incluídos por dúas razóns: todos *usan* os recursos e servizos do ENP dun ou doutro xeito; e chegan a ese lugar porque

algo del lles levou ata alá, non por simple casualidade, salvo contadísimas excepcións. Sempre existe un mínimo interese polos seus valores, por pequeno que sexa, e un *uso* por pouco que finalmente acabe sendo.

- b) Dentro dos visitantes que acoden interesados en maior ou menor grao no ENP e polo tanto inseridos no uso público, non todos son turistas. As excursións organizadas de centros educativos buscan ditos valores, pero os asistentes acoden obrigados, non voluntariamente, dentro dunha actividade regrada e formal.

Ademais disto, de cara a este traballo de investigación, seguimos vendo grandes dificultades para distinguir entre visitantes turistas non inseribles no uso público e os que si o son, aparte de polos motivos antes sinalados, por outra razón moi sinxela: tódolos ENP que levan conta dos seus visitantes non fan ningún tipo de distinción entre aqueles que visitan o lugar por coñecer e admirar o lugar en sí ou por outros motivos non directamente relacionados con él. Iso sí, contabilizan aparte os grupos organizados, o que facilita saber qué tipo de grupos acoden, en qué épocas do ano e o seu lugar de procedencia (tanto a cidade ou pobo como o centro educativo ou institución que organiza e promove a visita), así como a proporción de visitas organizadas e regradas respecto ó total de visitantes do ENP.

Outro tema que non se pode pasar por alto é o nome que se lle debe poñer ó turismo practicado en ENP. Desde que as visitas a entornos máis ou menos naturais están de moda, medraron e multiplicáronse diversas denominacións sobre este tipo de turismo. De novo o feito de estar ante un proceso moi recente fai que exista un serio problema de conceptualización e que frecuentemente se confundan entre sí tipoloxías que non están relacionadas. Así, termos como turismo rural, turismo na natureza, turismo sostible ou ecoturismo empréganse indistintamente como se nos estivésemos a referir a termos sinónimos cando a realidade é que son ben distintos. A OMT (Organización Mundial de Turismo) tenta poñer orde neste galimatías semántico dende hai tempo establecendo definicións precisas para cada un deles, controversia na que non imos entrar. Pascual Trillo (2007) sinala que certas tipoloxías se centran no lugar en que acontece a actividade turística, tales como o turismo rural (nun entorno rural) e o turismo na natureza (nun entorno natural, independentemente de que estea protexido ou non); outras modalidades prestarían atención ás actividades desenvolvidas, que implican

esfuerzo físico e certo risco controlado, tales como o turismo activo e o turismo de aventura; e por último advirte de variedades que recollen un sentido ético da actividade, e cita como exemplos o turismo sostible (en realidade, meta á que todo tipo de turismo debe aspirar) e o ecoturismo como o máximo compromiso do visitante coa conservación do medio e o benestar da poboación local. Con todo, a confusión segue sendo a nota dominante no tocante ós aspectos conceptuais, e por outra banda coidamos que non se pode falar dunha única denominación para o turismo practicado nos ENP, senón dunha pluralidade de variantes que poden coincidir ó mesmo tempo no mesmo ENP.

Unha vez analizada a definición de uso público e os aspectos máis relevantes que entran no seu radio inmediato de acción, pasaremos agora a falar da evolución do uso público ó longo do tempo ata chegar á gran importancia que acada na actualidade, no marco do papel a xogar polos ENP e os cambios que experimentaron co paso das décadas.

3.3 A evolución histórica do uso público e a súa importancia actual

A misión encomendada ós ENP pola sociedade evolucionou ó longo da historia, e a do uso público correu parella con ela. Avanzamos moitos aspectos importantes deste proceso xeral no Capítulo Primeiro, de xeito que non é preciso redundar neles outra vez. Agora toca ocuparnos da evolución concreta do uso público ata chegar á relevancia que a día de hoxe ten na planificación e xestión dos ENP.

O uso público sempre estivo presente nos ENP. Unha das razóns aducidas polos pioneiros conservacionistas para a declaración dos primeiros ENP no mundo foi a contemplación da natureza, o éxtase diante das marabillosas manifestacións do noso planeta. Non existía entón unha conciencia da necesidade de regular (xestionar, se se prefire) esta actividade, e a dicir verdade non era necesario. Só unha minoría podía permitirse o luxo de emprender unha viaxe de lecer a lugares apartados só polo pracer de viaxar e descubrir espazos novos e sorprendentes. Así aconteceu durante as primeiras décadas de vida dos ENP, onde a concepción de “desfrute contemplativo” era o santo e seña case exclusivo.

Mais a sociedade mudou e os seus hábitos tamén. Trala Segunda Guerra Mundial, máis clases sociais foron accedendo ó tempo libre (vacacións), á posibilidade de desprazarse a certa distancia dos seus fogares pola mellora e xeneralización dos

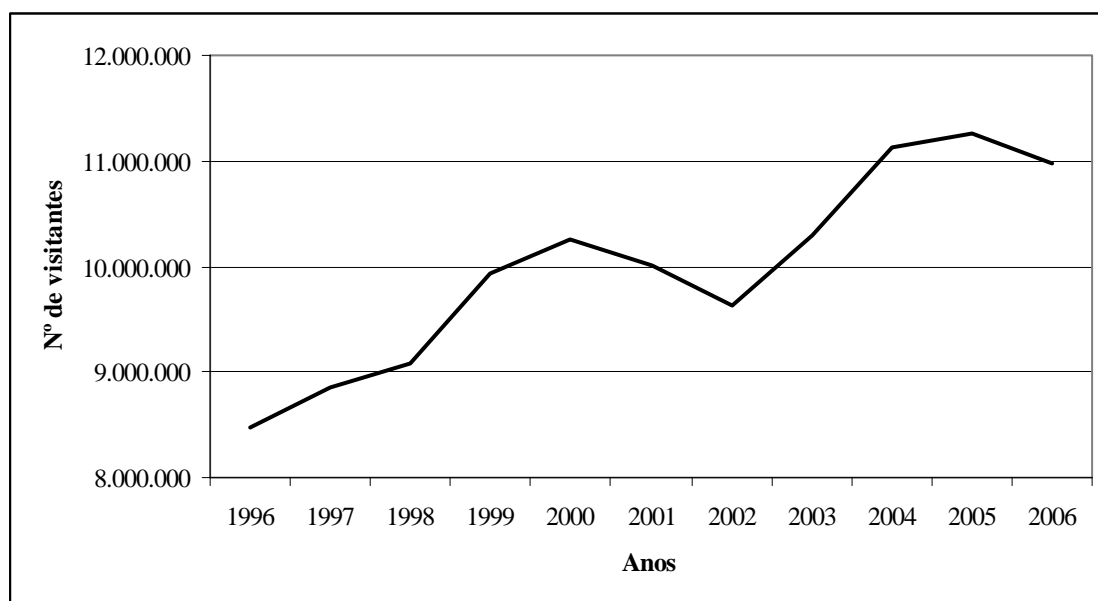
transportes (sobre todo o automóbil particular), fenómeno que correu parello coa crecente demanda da poboación urbana de evasión e desfrute en entornos naturais ou rurais totalmente distintos ós cotiáns (urbanos). Esta onda comezou a medrar en Norteamérica nos anos 50 e 60 do pasado século XX, intre no que se asiste a un primeiro *boom* das visitas ós ENP, nalgún caso masivas. Tamén o papel dos ENP necesita un cambio que comeza a producirse. Non só poden ser un escenario a contemplar, tamén constitúen unha gran oportunidade para aprender. Nestes intres, a educación e a interpretación ambiental van ocupando sitio na misión a cumprir polos ENP, e o uso público comeza a ser menos pasivo.

Tamén en España se seguiron estas etapas, pero co retraso correspondente ás peculiares condicións políticas e sociais da España de entón. Iso sí, os inicios foron idénticos; o uso público dos primeiros Parques Nacionais españois era meramente contemplativo, seguindo as tendencias que viñan de Norteamérica. Máis tarde, cos azarosos acontecementos derivados da II República, a Guerra Civil e o asentamento do Franquismo, pouca atención se prestou ós ENP e o uso público seguiu sendo, polo tanto, contemplativo e minoritario. As cousas non mudaron ata os anos 60, o intre que, como xa vimos no Capítulo primeiro, marca a inflexión cara a unha relación distinta coa natureza. O recreo en entornos naturais chega a España e con el o establecemento das primeiras instalacións recreativas nos ENP españois da man do recen nacido ICONA, xa na década dos anos 70, principalmente nos montes de utilidade pública xestionados directamente por este organismo.

Será na década dos 80 cando a necesidade de establecer a educación e interpretación ambiental chegue para quedarse nos ENP españois. Coa recen estreada democracia, a sociedade española prosegue e profunda a transformación na que estaba embarcada dende a recta final do Réxime Franquista, de xeito que as concepcións ambientalistas seguen gañando forza. Os órganos xestores dos ENP, progresivamente confiados ás Comunidades Autónomas, incorporan as actividades e equipamentos necesarios para cumprir a función educativa e divulgativa dos ENP, con ritmos moi desiguais. O número de visitantes segue medrando sen parar, e sirva como exemplo os datos existentes sobre a Rede de Parques Nacionais, única de España cunha serie de datos máis ou menos longa e continuada no tempo. Dende os algo máis de dous millóns de visitantes contados no ano 1984 (cunha Rede de Parques Nacionais composta por 9 espazos) ata os máis de once millóns do ano 2006 (cunha rede que medrou ata os 13 espazos), un ascenso case continuo acompañou a súa traxectoria, só punteada por leves

e coxunturais descensos (ver Figura N°1). A nivel de toda España, as estimacións do organismo EUROPARC sinalaban un total de 30 millóns de visitantes nos primeiros compases da presente década (EUROPARC, 2002), cifra que actualmente ascendeu ata os 50 millóns (EUROPARC, 2008), cun incremento estimado no 2% anual, e que confirman a enorme importancia do volume de visitantes ós ENP.

Fig. N°1. Evolución do número de visitantes a Parques Nacionais en España
Período 1996-2006

Fonte: Banco Público de Indicadores do Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino 2008.
Elaboración propia.

Evidentemente, este panorama temos que enmarcalo nun contexto mundial de incremento xeral da actividade turística e máis concretamente do turismo relacionado coa natureza. A OMT estima un incremento anual desta modalidade concreta en taxas en torno ó 20% anual, e se reparamos en certas cifras, acadamos unha visión moito máis exacta da grande importancia que está a acadar. Os ENP de Xapón contabilizan máis de 900 millóns de visitas anuais, o servizo de Parques Nacionais de EEUU reconta 300 millóns de visitas anuais (GÓMEZ-LIMÓN, 2007), e así sucesivamente. Aparte disto, hai países onde o turismo relacionado coa natureza supón unha fonte de ingresos decisiva para a súa economía; un bo exemplo é Costa Rica, que do millón de turistas anuais que recibe, dúas terceiras partes acoden ós seus ENP, coa contrapartida económica que se pode imaxinar (GÓMEZ-LIMÓN, 2007). De tal magnitude é o auxe do turismo relacionado coa natureza que está chegando ós máis remotos confíns do

planeta, como é o caso do continente antártico, que xa recibe cincuenta mil visitas anuais.

As razóns deste crecente éxito do turismo na natureza son diversas e foron tratadas con detalle en apartados previos deste traballo de investigación. A xeito de recordatorio, imos limitarnos a sinalar os máis relevantes: a maior inserción da conciencia ambiental na sociedade, o desexo por parte dunha poboación urbana en expansión de tomar contacto coa natureza e fuxir do seu ritmo cotián de vida, a crecente publicidade das bondades do medio natural como destino-refuxio de ocio e lecer, a maior posibilidade de viaxar pola xeneralización dos transportes e o maior poder adquisitivo.

Táboa Nº1: evolución da xestión do Uso Público nos ENP

PERÍODO	TIPO DE XESTIÓN	ACCIÓNS
Século XIX → Anos 30/40 século XX	Desfrute contemplativo	Facilítase acceso
Anos 40/60 (EEUU)	Concepto múltiple: educación e interpretación	Fomento de actividades
Anos 70 (ICONA)	Adecuacións recreativas en montes públicos e ENP	Instalacións (barbacoas, bancos e mesas, etc)
Anos 80 (CCAA)	Educación e interpretación ambiental	Equipamentos e actividades
Anos 90	Recreo e turismo. Visión socioeconómica. Función uso público	Planificación e ordenación do uso público. Estatísticas visitantes.
Século XXI	Cara a modelos planificados de uso público	Planificación en cascada. Redes de ENP.

Fonte: elaboración propia a partir de Gómez-Limón (2007)

Este continuo incremento de visitantes levou consigo un novo replantexamento da xestión do uso público. A necesidade de planificar e xestionar a actividade volveuse imprescindible para que non chegase a supoñer un perigo para o propio ENP. Definitivamente, o uso turístico-recreativo cobra vida propia no ámbito da xestión, sempre procurando que cumpra unha función educativa ó mesmo tempo (conciencia e sensibilización sobre a conservación da natureza). É o intre do xurdimento en España dos PORN e PRUX, e da elaboración de estatísticas sobre visitantes en cada vez máis ENP. Nace así unha nova etapa na xestión dos ENP caracterizada pola planificación dos

ENP en Rede, seguindo uns criterios básicos comúns, e unha planificación en cascada dende os plans máis xenéricos e vinculantes ata os que, seguindo as pautas marcadas polos de rango superior, se ocupan de fixar a maneira de proceder en facetas concretas da xestión dos ENP, entre elas, a de uso público (Plans e Programas de Uso Público). A evolución na xestión do Uso Público nos ENP fica resumida na Táboa Nº1.

3.4 Funcións do Uso Público en ENP

Os problemas ambientais no noso planeta son importantes e están ben lonxe de seren resolto. A pesares de que a toma de conciencia sobre tales cuestións semella máis ou menos asentada na opinión pública e na clase dirixente, en moitos casos as accións son moi limitadas e os problemas de fondo continúan presentes. O Cumio da Terra celebrado en Río de Janeiro en 1992 é o punto de partida do “desenvolvemento sustentable” como obxectivo ideal perseguido por todo o mundo. Os medios de comunicación falan continuamente desta e doutras cuestións ambientais case a diario, os políticos nos seus discursos sempre teñen algunha alusión ós problemas ambientais e ás posibles solucións ós mesmos, as empresas non paran de faceren publicidade do seu compromiso co coidado do planeta (as etiquetas “bio” e “eco”). En resumo, o medio ambiente, a ecoloxía e o desenvolvemento sustentable forman parte da nosa vida cotiá dun ou doutro xeito.

Pero cabe preguntarse; de verdade se sabe o que significan todas estas cousas?; sábese o que implica e os esforzos que se necesitan para chegar a facelo realidade?; tense tomado verdadeiramente en serio este problema?; ata qué punto se pasou da palabra á acción?; ou todo queda en boas palabras e cáseque ninguén está disposto a facer sacrificios, por outra parte necesarios?. Tódolos conceptos e ideas que xiran en torno ó medio ambiente están tan manidos que perderon o seu significado e quedáronse en simples clichés ou etiquetas moi bonitas pero que ou non son reais ou só se quedaron a medio desenvolver. Como dixemos ó comezo deste apartado, os problemas medioambientais planetarios están moi lonxe de seren arranxados, e mesmo empeoran co paso do tempo.

Todos oímos falar a cotío do cambio climático (asunto bastante controvertido aínda), da perda imparable de biodiversidade, da grave contaminación en tódolos medios (atmosfera, terra, auga), da perda da capa de ozono, da fame e necesidade do máis elemental que sofren millóns e millóns de seres humanos (un problema ambiental

mais que a miúdo se considera tan só social); e fálase con todo luxo de detalles das solucións que se están a aplicar, algunhas só tomadas a medias pero ben intencionadas e outras simplemente non se toman por moi diversos motivos (intereses de índole política e socioeconómica sobre todo). Certo é que a transición do modelo social, económico e productivo actual a outro distinto, menos depredador de recursos, require tempo, pero precisamente é o tempo o que avanza a gran velocidade sobre todos nós; dentro de pouco as solucións serán máis difíciles.

Polo tanto, os conceptos ambientalistas están asentados socialmente, máis como palabras bonitas que como conceptos ben asimilados, posto que das palabras ós feitos hai aínda un longo tramo por percorrer. É absolutamente necesario profundar na imperiosa necesidade de coidar a natureza e do importante que resulta para nós que se manteña en bo estado. Nada mellor para comprender estes problemas que un bo exemplo, e ningún lugar mellor para poñer un bo exemplo que un espazo natural, onde a natureza se manifesta sen máscaras a todo aquel que queira ver e aprender.

Desta forma, os ENP teñen como unha das súas máis importantes misións proporcionar un lugar para a educación e a interpretación ambiental, que debe conducir como resultado a sensibilizar á sociedade a propósito dos problemas da natureza en particular e o medio ambiente en xeral, así como o importante que é para todos nós respectalos e conservalos.

Aparte disto, non esquezamos que gran parte dos visitantes dos ENP acoden a eles no seu período de ocio para relaxarse e desfrutar nun entorno natural privilexiado, ben alonxado en tódolos sentidos do escenario da súa vida cotián. Isto implica que o turismo e o lecer son o outro pilar no que se sustenta o uso público dos ENP, escenario preferente de relax e descanso en contacto coa natureza, ó mesmo tempo tranquilo e estimulante para os sentidos.

3.4.1 Función ambiental e social dos ENP: a conservación, a educación e a interpretación

Por definición, os ENP teñen a misión elemental de conservar no mellor estado posible os territorios que están baixo a súa protección. Isto implica conservar os elementos biolóxicos e os procesos que manteñen a súa vitalidade e funcionamento. Ó mesmo tempo, deben difundir tal función entre a sociedade, colaborando na misión de conciencia acerca da importancia da conservación do medio ambiente. Estamos falando

pois dunha función de enorme importancia e de grande utilidade social. Trátase, en síntese, de manter os servizos ambientais que proporciona a natureza (salvagarda da biodiversidade, regulación do ciclo da auga, control e regulación das condicións climáticas, xeración de solos fértiles, produción de alimentos, xeración de materias primas da máxima calidade, etc) que, en última instancia, facilitan a nosa supervivencia e benestar; e de explicar e facer entender á sociedade os beneficios resultantes desta tarefa.

Neste punto temos que lembrar que a definición de uso público de EUROPARC dicíanos que os obxectivos de achegamento dos valores do espazo ós seus visitantes tiñan que acadarse a través da educación e da interpretación; é dicir, todo aquilo que o ENP comunique ós seus visitantes debe pasar por formar, educar e sensibilizar. Non pode ser doutro xeito, tratándose de lugares que teñen como misión a conservación da natureza, que paralelamente expliquen e conciencien á sociedade sobre este cometido e a necesidade de ser aplicado na vida cotiá na medida das posibilidades de cada un. Ademais, os ENP, en virtude da súa función conservadora dos beneficios medioambientais (os servizos ambientais), xustifican a súa propia existencia manifestándose como algo útil socialmente e non como produto dunha decisión máis ou menos caprichosa (posiblemente, a misión máis útil que desempeñan pois redunda en beneficio de todos). Por desgracia, no mundo de hoxe, se as cousas non teñen unha utilidade evidente ou palpable, pasan a ser prescindibles, non se percibe a súa importancia. Os resultados inmediatos priman sobre os atinxidos a medio e longo prazo, menos espectaculares pero tanto ou máis importantes que os primeiros.

Os ENP deben dispoñer, alomenos teoricamente, dun plan ou programa de educación e interpretación deseñado para transmitir os valores xerais ambientalistas que a sociedade necesita, e os específicos centrados nas peculiaridades do espazo en cuestión. Ó mesmo tempo, deben contar cunha serie de equipamentos e servizos (dos que nos ocuparemos máis a fondo en apartados posteriores), previamente planificados segundo as necesidades e características do ENP, que axuden a cumprir esta función: centros de visitantes e de interpretación, puntos de información, paneis interpretativos, servizos personalizados de guía, publicacións diversas (en formato papel ou dixital), aulas da natureza, etc, e por suposto con persoal especializado que atenda estas cuestións: guías, intérpretes, educadores.... Idealmente, os ENP máis relacionados co uso público deberían contar con todo isto, máis non sempre é así. Neste traballo de investigación iremos vendo ata qué punto a Rede Galega de ENP ten aínda un longo

camiño a percorrer para acadar con plenitude o cumprimento desta misión, a pesar dos notables avances dos últimos anos. Veremos tamén ó seu debido tempo os puntos fortes dos ENP galegos, e as posibilidades de futuro neste campo de acción.

A xeito de aplicación práctica, veremos agora como a Estratexia de Acción de Andalucía entende a educación e a interpretación ambiental como función primordial que deben cumprir os ENP de cara á sociedade: *“Por definición, el uso público debe tener una intención educativa; éste es junto con otros, un elemento diferenciador entre el uso público y otras formas de uso recreativo o turístico de los visitantes de un espacio natural”*. Volvemos a insistir na ousadía de pensar que se poden diferenciar doadamente o uso público máis *puro* do simple turismo cando, como xa reiteramos en moitas ocasións neste traballo, é algo que coidamos difícil de discernir. De toda visita a un ENP se poden sacar ensinanzas e aprender algo.

Constátase que, tradicionalmente, a educación e a interpretación téñense esforzado na formación escolarizada ou regrada, pero que existe un amplo campo de acción en materias como educar para o desenvolvemento sustentable (o ENP como modelo vivo de desenvolvemento harmónico e respectuoso coa natureza e os seus recursos) ou a participación, que insisten na liña de levar a misión sensibilizadora máis aló das aulas de educación formal para inserilo na totalidade do corpo social, tan necesitado ou máis que os escolares de formación ambiental. Tales ideas están plenamente consolidadas e aceptadas hoxe no campo da xestión dos ENP. Aínda así, afírmase que o uso público ten que seguir facendo unha contribución importante ós programas educativos, de xeito que debe poñer a disposición de tales actividades as instalacións e servizos do espazo. O punto de referencia obrigado que se debe seguir en todo este campo de acción e a Estratexia Andaluza de Educación Ambiental, documento pensado para servir de guía oficial en todo o territorio andaluz. Galicia, por certo, dispón dun documento similar, pero o seu grao de cumprimento é manifestamente mellorable. Del falaremos no seguinte capítulo deste traballo.

Admítese que, se ben o uso público e a educación ambiental deben estar xestionados por departamentos diferentes, a gran cantidade de puntos en común fai necesario o traballo en conxunto no ámbito do deseño de equipamentos, servizos, actividades e elementos interpretativos, pois ó mesmo tempo que cumpren a función de apoiar as visitas teñen que cumprir necesariamente unha función educativa e sensibilizadora.

Ademais de todas estas cuestións de índole técnica e teórica, a conservación da natureza mesmo ten un valor cuantitativo (monetario) que moitos autores se esforzaron en cuantificar, especialmente os economistas. Sinálanse diversos tipos de valores inherentes á propia existencia dos ENP e ós servizos ambientais e sociais que prestan. No caso concreto dos servizos recreativos e de visita, Azqueta Oyarzun (1996) sintetiza nun excelente traballo os dous métodos principais de valoración. Por unha banda, o método de custe de viaxe, que persegue averiguar e cuantificar o custe que para o visitante supón a visita a un ENP tendo en conta fundamentalmente o custe de desprazamento e a inversión en tempo que se precisa. Por outra banda, o método de valoración continxente pretende indagar se o visitante está disposto a aportar unha certa cantidade de diñeiro pola conservación dun espazo natural ou un entorno natural concreto, método que mesmo permite descubrir valores de non-uso, é dicir, que moitas persoas que aínda non visitaron un ENP calquera valoran positivamente a súa mesma existencia ben como opción de futura visita, ben pola existencia do lugar en sí aínda sen intención de visitalo, de xeito que contribuirían monetariamente ó seu mantemento. Con tódolos seus puntos fortes e dificultades¹⁰, a partir destes métodos pódese facer unha aproximación máis ou menos fiable do valor económico do uso recreativo dun ENP, tal como se ten feito en varios casos como nos piñeirais da Serra de Guadarrama (CAPARRÓS e CAMPOS, 2002), nas Tablas de Daimiel (JÚDEZ, IBÁÑEZ, PÉREZ-HUGALDE et al, 2002), ou no Parque Natural de Peñas de Aia en Euskadi (ABAD, ALZÚA et al, 2003b).

3.4.2 Turismo e lecer: os ENP como lugares para desfrutar e coñecer a natureza

Temos falado en repetidas ocasións de que os ENP desde os seus inicios son lugares consagrados para o desfrute e a contemplación da natureza por parte da sociedade, o que supón que se poden visitar, nun principio co fin de ver as marabillas naturais e extasiarse coa súa contemplación; agora ademais coa intención de ofertar un recuncho para o relax e o contacto coa natureza para unha poboación maioritariamente urbana que carece de estímulos naturais no seu entorno. Por certo, e enlazando directamente co que vimos no apartado precedente, facilítase a visita para que os ENP axuden á toma de

¹⁰ No traballo citado o lector pode comprobar con todo pormenor as bondades de cada un dos métodos e as dificultades e sesgos que se chegan eventualmente a atopar na aplicación práctica de cada un deles. A explicación detallada dos mesmos escapa dos obxectivos deste traballo de investigación.

conciencia e sensibilización ambiental, misión que non poderían cumprir se estivese vedado o acceso a eles.

Os estudos e traballos de investigación que teñen indagado acerca das razóns que impulsan a moitas persoas a visitar os ENP son numerosos (CORRALIZA et al, 2002; MÚGICA e DE LUCIO, 1992; BARRADO, 1997; PERELLÓ, 2002; PULIDO, 2001 e 2003), e coinciden en certas conclusións. Ante todo, tense falado da necesidade inconsciente do ser humano de establecer contacto coa natureza, xa que non podemos fuxir do noso impulso natural a relacionarnos co medio e co resto das especies de seres vivos que poboan o planeta. Tamén se menciona a necesidade de fuxir do medio urbano, sumamente degradante e perxudicial para a psique, co fin de buscar relax e tranquilidade nos entornos naturais. Teríamos pois razóns biolóxico-instintivas (o contacto co medio que nos modelou coma especie) e psicosociais (fuxida das adversas condicións da vida urbana para tranquilizarse e repoñer forzas). Moitas das enquisas realizadas a visitantes a ENP falan do feito de estar tranquilo, así como pasear e pasar un día de campo, como principais razóns da visita, xunto coa contemplación da paisaxe. Nos apartados deste traballo que constitúen o seu núcleo central veremos con detalle o estado da cuestión a través dos estudos que aludimos, e como non, a situación nos ENP galegos mediante os resultados tirados das enquisas que fixemos en tres dos parques naturais da rede galega, que corroboran este aspecto.

Ademais das motivacións que aparecen como as máis habituais que se agochan detrás da visita a un ENP, non faltan persoas que teñen como obxectivo do seu percorrido aspectos concretos do espazo como avistamento de fauna (por exemplo, a contemplación das aves que se alimentan e crían en humidaes por parte de ornitólogos), observación e estudo de determinadas especies ou formacións vexetais, ou de formas de relevo pintorescas e/ou valiosas dende o punto de vista xeolóxico. En moitos casos, estes elementos conforman a personalidade do ENP, a súa imaxe de cara ó público (lembremos a importancia simbólica, a este respecto, da duna móbil para Corrubedo ou das fragas para o parque homónimo das Fragas do Eume). Estamos aquí ante a función dos ENP como unha sorte de laboratorio ó natural para o estudo e a comprensión da natureza e os seus mecanismos de funcionamento, tanto dende un punto de vista científico (investigadores que traballan estudando aspectos dos ENP) como cun simple afán de coñecemento e crecemento persoal.

Podemos engadir unha terceira motivación de visita: a práctica de certas actividades deportivas. Comezando polo sendeirismo, habitualmente promovido e facilitado polo

ENP, e continuando por actividades que requiren un esforzo físico maior como o barranquismo, o rafting, a tirolina, o puenting ou a escalada, por sinalar algúns. Para certos visitantes dos ENP a estancia supón, ademais dun contacto máis directo e íntimo coa natureza, un auténtico reto persoal de superación dos propios límites. De aquí nace o gran desenvolvemento das actividades deportivas que antes sinalamos, que se conciben tanto como unha posta a proba do talento físico e psíquico do practicante como unha forma máis directa de relacionarse coa natureza e os seus elementos. Os organismos xestores do ENP, porén, resérvanse o dereito a regular e mesmo prohibir en certos casos a práctica destas actividades polo potencial risco de perturbación do medio natural que poden causar.

3.5 Oferta e demanda de uso público nos ENP

3.5.1 A oferta de uso público

A oferta de uso público en ENP está constituída polo territorio protexido, cos seus atractivos naturais e culturais, máis todas aquelas actividades, servizos e equipamentos que permitan ó visitante coñecer e apreciar tales atractivos a través da educación e a interpretación ambiental. Os atractivos naturais do espazo son todos aqueles elementos presentes no mesmo que teñan orixe natural: a xea (formacións xeolóxicas e de relevo), os seres vivos (flora e fauna), as augas (ríos e regatos, lagos e lagoas, o mar), mesmo as condicións climáticas. Os atractivos culturais son tanto manifestacións construídas pola man do ser humano (edificios ou conxuntos de edificios: núcleos de poboación, igrexas, mosteiros, ermidas; infraestruturas de todo tipo: viarias, agrarias, hidráulicas, e un longo etcétera) como manifestacións folclóricas ou etnográficas tanto intanxibles (tradicións, formas de traballo e oficios, costumes, vida cotiá), como tanxibles relacionadas coas anteriores como os apeiros de labranza ou instrumentos propios de certos oficios artesanais. A paisaxe, por fin, sería a síntese visible da relación entre ámbolos dous elementos: o medio natural e a sociedade humana sobre el asentado.

As características do espazo (da oferta) teñen que ser as que marquen qué tipo de uso público (demanda) pode acoller, nunca ó contrario. Hai espazos ou certos puntos dos espazos especialmente sensibles que polas súas características (vulnerabilidade) non poden soportar unha afluencia de visitantes elevada, mentres outros sí a poden tolerar sen poñer en risco os valores protexidos. Non se esqueza que o uso público non pode

degradar o ENP e polo tanto debe ser ordenado e controlado segundo este principio. As diferentes categorías protectoras existentes na lexislación contemplan diversidade de aptitudes de cara a acoller visitas: as reservas teñen moi restrinxido o acceso ou mesmo prohibido, mentres outros espazos (os parques son o mellor exemplo) deben facilitar a entrada de visitantes. Os ENP que sí poden acoller visitantes posúen enclaves sensibles, onde o acceso igualmente está restrinxido ou vedado; isto adoita recollerse na zonificación dos espazos coma “zonas de reserva”. Tamén hai que ter en conta os equipamentos e servizos dos que se dispón para non correr o risco de verse saturados por unha demanda excesiva á que non se poida atender correctamente ou que non haxa suficiente espazo físico para acoller unha determinada cantidade de persoas. De feito, non escasean os ENP nos que a afluencia de visitantes en certos momentos é claramente excesiva, ata o punto que algúns autores (MULERO, 2002; BLÁZQUEZ, 2002a,b) apresúranse a sinalar que, no fondo, os ENP non están pensados para acoller unha suma de visitantes elevada, e cando despois esta avalancha ten lugar, tampouco teñen capacidade para darlle unha resposta adecuada. Blázquez sinala os criterios da elección á hora de declarar ENP como un dos principais factores desencadeantes deste problema; indica que predominan criterios de índole naturalista, cos de promoción socioeconómica ocupando posicións algo secundarias. Mentres tanto, moi subsidiariamente tómanse en consideración as funcións de uso e desfrute. Esta discrepancia, a criterio do autor, provoca conflitos entre planificación e xestión conservacionista que trata o uso público en termos de sobrefrecuentación. Paradoxalmente, a promoción turístico-recreativa ocasiona unha notable banalización (demandas masivas) en espazos moi pouco preparados para tales funcións. Persoalmente, parécenos unha opinión moi ben fundamentada.

En consecuencia, hai que considerar as “capacidades de carga” do ENP ou de certos enclaves do mesmo. Tendo en conta ditas capacidades de carga e as características do espazo, os xestores traballarán para canalizar a demanda real e potencial con vistas a evitar ou reducir os impactos negativos sobre el.

Basicamente, os tipos de capacidades de carga son dúas: a capacidade de carga física e a capacidade de carga perceptual ou psicolóxica (ROIG, 2003). A primeira sería a cantidade máxima de xente que pode estar nun lugar concreto ó mesmo tempo a partir da que non habería espazo físico para máis afluencia ou provocaría efectos negativos no lugar, capacidade que depende directamente das condicións do mesmo (sensibilidade ou fragilidade, e tamaño físico). A segunda refírese á cantidade de xente que, como

máximo, pode reunirse nun lugar ó mesmo tempo sen que se experimente sensación de masificación, ou o que é o mesmo, o umbral a partir do que a experiencia do visitante pasa a ser insatisfactoria por ser excesivamente multitudinaria¹¹. Ámbalas dúas son cuantificables mediante observación directa e mediante enquisas ós usuarios, sempre partindo dun completo coñecemento do lugar e as súas características. A partir destas actividades pódense elaborar indicadores do estado da cuestión. Resulta importante ter estudados estes aspectos para evitar problemas posteriores que despois serán complicados de solucionar. Blázquez (2002b) recolle propostas de tamaño dos grupos de visitantes establecidos por outros autores; así, Heukemes establece o tamaño ideal entre 12 e 15 persoas, ou Manning e O'Dell que consideran 30 persoas ó mesmo tempo en casos dun contacto máis directo e menos gregario. A miúdo, a xestión dos ENP busca satisfacer tales demandas masivas, de xeito que cando se oferta unha imaxe de natureza pura, o visitante que busca un contacto en solitario e tranquilo coa natureza queda seriamente decepcionado (a capacidade de carga recreativa ou perceptual deste tipo de visitante ficaría claramente superada), e propagaría unha mala imaxe do ENP. O ideal é adecuar a demanda ás características e capacidades do lugar. Un mal exemplo sería o do Parque Nacional de Cabrera, citado por Blázquez, onde se plantexou ampliar o número máximo diario de visitantes de douscentos diarios (trescentos no mes de Agosto) ata os douscentos instantáneos, desvirtuando a calificación protectora do Parque (teoricamente moi alta por ser un enclave insular moi sensible).

A oferta de uso público dun ENP calquera ten que verse complementada por unha serie de equipamentos, instalacións e servizos que poñan en contacto ó visitante cos recursos naturais e culturais, sempre con intención didáctico-educativa. As instalacións deben seguir unhas normas comúns, e tales normas existen xa en Andalucía recollidas nun documento técnico titulado “*Manual de Diseño, Construcción, Dotación y Explotación de los Equipamientos de uso público en los Espacios Naturales Protegidos de Andalucía*”, que debe seguirse en toda a RENPA obrigatoriamente. Non existen tales directrices noutras CCAA, incluída Galicia, carencia que non estaría de máis subsanar

¹¹ Respecto ás capacidades de carga, EUROPARC (2005) recolle máis tipoloxías. Así, fala dunha capacidade de acollida (así lles chama) ecolóxica, relacionada coa vulnerabilidade do medio natural; local (referida ós impactos da afluencia de visitantes na poboación local); e recreativa (número de visitantes que poden estar ó mesmo tempo nun equipamento recreativo). Pensamos que estas tipoloxías son unha derivación das dúas principais que sinalamos no texto: a ecolóxica e a recreativa, no fondo, non son máis que capacidades de carga físicas por implicar tanto impacto sobre o medio como exceso de afluencia respecto ó tamaño do lugar; mentres que a local céntrase no umbral de desgusto e transformación da vida dos residentes a partir de certo número de visitas, polo que non deixa de ser unha capacidade de carga psicolóxica.

non pola imaxe homoxénea que sempre debe dar unha Rede de ENP, senón pola fixación e aplicación duns mínimos niveis de calidade nas instalacións.

A Estratexia de Acción de uso público de Andalucía reflexiona neste punto sobre cuestións conceptuais importantes e propón unha definición dos termos Instalación, Servizo e Equipamento. Para o primeiro, a definición é *“obras o artefactos destinadas a prestar soporte físico a las actividades de uso público... Su utilidad puede residir en ellas mismas, pero suele verse completada con servicios específicos prestados a partir de ellas”*; que non require máis aclaración. Os servizos serían, pola súa banda, *“atenciones prestadas específicamente a individuos o grupos de individuos, para facilitarles la realización de actividades de uso público. Suelen recibir el apoyo de instalaciones concretas...”*. Por último, a Estratexia de Acción entende os equipamentos como *“instalaciones más servicios de apoyo que sirven de soporte o ayuda para la realización de actividades de uso público”*.

En síntese, a oferta de uso público nun ENP segundo a Estratexia de Acción de Andalucía estaría integrada por unha serie de instalacións diversas nas que se ofertan ó visitante servizos que facilitan o uso e desfrute do espazo en cuestión. A conxunción dunha instalación cos servizos ó visitante que se prestan nel conformaría un equipamento de uso público.

Por outro lado, a Federación EUROPARC (2005a), aínda cunha visión *grosso modo* similar, ó mesmo tempo presenta importantes diferencias de detalle. Non recolle os conceptos de instalación e equipamento por separado, senón que para este organismo os equipamentos son as instalacións encargadas de ofertar soporte ás actividades e programas de uso público, a diferenza do caso andaluz no que os equipamentos incluían as instalacións máis os servizos. Éstes últimos son concebidos dun xeito case idéntico en ambos documentos. En referencia á clasificación dos equipamentos, mentres o primeiro dos documentos confecciona unha clasificación segundo a súa importancia, o segundo inclínase por un enfoque máis pragmático e funcional. Efectivamente, equipamentos de acollida e información, educativos, recreativos e de apoio son as divisións que EUROPARC establece para os equipamentos de uso público.

Os primeiros encargaríanse, como o seu nome indica, de recibir ó visitante e proporcionar toda a información que solicite sobre o ENP. En suma, daríanlle a benvida ó visitante e orientarían a súa visita de xeito que, tendo en conta os seus desexos e gustos, resultase o máis proveitosa e gratificante posible. Os centros de visitantes, os

centros de investigación e documentación, os puntos de información e as oficinas de xestión serían os equipamentos incluídos neste grupo.

Os equipamentos educativos prestarían apoio ás actividades de educación ambiental, tanto formais coma informais. Formarían parte desta división as aulas de natureza e os xardíns botánicos.

Os recreativos teñen como función primordial prestar apoio a actividades de ocio e recreo. Aquí atoparíamos as áreas recreativas, merendeiros, miradoiros, observatorios, sendeiros, rutas de todo tipo e vías verdes. Excepto nos dous primeiros casos, parécenos discutible que estes equipamentos cumpran tan só un papel recreativo, xa que todos eles acostuman contribuír directa ou indirectamente á educación e interpretación ambiental, ben mediante a observación e coñecemento de primeira man do ENP e as súas características que o visitante efectúa pola súa conta (visitas autoguiadas) a través de paneis informativos e/ou interpretativos instalados neses puntos do espazo, ben mediante a participación de guías-intérpretes que explican ó visitante diversos aspectos de interese neses lugares.

Para concluír, os equipamentos de apoio terían como misión apoiar -valga a redundancia- diversas actividades de uso público, sobre todo aloxamento. Estaría conformada esta oferta polos albergues, refuxios, campamentos e áreas de acampada, e aparcamentos (estes últimos, curiosamente non mencionados na Estratexia andaluza).

Mentres tanto, a Estratexia andaluza distingue os equipamentos en función da “importancia” que teñen. Distingue entre equipamentos básicos (*“apoyan las actividades más elementales... obtener información, orientar y recibir al visitante, observar el paisaje y sus recursos naturales y culturales, y recorrer el medio...”*), que incluíría centro de visitantes, punto de información, miradoiro, observatorio de fauna, sendeiro sinalizado e aula da natureza; e os equipamentos complementarios (*“contribuyen indirectamente, apoyando actividades que... requieren dotaciones de cierta complejidad que faciliten o permitan su desarrollo”*), é dicir: área recreativa, carril cicloturístico, zona de acampada controlada e campamentos xuvenís, refuxios e refuxios-vivacs, ecomuseos e salas de exposición, xardíns botánicos, parques de fauna silvestre, complexos de uso público e vías verdes.

Por último estarían os equipamentos turísticos (*“apoya las actividades turísticas o deportivas que no son uso público, y está relacionado principalmente con el alojamiento y la restauración”*), que na opinión dos redactores do documento non

formarían parte da oferta de uso público. Integrarían este grupo as casas rurais, os complexos ecoturísticos, hoteis de montaña, campamentos de turismo e restaurantes.

Tamén merece unha atención especial o tratamento que se lle dispensa ós sendeiros. Outra vez tanto a Estratexia andaluza como EUROPARC amosan certas discrepancias no establecemento de tipoloxías. O documento andaluz é moi sintético, non busca complicacións e limítase a diferenciar os sendeiros en función da dificultade que entraña o seu percorrido: sendeiros doados, de dificultade media e difíciles. Indícase entre outras cousas a necesidade dun balizamento e sinalética adecuados e comúns, a necesaria titularidade pública, que percorran puntos con elementos e paisaxes significativas e diferentes entre si, e que a maioría deben adaptarse a un público maioritario (evitando áreas sensibles, iso si). EUROPARC, mentres tanto, atende na súa clasificación a criterios “operativos”, por exemplo entre guiados e autoguiados, ou a certas características técnicas (sinalizado, homologado, de gran percorrido ou pequeno percorrido), etc. Seguen sendo clasificacións complementarias entre si que se poden aplicar ó mesmo tempo e igualmente válidas. Naturalmente, non imos deixar de lado as clasificacións de sendeiros elaboradas pola Federación Española de Deportes de Montaña e Escalada, institución encargada de homologar os sendeiros de toda España, o que significa que baixo os seus auspicios, un sendeiro calquera pasa a estar na lista oficial de sendeiros de España, cunha sinalética claramente establecida. A principal clasificación divide os sendeiros entre os de Grande Percorrido (G.R., que se distinguen polas marcas direccionais vermellas e brancas e deben superar os 50 Km. de lonxitude) e de Pequeno Percorrido (P.R., con marcas amarelas e brancas, con lonxitude comprendida entre 10 e 50 Km.). En certo sentido, que un sendeiro conte co aval da Federación significa que cumpre cunhas mínimas condicións de transitabilidade e seguridade, aínda que como é de supoñer, depende en última instancia dos coidados que reciba. Moitos ENP contan na súa rede de sendeiros con algún homologado, que nalgún caso desborda os límites do espazo en cuestión para proseguir por outros enclaves próximos.

3.5.2 A demanda de uso público

Tan importante como saber qué pode resultar atractivo no ENP para seren visitado é coñecer co máximo detalle ás persoas que acoden a él. Pódense atopar tipos de visitantes do máis variado, e polo tanto, os motivos que aducen para visitar o espazo e

as actividades realizadas durante a estancia tamén serán moi distintas entre uns e outros. Este aspecto ten unha transcendencia enorme, posto que os comportamentos e o grao de sensibilización ambiental en certos casos chega a non ser o máis adecuado para a boa saúde do ENP e sería preferible evitar a chegada deste tipo de persoas ou canalizalas cara certos puntos onde o seu impacto sexa mínimo e as súas expectativas queden cubertas. Paralelamente, tamén se pode atopar un visitante moi concienciado coa protección da natureza que acode ó ENP sumamente interesado por coñecelo e aprender, visitante que se queda satisfeito coa estancia no ENP será un importante defensor e promotor do espazo entre a xente do seu círculo de relacións.

O xeito máis simple e difundido de elaborar estudos da demanda son as enquisas. Estas plantexan ó visitante un cuestionario concreto no que habitualmente se indaga acerca dos motivos da visita, as actividades realizadas, os lugares visitados, o tempo de estancia, a opinión que lle mereceu a visita, os aspectos positivos e negativos do espazo, etc, amén das rutinarias preguntas que permiten o encadre socioeconómico do suxeito entrevistado (idade, sexo, profesión...) incluído o seu lugar de procedencia, moi importante para coñecer de onde proveñen os visitantes do ENP e polo tanto a súa repercusión social.

Os ENP que elaboran enquisas e cuestionarios acostuman facelo no centro de visitantes, deixando o formulario da enquisa para que todo aquel que queira cubri-lo voluntariamente o faga. Ó mesmo tempo, o persoal do centro fai directamente algunhas preguntas ós visitantes, e existen casos puntuais en que envían persoal a puntos moi frecuentados do ENP para entrevistar ós visitantes, aínda que isto non é tan frecuente. Tamén hai estudos científicos que aplican enquisas deste estilo para coñecer a demanda de uso público en certos ENP, incluídos nós mesmos, que nesta Tese empregamos a técnica da enquisa ós visitantes. No seu momento veremos con todo detalle os resultados obtidos dos cuestionarios que se fixeron en tres Parques Naturais galegos (Monte Aloia, Baixa Limia-Serra do Xurés e Fragas do Eume), dos que poderemos tirar interesantes conclusións sobre os perfís de demanda dos ENP galegos.

Outra técnica moi empregada para o estudo dos visitantes, neste caso dende o punto de vista cuantitativo, é a realización de conteos en puntos concretos do ENP. Naqueles lugares onde se coñece de antemán que a afluencia de visitantes é moi significativa, os xestores de ENP poden elaborar estimacións do número de persoas que acoden ou pasan por ese lugar. As técnicas empregadas poden variar entre un recuento directo dos visitantes por parte de persoal do ENP, unha estimación do número de visitantes a partir

da cantidade de vehículos presentes no lugar (supoñendo unha cantidade media de persoas por vehículo previamente estipulada), ou mediante sensores automáticos instalados en puntos de paso estratéxicos que captan todas aquelas persoas que transitan por eles. A partir dos datos conseguidos pódese saber a frecuentación do ENP non só total senón tamén por horas do día (picos de afluencia horarios), e por épocas do ano se os conteos teñen unha continuidade no tempo. Estes datos son importantísimos para a planificación do uso público ó permitir regular o acceso de visitantes se este ultrapasa certos límites impostos polas capacidades de carga, capacidades que, idealmente, deben ser coñecidas de antemán.

Por norma xeral, os resultados obtidos destes estudos non amosan substanciais variacións entre uns e outros, independentemente do espazo no que se fagan. No momento no que abordemos a análise dos resultados das enquisas feitas para este traballo de investigación trataremos previamente dos resultados tirados doutras experiencias similares noutros lugares de España a título comparativo. En todo caso, é tal o nivel de concordancia que mesmo se teñen establecido clasificacións das tipoloxías de turistas que acoden a espazos naturais. Pascual Trillo (2007) sinala os seguintes tipos:

- Turistas casuais: chegan puntualmente. Pouco sensibilizados e motivados.
- Turistas ocasionais: visitan brevemente un espazo natural dentro dunha viaxe con outras prioridades.
- Turistas vocacionais/ben informados: procuran a natureza para o seu tempo de ocio. Moi motivados e interesados. Obxectivo central da súa viaxe.
- Turistas especializados: interesados nun ou máis aspectos concretos do espazo natural (flora, fauna, relevo, cultura, etc).
- Turistas científicos: visitan o lugar para o estudo e a aprendizaxe.
- Ecoturistas: comprometidos coa conservación do espazo e co benestar da poboación residente. Implica un compromiso ético.

Pola súa banda, Gómez-Limón (2002) establece outra listaxe de perfís de visitantes a ENP, un tanto máis elaborada, que ben pode complementarse coa anterior. Queda como segue:

- Visitantes casuais: o ENP non é obxectivo central do seu periplo, senón unha escala máis dentro do mesmo. Non teñen información do espazo natural e as súas actitudes son *desarrollistas* fronte á natureza.
- Visitantes contempladores ou de paso: teñen como meta o desfrute da paisaxe espectacular que oíron en relatos doutras persoas ou que teñen visto nos libros (paisaxes prototípicas de natureza agreste: cordilleiras, cascadas, bosques, etc). Relativamente conservacionistas pero existen certos equipamentos.
- Campistas: permanecen varios días no ENP. Procuran o contacto íntimo coa natureza nalgún caso, outros son máis convencionais. Para eles, o ENP supón un escenario onde desenvolver certas actividades.
- Aventureiro/montañeiro: o ENP é un reto para a exploración, con situacións de risco e esforzo físico. Non demandan apenas servizos nin equipamentos.
- Visitante cultural: chegan ó espazo con moita información previa, incluído nun amplo periplo con destinos naturais e culturais. Permanecen pouco tempo, porén, e son conservacionistas.
- Visitante conservacionista: sumamente concienciado, procura o contacto directo cos valores naturais, que son o principal motivo da visita. Intereses moi concretos en aspectos xeolóxicos, de fauna, flora etc. Actitude de máximo respecto polo entorno.

Imos tomar estas dúas listas como referencia para a nosa pesquisa. Coinciden no esencial cos resultados dos traballos que outros autores teñen realizado (MÚGICA e DE LUCIO, 1992; CORRALIZA et al, 2002; ABAD, ALZÚA et al, 2003a; BARRADO, 1997; PERELLÓ, 2002) e tamén coa nosa pescuda persoal.

Pero tamén se poden confeccionar clasificacións dos visitantes segundo a relación co espazo natural. Gómez-Limón (2002) aborda este obxectivo e propón a seguinte lista, de doada aplicación:

- Segundo o obxectivo da actividade: podemos atopar dende os visitantes que ven a visita como experiencia física ata outros que a conciben como algo máis emocional (contacto íntimo, contemplación), pasando polos que queren saber e aprender (experiencia cognitiva).
- Segundo a actitude fronte á natureza: detéctanse facilmente dous extremos resumidos nunha actitude transformadora por unha banda, e por outra unha actitude conservacionista partidaria de limitar os cambios.
- Segundo as comodidades requiridas: moi relacionada co anterior, volvemos ter os casos opostos de visitantes que reclaman comodidades do mundo urbano fronte a outro grupo que se adapta ás condicións que brinda o medio.
- Segundo a función atribuída ó espazo natural: pode ser o feito de coñecer o ENP o motivo da visita, ou ser só un escenario para desempeñar certas actividades.

En esencia, pódese establecer unha distinción a trazo groso entre aqueles visitantes que acoden ó ENP interesados en maior ou menor grao polo espazo en sí e o que pode ofertar, e aqueles outros que non acoden máis que por curiosidade ou porque simplemente oíron falar del e de paso que fan unha visita polas proximidades achéganse a coñecelo, se ben insistimos en que un mínimo interese sempre existe. É doado imaxinar que diante desta diverxencia de motivacións tamén serán contrastadas as actividades e comportamentos de cada un dos grupos, e isto ten que ser coñecido e manexado polo ENP para, por unha banda, satisfacer as expectativas do visitante (sobre todo dos máis interesados), e por outra tratar de evitar impactos innecesarios (usualmente feitos sen mala fe) polos visitantes non concienciados.

Ante esta situación, Blázquez (2002b) propón un sistema de áreas de ocio e esparcemento que eviten a sobrefrecuentación dos ENP por parte de usuarios que, en realidade, non se senten especialmente atraídos pola natureza nin polas longas excursións senón que se dan por satisfeitos con pasar un día de campo en lugares “naturalizados” pero feitos pola man do home; serían espazos con moitas árbores, auga abundante, diversos equipamentos e comodidades tales como bancos, grellas e mesas, é dicir, unha natureza recreada ou “humanizada”. Moitos ENP ofertan áreas recreativas en puntos pouco sensibles para cubrir este tipo de demanda, e Comunidades Autónomas

coma Andalucía ou Extremadura elevaron esta necesidade ó rango de figura de protección, establecendo os chamados Parques Periurbanos nas inmediacións das principais cidades. Mesmo o ICONA durante os anos 1970 implantou unha serie de áreas recreativas en montes de titularidade pública con idéntica finalidade. Son medidas bastante doadas de aplicar e permitirían que os puntos máis vulnerables do ENP fosen só visitados por aqueles usuarios realmente interesados pola natureza e todas aquelas sensacións que permite experimentar. Mesmo se fala dos parques temáticos como espazos que cumpren as mesmas funcións, recreando ambientes idealizados no imaxinario colectivo por anos de tradición emanados da televisión e do cine (ambientes paradisíacos ou lendarios estereotipados que recrean escenarios saídos das pantallas).

O enfoque que predomina en numerosas ocasións sobre os visitantes, porén, céntrase en velos coma ameaza, e así Blázquez (2002a,b), Corraliza et al. (2002) ou Mulero (2002) coinciden en sinalar que os ENP non están preparados nin concebidos para acoller visitantes, ou mellor dito, para acoller visitas en ocasións multitudinarias. A conservación é o eixo reitor da súa xestión, algo que é esencialmente correcto, pero que non é excluínte co feito de que as persoas poidan coñecer, desfrutar e aprender nun ENP. É cuestión de planificación adecuada e non tanto de temor ou restriccións expresas. De aí as dificultades que moitos espazos teñen co uso público: non están preparados para unha afluencia de visitantes tan numerosa. Así pois, o delicado equilibrio entre conservación e desfrute será un dos grandes temas sobre os que xirará a planificación e xestión dos ENP nestes vindeiros tempos e quizáis nunca o deixe de ser. Porén, trátase dun problema bastante doado de solucionar, se existe a vontade e se poñen os medios para facelo. A propósito deste asunto, Blázquez (2002a,b) toma a experiencia británica como referente que confirma a baixa esixencia da calidade recreativa da maioría dos visitantes, moi gregarios e procedentes de entornos urbanos de escasa calidade ambiental, que non se molestan polo exceso de afluencia ou a degradación ambiental motivada por ela. E o mesmo acontece cos ENP próximos a Madrid (MÚGICA e DE LUCIO, 1992), onde os visitantes se concentran en poucos espazos e dentro deles nuns poucos enclaves determinados, desenvolvendo actividades sedentarias, de tipo urbano, e con pouca esixencia ambiental. En conclusión, a maioría dos usuarios teñen preferencias xeneralistas, non se resinten da aglomeración de xente, e non dependen moito dos valores patrimoniais. Teoricamente é un perfil de demanda que pode ser doado de controlar e canalizar.

Os problemas comezan coa lexislación básica. A Lei 4/89 apenas fai mención do uso público e da súa importancia; só os artigos adicados á figura de Parque recollen unha sucinta e xenérica referencia “*Se facilitará la entrada de visitantes con las limitaciones precisas para garantizar la protección*” (art. 13), que mencionamos no apartado de lexislación; e que ten continuidade, sen ir máis lonxe, no Plan Director da Rede de Parques Nacionais onde se fai mención ó uso público dun xeito moi esquemático (BLÁZQUEZ, 2002b). Isto indica un sesgo moi acusado cara á conservación, deixando descoidado un aspecto tan relevante, asemade de entender implicitamente os espazos baixo a figura de Parque como os únicos facultados para seren visitados. Pero o gran problema, reiterámolo unha vez máis, son as enormes carencias en planificación e xestión que aínda hoxe sofren os ENP, de xeito que resulta tarefa sumamente complicada que a xestión dos visitantes e dos servizos e equipamentos ofertados sexa adecuada e, lonxe de ser fonte continua de problemas e receos, sexa motivo de orgullo para os xestores, e tamén supoña unha experiencia agradable para os visitantes e outorgue unha imaxe positiva para o ENP.

Tan só Andalucía ten traballado intensamente na planificación do uso público cunha visión de conxunto. A elaboración do documento “*Gestión del uso público en la RENPA. Estrategia de Acción*” (2003) (que estamos a empregar de continuo neste capítulo pola súa importancia e utilidade teórico-práctica), implica unha concepción común desta faciana de xestión para toda a Rede de ENP de Andalucía, na que se explicitan as liñas xerais a seguir e non só iso, senón que tamén profundiza en aspectos conceptuais e establece o que é o uso público, así como o que se pensa que é propio do uso público para evitar equívocos e ambigüidades. Este documento constitúe unha referencia básica para toda España pola súa gran relevancia e validez, e de feito, como xa comentamos no seu momento, a súa definición de uso público e de certos aspectos que lle son propios son compartidos por EUROPARC, punto de referencia para tódolos ENP españois. Deste documento foron xurdindo os Programas de Uso Público de diversos ENP andaluces ata completar un total de 13 no momento actual, máis outros documentos asociados pensados expresamente para o visitante e que agora sería demasiado extenso detallar. No resto de Autonomías só algún espazo protexido a título individual conta con Plan de Uso Público ou similar, e polo tanto fían esta importante cuestión ó PRUX se o teñen, ou mesmo ó PORN no peor dos casos.

Non imos profundar máis nestas cuestións. Da planificación do uso público e dos diferentes modelos e enfoques existentes en España e Europa ocuparémonos en seguintes apartados deste capítulo.

3.6 Planificación e xestión do Uso Público en ENP

Este apartado versará sobre a planificación e xestión do Uso Público nos ENP. Falaremos dos modelos de uso público para ENP existentes en España, que son os que marcan as pautas xerais a seguir, e veremos os Plans e Programas de Uso Público coas regras de xogo que sinalan. Ámbalas dúas cuestións serán tratadas simultaneamente pois son os modelos, co seu carácter teórico-conceptual, os encargados de acoutar o terreo de actuación do propio uso público e igualmente de fixar os conceptos que rodean ás actividades de uso público; e os Plans e Programas os encargados de darlle forma e establecer a súa aplicación ós casos concretos. Tamén imos dar un repaso ós instrumentos e medios que os ENP aplican habitualmente para levar a cabo a xestión, e veremos cómo é importante contar cun protocolo de seguimento e control do funcionamento do espazo mediante unha serie de indicadores para estar ben informado da súa evolución.

3.6.1 Planificación do uso público en ENP

Dependendo do tipo de espazo de que se trate e do lugar no que se tope, os modelos serán moi diferentes pois as circunstancias de cada un conlevan tamén un uso público adaptado a situacións moi diversas. Tamén veremos que, salvo contadas excepcións (Andalucía) non hai en España un modelo de uso público expresamente deseñado e aprobado a nivel de Rede e, como moito, os ENP redactan e aproban un Plan de Uso Público, ou no seu caso, aqueles que tan só contan cun PRUX aprobado guíanse polas súas indicacións para regular e xestionar o uso público. Na Rede Galega de ENP a día de hoxe non hai un modelo de uso público establecido pola sinxela razón de que tampouco existe un Plan de Rede nin moito menos un Plan de Uso Público para o conxunto dos espazos; mesmo os ENP individualmente nin sequera dispoñen dun básico Plan Rector (coas excepcións do Xurés e Monte Aloia). Só O Invernadeiro posúen actualmente un Plan de Uso Público moi básico e elemental segundo os datos do

Anuario EUROPARC 2007¹². Segundo os datos tirados deste documento, a nivel de toda España, só 52 ENP contan con Plan de Uso Público aprobado, dos que 30 teñen a figura de parque (a penas o 17,7% do total de parques), datos que falan claramente do traballo aínda pendente neste campo de acción.

En consecuencia, é preciso contar cun plan, elaborar e aprobar unha planificación para o ENP, pois lembremos que as carencias de planificación son o grande obstáculo a superar no inmediato futuro para que o ENP se poida xestionar de forma eficiente. Unha vez aprobados o PORN e o PRUX do Espazo, chega a hora de elaborar a planificación sectorial, entre outras a de uso público, partindo das premisas dos plans de entidade superior, o que se coñece como *planificación en cascada*. Isto significa que, en primeiro lugar, o PORN e o PRUX, como documentos vinculantes e de obrigado cumprimento, sinalan o camiño a seguir polo ENP no tocante á súa xestión, os aspectos esenciais a cumprir. Mesmo sería desexable contar cun Plan para toda a Rede de ENP que marque as directrices básicas comúns que deben seguir todos eles. En calquera caso, destes plans principais deben derivar posteriormente plans sectoriais que desenvolvan aspectos concretos da xestión e manexo do espazo, plans que ó mesmo tempo deben estar desdobrados en programas concretos que desenvolvan e poñan en marcha as accións necesarias para o funcionamento do uso público. Así, segundo as liñas mestras marcadas polo Plan de Rede e polo tipo de conservación que o PORN indica como necesaria para o espazo, o PRUX sinala o tipo concreto de xestión preciso, e a partir deste, xorde o plan sectorial concreto que detalla qué facer, cómo, con qué medios e en qué prazo a través de programas específicos que o desenvolven. O resultado final sería a redacción dun Plan de Uso Público como consecuencia do itinerario que vimos de explicar e que a continuación sintetizamos no seguinte diagrama:

Plan de Rede→PORN→PRUX→Plan Sectorial (Plan de Uso Público)→Programas

O mellor exemplo deste xeito de traballar actualmente posto en práctica en España podémolo ver en Andalucía. Tomando como punto de partida a Estratexia de Acción para o uso público establécense dous tipos de instrumentos planificadores para os ENP. Por unha banda, os Programas de Uso Público como *“herramienta para la ordenación y gestión individual de los espacios naturales protegidos de Andalucía”*, ou o que é o

¹² Valerìa Paül (2008) sinala que este dato é unha errata do Anuario. En realidade, semella que se trata dun simple Orde administrativa de funcionamento do Parque.

mesmo, a translación dos principios rectores emanados da Estratexia de Acción ós casos concretos. Indícase que os Parques Naturais teñen a obriga de contar con un (xa o posúen 13 no momento actual), así como outros espazos declarados baixo outras figuras protectoras nos que se decida que sexa necesario elaboralo, e recóllense os contidos mínimos cos que deben contar. O outro instrumento planificador que se contempla son os Programas de Uso Público de ámbito provincial, pensados para ordenar e xestionar aqueles espazos que non contan con un Programa propio, gardando pois as costas destes lugares que doutro xeito quedarían á marxe. Desta forma, o uso público está respaldado na totalidade da RENPA por un documento marco rexional (a Estratexia de Acción), uns programas propios para os Parques Naturais e uns programas provinciais que serven de referencia para os ENP que non precisan dun programa de seu; os dous últimos documentos, por certo, seguidores fieis e necesarios das directrices e rumbos marcados pola Estratexia de Acción.

Este xeito de proceder parécenos francamente interesante. Consiste na aplicación dunha planificación en pasos sucesivos asentada sobre bases, en principio, moi sólidas. Estamos diante dunha planificación en cascada ben deseñada, cos documentos apoiándose mutuamente uns en outros. Pode ser un bo exemplo a seguir por outras CCAA á hora de poñer en marcha a planificación dos seus ENP.

Tamén a Rede de Parques Nacionais conta cun esquema planificador similar. Así, o Plan Director establece as directrices xerais para toda a Rede, os PRUX programan as actuacións para cumprir os obxectivos de cada parque sen apartarse dos preceptos establecidos polo Plan Director, e a continuación defínense as intervencións concretas a través de plans sectoriais coma o de Uso Público. O principal problema é a súa aínda mellorable posta en práctica (faltan Plans de Uso Público en varios Parques da Rede), desde logo moi por detrás do caso andaluz.

Para elaborar co maior rigor posible o Plan de Uso Público, sempre partindo das liñas xerais marcadas polos plans de rango superior, é imprescindible coñecer co máximo detalle posible todos aqueles elementos e características do ENP que poden constituír un atractivo para a visita, localizar os enclaves máis sensibles para controlar ou de ser necesario evitar o acceso público, establecendo as capacidades de carga de cada lugar, así como instalar os equipamentos precisos para acoller ó visitante tendo en conta as características do espazo e o fluxo de visitas tanto reais coma potenciais; todo o cal conformaría a oferta de uso público do ENP. En síntese, identificar os elementos condicionantes, para ben ou para mal, das actividades de uso público no espazo

protexido co fin de orientalo adecuadamente. Por último, necesariamente hai que coñecer qué tipo de visitantes son os que chegan ó ENP e en qué cantidade (demanda de uso público): por qué o visitan, qué actividades realizan, qué puntos do ENP son os máis visitados, qué opinión lles merece a visita, canta xente visita o ENP e en qué momentos (meses do ano, días da semana, mesmo horas do día).

3.6.2 Xestión do uso público en ENP

Tocante á xestión dos servizos e equipamentos, a mesma pode revestir diversas modalidades. Non ten por qué ser a administración pública a que en exclusiva se encargue de prover e ofertar, aínda que si ten a obriga en todo momento de supervisar e controlar. Non se pode esquecer que en última instancia a garante da xestión do ENP e de que non sufra impactos negativos é a administración.

EUROPARC (2005a) diferencia dúas fórmulas de xestión do uso público: a xestión directa (a administración é titular dos equipamentos e leva a súa explotación con persoal propio), e xestión indirecta (a administración límtase a controlar e supervisar, mentres a explotación é levada por unha persoa física ou xurídica allea). En moitos casos, a xestión directa supón un serio problema para a administración, xa que esixe importantes labores técnicas e burocráticas. A xestión indirecta é máis frecuente e polo xeral é moi positiva porque na maioría dos casos os contratos de prestación do servizo asínanse con empresas e persoas residentes no ENP ou preto del, promovendo o desenvolvemento local (beneficios económicos e empregos).

A Federación EUROPARC sinala, así mesmo, diversas modalidades de contratación para a xestión. Unha sería a sinatura dun contrato entre un particular e a administración do ENP para a xestión de determinado servizo, se ben a fórmula máis empregada é a concesión (transferencia da prestación do servizo a cambio do abono dun canon e de cumprir certas condicións). Neste caso, o empresario é o que leva a xestión segundo o seu criterio e a administración exerce un control para asegurar o seu bo funcionamento. Esta xestión normalmente é outorgada a empresas locais, cos beneficios sociais que implica. Outra modalidade sería a sinatura de asistencias técnicas e consultoría, moi habitual cando se teñen que elaborar plans, programas, estudos técnicos, proxectos, etc. Asínanse con empresas especializadas ou institucións adicadas á investigación e encárgaselle a realización deste tipo de traballos a cambio dunha certa cantidade de

diñeiro. Tamén son frecuentes os contratos por prestación de servicios de tipo económico, comercial, de mantemento, limpeza ou informática.

Imos ver agora cómo plantexa Andalucía a xestión dos equipamentos. No apartado primeiro falamos sinteticamente das principais fórmulas de xestión que recolle EUROPARC, e a dicir verdade en Andalucía seguen un enfoque moi similar. Afirmar teren ensaiado a contratación de persoal, a contratación de empresas, encomendar a xestión a empresas públicas, e ceder a xestión a empresas locais. En Andalucía outórganlle prioridade a ésta última opción, pois como meta principal a atinxir teñen a consecución de beneficios económicos e sociais para a poboación local, de xeito que *“...dará preferencia a cualquier fórmula de gestión indirecta o mixta a través de empresario colaborador”*, visión que concorda coa de EUROPARC. Nembargante, a administración andaluza prefire ocuparse ela mesma da xestión dos equipamentos básicos, deixando os complementarios abertos á participación doutras entidades. Ademais, postúlase como garante do correcto funcionamento dos equipamentos, de que a dotación dos mesmos sexa a adecuada en tódolos ENP, e tamén se encarga da súa promoción, funcións primordiais da administración que, por norma xeral, case sempre se consideran como ineludibles. A promoción de equipamentos turísticos considérase totalmente á marxe da Consejería de Medio Ambiente.

Recóllese asemade a lista de labores que se lle deben esixir ós equipamentos. Para os básicos, podemos destacar, entre outras máis técnicas ou administrativas, o control e seguimento dos visitantes coa súa tipificación e elaboración de estatísticas básicas, e o seguimento e avaliación da capacidade de acollida, así como a redacción de memorias anuais de actividade onde se deben recoller diversos aspectos do funcionamento e xestión do equipamento. Para os complementarios e turísticos, nos que a Consejería non leva a xestión directamente, esíxese cumprir a normativa vixente aplicable a actividades, servizos e equipamentos, así como memorias anuais de xestión, igual que no caso dos equipamentos básicos pero non tan completas (centradas neste caso no estudo e seguimento dos visitantes).

3.6.3 Modelo de uso público en ENP. Concepto e aplicacións prácticas

Qué se debe entender como modelo de uso público?. EUROPARC (2005a) propón a seguinte definición:

“Esquema teórico de uso público, incluído en un plan director o en un plan de uso público y aplicable a su ámbito respectivo, para cuyo desarrollo deben de ponerse en marcha un conjunto coherente de objetivos, estrategias, programas, medidas, actuaciones, etc, ejecutables o no en un plazo fijado”.

Isto significa que os modelos serán os que marquen as pautas xerais a seguir, o concepto ou idea de uso público que se pretende aplicar. En síntese, o que se quere facer nese espazo ou rede de espazos respecto ó uso público. EUROPARC sinala que ten que permanecer e prevalecer por riba de circunstancias coxunturais como cambios políticos e administrativos, pois ten que marcar fielmente a visión do tema a longo prazo. Serán o Plan de Uso Público do espazo ou, mellor aínda, o Plan Director da Rede primeiro e o Plan de Uso Público despois os documentos que finalmente se encarguen de sinalar o modelo a seguir e as medidas a tomar para acadar os obxectivos perseguidos. Posteriormente, o Programa de Uso Público ocuparase de proxectar as actividades, instalacións e servizos necesarios para levar adiante todo aquilo que está previsto polo Plan (os diversos medios necesarios para executalo). En resumidas contas, o Plan ten como misión planificar e o Programa de executar o planeado (EUROPARC, 2004).

O modelo de uso público, idealmente, debe ser establecido a nivel de Rede. A administración encargada da xestión dos ENP estudará e propondrá un modelo de uso público común para os ENP baixo a súa competencia no que se recollan os conceptos xerais a seguir. Posteriormente, cada ENP elaborará o seu propio Plan de Uso Público segundo as circunstancias particulares de cada un, pero sen apartarse un punto do concepto emanado do Plan da Rede. Alomenos teoricamente, é de agardar que o proceso se desenvolva así.

A realidade apártase moito deste camiño. O Plan Director da Rede de Parques Nacionais, xa o dixemos, tan só fai mención ó uso público dun xeito moi esquemático, de xeito que cada un dos Parques debe facer pola súa conta un Plan propio (a maioría aínda non o ten, incluído Illas Atlánticas). Isto significa que cada un pode aplicar unha concepción do uso público bastante dispar. A gran maioría das CCAA tampouco conta cun Plan para as súas Redes, e moitos son os ENP que non dispoñen de Plan de Uso Público, algo difícil cando nen sequera teñen Plan Rector, ou no peor dos casos, Plan de Ordenación. Nótese que a definición de EUROPARC sinala que o modelo debe estar inserto ou vir establecido por un Plan Director ou un Plan de Uso Público, e tal tipo de plans a penas existen na actualidade en España. O máis habitual é que o PRUX sexa o que cargue sobre os seus ombros con esta responsabilidade.

No caso de Galicia a situación é aínda máis precaria. Non hai Plan de Rede, non hai Plans para os ENP (só o Xurés conta cun PRUX e Plan de Uso Público, e Monte Aloia con PRUX), e tampouco hai un Modelo de Uso Público ben definido que se poida considerar como tal. Todo este traballo está pendente, e precisará moito tempo e enerxías.

No resto de España a situación é moi similar á galega. Na maioría dos casos acontece o mesmo: graves carencias estruturais e falta de plans e programas. Pero existe algunha notable excepción. O mellor exemplo é Andalucía. Esta Comunidade Autónoma tomouse moi en serio o traballo de planificar e xestionar en Rede, e conta para o caso do uso público cunha Estratexia de Acción común para tódolos seus ENP (*“Gestión del uso público en la RENPA. Estrategia de Acción”*. JUNTA DE ANDALUCÍA, 2003), documento xa repetidas veces citado que podemos considerar pioneiro no ámbito español. A súa importancia é enorme, non só para a propia Rede Andaluza senón polo feito de que, por ser o primeiro, pode servir como exemplo a seguir para o resto de España. A partir deste plan teñen emanado ata agora un total de 13 Programas de Uso Público para algúns dos Parques Naturais andaluces. Non nos deteremos agora en verificar o funcionamento de cada un deles, pero parécenos pertinente sinalar como un acontecemento positivo o feito de que existan e de constatar un interese claro en poñer en marcha un traballo ben planificado, asentado nunhas bases sólidas. Porén, si estudaremos a Estratexia da Rede, que recolle en detalle o modelo a seguir.

No resto de España só algúns ENP puntualmente dispoñen dun Plan de Uso Público ou similar; espazos emblemáticos como o Parque Nacional de Aigüestortes ou a Reserva da Biosfera de Urdaibai por sinalar dous exemplos. Non existe a día de hoxe ningún Plan de Rede Autonómico exceptuando Andalucía e en certo modo o *“Programa Parques Naturales de Castilla y León”* (2002) aínda que dun xeito máis indirecto.

Con todo, é importante mencionar que a Federación EUROPARC, na súa vocación de asesoramento e foro de debate continuo entre os profesionais que desempeñan a súa actividade nos ENP, ten traballado intensamente no estudo do uso público, e froito disto son diversas publicacións sobre este tema (*“Conceptos de uso público en los espacios naturales protegidos”*, 2005a; *“Evaluación del papel que cumplen los equipamientos de uso público en los espacios naturales protegidos”*, 2006) das que se pode extraer unha sólida base teórica e conceptual para o deseño dun modelo básico de uso público

no conxunto dos ENP de España. Estes traballos naceron a raíz das recomendacións do Plan de Acción para os ENP do mesmo organismo (EUROPARC, 2002), no que se puña en evidencia a precaria situación dos ENP en materia planificadora do uso público. Estes traballos non configuran por sí sós un modelo de uso público, pero serven de guía conceptual e metodolóxica para elaboralos.

Polo tanto, a continuación pasaremos a analizar as dúas principais referencias sobre modelos de uso público que a día de hoxe existen en España: o modelo andaluz e o conxunto de propostas e estudos elaborados por EUROPARC. Esta análise serviranos de importante alicerce teórico na nosa investigación.

3.6.3.1 Andalucía; único modelo de uso público en Rede de España

A día de hoxe, Andalucía posúe o único modelo de uso público aprobado para unha Rede de ENP, entendido en puridade como tal, que temos en España. O documento, repetidamente mencionado e utilizado en anteriores apartados, titúlase “*Gestión del Uso Público en la RENPA. Estrategia de Acción*” (2003). Ocúpase de sinalar as grandes liñas mestras que deben seguir os ENP andaluces en materia de uso público e tamén profundiza en cuestións conceptuais sobre o propio uso público e o seu ámbito de actuación. Mencionamos no anterior capítulo algúns aspectos que neses intres considerábamos importante sinalar, agora entraremos en detalle en certos contidos de interese deste documento e repararemos na súa importancia e nas súas importantísimas aportacións teóricas e prácticas. Trátase dun documento que na nosa opinión de seguro servirá de referencia fundamental para actuacións similares que se fagan de agora en diante no resto das CCAA. Vai ser moi difícil superalo en canto a importancia e calidade tanto técnica como de contidos. Para o noso traballo, por descontado, será unha das referencias teóricas de cabeceira.

O documento comeza por inscribir e xustificar a súa elaboración no gran pulo que as demandas de ocio, recreo e educación no medio natural teñen experimentado nos últimos anos en España e da man disto, tal como vimos anteriormente, o gran crecemento das visitas ós ENP, feito que xustificaría a necesidade de ordenar e regular estas actividades. Andalucía recolle unha longa tradición en actuacións de uso público e sinálase que tal experiencia de traballo foi un banco de probas importante do que tomar ensinanzas a seren aplicadas no sucesivo na súa Rede de ENP, amén de servir tamén

para constatar a necesidade de elaborar unha estratexia de acción conxunta para a totalidade dos ENP andaluces.

Esta estratexia é definida como “*documento marco de la Consejería de Medio Ambiente para la gestión del uso público en los espacios naturales protegidos de Andalucía*”, o que deixa clara a súa vocación de guía para traballar no ámbito do uso público nesta rexión. As metas principais que persegue entroncan con esta misión e son as seguintes:

- Definir as directrices e políticas en materia de uso público: serviría para marcar as actuacións e o marco de acción a longo prazo, e tamén para amosar ó exterior ditas políticas
- Construír unha visión do uso público: responderíase á cuestión de cómo se quere o uso público a longo prazo.
- Inserir a ordenación do uso público na estratexia da Rede de Espazos Naturais Protexidos de Andalucía: a necesaria imbricación desta estratexia concreta na estratexia xeral da Rede.
- Completar a definición de conceptos e o avance das ideas que se foron establecendo coa experiencia: a experiencia de traballo de anos anteriores asentou unha base teórico-conceptual que agora toma forma definitiva.
- Subministrar mecanismos de acción nunha secuencia lóxica de planificación: ter moi claro qué facer, cando e de qué xeito.

Polo tanto, o documento permitirá:

- 1) Establecer un modelo de uso público para Andalucía
- 2) Xerar, recompilar e organizar reflexións
- 3) Contribuír ó debate xeral sobre uso público
- 4) Afrontar o futuro inmediato, e
- 5) Utilizar un marco de referencia sistemático

En síntese, estamos ante un documento que pretende sinalar o camiño a seguir no uso público dos ENP andaluces, dun xeito planificado e asentado sobre unha experiencia previa que serviu para aprender do positivo e do negativo para poder aplicar un modelo que funcione adecuadamente. Ó mesmo tempo, busca ser motivo de

reflexión continua sobre o uso público para os xestores de ENP e para o conxunto da sociedade.

A segunda parte do documento aborda temas que fomos tratando en apartados previos deste capítulo: cuestións conceptuais, actividades propias do uso público e non adecuadas a él, e xestión dos equipamentos. Porén, inseriremos unha referencia sintética sobre elas.

Os aspectos conceptuais son tratados con moi pouca frecuencia en documentos de carácter técnico, alomenos con tal nivel de detalle, pero non acontece o mesmo aquí. Con moi bo criterio, a Estratexia de Acción estima máis útil e oportuno tentar establecer do xeito máis claro posible as temáticas que son propias do uso público e as que non o son, principalmente para deixar ben marcados os diferentes ámbitos de decisión e as competencias administrativas. Por suposto tamén fai unha proposta de definición cunha intención sobre todo comunicativa de cara ós medios e á sociedade, que en esencia é moi similar á proposta por EUROPARC da que falamos no seu momento e que, polo tanto, non imos transcribir.

No tocante ás actividades, a Estratexia de Acción andaluza indica que resultan propias do uso público aquelas feitas en relación directa coa natureza ou que requiren para desenvolverse o apoio de equipamentos; mentres que estima que non son propias do uso público as actividades propiamente turísticas, algunhas de turismo activo, as militares, científicas e extractivas, e todas as que non se centren nos valores do espazo. En canto ó uso de recursos naturais e culturais débese destacar que a contemplación e a vivencia de tales valores é propio do uso público, e que paralelamente garanten a conservación do espazo; pola contra sostén que os usos productivos, extractivos e destructivos non son, obviamente, parte do uso público. Destas cuestións falamos extensamente no apartado de análise da diferenza entre uso público e turismo, e a elas nos remitimos agora para lembrar a nosa opinión ó respecto do establecido por este documento.

Respecto á xestión, a Estratexia indica que, ante todo, a administración ten a obriga de garantir o exercicio do uso público, á marxe de quén xestione a oferta. Neste punto a coincidencia coas opinións xerais é total, e pensamos que non ofrece discusión: en tanto que servizo público, a administración debe velar porque se cumpra e exista a oferta adecuada. De feito, indícase tamén que o uso público debe ser froito dun modelo planificado obxecto dun seguimento continuo para verificar o seu funcionamento. Os

aspectos contrarios, xa que logo (xestión sen seguimento nin planificación) implicarían algo totalmente alleo ó uso público.

A Estratexia toca outros aspectos que considera propios do uso público pero coidamos innecesario profundar neles, porque no fundamental coinciden coa visión do uso público exposta no transcurso do presente traballo.

Os seguintes apartados do documento abordan os principios e obxectivos nos que pretenden asentar as políticas de uso público en Andalucía. Imos ocuparnos só dos principios, que son concretamente cinco. Quedan así:

1. Vinculación á Estratexia da RENPA: a política de uso público debe formar parte da estratexia xeral de xestión dos ENP andaluces.
2. Contribución ó Turismo Rural Sostible: seguindo a premisa da RENPA de que os ENP deben colaborar no desenvolvemento local, o uso público debe permanecer ó tanto das tendencias do turismo rural e axudar a que resulte ambientalmente sostible, sendo ademais conscientes das dificultades que conleva o seu manexo por mor do seu rápido crecemento.
3. Calidade e adecuación ás condicións do ambiente natural e cultural: a necesaria procura dunha xestión de calidade, máxime cando as actividades teñen por escenario lugares cunhas condicións excepcionais e son, en teoría, disfrutadas por un público esixente. O uso público non pode supoñer un problema de conservación, senón contribuír a ela.
4. Aporte ó desenvolvemento económico local: de novo faise fincapé neste tema, destacando o papel que os ENP poden xogar na revitalización de comarcas desfavorecidas por medio da actividade turístico-recreativa, tanto a través da participación de empresas do lugar como pola promoción dos produtos autóctonos. Esta liña de actuación é a máis importante da RENPA e xustifica por sí soa a extensa superficie protexida que abarcan os Parques Naturais andaluces en varias comarcas rurais da rexión.
5. Interacción co visitante: isto supón difundir unha boa imaxe tanto da Rede como do conxunto de Andalucía, amén da función educativa e transmisora de valores que o uso público debe cumprir en todo momento. Tamén se inclúe a implicación dos habitantes na xestión do ENP como proxecto común.

Trátase, entón, dunha serie de principios que entroncan coas ideas xerais que existen acerca do papel que debe xogar o uso público nos ENP, e polo tanto son de perfecta aplicación en calquera ENP.

A Estratexia de Acción andaluza culmina esta parte reflexando os instrumentos a aplicar para o desenvolvemento da mesma, é dicir, os documentos e instrucións derivados da Estratexia que se deben aplicar a partir de agora na RENPA. Imos sintetizar os seguintes:

1) Plans e Programas

2) Instrucións: entre os que destacamos

-Manual de Deseño, Construción, Dotación e Explotación dos Equipamentos de Uso Público

-Manual de sinalización de Uso Público

-Protocolo para o desenvolvemento dos Programas de Uso Público

3) Normativas: onde imos suliñar as Regulacións das Actividades de Uso Público, Turísticas e Deportivas.

Constitúe un catálogo moi completo de todo aquilo que unha Rede de Espazos Protexidos precisa para poñer en práctica un Plan ou Modelo calquera de Uso Público, abarcando tódolos ámbitos de acción do mesmo de xeito sistemático e apoiado cada un deles por documentos propios, sempre emanados desta Estratexia.

Os seguintes apartados do documento son os encargados de establecer os instrumentos e medios do uso público. Algo máis adiante no intre en que chegue a hora de estudar tales instrumentos, será cando falemos da visión andaluza neste campo.

En resumidas contas, Andalucía posúe unha ampla experiencia en planificación e xestión de uso público que deu como froito un modelo pioneiro moi completo e cunha base teórico-conceptual e práctica moi sólida, que poderá e deberá ser tomada como exemplo a seguir polo resto das administracións ambientais de España.

Non obstante isto, hai autores que non teñen unha opinión tan positiva deste documento. Investigadores que coñecen de primeira man a realidade dos ENP andaluces como Mulero Mendigorri (2002) ou moi recentemente Garzón García e Arias Ibáñez (2009) observan no documento falta de concreción, de medidas a tomar e de prazos de

execución. Mais aínda: opinan que a Estratexia de Acción non pasa de ser unha relación de asuntos obvios, evidentes, que en realidade non aportan nada novo (GARZÓN et al., 2009). Estes autores constatan tamén os limitados resultados prácticos que ata o momento tiveron toda a serie de plans e programas aprobados nos Parques Naturais de Andalucía con exemplos concretos (GARZÓN, 2005), e non só este documento en concreto senón tamén os *Planes de Desarrollo Sostenible* (MULERO e GARZÓN, 2005), feitos que poñen en discusión o éxito da política andaluza de ENP.

Con todo, pensamos que a dirección tomada por esta Comunidade Autónoma é a mais acertada de todas. Para xestionar adecuadamente unha Rede de ENP hai que ter primeiro moi claros os conceptos básicos e seguir unha serie de criterios comúns. En suma, os obxectivos por atinxir deben estar firmemente establecidos. Cuestión distinta é atinxir as metas marcadas, pois os procesos non sempre son doados e requiren tempo. Porén, o camiño tomado por Andalucía, a forza de ser reiterativos, é o mellor posible dadas as circunstancias.

3.6.3.2 Federación EUROPARC: as súas aportacións e recomendacións como organismo asesor dos ENP españois

A Federación EUROPARC non ten elaborado ata o momento un Modelo de Uso Público que se poida considerar como tal. Nembargantes, como organismo centrado no asesoramento e a investigación sobre a planificación e xestión dos ENP ten traballado intensamente en comprender mellor o uso público e propoñer solucións para conquistar o seu óptimo funcionamento. Nesta liña de traballo queda enmarcada toda a serie de estudos e manuais emanados das recomendacións do *Plan de Acción para los Espacios Naturales Protegidos del estado Español* (2002), que abordan o uso público como concepto e todas aquelas cuestións de orde práctica que o rodean (*Conceptos de Uso Público en Espacios Naturales Protegidos*, 2005a); ou valoran o papel que na actualidade xogan os equipamentos de uso público co fin de averiguar se tal función é cumprida adecuadamente de xeito que propoñen unha lista de indicadores para avaliar a xestión dos ENP, entre outras cousas, da parcela de uso público (*Evaluación del papel que cumplen los equipamientos de uso público en los Espacios Naturales Protegidos*, 2004 e 2006), encadrado na necesidade dun seguimento periódico en profundidade do funcionamento do ENP en tódolos seus aspectos seguindo unha metodoloxía concreta (*Diseño de planes de seguimiento en Espacios Naturales Protegidos*, 2005b). Todos

estes documentos pretenden servir de referencia fundamental para os xestores dos ENP á hora de traballar o uso público, pois propón as liñas mestras a seguir para todos eles, e ademáis non se pode esquecer que estes traballos contaron coa colaboración activa de moitos ENP ós que se lle pediu a súa opinión.

O Plan de Acción constitúe, xa o comentamos, o documento base do que parten tódolos demais. Ten como obxectivo ofertar unha visión do estado dos ENP españois nos inicios do Século XXI, coas súas virtudes e defectos, en cada un dos aspectos nos que están involucrados: ordenación territorial, desenvolvemento local, planificación e xestión, investigación, e por suposto o uso público, ó que adica un apartado propio. Logo de inserir a crecente importancia do uso público no contexto do continuo incremento da demanda turístico-recreativa en entornos naturais e, consecuentemente, na introducción deste tipo de actividades no propio concepto de uso público, entra a facer un diagnóstico da situación do mesmo no momento de elaborar o estudo, análise cuxos detalles non imos puntualizar, pois xa foron tratados directa ou indirectamente en apartados precedentes, ou serán tratados a posteriori no que resta de estudo. Sí nos imos deter nas recomendacións e accións prioritarias propostas, pois son (ou pretenden ser como mínimo) os camiños que se recomenda seguir ós ENP nos seguintes anos. Para nós teñen unha gran importancia porque supoñen as liñas de traballo dos ENP nos anos inmediatamente precedentes e o que agora mesmo se está a facer (lémbrese que o estudo publicouse no 2002).

Tocante á planificación do uso público comeza por destacar unha obviedade que en certos casos se esquece: a necesidade de supeditar o uso público á conservación do espazo. A continuación recomenda sinalar as liñas xerais de actuación nun plan de xestión (tipo PRUX ou similar), desenvolvidas posteriormente por plans específicos (como serían os Plans ou Programas de uso público), e que deben estar solidamente apoiadas por un estudo previo sobre os visitantes en todas as súas facetas (afluencia, tipoloxías, etc), sobre as capacidades de carga do espazo, sobre os equipamentos existentes, etc. Este punto non é máis que o camiño máis lóxico e desexable que un ENP debería seguir na súa planificación e xestión (planificación en cascada) e que tantas veces se ten pasado por alto ou feito de xeito moi mellorable. Asemade, indícase que se debe establecer un modelo de uso público a nivel de Rede (tema tamén recorrente: as liñas mestras do que se quere facer co uso público deben marcarse para un conxunto de ENP baixo un mesmo organismo xestor) que despois se desenvolve en

cascada a través de diferentes plans, adaptando o modelo xeral ás peculiaridades de cada espazo. Imos destacar por último a exhortación a asinar a Carta Europea de Turismo Sustentable co fin de que o ENP exerza o liderato na súa área como precursor dun modelo de turismo respectuoso co medio ambiente. O camiño así fixado reviste a forma de “folla de ruta” máis correcta a seguir polos ENP españois, e por certo, coincide punto por punto coa estratexia andaluza neste aspecto.

En canto a outros aspectos que recomenda o Plan de Acción, imos sinalar a necesidade de contar cunha serie de indicadores simples para facer un seguimento exhaustivo, continuo e fiable do uso público e as súas repercusións no ENP e o seu entorno inmediato (cousa que se fixo como veremos algo máis tarde); contar con persoal suficiente e cualificado para ocuparse deste apartado de xestión (sempre deficitario por norma xeral); e servir de chamada xeral á eficiencia dos equipamentos e servizos e a involucrar a axentes e empresas locais na súa xestión, algo fundamental no obxectivo de contribuír ó desenvolvemento local dun xeito directo.

Escusamos dicir que todas estas recomendacións, por evidentes e básicas, concordan case punto por punto con todas as que se teñen suliñado insistentemente nos últimos anos nos máis diversos estudos elaborados sobre o estado dos ENP en España. A situación dos mesmos require unha serie de solucións moi claras e que resultan doadas de ver (non tanto de aplicar).

Como consecuencia de toda esta serie de recomendacións, o documento propón unha serie de Accións Prioritarias, entre as que estaban o establecemento dun marco teórico-práctico básico na materia que servise de referencia. Isto plasmouse tempo despois na elaboración do manual de Conceptos de Uso Público e o estudo sobre o Papel que Cumplen os Equipamentos de Uso Público, documentos que estamos a utilizar para o noso traballo de investigación e cuxos aspectos máis sobresalientes imos de contado sinalar.

O manual “*Conceptos de uso público en Espacios Naturales Protegidos*” (EUROPARC, 2005a) pretende resolver na medida do posible as dúbidas conceptuais que existen en torno ó uso público, unha misión dunha importancia capital pois non hai dúbida que moitos problemas de xestión parten dunha base pouco sólida do que uso público é, máis o que supón exactamente. O documento comeza por abordar o tema do establecemento dunha definición o máis exacta posible do uso público, unha cuestión de non pouca importancia. A definición, consensuada cos organismos xestores dos ENP en

foro de debate permanente, xa foi recollida en apartados previos deste traballo e a eles nos remitimos. Ademáis desta definición, a outra aportación do máximo interese deste documento é a longa lista de conceptos de todos aqueles aspectos de orde práctica involucrados na parcela de uso público, a xeito de glosario de consulta. Os servizos, actividades e equipamentos precisos para poñer en marcha o uso público son definidos neste manual, de xeito moi similar ó xa visto coa Estratexia de Acción de Andalucía. Igualmente acontece no tocante á planificación e xestión, con tódolos asuntos que lle competen desde os documentos necesarios ata fórmulas legais de xestión, persoal, comunicación, e por suposto os visitantes, as súas actividades e a regulación de acceso. No seu momento falamos dos moitos puntos en común de ambos documentos e as discrepancias entre eles. Porén, o manual de EUROPARC aborda a cuestión conceptual con moita máis profundidade, como non podía ser doutro xeito tratándose dun glosario de termos relacionados co uso público.

Non hai outro xeito de traballar no uso público que tendo moi claro que é. Os xestores dos ENP son os primeiros interesados en esclarecer os conceptos básicos, e así este manual foi elaborado coa participación e consenso deles, a través dun continuo intercambio de pareceres ata chegar ó establecemento final das definicións nel recollidas, que contan polo tanto cun grao de aceptación moi amplo. A vocación do documento é totalmente práctica, pois pretende como meta final que sexa aplicado polos organismos xestores dos ENP, os seus destinatarios principais, ou dito doutro xeito, que sirva de referencia común para toda España ante o intricado modelo competencial e conceptual existente. Os obxectivos que persegue o documento son, amén da aportación e clarificación dos conceptos a modo de glosario como función principal, os seguintes:

-Propoñer orientacións e criterios de referencia para a xestión e promover a súa aplicación nos ENP. Que as cuestións aclaradas por este manual sirvan de orientación e referencia para os ENP españois, que do contrario sería de ben pouca utilidade.

-Dispoñer dunha análise comparada de conceptos, definicións e formas de xestión. O intercambio de puntos de vista, principal impulsor da elaboración do manual, enriquece os conceptos segundo as diferentes situacións que se presentan na realidade.

Da man disto, o manual pretende acadar unha linguaxe e visión comúns sobre o uso público, algo imprescindible nun caso coma o español con tan variadas lexislacións sobre ENP que a miúdo non comparten o enfoque acerca de cuestións que na realidade práctica son idénticas; que a lista de conceptos sirva para o intercambio de ideas en foros especializados nacionais e internacionais partindo dunha visión común (algo que a UICN non se cansa de repetir); e a contribución obvia a crear unha sólida base teórica sobre uso público que se botaba en falta. Non imos abordar de forma exhaustiva os conceptos que recolle o manual nestes intres, coa excepción dalgún deles pola súa grande importancia de orde práctica á hora de establecer un modelo de uso público básico. Noutros apartados do traballo botaremos man das definicións deste manual en canto sexa necesario (xa o fixemos no Capítulo I cando abordamos a sutil diferenza entre uso público e turismo). Esta obra será un dos nosos puntos de referencia e consulta fundamentais ó longo deste traballo de investigación.

Noutra orde de cousas, o seguimento e valoración do uso público, idealmente, non debería ser a única actividade dun ENP suxeita a escrutinio periódico. O máis adecuado é que a totalidade da xestión do ENP pase polos correspondentes filtros e valoracións para terse coñecemento das virtudes e defectos da mesma. Tal cousa é reflectida por EUROPARC no documento *“Diseño de planes de seguimiento para los Espacios Naturales Protegidos”* (2005b), no que se busca propoñer ós ENP de España un xeito de acadar o obxectivo de coñecer coa maior precisión posible o estado da xestión, pero neste caso en tódolos seus ámbitos. Considera da maior importancia avaliar en todo momento a xestión no senso de averiguar si se están a acadar os obxectivos perseguidos e cómo se chegou a eles, é dicir, non só se valora o feito de acadar ou non o obxectivo ou meta, senón que tamén se somete a análise a forma en que se chegou a tal meta (recursos postos en xogo e custes). Faise continuo fincapé en que os indicadores que se utilicen, para ser verdadeiramente efectivos, deben ser sintéticos, doados de recoller e tratar, e que reflectan aspectos de xestión que se vexan modificados por eventuais cambios que se poidan producir, tanto para ben como para mal. Repítense pois as premisas que serviron de guía para a avaliación do papel do uso público que analizamos anteriormente, como non podía ser doutro xeito tratándose do establecemento dunha metodoloxía de seguimento. Non entraremos en detalles miúdos dos contidos deste documento para non apartarnos demasiado do fío condutor do presente traballo; tan só pretendemos reflectir a súa existencia e a súa potencial importancia como referencia a seguir.

En conclusión, os traballos da Federación EUROPARC son unha referencia obrigada para os ENP en canto á fixación dunha base teórico-práctica sólida para o manexo do uso público. Mediante propostas sinxelas, útiles e de doada aplicación para todos aqueles ENP que o desexen, EUROPARC cumpre a súa misión de asesoramento e axuda.

3.6.4 Outros instrumentos e medios para a xestión do uso público

Ademais dos instrumentos e medios que podemos considerar como os máis importantes dos que se dispón para a xestión do uso público (planificación e xestión, servizos e equipamentos), e que abordamos en apartados propios, existen tamén outros que, sen brillar tanto, non son menos importantes para lograr unha xestión efectiva e eficaz. Máis escuros pero imprescindibles se non existen ou son insuficientemente implantados o uso público fica coxo e con bases de funcionamento pouco sólidas.

3.6.4.1 Comunicación e promoción

Neste caso estase a falar daqueles medios que o ENP e a Rede en conxunto empregan para comunicar e promover de cara ó público os seus valores e cualidades, así como as accións concretas que desenvolven. Está recoñecida como o ámbito de xestión que da pe a unha maior intercomunicación entre visitantes e xestores.

Convén abordar este aspecto tendo moi presente un principio: o control que debe exercer a administración sobre as publicacións que existen sobre o ENP. Por qué motivo?: como medio de contacto do ENP co público en xeral, debe controlar as mensaxes que chegan a él para poder seleccionar qué público debe acudir, cómo, a onde e cando, tendo en conta as características do ENP (PASCUAL, 2007), de forma que non ten sentido que se queira atraer a un público pouco interesado na natureza a espazos fráxiles de gran valor ecolóxico. Sinala este autor os exemplos dos teleféricos de acceso ó Teide e Fuente Dé (Picos de Europa) como xeitos de poñer en risco espazos deste tipo facilitando un acceso multitudinario a lugares antes inaccesibles, de forma que se fai aparecer artificialmente unha demanda que non existiría doutro xeito.

O Plan de Acción para os ENP de EUROPARC, pola súa banda, denuncia o pouco control exercido sobre a información. Tan só os centros de visitantes ofertan algo de

información, desaproveitando de outros lugares con gran potencialidade (concellos, oficinas de turismo, instalacións hoteleiras, etc), cunha temática referida a características físicas (a veces demasiado complexa para non iniciados, nos atrevemos a engadir), e moi pouco a temas de xestión e socioeconómicos do ENP.

O Manual de Conceptos de uso público nos ENP (EUROPARC, 2005a) indica como medios máis empregados as publicacións de todo tipo (folletos, guías, carteis), os medios de comunicación, os boletíns, ou a Internet. En contraste, pouco se bota man de foros de discusión, actividades no ENP, coordinación cos involucrados na xestión, grupos de traballo, que serían tamén moi efectivas. Obsérvase unha escaseza de programas específicos de comunicación, que deberían ir máis alá da transmisión de coñecementos e implicarse na participación na xestión. Concíbese, así mesmo, como unha ferramenta potente para distribuír a afluencia de visitantes. O documento de EUROPARC tamén deixa constancia da escasa formación na materia por parte do persoal dos ENP adicado a estas tarefas, feito tamén sinalado polo Plan de Acción.

Un dos aspectos nos que se fai máis fincapé é o perigo de que as informacións que saian á luz escapen ó control dos xestores do ENP, é dicir, que apareza un gran número de publicacións non elaboradas pola administración, nadas á calor do crecemento de visitantes ós ENP, que carezan de rigor nas informacións que conteñen. Considérase necesario levar un control e que a información sexa veraz e completa. Por suposto, isto implica que a imaxe pública dos ENP ten que ser común e así en Andalucía (JUNTA DE ANDALUCÍA, 2003) tomaron a decisión de elaborar un *Manual de Señalización de Uso Público en los Espacios Naturales Protegidos de Andalucía* que fixa as normas que obrigatoriamente teñen que seguir tódolos medios de difusión e comunicación dos ENP andaluces.

A Estratexia de Acción de Andalucía recolle un paquete básico de publicacións, bastante completo, que todo ENP debe posuír, constituído por guías do parque e do conxunto da Rede, caderno de sendeiros, folletos e mapas-guía, e caderno didáctico. A finalidade está ben clara: ofertar información o máis completa posible sobre o uso público, pero evitando en todo momento a creación de novas demandas. Con moi bo criterio, estímase que se non están totalmente cubertas as demandas xa existentes sería un erro fomentar outras novas. A páxina web da Consejería tamén disporá de información sobre a oferta de equipamentos, servizos e actividades, así como guías e mapas do ENP, todos de acceso gratuíto e totalmente libre.

Un importante detalle que pensamos que se debe mencionar tamén do documento andaluz pola súa aplicación universal é a distinción de tres públicos destinatarios da información: colectivos educativos, poboación local e público xeral. Enténdese que a información ofertada debe ser distinta segundo o interlocutor á que se dirixa, algo que sempre hai que ter moi en conta para que sexa efectiva e útil. Na nosa opinión, esta clasificación moi ben pensada debería ser completada no futuro con outra que teña en conta os perfís concretos dos visitantes do ENP, pois as demandas (qué queren facer e ver no ENP) e polo tanto as necesidades de información son moi diferentes entre uns tipos de visitantes e outros e sería conveniente elaborar publicacións adaptadas a cada perfil de demanda concreto. Por exemplo: proporcionar información básica sobre o ENP para o visitante estándar, e información máis detallada para visitantes interesados, ben informados e concienciados (guía de rutas de sendeirismo de maior dificultade e/ou que acceden a áreas do ENP sensibles e valiosas, guías paisaxísticas e de flora e fauna, catálogos de patrimonio cultural).

3.6.4.2 Coordinación e participación

Este epígrafe fai referencia á necesaria pero ata o momento escasa participación dos axentes sociais na xestión dos ENP, mal endémico común para toda España. A importancia da comunicación cos residentes é enorme, non só potenciando os órganos de participación senón tamén facéndoos partícipes de forma real, pois en caso contrario acontecen graves problemas por ser visto o ENP unha imposición externa.

A lexislación contempla os órganos de participación nos ENP, que dependendo do lugar poden denominarse patronatos, xuntas reitoras, entre outros. Neles están representadas tódalas partes implicadas dun ou doutro xeito na xestión do ENP: administracións (estatal nos Parques Nacionais, rexional e local en todos), grupos ecoloxistas, asociacións de veciños, grupos locais como cazadores, agricultores, etc., personalidades de prestixio do lugar, organismos científicos e investigadores, etc. En liñas xerais, tan só teñen un carácter consultivo, e moi raramente executivo e consultivo ó mesmo tempo. Segundo os datos do Anuario de EUROPARC para 2007, a gran maioría dos Parques contan con este órgano (80%); en Galicia tódolos Parques o posúen excepto O Invernadeiro, quizáis pola súa peculiar condición de espazo deshabitado e de entrada restrinxida. A maioría dos membros pertencen ás administracións públicas, ben sexa a xestora do ENP (30%), a local (28%) ou outras como as de Ordenación do

Territorio e de agricultura e gandería (13%). A sociedade quédase co 29% restante da representación. Existen órganos de participación de ámbito superior, a nivel nacional (Consejo de la Red de Parques Nacionales, Consejo Estatal para el Patrimonio Natural y la Biodiversidad) e autonómico.

Porén, a comunicación entre residentes e xestores non sempre é fluída ou cáseque non existe nalgún caso. Hai numerosos exemplos de conflitos entre residentes e xestores de ENP, pero por sinalar algún deles, mencionaremos a título exemplar o interesante artigo de Piñar Álvarez (2000) a propósito da xestión do Parque Nacional e Natural de Sierra Nevada e os problemas cos habitantes de varios municipios da comarca das Alpujarras, recollendo de xeito literal as acedas críticas que manifestan sobre a xestión do espazo (ENP como prohibición, restricción e sanción e non como prevención) e o caso omiso que se fai das súas opinións (sobre todo de agricultores e gandeiros, principais modeladores da paisaxe); ou o estudo de Garayo Urruela (2001) no que, con moita lucidez, observa cómo boa parte dos ENP son unha creación “urbanita e para o urbanita” na que a poboación rural ten pouco que dicir. Mesmo en enquisas feitas a visitantes e residentes a Parques Naturais se detecta dun xeito moi claro unha concepción dos ENP como un conxunto de prohibicións e de perda de control das súas vidas e facendas por parte dos residentes (CORRALIZA et al, 2002).

Tamén é recorrente ó longo da traxectoria dos ENP o problema da propiedade privada, abrumadoramente maioritaria en gran parte dos mesmos, e que supón numerosos atrancos á hora de xestionalos senón hai un bo entendemento cos propietarios. Este problema, como vimos no Capítulo I, está presente desde o nacemento dos ENP españois, pero aínda hoxe segue ocasionando importantes dificultades, como poñen de manifesto os traballos citados anteriormente cando se falou da Estratexia de Acción de Andalucía coma o de Garzón García (2005), que estuda os problemas na xestión das masas forestais no Parque Natural de Cardena y Montoro (Córdoba), ou os numerosos atrancos que suscita a abrumadora preeminencia da propiedade particular no conxunto da Rede de ENP de Andalucía que ten indagado en profundidade Mulero (2001), e o contraste entre os ambiciosos obxectivos e a realidade do uso público no Parque Natural da Serra Norte de Sevilla por Garzón García e Arias Ibáñez (2009). Pero o problema non ven tan só dende o lado dos residentes, nin moito menos; tamén os xestores teñen unha sustancial parte de responsabilidade. A este respecto, Pascual Trillo (2007) indica o reparo de moitos xestores a impulsar a participación, de forma que a súa ausencia é fonte segura de conflitos de todo tipo.

Tamén recalca a participación en todo o proceso planificador de xeito que as opinións do cidadán estean incorporadas dende o principio e non só no intre de presentar os resultados finais en forma de plan ou programa.

O Plan de Acción para os ENP españois elaborado por EUROPARC adica un capítulo enteiro a esta temática que resume á perfección o estado da cuestión. Precisamente sinala a necesidade de facer a xestión coa participación da xente, modeladora destes lugares e que vive neles e deles. Plantéxase por tanto como proxecto compartido, coa intervención de persoas e organizacións na planificación e xestión. Trátase dun dereito, e non dunha mera concesión. As vantaxes que trae consigo son múltiples, pero podemos sintetizalas no sentido de pertenza ó proxecto do ENP, ou dito con outras palabras, que a poboación local, mediante a súa participación efectiva en todo aquilo que acontece no ENP, séntese parte integrante del e do seu destino, víveo como algo propio e implícase na súa conservación e mellora. Porén, o grao de participación pode ser moi variable na práctica, oscilando dende a simple información ou consulta (sen posibilidade de modificar nada en concreto) ata unha acción conxunta entre xestores e residentes, e incluso ata a responsabilidade das comunidades locais na xestión, quedando os expertos no papel de asesoramento e guía. Detéctase un déficit de participación en liñas xerais, con certas excepcións. Tocante á declaración de ENP, afírmase que algunha foi realizada a instancias da sociedade civil, mentres outros (o notable caso de Natura 2000) foron materializadas sen ningún tipo de proceso participativo. En canto á planificación, no caso dos PRUX sempre se levan a cabo consultas a sectores afectados e a órganos colexiados de participación, amén dos imprescindibles períodos de información pública establecidos por lei (tan só chega ó final do proceso e non durante o proceso, pasa desapercibido para a maioría dos interesados por falta de esforzo divulgador, e moitas das alegacións presentadas son aceptadas ou rexeitadas sen dar explicacións); mentres que na xestión seguen sendo os organismos colexiados os principais actores, así como entrevistas dos interesados cos xestores e a recepción de suxestións. De tódolos xeitos, en conxunto a situación non é demasiado positiva. O Plan de Acción recolle tamén o nacemento de certos programas de voluntariado en ENP, que agora a lexislación contempla de forma específica (máis ben trátase de fomento do voluntariado). Estas actividades, xa sexa mediante uns voluntarios estables ou de proxectos concretos, poden ser organizadas tanto pola administración xestora do ENP como por organizacións, ou de común acordo entre ambos. As actividades desempeñadas son moi variadas e poden consistir na información

e interpretación para o visitante, ou na limpeza e restauración. As recomendacións prioritarias que sinala o Plan de Acción son unha perfecta síntese dos principais problemas da participación: proporcionar información relevante para poder participar con coñecemento de causa, manter comunicación fluída cos residentes e visitantes mediante foros estables, capacitar ó persoal do ENP para a participación, e integrar a participación en todo o proceso de toma de decisións e non tan só ó final.

A Estratexia de Acción para os ENP andaluces, pola súa banda, reconece abertamente que, se ben a participación está sempre recollida e teoricamente cumpre os requisitos legais estipulados, non é eficiente. Esta opinión é compartida por case todos aqueles que estudan ou traballan no ámbito dos ENP, de forma que se recalca o gran déficit de participación da poboación nas decisións en materia de xestión dos ENP. Considérase por tanto necesario impulsar este ámbito de acción para involucrar a todos aqueles ós que inflúe o ENP para aportar unha visión conxunta dos problemas e plantexar solucións consensuadas. O documento propón o ensaio de diversas metodoloxías para mellorar este campo, propoñendo como unha posible primeira alternativa a creación de comisións de traballo con participación ampliada nas Xuntas Rectoras. Como sempre, é o único camiño para que a declaración dun ENP non sexa interpretada coma unha imposición externa e acabe por ser mal vista polos habitantes do lugar.

3.6.4.3 Investigación

Actividade necesaria para contar en todo momento con información relevante do estado do ENP e poder actuar en consecuencia. A tal efecto, o habitual é aplicar indicadores que midan dun xeito efectivo e simple o estado do ENP e se cumpre os obxectivos previstos. O Plan de Acción sinala que é unha das materias pendentes dos ENP, con tan só actuacións puntuais. Os ENP son un escenario privilexiado para levar adiante investigacións sobre patrimonio natural e cultural, procesos ecolóxicos, conservación e desenvolvemento sustentable, etc, feito apoiado pola existencia de redes de espazos que permiten o intercambio de experiencias. Os problemas existentes, porén, son múltiples, como a escasa comunicación entre xestores e investigadores tanto por falta de foros comúns de intercambio de pareceres como por falta de sintonía nos obxectivos perseguidos (aspectos de índole práctica e a curto prazo os xestores, aspectos teóricos e de longo prazo os investigadores, pouca interrelación entre ambos), e

tampouco existen moitos equipos investigadores especializados na planificación e xestión de ENP. O seguimento sinálase como incipiente. Sí se recolle a existencia de programas de seguimento de aspectos concretos, pero non de programas integrais deseñados ó efecto, salvo nos Parques Nacionais. A temática do seguimento está moi centrada en aspectos biolóxicos, e moi pouco nos abióticos e socioeconómicos.

Un dos ámbitos onde a investigación resulta fundamental é a avaliación da xestión dos ENP. O Plan de Acción pon de manifesto o pouco desenvolvemento da avaliación nos ENP españois. O máis habitual non é elaborar unha avaliación da eficacia e da eficiencia (auditoría operativa) senón tan só auditorías de regularidade que se limitan a analizar as accións executadas durante un período de tempo dado ou os gastos e investimentos realizados. Tan só no caso de espazos influídos ou promovidos por instancias externas como a UNESCO teñen elaborado auditorías operativas. Para o caso das Reservas da Biosfera e o establecemento da Rede Natura 2000, levouse adiante unha avaliación das propostas de espazos a integrar a Rede, baseada na representatividade dos hábitats e especies vistos no conxunto da Rede a nivel continental (coherencia da rede). Outro feito a destacar é que a gran maioría das avaliacións son feitas para os órganos xestores, e de cando en vez a instancias superiores da administración; a información pública é moi estraña neste contexto. Recomendacións do Plan de Acción: que os organismos xestores se comprometan a avaliar a planificación e xestión, que se impulsen as avaliacións operativas que reflictan o cumprimento dos obxectivos dos ENP e os custes (eficacia e eficiencia), que participen avaliadores tanto internos como externos para que sexa obxectiva, e que se deben difundir os resultados á sociedade.

Os sistemas de boas prácticas e calidade da xestión do tipo ISO 9001 e ISO 14001, cando se aplican, tamén implican unha avaliación do funcionamento dos ENP en tódolos seus aspectos. Aínda así, están pouco estendidos: o Anuario 2007 indica que só 12 Parques españois posúen tales certificados, que están pensados para minimizar os impactos do proceso de xestión do ENP. Máis especificamente vinculados co uso público hai que mencionar a suscripción da Carta Europea de Turismo Sustentable e a concesión do certificado Q de calidade turística. No primeiro dos casos, trátase dunha iniciativa de EUROPARC que procura aplicar nos ENP os principios dun turismo ambientalmente sustentable, e implica un compromiso en firme por parte de xestores e empresas turísticas para cumprir tales requisitos. Un total de 17 ENP están adheridos á carta (2007). A Q de calidade forma parte do sistema de calidade turística de España e

procura avaliar a calidade das actividades, servizos e equipamentos ofertados ós visitantes dos ENP, certificación con que contan 22 ENP en toda España. Non hai dúbida que, no caso de contar con unha destas distincións, ou as dúas ó mesmo tempo, o ENP foi avaliado con moito rigor neste terreo para poder acceder a ela, e polo tanto conta cun prestixio e calidade recoñecidos oficialmente no que respecta á xestión e funcionamento do uso público, que sempre supón un prestixio engadido moi importante. En Galicia, tan só o Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés conta con estas distincións.

Un paso máis alá sería a posta en marcha dun plan de seguimento continuo da xestión. Os manuais de EUROPARC “*Evaluación del papel que cumplen los equipamientos de uso público en los Espacios Naturales Protegidos*” (2006) e o máis global “*Diseño de Planes de Seguimiento en Espacios Naturales Protegidos*” (2005b) abordan esta cuestión do seguinte xeito. Na maior parte dos casos, observa que a avaliación e seguimento do uso público presta atención tan só á afluencia de visitantes en certos puntos frecuentados. Os resultados son máis completos e interesantes se ademais se ten en conta a distribución espacial e temporal dos visitantes (qué lugares son os máis frecuentados e qué momentos do ano e horas do día contan con maiores afluencias), e o impacto que ocasionan sobre o medio ambiente e o medio social (sobre a flora e fauna, sobre a poboación local). Con isto pódense elaborar listas de indicadores, e de feito o primeiro dos manuais propón unha lista aplicable á avaliación do papel dos equipamentos de uso público do que nos ocuparemos a fondo un pouco máis tarde, pois será a que apliquemos no noso estudo práctico do estado do uso público nos ENP galegos.

Por último, para abordar unha aplicación práctica xa en funcionamento nunha Rede de ENP, sinalar que a Estratexia de Acción dos ENP andaluces outorga unha gran importancia a este aspecto, xa que considera que a correcta xestión dos ENP ten que estar asentada, entre outras cousas, nun importante traballo investigador que estude e someta a análise o uso público. Esta importancia, na opinión dos redactores do documento, vese acrecentada polo carácter aínda embrionario dos estudos sobre uso público, que como fenómeno de recente auxe carece en boa medida de sólidas bases teórico-prácticas. Así pois, afirmase que a investigación ten que formar parte da xestión dos espazos, aplicando estándares e protocolos comúns e proporcionando os instrumentos necesarios para levala adiante. A información resultante debe estar dispoñible para o público en todo momento.

3.6.4.4 Administración

As diferentes Administracións públicas son as encargadas da xestión do ENP, de marcar as directrices a seguir e, como mínimo, supervisar e controlar todo aquilo que teña delegado noutros organismos ou persoas. Resulta imprescindible estar en permanente contacto e coordinación cos departamentos encargados da xestión e planificación do turismo pola repercusión directa que as súas decisións teñen ou poden ter sobre o uso público dos ENP, e viceversa no senso da influencia das decisións dos ENP na afluencia turística que reciben. En capítulos e apartados previos tense falado con profusión do papel da administración nos ENP de forma que, chegados ata este punto da pesquisa, cremos innecesario estenderse sobre cuestións xa vistas anteriormente con suficiente profundidade. Lembraremos agora tan só, como aspecto máis relevante, que a declaración, planificación e xestión descansa por lei sobre as CCAA, excepto a declaración dos Parques Nacionais que corre a cargo do Estado (Lei das Cortes Xerais).

A Estratexia de Acción de Andalucía entende do seguinte xeito a forma de proceder da administración. A modo de introducción, o documento explica cáles son os tres niveis administrativos que interveñen no modelo de xestión andaluz e as súas funcións: os servizos centrais (a Consejería) decide sobre presupostos, criterios xerais de acción (coma este documento) e coordina a elaboración da normativa planificadora (PORN, PRUX, Plans sectoriais coma o de uso público); Delegacións provinciais da Consejería que expresan a súa opinión na elaboración de propostas e serven de ponte entre a Consejería e os ENP; e a dirección dos ENP, por fin, elabora as propostas concretas sobre instalacións e servizos en consenso cos outros dous entes. En resumidas contas, unha planificación en cascada dende o máis xeral (Consejería), ata o máis particular (ENP), ou dito con outras palabras, dende o plantexamento de normas e liñas de actuación básicas para o conxunto ata chegar á aplicación das mesmas segundo os casos concretos. A continuación, sinálase tamén a importancia capital que ten a colaboración cos organismos públicos competentes na materia para planificar e traballar de común acordo sobre o turismo, carente dunha visión compartida nos ENP. Deste xeito, o documento avoga pola sinatura da Carta Europea de Turismo Sostible en acordo coa Consejería de Turismo, a xeito de estratexia de acción a medio prazo para o desenvolvemento do turismo no espazo, servindo ó mesmo tempo de referencia para o uso público. Recoñécese polo tanto a gran relevancia que ten a colaboración entre

diferentes departamentos administrativos para poder levar adiante a xestión dun fenómeno tan complexo coma o uso público, onde están directamente implicados diferentes ámbitos de acción ligados estreitamente entre sí, pero que, nembargante, son manexados de forma inconexa. Este xeito de proceder, baseado en planificación en cascada e coordinación entre departamentos, é o máis efectivo sempre e cando se poña en práctica con orde.

Neste apartado, o documento sinala a obvia necesidade de establecer o modelo de uso público segundo as características do Espazo Protexido, e así recolle a vocación para uso público que teñen cada unha das figuras protectoras da súa lexislación. Estas liñas de actuación serán matizadas despois en función das peculiaridades de cada Espazo, aínda posuíndo a mesma figura protectora.

3.6.4.5 Recursos humanos

Non hai dúbida que para que un ENP poida funcionar con un mínimo de condicións, necesita persoal que se encargue da xestión do mesmo, ou como mínimo do quefacer diario de conservación e mantemento. O Plan de Acción de EUROPARC indica que tan só nas fases nas que a xestión está consolidada existe persoal suficiente e especializado nos distintos aspectos de xestión, incluído o uso público. Pero observa unha situación real ben distinta, con escaseza de persoal e de formación do mesmo naquelas tarefas que lle competen. A efectos prácticos, Pascual Trillo (2007) sinala que se debe considerar persoal adscrito ó uso público o que adica máis do 50% da xornada laboral a estes menesteres.

EUROPARC (2004) establece tres tipoloxías de persoal de uso público: estable (funcionarios, contratados), eventual (que traballa de forma discontinua), e externo (contratado por empresas relacionadas coa xestión do Parque pero non pola administración pública).

Segundo o Anuario 2007, as porcentaxes de persoal adicado a uso público oscila entre o 24% de media nos Parques Nacionais e o 20% nos Parques Naturais dos que dispón de datos. No tocante ó total do persoal dos parques, a partires das cifras que aporta EUROPARC (2004) tírase que nos Parques Nacionais, a gran maioría do persoal é contratado externo (66%), o 21% laborais e o 12% restante son funcionarios; ó paso que nos Parques Naturais as cousas mudan notablemente, cunha distribución máis equitativa: o 39% de funcionarios, 31% de contratados e o 30% de persoal laboral. No

caso do uso público, dos 48 Parques que aportan cifras en 2004, máis do 80% contan con persoal estable de uso público, aínda que en moitos casos teñen que atender a máis de un ENP. En épocas de máxima afluencia, preto do 30% dos Parques contratan persoal. É importante resaltar que, de 14 Parques que aportaban datos sobre persoal fixo e eventual de uso público, o 71% encadrábase nesta última situación. Máis alá destas cifras xerais, resulta máis importante aínda establecer as condicións mínimas que se deben cumprir nos ENP para que tanto a cantidade de persoal disponible como a súa formación específica sexan as adecuadas para desempeñar as súas tarefas. O manual sobre o papel do uso público nos ENP de EUROPARC establece na súa lista de indicadores que o ideal sería que os ENP con rango de Parque contasen como mínimo cun técnico de uso público que adicase entre 20 e 40 horas semanais a este traballo, e que o persoal de atención ó público contase co nivel mínimo e adecuado de formación, isto é, coñecementos do propio espazo e de educación e interpretación do patrimonio para poder comunicarse e formar ós visitantes. Estes traballadores deberían, ademais, preocuparse pola súa formación continua asistindo a cursos (polo menos un ó ano), e sería importante que, como mínimo, o 70% deste persoal fose residente no ENP ou preto del, cumprindo a premisa de crear riqueza e emprego (desenvolvemento local).

Como caso práctico, vemos que en Andalucía indícase a frecuente carencia de persoal específico asignado a un Espazo concreto para ocuparse do uso público polo endémico problema da escaseza de recursos, situación que o documento considera de difícil solución. Como meta a acadar, propón crear departamentos especificamente ocupados en executar esta Estratexia de Acción tanto nos Parques Naturais como nas Delegacións Provinciais. Admítese a necesidade de actuar sobre os Recursos Humanos, en particular na mellora da súa formación para que éste persoal poida desenvolver mellor o seu traballo, e avógase por potenciar o servizo de monitores de uso público para facilitar unha interpretación máis personalizada, orientar mellor ó visitante e potenciar o emprego local.

3.6.4.6 Financiamento

Desde sempre, os ENP contaron con minguados recursos económicos para desempeñar as súas funcións. Outras foron as prioridades dos poderes públicos á hora de asignar partidas orzamentarias, quedando os ENP como un apartado anecdótico ou

no mellor dos casos moi lucido dende o punto de vista publicitario en momentos puntuais.

O Plan de Acción para os ENP españois afirma que a maioría dos ENP non contan cun orzamento propio, senón que están incluídos en outros máis xerais (conservación da natureza, caza e pesca, montes, etc), nin teñen mecanismos claros de control do gasto. A análise dos fondos, porén, resulta a miúdo complexa pola variedade de actividades a que pode adicarse, dende infraestructuras ata compra de fincas ou elaboración de proxectos, se ben acostuma ser o capítulo VI das partidas orzamentarias a que inclúe o gasto en uso público. O Anuario 2007 recolle para os seis Parques Naturais de Galicia un investimento para o ano 2005 de máis de millón e medio de euros (1.728.529 € para ser exactos), o que significa un investimento por hectárea de 42,51€ (media dos Parques Naturais de toda España: 34,8€). No caso do uso público, para unha mostra de 20 Parques cunha serie completa de datos, a media era de 22,75€ por hectárea, que aumentaba espectacularmente a máis de 49 se incluían outros dez con series discontinuas. EUROPARC (2006) establece unha cifra en torno ós 20€ como a base a partir da que se considera investimento aceptable. Hai que ter en conta que existen grandes diferencias entre espazos, e o motivo, a maiores de investimentos puntuais que disparan as cifras dalgún ano concreto, estriba na diferente superficie dos Parques, de xeito que os máis pequenos sempre contan con cifras moi superiores ós que teñen superficies considerables. No 2004, para unha mostra de 52 Parques en toda España, detéctase un 69% de espazos baixo esta figura con orzamento específico de uso público, que por término medio supón o 24% do orzamento total (considerado aceptable por EUROPARC 2006). É importante sinalar que a evolución dos orzamentos durante o período 1998-2002 foi desigual, alternando importantes retrocesos con notables incrementos, quizáis ó ritmo de creación de novos equipamentos ou melloras puntuais que supoñen a provisión de partidas extraordinarias que incrementan as cifras un tanto artificialmente. O investimento por visitante, cifra tamén indicativa do estado do uso público, fica establecida en torno ós dous euros, obtida a partir do estudo de once Parques para o período 1999-2002 (EUROPARC 2004), e considérase como umbral mínimo aceptable.

Resulta da máxima importancia, a propósito da habitual carencia de recursos económicos, sinalar a falta de fondos propios que a UE asignou a Natura 2000, deixando ós proxectos LIFE a provisión dos mesmos dun xeito moi xenérico. O Plan de Acción indica precisamente que estes fondos, xunto cos ligados á agricultura e

silvicultura (por ser moitos ENP áreas rurais), poden ser aproveitados polos espazos para captar recursos adicionais. Tamén se recolle a posibilidade de rastrexar outras fontes posibles como ecotaxas, patrocinios e bonificacións fiscais. A nova lexislación estatal tenta subsanar na medida das súas posibilidades estas taras recollendo a creación dun fondo orzamentario para financiar, entre outras cousas, a elaboración da planificación básica dos ENP, e tamén recolle a posibilidade da custodia do territorio, ou o que é o mesmo, a participación do capital privado na creación e mantemento de ENP. Fundacións e organismos filantrópicos dentro e fora de España xa o están a facer con éxito dende hai moito tempo (Fundació Territori i Paisatge en Cataluña, National Trust no Reino Unido, Conservatoire du Littoral en Francia, diversas organizacións ecoloxistas e ONG's ambientalistas en Bélxica, Holanda e Alemania, etc). A figura de Espazo Privado de Interese Natural en Galicia segue este camiño.

En Andalucía, a Estratexia de Acción para a xestión do uso público sinala a economía como gran problema recorrente dos Espazos Protexidos que lastra o seu correcto funcionamento. Admítense dúas realidades paralelas e contrapostas: o gran esforzo inversor que se leva feito e as carencias que aínda quedan sen solucionar. Advírtese que a aplicación práctica deste documento precisará importantes fondos adicionais, de xeito que se procura atinxir unha sólida base financeira para poder facer realidade os preceptos emanados da Estratexia de Acción. O documento sinala o financiamento privado como unha posible solución, ben a través de patrocinios directos ou encargando a prestación de determinados servizos. As tendencias actuais en materia de ENP xa van encamiñándose por esta vía, a imitación de experiencias exitosas de varios países europeos.

3.7 Avaliación do uso público. Indicadores

O estado e a evolución do uso público nunha rede de ENP ou nun espazo concreto é o corolario da xestión, o seu imprescindible paso final: saber se está a funcionar ben ou vai por derroteiros errados. Debe ser estudado continua e regularmente seguindo unha metodoloxía clara e acordada previamente. É o mellor xeito de coñecer os problemas que poden presentarse para poder actuar sobre eles e corrixilos inmediatamente. En síntese, trátase de estar ben informado sobre o estado de saúde do uso público.

Habitualmente, este proceso lévase a cabo mediante unha serie de indicadores: *“variable o relación entre variables (índice) de cuya medición se pueden obtener*

referencias ciertas sobre la evolución del sistema en que está inmersa. Las variables indicadoras son aquellas sensibles a cambios y tendencias de origen natural o humano” (EUROPARC, 2006).

Trátase de contar cunha serie de datos ou feitos doadamente computables que nos indiquen dun xeito claro o estado do uso público. A aplicación desta metodoloxía sempre debe quedar encadrada no seguimento¹³ do estado do ENP na súa totalidade, no control continuo do ENP e a constatación do cumprimento dos obxectivos de xestión que se teñen fixados para el.

O máis adecuado sería contar cunha batería de indicadores fixa e universal, aplicable a todo ENP, máis uns indicadores complementarios adaptados a certas características propias de cada ENP individualmente. EUROPARC ocupouse desta problemática e o resultado final son unhas publicacións onde este organismo, entre outras cousas, propón unha serie de indicadores para a avaliación do uso público que ademais pon a proba en ENP reais para comprobar a súa validez.

“Evaluación del papel que cumplen los equipamientos de uso público en los Espacios Naturales Protegidos”, obra xa repetidamente citada ó longo do presente capítulo, ten unha intención ó mesmo tempo práctica, demostrativa e experimental. En realidade, trátase de dous documentos correlativos, un publicado en 2004 e o seguinte, consecuencia do anterior e máis amplo e detallado, en 2005. O primeiro deles procura facer unha aproximación ó coñecemento de cómo funcionan os equipamentos de uso público nos ENP españois, aplicando a tal fin unha metodoloxía de estudo baseada nun cuestionario enviado ós xestores dos ENP para a súa cumprimentación. Esta enquisa, a xeito experimental, foi remitida a 87 ENP coa categoría de Parque de toda España, cunha elevada participación final cifrada no 60%, entre eles os Parques galegos do Xurés e Monte Aloia. Queda como futurible modelo a aplicar para posteriores estudos que persigan idénticos fins. A análise dos interesantes resultados que se obtiveron será abordada en apartados posteriores adicados ó estudo do uso público nos ENP galegos a xeito comparativo; aquí só explicaremos qué tipo de cuestionario se aplicou, qué cuestións abordaba e cómo se puxo en práctica.

De entrada, os obxectivos perseguidos por este proxecto eran ben simples e claros: obter unha imaxe do uso público en España no momento de facerse o estudo, e

¹³ Entendido o seguimento como *“el proceso de observación repetida en el espacio y en el tiempo de uno o más elementos del medio, de acuerdo a protocolos preestablecidos, mediante el uso de métodos de obtención de datos comparables”* (EUROPARC, 2006; a partir de Hockings et al.).

seleccionar seis espazos entre os participantes para analizar a posteriori con máis profundidade o papel cumprido polos equipamentos de uso público (o documento do ano 2005 que logo veremos). A enquisa final constou de 39 preguntas clasificadas en sete apartados:

-Datos xerais. O nome do Parque e a súa superficie.

-Uso Público e planificación. Apartado que indaga acerca dos plans relacionados co uso público cos que conta o Parque: Educación Ambiental, Interpretación, Visitantes, Participación Pública, e o propio Plan ou Programa de Uso Público. Tamén pregunta polos fondos cos que esta área está dotada e a proporción que supón respecto ó orzamento total.

-Persoal. Referido a se o Parque conta ou non con persoal especificamente vinculado ó uso público e se recibe formación permanente para desempeñar a súa actividade.

-Visitas. Este apartado tenta averiguar se o Parque conta con estatísticas sobre os seus visitantes e pregunta sobre os seus resultados: número de visitantes e evolución, cuántos pasan polo centro de visitantes, porcentaxe de visitas regradas (grupos organizados), e a orixe dos visitantes. Asemade, quere saber se realizan estudos dos visitantes (perfiles de demanda, capacidades de carga, satisfacción, etc).

-Equipamentos, programas e avaliación. Comeza por inquirir acerca da información de uso público que conteñen os documentos planificadores e xestores, así como se existen medidas para mellorar o uso público (a información, ampliar orzamento ou persoal, elaborar o plan, etc). A continuación pregunta polas infraestructuras de uso público das que dispón o Parque, canta xente as ten visitado e cómo se xestionan, e se existen servizos ou programas non relacionados coas instalacións. Por último, a enquisa procura saber se existe avaliación do Plan de Uso Público, se o visitante avalía a oferta de uso público dispoñible e se pode opinar ó respecto.

-Comunicación. O derradeiro punto da enquisa pregunta ós Parques se posúen unha canle propia de comunicación coa sociedade (boletíns, páxina web, conferencias, etc), e coa poboación local (charlas, taboleiro de anuncios, reunións, etc).

Vemos pois que estamos ante un cuestionario simple, pero moi completo e exhaustivo. Na nosa opinión, pódese aplicar sen ningún problema a escala de Rede como parte indispensable da avaliación continua do funcionamento dos ENP integrados nela, como pode ser o caso da Rede Galega de ENP no futuro. Nós mesmos, nesta investigación, empregaremos algunha das preguntas do cuestionario para a valoración dos ENP que imos estudar. Mesmo debería ser empregada por cada un dos ENP individualmente para facer a súa propia avaliación interna, adaptada ás súas peculiaridades. De feito, a intención de EUROPARC é que sirva como modelo a seguir.

O documento que vimos de analizar era concebido coma un primeiro paso. O paso seguinte era aplicar unha lista de indicadores para a avaliación do uso público a modo experimental en 6 Parques Naturais que se presentasen voluntarios para realizar a proba. O resultado é o Manual publicado no ano 2006 que leva o mesmo título que o documento preliminar do ano anterior. A intención do documento é propoñer un método de avaliación de equipamentos baseado nunha serie de indicadores e poñelo en práctica en 6 espazos a xeito experimental; de paso así preténdese facer unha aproximación ó papel que cumpren os equipamentos de uso público nos ENP. Ó mesmo tempo, dita metodoloxía queda ó dispor de todos aqueles ENP que a queiran aplicar para mellorar e valorar os seus propios equipamentos, adaptándoa ás circunstancias de cada un deles (de novo o afán de axuda ós ENP deste organismo). Como obxectivo mínimo, preténdese abrir unha reflexión entre os xestores dos ENP sobre a necesidade de levar a cabo traballos deste tipo nos seus espazos.

Tal e como poñía de manifesto o Plan de Acción, este Manual fai de novo fincapé nas graves carencias en materia de seguimento e avaliación que hai nos ENP españois. Insiste en que estas labouras son imprescindibles para coñecer a marcha da xestión e poder verificar por tanto se se acadan os obxectivos previstos; é dicir, se o traballo que se está a facer camiña polo viero correcto. No tocante ó uso público, constátase que o máis habitual é facer recontos ou estimacións do número de visitantes, ben mediante conteos directos ou ben mediante aproximacións (número de persoas por automóbil, por exemplo), ocasionalmente completadas por enquisas ós visitantes sobre opinións e

demandas; situación que sería un pouco mellor se ademais se tomase en conta a distribución espazo-temporal e as capacidades de acollida (capacidades de carga).

Debido ó carácter experimental e demostrativo da experiencia, EUROPARC optou por apoiarse durante todo o proceso nos xestores dos ENP participantes mediante as súas opinións e suxestións, servindo pois de aprendizaxe ó mesmo tempo para tódalas partes implicadas.

A posta en marcha da avaliación constou de catro fases. Na primeira fase someteuse a revisión a normativa vixente de planificación e xestión dos seis Parques piloto para comprobar o grao de desenvolvemento do uso público en cada un deles. A seguinte fase entrou directamente en definir as cuestións a avaliar. Identificáronse as preguntas concretas que sería necesario responder segundo os ámbitos de xestión do uso público, que reproducimos textualmente pola súa importancia. Son as seguintes:

-Planificación e programación:

- .Cómo desenvolven os documentos marco de planificación e xestión os aspectos relacionados co uso público e os equipamentos?
- .Os servizos e programas de uso público responden a unha planificación previa?
- .Os equipamentos ofertan programas e servizos para a poboación local?

-Recursos económicos:

- .Qué recursos económicos destina o ENP ó uso público?

-Recursos humanos:

- .Qué recursos humanos se destinan a uso público? Dispón dun técnico de uso público?
- . As persoas que atenden ó público teñen a formación adecuada para a súa tarefa?
- . Qué presenza ten a poboación local entre os empregados nos equipamentos?

-Oferta de equipamentos e servizos:

- . O ENP dispón dun número e variedade suficiente de equipamentos?
- . Qué servizos ofertan os Centros de visitantes? Dispoñen dunha exposición e un audiovisual sobre os valores do ENP?
- . O ENP conta cunha rede de sendeiros interpretativos suficiente?

-Acceso e accesibilidade a equipamentos e servizos ofertados:

- . Os equipamentos dispoñen de aparcamentos adecuados?
- . Son seguros e accesibles os aparcamentos, e os accesos destes ós equipamentos?
- . Os equipamentos e servizos son accesibles a persoas con discapacidades?
- . Están disponibles as mensaxes en varios idiomas?

-Información, tópicos e mensaxes transmitidas:

- . Qué información ofertan e qué tópicos abordan os sendeiros interpretativos?
- . Os equipamentos dispoñen de plan de xestión ambiental na súa planificación, construción e xestión? Infórmase ós visitantes sobre este modelo de xestión e convídaos a participar nel?

-Frecuentación dos equipamentos:

- . Qué frecuentación teñen os Centros de Visitantes, os Puntos de Información e as Aulas da Natureza?
- . Qué proporción do público que acode ó Centro de Visitantes asiste á proxección audiovisual e qué proporción visita a exposición?

-Identidade visual e comunicación co entorno:

- . O ENP e os seus equipamentos dispoñen de identidade visual propia e dun manual de aplicación?
- . O ENP mantén comunicación con outros organismos, entidades e institucións influídas pola súa xestión?

-Implicación e valoración do persoal:

- . Cómo valora o persoal que atende ó público os programas e servizos que ofertan os equipamentos?
- . Con qué actitude realiza o seu traballo este persoal? Implícase na conservación máis alá das súas obrigas laborais?

-Experiencia da visita e valoración por parte dos visitantes:

- . Qué información lembran ter recibido nos equipamentos?
- . A visita permitiulles obter coñecementos básicos sobre o ENP?

- . Cómo valoran a súa satisfacción respecto á atención dispensada en Centros de Visitantes e Puntos de Información?
- . Cómo valoran a súa satisfacción respecto ós equipamentos e servizos de información, interpretación e educación ambiental?
- . En qué grao interesan os tópicos abordados polos sendeiros interpretativos, a exposición e o audiovisual do ENP?
- . A visita ós equipamentos e a participación en actividades provoca a reflexión sobre a relación do visitante coa natureza?

A continuación, o documento establece os obxectos concretos a avaliar, que son os equipamentos (centros de visitantes, puntos de información, aulas da natureza e sendeiros interpretativos), as dotacións ou produtos (audiovisuais e exposicións, publicacións varias sobre o espazo), e os servizos (visitas interpretativas guiadas e outros).

Unha vez fixados os obxectos e as cuestións sobre as que é necesario indagar, chega o momento de buscar e establecer os indicadores precisos para poder levar adiante o traballo, cos que se obterían respostas ás preguntas que antes se plantexaron. O primeiro paso consistiu na elaboración dunha primeira listaxe en colaboración cos xestores dos ENP e a través da consulta bibliográfica de traballos similares. Esta listaxe foi filtrada posteriormente co obxecto de quedar cuns poucos indicadores significativos baseándose na súa eficacia (que proporcionen información importante) e a súa eficiencia (facilidade para atopar os datos). Por fin, definíronse as ferramentas para conseguir a información, escolléndose a enquisa (cuestionarios estruturados) para certas cuestións e a observación directa (mediante listas de control e observación por parte de avaliadores externos) para outras. Non imos a entrar en detalles pormenorizados sobre os tipos de cuestionarios e de listas de control aplicados pois pensamos que non é necesario para os obxectivos que procuramos neste capítulo.

Si pasaremos a detallar cales foron os indicadores finais aplicados sen deternos nos resultados obtidos. A lista final quedou reducida a 41 indicadores, desdobrados á súa vez nunha lista chamada de Observatorio dos equipamentos de uso público (32 indicadores) e outra denominada Indicadores dos logros dos equipamentos de uso público (os 9 indicadores restantes). A lista completa quedou como segue:

Indicadores do observatorio dos equipamentos de uso público

Planificación e programación

1. Número e tipos de plans e/ou programas de uso público ou relativos a uso público aprobados.
2. Número e tipos de programas/ano destinados especificamente á poboación local.
3. Existencia dun programa pedagóxico para as actividades de educación e interpretación ambiental (contidos do programa).

Recursos económicos

4. Relación entre orzamento de uso público e superficie do ENP.
5. Relación entre orzamento anual de equipamentos e orzamento total anual do ENP.
6. Evolución do orzamento adicado a equipamentos nos últimos 3 anos.
7. Relación entre orzamento anual de equipamentos e número de visitantes que reciben.

Recursos humanos

8. Disponibilidade dun técnico de uso público e número de horas anuais adicadas ó ENP.
9. Nivel de formación do persoal de atención ó público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan.
10. Número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de atención ó público e número medio de horas anuais de formación por traballador.
11. Porcentaxe de traballadores de atención ó público que forman parte da poboación local.

Oferta de equipamentos e servizos

12. Tipoloxía de equipamentos de uso público e número de equipamentos de cada tipoloxía en relación á superficie do ENP.
13. Número de servizos que oferta o centro de visitantes.
14. Existencia dun audiovisual xenérico sobre o ENP.
15. Existencia dunha exposición xenérica sobre o ENP.
16. Existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o ENP e o seu entorno.

17. Lonxitude (en metros) dos sendeiros interpretativos por hectárea de superficie do ENP.

Acceso e accesibilidade ós equipamentos e servizos ofertados

18. Disponibilidade de aparcamentos nos equipamentos para diferentes tipos de vehículos (turismos, autobuses, bicicletas, automóbil de discapacitados).
19. Porcentaxe de posibles situacións de risco no acceso ós equipamentos desde os aparcamentos.
20. Grao de perigosidade das posibles situacións de risco no acceso ós equipamentos desde os aparcamentos.
21. Porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas.
22. Porcentaxe de servizos (información, interpretación e educación ambiental) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas.
23. Adaptación do audiovisual para persoas con visión ou audición reducidas.
24. Número e listado de idiomas nos que se oferta a información e sinalización dos equipamentos.

Información, tópicos e mensaxes transmitidas

25. Disposición nos equipamentos dun plan de xestión ambiental.
26. Existencia de mensaxes que expliquen ós visitantes as actuacións do plan de xestión ambiental nos equipamentos.
27. Número e listado de tópicos e outras informacións que ofertan os sendeiros interpretativos e porcentaxe de sendeiros que tratan cada tópico.

Frecuentación dos equipamentos

28. Número de espectadores/ano que visualizan o audiovisual respecto ó total de usuarios do centro de visitantes.
29. Número de visitantes da exposición permanente respecto ó total de usuarios do centro de visitantes.
30. Número de usuarios anuais do centro de visitantes, das oficinas de información e das aulas de natureza en relación ó número de visitantes do ENP.

Identidade visual e comunicación co entorno

31. Disponibilidade dunha identidade visual propia e dun manual de aplicación da mesma.
32. Existencia de mecanismos de comunicación estables entre os equipamentos e as entidades, organismos e institucións vinculadas á xestión do ENP, e tipoloxía destes mecanismos.

Logros dos equipamentos de uso público

Implicación e valoración do persoal

33. Satisfacción do persoal de atención ó público (guías-intérpretes e educadores ambientais) cos servizos e programas de información, interpretación e educación ambiental que se ofertan desde os equipamentos, e relación de aspectos valorados positiva e negativamente.
34. Actitude do persoal de atención ó público no exercicio do seu traballo.

Experiencia e valoración dos visitantes

35. Porcentaxe de visitantes que lembran ter recibido diversos tipos de información emitida polo ENP.
36. Evolución do coñecemento que teñen os visitantes e usuarios de equipamentos respecto a conceptos naturalistas referidos ó ENP e/ou relacionados coa conservación.
37. Satisfacción dos usuarios coa atención recibida nos centros de visitantes e puntos de información.
38. Satisfacción dos usuarios coa información recibida nos centros de visitantes e puntos de información.
39. Satisfacción xeral dos visitantes respecto ós sendeiros interpretativos, á exposición permanente e ó audiovisual do centro de visitantes, e ás actividades da aula da natureza nas que tivese participado.
40. Interese dos visitantes respecto a cada un dos tópicos tratados nos sendeiros interpretativos, o audiovisual e a exposición permanente.
41. Porcentaxe de visitantes ós que a visita a un equipamento ou a participación nunha actividade lles fixo reflexionar sobre a súa relación co medio ambiente.

Trátase dunha lista que se pode aplicar sen ningún problema en calquera ENP e da que se pode extraer unha valiosa información de cara a obter unha visión sintética ó mesmo tempo que esclarecedora da situación do uso público, xa que toca tódolos aspectos relevantes do mesmo. Insistimos na vocación demostrativa de documentos coma este, que teñen a intención de poder trasladarse a redes de ENP como a galega nun futuro inmediato, ou como mínimo a ENP concretos nun prazo de tempo máis curto. De feito, este listado será o que nos sirva de guía na análise empírica da oferta de uso público nos ENP galegos con categoría de Parque, de maneira que serán aplicados os indicadores dos que sexa posible conseguir datos. Polo tanto, cando chegue o intre de analizar o estado da cuestión nos ENP galegos, núcleo fundamental da tese, botaremos man de todas estas referencias e utilizarémolas (Capítulo VI).

3.8 O uso público na Europa Occidental: algunhas breves notas

Unha referencia importante para comprender e encadrar o uso público en España temos que buscala no noso inmediato contexto territorial, a Europa Occidental. Igual que na Península Ibérica, o resto do continente europeo ten soportado unha densa ocupación humana dende hai miles de anos que restrinxiu os espazos naturais *stricto sensu* a varios fragmentos illados, de xeito que predomina unha paisaxe rural máis ou menos transformada segundo a intensidade de uso, a densidade de poboación que teña soportado, e a maior ou menor introdución de técnicas modernas de explotación agraria. Repetimos pois o que xa mencionamos no Capítulo I cando falamos do asentamento dos ENP en Europa nos albores do Século XX: necesidade dunha xestión moi particular na que a preservación da paisaxe e dos valores naturais pasa polo mantemento das actividades agrarias e gandeiras e, xa que logo, a procura do benestar da poboación residente, modeladora destes territorios ó longo do tempo.

Ademais disto, que comparten tanto España como o resto de Europa, hai algúns feitos do devir histórico que teñen marcado importantes diferencias sociais e culturais co noso entorno, motivo polo cal o uso público dos ENP ten sido enfocado desde unha perspectiva ben distinta alén dos Pirineos ata hai non moitos anos. O máis importante de todos é a tardía industrialización de España, ou dito con outras palabras, a situación periférica de España respecto ós procesos sociais, económicos e técnicos que deron lugar á Revolución Industrial. A consecuencia directa máis evidente foi o establecemento dende inicios do Século XIX en varios países europeos (nalgún deles

mesmo antes, como o Reino Unido) dunha sociedade marcadamente urbano-industrial, a consecuencia do que se levou a cabo unha explotación dos recursos naturais moi forte e alongada no tempo e unha intensa presión sobre o territorio (expansión das cidades, apertura dunha densa rede de vías de comunicación, transformación da agricultura pola introdución de maquinaria). Para o caso do Reino Unido, berce da Revolución Industrial, Barke (1997) recalca a elevadísima densidade de poboación e a forte presión sobre o territorio e os seus recursos como un problema importante á hora de xestionar os ENP británicos: equilibrio entre conservación e acceso de visitantes, conflitos cos residentes-propietarios (o problema da propiedade privada dos terreos ubicados en ENP, que en España se repite de idéntica forma e similares conflitos de xestión), o elevadísimo número de visitantes que deben soportar os ENP pola súa gran accesibilidade, entre outros asuntos. Problemas todos eles que, de seguro, son doadamente extensibles a boa parte do Noroeste europeo, intensamente industrializado e urbanizado dende hai século e medio polo menos. España, por contra, mantívose ata hai pouco tempo (mediados do século XX) como un país máis marcadamente rural, contexto no que o fenómeno urbano-industrial era de implantación puntual no espazo (grandes capitais e centros fabrís moi concretos concentraban toda a actividade empresarial e as maiores densidades poboacionais). En consecuencia, o medio natural permaneceu mellor conservado en liñas xerais, xa que foi obxecto dunha explotación menos intensiva.

Estes aspectos traen consigo unha consecuencia clara: a degradación ambiental en Europa Occidental foi intensa, proceso coetáneo cunhas durísimas condicións de vida nas urbes para amplas capas sociais (o proletariado en sentido clásico). Co paso do tempo, a toma de conciencia da gravidade do deterioro ambiental por unha banda, e o desexo de moitas persoas de retomar o contacto perdido coa natureza, por outra, conlevaron a valoración do paseo ó aire libre e do tránsito peonil polas entornas rurais como un dos dereitos cidadáns fundamentais, necesario para o benestar colectivo, proceso acompañado dun intenso traballo urbanístico con vistas a conquistar unha maior humanización dos entornos urbanos máis degradados: o concepto de *cidade-xardín* e as *New Towns* inglesas son os mellores exemplos, xunto co nacemento e aplicación práctica dos ensanches, fortemente arraigados nas concepcións burguesas que perseguían a creación dunha cidade máis hixiénica e racional. Sen ir máis lonxe, Barke (1997) sinala o temperán nacemento no Reino Unido do movemento excursionista ó

aire libre como detonante da posterior política oficial de conservación da natureza e acceso ó campo daquel país.

Tendo en conta estas circunstancias, resulta bastante curioso e digno de sinalar a tardía implantación de políticas protectoras e de declaración de ENP en certos países da Europa Occidental. Mentres España elabora a súa primeira lei en 1916 e declara os seus primeiros Parques Nacionais en 1918, Francia non promulga unha lei referida a ENP ata 1930 e non declara Parques Nacionais ata 1960 (LACOSTA, 1997), e o Reino Unido agarda ata 1949 para elaborar unha lei relacionada co tema e declara os seus primeiros Parques Nacionais en 1951 (BARKE, 1997). Posiblemente, o feito de que a primeira metade do século XX fose especialmente trágica e convulsa nestes países, que sufriron en carne propia as dúas guerras mundiais, retrasou o establecemento de ENP e da lexislación ambiental necesaria para levalos adiante.

Blázquez (1999) sintetiza moi ben a situación dos principais países da Europa Occidental, tomando como exemplos os casos do Reino Unido, Alemania, Francia, Suíza e Holanda. Todos teñen en común a gran valoración polo recreo ó aire libre como fundamental para o cidadán, e nalgún caso, herdeiros dunha sólida tradición propia (Alemania e Suíza), promulgan como dereito de todos o tránsito peonil sen obstáculos nin impedimentos de ningún tipo pola totalidade do territorio nacional. Son pois lugares onde o paseo e, polo tanto, o sendeirismo en contacto directo coa entorna posúen unha enorme importancia, unha gran raigame social e un amplo respaldo legal.

Os ENP, desde logo, son concebidos desde bastante pronto como espazos poboados e transformados, non como burbullas intocables, corrixindo rapidamente a inicial visión de espazos museísticos virxes exportada de América do Norte. De especial interese resulta, ó fío desta concepción dos ENP, o caso francés, moi enfocado cara á valoración do medio rural, as súas actividades e paisaxes coma un sinal de identidade nacional, que paralelamente introduce o interese polo desenvolvemento local de amplos espazos rurais. De aí o forte apoio ás actividades agrogandeiras (Francia é unha das potencias agrarias mundiais, e os labregos teñen moito poder político e social), e á promoción do turismo rural e variantes asociadas con profusión de aloxamentos en tódolos recunchos do país. A figura de Parque Natural Rexional de Francia serviu de inspiración directa para a de Parque Natural en España, principalmente no que respecta á vocación de axuda ó desenvolvemento de espazos rurais. Esta misión de promoción-conservación dos espazos rurais segue sendo o principal argumento destes ENP, como sinala Lacosta (1997) poñendo o exemplo do Parque Natural Rexional de Lorena. Porén, aínda

sinalando a importancia cualitativa dos visitantes atraídos por este reclamo turístico onde se mestura o desfrute da natureza e do patrimonio cultural, o autor observa cómo o elevado número de visitas totais débese a que a gran maioría dos visitantes acoden a este espazo en particular atraídos por outros recursos (actividades acuáticas en estanques artificiais sobre todo) e, ó mesmo tempo, porque o espazo localízase moi próximo a rexións urbanas densamente poboadas e, por tanto, resulta unha opción doadamente accesible de esparcemento ó aire libre que pouco ten que ver co desenvolvemento local de áreas rurais. Dedúcese disto que este esquema pode ser extrapolable a moitos outros ENP franceses da mesma figura protectora nun contexto territorial similar.

Para Blázquez (1999, 2002a,b) o aspecto fundamental do recreo ó aire libre nos países do noso entorno é a intensa urbanización e, paralelamente, a elevada demanda de ocio digamos *campestre* ou de tipo picnic, meramente evasiva e cun interese estereotipado en entornos frondosos. Este autor e Barke (1997) prestan unha atención especial ó caso británico, xa que na súa opinión resolveu con bo criterio a problemática de proporcionar lugares de esparcemento para a poboación urbana mediante espazos verdes periurbanos (que Barke denomina *Honeypots*), onde se recrean dun xeito idealizado as condicións supostamente primixenias da floresta caducifolia, iso sí, coas comodidades demandadas por este tipo de visitantes. Dese xeito, estas persoas, que conforman a demanda maioritaria desde un punto de vista cuantitativo nos ENP, atopan o que necesitan moi preto das súas residencias e, ó mesmo tempo, evítase parcialmente a sobrecarga de visitas nos ENP máis sensibles, menos aptos para soportar actividades deste tipo (actúan como medidas disuasorias). O mesmo modelo está sendo aplicado en Andalucía e Extremadura coa constitución da figura de Parque Periurbano, cunhas funcións asimilables ás dos espazos verdes periurbanos da Gran Bretaña.

O autor indica tamén que é moi importante que en España se teñan moi presentes os acontecementos da traxectoria histórica dos ENP da Europa Occidental, pois son os que marcan hoxe mesmo ou marcarán nun futuro inmediato o que aconteza nos nosos ENP, e nós concordamos totalmente con esta apreciación. Todo canto levamos visto sobre os ENP europeos resúltanos moi familiar: a traxectoria histórica e os problemas de xestión de uso público son practicamente idénticos ós que a día de hoxe se manifestan nos ENP españois e galegos, só que en Europa tiveron lugar varias décadas antes. O motivo é ben simple: a sociedade española camiña pola mesma senda do resto dos países europeos, pero incorporándose a ésta moito máis tarde, de xeito que está a atravesar as mesmas

etapas que os outros xa pasaron anos atrás. Os mesmos procesos culturais que Europa Occidental ten experimentado dende hai décadas (hábitos de ocio incluídos) están a manifestarse nos últimos anos en España con toda intensidade. Cómpre pois mirarse neste espello co fin de aprender dos aspectos negativos para tratar de evitalos e dos positivos para poder aplicalos. Blázquez sinala tamén que se debe ter en conta a crecente presenza de visitantes europeos nos ENP españois e consecuentemente a importancia de adaptarse a este tipo de demanda, cunhas esixencias específicas influenciadas polo tipo de uso público dos seus países de orixe.

Vista esta situación que a trazo groso vimos de describir, resulta claro que Europa necesita unha planificación e xestión de ENP moi peculiar, diferenciada do resto do mundo nalgúns aspectos moi importantes. A UICN percibiu esta realidade e así naceu un documento específico para os ENP europeos *“Parques para la vida: Plan de Acción para las áreas protegidas de Europa”* (1994). O documento procura como obxectivo central o establecemento dunha rede europea de ENP ben xestionada e coordinada (plasmado na ambiciosa pero aínda mal consolidada Rede Natura 2000) onde teñan cabida tódolos hábitats e especies do continente; e ó mesmo tempo que a iniciativa conte co apoio e a comprensión social, especialmente dos residentes. Vemos que o obxectivo é moi ambicioso e que para que se poida volver operativo e real debe contar cun amplo respaldo social, especialmente importante se temos en conta que Europa é un continente moi humanizado no que en calquera lugar habitan unhas persoas que dende hai séculos aproveitan os recursos do territorio. Máis aínda, a política de ENP debe estar imbricada no resto de políticas sectoriais relacionadas co uso do solo e os recursos do territorio en xeral, ademáis do desenvolvemento sustentable como meta ideal a perseguir en todo momento. Aínda recoñecendo a forte presión á que se ven sometidos os ENP europeos (mesmo por parte das políticas sectoriais comunitarias como a PAC e as grandes infraestruturas), o documento sinala as optimistas perspectivas que se abren para a conservación, tomando en consideración feitos tales como o progresivo abandono de extensas áreas rurais (menor presión, recolonización pola vexetación e a fauna, tal como acontece en numerosos lugares do rural galego), o grao de prosperidade e estabilidade socioeconómica do que goza Europa actualmente, e a toma de conciencia da necesidade de respectar e protexer o entorno por parte da maioría da poboación.

Respecto ó uso público en sí, parécenos salientable o capítulo adicado ó turismo nos ENP europeos. Resulta esclarecedor porque resume moi ben a situación de boa parte

dos espazos protexidos de Europa e España. Destaca o grande paradoxo de que o turismo poida converterse ó mesmo tempo nunha oportunidade e nunha condena para os ENP (como puxo de manifesto o famoso informe “*Loving them to death?*”, que saíu á luz un ano antes, en 1993). A falta de planificación e de previsión fai que, en moitos casos, os ENP soporten en certos lugares e momentos unha afluencia de visitantes claramente excesiva e potencialmente perxudicial, como tivemos ocasión de ver antes con exemplos concretos. Fronte a isto, o documento insta á aplicación de criterios de sustentabilidade na actividade turística, coa elaboración e aplicación dunha carta de turismo sustentable por parte dos actores implicados (xa existente e implantándose progresivamente nalgúns ENP). En suma, procúrase que a chegada de visitantes, sempre baixo control, repercuta en beneficio do lugar e os seus habitantes por medio da actividade económica que xorde ó seu redor e que non poña en perigo os valores do espazo, cualidades polas que se protexen e que conforman o principal atractivo dos mesmos. Xa que logo, a constatación das incompatibilidades e riscos dunha abusiva afluencia de visitantes é común para toda Europa, e pídese a súa regulación e a primacía da calidade sobre a cantidade, cuestión non sempre ben entendida por uns poderes públicos máis preocupados das grandes cifras de visitas como sinal de éxito que da verdadeira eficiencia. Tales conclusións poden estenderse a Galicia, tal como iremos vendo ó longo deste traballo.

3.9 Conclusión: o papel do uso público nos ENP

O uso público existe dende o mesmo intre que aparecen os ENP. Inicialmente concebido tan só como actividade contemplativa (éxtase ante as marabillas da natureza), foi madurando e adquirindo co tempo novas funcións, paralelamente ó aumento de visitantes e, polo tanto, ó calor da aparición de novos problemas que requirían novas solucións. Ben é certo que o concepto en si mesmo, plasmado sobre o papel, é de moi recente aparición.

A evolución socioeconómica dos países desenvolvidos favoreceu o auxe das actividades de ocio ó aire libre en entornas naturais por parte dunha poboación urbana cada vez máis numerosa e falta de contacto co mundo natural. Este proceso desenvolveuse dun xeito coetáneo co deterioro ambiental do planeta por mor dunha explotación dos recursos moi intensiva, a emisión de sustancias tóxicas de todo tipo, e as nefastas consecuencias de todos estes feitos sobre o equilibrio natural dos procesos

de funcionamento do Planeta Terra. Todo este cúmulo de circunstancias concatenadas tivo como resultado, entre outras cousas, a aparición dos ENP en primeiro lugar, e a continuación os sucesivos replantexamentos do papel que debían xogar no mundo. De ser simples lugares de contemplación e éxtase coas belezas do mundo natural, pasaron a ser uns territorios importantísimos para manter o equilibrio natural do Planeta (servizos ambientais), para proporcionar unha calidade de vida mellor a toda a sociedade (residentes e visitantes), e para ensinar a todos a enorme importancia que ten a natureza e a súa conservación para o noso benestar e, en última instancia, para a nosa supervivencia.

En consecuencia, o uso público nos ENP, segundo as concepcións máis aceptadas e difundidas actualmente, implica o uso e desfrute por parte da poboación destes lugares, actividades que os ENP dun xeito coidadosamente planificado deben acoller e organizar a través dunha serie de servizos e instalacións mediante os cales ten a obriga de difundir entre os visitantes (entre a sociedade) a importancia da conservación da natureza coa axuda da interpretación e da educación ambiental. En síntese, ademais das súas evidentes funcións de salvagarda ambiental e turístico-recreativa, os ENP teñen unha importantísima función social: explicar e difundir dun xeito didáctico o importante que resulta para o ser humano dispoñer dun medio ambiente en boas condicións.

CAPÍTULO IV

A REDE DE ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA EVOLUCIÓN HISTÓRICA, SITUACIÓN ACTUAL, CARACTERÍSTICAS

CAPÍTULO IV

A REDE DE ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA EVOLUCIÓN HISTÓRICA, SITUACIÓN ACTUAL, CARACTERÍSTICAS

4.1 Introducción

Nos dous primeiros capítulos desta pesquisa ocupámonos, a xeito de introdución, de cuestións de índole xeral acerca dos ENP e do uso público. Lembremos: a evolución cronolóxica da protección da natureza no mundo en xeral e en España en particular e as motivacións e mentalidades que impulsaron as diversas etapas; a función que cumpren os ENP no mundo actual (servizos ambientais, educativos e de lecer) cunha utilidade social incuestionable; e por fin, a fixación do concepto de uso público (*leitmotiv* desta tese) e todo aquilo que entra no seu radio de acción, tomando como referencia os documentos máis importantes que a este respecto existen, e que servirán de guía teórica e metodolóxica para o noso traballo empírico. Todo isto foi debidamente encadrado no marco legal correspondente que o foi regulando. Con isto, os fundamentos teóricos da investigación quedan asentados.

A partir de agora entramos nunha nova etapa da investigación. O percorrido comeza a achegarnos á parte central do traballo: o estudo do uso público nos ENP de Galicia. Para comezar, neste Capítulo faremos un retrato do ámbito territorial onde se localizan os casos de estudo: Galicia. Así, principiaremos cun bloque dedicado a sintetizar as principais características naturais, humanas e económicas do país galego, pois cremos que antes de estudar directamente os ENP hai que ter moi presente o contexto territorial e socioeconómico que favoreceu ou, no noso caso, máis ben dificultou, o asentamento de Espazos Protexidos. A continuación, plantexaremos algo similar ó Capítulo II, pero se nese caso falabamos do contexto xeral (centrado no exemplo español), agora veremos a evolución da política protectora da natureza pero só en Galicia. Neste segundo bloque, xa que logo, comezaremos falando do lento e progresivo asentamento de ENP na nosa terra, co pano de fondo dos avatares lexislativos e sociais, para pasar despois a un achegamento á situación actual da Rede Galega de ENP coas súas características máis salientables e o marco lexislativo que a regula.

4.2 O contexto territorial. Síntese das características naturais e humanas de Galicia:

Antes de comezar a estudar que é, cómo é, e cómo foi evoluíndo a Rede Galega de ENP pensamos que é da máxima importancia facer unha composición de lugar, aproximándonos ás características xerais do territorio galego, sequera sexa dun xeito breve e sintético. En primeiro lugar imos ver os aspectos naturais máis salientables e a continuación os principais rasgos demográficos e económicos. Comporemos así un retrato eminentemente xeográfico que nos servirá de guía e referencia para entender mellor cómo é Galicia e, xa que logo, cómo é o marco territorial no que se insiren os ENP que imos estudar.

4.2.1 Aspectos naturais. O mar e a montaña. O azul e o verde

Pola súa situación xeográfica e tamén polas súas características propias, Galicia é un territorio de notables contrastes a pesar das súas reducidas dimensións. Ubicada no extremo NW da Península Ibérica e, polo tanto, nun recuncho da fachada atlántica europea, Galicia preséntase como un espazo de profunda pegada oceánica. O mar baña unha notable extensión litoral (máis de mil quilómetros de lonxitude de costa) e condiciona directamente os rasgos climáticos (temperados e húmidos) e como resultado, a cuberta vexetal e a paisaxe en conxunto. Apuntámolo no título do epígrafe: o mar azul e a cor verde da pel de Galicia alimentada pola humidade son os sinais de identidade esenciais do *Finisterre* Ibérico. Atributos, por certo, moi ben aproveitados pola propaganda turística como haberá ocasión de comprobar en apartados posteriores deste Capítulo.

O litoral galego é longo, compartimentado e variado onde os haxa (TORRES LUNA et al, 1990; VIDAL ROMANÍ, 1996). Non hai punto do territorio ibérico cunha liña costeira minimamente comparable. Todo canto pode dar de sí a interface terra-mar atopámolo aquí: dende elevadísimos cantís (dos máis altos de Europa na Serra da Capelada) ata dilatados areais (Baldaio, Carnota, A Lanzada, o mesmo Corrubedo), pasando por lagoas costeiras e complexos praia-duna, arquipélagos con valiosos fondos mariños (o Parque Nacional das Illas Atlánticas, como non); e dende tramos case rectilíneos (A Mariña de Lugo) ata o singular fito xeográfico das Rías Baixas, case único no seu xénero a nivel mundial. Os contrastes sucédense de continuo en toda a

costa galega outorgándolle un valor ambiental sobresaliente. A variedade das súas paisaxes e a grande riqueza das súas augas son cualidades que a distinguen. Culturalmente falando, o espírito mariñeiro galego atopa aquí as súas máis fondas raigames, no azul infindo do Atlántico bravío e xeneroso ó mesmo tempo.

Máis tamén a montaña forma parte do cadro. Filla dunha longa historia xeolóxica, a terra galega experimentou ó mesmo tempo unha intensa fracturación e prolongados procesos erosivos, conformando unha dobre realidade: un territorio de formas suaves fortemente compartimentado (TORRES LUNA et al, 1990; VIDAL, 1996). Estamos ante un vello macizo arrasado e fracturado á vez, de maneira que non atoparemos aquí nin dilatadas chairas que se prolongan ata o horizonte nin as aguzadas cresterías de rocha e xeo das cordilleiras alpinas. Pequenas depresións tectónicas alternan de continuo con cordais montañosos de altitudes modestas (o cumio máis alto a penas supera os dous mil metros en Trevinca). A rede fluvial, abundosa e caudalosa, incidiu fondamente na rede de fracturas labrando encaixados vales, mentres as cimas montañosas presentan formas case chairas conformando vellas superficies de erosión. Como contrapunto, as depresións tectónicas que se suceden aquí e alá, con solos fértiles e doados de traballar, conforman importantes comarcas agrarias (Lemos, A Limia, Terra Chá, O Salnés). Por tanto, os espazos de montaña sempre están presentes en Galicia; nunca falta no perfil do horizonte unha elevación montañosa por modesta que esta sexa.

O lenzo paisaxístico que estamos a pintar non aparecería completo sen a paleta do verde. O verde con maiúsculas, en todo momento e todo lugar, sempre fai acto de presenza con mil matices e tonalidades. Zonalmente incluídos no dominio dos bosques de frondosas caducifolias, as fragas son a vexetación emblemática da terra galega, parte do seu carácter (TORRES LUNA et al, 1990; IZCO, 1996). Indicámolo antes e repetímolo agora: o verde forma parte da pel galega como a humidade da súa atmosfera, en indisoluble comunión e harmonía. Velaí a esencia do agro, o outro compoñente da apócema que define Galicia. Non hai recuncho sen verde e sen auga, sen prados e bosques, sen ríos e regatos. O ser humano desde antigo aproveitou estas cualidades conformando unha paisaxe e unha forma de vida rural que marca a personalidade do galego; o mosaico das aldeas, os labradíos, os prados, as fragas e os montes pódese ver alá onde un vaia.

Non deixa de ser este un cadro puramente oceánico, atlántico na súa aparencia máis tamén no fondo. Pero non convén chamarse a engano nin caer na tentación dunha visión simple das cousas. Excepto Galicia e a cornixa cantábrica *lato sensu*, a Península

Ibérica é netamente mediterránea. O contacto directo con ese outro universo natural, alá onde se produce, multiplica exponencialmente o valor da biodiversidade. Moitas comarcas galegas son encrucillada destas dúas rexións bioclimáticas, destes dous mundos de vida diferenciados (IZCO, 1996). O atlántico e o mediterráneo mesturados en harmonía outorgan un toque de variedade e riqueza natural a moitos recunchos de Galicia. As influencias mediterráneas déixanse notar nas condicións climáticas, imprimindo máis calor e sequidade aos veráns, e como resultado disto chegan a mesturarse os dominios vexetais e animais cunha explosión de biodiversidade abraiante: O Courel, O Xurés ou Enciña da Lastra son algúns dos espazos onde se fai especialmente valiosa esta gran variedade de formas de vida.

4.2.2 Aspectos humanos. Dinamismo litoral, decadencia interior

Pensamos que non é conveniente nin correcto facer unha digresión a propósito da situación social e económica de Galicia sen ter en conta factores xeográficos e históricos que entraron en xogo simultaneamente, e que aínda hoxe o seguen facendo.

En primeiro lugar, Galicia é un territorio periférico. Afastado dos centros económicos e sociais pola distancia e o tempo (lonxanía física e dificultade de acceso), non foi capaz de saír ata hai pouco tempo dun notorio illamento físico e dunha estrutura arcaica, e non polo predominio do agro e a pesca no tecido produtivo senón polo anquilosamento do sistema (FERNÁNDEZ LEICEAGA et al, 2000). Houbo escaseza de equipos modernos e as técnicas e procesos ficaron pouco evolucionados, amén das malas comunicacións exteriores e a deficiente vertebración interior. Isto uniuse a unha estrutura da propiedade minifundista que non foi capaz de abastecer a unha numerosa poboación rural, que ademais tivo que soportar a carga dos abusivos tributos a pagar ós señores ata inicios do século XX (a redención do foro non chegou ata 1926). Cal foi a solución?: unha emigración masiva que con rumbo ás américas foi baleirando de xente xoven moitas comarcas rurais.

Tempo máis tarde, xa ben avanzado o século XX, Galicia foise incorporando ás correntes do mundo occidental, pero non por completo nin en todas partes. O desenvolvemento concentrouse cada vez máis na franxa litoral, coa consolidación da industria e do comercio, mentres o interior foi languidecendo pouco a pouco. O despoboamento acelerouse e agravouse, mentres as estruturas tradicionais agrarias perviviron. Os anos 1980 e 1990 foron particularmente dramáticos: varios concellos

perderon neses anos máis da metade da súa poboación. A espita migratoria, xa que logo, continuou aberta: a América sumáronse Europa, as rexións máis industrializadas de España e as grandes urbes galegas, que experimentan o seu maior crecemento.

Chegamos así á situación actual, que é ben doada de resumir (RODRÍGUEZ, 1999; ALDREY, 2006; HERNÁNDEZ, 1996). Temos unha poboación estancada e moi avellentada que espacialmente presenta dúas caras. Por unha banda, a franxa litoral concentra ela soa máis das dúas terceiras partes da poboación total e a inmensa maioría da actividade económica. Destaca o chamado Eixo Atlántico, encabezado polas áreas metropolitanas do Golfo Ártabro (A Coruña-Ferrolterra) e das Rías Baixas (liderado polo espazo Vigo-Pontevedra). Por outra banda, o resto de Galicia segue a consumirse lenta e inexorablemente no abandono. Extensas comarcas ven como as actividades económicas decaen e tan só os anciáns quedan a vivir co único sustento das pensións de xubilación, mentres a xente nova busca labrar o seu porvir nos núcleos urbanos (hai concellos onde máis da metade da poboación supera os 65 anos de idade). Tan só os núcleos ben inseridos na engrenaxe socioeconómica rexional e nacional resisten firmes neste contexto de decadencia: as capitais provinciais interiores (Lugo e Ourense) e certas cabeceiras comarcais ben comunicadas e cunha entorna agraria tecnificada, capitalizada e ben desenvolvida. En moitos lugares estamos a asistir, se non se remedia axiña, á desaparición da cultura rural tradicional, dun mundo e unha forma de vida que semellan ó borde da extinción. Uns poucos datos xerais explican mellor que as palabras este estado de cousas: para o ano 2007, o Instituto Galego de Estatística (IGE) contabiliza un total de 2.772.533 habitantes en Galicia, dos cales 2.080.431 residen nas provincias occidentais (A Coruña e Pontevedra) e os 692.102 restantes en Lugo e Ourense. Traducido a proporcións, significa que A Coruña e Pontevedra soas acaparan o 75% da poboación galega; sempre e cando non restemos da contaxe as cifras de habitantes de Lugo e Ourense capital.

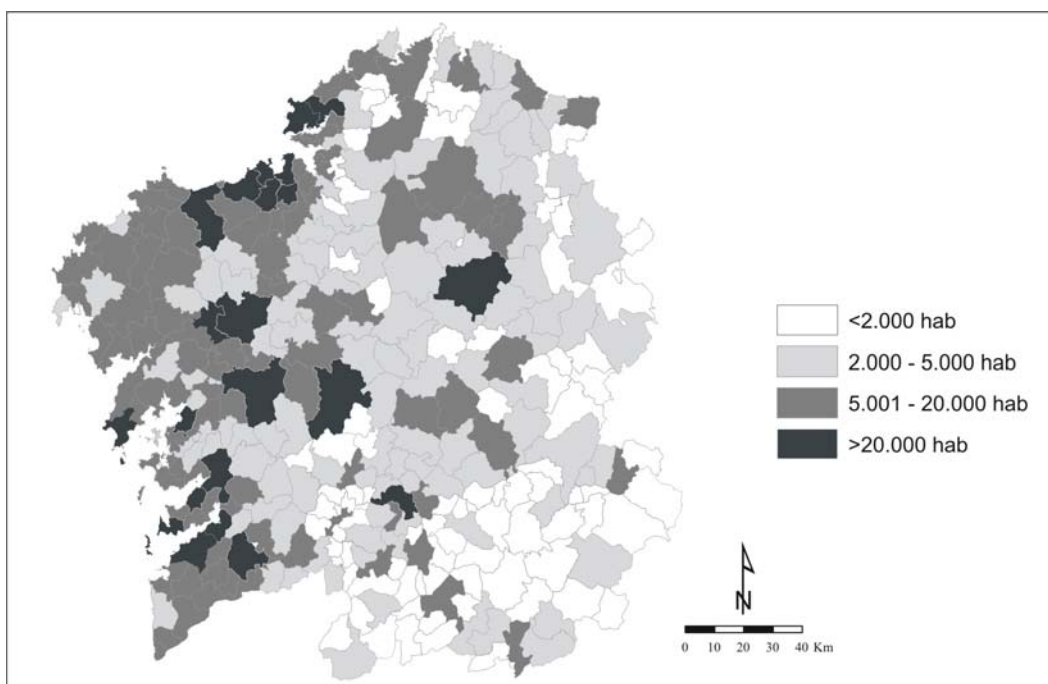
A situación que en breves trazos reflectimos nos parágrafos anteriores ímola ilustrar aínda mellor estudando o reparto espacial de tres variables demográficas significativas: a poboación total, a densidade de poboación e a porcentaxe de habitantes con idade igual ou superior a 65 anos. Imos tomar os datos referidos ó ano 2007 na escala municipal. Estes indicadores amosan con toda claridade tanto o desigual reparto poboacional de Galicia como o acusado avellentamento que padecen moitas comarcas interiores (ver Figuras Nº2, 3 e 4). Comezando pola poboación total e a densidade de poboación dos concellos de Galicia (ver Figuras Nº2 e Nº3), podemos observar

doadamente cómo son os territorios da franxa litoral os que presentan unha poboación maior e unhas densidades máis elevadas fronte a un interior moito menos poboado e de densidades moi febles. A gran maioría dos concellos interiores non chegan a 5000 habitantes, coas únicas excepcións das capitais provinciais e as principais cabeceiras comarcais. Na franxa occidental acontece o contrario, pasando a ser maioría os concellos de máis de 5.000 habitantes, ademais de posuír a práctica totalidade dos que superan os 20.000 (excepto Lugo e Ourense). Este proceso de concentración poboacional na franxa occidental queda máis claro aínda se observamos as densidades de poboación; salvo as coñecidas e contadas excepcións de sempre, os concellos interiores quedan por debaixo dos 100 habitantes por quilómetro cadrado, e mesmo unha boa parte por debaixo dos 30. Esta circunstancia non só se da nas provincias de Lugo e Ourense, senón tamén no interior de A Coruña e Pontevedra, que presentan unhas densidades notablemente inferiores ós concellos litorais e do Eixo Atlántico en conxunto.

Máis significativo aínda do declive demográfico das comarcas máis rurais resulta comprobar cómo son exclusivamente os concellos do Eixo Atlántico xunto coas capitais e cabeceiras comarcais máis dinámicas as que presentan unhas porcentaxes de persoas maiores razoablemente reducido (non esquezamos o contexto de gran avellentamento do conxunto de Galicia) mentres amplos espazos interiores mesmo supoñen a compoñente maioritaria das súas poboacións (ver Figura Nº4). De feito, tan só o extremo máis occidental da rexión se libra de ter concellos con porcentaxes de xente maior superiores ó 30%. No interior, son abrumadora maioría os concellos con taxas por riba do 30%. A situación máis dramática atopámola no sur da provincia de Lugo e boa parte de Ourense, con porcentaxes superiores ó 40% e mesmo casos con índices superiores ó 50%. As cifras son aterradoras, e indican un proceso de declive demográfico realmente vertixinoso: pobos e aldeas enteiros están habitados por anciáns, ou xa quedaron totalmente deshabitados. No extremo oposto, podemos ver moi doadamente como a variable avellentamento marca o dinamismo do Eixo Atlántico mellor que ningún outro indicador dos que tomamos: os concellos con proporcións de xente maior inferiores ó 20% seguen cáseque á perfección o trazado da Autoestrada do Atlántico AP-9 (verdadeira columna vertebral rexional), de maneira que dende o Golfo Ártabro ata a Área Metropolitana de Vigo sucédense os concellos máis xóvenes de Galicia.

Fig. Nº2 Poboación total de feito por concellos

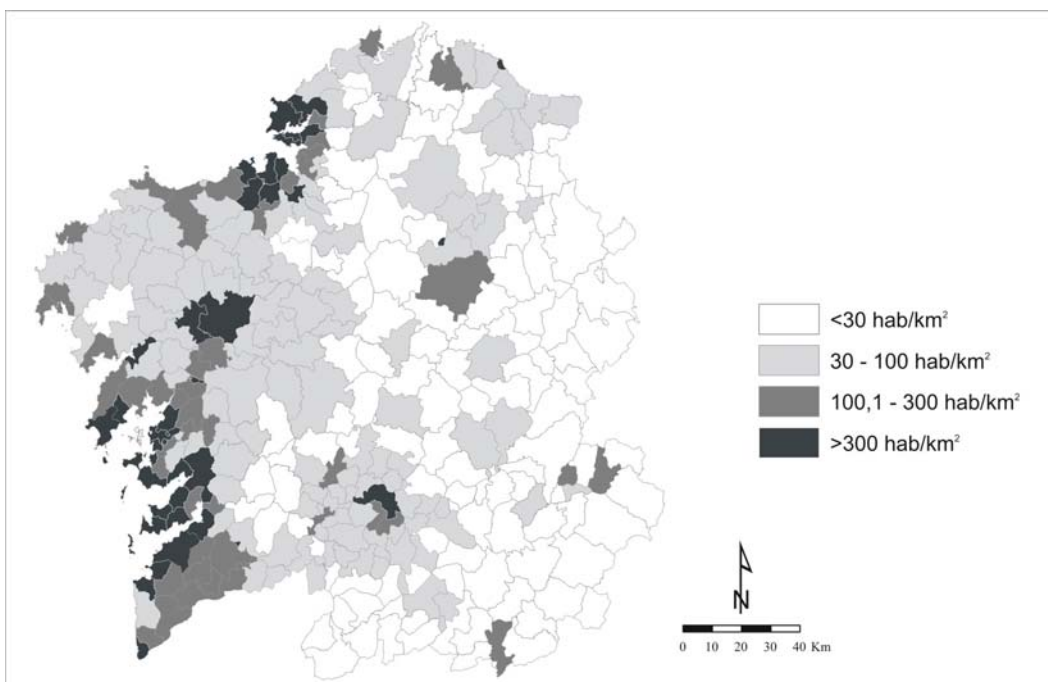
Ano 2007

Fonte: Instituto Galego de Estatística (IGE). Elaboración propia.

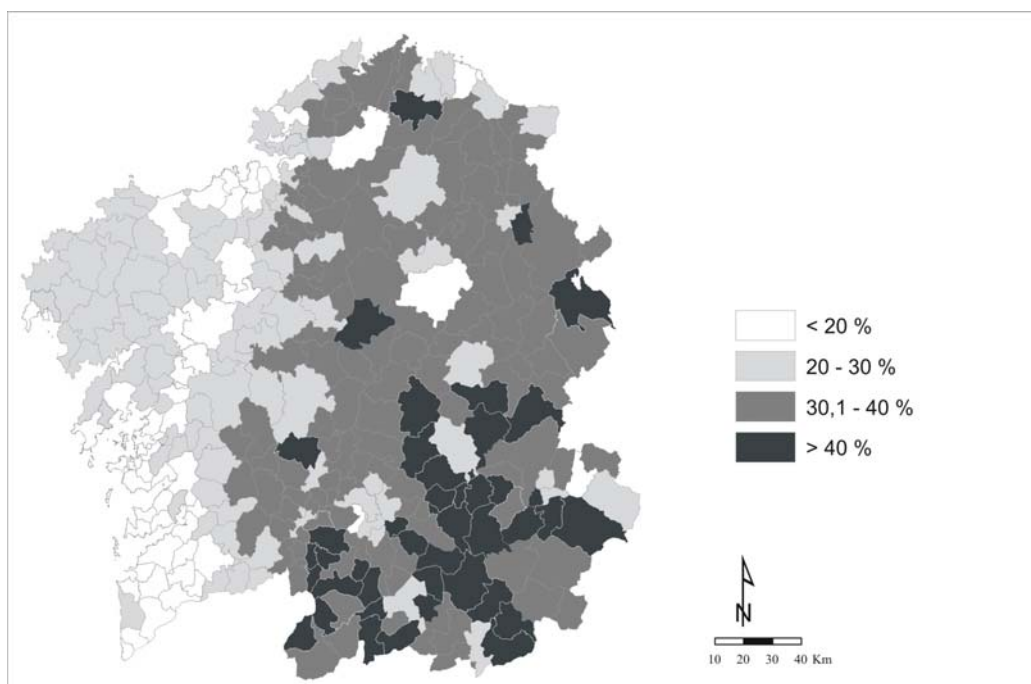
Fig. Nº3. Densidade de poboación por concellos

Ano 2007

Fonte: Instituto Galego de Estatística (IGE). Elaboración propia.

Fig. Nº4. Porcentaxe de poboación de 65 e mais anos por concellos
Ano 2007

Fonte: Instituto Galego de Estatística (IGE). Elaboración propia.

4.3 Evolución da política de protección da natureza en Galicia no seu contexto histórico e social

4.3.1 A escasa declaración de ENP antes da Lei 9/2001. Lenta evolución nun contexto de relativo illamento e atraso

O título que encabeza este apartado pretende resumir en breves palabras a traxectoria da protección da natureza en Galicia. Rexión territorialmente illada e historicamente atrasada, Galicia sempre contou cunha imaxe de portas para fora (enténdase o resto de España) de natureza privilexiada e paisaxes de gran beleza, pero dun atraso social e económico profundos.

Este cadro non deixa de ser un tópico coma tantos outros, pero non carece dunha base real (lémbrese se non a celebrada obra de Xosé Manuel Beiras “*O atraso económico de Galicia*” (1972), que resume este punto de vista desde adentro). En efecto, o país galego, enclavado (nunca mellor dito) no extremo NW da Península

Ibérica, ocupa unha posición marxinal, periférica. Moi lonxe dos principais núcleos de desenvolvemento de España e mal comunicada, Galicia sufriu con especial forza un retraso socioeconómico importante, só mitigado en parte pola válvula de escape que supuxo a masiva emigración, que reduciu a presión sobre os recursos (a explotación agraria minifundista de subsistencia levada ós seus límites máximos por unha poboación rural moi numerosa) e aportou capitais a través das súas remesas. Tan só o xurdimento de pequenos e puntuais focos de desenvolvemento no litoral, en primeiro lugar coa instalación das conserveiras e o conseguente tirón que experimentou o sector pesqueiro, e anos máis tarde co asentamento dos “*Polos de Desarrollo*” nas áreas urbanas de Vigo e A Coruña, puxeron o contrapunto a un panorama xeral marcadamente arcaico dende tódolos puntos de vista (FERNÁNDEZ LEICEAGA et al, 2000).

En consecuencia, Galicia é un territorio fondamente rural, paisaxística e mesmo sentimentalmente, se se nos permite a expresión. A agricultura e gandería de subsistencia por unha banda, e a pesca artesanal por outra, modelaron fondamente o acervo cultural galego e o seu imaxinario colectivo, e por suposto tiveron a súa impronta na paisaxe e nas mentalidades, impronta que aínda perdura nos nosos días formando parte do ser do país e do paisano (CABALAR, 2009a). A imaxe de Galicia e do galego, das súas terras e as súas xentes, segue moi directamente asociada ó mar e á ruralidade, ó mariñeiro e ó labrego, ás Rías Baixas coas súas mariscadoras e pescadores e ó minifundio e as pequenas aldeas (paisaxe rural, por certo, moi peculiar e patrimonialmente valiosísima no contexto da Península Ibérica).

Esta colección de estereotipos e puntos de vista, con todo, ten unha base real concreta. A paisaxe vivida adquire un gran valor sentimental para quen o habita, pois forma parte do seu existir, é o escenario onde transcorre a súa vida. A importancia da paisaxe como parte inseparable e fundamental do acervo cultural e sentimental do pobo que sobre el vive e o foi cicelando reflíctese moi ben nas seguintes palabras de Joan Nogué “*Las sociedades humanas han transformado a lo largo de la historia los originales paisajes naturales en paisajes culturales, caracterizados no sólo por una determinada materialidad... sino también por los valores y sentimientos plasmados en el mismo. En este sentido, los paisajes están llenos de lugares que encarnan la experiencia y las aspiraciones de los seres humanos. Estos lugares se transforman en centros de significados y en símbolos que expresan pensamientos, ideas y emociones de muy diversos tipos. El paisaje, por tanto, no sólo nos muestra cómo es el mundo, sino*

que es también una construcción, una composición de este mundo, una forma de verlo” (NOGUÉ, 2007: 12).

Tan importante resulta esta imaxe tónica que vimos de debuxar que mesmo foi amplamente utilizada para a promoción turística de Galicia. Segundo sinalan Juanatey Heredia e Santos Solla (2005), a cartelería turística promocional de Galicia sempre xirou en torno ós mesmos tópicos, o agro e o mar, representados por imaxes e ilustracións de labregos, vacas, hórreos e palleiros, barcos de pesca, pescadores, mariscadoras e bodegóns ben provistos de peixe e marisco. Xunto a isto, profusión de representacións de tinte folclórico (xentes co traxe rexional), a relixiosidade (Santiago como tema recorrente), ou vagas alusións á natureza galega facendo fincapé non en elementos paisaxísticos concretos senón nunha característica máis xeral como é a tonalidade verde das paisaxes. Estes tópicos repetíronse unha e outra vez durante moitas décadas, e remataron arraigando fortemente como imaxe da Galicia máis auténtica entre a poboación propia e allea. Isto ten unha grande importancia, pois a forza da imaxe e dos tópicos representados a través dela son os que conforman a idea que o turista (e a poboación en xeral) ten dun sitio concreto (ESCUADERO, 2005), sexa esta certa ou non; imaxes e sensacións asociadas que posteriormente o turista procurará durante a súa estancia (tratará de ver o que se lle suxire e mostra, aínda que existan outros recursos turísticos igual de valiosos).

Como resultado, esta imaxe trasladouse máis aló dos nosos límites, e de aí o estendido tópico da Galicia enxebre e rural que tan ben callou no resto de España e que a día de hoxe aínda está presente. Xa dixemos que estes tópicos teñen bases reais, aínda que nestes momentos da historia esa imaxe tan rural e arcaica quizáis tenda á esaxeración. De feito, nos últimos tempos a promoción turística de Galicia tenta evitar acudir en exclusividade a tales tópicos e prefire ofertar a idea dunha Galicia onde tradición e modernidade van da man, onde as vangardas non están confrontadas coas cualidades típicas da rexión, cualidades que non se deixan de lado porque seguen sendo un valor positivo para o visitante (gastronomía, mar e agro, relixiosidade).

Toda esta introdución sêrvenos para xustificar o retraso de Galicia en materia de protección da natureza e, paradoxalmente, o considerablemente ben conservada que se atopa en boa parte do territorio. Galicia sempre tivo como meta saír do atraso secular, e polo tanto as consideracións románticas e estéticas quedaban bastante lonxe dos pensamentos da gran maioría dos dirixentes políticos. Non acontecía o mesmo con certos estratos sociais ilustrados, que louvaron e fomentaron a visión *enxebrista* do ser

galego e da súa paisaxe como parte indisoluble do seu acervo colectivo coma pobo con identidade propia (o *Rexurdimento* e o Nacionalismo, fundamente enraizados nas tradicións Románticas europeas que agroman a finais do Século XIX e consolídanse a inicios do XX, seguen esta tendencia). Pero a súa repercusión práctica á hora de protexer os elementos paisaxísticos e naturais máis salientables foi máis ben escasa. Nunca houbo en Galicia un movemento naturalista ou excursionista ben desenvolvido, similar ó existente en Madrid ou Cataluña, que servise de estímulo para a protección da natureza e a creación de ENP. Tan só houbo experiencias puntuais e moi minoritarias.

Igual que no resto do mundo, sempre houbo lugares da nosa terra *protexidos* por un sentimento reverencial e mitolóxico, cuxas remotas raíces non nos pararemos a indagar. Certos montes, fragas, ríos e lagoas gozaron de esta veneración, ancorada na noite dos tempos, que permitiu a súa conservación. E tamén, por suposto, os espazos de disfrute privado das clases privilexiadas foron pouco modificados pola man das persoas e perduraron ata hoxe nun óptimo estado de conservación¹⁴.

Os primeiros ENP propiamente ditos aparecen na nosa terra durante a Segunda República. No capítulo primeiro xa tocamos este extremo con certo detalle: lembremos que se deu a curiosa circunstancia de que nesta etapa histórica, moi pouco productiva no conxunto de España na protección da natureza, Galicia saíu especialmente beneficiada coa creación de catro ENP baixo a figura de Sitio Natural de Interés Nacional: Cabo Vilán, Estaca de Bares, A Curotiña (os tres en 1933) e Monte Aloia (en 1935). No seu momento tamén comentamos que a tipoloxía destes espazos posiblemente respostara a esa idea *tópica* de lugar illado, agreste e máxico de Galicia (tramos costeiros bravíos, montes rodeados de mitos e lendas). Eran éstos ENP de reducidas dimensións, e por tanto moi puntuais. Escusamos dicir que, naqueles intres, a protección limitábase á simple declaración legal sobre o papel; non había plans de ordenación nin de manexo, nin tampouco fondos orzamentarios para afrontar tales tarefas.

Ven a continuación unha longa etapa de absoluta travesía do deserto na declaración de novos ENP en Galicia. O franquismo foi duro e negativo en conxunto coas prioridades postas no desenvolvemento a calquera prezo na súa etapa final despois dunha penosa autarquía na que custou grandes esforzos aplacar a fame e necesidade do máis elemental, penurias parcialmente mitigadas coa reanudación das correntes migratorias. Neste contexto, hai que agardar ata 1978 para que o Monte Aloia sexa

¹⁴ Sen ir mais lonxe, os terreos do Parque Natural do Invernadeiro foron un lugar deste tipo. Véxase Paül (2009) para ampliar información.

declarado Parque Natural e ata 1980 para que un novo ENP engrose a lista galega: o Parque Natural das Illas Cíes (ver Táboa Nº2).

Por tanto, a penuria declaratoria da etapa Franquista é coetánea co resto de España, e resposta a razóns ben coñecidas que se xustifican na ideoloxía productivista e *desarrollista* daqueles anos.

Táboa Nº2. Os Espazos Naturais Protexidos de Galicia ata o ano 1989

NOME DO ESPAZO	FIGURA DE PROTECCIÓN	DATA DE DECLARACIÓN	SUPERFICIE (HAS.)
<i>Cabo Vilán</i>	Sitio Natural de Interese Nacional	30/10/1933	6
<i>Cume da Curotiña</i>	Sitio Natural de Interese Nacional	30/10/1933	50,26
<i>Estaca de Bares</i>	Sitio Natural de Interese Nacional	30/10/1933	0,90
<i>Monte Aloia</i>	Parque Natural (tamén Sitio Natural de Interese Nacional)	4/12/1978 (Sitio Natural 5/6/1935)	746,29
<i>Illas Cíes</i>	Parque Natural	17/10/1980	433,5

Fonte: EUROPARC-España (2008) e Mulero (2002). Elaboración propia.

A situación non cambiou substancialmente nos primeiros anos da democracia. Galicia seguía sendo un espazo de atraso onde o máis importante era desprenderse dese lastre o antes posible. As políticas oficiais camiñaban con certas dificultades pola recente implantación dunha administración autonómica que a penas estaba a dar os seus primeiros e dubitativos pasos, e por descontado que non se preocupaban especialmente por protexer a natureza. Esta apreciación tamén é compartida por autores como González Gómez (2003), cando sinala o grao de desenvolvemento como un dos factores que explican as diferenzas entre CCAA no tocante á superficie protexida: aquelas rexións máis desenvolvidas, urbanizadas e con maior implantación da actividade turística posúen unha superficie per cápita de ENP maior que as máis rurais, menos desenvolvidas e cunha importancia menor do turismo.

Neste contexto, resultan significativos dous datos: ata 1989 non se establecen novos ENP (baixo a nova figura autonómica de Espazo Natural en Réxime de Protección Xeral), e ata o ano 2001 non se aproba unha lei autonómica de protección da natureza (ver Táboa Nº3). A citada lei marca o inicio da etapa actual da protección da natureza, a necesaria aínda que serodía posta ó día das políticas ambientalistas. O camiño que outros tiñan andado dende hai anos, Galicia a penas o comezou a percorrer.

Táboa Nº3. Os Espazos Naturais Protexidos de Galicia ata o ano 2001

NOME DO ESPAZO	FIGURA DE PROTECCIÓN	DATA DE DECLARACIÓN	SUPERFICIE (HAS.)
<i>Cabo Vilán</i>	Sitio Natural de Interese Nacional	30/10/1933	6
<i>Cume da Curotiña</i>	Sitio Natural de Interese Nacional	30/10/1933	50,26
<i>Estaca de Bares</i>	Sitio Natural de Interese Nacional	30/10/1933	0,90
<i>Monte Aloia</i>	Parque Natural (tamén Sitio Natural de Interese Nacional)	4/12/1978 (Sitio Natural 5/6/1935)	746,29
<i>Illas Cíes</i>	Parque Natural	17/10/1980	433,5
<i>Complexo intermareal Umia-Grove, A Lanzada, Punta Carreirón e Lagoa Bodeira</i>	Espazo Natural en Réxime de Protección Xeral	8/5/1990	2.561
<i>Ría de Ortigueira e Ladrado</i>	Espazo Natural en Réxime de Protección Xeral	8/5/1990	2.940
<i>Complexo dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán</i>	Parque Natural	5/6/1992	996,25
<i>Baixa Limia-Serra do Xurés</i>	Parque Natural	11/2/1993	20.920
<i>Lagoa e Areal de Valdoviño</i>	Espazo Natural en Réxime de Protección Xeral	3/6/1995	255
<i>Encoro de Abegondo-Cecebre</i>	Espazo Natural en Réxime de Protección Xeral	27/5/1997	529
<i>Serra dos Ancares</i>	Espazo Natural en Réxime de Protección Xeral	25/6/1997	12.667
<i>O Invernadeiro</i>	Parque Natural	5/6/1997	5.722
<i>Fragas do Eume</i>	Parque Natural	30/6/1997	9.125
<i>Lagoa do Rei</i>	Espazo Natural en Réxime de Protección Xeral	15/7/1999	4,45
<i>Fraga de Catasós</i>	Monumento Natural	25/2/2000	4,52
<i>Souto da Retorta</i>	Monumento Natural	25/2/2000	3,19
<i>Souto de Rozabales</i>	Monumento Natural	25/2/2000	1,80
<i>Costa de Dexo</i>	Monumento Natural	31/3/2000	266

Fonte: EUROPARC-España (2008), Consellería de Medio Ambiente da Xunta de Galicia (páxina web), Mulero (2002) Elaboración propia.

4.3.2 A situación actual

4.3.2.1 A tardía aprobación da Lei de Conservación da Natureza de Galicia (Lei 9/2001). Aspectos máis relevantes

A etapa actual da política de protección da natureza en Galicia temos que dala por inaugurada *de iure* coa aprobación da Lei 9/2001, de 21 de Agosto, de Conservación da Natureza de Galicia. Antes non existía unha lexislación específica na materia, tal e como xa tiñan a maioría das Comunidades Autónomas, e non hai dúbida que a súa

serodía aparición é sintomática da escasa relevancia que tradicionalmente se lle ten dispensado á protección da natureza dende as institucións galegas.

As prioridades da administración galega, de corte claramente *desarrollista*, sempre foron dirixidas cara ás grandes actuacións, ás grandes infraestructuras (das que se carecía, todo hai que dicilo), e nos últimos anos tamén hacia unha explotación intensiva dos recursos naturais (minicentraís eléctricas nos cursos fluviais de rango medio, parques eólicos instalados sen reparar no seu impacto visual e ambiental, canteiras a ceo aberto de xigantescas proporcións) o que derivou, xunto cun urbanismo endémicamente irresponsable, nun deterioro paisaxístico que ameazaba con chegar en certos casos a límites de non retorno.

Non é de estrañar, por tanto, que Galicia non tivese ata hai moi pouco tempo unha lei propia de conservación da natureza, e basease as súas accións en fitos máis ben puntuais. Basta dicir que antes da aprobación da lei, nin sequera o 2% do territorio galego quedaba protexido, unha das proporcións máis baixas de España con moita diferenza.

Resulta moi significativo e sintomático, polo tanto, o serodía que foi a aprobación de devandita lei. No momento da súa promulgación, a inmensa maioría das Comunidades Autónomas xa contaban cunha lexislación propia. Este atraso non é máis que o síntoma visible da escasa importancia que a nivel institucional se lle ten dispensado á protección da natureza en Galicia, tema que tratamos anteriormente con detalle. Este feito ten lastrado de xeito evidente aos Espazos Protexidos que nun lugar como Galicia, cunhas condicións naturais privilexiadas e unhas paisaxes espléndidas, poderían cumprir desde hai tempo un papel importantísimo nas políticas de desenvolvemento local e nas ofertas turísticas.

A Lei 9/2001 está maioritariamente baseada na lei estatal 4/89 non seus aspectos máis básicos, como por exemplo nos instrumentos de planificación e xestión: o PORN como documento marco de planificación, non necesariamente circunscrito ó ámbito territorial do Espazo Protexido, e que prevalece sobre os demais documentos de ordenación; e o PRUX como documento de referencia para a xestión, se ben neste caso a lei galega aclara que tan só son aplicables en Parques e Reservas Naturais. Tamén recolle as catro figuras de protección da lei marco estatal, case exactamente coa mesma definición que aparece nela. De tódolos xeitos, a continuación iremos vendo polo miúdo os apartados máis relevantes do articulado da Lei 9/2001 e comentaremos que implicacións teñen para os ENP galegos, actualmente regulados por este texto.

A redacción da lei comeza coa Exposición de Motivos, onde se aclara que a lei cumpre o dereito outorgado á Comunidade Autónoma a dictar as súas propias normas de protección, no marco da Lei estatal 4/89. Asemade, sinala que se asumen na lei os principios emanados do Cumio de Río no tocante á xestión sustentable dos recursos naturais e á conservación da biodiversidade (que Sanz Larruga (2002) sinala como obxectivo estratéxico da lei), e recollendo os principios de subsidiariedade e responsabilidade compartida.

4.3.2.1.1 Instrumentos de planificación e xestión. PORN, PRUX e Plans de Conservación. Un longo camiño a percorrer

Do mesmo xeito que a lei estatal, a lei galega recolle o PORN e o PRUX como os principais instrumentos de planificación e xestión para os ENP.

O Capítulo I do Título primeiro, adicado ó Planeamento dos Recursos Naturais, é o encargado de abordar o PORN. Máis adiante, a Lei 9/2001 adica o Capítulo V do mesmo Título á planificación dos ENP. Estes dous son os apartados do texto legal que recollen o alcance e características do PORN e o PRUX. O enfoque que a Lei galega lle outorga é practicamente igual ó da Lei estatal. O PORN está concebido como instrumento de Planificación dos Recursos Naturais (Artículo 4.2) alá onde se aplique, resultan obrigatorios e executivos no tocante a conservación, protección e mellora da flora, fauna, xea, paisaxe, ecosistemas e recursos naturais (Art. 6.2), e prevalecen sobre calquer outro instrumento de Ordenación Territorial (Art. 6.3). En Galicia, como en case toda España, o PORN tan só se ten aplicado dentro dos límites dos ENP (no caso galego, polo momento, só nos que teñen a figura de Parque e dous dos máis importantes espazos Natura 2000: Ancares-Courel e Parga-Ladra).

Polo que respecta ó PRUX, a lei adícalle a Sección Terceira na súa totalidade. O Artigo 33 afirma que desenvolverán as directrices emanadas do PORN, establecendo ademais as previsións de actuación das Administracións no seu ámbito de aplicación. Tamén se expón que estes plans terán preponderancia sobre a normativa urbanística e a ordenación territorial, do mesmo xeito que na lei estatal 4/89. O Artigo 34 indica os contidos mínimos do plan, que no fundamental coinciden cos recollidos na lei estatal e onde non nos imos deter. A continuación (Art. 35), a lei establece como competencia da Consellería de Medio Ambiente a elaboración dos PRUX, así como o seu sometemento

a información pública. Indícase expresamente que deben ser aprobados nun prazo máximo de dous anos dende a declaración do ENP (a día de hoxe só dous ENP galegos contan con PRUX, o dato fala por sí só). Como remate, o Artigo 36 establece unha vixencia máxima do PRUX de seis anos, precisándose revisalo ó final dese prazo (o plan rector do Xurés superou amplamente dito prazo de renovación: foi aprobado en 1997).

Existe un terceiro tipo de plan recollido pola lei galega, o de Conservación (Art 37 a 40). Teóricamente, este plan debe ser aprobado para todos aqueles ENP que non contan con PRUX, ou que non o necesiten, nun prazo máximo de dous anos dende a declaración do espazo. Non existe en Galicia ningún Plan de Conservación aprobado no momento de redactar estas liñas. Sobran os comentarios.

Lembremos pois que son o PORN, o PRUX e os Plans de Conservación os instrumentos que a lei recolle para a ordenación, planificación e xestión dos ENP galegos. Queda establecido tamén no texto legal que os Parques Naturais e as Reservas Naturais precisarán a aprobación dun PORN antes da súa declaración coma tales (igual que na lei estatal), e que a súa xestión será levada a cabo mediante un PRUX. Para o resto de figuras protectoras, sinálase que como mínimo se necesitará un Plan de Conservación nun prazo de non máis de dous anos.

A cuestión máis importante, xa que logo, non é a falta das figuras de protección necesarias e os plans de ordenación, planificación e xestión precisos para o manexo dun ENP nos textos legais que regulan esta materia. Galicia conta con todos estes elementos fundamentais. O grave problema é que a penas se teñen aplicado cando a lei indica que son obrigatorios. No intre de redactar estas liñas, tan só os Parques Naturais Baixa Limia-Serra do Xurés e Monte Aloia (este último a penas en 2009) posúen un Plan Rector, polo que o resto dos Parques galegos deben orientar a súa xestión mediante o PORN no mellor dos casos, traballando o día a día segundo o ditado dos acontecementos e sen unha planificación previa; unha problemática situación que debe ser solucionada urxentemente. A día de hoxe tan só os Parques Naturais, o Parque Nacional e dous dos espazos Natura 2000 (Ancares-Courel e Parga-Ladra-Támoga) dispoñen dun PORN aprobado. Certo é que están presentes alá onde é obrigatorio por lei (os Parques) e en dous espazos de enorme importancia polo seu tamaño e significación patrimonial (Ancares-Courel) e por constituír a zona núcleo da Reserva da Biosfera Terras do Miño no caso de Parga-Ladra.

O que vimos de dicir para os PRUX e os PORN pódese estender, máis agravado, ós Plans de Conservación, de aplicación nos ENP que non sexan Parque nin Reserva. Nestes intres non hai en Galicia ningún ENP con Plan de Conservación aprobado, co que este importante instrumento quedouse tan só no papel.

Pero o traballo máis importante e complexo virá coa necesaria ordenación e planificación dos espazos Natura 2000, que está totalmente pendente de facer. Lembremos que supón a gran maioría do territorio protexido e que non pode quedarse tan só coa protección *nominal*, sen instrumentos de manexo e sen persoal que o atenda. De seguro que nos próximos anos levarase a cabo, pero precisará moitos recursos (ata agora escasos), moito traballo e bastante tempo.

Coa aprobación da nova lei estatal de Patrimonio Natural e Biodiversidade e a creación do Fondo para o Patrimonio Natural, é de supoñer que se poderán axilizar os trámites de elaboración e aprobación dos plans de ordenación e xestión dos ENP que aínda están por facer ó dispoñerse de partidas orzamentarias específicas para estes fins. Ademais, o novo marco legal establece uns límites cronolóxicos estritos para a súa aprobación. É de desexar que estas condicións rematen cumpríndose de agora en diante con maior rigor que ata o momento. Sobre estes temas voltaremos máis adiante, no Capítulo de análise do uso público nos ENP galegos.

Vemos pois que se ben a Lei 9/2001 ten establecidos os pertinentes mecanismos e ferramentas de planificación e xestión para os ENP, por desgraza éstos a penas se teñen aplicado, co que a Rede Galega de ENP ten un grave problema de planificación que ata o momento impediu o seu axeitado desenvolvemento. Máis que o feito de publicitar a Rede ou de investir nas súas infraestructuras e equipamentos, resulta moito máis urxente a elaboración e aprobación dos correspondentes Plans de Xestión para que as accións a levar a cabo non se fagan por impulsos coxunturais, senón guiadas por uns obxectivos claros e uns procedementos ben definidos. Esta necesidade faise imperativa nos Parques pola súa lonxevidade (resulta lamentable que despois de varios anos de seren declarados non contén con PRUX), a súa representatividade natural e social, e a súa maior complexidade de manexo. É a mellor forma de poñer a funcionar en boas condicións a Rede Galega de ENP.

4.3.2.1.2 As figuras de protección. Papel que a lei lles asigna

O Capítulo II do Título I está adicado a definir as figuras protectoras para os ENP de Galicia. Dá comezo co Artigo 8, no que plantexa unha definición de ENP que en esencia é idéntica á que recolle a Lei 4/89. Isto significa que a Lei Galega asume o concepto de ENP establecido para toda España, e que entenderán os ENP baixo a mesma óptica fundamental que a Lei Estatal.

O Artigo 9 enumera a lista completa de categorías protectoras recollidas pola lei galega de Conservación da Natureza, que son un total de oito: catro delas son as figuras básicas establecidas pola lei estatal (Reserva Natural, Parque (distinguindo entre Nacional e Natural), Monumento Natural e Paisaxe Protexida), e as outras catro son establecidas pola lei galega *ex novo*, exercendo o seu dereito a crear figuras protectoras propias (Humidal Protexido, Zona de Especial Protección dos Valores Naturais, Espazo Natural de Interese Local, Espazo Privado de Interese Natural). En virtude do Artigo 10 da Lei 9/2001, das oito figuras protectoras recollidas, un total de seis quedan incluídas na Rede Galega de ENP, ficando tan só as dúas últimas excluídas. Porén, veremos agora cómo están todas elas recollidas na lei e as implicacións que teñen, así como unha breve mención da súa aplicación práctica na realidade no intre de redactar estas liñas.

1) Reserva Natural:

Do mesmo xeito que na Lei Estatal 4/89, a figura de Reserva Natural (Art. 11) está concebida coa óptica da estricta protección de espazos e elementos moi raros ou fráxiles. A definición da figura é idéntica á Lei 4/89, e as funcións que se lle asignan tamén. A novidade ven no apartado 11.2, onde se ofrece a oportunidade de declarar Reservas Naturais Integrais naqueles espazos que precisen unha máxima protección: “Aqueles Reservas Naturais que conteñan ecosistemas ou comunidades en bo estado de conservación e que por iso deban gozar dunha protección absoluta, poderán ser declaradas Reservas Naturais Integrais. Nestas zonas está prohibido calquera tipo de aproveitamento e restrinxirse o acceso público...”. (Art. 11.2).

Actualmente non existe ningún ENP en Galicia declarado baixo esta figura de protección.

2) Parque:

Outra figura da Lei Estatal que a Lei Galega recolle dun xeito practicamente literal (Art. 12). Isto significa que inclúe na mesma definición tanto os Parques Naturais coma os Nacionais, limitándose tan só a dicir no apartado 12.4 que “os Parques poderán ser Naturais ou Nacionais”, sen facer máis distincións, o que na práctica equipara ámbalas figuras en Galicia. Igual que na Lei 4/89, os Parques son vistos coma ENP onde se pode realizar aproveitamento dos recursos, e onde se debe facilitar a entrada de visitantes, repetindo pois o equilibrio entre conservación, desenvolvemento e uso público tan propio destes Espazos en concreto, aínda que con moi pouco desenvolvemento lexislativo: trátase dunha simple mención, sen entrar en qué tipo de plans ou programas serían necesarios para combinar estes obxectivos ó mesmo tempo. Estas carencias teñen sido obxecto de críticas por algúns autores (CORRALIZA et al, 2002; MULERO, 2002; GARAYO, 2003; BLÁZQUEZ, 2002), que volven falar dun xiro excesivamente *conservacionista* da lei, que ten moi pouco en conta os residentes dos ENP e as súas necesidades.

A figura de Parque actúa en Galicia, do mesmo xeito que no resto de España, coma o buque insignia da protección da natureza, a figura máis emblemática e coñecida polo gran público. A día de hoxe, temos en Galicia un Parque Nacional (Illas Atlánticas) e seis Parques Naturais (Monte Aloia, Corrubedo, Baixa Limia-Serra do Xurés, Fragas do Eume, Invernadoiro, e Enciña da Lastra). É de agardar que a curto prazo se declaren máis Parques Naturais na montaña oriental como Ancares-Courel, Trevinca ou Macizo Central.

3) Monumento Natural:

De novo estamos ante unha figura de protección que a Lei 9/2001 toma literalmente da Lei Estatal sen modificar absolutamente nada (Art. 13), polo que non imos reiterar o que xa dixemos no Capítulo I cando estabamos a falar da Lei 4/89. En Galicia existen actualmente sete Monumentos Naturais: Souto da Retorta, Souto de Rozabales, Fraga de Catasós, Costa de Dexo, Praia das Catedrais, Pena Corneira e Carballa da Rocha. A misión desta figura protectora é a de salvagardar as pequenas marabillas naturais, singulares e chamativas, do mesmo xeito que a lei estatal. De feito, os sete monumentos que posúe Galicia na actualidade protexen árbores ou formacións arbóreas notables pola

lonxeidade e tamaño, e formacións xeolóxico-xeomorfolóxicas de gran importancia e beleza.

4) Humidal Protexido:

Esta figura preséntase como unha das novidades que introduce a Lei 9/2001 (Art. 14). É un feito claro que en Galicia os humidais son moi importantes e abundantes, tanto polas condicións do substrato litolóxico (impermeable en moitos casos) como polo clima (chuvioso en xeral), e pola gran lonxitude do litoral (estensa interface terra-auga coas súas variadas combinacións).

Para perfilar esta figura, a Lei Galega toma o pé da letra a definición establecida polo Convenio de Ramsar sobre os Humidais de Importancia Internacional (14.1), e de feito son os Humidais do convenio de Ramsar que actualmente existen en Galicia os que posúen esta figura de protección, un total de cinco: Corrubedo, Umia-Grove, Valdoviño, Ortigueira-Ladrido e Ría de Ribadeo.

Á marxe dos ENP, existe tamén un Inventario dos Humidais de Galicia, elaborado pola Consellería de Medio Ambiente. Recolle máis de mil lugares repartidos por toda a rexión e abrangue toda a variedade de sistemas húmidos presentes en Galicia: lagos e lagoas interiores e costeiras, certos tramos dos cursos fluviais coas súas chairas de inundación, encoros, brañas e turbeiras de certa extensión, etc. Con este inventario, a administración outorga carta de natureza á enorme importancia que a auga en tódalas súas manifestacións ten no territorio galego e nas súas xentes: dende o medio mariño ata os pequenos regatos secularmente aproveitados para a rega ou para enerxía hidráulica a través dunha gran cantidade de muíños. Probablemente algún destes enclaves en anos sucesivos será candidato a ficar incluído na lista de Humidais Protexidos de Galicia.

5) Paisaxe Protexida:

A outra figura protectora tomada da lexislación estatal (Art. 15). Convén anotar, porén, que a diferenza do que acontece na lei 4/89, imprecisa na definición desta figura, a lei galega recolle un matiz moi importante que ó noso xuízo concreta moito máis a súa función: “Espazos que polos seus valores singulares, estéticos e culturais ou ben *pola relación harmoniosa entre o home e o medio natural*, sexan merecedores dunha protección especial”. Un paso máis na

consolidación desta figura debe vir da aplicación da Lei da Paisaxe (*Lei 7/2008, de 7 de Xullo, de Protección da Paisaxe de Galicia*). Este texto legal recolle e da forma ás ensinanzas da Convención Europea da Paisaxe, o que implica comprender a paisaxe como un patrimonio valioso a preservar tanto dende o punto de vista ecolóxico como cultural. No que respecta á súa futura influencia nos ENP de Galicia, imos sinalar dous aspectos importantes: o Artigo 9, referido á elaboración dos Catálogos das paisaxes de Galicia, recolle a facultade de identificar como Áreas de Interese Paisaxístico aquelas que considere especialmente valiosas dende o punto de vista natural e cultural (9.3); mentres o Artigo 12 contempla, por unha banda, a elaboración de Plans de Acción da Paisaxe en Áreas Protexidas en vistas á protección, ordenación e xestión da Paisaxe nos ENP de Galicia (12.1) e, por outra banda, insta á Consellería do ramo a promover que aqueles territorios considerados Áreas de Interese Paisaxístico, antes citadas, contén coa protección precisa que permita a preservación dos seus valores (12.3), o que na nosa opinión abre a porta á aplicación da figura de Paisaxe Protexida para estes lugares.

A día de hoxe, rematan de seren declarados os primeiros ENP distinguidos con esta figura protectora: o Val do río Návea, e os Penedos de Pasarela e Traba. Na nosa opinión, tendo en conta as características destes lugares, non se respectou completamente o espírito da figura protectora (CABALAR, 2009b). No caso do río Návea, trátase dun espazo boscoso autóctono ben conservado, e o segundo caso, como o seu nome indica, protexe unha formación rochosa de gran vistosidade¹⁵. Se de verdade se pensa na figura de paisaxe protexida como a máis adecuada para salvagardar aqueles territorios onde a relación home-medio se plasmou nunha paisaxe orixinal e de gran valor estético e patrimonial (como na Ribeira Sacra, por sinalar un exemplo claro), as dúas primeiras declaracións non van por ese camiño.

6) Zona de Especial Protección dos Valores Naturais:

Esta figura ten unha enorme importancia. Actualmente, en torno ó 70% da superficie protexida galega posúe esta figura protectora (un total de 69 espazos

¹⁵ Especialmente chamativa resulta a declaración dos Penedos de Pasarela e Traba. Polas súas características, e tendo en conta o recollido pola lei, quedarían mellor encadrados na figura de Monumento Natural.

segundo datos do Anuario EUROPARC 2007). A función que cumpre é a de brindar protección ós espazos da Rede Natura 2000 entre tanto non dispoñan doutro tipo de protección. A definición da figura é moi clara ó respecto (Art. 16.1): “considérase Zona de Especial Protección dos Valores Naturais a aqueles espazos que, polos seus valores ou interese natural, cultural, científico, educativo ou paisaxístico, sexa necesario asegurar a súa conservación *e non teñan outra protección específica...*”, redondeado polo apartado 16.3 “Incluíranse tamén as Zonas Especiais de Conservación que conformen a Rede Natura 2000... e que non posúan outra figura de protección”. Polo tanto, os espazos da Rede Natura en Galicia xa son a tódolos efectos Espazos Protexidos, pois a lexislación consagrou unha figura protectora para os mesmos, mentres tanto non se estableza a súa posición definitiva. Dito estatus fíxose oficial coa súa definitiva declaración como tales mediante o Decreto 72/2004, do 2 de Abril.

Hai que sinalar tamén que tódolos ENP que xa existían en Galicia quedan ó mesmo tempo incluídos en Natura 2000, así que comparten a figura protectora que posuían coa de Zona de Especial Protección dos Valores Naturais.

7) Espazo Natural de Interese Local:

Trátase doutra das categorías protectoras que a Lei 9/2001 introduce como novidade (Art.17). E neste caso estamos diante dunha figura de gran interese se finalmente se aplica en certos casos. Está pensada para que os Concellos, se o estiman oportuno, declaren aqueles espazos do seu territorio municipal que consideren importante protexelos polos seus valores naturais. E dicíamos que nos parece moi interesante porque, ben aplicada, pode resultar unha poderosa ferramenta para protexer algúns espazos valiosos e de gran beleza das tentacións e a *voracidade* do urbanismo máis depredador. En espazos costeiros, sobre todo, pode ser aplicada con éxito. Respecto a esta figura protectora, Sanz Larruga (2002) non ve moi clara a súa función nin a súa utilidade, indicando a falta de determinación do réxime de usos e aproveitamentos, a falta de participación da poboación local na declaración da figura protectora, e a non obrigatoriedade da administración autonómica á hora de asignar fondos para a súa conservación e xestión.

En Galicia xa existe un espazo con esta figura protectora: trátase de Voutureira, no concello ourensán de San Cibrao das Viñas, declarado por Orde do 21 de

Decembro de 2007. Protexe un pequeno monte poboado de matogueira onde o elemento máis destacado é a variedade da súa flora, onde se mesturan especies atlánticas e mediterráneas.

8) Espazo Privado de Interese Natural:

A última figura protectora establecida pola Lei 9/2001 tamén é novidosa (Art. 18). Neste caso, outorga a posibilidade a institucións e propietarios particulares que posúan nos seus terreos elementos naturais, especies ou hábitats que sexan de interese solicitar á Consellería de Medio Ambiente a protección dos mesmos baixo esta distinción. Nominalmente, esta figura é totalmente nova na lexislación española, pero non o é o concepto que hai detrás dela, a Custodia do Territorio. De feito, en Andalucía existe a chamada *Reserva Natural Concertada*, que en esencia persegue os mesmos obxectivos, e que ata agora xa foi aplicada en varios lugares daquela Comunidade. Sanz Larruga (2002), descoñece estas iniciativas cando sinala que non existen precedentes desta figura noutras autonomías. Tamén se poden mencionar os diferentes espazos que a Fundació Territori i Paisatge leva administrando en Cataluña dende hai anos con notable éxito, seguindo o exemplo de organismos similares de índole filantrópica doutros países coma o National Trust do Reino Unido, que acumula moitas décadas de traballo tras de sí. Igual que no caso da figura anterior, Sanz Larruga é moi escéptico a propósito da súa utilidade e da súa posta en práctica, o que de novo volve manifestar o seu descoñecemento das exitosas políticas de custodia do territorio que antes mencionamos. Estamos ante unha fórmula de protección dos valores naturais que tenderá a potenciarse nos vindeiros anos, e proba disto é a importancia que o novo marco legal estatal lle outorga.

En Galicia, actualmente, hai un espazo acollido baixo esta figura: as Sobreiras do Faro, no concello de Oia (Pontevedra), declarado provisoriamente por Orde do 18 de Febreiro de 2008. Este enclave está situado nunha valgada das ladeiras da Serra do Galiñeiro e pon baixo protección uns pequenos bosquetes de sobreira, parcialmente mesturados con frondosas caducifolias.

Estas son actualmente as figuras de protección que a lexislación estableceu para a súa aplicación en Galicia. Pero con isto só non basta; os ENP precisan para o seu funcionamento unha serie de plans e programas, certamente, pero ó mesmo tempo

tamén é imprescindible o seu funcionamento en rede, é dicir, que os ENP dun determinado territorio sigan unha serie de pautas básicas comúns de funcionamento que facilitan moito a súa xestión, así como a súa identidade perante a cidadanía. En resumo, que os ENP galegos, por vez primeira, se conciben como un conxunto e non como unha simple adición de pezas illadas. Deste xeito, a Lei 9/2001 establece no seu Artigo 10 a creación da Rede Galega de Espazos Naturais, na que automaticamente quedan incluídos todos aqueles lugares de Galicia declarados baixo calquera das figuras protectoras ata agora sinaladas, con dúas excepcións: os Espazos Naturais de Interese Local e os Espazos Privados de Interese Natural. Disto extraese unha importante conclusión: a totalidade da Rede Natura 2000 en Galicia está incluída de xeito efectivo na Rede Galega de ENP. Neste punto temos que lembrar o dito anteriormente respecto a Natura 2000, no sentido de que a súa planificación e xestión efectiva, aínda pendentes de definir, serán o gran reto futuro para os xestores dos ENP galegos, paralelamente á configuración e posta en marcha da Rede Galega de ENP coma tal, xa que nestes intres non existe un Plan de Rede nin a nivel de funcionamento nin de pautas de xestión comúns, e sería sumamente importante a súa existencia. Porén, os primeiros pasos xa están dados nos ENP con máis antigüidade e nos máis relevantes (Parques Naturais e Monumentos Naturais sobre todo), en forma de sinalética e publicacións con formatos homoxéneos que procuran ofertar unha imaxe común dos ENP galegos.

4.3.2.2 Outros documentos complementarios: Estratexia Galega de Educación Ambiental, Estratexia Galega para a Conservación e uso sostible da Biodiversidade

A Lei 9/2001 marca os camiños polos que deben transitar os ENP galegos, sendo como é o marco legal de obrigada referencia en combinación necesaria coas leis estatais. Pero tamén existen outros documentos que, sen ter a importancia vinculante da lei, sí teñen ou poden ter unha influencia nada desdeñable nos ENP, caso de seren aplicados con certo rigor, e sempre en combinación coas directrices establecidas polos textos legais de planificación e xestión elaborados *ex profeso* para os ENP. Estamos a falar da Estratexia Galega de Educación Ambiental e da Estratexia Galega de Conservación e Uso Sostible da Biodiversidade, que abordando dous aspectos concretos da xestión do medio ambiente, inflúen subsidiariamente na xestión dos ENP.

4.3.2.2.1 Estratexia Galega de Educación Ambiental

Redactada por vez primeira no ano 2000 (está previsto revisala en breve prazo), esta estratexia pretende indicar o camiño a seguir para mellorar a educación ambiental en Galicia en tódolos ámbitos, dende os propiamente educativos ata a inserción dos bos hábitos ambientais na poboación galega no seu conxunto. Fai unha análise do que supón a educación ambiental e o papel que debe xogar, encadrado na necesidade mundial de concienciar á humanidade da problemática ambiental do noso tempo, para a continuación pasar revista a tódolos ámbitos onde debe incidir a educación ambiental, prestando atención ó seu estado e funcionamento, e a partir disto fai recomendacións para mellorar a situación.

Para non desviarnos en exceso do fío conductor desta investigación, imos limitarnos a sinalar o que a estratexia contempla para os ENP galegos. No documento sinálanse certos problemas de importancia. Comeza por observar a falta de instalacións de acollida e información ós visitantes nos ENP que non teñen categoría de Parque e que nestes, polo menos, sí hai instalacións con exposicións e carteis indicadores, así como a non adaptación das instalacións para albergar persoas en actividades durante períodos de tempo prolongados, agás a Aula da Natureza do Parque do Invernadoiro. Tamén denuncia a falta de persoal expresamente cualificado para desempeñar estas funcións, que as actividades educativas só se poden levar a cabo mediante visitas previamente concertadas (desta maneira funciona, efectivamente, o programa “Vive ó Natural” que a Consellería de Medio Ambiente puxo en marcha en varios ENP galegos); ademais de que o programa de actividades nin é permanente (podemos dicir non planificado) nin sofre modificación algunha en función do tipo de xente que participe na actividade. A Estratexia observa, ó mesmo tempo, que os receptores case únicos destas actividades son grupos de escolares de primaria e secundaria. O estudo empírico dos ENP con categoría de Parque demostrou punto por punto a certeza destas valoracións na maioría dos casos.

As recomendacións do documento apelan a corrixir estes defectos, de tal xeito que sinala a necesidade dun programa educativo estable para cada ENP, adaptado á diversidade de visitantes e tamén á poboación local (moitas veces esquecida cando debe ser un dos receptores principais) mesmo con programas de divulgación e sensibilización expresamente dirixidos a eles. A Estratexia recomenda tamén que a educación ambiental debe formar parte da xestión efectiva do ENP, entre outras cousas, dotándose

dun equipo de educadores e de instalacións específicas para levar adiante o programa educativo do espazo. Por último, o documento recomenda o desenvolvemento de campañas informativas e educativas entre a poboación galega para explicar a importancia e utilidade de contar cunha rede de ENP polos beneficios ambientais, económicos e culturais que conleva a súa existencia.

En conclusión, a Estratexia fai un retrato moi fiel da situación da educación ambiental nos ENP galegos, retrato que ó mesmo tempo tamén deixa en evidencia as importantes eivas no campo do uso público que aínda se padecen, eivas que a día de hoxe seguen presentes. As recomendacións deste documento, caso de seren aplicadas, son un punto de partida válido para empezar a corrixir os defectos máis urxentes.

4.3.2.2.2 Estratexia para a Conservación e Uso Sostible da Biodiversidade

Este documento está relacionado coa sinatura do Convenio sobre Diversidade Biolóxica do Cumio de Río do ano 1992 por parte de España, xa que deste convenio derívase a realización e posta en marcha de estratexias sobre biodiversidade nos estados signatarios. Para o caso español, ademais da Estratexia de nivel estatal, as CCAA tamén están facultadas para elaborar as súas estratexias propias, como acontece con este documento. Tampouco pretendemos desviar o camiño principal da pesquisa cunha exhaustiva análise da mesma, de xeito que iremos directamente a sintetizar o relacionado cos ENP e o que implica de cara ó uso público. Por descontado que se fai mención expresa á función dos ENP como un dos principais instrumentos de salvagarda da biodiversidade, pero ó mesmo tempo faise un profundo fincapé na importancia do mantemento das actividades tradicionais da poboación residente para o seu mantemento. En consecuencia, a estratexia sinala o consenso e a información á poboación local como ferramenta de ineludible execución se se procura o éxito na xestión dos ENP e da biodiversidade no conxunto do territorio galego. Isto enlaza directamente co concepto de desenvolvemento local sustentable das comunidades, obxectivo fundamental para o mantemento desas actividades que manteñen vivo o medio rural e sosteñen a biodiversidade. Concepto que, por certo, segue a senda marcada polos organismos internacionais (UICN, EUROPARC) a propósito da maneira de xestionar os ENP europeos. Por outra parte, o documento sinala a importancia da educación ambiental da poboación, citando a Estratexia de Educación Ambiental antes estudada como punto de referencia e de actuación, no traballo de concienciación e de muda de hábitos que teña

como resultado unha relación máis respectuosa co entorno. O documento, ademais, entra a sinalar todas aquelas medidas que, na súa opinión, deben poñerse en marcha nos ENP galegos para incrementar a súa eficiencia no ámbito da conservación da biodiversidade. Tales medidas non fan máis que poñer sobre a mesa a problemática pendente na posta en marcha da xestión efectiva dos ENP, que nos resulta moi familiar pois vimos falando dela en repetidas ocasións durante toda a pesquisa: necesidade de configurar unha rede representativa, coherente, propia, sólida e flexible (recomendacións estas de aplicación universal segundo os ditados da UICN), adquirir terreos para facilitar a conservación (o problema da propiedade da terra), a elaboración dos instrumentos de planificación e xestión (PORN e PRUX, que levamos sinalado insistentemente), o apoio e traballo conxunto coas comunidades locais, facer unha avaliación dos obxectivos dos ENP, incrementar recursos humanos, analizar a representatividade e importancia dos LIC declarados, homologar as figuras protectoras coas fixadas por UICN, e un longo etcétera.

En consecuencia, ámbolos dous documentos recollen punto por punto todo o conxunto de problemas e defectos pendentes de corrixir que ó longo deste traballo de investigación temos detectado nos ENP galegos. Porén, o grao de implantación das recomendacións e directrices destes documentos é moi variable. Como se verá nos capítulos empíricos, os Parques si cumpren en liñas xerais a función educativa e interpretativa que teñen asignada aínda que cun nivel de planeamento moi variable (algúns non teñen unha programación didáctica específica), mentres que na xestión da biodiversidade tan só o Xurés conta con plans específicos de recuperación e conservación de certas especies ameazadas.

4.4 A Rede Galega de ENP. Características xerais.

O recen estreado século XXI atopou a Galicia con tan só o 2% da súa superficie protexida, e sen ter aprobada unha lei propia de protección da natureza. Unha situación que só merece o calificativo de lamentable. Entramos en apartados precedentes nas posibles causas desta falta de interese na salvagarda dos valores naturais e sinalamos a atención preferente ó desenvolvemento e a saída do atraso socioeconómico. Estas causas seguiron presentes durante a derradeira década do século XX, mesmo máis acentuadas se cabe. As directrices oficiais guiábanse por criterios marcadamente

desarrollistas, nos que as políticas ambientais ocupaban un lugar moi secundario e xa que logo subordinado a outros intereses que se consideraban prioritarios.

Lembremos que a lei 4/89 facultaba ás Comunidades Autónomas a promulgar a súa propia lexislación ambiental, de tal xeito que a tardanza de doce anos en aprobar unha lei propia constitúe un sólido argumento que xustifica sobradamente o fío argumental que vimos expoñendo ata agora. Pero aínda sen contar cunha lei, Galicia tiña a posibilidade legal de crear igualmente figuras protectoras propias, e nin sequera así se produciron avances de importancia. Certo é que a figura de Espazo Natural en Réxime de Protección Xeral promulgada en 1989 puxo a salvo enclaves de gran valía como o Complexo Umia-Grove ou Ortigueira-Ladrido por mencionar dous deles, pero estes espazos tan só estaban protexidos de nome; non se elaborou en ningún momento un plan de ordenación nin de manexo, nin había a penas persoal nin orzamento destinados a estes lugares. Cunha protección tan laxa, o perigo latente que sempre os ameazou foi grande e tan só a súa gran representatividade, a mirada vixiante e reivindicativa dos movementos ecoloxistas e, podemos dicilo tamén, o respecto que a poboación local sentiu por eles, permitiu que non fosen afectados de maneira clara por ningún impacto directo.

As cousas mudan necesariamente coa aprobación da Lei 9/2001 de Conservación da Natureza de Galicia. En parágrafos anteriores ocupámonos en detalle da análise crítica dos aspectos máis relevantes do texto, actual marco legal autonómico do que dispón Galicia para os seus ENP. Facendo unha síntese do visto en breves palabras, a lei é no fundamental moi similar á Lei estatal 4/89; só cabía destacar as novas figuras protectoras que creaba, en particular a de Zona de Especial Protección dos Valores Naturais coma contedor provisional dos espazos Natura 2000, e polo demais deixábanos ben poucas aportacións orixinais dignas de renome ou que marcasen a diferenza a nivel estatal.

En consecuencia, e posto que nos ocupamos anteriormente do estudo detallado da Lei 9/2001, neste apartado do Capítulo que pasaremos a tratar prestaremos atención ás características xerais da actual rede de ENP de Galicia, sinalando as súas principais virtudes e defectos, todo aquilo que pensamos aínda queda por mellorar e os elementos que permiten albiscar un futuro esperanzador. De todas formas, para poñernos en antecedentes, imos comezar por sintetizar o papel que a día de hoxe xoga cada figura de protección. Máis adiante será cando tratemos as características fundamentais da rede: os puntos fortes e fracos, o tipo de territorios (que non de figuras protectoras) segundo as

súas características naturais e socioeconómicas que alberga a Rede de ENP, a extensión territorial de cada un (importancia e representatividade no conxunto da Rede), e as repercusións reais e potenciais sobre o uso público.

4.4.1 Superficie protexida

Na actualidade, a superficie protexida en Galicia rolda o 12% do territorio (para ser exactos o 11,9% segundo o Anuario EUROPARC 2007). Segue sendo unha das Comunidades con menor proporción de superficie protexida (compárese co 40% de Comunidades como Canarias, ou algo máis do 30% en Cataluña). Porén, resulta unha situación positiva no conxunto de España, pois a nivel estatal fica protexido o 11,8% do territorio (novamente son datos tomados do Anuario 2007 de EUROPARC), de xeito que Galicia está na media estatal, e máis favorable aínda se a comparamos coa que había fai tan só uns poucos anos, cando a duras penas se chegaba ao 2% da superficie protexida. A aprobación no ano 2001 da Lei de Conservación da Natureza (Lei 9/2001, de 21 de Agosto) supuxo o estímulo que se necesitaba para impulsar a política galega de protección da natureza, e a entrada na que poderíamos chamar *modernidade* nesta materia.

Pero tamén é conveniente analizar a proporción de superficie protexida que aporta cada figura para comprender mellor a importancia de cada unha na Rede Galega de ENP. Imos ocuparnos deste tema a continuación.

4.4.2 O papel das figuras protectoras

No transcurso dos parágrafos precedentes enumeramos as figuras de protección que recolle a Lei 9/2001 e as funcións que o texto legal especifica para cada unha delas, de maneira que non imos voltar a este terreo. Nos parágrafos que seguen a continuación imos resumir en breves palabras qué papel xoga cada unha das figuras actualmente na Rede Galega de ENP, é dicir, fixarémonos na súa representatividade e importancia en función de se existen ou non ENP con estas figuras, cuántos son e a superficie que ocupan (Figura Nº5).

a) Reserva Natural

Por agora, esta figura non foi empregada en ningún ENP galego. Resulta complicado afirmar cales poden ser os motivos de tal carencia pero, a risco de seren atrevidos, pensamos que pode indicar dúas cousas: ou que non existen en Galicia territorios suficientemente ben conservados para acceder a esta figura protectora (cousa que dubidamos), ou que ata o momento non se estimou oportuno aplicala por resultar demasiado restritiva (a opción máis realista na nosa opinión).

b) Parque

Sen ser a figura que a día de hoxe máis superficie protexida abarca (aproximadamente o 10% do total), sí é a máis senlleira e representativa, a máis “visible” de cara ó cidadán, e seguramente seguirá figurando con este papel no futuro. Os ENP máis coñecidos en todas partes son os Parques, e Galicia non é unha excepción a esta regra universal. Mesmo moitos ENP que non posúen esta categoría son chamados “Parques” por moita xente, asociando esta figura con calquera ENP (ver Figura Nº5 e Táboa Nº4).

Nestes intres, os sete Parques de Galicia suman unha superficie de algo máis de corenta mil hectáreas (41.807 para ser exactos)¹⁶. Baixo a súa protección atopamos territorios diversos, dende áreas de montaña cun patrimonio natural e cultural sobresalientes (Xurés, Invernadeiro, Enciña da Lastra) ata grandes formacións vexetais autóctonas (Fragas do Eume), pasando por espazos litorais ecoloxicamente valiosísimos (Corrubedo e Illas Atlánticas), conformando unha síntese aínda incompleta do máis senlleiro da natureza galega: o monte, o mar e as formacións vexetais autóctonas. Estes ENP serán obxecto de estudo no presente traballo de investigación pola súa maior importancia como lugares preferentes de ocio, educación e interpretación ambiental, e polo tanto, cun uso público máis desenvolvido.

c) Monumento Natural

Catro dos monumentos declarados en Galicia (Souto da Retorta, Souto de Rozabales, Fraga de Catasós e Carballa da Rocha) protexen formacións arbóreas de notable porte e lonxevidade, mentres que os tres restantes (Costa de Dexo, Praia das Catedrais e Pena Corneira) outorgan amparo a formacións de gran beleza paisaxística e

¹⁶ Se ben algúns ENP protexen tanto superficie terrestre como mariña, neste caso concreto só facemos referencia á superficie terrestre, da que sí se coñecen datos exactos.

gran importancia xeolóxico-xeomorfolóxica (ver Figura N°5 e Táboa N°4). Ó mesmo tempo, existe en Galicia unha lista de Árbores Senlleiras, conformada por formacións arbóreas valiosas ou conformadas por exemplares de gran porte ou de gran lonxevidade, corpulencia, e/ou moi importantes dende o punto de vista etnográfico e cultural polas lendas e tradicións que se asocian a eles. Moitos deles poden aspirar a converterse en Monumentos Naturais nos próximos anos. Tamén irán incorporándose certos lugares de Galicia valiosos dende o punto de vista xeolóxico; así aconteceu con formacións rochosas como Pena Corneira que ven de ser declarada baixo esta figura de protección, e o mesmo pasará con lugares como as Covas do Rei Cintolo e outros enclaves de similares cualidades.

Nestes intres, en torno a mil trescentas hectáreas están amparadas por esta figura protectora, pouco relevante cuantitativamente pero trascendental como medio de salvagarda das pequenas marabillas naturais espaxadas por todo o territorio galego.

d) Zona de Especial Protección dos Valores Naturais

A gran maioría do territorio protexido de Galicia conta con esta figura protectora, en torno ó 70% da superficie, o que significa que os compoñentes fundamentais da Rede Galega de ENP forma parte ó mesmo tempo da Rede Natura 2000 (ver Figura N°5 e Táboas N°3-A e 3-B). En consecuencia, unha mostraxe ampla dos ecosistemas e medios naturais de Galicia, xunto co máis selecto das súas paisaxes, quedan protexidas por esta figura. Trátase, nembargantes, dunha figura protectora que ata certo punto exerce de contedor provisional para os espazos Natura 2000 entre tanto non se defina un estatus definitivo para cada caso concreto, é dicir, establecer a figura protectora da lexislación vixente (Parque, Reserva, Monumento, etc) que se lle adxudicará a cada espazo¹⁷.

Isto só nos permite intuír vagamente o formidable reto que supón a futura planificación e xestión deste territorio (salvo nos casos en que estes espazos se solapan con outros xa preexistentes), tarefa que se presenta de titánicas proporcións¹⁸. Para comezar, agarda un inmenso traballo de información ó público sobre Natura 2000, que actualmente é unha grande descoñecida mesmo para as Administracións Locais (a opacidade co que se configurou e aprobou Natura 2000 é un dos seus aspectos máis

¹⁷ Ademais da distinción como ZEC (Zona de Especial Conservación), que adquiren os lugares Natura 2000 tan pronto como a proposta de LIC's conta co visto e prace das autoridades comunitarias.

¹⁸ O reto da implantación e posta en funcionamento de Natura 2000 é un problema común para toda España que Mulero (2004) detecta claramente, sinalando exactamente os mesmos problemas que observamos en Galicia.

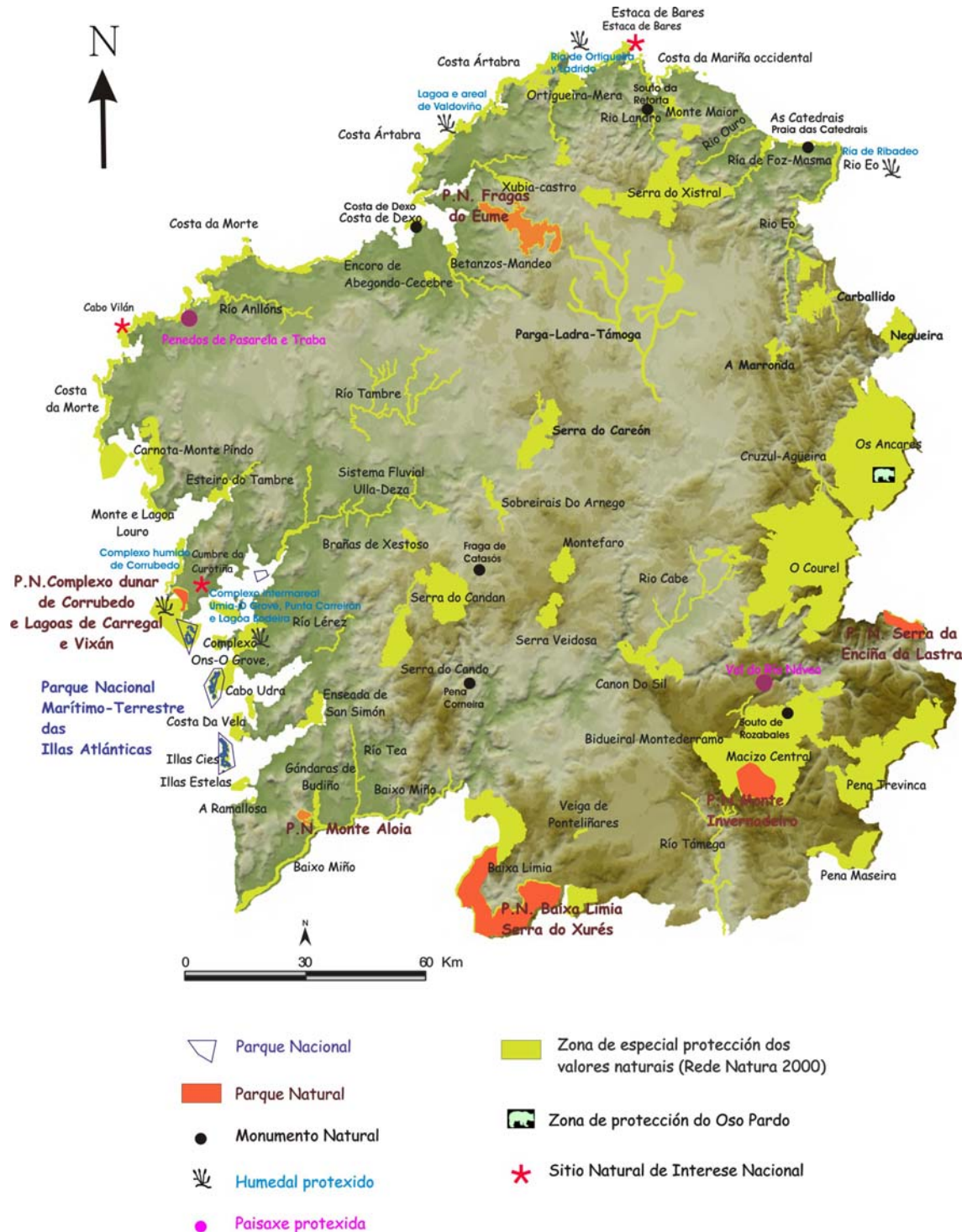
criticados dende o seu mesmo nacemento). Tamén será tarefa complicada vencer os grandes receos que ten espertado entre as poboacións residentes, temerosas de que as súas actividades cotiás queden comprometidas e que, por outra parte, ficaron absolutamente ignoradas no proceso declaratorio da Rede e non teñen a máis mínima información a propósito do que significa. Ademais disto, tamén queda pendente levar a cabo a elaboración dos plans e programas de xestión, e sobre todo a súa posta en marcha efectiva e a súa incorporación na Rede Galega de ENP e na trama territorial en xeral, amén da dotación orzamentaria e de persoal que precisarán ata atinxir o nivel de xestión activa. As dificultades agudízanse se temos en conta a gran cantidade de fondos que serán precisos para levar adiante esta empresa, e que actualmente son cáseque inexistentes, algo que a nova lei estatal pretende solucionar alomenos en parte coa creación dun fondo específico para financiar estes traballos. De feito, a UE non consignou unha partida orzamentaria específica para Natura 2000 e a súa xestión, de xeito que corre serio perigo de non poder ser levada adiante en boas condicións. As protestas e críticas son moi comúns (MULERO, 2002, 2004; DIEGO e GARCÍA. 2007) e todas elas sen excepción sinalan na mesma dirección: Natura 2000 é un proxecto moi ambicioso, pero asentado sobre unhas bases de funcionamento moi pouco sólidas. Porén, sen dúbida algunha, o futuro das políticas protectoras pasarán necesariamente pola nova realidade de Natura 2000.

e) Humidais Protexidos

A totalidade dos humidais galegos de importancia internacional (humidais Ramsar) están incluídos nesta categoría protectora (cáseque oito mil hectáreas) (ver Figura Nº5 e Táboa Nº4). Xa que logo, son espazos que gozan dun estatus importante pois contan con varias figuras protectoras ó mesmo tempo (ademais de Humidal Protexido e Humidal Ramsar están incluídos en Natura 2000 ou mesmo son Parques Naturais como o caso de Corrubedo). Poñen a salvo espazos litorais de gran valor ecolóxico aínda non estragados pola voracidade construtora que serven como lugares de paso e aniñada de multitude de aves, como criadeiro e sostén de varias especies de peixe e marisco importantísimas para a economía galega, e como hábitat natural de raras especies vexetais. Existe tamén un inventario de tódolos humidais existentes en Galicia mencionado en apartados previos deste capítulo, o que non supón que os lugares recollidos nel posúan unha figura protectora pero sí que existe constancia da súa existencia e, polo tanto, cabe a

posibilidade de arbitrar medidas de salvagarda ante probables accións que os poidan poñer en perigo, así como unha futurible adxudicación dunha figura protectora.

Fig. N°5. Rede Galega de Espazos Naturais Protexidos

Fonte: base cartográfica SITGA (Sistema de Información Territorial de Galicia). Elaboración propia

f) Paisaxe Protexida

En numerosas oportunidades se fixo mención á ambigüidade da definición e os obxectivos desta figura como principal motivo das reticencias que houbo para aplicala. Coa aprobación da Lei da Paisaxe de Galicia foron declarados os dous primeiros espazos baixo esta figura: Val do Río Návea, e Penedos de Pasarela e Traba (ver Figura Nº5 e Táboa Nº4). Este feito estivo tamén axudado polo importante axuste que sufriu a figura na nova lei estatal, máis concreta e esclarecedora, na que se toman os preceptos do Convenio Europeo da Paisaxe, recen ratificado por España, como referencia a seguir.

E quédanos por facer unha breve mención ás dúas figuras protectoras restantes, que non quedan incluídas na Rede Galega de ENP.

g) Espazo Natural de Interese Local

Figura que ven de ser empregada por vez primeira no Concello de San Cibrao das Viñas (enclave de Voutureira), que pode ter unha importancia destacable para outorgar protección a certos enclaves concretos de concellos onde os apetitos urbanísticos poñan en perigo lugares de valor natural notable. Nembargantes, segue sendo unha completa incógnita a súa aplicación práctica e o grao de asentamento que chegará a ter.

h) Espazo Privado de Interese Natural

Outra figura recen aplicada (no concello de Oia, no lugar chamado Sobreirais do Faro) e cun futuro aínda incerto. Neste momento goza de respaldo directo da nova lei estatal, que avoga polo fomento da Custodia do Territorio como unha fórmula a potenciar de protección do patrimonio natural. Queda por ver ata qué punto os particulares e as entidades privadas máis interesadas nestas cuestións se involucran na súa aplicación en territorio galego.

Nos últimos anos, xa que logo, coa entrada en vigor do novo marco legal autonómico, comezou a aplicarse unha verdadeira política galega de Espazos Naturais Protexidos. Algo tan necesario na xestión destes lugares como a súa estruturación en rede púxose en marcha coa lei autonómica, que no seu articulado inclúe a creación da Rede Galega de Espazos Naturais Protexidos. Isto provocou as primeiras actuacións concretas, tales como a instalación dunha sinalética común nos Espazos Protexidos,

melloras na información (folletos informativos, planos e publicacións dispoñibles tanto en formato papel como colgados na web, etc); en suma, profundar na idea de dar unha imaxe *de marca* e homoxénea dos Espazos Protexidos de Galicia. Pero só son os primeiros pasos xa que, como sinalamos antes, falta establecer un Plan de Rede que convirta en algo máis palpable, efectivo e real a Rede Galega de ENP.

Pero non todos os espazos protexidos que temos en Galicia naceron por iniciativa propia. Actualmente, posuímos catro territorios que a UNESCO declarou como Reservas da Biosfera: Terras do Miño; Ancares lucenses e Montes de Navia, Cervantes e Becerreá; Área de Allariz; e Río Eo, Oscos e Terras de Burón, ésta última compartida con Asturias. Esta figura protectora de rango internacional é outorgada pola UNESCO a aqueles espazos que, ó seu xuízo, constitúen un bo exemplo das harmoniosas relacións entre o home e o medio natural, e polo tanto son escenarios privilexiados onde o desenvolvemento sustentable é unha realidade. Todos eles se solapan total ou parcialmente con ENP xa existentes, e contan polo tanto cunha distinción engadida de prestixio mundial que deben aproveitar. Non obstante, convén aclarar que a Federación EUROPARC non considera estes territorios como ENP (Anuario EUROPARC 2007), e a tal efecto non os inclúe nas súas estatísticas. Posto que na nosa pesquisa seguimos en gran parte dos casos as indicacións deste organismo, neste caso tamén o faremos e polo tanto non imos incluír no noso estudo estas figuras internacionais. Porén pensamos que é importante mencionar a súa existencia, xa que poden xogar un papel importante no ámbito da protección da natureza en Galicia, canalizando actividades de uso público e grandes apoios de importantes grupos de presión de ámbito mundial no eido do medio ambiente en prol da protección dos valores naturais galegos (non esquezamos o valor simbólico das Reservas da Biosfera e a máis que posible repercusión mundial que acadaría calquera impacto grave sobre unha delas).

4.4.3 Tipoloxía de Espazos Protexidos en Galicia segundo as súas características naturais e humanas

Os ENP galegos non só se deben catalogar e valorar en función da figura protectora que posúen, senón tamén segundo as características do territorio protexido dende o punto de vista natural e humano. Dicimos aínda máis: esta clasificación ten máis importancia que a baseada únicamente na figura protectora, posto que espazos con idéntica figura protectora poden salvagardar territorios ben distintos entre sí, con

características contrastadas e necesidades de xestión opostas: non se pode manexar igual un amplo ENP ubicado nunha comarca rural de montaña que outro situado na franxa litoral que se encontre real ou potencialmente asediado por usos do solo diversos, por poñer dous exemplos contrastados pero reais (véxanse os casos dos Parques Naturais de Corrubedo e do Xurés).¹⁹

Por outra banda, é unha clasificación da máxima utilidade pois ó ter en conta as características naturais reflexa dun xeito máis exacto o grao de protección do que gozan os diversos ecosistemas e territorios de Galicia. Nesta maneira de proceder imos seguir o exemplo de traballos previos coma o de Mulero (2001), que establece unha clasificación dos ENP andaluces baseada nestes criterios, e tamén seguiremos a Maurín (1999), que centrándose nos ENP asturianos detecta e sinala diferenzas na proporción de territorio protexido e no grao de protección entre uns sectores e outros do Principado en función das características naturais e socioeconómicas.

A grandes rasgos, tendo en conta a extensión que ocupan e o seu número, en Galicia existe unha clara diferenza entre Espazos Naturais Protexidos situados en territorios costeiros e outros, en xeral máis extensos, que se localizan en comarcas montañosas moi pouco poboadas. Mesmo podemos falar dunha terceira variante, os cursos fluviais, cunha numerosa e significativa presenza. Porén, tampouco é incorrecto falar dunha dicotomía litoral-interior en canto á tipoloxía da gran maioría dos Espazos Naturais de Galicia que, de tódolos xeitos, pensamos que se poden subdividir nun total de tres tipos: tramos de litoral, amplos espazos de montaña, e cursos fluviais. Iremos vendo a continuación cada un destes conxuntos, explicaremos brevemente cales son as súas características, a súa importancia na Rede Galega de ENP (en extensión territorial e ecosistemas que protexen), faremos un breve bosquejo das características sociais dende o punto de vista demográfico e económico, e tamén veremos o tipo de xestión que posúen e/ou suxerimos deberían aplicar no ámbito do uso público.

Porén, antes de pasar a tratar un por un as diferentes variedades de ENP e a lista completa actualizada dos que ata agora están declarados, hai que comezar por facer unha serie de puntualizacións sobre as fontes de información que imos manexar. As dúas principais fontes existentes a día de hoxe sobre os ENP españois son as bases de datos dos organismos xestores (o Ministerio de Medio Ambiente para os Parques

¹⁹ A propósito das dispares funcións que unha mesma figura protectora pode exercer e os problemas que isto ocasiona recomendamos consultar, unha vez máis, a Mulero (2002), que fai unha esclarecedora e brillante exposición desta realidade para o conxunto de España.

Nacionais e as Consellerías de Medio Ambiente ou similares das diferentes CCAA no caso do resto de ENP), e a base de datos do organismo EUROPARC, que recolle os datos da totalidade dos ENP españois. En principio poderíase utilizar indistintamente calquera das dúas fontes, posto que EUROPARC toma os datos que lle proporcionan os organismos xestores para manter e actualizar a súa base de datos; é dicir, a orixe de tódolos datos é o mesmo: os departamentos administrativos encargados da xestión dos ENP. Isto significa que para os ENP galegos, EUROPARC toma os datos da Consellería de Medio Ambiente, que á súa vez publica tamén os rexistros polo seu lado.

Pero as cousas non son tan simples. A xeito de curiosidade, decidimos cotexar os datos que ofrecen ambas bases, e sorprendentemente atopamos non poucas discrepancias. En primeiro lugar chamou a nosa atención que certos ENP recollidos na base de EUROPARC non aparecen na base da Consellería, e resulta máis sorprendente aínda tratándose de espazos moi importantes no contexto galego (o Macizo Central e os Canóns do Sil son os exemplos máis salientables) Imos supoñer que se trata dunha errata ou descoido da Consellería, pois tales espazos non nos consta que fosen eliminados da Rede Galega²⁰. Aparte, tamén atopamos importantes diferenzas no tocante ás cifras de superficie protexida de varios ENP entre as dúas bases de datos, algunha delas de ata varios centos de hectáreas. Sirva un dato para reflectir o que acontece: mentres a suma da superficie de tódolos espazos Natura 2000 segundo os datos proporcionados pola Consellería é de 371.228 hectáreas, EUROPARC obtén unha cifra de 383.262 (unhas 12.000 hectáreas de diferenza). Isto é importante porque implica contrastes notables que teñen repercusións na importancia de certos ENP (no tocante á superficie que protexen) e na superficie protexida total de Galicia. Cabe pensar que estas discrepancias sexan debidas a reaxustes nas superficies dos ENP produto de medicións máis precisas naqueles casos onde as diferenzas se limitan a unhas poucas ducias de hectáreas, se ben nos casos onde as discrepancias son de varios centos de hectáreas tamén é posible que houboese cambios na extensión real protexida por diversas causas (alegacións de grupos ecoloxistas ou da propia UE demandando ampliacións da Rede Natura 2000, efectos dos incendios forestais reducindo outras).

Outro delicado problema témolo cos espazos protexidos do litoral. A gran maioría deles protexen tanto superficie terrestre como marítima, polo que nas estatísticas debe reflectirse o desglose de cada unha delas. EUROPARC sí ofrece na súa base de datos a

²⁰ Esta chamativa errata foi corrixida. Actualmente, os dous espazos figuran no listado de ENP facilitado pola páxina web da Consellería do Medio Rural.

superficie terrestre e mariña de cada un dos ENP litorais, pero non acontece o mesmo cos datos da Consellería. Existen certos espazos onde só se publica a superficie total, de maneira que resulta imposible saber o reparto entre terrestre e mariño.

En vista deste estado de cousas, tomaremos como referencia para as superficies totais dos ENP aquelas que publica a Consellería de Medio Ambiente, é dicir, teremos en conta a fonte de datos oficial. No tocante á superficie terrestre e mariña dos ENP litorais, e vistas as discrepancias na superficie total entre EUROPARC e a Consellería, imos obrar con cautela e só falaremos da superficie total, única que coñecemos con certeza.

4.4.3.1 Os espazos protexidos costeiros. Protección dos humidais e dos últimos tramos litorais ben conservados:

Na franxa costeira Atlántica, o denominado “Eixe Urbano Atlántico” de Galicia, atópase unha boa parte da poboación, da actividade económica e do dinamismo social do Noroeste peninsular. É un espazo en xeral densamente poboado e urbanizado, cunha respectable actividade fabril (focos industriais de A Coruña, Ferrol e Vigo), e afectado en certos lugares dun proceso urbanizador endemicamente desordenado (de novo os casos da Coruña e Vigo coas súas áreas metropolitanas, amén do conxunto das Rías Baixas). Nesta categoría pódese enmarcar tamén o litoral da Mariña de Lugo, bastante poboado e crecentemente urbanizado, particularmente nos últimos anos.

Contrastan con este panorama o litoral da Costa da Morte, situado no extremo NW da comunidade, e a gran maioría do litoral setentrional, espazos que se mantiveron bastante á marxe dos procesos de desenvolvemento pola súa excéntrica posición e a súa lonxanía (comunicacións difíciles), ademais de ser un litoral onde escasean os abrigos naturais e resulta complexo instalar portos. Estas costas destacan polos seus grandes valores estéticos (bravura, paisaxe agreste, ruralidade), e os mitos e lendas tecidos ó redor deles polo imaxinario colectivo.

Antes da inclusión dos LIC dentro da Rede Galega de Espazos Protexidos, só gozaban de protección algúns arquipélagos costeiros relevantes como as Illas Cíes, ou humidais costeiros como Corrubedo ou o Complexo Umia-Grove, enclaves costeiros bravíos (Estaca de Bares e Cabo Vilán), máis algún espazo montañoso próximo ó litoral que resultaba emblemático (os casos de Monte Aloia e a Curotiña), por citar os exemplos máis sobresalientes. Eran pois actuacións moi puntuais. En contraste, coa

inclusión dos LIC, a conservación de espazos litorais, notablemente ampliada, xira en torno a dúas pautas: o reforzamento e a ampliación da protección dos humidais costeiros coa inclusión da totalidade dos que existen na franxa litoral, e a protección de todos aqueles tramos máis agrestes que, por norma xeral, se manteñen nun mellor estado de conservación tales como a Costa da Morte, a Costa Ártabra, o litoral Norte (Ortegal-Bares), e certos tramos acantilados de costa das Rías Baixas que aínda permanecen pouco alterados como a Costa da Vela ou Cabo Udra (ver Figura Nº5).

Os espazos protexidos litorais acadan en Galicia un total de 44.310 hectáreas (en torno ó 12% do total)²¹, que non só se estenden por terra firme, senón tamén por fondos mariños de gran valor ecolóxico. Polo tanto, en canto á superficie baixo protección cabería distinguir entre a terrestre e a mariña. Pero tal como sinalamos anteriormente, esta misión faise sumamente complicada. A base de datos de EUROPARC fai distincións entre superficie terrestre e marítima, mentres a Consellería de Medio Ambiente só aclara para algúns destes espazos a superficie mariña que protexen pero non para todos, e coidamos que nalgún dos que non se especifica se existe sí a posúen. En consecuencia, tampouco podemos optar por estudar tan só a superficie terrestre ante a existencia de varios casos nos que non se distingue a superficie mariña e terrestre. É un serio contratempo porque sería do máximo interese coñecer con precisión este dato, xa que non hai dúbida que a parte terrestre destes ENP litorais é a que ten verdadeira repercusión sobre o uso público (as excursións en barco para ver fauna mariña a penas están nunha fase embrionaria do seu desenvolvemento). Teremos pois que quedarnos coas cifras de superficie total, aínda sendo enganosas, por ser as únicas que coñecemos con seguridade.

A implicación práctica derivada da protección destes lugares é ben clara. Ademais da evidente salvagarda dos espazos mellor conservados e paisaxísticamente máis valiosos que existen na costa galega, con esta acción procúrase poñer couto ás variadas ameazas que pesan sobre estes lugares:

1. Os apetitos urbanísticos que xa fixaron a súa atención sobre amplos tramos da franxa litoral cun modelo de desenvolvemento depredador de solo e recursos que toma o estilo de urbanización a ultranza do Mediterráneo como modelo. Grandes

²¹ Lembre o lector que se toma en conta o total da superficie protexida, incluída terrestre e mariña, dado que os datos oficiais non dividen ámbalas dúas. A proporción de tódolos demais tipos toma como referencia este total.

urbanizacións comezaron a medrar da noite para a mañá en comarcas litorais antes moi pouco alteradas como a Costa da Morte e sobre todo A Mariña de Lugo. A actual crise do sector da construción posiblemente ralentice este proceso que semellaba imparable.

2. As grandes cetáreas: a esquilmación dos caladoiros de pesca leva a procurar solucións para o abastecemento de peixe, e a instalación de cetáreas é unha das máis adecuadas. O problema ven cando se emprazan en lugares onde o seu impacto estético resulta tan grande que dana gravemente os valores naturais de enclaves de gran beleza, como a instalación que xa está funcionando en Cabo Vilán. Aparte do dano estético, a penas crean postos de traballo a cambio do impacto que xeran (semella que moitas outras poderían abrir en anos vindeiros en caso de non cambiar as orientacións oficiais).
3. A instalación de parques eólicos, que dun xeito similar ó que acontece coas áreas de montaña, comezaron a proliferar pola maioría dos espazos litorais máis ventosos de Galicia. O impacto estético e visual resulta moi evidente.
4. Os frecuentes verquidos de substancias contaminantes de todo tipo. Hai que ter presente que Galicia se atopa no lugar de paso dunha das rutas marítimas máis transitadas do mundo como é a do Atlántico Norte, que comunica Europa e América. Por ela pasan a diario multitude de buques que transportan todo tipo de mercadorías, algunha delas perigosa e contaminante (substancias químicas, hidrocarburos, etc). Con certa frecuencia, algún destes buques sofre un accidente fronte ó litoral galego en temporada de tempestades e provoca graves catástrofes medioambientais. A relación de buques afundidos está ben presente na memoria colectiva dos galegos: *Urquiola*, *Casón*, *Mar Egeo*, *Prestige*. A día de hoxe o perigo segue axexando, e os medios para reducir os seus efectos seguen sendo ben precarios.
5. Certas infraestruturas e obras públicas que non respectan nin o máis mínimo o entorno litoral e lle causan un dano enorme. Podemos citar a proliferación de portos deportivos e paseos marítimos que non teñen en conta as dinámicas das correntes e os procesos de arrastre e sedimentación, con consecuencias moi

negativas (desaparición de praias, destrución de paseos marítimos durante os temporais); ademais do sangrante caso dos portos exteriores de Ferrol e A Coruña, situados moi preto un do outro nunha das decisións máis absurdas e incomprensibles que se teñen tomado nos últimos anos en Galicia.

Por outra parte, tamén se pretenden protexer importantes espazos litorais que serven de criadeiro para diversas especies de peixe e marisco moi importantes para a frota pesqueira galega. Estas políticas deben ser completadas en fases sucesivas pola implantación da nova figura estatal de Área Mariña Protexida, que procura tamén evitar a esquilmación dos mellores caladoiros da nosa plataforma continental.

Ó noso entender, nas comarcas litorais máis urbanizadas e poboadas, a función primordial dos Espazos Protexidos debe centrarse na protección -valla a redundancia- do propio espazo, acosado polos máis diversos usos (construción, infraestruturas, industria, turismo masivo), da súa biodiversidade e dos servizos ambientais que proporciona (a función de criadeiro da que antes se falou), ademais proporcionar un escenario idóneo para a educación ambiental da poboación. Ata aquí, nada novo do que non se teña falado en numerosas ocasións. En cambio, nos litorais menos humanizados, ademais de todos estes elementos, entra tamén en xogo a promoción da paisaxe e da natureza como recurso turístico, é dicir, entender o territorio como patrimonio, como o principal activo con valor de uso e non con valor de cambio. En efecto, nestes lugares pódese promocionar unha tipoloxía de turismo que nada teña que ver co tradicional recreo masivo de sol, praia e adosado, e que pola contra procure o contacto cunha natureza agreste, ademais do goce dos produtos tradicionais do lugar (os froitos do mar frescos obtidos nos portos pesqueiros, de calidade reputada internacionalmente), e das formas de vida mariñeiras, ofertas todas elas moi demandadas polo turista actual (existen experiencias deste tipo en marcha: o caso dos mariñeiros de Lira é o exemplo a seguir). É o mellor camiño para ofertar unha protección efectiva destes lugares, doutra forma irremediabilmente engulidos por unha feroz competencia de usos nun prazo de tempo non moi longo.

4.4.3.2 Os espazos protexidos interiores. Protección dos principais sistemas montañosos e impulso das áreas rurais máis deprimidas

A práctica totalidade dos sistemas montañosos de Galicia están protexidos (ver Figura Nº5). Tanto o gran espazo montañoso Ancares-Courel coma o Macizo Central de Ourense e Pena Trevinca, que constitúen os grandes espazos da montaña galega, emblemáticos e lendarios, quedan protexidos pola Rede Natura 2000 e ademais serán proximamente declarados Parques Naturais. Pero tamén o resto de sistemas montañosos están representados: o Xistral nas Serras Septentrionais; o Careón, o Faro ou o Candán na Dorsal Meridiana; o Xurés no extremo Sur, etc. Mesmo podemos incluír nesta categoría ó Monumento Natural da Serra de Pena Corneira a tenor da súa notable extensión (preto de mil hectáreas). Todos eles xuntos constitúen a gran maioría da superficie protexida da comunidade, e albergan algún dos espazos mellor conservados e máis ricos paisaxística e bioloxicamente da rexión. Tamén acollen, paralelamente, os espazos rurais máis tradicionais, o que implica que son os que mellor manteñen os seus sinais de identidade sociocultural e, ó mesmo tempo e por desgraza, os máis regresivos social e demograficamente, sufrindo un proceso de abandono e avellentamento intenso e imparable desde hai décadas (CABALAR et al, 2007) como se tivo ocasión de comprobar en apartados previos.

É tradición no ámbito da protección da natureza ter nos ámbitos de montaña un referente espacial de primeira magnitude. Adoitan ser estes os espazos que albergan boa parte do territorio baixo protección, xa que pola impronta pouco intensa da ocupación humana (nunca moi numerosa e técnica pouco agresiva), o grao de naturalidade e biodiversidade é moi alto, de xeito que se caracterizan pola gran beleza paisaxística que encerran e o seu elevado valor natural e cultural. En Galicia con todo, ata a inclusión dos LIC na rede de espazos protexidos, a presenza dos espazos de montaña era case testemuñal. A excepción constituíana o Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés, declarado en 1993, e o Parque Natural do Invernadeiro, declarado o ano 1997.

A partir de agora, en cambio, a montaña galega queda baixo protección, e isto supón un reto formidable. Estamos falando de grandes extensións de terreo nas que, como xa dixemos, existen graves procesos de abandono da actividade agrogandeira e de despoboación que as diferentes actuacións que ata o momento se levaron a cabo non son capaces de frear. Ó mesmo tempo, case todos estes espazos están pendentes de

planificación (Plans de Ordenación e Plans de Xestión, necesarios para o seu funcionamento), o que engade dificultade ó camiño a seguir.

Estes territorios concentran a gran maioría da actual superficie protexida da Rede Galega. Segundo as cifras aportadas pola Consellería de Medio Ambiente, a totalidade dos ENP en áreas de montaña suman 290.432 hectáreas (preto do 80% da superficie total protexida), dos que máis de cen mil corresponden ó gran espazo Ancares-Courel. Porén, outros espazos tamén presentan superficies notables (véxase táboa N°5-B), especialmente na montaña oriental e meridional.

Toda actuación que procure a revitalización das áreas rurais ten que pasar por outorgarlle viabilidade e rendibilidade económica ás súas funcións tradicionais, é dicir, agricultura, gandería e silvicultura. Sen iso é practicamente imposible o seu mantemento. Estas actividades son as que moldearon a paisaxe rural ao longo dos séculos, máis aínda en espazos de montaña, o que significa que se ó fin se abandonan, a paisaxe destes lugares tal como a coñecemos deixará de existir. Non queda máis opción, xa que logo, de procurar que estas actividades permanezan. Ó mesmo tempo, e aproveitando o tirón da presenza de Espazos Naturais Protexidos, deben cobrar protagonismo actividades complementarias das anteriores como a hostalería e as actividades ó aire libre como deportes de aventura e actividades de educación e sensibilización ambiental (CABALAR et al, 2007). En síntese, o que debe perseguirse é procurar a inserción destes territorios nas dinámicas do mundo actual asignándolles un papel a representar no escenario social e económico contemporáneos senón se quere que amplos espazos fiquen irrelevantes e finalmente abandonados por inservibles, arrombados no recuncho máis esquecido dos perdedores do sistema-mundo.

O antedito non supón ningunha novidade. Hai xa tempo que estas formulacións son as dominantes á hora de planificar os Espazos Naturais Protexidos de montaña, e de feito aplícanse en moitos lugares desde hai anos. Con todo, en Galicia estas actuacións están aínda sen aplicar ou ben nunha fase embrionaria do seu desenvolvemento. Este feito, que en principio pode supoñer un serio contratempo, no fondo pode ser unha gran vantaxe. Considerando que a planificación destes espazos está por facerse, pódese aprender moito da experiencia doutros lugares que xa posúen unha longa bagaxe para aplicar os seus puntos positivos e evitar caer nos seus mesmos erros. En resumo, pódese elaborar unha planificación madura na súa concepción que pode resultar exitosa.

No entanto, estes espazos non están nin moito menos exentos de ameazas e impactos negativos de importancia. Aínda que non son moi numerosos, algúns deles son

de gran magnitude e de difícil corrección. Podemos mencionar como os máis importantes os seguintes:

1. Os parques eólicos: aínda recoñecendo que implantar fontes de enerxía alternativas é unha necesidade real e urxente, o caso dos parques eólicos resulta en certos lugares claramente negativo. Amén do evidente impacto visual que xeran, tamén afectan á fauna, sobre todo ás aves, que poden verse molestadas en certos casos pola presenza destas instalacións. Pero tamén danan valiosos ecosistemas de montaña, como é o caso das turbeiras de cobertor. As labouras necesarias para a apertura das pistas de acceso e a propia instalación dos muíños implican remexido e escavación de grandes volumes de terras, traballos causantes dos danos, nalgún caso irreversibles, que sofren ecosistemas tan valiosos como os que citamos anteriormente.
2. Os incendios forestais: recorrente problema dos montes galegos. É verdade que a súa utilización por parte dos gandeiros para proporcionar alimento ao gando non é nova, mais a gran maioría dos lumes que asolan actualmente os montes de Galicia teñen a súa orixe na deficiente xestión dos mesmos. Obxecto en tempos non moi afastados dunha política de plantación de especies de crecemento rápido como o piñeiro e o eucalipto que son claramente pirófitas (arden con facilidade), e agora totalmente abandonado ó deixar de cumprir o seu papel no sistema agrogandeiro, o monte galego é un polvorín cheo de axentes combustibles que facilitan a propagación do lume. Miles de hectáreas arden todos os anos en Galicia, e é case seguro que seguirán facéndoo de non mediar un cambio radical das circunstancias e das políticas forestais, que procuren no monte un valor que sí ten, para que non fiquen abandonados á súa sorte. Estas medidas deben pasar pola combinación de varios aproveitamentos complementarios: a explotación sostible e planificada da riqueza madeireira sería a máis evidente, máis tamén o aproveitamento da biomasa para combustible, alimentación para o gando, lugar de pastoreo extensivo, produtos alimentarios de gran calidade como castañas, cogomelos e froitos silvestres, etc.
3. As canteiras: un dos problemas máis graves de certos espazos de montaña en Galicia. Algunhas áreas de montaña do Leste da rexión, como é o caso do

Courel, están gravemente danadas en certos sectores por inmensas canteiras de lousa a ceo aberto. Estas enormes cicatrices supoñen un impacto paisaxístico brutal, e tamén os seus residuos (lodos que contaminan os cursos fluviais) resultan moi perxudiciais. Ademais, logo do seu abandono, resulta difícil recuperar ambientalmente o lugar. Hai que ter presente que a actividade económica e os empregos que proporcionan son vitais para os concellos onde se sitúan, pero moito nos tememos que se trata dun esplendor a curto prazo que no futuro se transformará en penuria en canto remate a extracción. Estaremos daquela ante un escenario de total abandono que deixará tras de sí un territorio roto e totalmente improdutivo.

Xa que logo, é moi necesario que exista un plan de xestión nestes lugares, para evitar que estes feitos acontezan. Nalgún caso, por desgraza, o dano xa está feito, pero é posible evitar que outros lugares sufran o mesmo destino.

4.4.3.3 Os principais cursos fluviais: salvagarda do “sistema nervioso” de Galicia. Aplicación práctica do concepto de corredor ecolóxico

No país dos mil ríos non podían quedar á marxe da Rede de ENP os cursos fluviais máis importantes. Dadas as abundantes precipitacións que proporciona o clima oceánico que caracteriza o NW peninsular e o substrato litolóxico impermeable da maioría do territorio, Galicia conta cunha vasta rede fluvial, composta na súa maioría por pequenos cursos de auga (regatos), tributarios de ríos máis importantes que adoitan non ser moi longos coa excepción do sistema Miño-Sil.

Para Galicia, os ríos sempre foron moi importantes. Non só proporcionaron auga para regar, senón tamén enerxía para producir fariña nos muíños e traballar os metais nas ferrerías. Eran pois parte fundamental da engrenaxe económica do mundo rural, e teñen unha importancia patrimonial e xa que logo cultural enorme. Por desgraza, hoxe en día a gran maioría das infraestruturas relacionadas co aproveitamento da auga están abandonadas, pois as funcións que desempeñaban foron asumidas por instalacións fabrís. Ao mesmo tempo, outros elementos de enorme valor son construcións de enxeñería civil como as pontes, as canalizacións (presas de rego), os lavadoiros, os abrevadoiros para gando, etc, que nos falan das nosas raíces culturais e da nosa ancestral relación simbiótica cos ríos.

Paralelamente, non pode esquecerse a súa riqueza natural: os bosques de ribeira e os seus ecosistemas asociados están presentes en toda Galicia, así como unha relativamente abundante fauna acuícola (aínda que seriamente afectada pola contaminación e as modificacións artificiais dos cursos). Non se pode esquecer tampouco o auxe de diferentes modalidades deportivas que teñen nos ríos o seu escenario: rafting, barranquismo, piragüismo.

A isto úneselle unha función nova, en auxe desde hai certo tempo no ámbito da protección da natureza; referímonos ao concepto de *corredor ecolóxico*. En efecto, nas políticas de conservación da natureza resulta de capital importancia evitar que os ENP queden illados, cerrados sobre si mesmos, e para evitar isto inténtase que estean conectados entre si, de tal xeito que os *fluxos* de materia e enerxía e o tránsito de especies animais e vexetais sexan factibles (permeabilidade do territorio). Con este fin, establécense unha serie de *corredores* polos que animais e plantas poden desprazarse dun lugar a outro sen obstáculos e sen grandes perigos. Un dos espazos máis propicios para establecer corredores son os cursos fluviais, precisamente por ser vías de comunicación entre territorios distantes entre sí, tanto a través do propio caudal de auga como a través das súas marxes (o bosque de ribeira especialmente). Máis aínda: a nova lei estatal ratifica esta visión ó contemplar os corredores ecolóxicos no seu articulado como parte integrante das políticas de protección da natureza.

Deste xeito, cáseque a totalidade dos principais ríos de Galicia están actualmente baixo protección en moitos dos seus tramos (ver Figura N°5), así como algún dos seus principais afluentes, servindo moitos deles de enlace entre ENP próximos entre si e que quedan unidos mediante estes corredores verdes. Podemos salientar o curso alto do Miño e a rede de afluentes e zonas inundables asociadas, que conforman o LIC Parga-Ladra-Támoga e a zona núcleo da Reserva da Biosfera Terras do Miño; e outros enclaves de gran beleza coma o Baixo Miño, o Canón do Sil ou o Esteiro do Tambre. A superficie total destes espazos fluviais protexidos é de 34.467 hectáreas (aproximadamente o 10% da superficie protexida). Algún destes espazos, como os Canóns do Sil ou Parga-Ladra-Támoga abarcan importantes superficies ó poñer baixo protección longos tramos fluviais e/ou conxuntos completos de ríos principais e tributarios de diverso nivel (véxase Táboa N°5-B).

Non están libres estes lugares de perigos da máis diversa procedencia, entre os que destacan dous:

1. Os verquidos industriais, agrícolas e domésticos: fan estragos con moita frecuencia, causando elevadas mortalidades de fauna acuícola, feito ó que contribúe a precaria depuración das augas residuais. Por outra parte, poñen en risco a saúde pública xa que moitos núcleos de poboación toman as súas augas dos ríos e no ofertan as condicións de potabilidade adecuadas.
2. A construción de minicentraís eléctricas nos cursos secundarios da rede fluvial galega converteuse nunha ameaza moi seria (agora menor pola interrupción de moitos proxectos), pois ditas actuacións conlevan alteración dos caudais e de todo o ecosistema fluvial de cursos aínda en bo estado de conservación.

Os cursos fluviais tamén posúen enormes potencialidades para o uso público en diversas facetas. A soa función educativa e didáctica resulta fundamental, pois os ríos son un entorno onde a relación home-natureza se pode observar dun xeito máis palpable a través dos aproveitamentos da auga dos que xa falamos anteriormente (os muíños e ferrerías con intencionalidade didáctica e demostrativa xa proliferan por varios lugares de Galicia). Mais tamén a función recreativa e deportiva está presente nos ríos galegos, en forma de belas rutas de sendeirismo que seguen vellos camiños de ribeira e, de paso, restauran e poñen en valor o patrimonio arquitectónico (pontes, calzadas, muíños e ferrerías), ou de actividades deportivas como o rafting ou o barranquismo que nos últimos anos están a acadar importante aceptación.

Táboa Nº4. Espazos Naturais Protexidos de Galicia (sen incluír Natura 2000)

NOME DO ESPAZO	FIGURA DE PROTECCIÓN	DATA DE DECLARACIÓN	SUPERFICIE (HAS.)
<i>Illas Atlánticas de Galicia</i>	Parque Nacional	2/7/2002	8.332,8*
<i>Monte Aloia</i>	Parque Natural	4/12/1978	746,29
<i>Complexo dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán</i>	Parque Natural	5/6/1992	996,25
<i>Baixa Limia-Serra do Xurés</i>	Parque Natural	11/2/1993	20.920
<i>O Invernadeiro</i>	Parque Natural	5/6/1997	5.722
<i>Fragas do Eume</i>	Parque Natural	30/6/1997	9.076,82
<i>Serra da Enciña da Lastra</i>	Parque Natural	3/5/2002	3.151,67
<i>Fraga de Catasós</i>	Monumento Natural	25/2/2000	4,52
<i>Souto da Retorta</i>	Monumento Natural	25/2/2000	3,19
<i>Souto de Rozabales</i>	Monumento Natural	25/2/2000	1,80
<i>Costa de Dexo</i>	Monumento Natural	31/3/2000	349,96

<i>Praia das Catedrais</i>	Monumento Natural	4/2/2005	28,94
<i>Carballa da Rocha</i>	Monumento Natural	1/3/2007	0,63
<i>Serra de Pena Corneira</i>	Monumento Natural	20/12/2007	998
<i>Ría de Ribadeo</i>	Humidal Protexido	27/5/2004	614
<i>Ría de Ortigueira e Ladrado</i>	Humidal Protexido	27/5/2004	2.987
<i>Lagoa e Areal de Valdoviño</i>	Humidal Protexido	27/5/2004	4.266
<i>Complexo Intermareal Umia-Grove, A Lanzada, Punta Carreirón e Lagoa Bodeira</i>	Humidal Protexido	27/5/2004	2.813
<i>Complexo das praias, lagoa e duna de Corrubedo</i>	Humidal Protexido	27/5/2004	996,25
<i>Val do Río Návea</i>	Paisaxe Protexida	3/12/2008	691
<i>Penedos de Pasarela e Traba</i>	Paisaxe Protexida	12/1/2009	212

Fonte: Consellería do Medio Rural, Xunta de Galicia (páxina web. Último acceso o 1-3-2010). Elaboración propia.

*Inclúe superficie mariña.

Táboa Nº5. Os Lugares da Rede Natura 2000 en Galicia
Táboa Nº5-A: ZEPAS (Zonas de Especial Protección para as Aves)

NOME DO ESPAZO	SUPERFICIE (HAS.)	OUTRAS FIGURAS PROTECTORAS
<i>Illas Cíes</i>	990,33	Parque Nacional
<i>Ribadeo</i>	614	Humidal Protexido
<i>Ría de Ortigueira e Ladrado</i>	2.987	Humidal Protexido
<i>Complexo intermareal Umia-Grove, A Lanzada, Punta Carreirón e lagoa Bodeira</i>	2.813	Humidal Protexido
<i>Illa de Ons</i>	924	Parque Nacional
<i>Serra da Enciña da Lastra</i>	3.151,67	Parque Natural
<i>Costa da Morte (Norte)</i>	7.962	
<i>Costa de Ferrolterra-Valdoviño</i>	4.266	Humidal Protexido (Valdoviño)
<i>Complexo litoral de Corrubedo</i>	971	Parque Natural/Humidal Protexido
<i>Costa da Mariña Occidental</i>	487,58	
<i>Ría de Foz</i>	564	
<i>Ancares</i>	12.564	
<i>Esteiro do Miño</i>	1.688	
<i>Baixa Limia-Serra do Xurés</i>	31.287	Parque Natural
<i>Pena Trevinca</i>	24.860,33	

Fonte: Consellería do Medio Rural, Xunta de Galicia (páxina web. Último acceso o 1-3-2010). Elaboración propia.

NOTA: Os Espazos Natura 2000 que non posuían outra figura protectora foron declarados Zonas de Especial Protección dos Valores Naturais por Decreto 72/2004, de 2 de Abril, e pertencen á Rede Galega de Espazos Protexidos en virtude do artigo 10.2 da Lei 9/2001, de 21 de Agosto, de Conservación da Natureza.

Táboa Nº5-B: LIC (Lugares de Interese Comunitario)

NOME DO ESPAZO	PROVINCIA	SUPERFICIE (HAS.)	OUTRAS FIGURAS PROTECTORAS
<i>A Marronda</i>	Lugo	1.211,97	Reserva da Biosfera
<i>A Ramallosa</i>	Pontevedra	91,85	
<i>Ancares-Courel</i>	Lugo	102.438,90	
<i>As Catedrais</i>	Lugo	304,36	Monumento Natural
<i>Baixa Limia</i>	Ourense	31.287	Parque Natural
<i>Baixo Miño</i>	Ourense-Pontevedra	2.791,64	
<i>Betanzos-Mandeo</i>	A Coruña	1.020	
<i>Bidueiral de Montederramo</i>	Ourense	1.948,55	
<i>Brañas de Xestoso</i>	Pontevedra	1.080,12	
<i>Cabo Udra</i>	Pontevedra	623,36	
<i>Canón do Sil</i>	Lugo-Ourense	5.914	
<i>Carballido</i>	Lugo	4.633,94	
<i>Carnota-Monte Pindo</i>	A Coruña	4.628,87	
<i>Complexo húmido de Corrubedo</i>	A Coruña	9.264,64	Parque Nacional (Sálvora)/Parque Natural/Humidal Protexido
<i>Complexo Ons-O Grove</i>	Pontevedra	7.506,75	Parque Nacional (Ons)/Humidal Protexido (O Grove)
<i>Costa Ártabra</i>	A Coruña	7.658,53	Humidal Protexido (Valdoviño)
<i>Costa da Mariña Occidental</i>	Lugo	487,58	
<i>Costa da Morte</i>	A Coruña	12.094,43	
<i>Costa da Vela</i>	Pontevedra	1.384,81	
<i>Costa de Dexo</i>	A Coruña	349,96	Monumento Natural
<i>Cruzul-Agüeira</i>	Lugo	618,46	
<i>Encoro de Abegondo-Cecebre</i>	A Coruña	493,41	
<i>Enseada de San Simón</i>	Pontevedra	2.252,06	
<i>Estaca de Bares</i>	A Coruña	935,79	
<i>Esteiro do Tambre</i>	A Coruña	1.582,61	
<i>Fragas do Eume</i>	A Coruña	9.076,82	Parque Natural
<i>Gándaras de Budiño</i>	Pontevedra	834,17	
<i>Illas Cíes</i>	Pontevedra	990,33	Parque Nacional
<i>Illas Estelas</i>	Pontevedra	713,12	
<i>Macizo Central</i>	Ourense	46.983	Parque Natural (O Invernadeiro)
<i>Monte Aloia</i>	Pontevedra	746,29	Parque Natural
<i>Monte e Lagoa de Louro</i>	A Coruña	1.160,88	
<i>Monte Faro</i>	Lugo-Pontevedra	713,12	
<i>Monte Maior</i>	Lugo	1.243,49	
<i>Negueira</i>	Lugo	4.511,88	
<i>Ortigueira-Mera</i>	A Coruña	3.795,09	Humidal Protexido (Ortigueira e Ladrado)
<i>Parga-Ladra-Támoga</i>	Lugo	5.013,01	Reserva da Biosfera
<i>Pena Maseira</i>	Ourense	5.853,81	
<i>Pena Trevinca</i>	Ourense	24.860,33	
<i>Pena Veidosa</i>	Lugo-Ourense	2.354,50	

Ría de Foz-Masma	Lugo	575,17	
Río Anllóns	A Coruña	41,58	
Río Cabe	Lugo	1.576,53	
Río Eo	Lugo	781,13	
Río Landro	Lugo	88,94	
Río Lérez	Pontevedra	18,60	
Río Ouro	Lugo	72,16	
Río Tambre	A Coruña	151,70	
Río Támega	Ourense	718,76	
Río Tea	Pontevedra	357,13	
Serra da Enciña da Lastra	Ourense	3.151,67	Parque Natural
Serra do Candán	Ourense-Pontevedra	10.683,18	
Serra do Cando	Pontevedra	5.402,34	
Serra do Careón	A Coruña-Lugo	6.567,87	
Serra do Xistral	A Coruña-Lugo	22.480,98	Reserva da Biosfera
Sistema fluvial Ulla-Deza	A Coruña-Pontevedra	1.633	
Sobreirais do Arnego	Pontevedra	1.080,83	
Veiga de Ponteliñares	Ourense	129,68	
Xubia-Castro	A Coruña	1.985,91	

Fonte: Consellería do Medio Rural, Xunta de Galicia (páxina web. Último acceso o 1-3-2010). Elaboración propia.

NOTA: Os Espazos Natura 2000 que non posuían outra figura protectora foron declarados Zonas de Especial Protección dos Valores Naturais por Decreto 72/2004, de 2 de Abril, e pertencen á Rede Galega de Espazos Protexidos en virtude do artigo 10.2 da Lei 9/2001, de 21 de Agosto, de Conservación da Natureza.

4.5 Un primeiro balance sobre a Rede Galega de ENP

4.5.1 Os grandes retos do futuro inmediato da Rede Galega de ENP: promoción, planificación e xestión

Nos albores do século XXI, a situación de Galicia en canto á protección e salvagarda dos seus territorios máis belos e mellor conservados mellorou palpablemente. A superficie protexida medrou (lembrems que se pasou en pouco tempo do 2% ao 12% do territorio baixo protección), aprobouse unha lei de Conservación da Natureza que protexe, articula e dá consistencia ás políticas a levar adiante, e ademais quedou instaurada unha Rede Galega de Espazos Protexidos. Pero malia estes avances imprescindibles, o camiño que queda por andar é aínda moi longo e complicado.

O feito de partires desde posicións atrasadas en políticas de protección da natureza e empezar tarde a aplicalas (a penas se comezou a aplicalas, en realidade) supón un lastre difícil de levantar, máxime cando outras comunidades cun patrimonio cultural e paisaxístico similar ao galego hai tempo que se puxeron a traballar, apostando con claridade por facer do seu medio natural un sinal de identidade (o caso de Asturias). O

resultado é acadar unha posición plenamente consolidada como espazos rexionais cunha imaxe pública claramente ligada a un medio natural de espectacular beleza. No imaxinario colectivo, estas rexións están concebidas como espazos verdes, belos, bucólicos, agrestes, en suma, cunha natureza *pura*. Galicia aínda non consolidou ben esa imaxe entre a sociedade, aínda malia contar con valores similares a esas outras comunidades autónomas, e xa que logo este é un dos retos inmediatos a asumir polos xestores de ENP en Galicia. Isto é especialmente importante nos espazos menos poboados tanto de montaña coma litorais: as actividades de turismo, lecer e educación ambiental xunto á promoción dos seus produtos, de gran calidade e alto valor engadido (alimentos e materias primas especialmente), deben construír o camiño que permita a supervivencia de comunidades rurais condenadas doutro xeito á desaparición.

Directamente relacionado con todo isto, existe a necesidade de traballar por un turismo de calidade. Os ENP son por definición territorios fráxiles onde a protección da natureza é o prioritario. Aínda que son lugares que deben ser visitados e coñecidos, é necesario que esta afluencia de público non supoña un problema. Dito doutro xeito, é máis importante a calidade que a cantidade. A sinatura da Carta Europea de Turismo Sustentable en Espazos Protexidos é actualmente a mellor opción para aqueles ENP que procuran asentar un turismo de calidade, pois supón un compromiso do propio espazo e dos axentes implicados no turismo (administración, hostaleiros, axencias de viaxe, etc.) a prol dunha actividade turística de elevado nivel. En Galicia só o Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés ten asinado a día de hoxe este documento.

Outra importante cuestión é o coñecemento dos visitantes aos ENP. Unha obrigación dos xestores é saber que tipo de xente visita estes territorios, indagando os motivos da visita, as actividades realizadas e a opinión que lles mereceu o lugar. Ao mesmo tempo, é necesario saber cantos visitantes chegan e en qué lugares adoitan concentrarse. Todo isto é importante para a xestión do ENP, pois permite adaptar os equipamentos ás demandas dos visitantes e canalizalos segundo tales demandas, evitando impactos innecesarios sobre os valores a protexer.

Pero máis urxente aínda que isto é poñer remedio ás graves carencias en planificación e xestión que padecen os ENP galegos, base fundamental da que todo debe partir e que tratamos en parágrafos anteriores e voltaremos a ver posteriormente, na parte empírica. O formidable reto que suporá en anos sucesivos o manexo dos espazos da Rede Natura 2000 é dunhas dimensións colosais. As cifras son esclarecedoras: máis do 85% da actual superficie protexida galega está incluída na Rede Natura 2000

(véxanse táboas N°2, N°3-A e N°3-B para cotexar), un extenso territorio que anteriormente carecía de protección e de calquera tipo de xestión. A partir de agora, o traballo por facer neste terreo é inmenso, pero absolutamente necesario para unha protección efectiva destes lugares, que doutro xeito quedarán expostos a accións que os poden danar gravemente. É de supoñer que se poñerán en marcha os necesarios medios para acadar estes obxectivos. A aprobación da nova lei estatal pode servir como un impulso forte para levar adiante estas tarefas posto que contempla o establecemento de fondos orzamentarios específicos para acometer a redacción dos documentos de planeamento, ademais de fixar uns prazos moi concretos para a súa aprobación. Queda agardar que estas optimistas previsións se convertan en realidade en pouco tempo.

Tamén pensamos que a declaración de novos ENP é moi necesaria e importante, especialmente por vía da ampliación da lista de Parques Naturais. Todo parece indicar que en breve prazo serán declarados novos ENP baixo esta figura protectora, que deste xeito ampliarán e reforzarán a protección de territorios e ecosistemas importantes do NW peninsular.

4.5.2 Puntos fortes e febles da Rede Galega de ENP

Chegados a este punto é moi útil botar a vista atrás e facer unha composición de lugar, deténdonos uns intreiros a reflexionar sobre os principais puntos fortes e as aínda importantes debilidades que presenta o conxunto de Espazos Protexidos de Galicia:

Puntos fortes

- 1) Galicia posúe unha lei propia de Conservación da Natureza. Chegou moi serodiamente, pero a súa existencia é fundamental para a articulación de toda política de protección da natureza e de Espazos Protexidos que se queira aplicar de agora en diante.
- 2) Creouse unha Rede Galega de Espazos Protexidos, o que sentou as bases para a futura planificación e xestión do territorio protexido galego dun xeito coherente, sobre bases firmes, e dando unha imaxe de marca, moi importante de cara á promoción turístico-recreativa.
- 3) Os espazos da Rede Natura 2000 quedan incluídos na Rede Galega de Espazos Protexidos cunha figura de protección propia, iso sí, de carácter provisional,

entre tanto non se defina posteriormente o seu definitivo rango protector. É un feito importante, pois estes territorios, decisivos no camiñar futuro da nosa política de protección da natureza, non están totalmente desprotexidos entre tanto non se define a súa situación.

- 4) A Rede Galega de ENP protexe unha notable representación dos diferentes territorios e ecosistemas da rexión. Como levamos visto ata agora, nestes intres Galicia protexe extensos tramos do seu variado litoral, amplos espazos de montaña e os principais cursos fluviais. Desta forma, os principais elementos paisaxísticos, ecolóxicos e mesmo culturais de Galicia quedan representados na Rede de ENP.

Puntos febles

- 1) Serodía incorporación ás políticas *modernas* de protección da natureza, problema do que se derivan practicamente tódolos demais. A aprobación da lei galega de conservación da natureza no ano 2001 é a evidencia máis clara. De aí resulta o considerable retraso de Galicia neste terreo respecto a outras Comunidades de España, nas que os Espazos Protexidos mesmo forman xa parte das súas marcas de identidade como territorio (Asturias é un exemplo próximo moi claro).
- 2) Impactos negativos sobre os ENP. A falta de consolidación da xestión efectiva da maioría dos ENP fai que moitos deles sufran ou poidan sufrir impactos adversos, que nalgún caso poden ser certamente graves. Mencionamos os que xulgamos máis importantes cando tratamos as tipoloxías de territorios protexidos, de maneira que non imos repetilos agora. Só queremos recalcar a gravidade da situación se a administración non actúa con decisión e prontitude para evitar problemas que poden ser irreversibles.
- 3) Graves carencias en materia de planificación e xestión. Enlazando directamente co punto anterior, a Rede Galega de ENP sofre este problema moi intensamente. Na nosa opinión, é o máis importante de todos os obstáculos aínda por superar. Deixando á marxe os espazos Natura 2000 pola súa peculiar posición, do resto de lugares tan só os Parques Naturais Baixa Limia-Serra do Xurés e Monte Aloia dispoñen a día de hoxe dun PRUX aprobado, o que significa que a práctica totalidade dos Espazos Protexidos galegos non teñen documento que

planifique e xestione os seus usos e actividades. Esta problemática supón que a Rede Galega de Espazos Protexidos se atope nunha posición de clara desvantaxe respecto a outras Comunidades veciñas, onde a política de Espazos Protexidos está moito máis avanzada, e aínda peor, que tan só estean protexidos sobre o papel e por tanto, moi expostos a impactos negativos de todo tipo como sinalamos no apartado que antes abordamos.

4.6 Conclusión

A Rede Galega de Espazos Naturais Protexidos é o resultado, aínda imperfecto, dunha evolución histórica coincidente coas grandes etapas que a protección da natureza ten superado toda España, pero con certo desfase cronolóxico. Dentro da lentitude con que foron xurdindo os ENP en España, en Galicia fixérono aínda mais lentamente pois non houbo unha elite numerosa que estivese interesada polas correntes naturalistas e ambientalistas. A marcada ruralidade do país non facía imperativa tal circunstancia. Nembargante, o retraso mantívose ata tal punto que houbo que agardar ós primeiros anos do Século XXI para contar cunha lei propia de Conservación da Natureza, e para que a superficie protexida conseguise superar o case simbólico 2% con que se pechou o Século XX.

Na actualidade, a Rede Galega de ENP pon baixo o seu paraugas protector unha selección das mellores representacións da natureza galega, dende o litoral á montaña pasando polos principais ríos. Con todo, a realidade é que gran parte desta superficie foi ata certo punto imposta polas circunstancias, e non por iniciativa propia. A obriga de configurar e propoñer unha serie de ENP para a Rede Natura 2000 foi o verdadeiro impulsor do crecemento da superficie protexida ata atinxir o alcance territorial que hoxe ten. Pero este feito e o retraso con que se tomaron medidas fan que a Rede presente lastres importantes. Ante todo, o inmenso traballo de planificación e xestión pendente dos espazos Natura 2000, que se presenta complexo de resolver. E por outra, a pouca importancia cuantitativa (non tanto cualitativa) dos ENP con categoría de Parque, de maneira que nestes momentos, os que deberían ser buques insignia da protección da natureza teñen pouca forza. Nos Capítulos empíricos (Capítulos VI e VII) será momento de ver con profundidade se no tocante a uso público os Parques galegos funcionan adecuadamente.

CAPÍTULO V

O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA. PRESENTACIÓN DOS CASOS DE ESTUDO E DAS FERRAMENTAS DE INVESTIGACIÓN

CAPÍTULO V

O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA. PRESENTACIÓN DOS CASOS DE ESTUDO E DAS FERRAMENTAS DE INVESTIGACIÓN

5.1 Introducción

A partir deste capítulo entramos no núcleo fundamental da investigación realizada, na súa parte empírica. Imos analizar o estado do uso público nos ENP de Galicia, valorar o seu funcionamento, se cumpre ou non a misión que ten encomendada: proporcionar un lugar para desfrutar da natureza e aprender a importancia da súa conservación para todo aquel que os visite.

A estrutura do capítulo será a seguinte. Comezaremos por presentar os espazos de estudo, os ENP que posúen a figura de Parque, e para iso afondaremos en primeiro lugar nas razóns que nos levaron a escollelos como punto focal da nosa investigación, para continuar cunha sintética descrición dos mesmos na que se prestará atención ás súas características naturais e culturais, é dicir, aqueles elementos que atraen as visitas e fan que o espazo en cuestión sexa recoñecido e valorado polo público, así como a representatividade xeográfica de cada un deles no territorio galego. En segundo lugar, o presente Capítulo encargárase de presentar as ferramentas de investigación coas que se abordará a parte empírica: lista de indicadores, e enquisas a visitantes e xestores. O procedemento será o seguinte: principiaremos por recoller as referencias teóricas de base seguidas dalgúns exemplos de aplicacións prácticas previas a xeito de antecedentes do presente traballo de investigación sinalando ó mesmo tempo a súa utilidade e os motivos que nos inclinaron a aplicalos; e continuaremos coa presentación do listado final dos indicadores e os cuestionarios aplicados na Tese xunto cunha explicación dos distintos avatares acontecidos durante a súa confección e posta en práctica.

5.2 Os casos de estudo. Os ENP galegos con categoría de Parque

5.2.1 Razóns para escoller os Parques como caso de estudo

O título que escollemos para o capítulo e mesmo para a tese pode dar a equivocada idea de que o noso estudo abranguerá a totalidade dos ENP da Rede Galega, pero non será así. As razóns son múltiples e importantes:

- 1) Como vimos en capítulos previos, a gran maioría da superficie protexida é de moi recente declaración, a raíz da implantación da Rede Natura 2000. Polo tanto, estes espazos carecen, no momento de elaborar esta investigación, de calquera tipo de planificación e xestión, e polo tanto carecen tamén de equipamentos e servizos de uso público exceptuando algún equipamento simple (paneis interpretativos), e tampouco teñen persoal que se encargue da súa xestión. Por descontado que non levan ningún tipo de control e recuento dos visitantes nin posúen estatísticas ó respecto. Mesmo os ENP de certa antigüidade que non posúen categoría de Parque carecen de organigrama de xestión e de calquera documento de planificación. En troques, os espazos coa figura de Parque si contan nestes intres con documentos planificadores (como mínimo un PORN), con equipamentos e servizos de uso público, con persoal encargado do manexo do espazo, e con estatísticas sobre as visitas que reciben. Mentres a maioría dos espazos naturais só están protexidos sobre o papel e non teñen nin documentos planificadores nin persoal de xestión, os espazos con figura de Parque están próximos ó que EUROPARC (2005a) denomina “xestión activa”.
- 2) A repercusión pública dos ENP é moi desigual. Tan só uns poucos son ben coñecidos e identificados polo público en xeral. Serán estes os que reciban máis visitas e precisarán, xa que logo, unha actuación importante sobre a xestión do seu uso público. Normalmente son os espazos con categoría de Parque os que acadan maior repercusión²², ata o punto de que non é

²² As únicas excepcións a esta regra en Galicia son o Monumento Natural da Praia das Catedrais, icona turística da rexión nos últimos anos que acolle grandes multitudes de visitantes; e o Complexo Umia-

infrecuente etiquetar popularmente calquera ENP co nome de Parque sen que teña dita categoría de protección.

- 3) A diferente vocación dos ENP para albergar uso público. Mencionamos en varias ocasións que non tódolos ENP teñen as mesmas aptitudes para acoller uso público. En función das súas características naturais e da figura de protección que posúan, contarán cun uso público moi desenvolvido ou cáseque testemuñal. Concretamente os espazos baixo a figura de Parque son os que están máis especializados no uso público, algo que mesmo ven establecido pola lexislación vixente²³.

Pero non só estes motivos, con ser da máxima importancia, nos levaron a centrar a nosa investigación nuns poucos espazos. Evidentemente, as limitacións de tempo e as económicas foron tidas en conta para reducir o campo de acción da tese. Unha investigación exhaustiva do uso público dunha rede de espazos ampla require uns medios materiais e humanos que desbordan o esforzo individual dunha tese de doutoramento.

En consecuencia, os casos de estudo que abordaremos nesta investigación serán os espazos que contan coa figura de Parque, un total de sete: o Parque Nacional das Illas Atlánticas, e os seis Parques Naturais (Corrubedo, Monte Aloia, Baixa Limia-Serra do Xurés, Fragas do Eume, O Invernadoiro, Enciña da Lastra). De todos eles faremos unha análise xeral do uso público, tanto a nivel de oferta como de demanda. A tal efecto, a partires dos datos e informacións tirados de enquisas a visitantes e xestores, da consulta de datos estatísticos elaborados polo persoal dos Parques e o traballo de observación persoal nos propios espazos, aplicaremos unha serie de indicadores seleccionados que facilitarán a valoración do seu funcionamento.

Idealmente, unha análise completa da oferta e a demanda ten que constar dun estudo dos visitantes a través de entrevistas persoais que profunden en cuestións de gran importancia nas que as enquisas elaboradas polos espazos protexidos non adoitan entrar. Máis pola súa complexidade tan só se efectuarán en tres deles: Fragas do Eume, Monte Aloia e Baixa Limia-Serra do Xurés. A razón volve a ser o notable esforzo económico e

Grove, pois unha parte del (Praia da Lanzada) é un dos areais máis concorridos do verán galego polos bañistas.

²³ Lémbrese que tanto a lei estatal como a galega sinalan que os Parques deben facilitar a entrada de visitantes, puntualización que non se fai con outras figuras protectoras.

de tempo que requiriría levar adiante unha enquisa nos sete Parques galegos, difícil de asimilar para un investigador a título individual aínda contando con axudas puntuais desinteresadas de persoas amigas. Procuramos, xa que logo, escoller tres Parques de características ben diferenciadas para realizar o traballo: Fragas do Eume no extremo Norte de Galicia como representante dun ecosistema forestal ben conservado, Monte Aloia no extremo Sur como Parque localizado nunha entorna altamente urbanizada e transformada, e o Xurés no Interior como mostra de espazo de montaña extenso e fundamentalmente rural. Con esta escolla, procuramos aproximarnos a unha visión representativa da oferta e a demanda de uso público e dos seus contrastes que, en certo modo, se poida extrapolar ó resto da Rede Galega de ENP, ademais de proporcionar un coñecemento máis exacto do estado da cuestión nos Parques concretos onde se leva a cabo a enquisa.

Así pois, os casos de estudo serán os ENP galegos que posúen a figura de Parque, ben sexa Nacional ou Natural. A pesar de supoñer unha pequena parte da superficie protexida total de Galicia e configurar un conxunto aínda moi imperfecto, os sete Parques actuais recollen unha pequena síntese dalgún dos principais elementos da natureza e a paisaxe galega. A variedade da fachada litoral, con alternancia de grandes areais e cantís rochosos está representada por Corrubedo e Illas Atlánticas, a media montaña interior de transición entre os dominios atlántico e mediterráneo ten como exemplos os Parques do Xurés, O Invernadeiro Enciña da Lastra (este último, ademais, como único cordal montañoso galego de litoloxía enteiramente calcaria), unha mostra ben conservada das masas forestais caducifolias primixenias consérvase en Fragas do Eume, mentres que Monte Aloia aporta un exemplo dos montes de repoboación de piñeiros da Galicia Occidental que aínda perduran ben conservados nas entornas urbanas do Eixo Atlántico.

5.2.2 Características naturais e culturais dos Parques de Galicia

Desde os albores da humanidade, a natureza e as súas máis belas manifestacións atraeron a curiosidade e a admiración do ser humano. Tamén as persoas sentiron un innato impulso de coñecer novos lugares, novas paisaxes, pero tamén novas xentes e novas culturas. Estes feitos foron tratados no Capítulo I, pero convén lembralos unha vez máis para encadrar a atracción que espertan os viaxes turísticos, e máis concretamente a visita a Espazos Naturais Protexidos.

Moitos ENP son por definición un compendio de grandes atractivos naturais admirables. Así foi na época dos pioneiros, cando eran ante todo os máis espectaculares escenarios naturais os que se salvagardaban da ominosa e destrutora man do ser humano. Porén, no ámbito europeo no que se insire o espazo que estudamos, as paisaxes son manifestación dunha ancestral relación entre o ser humano e o medio natural, depositarias dun legado cultural tanxible e intanxible amplo, rico e diverso. Non só as formas de relevo, a flora e a fauna, os ríos e os mares son elementos de apreciar nos ENP, tamén as creacións humanas dende os núcleos de poboación ata a trama parcelaria. Todos estes elementos conforman as paisaxes, o principal atractivo dos ENP, a súa oferta intrínseca de aprendizaxe, descubrimento e ocio. Os ENP son, ante todo, un gran escenario que baixo unha aparencia fermosa e mesmo nalgún caso soberbiamente espectacular agochan unha inmensa riqueza natural e cultural en íntima relación que se pretende que o visitante sexa capaz de ler e entender como vehículo para comprender mellor o mundo que o rodea e a importancia da súa conservación. Tal é a esencia do uso público.

Como cada ENP posúe unhas características en principio moi particulares que lle outorgan unha personalidade propia doada de identificar, serán as que necesariamente definan a imaxe social do ENP, os atributos que espertan a curiosidade das xentes e as impulsan a visitalos: unha impresionante cordilleira montañosa, un bosque denso e frondoso, unhas fervenzas maxestosas, uns cantís de vertixe, unha malla de parcelas de cultivo e poboacións esteticamente admirables e funcionalmente peculiares, ou a combinación de varios deles nun mesmo espazo. A nivel dos xestores, ditos atributos marcarán as liñas mestras a seguir na planificación e xestión do uso público para que sexa produtivo para o visitante sen perxudicar aquilo que admira. A finalidade é acadar o delicado equilibrio entre conservación e disfrute.

O noso obxectivo non é facer un relatorio minucioso das especies animais e vexetais presentes nos Parques, nin tampouco un catálogo en profundidade dos elementos do patrimonio cultural. Estas cuestións escapan totalmente dos obxectivos do traballo de investigación. Imos limitarnos a sinalar en breves palabras cales son os atractivos principais, en certa maneira a xeito de tópicos ou temas que condensen en poucas palabras os atributos que outorgan personalidade ó Parque en cuestión, aquilo que o visitante non pode deixar de admirar, e que o fixeron merecedor da protección outorgada. A continuación entraremos a explicar con máis detalle os compoñentes de tales atractivos pero, repetimos, sen caer en listados e relatorios interminables. Con esta

forma de proceder, ó mesmo tempo, poñeremos de manifesto o papel que cada un dos Parques cumpre na Rede Galega de ENP.

A sintética alusión ós elementos fundamentais do Parques irá acompañada dunha mención igualmente esquemática doutras características importantes de sinalar, tales como a superficie protexida e a localización do espazo no territorio galego tanto dende o punto de vista natural como das dinámicas sociais e económicas (o contexto espacial no que se insiren e que inflúe decisivamente na súa evolución e xestión). Incluiremos tamén unha descrición básica do uso público de cada un deles que nos sirva para coñecer de antemán a situación que nos imos atopar cando levemos a cabo a súa análise en apartados posteriores deste capítulo.

5.2.2.1 Parque Nacional marítimo-terrestre das Illas Atlánticas de Galicia

No intre de redactar estes parágrafos, o Parque Nacional das Illas Atlánticas é o único ENP galego con esta categoría de protección. Declarado a penas no ano 2002, é dos máis recentes da Rede Estatal de Parques Nacionais.

O territorio protexido por este Parque abrangue os arquipélagos situados na bocana das Rías Baixas e os fondos mariños adxacentes: Sálvora, que protexe a entrada da Ría de Arousa; Ons, situada na embocadura da Ría de Pontevedra; e Cíes, un perfecto rompeondas para a Ría de Vigo. O Parque inclúe tamén a illa de Cortegada, que se atopa na parte máis interna da Ría de Arousa. A superficie terrestre protexida é de 1.194 hectáreas, que ascende a máis de oito mil contando a superficie mariña.

Os principais valores polos que sobresaie este espazo e que o fixeron merecedor de seren incluído no selecto grupo dos Parques Nacionais son, por unha banda, a inmensa riqueza biolóxica dos seus fondos mariños, e por outra banda, a abundosa e variada avifauna que posúe, tanto sedentaria como migratoria. No caso particular de Cortegada hai que sumar o bosque de loureiros, o máis importante do Noroeste peninsular. Á marxe dos valores biolóxicos, son de salientar tamén os paisaxísticos, cun relevo agreste, permanentemente azoutado e batido polo Océano Atlántico na fronte costeira que mira a mar aberto, especialmente notable nas Illas Cíes polos cantís cortados a pico sobre as augas (foto N°1). Non é de desbotar a importancia florística, con numerosas especies herbáceas e arbustivas do máximo interese pola súa fragilidade e rareza (GONZÁLEZ et al., 1995).

Fotografía N°1

As Illas Cíes, o mais coñecido e visitado arquipélago do Parque Nacional das Illas Atlánticas, presenta dúas caras. Na imaxe superior, os abruptos cantís cortados sobre o Océano Atlántico, azoutados sen cesar pola oleaxe. Bastión de numerosas especies animais e vexetais, son un rompeondas perfecto para a Ría de Vigo.

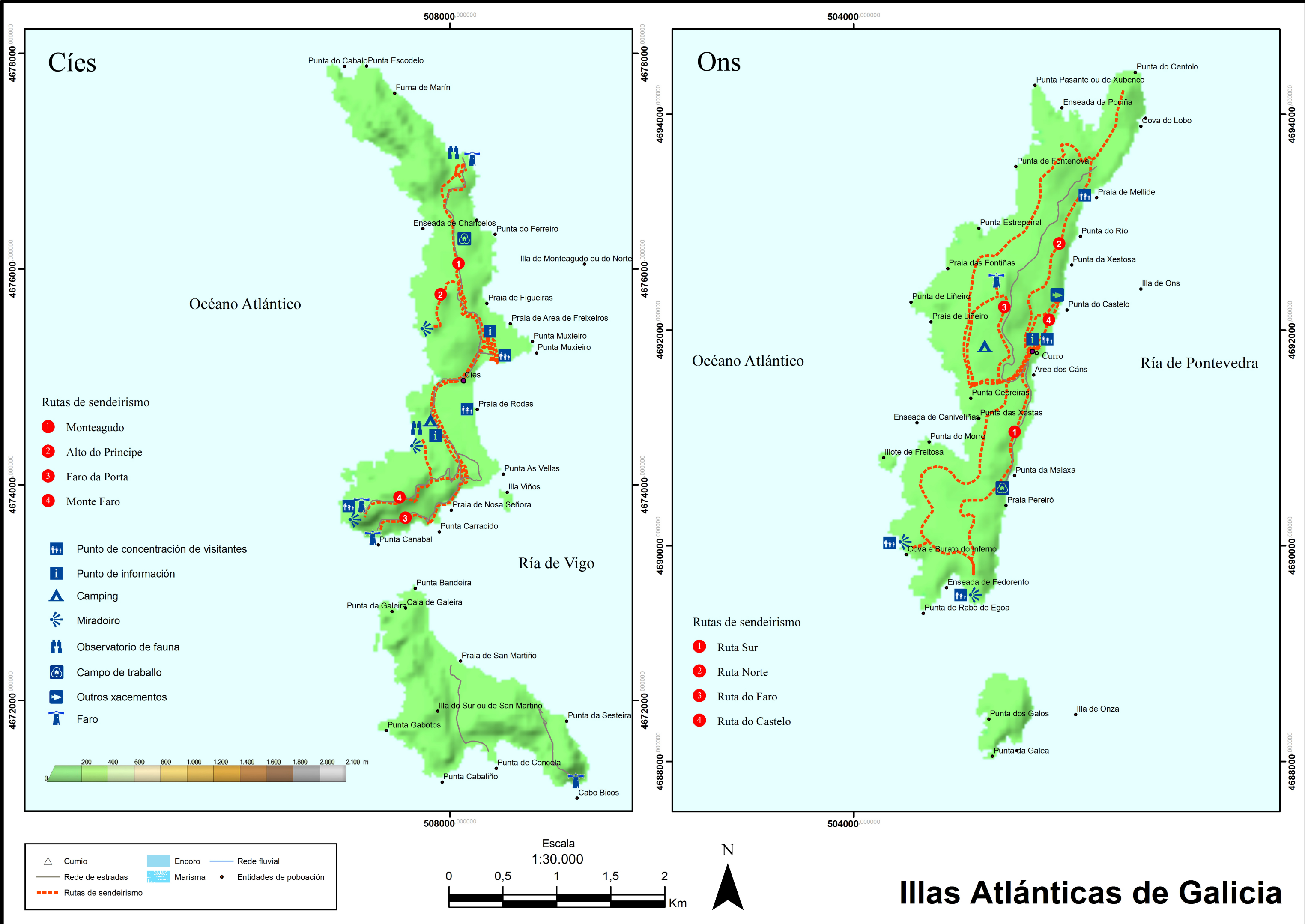
Fotografía N°2

O lado que mira ó interior da Ría de Vigo é totalmente oposto. A apacible tranquilidade do areal de Rodas (*a mellor praia do mundo*), o cordón dunar e a lagoa litoral combinados con bosques de piñeiro. Ó fondo localízase o peirao no que atracan os barcos que levan os visitantes.

Estes arquipélagos posúen un mostrario magnífico da rica fauna mariña das costas galegas, que tanta fama lle levan outorgado no mundo. As principais especies de flora submarina, peixe e marisco que habitan no litoral galego, incluídas as comercializadas para consumo humano, atopan nas súas augas un lugar ideal para a cría e o alimento, polo que a súa importancia desborda a mera conservación cunha visión naturalista para abranguer o interese económico. Existe un gran número de especies de algas (polo menos 211 inventariadas, con 33 especies de algas verdes, 122 de algas vermellas e 56 de algas pardas), moitas delas vulnerables ou raras (máis de 40), así como unha rica fauna de invertebrados (25 especies de poríferos, 18 cnidarios, 8 anélidos, 51 moluscos, 27 crustáceos, 21 equinodermos, 11 ascidiáceos e 3 briozoos) e de peixes (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009)²⁴. Esta peculiaridade, ó mesmo tempo, converte ó Parque Nacional nun paraíso para os practicantes do submarinismo, actividade que, de momento, aínda está nunha fase moi incipiente do seu desenvolvemento. Por outra banda, a variedade de aves que viven permanente ou temporalmente nestas illas é inmensa, de maneira que o seu papel como refuxio de cría e alimento para avifauna é moi grande. Un total de 124 especies de aves viven ou pasan por este ENP, e por poñer algún exemplo ilustrativo da súa importancia, albergan as maiores colonias de cría da gaivota patiamarela (*Larus michahellis*) que supera as 31.000 parellas, o que representa máis do 10% da poboación total e o núcleo máis importante do mundo. Así mesmo, os efectivos do corvo mariño cristado (*Phalacrocorax aristotelis*) poden roldar as 2.000 parellas, cantidade que supón un 70% da poboación ibérica e sitúa estas illas entre os principais núcleos da especie en Europa (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009). Tocante á flora do Parque, de marcado compoñente mediterráneo, destaca polo seu gran número de elementos endémicos de diverso grao, entre os que destacan os endemismos ibéricos occidentais e noroccidentais, así como os taxons subendémicos de área reducida pois segundo a Consellería de Medio Ambiente o inventario florístico do conxunto dos arquipélagos de carácter oceánico (Cíes, Ons e Sálvora) inclúe 412 especies. No arquipélago de Cortegada, en condicións ecolóxicas moi diferentes, foron recoñecidos provisionalmente 207 taxons, algúns deles non presentes nos outros arquipélagos

²⁴ No intre de redactar estas páxinas, os ENP dependían da Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible. Actualmente, a súa xestión foi transferida á Consellería do Medio Rural. Así pois, mantemos a referencia tal como era a situación na data de consulta.

(Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009).

Mencionamos tamén a importancia do agreste relevo como un atractivo paisaxístico de primeira orde, pero non podemos deixar no tinteiro a franxa costeira interior, a que mira ás tranquilas augas das Rías. Cun relevo máis suave, posúen notables areais sumamente atractivos para o baño. Famosa en todo o mundo é a Praia de Rodas (fotografía N°2), no arquipélago das Cíes, elevada non hai moito tempo por certos medios de comunicación á categoría de mellor areal do mundo. Fraco favor se lle ten feito ás Illas Cíes con esta publicidade gratuíta xa que atrae a un público masivo, só interesado no sol e praia e totalmente incompatible coa protección requirida por un Parque Nacional, e máis aínda tratándose dun espazo insular moi limitado e de capacidade de carga reducida. Por fortuna, e precisamente polo seu carácter insular, é moi doado regular o volume de visitas xa que non hai outro xeito de chegar a él que por barco. Os arquipélagos das Cíes e de Ons dispoñen de servizo de comunicación marítima durante todo o verán, cun límite de visitantes diario previamente fixado que, en teoría, non se debe superar. O resto dos arquipélagos e illas do Parque non dispoñían deste servizo ata datas moi recentes, de maneira que permaneceron sen accesibilidade directa para o público en xeral. Esta situación mudou recentemente e aínda se está por ver a súa repercusión. A outra vía para chegar a estes lugares é a embarcación privada, e de feito moitas delas transitan ou fondean nas súas augas. Os xestores do Parque temen unha excesiva cantidade de embarcacións e están regulando o seu acceso mediante a concesión de permisos.

Un duro golpe para o Parque tivo lugar ó pouco tempo da súa declaración, coa enorme marea negra provocada polo afundimento do petroleiro “Prestige”, xusto unhas millas a poñente das Illas Cíes, durante o mes de Novembro de 2002. O denso fuel impregnou en profundidade tanto as rochas sobre as que batía o mar como os fondos mariños, poñendo en serio perigo a súa flora e fauna xunto coa de todo o litoral galego. A estratéxica posición destas illas na bocana das Rías protexeu a éstas do impacto directo da marea negra, de maneira que foron os arquipélagos os que recibiron un dano maior. Porén, os traballos de limpeza levados a cabo foron satisfactorios, e a día de hoxe semella que a recuperación daquel grave desastre ecolóxico é cáseque total.

5.2.2.2 *Parque Natural do Monte Aloia*

Un dos ENP máis antigos de España, foi declarado baixo a figura de Sitio Natural de Interés Nacional en 1935. Recalificado como Parque Natural en 1978, é o espazo protexido galego que primeiro contou con esta figura protectora.

Monte Aloia é un Parque de reducidas dimensións, pois ocupa 746 hectáreas. Está situado no extremo suroccidental de Galicia, no borde meridional da Serra do Galiñeiro. Este pequeno sistema montañoso, de litoloxía fundamentalmente granítica, está ubicado entre a Ría de Vigo, a Depresión Meridiana (sector Porriño-Salceda de Caselas: val do Río Louro) e o Baixo Miño. Esta localización fai que Monte Aloia fique totalmente inserido na Área Metropolitana de Vigo, en veciñanza cun dos espazos máis industrializados e urbanizados de Galicia, de tal xeito que tanto o Parque Natural como o cordal montañoso do que forma parte constitúen un illote natural a penas urbanizado, completamente rodeado de núcleos de poboación, unha densa rede de vías de comunicación e importantes espazos industriais.

A pesares de que a súa altitude é modesta (pouco máis de 600 metros), a súa proximidade ó mar e ás depresións tectónicas e fluviais que o circundan fai que presente unha topografía accidentada, resolta en fortes pendentes, grandes formacións de tors ou castelos labrados pola erosión e a alteración sobre o substrato granítico, e cumes de formas suaves. A práctica totalidade de macroformas e microformas de erosión sobre granito poden atoparse neste ENP.

Precisamente o feito de que Monte Aloia se atope no borde Sur da Serra do Galiñeiro fai que se asome directamente sobre o Baixo Miño e a Depresión Meridiana, outórgalle un sobresaliente valor como miradoiro (foto N°4). En días claros, pódese admirar dende a parte máis elevada do Parque unha fermosa e ampla panorámica que abrangue, polo Leste e Nordeste, o tramo da Depresión Meridiana ocupado pola vila de Porriño, as súas canteiras de granito a ceo aberto, altamente valorado para construción pola súa tonalidade rosácea, así como a importante área industrial veciña das Gándaras-A Granxa, quizais a máis activa e importante de Galicia polo volume de actividade e mercadorías que manexa²⁵. Na orientación meridional en toda a súa extensión ábrese o

²⁵ Nesta área industrial, de máis de dous millóns de metros cadrados, destacan as plantas de transformación do granito, as industrias químicas especializadas en produtos farmacéuticos e fitosanitarios (Zeltia, propiedade da multinacional Astra-Zeneca), e diversas empresas auxiliares da planta automobilística Citroën. Os parques empresariais asedian literalmente un humidal incluído na Rede Natura 2000 e na Rede Galega de ENP que se atopa ó seu carón: as Gándaras de Budiño.

Fotografía N°3

Monte Aloia é un lugar fortemente arraigado no imaxinario colectivo dos moradores das cercanías, un compoñente indispensable do territorio. Escenario de esparcemento e ocio ó aire libre, os seus densos piñeirais acollen paseos, comidas campestres e romarías. Na imaxe superior, a Cruz de San Xiao, un dos símbolos do Espazo Natural. Outro dos seus atractivos son as espectaculares vistas sobre o Baixo Miño. Na imaxe inferior, panorámica dende o Miradoiro de San Xiao coas vilas monumentais de Tui e Valença do Minho (centro da imaxe).

Fotografía N°4

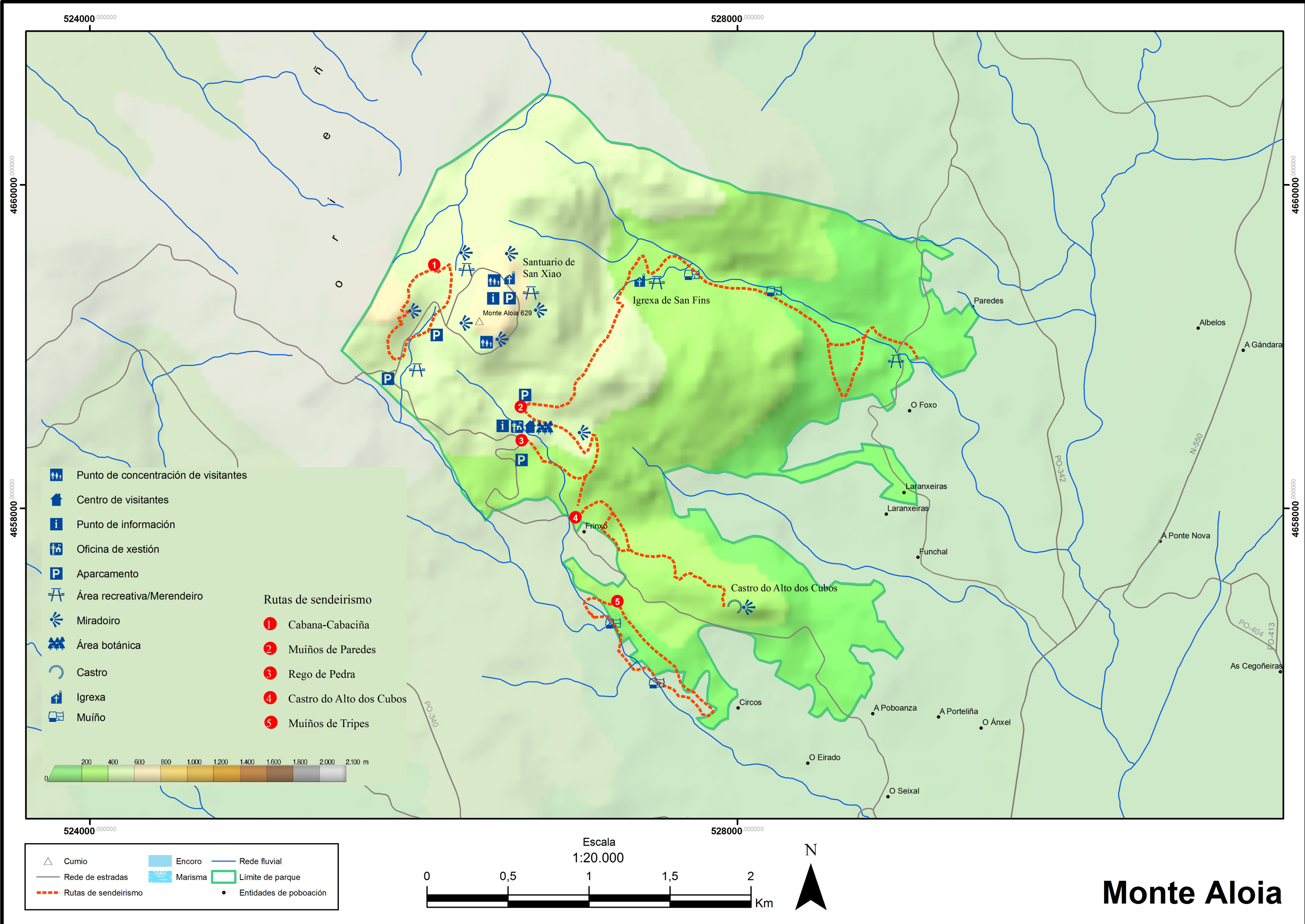
val do Baixo Miño dende Salvaterra de Miño (extremo Sueste) ata o esteiro do río entre A Guarda e Caminha (extremo Suroeste). Entrambos, ó pe do propio Monte Aloia, o visitante pode contemplar con todo detalle as vilas monumentais de Tui (España) e Valença do Minho (Portugal), que posúen un casco histórico de gran valor artístico.

Baixo o noso punto de vista, os maiores atractivos de Monte Aloia non son os naturais, alomenos para a maior parte dos visitantes. Un deles son as vistas, como explicamos antes. O outro é simplemente pasar un día de campo. A parte máis alta do Parque, o Alto de San Xiao (foto N°3), está ocupado por unha amplísima área recreativa dotada con profusión de bancos, mesas, grellas para cocinar, así como un restaurante-bar moi concorrido e varios camiños para pasear con toda facilidade e tranquilidade. O aspecto deste sector é o de un parque urbano convencional, e o uso que acolle é o correspondente a un parque urbano tamén, como teremos ocasión de comprobar máis adiante con detalle. O mesmo acontece co resto de áreas recreativas espalladas polo Parque, pero cunha afluencia de visitantes menor.

O resto do espazo protexido, moitísimo menos concorrido, está ocupado por unha densa masa forestal onde predomina o piñeiro, con moi poucos restos de bosque caducifolio autóctono. Este monte foi obxecto dunha coidadosa e planificada repoboación a inicios do século XX, e ata o día de hoxe foi coidado e aproveitado con finalidade produtiva. De feito, a práctica totalidade da superficie do Parque pertence a unha comunidade de montes e a unha Entidade Menor parroquial que aproveitan a súa madeira. Existen tamén sectores plantados con árbores exóticas da máis diversa procedencia, entre eles unha senda botánica bastante frecuentada pois está á beira do Centro de Recepción de Visitantes do Parque.

Outro valor natural, moi importante pero pouco coñecido polo gran público, é a abundante e variada fauna de réptiles e anfibios (herpetofauna) que mora no Parque. Sen ir máis lonxe, están citadas nos regatos e pozas do Parque 11 das 14 especies de anfibios coñecidas en Galicia (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009), polo que o seu valor para a preservación deste tipo de fauna é moi alto.

Tocante ós valores culturais, son outro dos elementos que identifican Monte Aloia. Fito moi ligado ás lendas e tradicións de toda a comarca, alberga restos arqueolóxicos de poboados prerromanos (Castro do Alto dos Cubos, muralla ciclópea de dubidosa orixe), diversos elementos que aproveitaban a forza da auga para regar e producir enerxía (muíños, canles, pilóns) e un importante e concorrido santuario que consta de

524000 000000

528000 000000

4660000 000000

4660000 000000

4658000 000000

4658000 000000

- Punto de concentración de visitantes
- Centro de visitantes
- Punto de información
- Oficina de xestión
- Aparcamento
- Área recreativa/Merendeiro
- Miradoiro
- Área botánica
- Castro
- Igrexa
- Muíño

Rutas de sendeirismo

- 1 Cabana-Cabaciña
- 2 Muíños de Paredes
- 3 Rego de Pedra
- 4 Castro do Alto dos Cubos
- 5 Muíños de Tripes

524000 000000

528000 000000

- Cumio
- Encoro
- Rede fluvial
- Rede de estradas
- Marisma
- Límite de parque
- Rutas de sendeirismo
- Entidades de poboación

Escala
1:20.000

Monte Aloia

igreja de estilo barroco e un Via Crucis que remata nunha gran cruz situada no punto culminante do Parque, o Alto de San Xiao (630 metros), onde ademais existe un dos principais miradoiros do espazo. No citado templo celébrase unha concorrida romaría no verán na que é costume celebrar comidas campestres, unha das principais razóns que explica a instalación de mesas, bancos e grellas nas súas proximidades.

5.2.2.3 Parque Natural do Complexo Dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán

Espazo protexido que foi declarado Parque Natural en 1992, está situado no extremo Oeste da Península do Barbanza, que separa as Rías de Muros-Noia (ó Norte) e Arousa (ó Sur). Ocupa unha antiga baía aberta ó océano que se foi colmatando de sedimentos ata formar o ENP que hoxe coñecemos. É un dos mellores compendios da variedade de ecosistemas litorais que se poden atopar no Noroeste da Península Ibérica. Practicamente todas as variantes e combinacións da interface entre mar e terra están representadas nas súas pouco máis de novecentas hectáreas. Os elementos máis destacados do medio natural, porén, son as formacións que lle dan nome ó espazo: o complexo praia-duna e as lagoas costeiras. Unha longa praia de aproximadamente cinco quilómetros da paso a un cordón dunar ben desenvolvido (foto N°5), cun importante abano de especies vexetais adaptadas ás condicións de sequidade e salinidade deste medio (GONZÁLEZ et al, 1995), algunhas delas raras e mesmo endémicas de Galicia. Só estes medios albergan unhas 200 especies de fanerógamas, algunhas incluídas nos catálogos de plantas endémicas, raras ou ameazadas de España e outras cun valor florístico ou bioxeográfico singular (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009). Neste conxunto sobresaie o emblema do Parque²⁶, a duna móbil máis grande do Noroeste peninsular. Situada na parte setentrional do ENP, posúe unhas dimensións máximas de 15 metros de altura, 250 metros de ancho e un quilómetro de longo; non cesa de desprazarse lentamente cara ó interior, impulsada polos ventos dominantes do Suroeste, especialmente fortes no semestre frío do ano ó paso das perturbacións da Fronte Polar. Por detrás deste cordón areoso e pechadas por él ó longo dos anos, atópanse dúas lagoas

²⁶ A duna é o elemento focal do espazo protexido, ata tal punto que moita xente fala do Parque das dunas de Corrubedo obviando os demais elementos do medio natural, ou mencionan simplemente a duna de Corrubedo sen aludir sequera ó seu carácter de espazo protexido. Véxase foto N°6.

Fotografía N°5

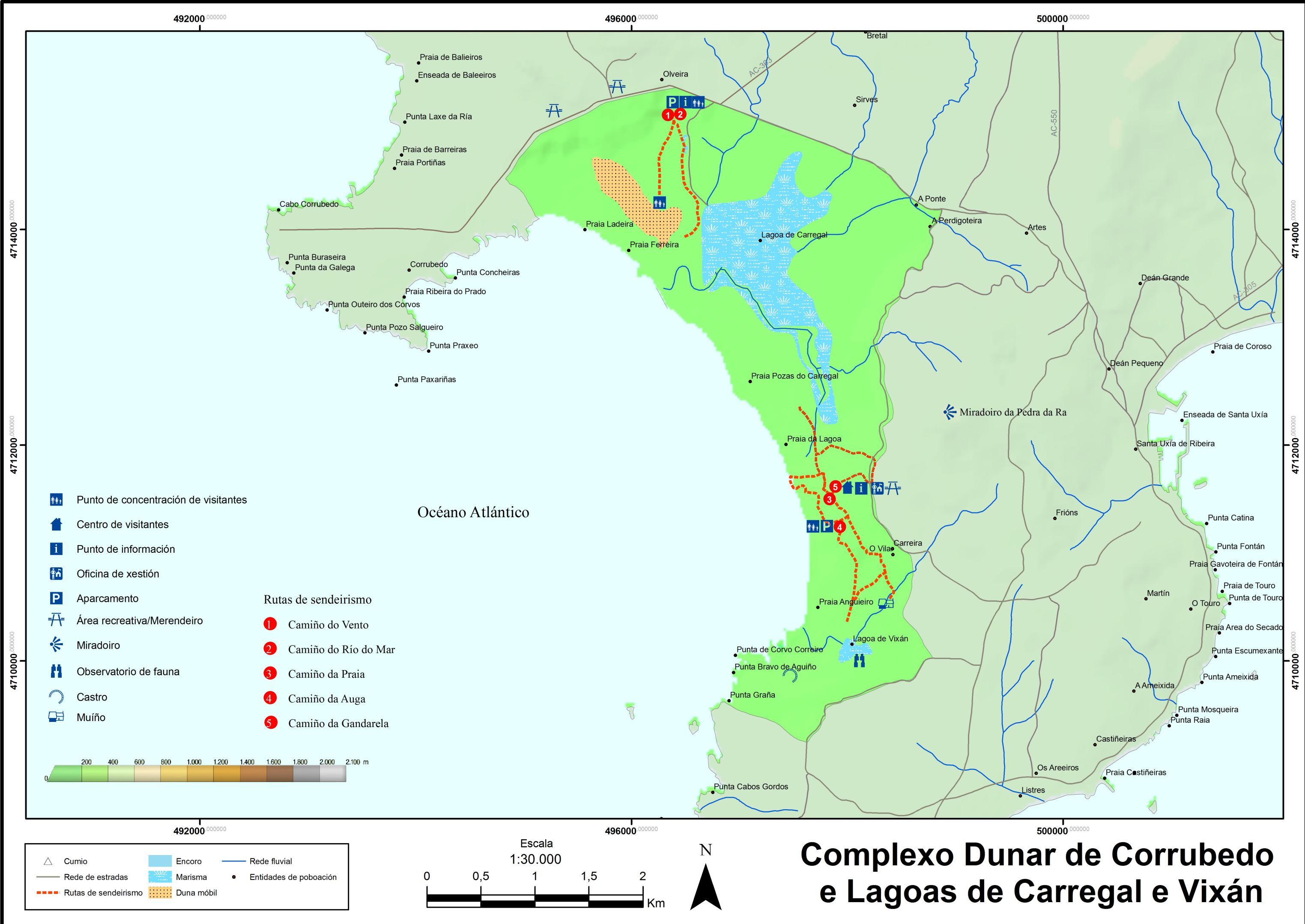

Aspecto xeral do Parque Natural de Corrubedo na que destaca o gran complexo praia-duna que se prolonga ata o horizonte, factor de atracción todos os anos de gran cantidade de persoas que no verán disfrutan do sol e dos baños de mar. En primeiro plano, formacións graníticas e matogueira composta en boa parte por especies adaptadas á salinidade e sequidade edáfica do medio.

Fotografía N°6

O emblema do Parque Natural é a duna móbil, a mais grande do Noroeste da Península Ibérica. Multitudes de visitantes e curiosos subían a ela e ameazaban seriamente con deteriorala. Foi necesario prohibir o acceso para evitar danos irreversibles na propia duna e na flora e fauna que vive nas contornas.

costeiras, Carregal ó Norte e Vixán ó Sur. A primeira ten comunicación co mar a través de canles, de maneira que está influída polas mareas e presenta augas salobres. A segunda, mentres tanto, está illada da influencia mariña e posúe auga doce. Ámbalas dúas destacan pola riqueza biolóxica que presentan, especialmente a vexetación palustre adaptada á salinidade e a solos sempre húmidos, a variada e abundante avifauna, e os invertebrados terrestres e mariños. Moitas aves viven ou pasan o inverno neste espazo protexido, paraíso de ornitólogos e amantes das aves en xeral. Aínda sendo relativamente discretas en canto a cantidades, o espazo natural destaca pola súa elevada diversidade, en consonancia coa variedade de hábitats, albergando regularmente especies infrecuentes ou de distribución moi localizada (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009). Por outra banda, as lagoas serven de criadeiro a diversas especies de peixe e marisco, que logo de eclosionar diríxense ó mar onde completarán o seu ciclo biolóxico. Deste xeito, ó igual que acontece co Parque das Illas Atlánticas, Corrubedo é un refuxio da maior importancia para as especies que sosteñen a economía de moitos portos pesqueiros das inmediacións.

Máis cara ó interior, o Parque está cuberto por piñeirais mestos, especie ben adaptada a solos areosos e pobres, mentres nas ribeiras dos regatos que baixan da inmediata Serra do Barbanza aparece o bosque-galería autóctono composto por salgueiros e ameneiros como especies arbóreas principais.

A extensa praia deste espazo protexido, duns cinco quilómetros de lonxitude total, é unha tentadora opción para pasar un día de mar e sol para os visitantes que procuran este tipo de turismo. De feito, durante o verán, son moitas as persoas que acoden a esta praia, pois o acceso a ela non está restrinxido como é lóxico tratándose de dominio público marítimo-terrestre. Esta característica, unida á súa localización próxima ós núcleos turísticos da Ría de Arousa fan que Corrubedo sexa un dos areais mais cotizados entre os veraneantes (PATIÑO, 2002). É o principal problema de xestión do uso público do Parque, que se arranxou felizmente coa colocación de pasarelas de madeira primeiro, e recentemente coa prohibición de acceso á duna móbil, que sufría un importante deterioro polas multitudes que a pisoteaban.

5.2.2.4 Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés

Un dos Espazos Protexidos máis extensos e coñecidos de Galicia. Cunha superficie de máis de trinta mil hectáreas, ocupa unha serie de cadeas montañosas (foto N°7) de altitudes que roldan os 1.300 a 1.500 metros ubicadas no extremo Sur da comunidade, na provincia de Ourense, formando parte da fronteira con Portugal (a chamada *Raia Seca*). Declarado Parque Natural en 1993, comprende unhas terras de montaña media onde os elementos máis destacados son unha combinación de valores paisaxísticos e faunísticos sobresalientes no ámbito do Noroeste peninsular, unha ampla e valiosa bagaxe histórica, e a presenza de augas termais. Conforman unha grande unidade natural, histórica e cultural co veciño Parque Nacional portugués de Peneda-Gerês, o único ENP con esta categoría no país veciño, co que o Parque galego leva a cabo varias accións comúns de xestión e promoción. Estas actividades son os primeiros pasos con vistas a poñer en marcha un futuro Parque Transfronteirizo verdadeiramente funcional.

Estas terras son esencialmente de litoloxía granítica, moi fracturada e erosionada ó longo da historia xeolóxica, ata conformar paisaxes que nos amosan un catálogo completo de formacións típicas deste substrato litolóxico: castelos, caos de rochas, penedos, formacións menores (taffoni, marmitas...), fervenzas altas e fermosas (Corga da Fecha), cun aspecto en conxunto moi agreste (GONZÁLEZ et al., 1995). Estas rochas foron sometidas a movementos tectónicos que deixaron importantes fracturas que hoxe en día se manifestan en vales ben conformados (máis tarde retocados polo glaciario Pleistoceno), e na surxencia de mananciais de auga termal, moi apreciados dende hai miles de anos polas súas propiedades terapéuticas, especialmente nos entornos de Río Caldo (Lobios). O termalismo, efectivamente, é un dos principais focos de atracción de visitantes deste espazo natural, ben aproveitado a través da instalación dun hotel-balneario (Vila Termal de Lobios) e de pozas ó aire libre para o baño no enclave antes sinalado.

Outro elemento da máxima importancia do Xurés é a rica biodiversidade que acolle. Espazo de encrucillada entre as influencias atlánticas e as mediterráneas, presenta unha interesante mestura de especies de ámbolos dous mundos, en particular no tocante á vexetación, complexidade que se ve amplificada polos distintos rangos altitudinais e as orientacións diversas das cadeas montañosas. Porén, o intenso pastoreo e os incendios frecuentes teñen reducido as masas forestais, que os xestores do Parque perseguen

Fotografía N°7

Baixa Limia-Serra do Xurés é un Parque Natural localizado nun territorio de media montaña fundamentalmente rural que destaca polas agrestes formas de relevo e o predominio do mato na cuberta vexetal, mentres as masas forestais son en conxunto de reducidas dimensións. A imaxe superior recolle un exemplo deste retrato, ilustrado polo cartel anunciador do Parque situado na estrada OU-540 en dirección a Portugal, que fai de bisectriz do ENP.

Fotografía N°8

O Xurés é tamén unha terra de gran importancia histórica que deixou a súa pegada no territorio. Na imaxe, un tramo restaurado da Vía Nova ou Vía XVIII, unha das máis importantes da Hispania Romana, que pasaba por estas terras. Os restos de idade Romana son un dos maiores valores do Parque Natural.

recuperar paulatinamente²⁷. Imos destacar pola súa importancia simbólica o lirio do Xurés (*Iris boissieri*) belísima iridácea endémica galaico-portuguesa, unha das especies máis emblemáticas do parque natural, que ten aquí a maior poboación das tres coñecidas en España e que está considerada en perigo crítico de extinción (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009). A fauna tamén presenta especies raras no Noroeste Peninsular como a aguia real, que aínda que non nidifica desde fai décadas utiliza habitualmente as serras como área para campar desde os seus territorios do Parque Nacional Peneda-Gerês en Portugal e da que se está intentando a súa reintrodución (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009); e a cabra montesa, emblema do Parque Natural, da que en 1997 iniciouse a reintroducción con éxito. Esta especie, da que hai constancia histórica da súa presenza ata 1892 na área, constituía un endemismo local (*Capra pyrenaica* subsp. *lusitanica*) (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009).

O Xurés posúe un valor histórico e artístico da máxima importancia. Por estas terras pasaba unha das calzadas romanas máis importantes da Hispania, a Vía Nova ou Vía XVIII do itinerario de Antonino, que comunicaba Bracara Augusta (Braga) con Asturica Augusta (Astorga). Deste xeito, consérvanse no Parque Natural e nas súas proximidades importantes vestixios da presenza Romana: tramos da propia Vía Nova que está a ser recuperada e promocionada (foto N°8) como roteiro de sendeirismo, numerosos Miliarios que servían como marcadores de distancia, restos das termas que aproveitaban as mesmas augas que hoxe utiliza o balneario de Lobios (Aquis Originis), e restos dun antigo campamento militar (Aquis Querquennis) instalado para a vixilancia da Vía Nova²⁸ e á beira do cal existen numerosas surxencias espontáneas de auga termal aproveitadas para o baño. Pero non só os Romanos deixaron pegadas admirables do seu paso por estas terras. Non faltan restos prehistóricos e prerromanos coma castros e mámoas, destacados exemplos de templos prerrománicos (Santa Comba de Bande, un dos mellores exemplos deste estilo en España, declarada Monumento Histórico-Artístico), e monumentos da Idade Media e Moderna. De todos eles, o máis digno de

²⁷ A zonificación do Parque establecida polo PRUX inclúe áreas especialmente dedicadas á recuperación dos bosques (Zona de Rexeneración Forestal) onde o uso público está permitido.

²⁸ Tanto o campamento coma o balneario están fora do perímetro do Parque Natural, pero próximos a el. Polo tanto, forman parte dos elementos histórico-culturais que atraen ós visitantes destas terras, cuxos itinerarios inclúen a visita ó Parque Natural. O mesmo acontece con Santa Comba de Bande, Santa María a Real e Aquis Querquennis.

resaltar nas inmediacións do Parque é a soberbia igrexa barroca de Santa María a Real en Entrimo, tamén declarada Monumento Histórico-Artístico.

Ademais, o Parque suma o seu patrimonio tanxible e intanxible como espazo rural de media montaña e todo o que isto implica: un determinado habitat e poboamento (aldeas relativamente grandes e concentradas pero pouco numerosas), un determinado parcelario e aproveitamento da terra (moi fragmentado, escaso, pouco produtivo e limitado ás valgadas onde o solo é máis profundo), e uns elementos folclóricos e etnográficos moi marcados pola condición montañosa e fronteiriza do Xurés. Neste apartado, temos que facer mención do lugar de Salgueiros, núcleo abandonado que a Xunta de Galicia está a recuperar con vistas a dedicalo a actividades de educación e interpretación ambiental. O acceso a este núcleo e ó sendeiro que leva ata él está limitado, sendo necesario solicitar un permiso.

Este Parque Natural é o espazo protexido de Galicia que, ata o momento, ten traballado máis intensamente a planificación e xestión do uso público. Conta cun Plan Rector de Uso e Xestión desde 1997 (o único de Galicia ata o ano 2009 cando se aprobou o de Monte Aloia), asinou a Carta Europea de Turismo Sustentable, e conta coa distinción de Q de calidade turística, elementos todos que falan da importancia que lle teñen dispensado os seus xestores ó manexo das visitas.

5.2.2.5 Parque Natural das Fragas do Eume

O Parque Natural das Fragas do Eume tamén ocupa un lugar de honra entre os ENP de Galicia. Foi declarado en 1997 e localízase no Norte da comunidade, moi próximo á cidade de Ferrol e a súa área de influencia. Cunha superficie de algo máis de nove mil hectáreas, protexe o val medio e baixo do Río Eume, que descende ata o mar labrando un perfil progresivamente encaixado, cuxas pronunciadas vertentes están ocupadas por unha densa fraga de especies caducifolias autóctonas (foto N°9).

O propio nome do espazo protexido indica os dous valores que conforman as súas sinais de identidade: o río e as fragas, en íntima comunión, ó que se suma o propio canón do río. En efecto, as fragas que protexe este Parque Natural están entre os bosques atlánticos litorais mellor conservados de Europa (GONZÁLEZ et al, 1995), que destacan non só pola súa frondosidade e bo estado de mantemento en conxunto senón tamén pola presenza de numerosas especies endémicas e relictas que atopan aquí o seu derradeiro refuxio. Así, segundo datos da Consellería de Medio Ambiente, coñécese un

Fotografía N°9

Fraga-río-mosteiro: a triloxía máxica do Parque Natural Fragas do Eume. Un dos últimos bastións do bosque caducifolio atlántico resiste aquí para deleite dos visitantes (anque baixo a ameaza do eucalipto, presente na dereita da imaxe a media vertente) surcado polo Ríu Eume que marca co seu caudaloso discorrer o punto central do Espazo Protexido.

Fotografía N°10

O Mosteiro de Caaveiro, localizado no corazón do Parque Natural rodeado da frondosidade vexetal, aporta o terceiro gran elemento atractivo do espazo. Este cenobio medieval está en proceso de restauración e pode ser admirado mediante un servizo de visitas guiadas.

total de 28 taxóns de feitos, incluíndo varios relictos macaronésicos ameazados e restrinxidos a moi poucos lugares no ámbito ibérico e mesmo mundial, que segundo os especialistas na materia, remontan a súa existencia á Era Terciaria. Case a metade da brioflora galega está presente na zona incluíndo 52 especies novas para Galicia, algunhas delas raras en España; a flora liquénica é igualmente excepcional, e foron catalogadas 243 especies, das cales 24 son raras ou descoñecidas no resto de España e 3 son novas para Europa; e por último, o catálogo de fungos é así mesmo moi extenso, con 163 especies, moitos deles excepcionais en Galicia. Un ambiente permanentemente húmido e fresco permite a supervivencia deste magnífico ecosistema forestal²⁹.

Tamén a fauna acada sobresaliente importancia pola variedade de especies e a fragilidade dalgunha delas. A Consellería de Medio Ambiente informa que entre os insectos, cabe destacar a presenza dun gran número de especies protexidas, endémicas ou de distribución marxinal; a variada e rica herpetofauna, integrada por 13 especies de anfibios e 10 de réptiles, fixo que Fragas do Eume foran recentemente incluídas no inventario de áreas importantes para a herpetofauna española. A avifauna, pola súa banda, está integrada por máis de 100 especies coñecidas; e tocante ós mamíferos, pola súa riqueza (alomenos 40 especies) e pola existencia de diversas especies infrecuentes e de distribución moi localizada, as Fragas do Eume son o emprazamento máis notable na Galicia baixa. Nos peixes están inventariados ata oito taxóns distintos (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009).

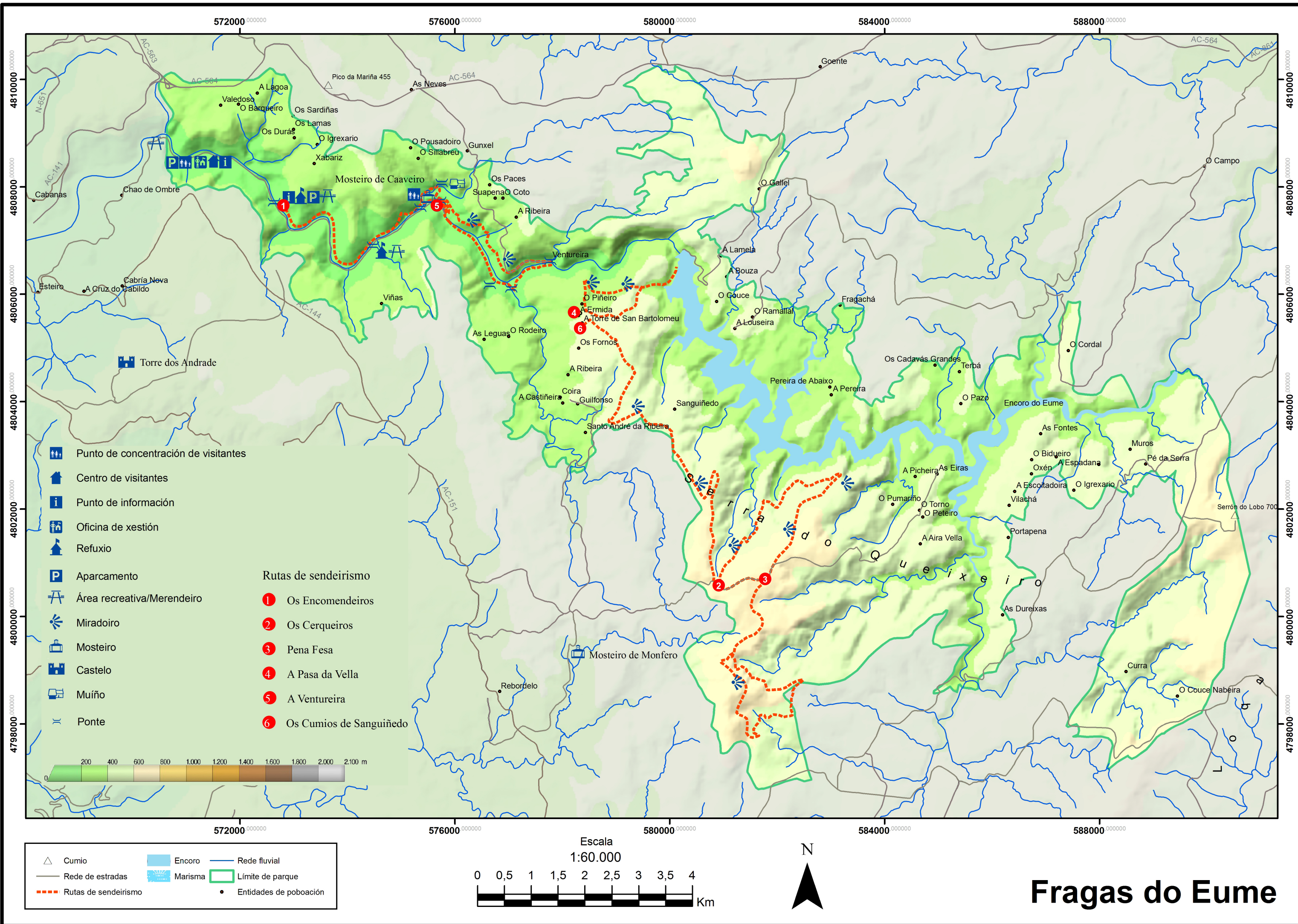
Xunto á fraga como espazo forestal frondoso e fogar dunha rica biodiversidade, o Río Eume é o outro elemento natural que máis resalta a ollos do visitante, río que se mantén bastante caudaloso durante todo o ano e onde está permitida a pesca deportiva. Como é habitual na práctica totalidade dos ríos galegos de certa entidade, está represado na parte media-alta do seu val, coincidente co extremo oriental do Parque, de maneira que outros elementos de certo interese son as instalacións hidroeléctricas que se atopan augas abaixo, nun dos puntos onde o canón do río é máis encaixado e abrupto, e a masa de auga encorada.

²⁹ O panorama, aínda sendo moi bo, non é tan idílico como semella. O eucalipto ocupa importantes extensións nas partes mais altas das vertentes do val e tende a expandirse. Os xestores do Parque puxeron en marcha accións para erradicalo. E por descontado, se existe un bosque tan frondoso, en boa medida é pola práctica inaccesibilidade de moitas das vertentes do val do Eume.

O outro elemento destacado do Parque é o patrimonio histórico-artístico. Nesta categoría destaca, ante todo, o Mosteiro de Caaveiro³⁰, cenobio medieval orixinalmente Románico que foi reformado en tempos posteriores e a continuación abandonado tralas desamortizacións do Século XIX. Nestes intres está parcialmente restaurado e forma parte dos fitos de ineludible visita do espazo protexido (foto Nº10). Está ubicado nun emprazamento privilexiado, sobre un promontorio rochoso que domina o tramo medio do val do Río Eume no corazón do Parque, desde onde as vistas do val e da fraga son de gran beleza. Noutros puntos do Parque existen pequenos núcleos de poboación onde a arquitectura popular se conserva moi ben, pero son lugares menos coñecidos e visitados. Fóra dos límites do Parque pero moi preto del tamén hai elementos destacados, en particular o Mosteiro de Monfero, un dos máis fermosos e grandiosos exemplos de arte conventual de toda Galicia que, desgraciadamente, está abandonado e parcialmente derruído. Forma parte dos itinerarios turísticos da comarca e dos propios visitantes do Parque Natural, de xeito que a partir del existen sendeiros que se introducen no Espazo Protexido.

O Parque Natural das Fragas do Eume é un dos espazos protexidos de Galicia que máis repercusión e fama acadou nos últimos anos, e nun período de tempo bastante curto. Ata hai pouco, era só coñecido a nivel comarcal e moi parcialmente rexional, agora a súa fama é nacional, e multitudes de persoas de toda España deciden visitalo. A propósito deste asunto, os problemas deste espazo co crecente volume de visitantes que está a recibir chegaron a ser importantes. Para comezar, o espazo non estaba preparado para un volume de turistas e excursionistas moi alto porque non hai espazo físico para eles. A pesares de contar con máis de un acceso, a inmensa maioría das persoas que o visitan chegan a él por unha soa entrada, o chamado Portal de Caaveiro. A razón é bastante simple: é o acceso directo ó Parque dende o núcleo de poboación máis importante das proximidades, Pontedeume, e tamén dende a Autoestrada AP-9, o que significa que é o punto máis accesible para a maioría dos visitantes potenciais. Pero existen outras razóns igual de poderosas: este acceso da entrada directa ó corazón do Parque, seguindo pola beira do río, ata o pé do Mosteiro de Caaveiro. En consecuencia, a través desta estrada de acceso, o visitante obtén unha síntese perfecta dos elementos de interese máis destacados e coñecidos do Parque Natural (as fragas, o río e o

³⁰ Este monumento non está xestionado polo Parque senón pola Deputación Provincial de A Coruña., que se encarga da súa restauración, así como da regulación e orientación das visitas que recibe. Respecto a este punto, existe un servizo gratuíto de visita guiada polo cenobio para grupos pequenos. Dura en torno a trinta minutos.

mosteiro) sen necesidade de visitar ningún outro lugar. Deste xeito, esta vía concentra un gran volume de visitantes, que non serían un problema demasiado grave se non fose porque esta entrada é un calexo sen saída, que a estrada é moi estreita e que non hai habilitados espazos de aparcamento ó final do seu trazado, ao pe de Caaveiro. Os problemas de aglomeración de automóbiles chegaron a ser tan graves en determinados momentos que a dirección do Parque optou por pechar o acceso a vehículos particulares en determinados momentos de máxima afluencia (verán e Semana Santa) e habilitar un servizo gratuíto de autobuses-lanzadeira dende o Centro de Visitantes, situado na entrada do Parque, unha solución necesaria e moi ben tomada que, por fortuna, eliminou de raíz este importante problema de xestión. O único aspecto positivo desta elevada concentración de visitantes nun punto concreto é que o resto do espazo protexido soporta unha afluencia incomparablemente menor: o impacto concéntrase nun só enclave e non se espalla por todo o Parque.

5.2.2.6 Parque Natural O Invernadeiro

O Parque Natural do Invernadeiro é moi peculiar desde varios puntos de vista. A combinación dunha espectacular paisaxe de montaña cunha rica e variada fauna, o feito de estar completamente deshabitado, e non ser un ENP de acceso libre converte O Invernadoiro nun dos lugares máis especiais de Galicia (foto N°11).

Localízase no chamado Macizo Central, amplo espazo montañoso situado no centro-leste da provincia de Ourense que non presenta a forma dunha serra ou cordal senon dun auténtico macizo, en forma de cúpula, culminado por elevacións montañosas de formas senís coa máxima cota en Cabeza de Manzaneda (1.778 metros) (GONZÁLEZ et al, 1995). O Parque Natural do Invernadoiro están no cuadrante SW deste macizo ocupando algo máis de tres mil hectáreas. Presenta unhas morfoloxías igualmente suaves, talladas por profundos vales polos que corren numerosos ríos e regatos que conforman fermosas caídas de auga. O glaciario e o periglaciario teñen deixado tamén importantes pegadas no relevo do Parque, con vales en forma de artesa, algúns circos e morrenas, e restos de pedreiras e crioclastos nas cotas máis elevadas, en torno ós 1.600 metros. A cuberta vexetal presenta unha gran variedade de especies por ser este un espazo de transición e contacto entre a Rexión Mediterránea e Atlántica, mesmo con numerosas especies endémicas e infrecuentes. Por mor dos repetidos incendios forestais

que ten sufrido este territorio, a vexetación é maioritariamente arbustiva, conformada por breixos e xestas de diferentes variedades como especies dominantes. As masas

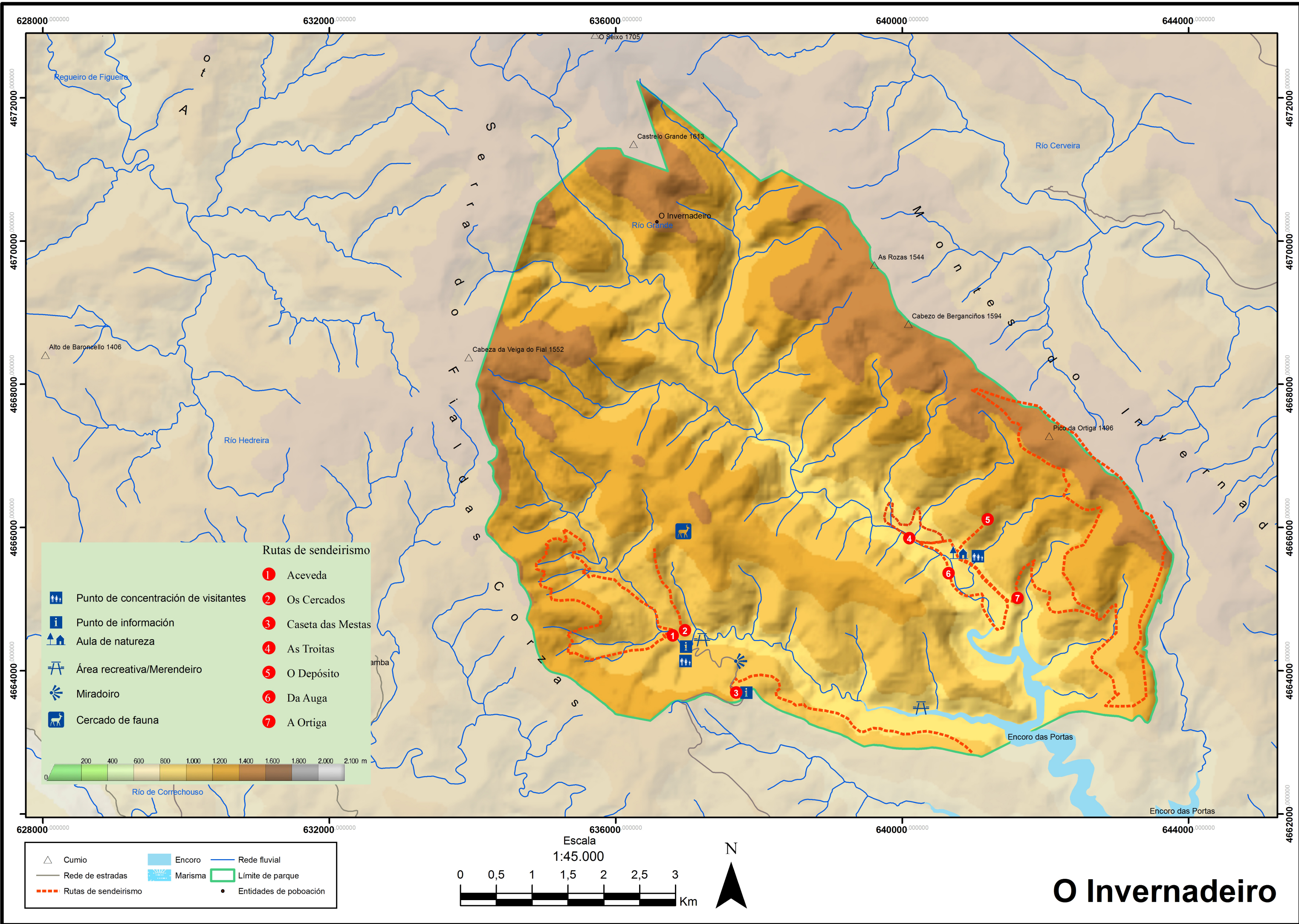
Fotografía N°11

Vista xeral do Parque Natural do Invernadeiro. Espazo totalmente deshabitado e apartado, de esgrevio relevo, onde perduran aínda importantes masas forestais de piñeiro dos tempos en que os terreos eran propiedade de Papelera Española (metade esquerda da imaxe) intercaladas entre grandes extensións de matogueira de sucesión producidas por incendios. No centro da imaxe pode observarse o conxunto das instalacións de Ribeira Pequena. O camiño que discurre a media ladeira á dereita conduce á Aula da Natureza

forestais son máis escasas e na súa maioría son produto de repoboacións de piñeiro silvestre levadas a cabo a mediados do Século XX, posteriormente calcinadas en gran parte nun devastador incendio a inicios dos anos 80 do citado século. Os bosques autóctonos escasean e limítanse ás valgadas máis húmidas, onde atoparon refuxio ós incendios e un solo máis profundo e rico.

A fauna é un dos maiores valores do espazo protexido. Se nos referimos tan só a aquelas especies máis doadas de ver polo visitante, O Invernadoiro posúe unha gran riqueza e variedade de aves de rapina, e sobre todo numerosos mamíferos ungulados coma o corzo, a cabra montesa e o cervo, ademais do xabaril. Este espazo foi Refuxio de Caza durante algúns anos, de maneira que houbo numerosas soltas de especies cinexéticas de caza maior como as citadas antes, motivo da súa actual abundancia no Parque.

Ata aquí nada resulta estraño no contexto das áreas de montaña galegas. As peculiaridades comezan por ser un espazo totalmente deshabitado. Contrariamente ó que ocorre en case toda Galicia, onde sempre se pode atopar algún pequeno núcleo de poboación, O Invernadoiro non acolle ningún lugar habitado; os máis próximos distan algúns quilómetros dos límites do Parque. O motivo é o peculiar réxime de propiedade destas terras. Dende a Idade Media, os montes do Invernadoiro permaneceron en mans privadas sen ningunha división, algo moi pouco frecuente en Galicia, o que favoreceu a súa conservación polo menor impacto humano. A súa adicación preferente foi a caza e o pastoreo. Nos anos 50 do século XX os terreos foron adquiridos por unha empresa papeleira que levou a cabo intensos traballos de repoboación forestal con piñeiro silvestre, que anos despois foron arrasados en parte por un incendio, tal como sinalamos pouco antes. A Xunta de Galicia, por fin, fíxose con estas terras en 1984 para declaralas Refuxio de Caza e Pesca primeiro e Parque Natural máis tarde, no ano 1997 (PAÜL, 2009).

No primeiro parágrafo que dedicamos a este espazo protexido sinalamos que non era de acceso libre. Contrariamente ó habitual en espazos baixo a categoría de Parque, para poder visitar O Invernadoiro é imprescindible pedir unha autorización á Delegación Provincial da Consellería de Medio Ambiente, ata cubrir unha cota máxima diaria de visitantes que non pode superar as trinta persoas. O Parque está pensado para actividades de educación e interpretación ambiental de varios días de duración, de xeito que conta cunha Aula da Natureza dotada de tódalas instalacións necesarias para estancias prolongadas: dormitorio individual e dous dormitorios colectivos (con 28 liteiras cada un) destinados a investigadores e estudantes, sala de xogos, laboratorio-biblioteca, aula de proxeccións, enfermaría, comedor e cociña industrial. Dous monitores coordinan as actividades coa axuda de diverso material didáctico (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009). Conta tamén o Parque con seis roteiros de sendeirismo e observatorio de fauna nun cercado de ungulados silvestres, instalacións que complementan as actividades formativas que se imparten na Aula da Natureza. O Invernadoiro funciona pois como unha grande aula ó aire libre sobre o funcionamento da natureza, aquí en estado de conservación óptimo, e por outra banda é unha auténtica reserva de flora e fauna tanto por ser un espazo deshabitado como por non ser accesible ó público en xeral.

5.2.2.7 Parque Natural Serra da Enciña da Lastra

É o máis recente dos Parques Naturais de Galicia. Declarado o ano 2002, pon baixo custodia a única formación montañosa de Galicia de litoloxía calcaria. Esta peculiaridade, verdadeiramente singular no NW da Península Ibérica, combínase cunhas condicións climáticas máis próximas ás mediterráneas que ás atlánticas para conformar un espazo de elevadísimo valor xeomorfolóxico, biolóxico e paisaxístico, moi alonxado da imaxe tónica de Galicia como espazo sempre verde e de morfologías suaves (GONZÁLEZ et al., 1995).

O Parque emprázase no extremo NE da provincia de Ourense (concello de Rubiá), a medio camiño entre as grandes cuncas tectónicas de Valdeorras e O Bierzo polas que o Río Sil abre un amplo e fértil val. Estamos ante un Parque non moi extenso (pouco máis de tres mil hectáreas) que protexe un cordal de altitudes modestas, coas cotas máximas só lixeiramente superiores ós mil metros pero que a cambio presenta unha morfología abrupta, con fortes pendentes, farallóns agudos e paredes verticais, elementos morfolóxicos propios de montañas calcarias (foto N°12). O Río Sil ten que cruzar este cordal labrando un profundo canón, o chamado Estreito de Covas, no seu paso dende O Bierzo cara Valdeorras. Tamén abundan as covas ou *palas*, algunhas de notables dimensións, outro elemento definitorio das morfologías kársticas. Así pois, as peculiares e agrestes formas de relevo calcario (paredes e covas) son un dos máximos atractivos do Parque Natural e atraen a un público moi particular e especializado que emprega as paredes para practicar escalada (escaladores) e as covas para explorar as entrañas da terra e o fascinante mundo subterráneo (espeleólogos).

Outro dos principais valores é a riqueza biolóxica. En primeiro lugar, a peculiar litoloxía do espazo e as condicións climáticas, caracterizadas por relativa sequidade e veráns calorosos, definen unha cuberta vexetal onde as especies predominantes son inequivocamente mediterráneas, un tanto alleas ó contexto xeral de Galicia e de distribución moi restrinxida no NW peninsular.

Fotografía N°12

A Serra de Enciña da Lastra é o maior conxunto calcario de Galicia. Nunha entorna maioritariamente silíceo, constitúe unha rareza tanto dende o punto de vista xeolóxico coma biolóxico. Un dos seus emblemas son as formacións de cristas calcarias chamadas Penedos de Oulego, que se poden ver na imaxe superior.

Fotografía N°13

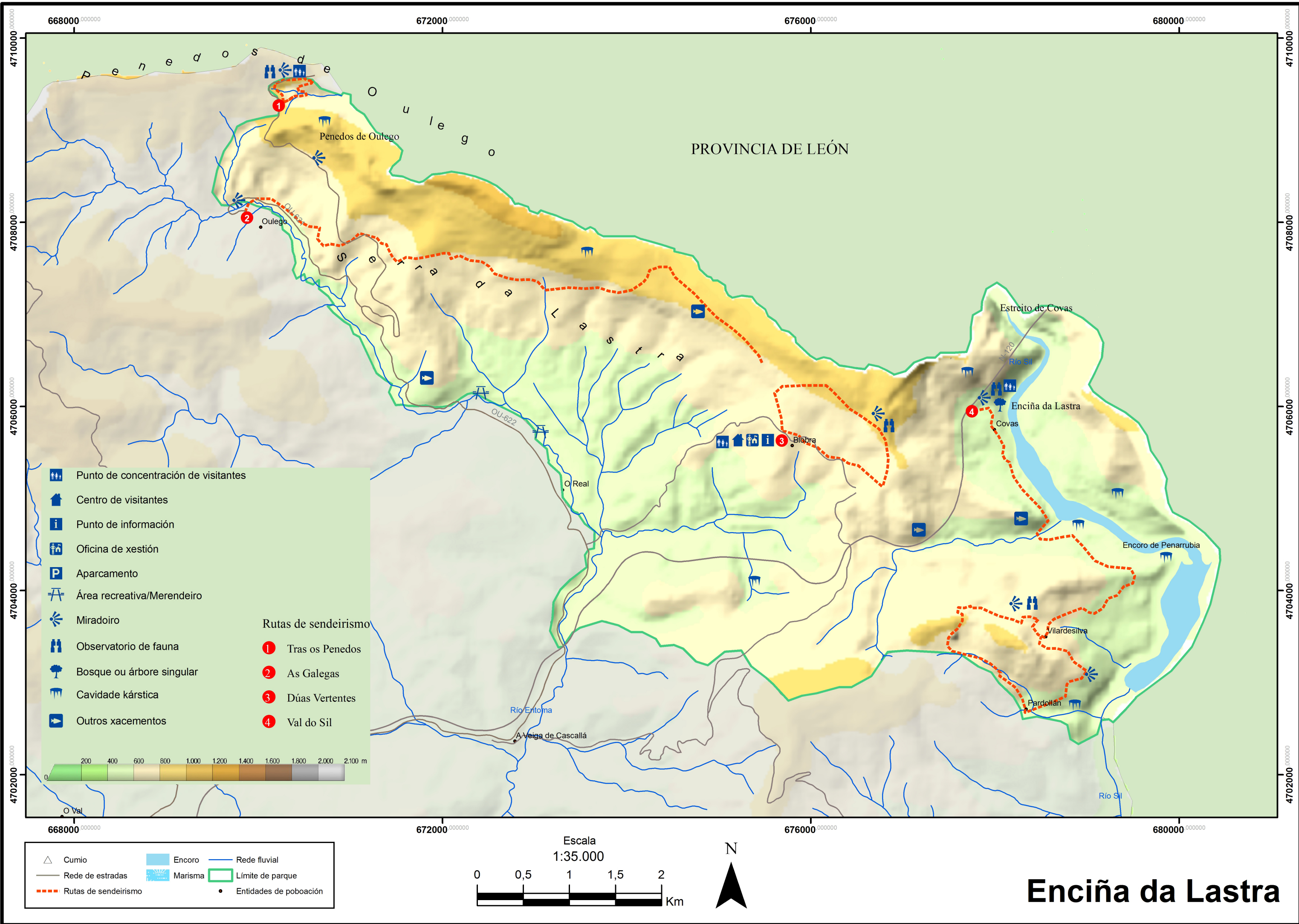

Ó mesmo tempo, Enciña da Lastra posúe unha mostra magnífica da paisaxe rural das áreas de montaña da Galicia Oriental, caracterizados por aldeas de respectable tamaño rodeadas de grandes soutos de castiñeiros, tal como se recolle nesta imaxe.

Segundo a Consellería de Medio Ambiente, Enciña da Lastra acolle máis de 450 taxons de flora vascular, dos que 62 teñen nesta área calcaria as súas únicas poboacións en Galicia, mentres que outros 55 taxons, tamén calcícolas ou parcialmente calcícolas, aparecen noutros puntos da Comunidade Autónoma, aínda que en parte restrinxidos a éste e outros afloramentos calcarios. Destacan os aciñeirais entre a cuberta arbórea (de aí o nome do Parque Natural e da Serra que protexe), acompañados no cortexo arbustivo e herbáceo por unha ampla variedade de especies mediterráneas como tomiño e xaras.

Son dignas de sinalar tamén as comunidades de ribeira, con especies máis propias do resto de Galicia coma o freixo ou o ameneiro, e os grandes e centenarios soutos de castiñeiros que rodean os núcleos de poboación do Parque, nos que se aproveitou secularmente a castaña como alimento básico. Outra peculiaridade biolóxica son as comunidades vexetais rupícolas, propias de paredóns rochosos calcarios, algunhas endémicas desta serra e uns poucos lugares máis das proximidades. Tocante á fauna, tamén presenta unha riqueza e variedade pouco comúns. A gran cantidade de ambientes diversos (paredes rochosas, prados e matogueiras, ríos e regatos, un medio rural rico e simbiótico) fai aparecer unha gran cantidade de especies de todo tipo: en concreto, un total de 200 especies, estando inventariadas 8 de peixes, 10 de anfibios e polo menos 13 de réptiles, 125 de aves e 39 de mamíferos (Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Xunta de Galicia, páxina web. Acceso o 25-5-2009). Sobre todas elas destacan as aves, coa comunidade de nidificantes máis rica e singular de Galicia, con máis de 100 especies, unha excelente representación de avifauna rupícola e mediterránea, e unha rica comunidade de aves de rapina (Consellería de Medio Ambiente, Web); moitas delas teñen nesta Serra a súa única localización en Galicia. Tamén son de destacar os morcegos, dos que Enciña da Lastra acolle un total de nove especies residindo nas súas covas e cavidades.

Noutra orde de cousas, o patrimonio cultural xira en torno a un medio rural que mantén a súa identidade secular (foto N°13). No interior do Parque existen algúns núcleos de poboación que conservaron ben a arquitectura popular, así como o aproveitamento das terras. Destacan os soutos de castiñeiros que mencionamos ó falar da vexetación, que ocupan importantes extensións arredor dos núcleos e que imprimen un forte carácter a estes enclaves do Parque. Non se pode esquecer, por outra banda, a proximidade do enclave das Médulas, antiga explotación aurífera romana declarada Patrimonio da Humanidade que pode complementarse con Enciña da Lastra nun hipotético percorrido turístico por estas terras limítrofes entre Ourense e León.

Como este Parque é de recente declaración, aínda é pouco coñecido pola poboación e soporta, xa que logo, un uso público escaso. Ademais o Parque a penas comeza a dotarse de todo o necesario para acoller e regular as visitas: Centro de Recepción de Visitantes, rutas sendeiristas, paneis interpretativos, puntos de información. O nivel de visitas que pode atinxir é unha incógnita, pero cabe a posibilidade de que forme parte de hipotéticos itinerarios que inclúan As Médulas, o que implicaría un volume de visitas moi elevado que non está preparado para acoller, polo menos de momento.

5.3 Ferramentas de estudo do uso público nos Parques de Galicia

5.3.1 Indicadores

No transcurso do Capítulo II, onde analizamos o uso público como concepto e todo aquilo que lle incumbe, tratamos igualmente os métodos existentes para valorar o seu funcionamento. Falamos do emprego de indicadores e enquisas como métodos habituais de traballo neste campo, e tamén aproveitamos para establecer unha base teórica de tales ferramentas. En concreto decidimos escoller, para o caso dos indicadores, os establecidos pola organización EUROPARC xa que, tendo en conta o amplo consenso existente entre os xestores dos ENP á hora de elaborar a lista final dos mesmos, consultados a tal efecto polo organismo, coidamos que serían os máis adecuados e, probablemente, os máis utilizados en anos sucesivos polos propios espazos. Non se esqueza que detrás dos citados indicadores latexa unha dilatada experiencia práctica en planificación e xestión dos ENP a partir do persoal dos propios espazos e que, ó fin e ó cabo, os indicadores están pensados para a súa aplicación nos espazos de xeito individual, ou no mellor dos casos en redes completas de espazos alá onde a dispoñibilidade de instrumentos e persoal o faga posible.

De entrada, existe a opción de aplicalos nesta tese de doutoramento o pé da letra, tal como EUROPARC os recolle. Pero sempre hai que ter en conta as circunstancias particulares de cada espazo protexido, que pode dificultar a aplicación dalgún indicador concreto. En consecuencia, é necesario valorar ben a dificultade de aplicación para, ou ben modificar parcialmente o indicador en cuestión para adaptalo ás circunstancias, ou ben eliminalo da lista se finalmente se considera inviable a súa aplicación. Mesmo pode

ser necesario aplicar indicadores que non figuren na lista, no caso de que a información dispoñible o faga útil para sacar conclusións.

A aplicación de indicadores é un dos métodos máis simples para ter un coñecemento certo do estado e a evolución de calquera sistema que se queira avaliar. Lembremos que un indicador é “*variable o relación entre variables (índice) de cuya medición se pueden obtener referencias ciertas sobre la evolución del sistema en que está inmersa. Las variables indicadoras son aquellas sensibles a cambios y tendencias de origen natural o humano*” (EUROPARC, 2006). Adoitan ser datos moi sintéticos, doados de conseguir e de analizar, e sempre fan referencia a elementos do sistema obxecto de estudo que mudan os seus parámetros cando hai algún cambio no estado do devandito sistema, tanto para mellor coma para peor. Este comportamento outorga unha referencia inequívoca sobre o seu funcionamento e permite que os xestores prosigan polo camiño fixado naqueles ámbitos nos que os indicadores son favorables ou o rectifiquen se acontece o contrario. Porén, estas características fican mellor resumidas no documento titulado “*Indicadores ambientales. Una propuesta para España*” (2000), elaborado polo Ministerio de Medio Ambiente, que sintetiza perfectamente as condicións que deben cumprir os indicadores empregados en estudos ambientais á hora de efectuar a súa selección final, pero que en realidade teñen unha aplicación universal para calquera estudo desta índole independentemente da súa temática. Son os seguintes:

- *Validez científica*: fai referencia a que os indicadores deben estar baseados en coñecementos científicos sólidos e ben contrastados.
- *Representatividade*: a información aportada polos indicadores debe ser representativa da condición do sistema, do seu estado e a súa evolución.
- *Sensibilidade a cambios*: esta característica fai referencia a que os indicadores deben sinalar cambios de tendencia no medio ou nas actividades humanas relacionadas con él. Dito con outras palabras, calquera modificación no sistema para ben ou para mal debe ter un reflexo inmediato nos indicadores, ben sexa en todos ou en parte deles.
- *Fiabilidade dos datos*: os datos aportados polos indicadores teñen que ser fiables e de boa calidade.
- *Relevancia*: isto significa que deben aportar información relevante (importante) para os usuarios e, ó mesmo tempo, para a formulación de obxectivos e metas por atinxir.

- *Comprensible*: deben ser simples e claros, cun significado que mesmo resulte obvio e doado de entender para os non especialistas que eventualmente os utilicen.
- *Preditivo*: o obxectivo é subministrar sinais de alarma de futuras tendencias negativas.
- *Metas*: preténdese que aporten metas a acadar coas que comparar a situación actual de partida.
- *Comparable*: deben permitir comparacións con casos similares doutros territorios.
- *Cobertura xeográfica*: dita cobertura, idealmente, debería ser nacional ou no seu defecto, rexional extensible ó ámbito nacional.
- *Coste-eficiente*: referido a que deben ser eficientes en termos de custe de obtención de datos e uso posterior da información resultante.

Desafortunadamente non existe nos ENP unha sólida tradición de aplicación de indicadores de funcionamento. Son máis frecuentes no ámbito do monitoreo ambiental (evolución de especies indicadoras) e na avaliación do estado xeral do medio ambiente (como veremos máis adiante) pero non é así para o manexo do uso público. A *Ley 42/2007 de Patrimonio Natural y Biodiversidad* fixa no seu articulado o establecemento dunha serie de indicadores de avaliación do estado dos espazos protexidos en España. Concretamente, o inventario de patrimonio natural desenvolvido pola lei presentará os seus resultados e, polo tanto, o estado de conservación do patrimonio natural español a través dun sistema de indicadores que serán incluídos nas estatísticas nacionais (Art. 10). A partir destes resultados elaborárase un informe anual sobre o estado e evolución do Patrimonio Natural español (Art. 11). No intre de redactar estas liñas, está definida unha batería de indicadores ambientais entre os cales figuran tan só dous indicadores relacionados cos ENP. Un deles no apartado de Natureza e biodiversidade, que recolle a superficie declarada como ENP en toda España. O outro indicador, encadrado no apartado centrado na análise do estado do turismo, mide o número de visitantes ós Parques Nacionais. Trataremos máis polo miúdo estes indicadores algo máis tarde cando pasemos revista ós máis destacados exemplos de indicadores relacionados cos ENP que hoxe existen en España.

Porén, este xeito de proceder xa existía dende hai certo tempo no seo do informe anual sobre o estado do Medio Ambiente en España, pero dun xeito moi xenérico e

superficial como veremos de contado. Cos indicadores que a lei estatal pretende implantar quizais se avance un pouco máis na valoración do estado dos espazos protexidos, pero non deixará de ser unha análise simple e xeral, de escaso nivel de detalle xa que, certamente, a súa pretensión non é a de profundar no estado de cada ENP individual.

Cuestión distinta sería a aplicación dunha extensa batería de indicadores que recolla a totalidade dos aspectos implicados no manexo dun ENP, e de momento, este tipo de traballos brillan pola súa ausencia, alomenos en Galicia. A escala de aplicación debe ser a de Rede de Espazos Protexidos. A este nivel deben ser fixados os indicadores a empregar, que posteriormente se aplicarían a cada espazo da Rede individualmente. O resultado dos indicadores, ó fin, informaría sobre o estado do uso público tanto no ENP coma no conxunto da Rede, unha vez sumada a información de tódolos seus compoñentes.

A nivel mundial, unha referencia teórica fundamental é o traballo de Hockings et al (2000) titulado *“Evaluación de la eficacia: marco de referencia para la valoración de la gestión de áreas protegidas”*, documento da UICN que recolle unha serie de indicadores para a valoración da xestión dos ENP e explica a importancia práctica dos mesmos (por qué empregarlos e para qué). O documento insta a seguir unha serie de pasos sucesivos para a aplicación desta metodoloxía de traballo que daría comezo por valorar a situación de partida (en qué momento nos atopamos?), continúa co estado da planificación (onde queremos estar?), valora os recursos a empregar (qué necesitamos?), atende ó proceso de traballo (cómo o levamos a cabo?), avalía os resultados finais (qué resultados se obtiveron?), para rematar coas consecuencias e impactos derivados (qué acadamos?). Esta metodoloxía, por suposto, é perfectamente aplicable ó estudo do uso público tanto a nivel individual coma de rede.

A nivel nacional, aparte da sinalada aparición dos indicadores propostos por EUROPARC existen outros incluídos sempre en estudos xerais sobre o estado de saúde do medio ambiente en xeral ou, como moito, na avaliación dalgunhas redes de ENP autonómicas pero que, lonxe de entrar en grandes detalles sobre cada un dos ámbitos de xestión, limítanse a propor uns indicadores moi xenéricos para cada un. Podemos sinalar como exemplo significativo unha proposta elaborada para os ENP de Cataluña pola Institució Catalana d’història natural (MALLARACH (coord.), 2008), en moitos aspectos semellante á de EUROPARC, onde imos destacar os seguintes indicadores:

- Medir o número de visitantes nos equipamentos do ENP e calcular a proporción respecto ó total de visitantes.
- Sinalización de límites e accesos ó ENP (se son adecuados e abondosos ou non).
- Densidade de paneis informativos no ENP (unidades por cada 1000 hectáreas).
- Densidade da rede de sendeiros sinalizados no ENP (quilómetros por cada 1000 hectáreas).
- Proporción de persoal do ENP adicado a atender ós visitantes.
- Número de denuncias e contenciosos que os xestores do ENP teñen cursado por infraccións no mesmo ó longo do ano (un indicador sobre a relación do ENP co entorno social que EUROPARC non recolle)
- Número de publicacións divulgativas relacionadas co ENP. (unha das preguntas que formulamos ós xestores versará sobre as publicacións do Parque).

Tampouco se poden obviar os indicadores propostos para o *Sistema Español de Indicadores Ambientales de Turismo*, onde se recollen algúns bastante interesantes como:

- Presión potencial sobre Espazos Naturais: determina a presión potencial dos visitantes a partir do cotexo entre o número de turistas presentes no territorio e a superficie protexida do mesmo. Deste indicador derívase un segundo indicador; o estudo do número de visitantes ós Espazos Protexidos.
- Grao de naturalidade do medio: calcula a proporción de superficie protexida respecto da total. Pretende achegarse ó grao de vulnerabilidade do territorio.
- Porcentaxe de Espazos Protexidos con control de accesos e percorridos: recolle a proporción de ENP que controlan os seus accesos e os seus itinerarios para o público.

A proposta de indicadores ambientais elaborada polo Ministerio de Medio Ambiente, citada en parágrafos previos cando se abordaban os seus criterios de selección, inclúe na listaxe final dos mesmos algúns de interese no ámbito dos ENP. Así, dentro da área de Recursos Naturais, na subárea “*biodiversidade*”, interesan os indicadores de resposta “*inversión en conservación*” (indica o esforzo inversor da Administración na súa xestión), “*superficie protexida con plans de ordenación de recursos naturais*” (outorga información sobre o interese da Administración nunha

xestión ordenada. Proporciona unha información máis representativa e útil que o simple dato de superficie total protexida porque, con moi bo criterio, considérase que non da unha visión realista do esforzo conservador xa que a simple protección non implica necesariamente unha xestión adecuada), “*visitantes en parques nacionais*” (informa do interese do público na natureza; porén sinálase que un aumento de visitantes pode levar consigo un aumento da presión e deterioro ambiental). Por outra banda, a subárea “*costas*” interesa o indicador de resposta “*porcentaxe de costa protexida*” (porcentaxe de costa con figura de protección respecto á lonxitude total do litoral). Ningún deles, polo tanto, entra en detalles sobre xestión dos ENP.

Con todo, sí se está aplicando unha batería de indicadores medioambientais de nivel nacional, o chamado *Banco Público de Indicadores Ambientales* regulados e manexados polo Ministerio de Medio Ambiente (dispoñible na páxina web, acceso o 27-5-2009). En parágrafos anteriores aludimos ós dous únicos indicadores entre todos os da lista que garda relación directa cos ENP: a superficie declarada como ENP, e o número de visitantes ós Parques Nacionais. O primeiro deles mide simplemente a superficie (en hectáreas) que fica protexida como ENP, segundo o que a lei 42/2007 entende como tal, e reconta o número de ENP que existen. O segundo dos indicadores, tamén moi sinxelo na súa concepción, leva conta do número anual de visitantes de cada un dos Parques Nacionais da rede estatal, e pon en relación esta cifra coa superficie de cada Parque; a intención deste indicador é a de calibrar a presión exercida polos visitantes nuns espazos, idealmente, moi fráxiles dende o punto de vista ecolóxico. En consecuencia, o nivel de análise dos indicadores estatais no tocante a ENP é moi elemental e básico, inserido no contexto do retrato do estado de saúde ambiental de España.

No que respecta ás CCAA, Andalucía tamén dispón dunha listaxe de indicadores de avaliación do estado do seu medio ambiente (MOREIRA et al, 2007). Esta publicación recolle entre os fitos chave de análise do estado do medio ambiente en Andalucía o chamado “*evolución da superficie protexida e da rede de instalacións de uso público*” (Fito chave número 7). Neste apartado, o diagnóstico faise a través de dous indicadores. O primeiro recibe o nome de “*significación da superficie protexida en Andalucía 1989-2005*”, que non é mais que a evolución da porcentaxe de superficie protexida da comunidade en relación á superficie total no período de tempo especificado. O segundo indicador denomínase “*evolución da dotación de equipamentos básicos nos parques naturais*”. O mesmo estuda se os parques naturais (tan só os espazos que contan con esta figura protectora, dada a súa relevancia no referente a uso público) dispoñen dos

equipamentos básicos (entendendo por equipamento básico o establecido pola Estratexia de Acción da RENPA, véxase Capítulo II), que para este documento son: centro de visitantes, punto de información, miradoiro, observatorio de fauna silvestre, sendeiro sinalizado, e aula da natureza. Non ten en conta o número de equipamentos por parque, tan só se dispoñen como mínimo de un para cada tipoloxía.

Outra comunidade autónoma que conta cunha lista oficial de indicadores ambientais é Aragón. Entre eles non hai ningunha categoría de análise relacionada directamente cos espazos naturais ou o uso público. Porén, nalgunha das categorías si están incluídos certos indicadores que paga a pena destacar. Dentro da categoría “*Naturaleza y Biodiversidad*”, hai tres interesantes:

- BD-05: *Espazos Protexidos*. Procura coñecer o número de ENP (incluídas zonas periféricas), a súa extensión e figura protectora. A superficie é cotexada co total da Comunidade Autónoma.
- BD-06: *Xestión de Espazos Naturais Protexidos*. Persegue saber se posúen PORN e PRUX e a súa data de aprobación.
- BD-07: *Rede Natura 2000*. Pensado para comparar a superficie Natura 2000 co total rexional e co total por rexión bioxeográfica.

Finalmente, tamén Galicia conta cunha listaxe propia de indicadores medioambientais, recollida no documento titulado “*Indicadores ambientais de Galicia 2007*” (XUNTA DE GALICIA, 2007). Entre os ámbitos que o documento entra a valorar, no tocante a ENP interesa o chamado “*natureza e biodiversidade*”, e dentro deste, interesan dous indicadores. O primeiro responde ó nome de “*hectáreas de superficie de protección en espazos naturais protexidos*”. Trátase dun indicador moi simple que tan só mide a superficie protexida total de Galicia (en hectáreas) incluída na Rede Galega de ENP (é dicir, as figuras de protección incluídas na rede) e a súa evolución no tempo. Este indicador, segundo afirma o documento do que se extrae, “*vai ofrecer a resposta dos cidadáns e da Administración na conservación da biodiversidade*” (P:70). O outro indicador de interese é o denominado “*espazos naturais cun instrumento de planificación*”. Moi similar ó indicador da proposta estatal referido á superficie protexida con PORN e á elaborada por Aragón citadas previamente, informa sobre a cantidade de ENP que contan con PORN e PRUX e a porcentaxe de superficie protexida que representan sobre o total galego. Segundo o

documento, este indicador “*amosa o estado de ordenación do territorio en espazos naturais protexidos, indicando o grao de harmonía da protección ambiental co desenvolvemento do medio*” (P:74). Na nosa opinión, trátase dun indicador moi sensato e ben enfocado posto que presta atención ó estado “real” da planificación e xestión dos ENP, máis alá da simple declaración sobre o papel.

A xeito de conclusión, tódolos casos recollidos nos parágrafos anteriores consisten nun puñado de indicadores moi xenéricos, sempre inseridos en estudos máis amplos referidos á valoración e seguimento do estado do medio ambiente nun territorio determinado. En ningún caso se trata de baterías de indicadores sobre o estado dunha rede de ENP, e moito menos aínda centrados nun aspecto tan concreto dentro do ámbito da xestión dos mesmos como o uso público. Os indicadores propostos por EUROPARC son unha notable e moi positiva excepción a esta regra xeral.

5.3.1.1 Indicadores aplicados na investigación

Os indicadores conforman un todo como ferramenta de investigación. Nembargante, abordan a mesma cuestión de fondo en base ó estudo dos seus diferentes aspectos, así que a efectos prácticas, estarán divididos en Bloques Temáticos. Corresponde cada un deles a un aspecto implicado no funcionamento do uso público nos ENP, do que se analizará o seu estado en función do resultado do indicador ou conxunto de indicadores que o estudan. A estrutura aplicada na presente investigación queda do seguinte xeito:

- a) **Recursos humanos:** indicadores centrados en analizar o estado do persoal que traballa en uso público en cada un dos espazos protexidos (cuantitativa e cualitativamente). Inclúe os seguintes indicadores:

INDICADOR 1: número de persoas que traballan en uso público no ENP. Non figura na lista proposta por EUROPARC, sorprendentemente. Está tomado da investigación de María Muñoz. O seu obxectivo é ben claro: saber cantas persoas das empregadas no ENP traballan no ámbito do uso público, total ou parcialmente. Fonte de información: enquisa ó Director.

INDICADOR 2: dispoñibilidade dun técnico de uso público; número de horas anuais dedicadas ó ENP. Tomado directamente da lista proposta por EUROPARC. O seu obxectivo é saber se o ENP dispón no seu organigrama dunha persoa encargada das funcións de dirección do uso público (un técnico de uso público), e o número de horas que dedica a esta función (pode ser a tempo completo ou parcial). Fonte de información: enquisa ó Director; enquisa ó Técnico (no caso de habelo). De non haber Técnico, a pregunta faise ó Director.

INDICADOR 3: nivel de formación do persoal de uso público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan. Indicador tomado da lista de EUROPARC cunha pequena modificación: substituíuse o termino “persoal de atención ó público” polo de “persoal de uso público”, que coidamos máis apropiado. O seu obxectivo é indagar sobre a formación coa que conta o persoal de uso público para concluír se é idónea tendo en conta o seu traballo. Fonte de información: enquisa ó Técnico (no caso de habelo). De non haber Técnico, a pregunta faise ó Director.

INDICADOR 4: número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público; número medio de horas anuais de formación por traballador. Indicador tomado da proposta de EUROPARC na que se incluíu a mesma modificación que no anterior indicador. O seu obxectivo é averiguar se o persoal de uso público se mantén nun nivel de formación alto e se preocupa por estar ó día nos temas que atinxen ó seu traballo. Fonte de información: enquisa ó Técnico (no caso de habelo). De non haber Técnico, a pregunta faise ó Director.

INDICADOR 5: porcentaxe de traballadores de uso público que forman parte da poboación local. Indicador tomado da proposta de EUROPARC no que se introduciu idéntica modificación que nos dous anteriores. O seu obxectivo é saber se o ENP cumpre coa súa función de proporcionar postos de traballo para a poboación residente no seu interior e/ou nas súas proximidades. Fonte de información: enquisa ó Director.

- b) **Oferta de equipamentos e servizos:** relación de indicadores que xiran en torno ó estudo da oferta de equipamentos e servizos dende un punto de vista cuantitativo (non entran en valoracións cualitativas):

INDICADOR 6: tipoloxía de equipamentos de uso público; número de equipamentos de cada tipoloxía en relación á superficie do ENP. Indicador tomado da proposta de EUROPARC. O seu obxectivo é coñecer se o ENP conta, como mínimo, coa rede de equipamentos básico, é dicir: Centro de Visitantes, oficina de información, sendeiro interpretativo e aula da natureza. A relación coa superficie do ENP refírese a que canto máis extenso é, máis equipamentos debe posuír segundo unha proporción establecida nun centro de visitantes, 5 oficinas ou puntos de información, 10 sendeiros e 2 aulas da natureza por cada 20.000 hectáreas. Non obstante, a frialdade dun simple indicador pode ocultar unha situación real diferente á que reflicten. Así pois, para completar o indicador, tomouse a decisión de engadir unha pregunta ó Director respecto a se considera suficientes os equipamentos de que dispón o ENP. Fonte de información: enquisa ó Técnico (no caso de habelo). De non haber Técnico, a pregunta faise ó Director. Ó Director pregúntaselle se estima suficientes os equipamentos e servizos.

INDICADOR 7: número de servizos que oferta o centro de visitantes. Indicador tomado da proposta de EUROPARC. O seu obxectivo é recontar os servizos que oferta o centro de visitantes, particularmente os considerados básicos: atención e información ó visitante, exposición e audiovisual xenérico sobre o ENP, e distribución de publicacións. Anótanse tamén outros servizos complementarios como tenda, cafetería-restaurante, local social, etc. Fonte de información: visita persoal.

INDICADOR 8: existencia dun audiovisual xenérico sobre o ENP. Indicador tomado da lista de EUROPARC. O seu obxectivo é, simplemente, constatar a existencia dun audiovisual didáctico-explicativo sobre o espazo protexido. Pode parecer redundante respecto ó anterior indicador, que tamén averigua sobre este asunto, pero hai que ter en conta que o audiovisual non ten por qué estar necesariamente no centro de visitantes. Fonte de información: visita persoal.

INDICADOR 9: existencia dunha exposición xenérica sobre o ENP. Indicador tomado da lista de EUROPARC. O seu obxectivo é moi similar ó indicador anterior pois limítase a dar conta da existencia dunha exposición interpretativa sobre o Parque e a entorna. De novo pode parecer redundante con respecto ó indicador 7, pero de novo se debe ter presente que a exposición non ten por qué estar no centro de visitantes, anque é o máis habitual. Fonte de información: visita persoal.

INDICADOR 10: lonxitude (en metros) dos sendeiros interpretativos por hectárea de superficie do ENP. Indicador tomado da proposta de EUROPARC. O seu obxectivo é facer unha aproximación á dotación de sendeiros interpretativos tomando como referencia a superficie do ENP e non a cantidade dos mesmos. Isto significa que o indicador outorga primacía á densidade de sendas en canto á lonxitude, á marxe de cantas sexan. Fonte de información: enquisa ó Técnico (no caso de habelo). De non haber Técnico, a pregunta faise ó Director.

INDICADOR 11: publicacións das que dispón o ENP. Idiomas nos que están dispoñibles. Indicador tomado da tese de doutoramento de María Muñoz. O seu obxectivo é coñecer cales son as publicacións informativas, educativas e divulgativas que o espazo protexido pon a disposición dos visitantes (guías xerais, guías temáticas, información sobre rutas de sendeirismo, planos, etc). Tamén é importante saber en qué idioma están dispoñibles tendo en conta a procedencia da maioría dos visitantes do espazo. Fonte de información: enquisa ó Técnico (no caso de habelo). De non haber Técnico, a pregunta faise ó Director.

- c) **Recursos económicos:** batería de indicadores encamiñada a cuantificar o esforzo económico realizado en materia de uso público por cada ENP e tentar establecer se é suficiente para cumprir os seus obxectivos. As cifras concretas poden ser positivas ou negativas se aplicamos os mínimos orientativos desexables establecidos de antemán por EUROPARC, pero poden enmascarar unha situación totalmente oposta. Con esta intención, incluíuse na enquisa ós

directores unha pregunta referida a se consideran suficiente a dotación orzamentaria de uso público:

INDICADOR 12: relación entre orzamento de uso público e superficie do ENP. Indicador tomado da proposta de EUROPARC no que se introduciu un leve retoque: onde orixinalmente pon “orzamento dos equipamentos” cambiouse por “orzamento de uso público”, que é máis representativo. O seu obxectivo é coñecer se a dotación económica do uso público é suficiente tomando como referencia a proporción segundo a superficie do ENP: unha cantidade de diñeiro por hectárea maior suporá, teoricamente, un investimento máis importante en uso público. Fonte de información: enquisa ó Director.

INDICADOR 13: relación entre orzamento anual de uso público e orzamento total anual do ENP. Indicador tomado da lista de EUROPARC cun leve retoque, idéntico ó que se fixo co anterior. O seu obxectivo volve a ser o coñecemento da suficiencia da dotación económica do uso público pero neste caso dun xeito máis directo: saber a súa proporción respecto ós fondos totais do espazo. Unha porcentaxe maior de fondos indica un interese maior no uso público. Fonte de información: enquisa ó Director. Tamén se lle pregunta se estima suficientes os fondos dispoñibles.

INDICADOR 14: relación entre orzamento anual de uso público e número de visitantes que recibe o ENP. Indicador tomado da listaxe de EUROPARC cun pequeno cambio que coincide co introducido nos dous anteriores. O seu obxectivo é coñecer o investimento orzamentario por visitante. O indicador, porén, inclúe un defecto de nacemento insalvable en moitos casos: non é posible saber con certeza a totalidade de visitantes dos ENP salvo algunha excepción, de maneira que o indicador é meramente orientativo. Fonte de información: enquisa ó Director e Memorias de Uso Público.

- d) **Planificación e programación:** baixo este título figuran unha serie de indicadores que informan sobre os plans e programas relacionados directa ou indirectamente co uso público de que dispoñen os ENP estudados:

INDICADOR 15: número e tipos de plans e/ou programas de uso público ou relativos a uso público aprobados. Indicador tomado da relación proposta por EUROPARC. O seu obxectivo, directamente relacionado co título do apartado, indaga nos plans de uso público cos que conta o ENP. Fonte de información: enquisa ó Director.

INDICADOR 16: número e tipos de programas/ano destinados especificamente á poboación local. Indicador recollido da proposta de EUROPARC. O seu obxectivo é averiguar se o ENP conta con algún tipo de programa centrado na poboación local, ben sexan de educación, de formación, de dinamización, etc. Non se relaciona tanto coa planificación do uso público en si como coa participación da poboación local. Fonte de información: enquisa ó Director.

INDICADOR 17: existencia dun programa pedagóxico para as actividades de educación e interpretación ambiental. Indicador tomado da proposta de EUROPARC. Orixinalmente incluía preguntar sobre os contidos do programa, pero decidiuse prescindir dela por non ser demasiado relevante para a investigación. O seu obxectivo, polo tanto, é saber se as actividades educativas e interpretativas están apoiadas nun plan do ENP elaborado ó efecto. Fonte de información: enquisa ó Director.

- e) **Identidade visual e comunicación coa entorna:** serie de indicadores que investigan a imaxe que o ENP transmite ó visitante e os mecanismos de comunicación e interacción co propio visitante e coa entorna social do espazo:

INDICADOR 18: existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o ENP e a súa entorna. Indicador recollido da proposta de EUROPARC. Orixinalmente estaba inserido nun apartado temático distinto (Oferta de Equipamentos e Servizos), e foi trasladado ó presente apartado porque coidamos que está máis directamente relacionado co ámbito da comunicación coa entorna que co estudo dos equipamentos e servizos aínda formando parte deles. O seu obxectivo é coñecer a existencia de soportes físicos de todo tipo instalados polo ENP que subministren información sobre o mesmo e

sobre temas de interese da entorna. Fonte de información: enquisa ó Técnico (no caso de habelo). De non haber Técnico, a pregunta faise ó Director.

INDICADOR 19: dispoñibilidade dunha identidade visual propia. Indicador tomado da proposta de EUROPARC no que se suprimiu a referencia á existencia dun manual de aplicación da identidade por ser considerada información pouco relevante. O seu obxectivo é saber se o ENP está identificado ante o visitante e a sociedade cunha identidade visual propia e distintiva (logotipo) a maiores da aplicada para a rede de espazos da que forma parte (tipos de letras, cores, formatos, etc). Fonte de información: enquisa ó Director.

INDICADOR 20: existencia de mecanismos de comunicación estables entre o ENP e as entidades, organismos e institucións vinculadas á xestión do ENP; tipoloxía destes mecanismos. Indicador recollido da lista de EUROPARC no que se introduciu unha modificación: onde orixinalmente dicía “mecanismos de comunicación estables entre os equipamentos e as entidades...” nesta investigación decidiuse cambiar por “mecanismos de comunicación estables entre o ENP e as entidades...”, xa que parece máis lóxico establecer a comunicación co ENP como ente e non só cos equipamentos. O seu obxectivo é saber se hai alomenos unha canle estable de comunicación mutua entre o espazo protexido e os axentes (institucións e particulares) que teñen algo que dicir na xestión do ENP, así como averiguar qué tipo de mecanismos existen. Fonte de información: enquisa ó Director.

INDICADOR 21: disposición no ENP dun plan de xestión ambiental; existencia de mensaxes que expliquen ós visitantes as actuacións do plan de xestión ambiental nos equipamentos. Indicador resultante da fusión de dous indicadores da listaxe de EUROPARC. O primeiro deles conforma a primeira parte do indicador proposto na presente investigación cunha modificación: en lugar de “disposición nos equipamentos...” preferimos dicir “disposición no ENP...”, de novo porque resulta máis lóxico plantexar o indicador para a totalidade do ENP e non só para os equipamentos. A segunda parte do indicador deixa o correspondente de EUROPARC tal como estaba. O motivo da fusión nun só indicador é que, en realidade, ámbolos dous abordan o mesmo tema. O seu

obxectivo é coñecer se o ENP conta con plan de xestión ambientalmente sostible das súas instalacións e actividades (residuos, gasto de enerxía, etc), e se comunica estas accións ós visitantes a modo de exemplo, incluso se as pon en práctica sen contar cun plan. Fonte de información: enquisa ó Director.

- f) **Frecuentación dos equipamentos:** serie de indicadores destinados a indagar sobre o número de visitantes que acoden ós equipamentos e utilizan determinados servizos que prestan:

INDICADOR 22: número de espectadores/ano que presencian o audiovisual respecto ó total de usuarios do centro de visitantes. Indicador tomado da listaxe proposta por EUROPARC. O seu obxectivo é coñecer a proporción de espectadores do centro de visitantes que presencian o audiovisual informativo-educativo do espazo. Fonte de información: Memorias de Uso Público e persoal de uso público.

INDICADOR 23: número de visitantes da exposición permanente respecto ó total de usuarios do centro de visitantes. Indicador recollido da lista de EUROPARC. O seu obxectivo é moi similar ó do anterior, pero neste caso referido ás persoas que visitan a exposición permanente do espazo. Fonte de información: Memorias de Uso Público e persoal de uso público.

INDICADOR 24: número de usuarios anuais do centro de visitantes, das oficinas de información e das aulas da natureza en relación ó número de visitantes do ENP. Indicador tomado da proposta de EUROPARC. O seu obxectivo é conseguir o número total de usuarios dos principais equipamentos de uso público do ENP en relación ós visitantes totais do espazo. Fonte de información: Memorias de Uso Público e persoal de uso público.

- g) **Acceso e accesibilidade ós equipamentos e servizos ofertados:** indicadores que poñen sobre a mesa ata que punto os equipamentos e servizos que proporcionan os ENP son accesibles, especialmente para as persoas con minusvalías diversas:

INDICADOR 25: dispoñibilidade de aparcamentos nos equipamentos para diversos tipos de vehículos (turismos, autobuses, bicicletas, automóbil de discapacitado). Indicador tomado da lista proposta por EUROPARC. O seu obxectivo é coñecer se os principais equipamentos do ENP teñen prazas de aparcamento para todo tipo de vehículos. Fonte de información: visita persoal.

INDICADOR 26: porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas. Indicador recollido da proposta de EUROPARC. O seu obxectivo é saber cantos equipamentos son accesibles a discapacitados. Fonte de información: enquisa ó Técnico (no caso de habelo). De non haber Técnico, a pregunta faise ó Director.

INDICADOR 27: porcentaxe de servizos (información, interpretación e educación ambiental) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas. Indicador tomado da listaxe de EUROPARC. O seu obxectivo é saber cantos dos servizos ofertados polos ENP son accesibles a persoas discapacitadas. Fonte de información: enquisa ó Técnico (no caso de habelo). De non haber Técnico, a pregunta faise ó Director.

INDICADOR 28: adaptación do audiovisual para persoas con visión ou audición reducidas. Indicador recollido da proposta de EUROPARC. O seu obxectivo é saber se o audiovisual do ENP está preparado para poder ser apreciado por persoas con problemas de visión ou audición. Fonte de información: enquisa ó Técnico (no caso de habelo). De non haber Técnico, a pregunta faise ó Director.

- h) **Información, tópicos e mensaxes transmitidas:** batería de indicadores que investigan, especificamente, sobre a información e mensaxes que transmiten ós visitantes os sendeiros interpretativos, así como os idiomas nos que está dispoñible a información do ENP:

INDICADOR 29: número e listado de tópicos e outras informacións que ofertan os sendeiros interpretativos; porcentaxe de sendeiros que tratan cada tópico. Indicador tomado da listaxe de EUROPARC. O seu obxectivo, no fondo, é averiguar se os sendeiros interpretativos proporcionan a información básica

imprescindible para que sexa aproveitable (nome, mapa de situación, lonxitude, tempo, desnivel, grao de dificultade, etc); e se todos os sendeiros cumpren esta condición. Fonte de información: visita persoal e persoal de uso público.

INDICADOR 30: número e listado de idiomas nos que se oferta a información e sinalización dos equipamentos. Indicador recollido da listaxe de EUROPARC. O seu obxectivo é saber en qué idiomas está dispoñible a información que proporciona o ENP ós seus visitantes. Fonte de información: visita persoal e persoal de uso público.

- i) **Participación:** este apartado non é tido en conta por EUROPARC. Está inspirado polas investigacións de María Muñoz sobre os Parques Nacionais, se ben no seu caso os dous indicadores referidos máis adiante aparecen en bloques distintos. A intención dos indicadores deste apartado é saber ata qué punto participan en diversas actividades do ENP persoas alleas ó mesmo (participación pública) e se tal circunstancia é promovida polo espazo:

INDICADOR 31: existencia de voluntariado no ENP. Indicador tomado da tese de doutoramento de María Muñoz Santos. O seu obxectivo é saber se o ENP acolle actividades de voluntariado. Fonte de información: enquisa ós Directores.

INDICADOR 32: existencia de programa de participación no ENP. Indicador tomado da tese de doutoramento de María Muñoz Santos. O seu obxectivo é se o ENP conta con programa de participación que facilite e planifique o desempeño destas actividades. Fonte de información: enquisa ós Directores.

- i) **Relación coa entorna:** apartado complementario que non inclúe indicadores. En realidade, non se pode estudar este feito mediante ningún indicador concreto porque non se pode “medir” e valorar dunha maneira totalmente obxectiva. Este ámbito entra no terreo subxectivo xa que o feito de que existan problemas de relación entre persoas ou colectivos depende en gran medida da percepción das partes implicadas. Xa que logo, o mellor xeito de obter información sobre este asunto é preguntar directamente ós implicados cómo é a relación. Nesta investigación a pregunta formulouse tan só ó Director e ó técnico de uso público

en caso de habelo. Era inviable sondar á totalidade dos colectivos e persoas relacionadas co ENP. Con todo, a opinión das persoas ás que se lle preguntou serve para sacar á luz puntos fortes e problemas que pode haber, aínda tendo en conta a subxectividade que sempre está presente.

O estudo da oferta de uso público mediante indicadores aporta valiosa información, pero falta un detalle de capital importancia: a visión persoal dos xestores. Nesta liña están as preguntas complementarias ó Director acerca de se considera suficiente tanto o persoal de uso público coma os fondos orzamentarios dedicados a él, pero é necesario profundar máis nas súas opinións sobre o uso público en xeral. E isto mesmo foi o que se fixo. Unha vez máis, a tese de doutoramento de María Muñoz, que aplicou con éxito estas preguntas, abriunos os ollos respecto ás bondades de incluílas para dotar de maior profundidade de análise a presente investigación.

O listado de indicadores de EUROPARC inclúe algunhas cuestións dirixidas ó persoal de uso público pero non referidas ó funcionamento do mesmo senón á súa visión sobre o seu propio traballo, que non foron incluídas na tese. Preferimos pulsar a opinión tanto do Director coma do técnico de uso público en caso de habelo, a propósito do estado do uso público actual e a súa presumible evolución futura, así como os problemas que poden existir entre uso público e conservación. Estas preguntas foron colocadas estratexicamente no final das entrevistas realizadas a estas persoas coa intención de que todas elas supuxeran unha conclusión da mesma (ver Anexo 1). A súa función, polo tanto, é a de condensar en poucas palabras a situación do uso público no espazo protexido dende o punto de vista das persoas mellor informadas sobre el.

5.3.2 Enquisas

Cando nunha investigación se toma en consideración o emprego de enquisas como unha das ferramentas necesarias para acadar información relevante na comprobación das súas hipóteses de partida, sempre hai que ter moi presentes unha serie de cuestións para que o proceso completo da súa posta en práctica sexa o correcto e, polo tanto, que os resultados obtidos acaden fiabilidade.

Na pesquisa que levamos adiante nesta tese de doutoramento, coidamos que o único xeito posible de achegarnos a unha caracterización dos visitantes dos ENP é mediante enquisas persoais. Non hai outra maneira de facelo, posto que a única certeza de

estarmos ante unha persoa que ten visitado un determinado espazo protexido é falarmos con ela mentres se atopa nel, algo que un método de enquisa diferente non pode proporcionar.

Sabemos de antemán que os xestores dos ENP elaboran pola súa conta cuestionarios ós visitantes, pero na gran maioría dos casos non reflicten a situación real. Por qué?. Moi sinxelo: estes cuestionarios son respondidos voluntariamente polos visitantes que acoden ós Centros de Interpretación ou Puntos de Información. Isto significa que os visitantes recollidos nas estatísticas resultantes son persoas sumamente interesadas polo ENP, pola natureza e o territorio que van coñecer ou acaban de coñecer. O feito de preocuparse por solicitar información, por visitar a exposición interpretativa e, como colofón, a cumprimentación voluntaria dunha enquisa son, ó noso xuízo, elementos que deixan claro un perfil de visitante concienciado e comprometido. Pero ben sabemos tamén que este perfil non se corresponde co retrato-robot dos visitantes dos ENP. Numerosos estudos académicos citados en apartados precedentes así o testemuñan. Non hai polo tanto outro xeito de caracterizar os visitantes dos ENP que abordar directamente ás persoas nos puntos máis concorridos e pedirllas a súa participación nunha enquisa persoal con entrevistador. Como é doado supoñer, o intre máis adecuado para entrevistar ó visitante é cando da por rematada a súa visita, coas sensacións e impresións aínda ben frescas e, obviamente, con coñecemento de causa: de pouco serviría unha enquisa feita a un visitante recen chegado e que, presumiblemente, non coñece o espazo, ou aínda no suposto de non ser a primeira vez que o visita, que non tivese tempo de comezar as actividades previstas na súa estancia e non puidese informarnos das súas impresións sobre a mesma.

Fica pois xustificada a escolla das enquisas persoais como ferramenta de investigación. Evidentemente, o método en si mesmo presenta unha serie de vantaxes e inconvenientes que se deben ter en conta na súa aplicación práctica. Entre os puntos fortes máis destacados pola literatura (ARIAS, FERNÁNDEZ, 1998; CEA, 2004) imos sinalar os seguintes:

- A colaboración do entrevistado é máis segura, e derivado desta circunstancia, as taxas de *non resposta* diminúen sensiblemente. A presenza dun entrevistador en persoa fai que, unha vez comezada a enquisa, sexa máis complicado abandonala sen rematar: “*Es más fácil dejar de rellenar un cuestionario o colgar el teléfono que decirle a una persona “a la cara” que no se quiere seguir respondiendo*”

(CEA, 2004: 54). Por outra banda, se algunha pregunta esperta dúbidas no entrevistado, existe a posibilidade de que o entrevistador as poida aclarar e así facilitar a comprensión da mesma.

- Permite aplicar un cuestionario máis elaborado e complexo. Mediante as enquisas persoais é máis doado formular preguntas máis elaboradas e cunha variedade de posibles respostas máis amplo (no caso de preguntas pechadas). Tamén o entrevistado dispón de máis tempo para meditar a resposta, polo que as preguntas abertas do cuestionario abren a posibilidade de que o entrevistado nos proporcione unha ampla información. É moi importante, porén, que o cuestionario non sexa excesivamente longo nin complexo para que o visitante non se incomode no tramo final da entrevista e busque rematala o máis rapidamente posible con respostas evasivas e rápidas.

Os inconvenientes son tamén de ter en conta. Destacaremos os seguintes:

- O elevado custe económico e temporal. O emprego de entrevistas persoais implica notables custos pola necesidade de desprazamento ós lugares fixados para entrevistar ás persoas e os eventuais custes de estancia para o entrevistador no devandito lugar. Asemade, as entrevistas en si requiren máis tempo para a súa cumprimentación que con outros métodos. Para unha investigación a título individual como é o caso dunha tese de doutoramento, escasa de medios económicos e con tempo limitado, non cabe dúbida que se trata dun importante *hándicap* que vai condicionar a cantidade de entrevistas.
- Os entrevistados poden sentirse impulsados a proporcionar respostas socialmente desexables para quedar ben co entrevistador e dar unha boa imaxe, o que resta sinceridade á enquisa. Este feito é moi frecuente en preguntas delicadas que entran en cuestións da vida do entrevistado. O cuestionario aplicado na tese non conta con preguntas desta índole pero si con outras onde se pide unha opinión sobre o estado do ENP e de diversos aspectos do mesmo onde este perigo existe, especialmente polo desexo de parecer comprometido co medio ambiente ou de non ser moi crítico ou impertinente cos xestores do

espazo. Pode suceder o contrario: remarcar a crítica para que os xestores traballen máis a fondo na mellora de certos aspectos.

Unha vez escollido o método de enquisa a utilizar, o paso seguinte é determinar o *universo* de estudo e, a partir do seu volume, fixar o tamaño da mostra a investigar para que poida ser representativa. Unha primeira cuestión a ter en conta pasa por coñecer de antemán o volume total da *poboación* da que procuramos extraer a mostra de estudo, e se coñecemos a *varianza* de dita poboación (a súa diversidade). Cal é a resposta a estas interrogantes?: non se coñecen. En ningún ENP dos estudados se sabe con exactitude o volume total de visitantes que reciben ó longo do ano nin se coñecen as súas características máis que parcialmente (enquisas nos centros de visitantes e cálculos estimativos da afluencia). A maioría dos ENP fan conteos dos visitantes que chegan ó Centro de Interpretación é ós Puntos de Información. Obviamente, a cantidade resultante destes recontos fica ben lonxe do total de persoas que recibe un ENP. EUROPARC cifra nun 16% por termo medio a proporción de visitantes rexistrados en tales circunstancias respecto ó total de visitas, con situacións de todo tipo segundo as características do espazo. Só no caso de espazos onde é necesario pedir unha autorización para a súa visita (O Invernadeiro), ou non son accesibles máis que a través dun determinado medio de locomoción controlado (espazos insulares como Illas Atlánticas), os resultados dos conteos axústanse ó total de visitas do espazo, posto que a totalidade das chegadas fican rexistradas e anotadas.

Xa que logo, da mostra a estudar non se pode calcular de ningún xeito o seu volume para que poida ser representativa polo simple feito de que carecemos dunha referencia sobre a magnitude da *poboación* á que pertence. Polo tanto, quedan descartados os métodos de mostreo *probabilísticos* baseados na aleatoriedade, pois todos eles necesitan como condición previa saber con exactitude o volume total da *poboación* a investigar e as súas características (*varianza*) para determinar o número de enquisas a realizar.

A solución pasa polo emprego de mostreos *non probabilísticos*, que non necesitan como condición saber o volume de poboación do que extraer a mostra. Por outra banda, é o método máis adecuado de investigación con enquisas en traballos con recursos limitados (como as teses de doutoramento) porque requiren menos tempo, esforzo e diñeiro (MANZANO, 1998) e só buscan “*comprobar alguna teoría o profundizar en la medición de algunos conceptos teóricos.... Siempre que se escoja a informantes que representen distintas vertientes del tema que se analice..... y que la finalidad del estudio*

no sea la representatividad “estadística”, sino de la “información”... (CEA, 2004: 171).

Entre os métodos *non probabilísticos* existentes aplicaremos o *estratéxico*, de *selección experta* ou de *xuízo*, así chamado porque o investigador “*utiliza sus prejuicios, experiencia y conocimientos previos para decidir qué unidades deben ser incluídas en la muestra por ser los elementos más representativos de la población*” (MANZANO, 1998: 64).

A escolla final foi a seguinte: seleccionamos tres Parques Naturais de Galicia de características diferentes: Monte Aloia como Parque de localización periurbana, Fragas do Eume como espazo forestal ben conservado e próximo a grandes núcleos turísticos e urbanos, e Baixa Limia-Serra do Xurés como Parque de montaña alonxado dos maiores núcleos urbanos rexionais cun medio rural en declive económico e demográfico. Este contraste debería permitir, *a priori*, localizar tipoloxías de visitantes distintos entre si. Dentro destes Parques escollemos para facer as enquisas os puntos de máxima afluencia de visitantes, onde é máis probable, xa que logo, atopar persoas para entrevistar: en Monte Aloia acudiuse ós aparcadoiros do Alto de San Xiao, en Fragas do Eume interrogamos ós visitantes no aparcamento do Centro de Visitantes de Ombre (entrada principal do Parque) e nos lugares de aparcamento o pé do Mosteiro de Caaveiro, e no Xurés entrevistamos ós visitantes que se atopaban nas entornas do balneario Vila Termal de Lobios situado en Vilameá, e na praia fluvial do Río Caldo que se localiza á súa beira. Abordáronse os visitantes no intre en que tornaban ós seus automóviles unha vez rematada a visita, o momento máis oportuno para que relatasen as súas impresións sobre o espazo e todas aquelas cuestións de interese que pretendemos averiguar na tese de doutoramento.

Un paso importante a dar para elaborar o cuestionario é ter ben claros os obxectivos que se perseguen con él. Segundo afirman Padilla et al (1998), un cuestionario pode abordar un destes tres obxectivos:

1. Estimar magnitudes
2. Describir unha poboación
3. Verificar hipóteses

Para o caso que nos ocupa quedamos coas dúas últimas, posto que mediante as nosas enquisas procuramos saber (ou caracterizar) cómo son e qué fan os visitantes dos

Parques galegos (describir unha poboación en principio descoñecida) e de paso verificar se certas características dos mesmos obedecen a unha serie de patróns ou tendencias (a verificación de parte das hipóteses plantexadas pola tese de doutoramento).

Unha vez establecido o método que se vai aplicar para conseguir información sobre os visitantes (entrevista persoal), o xeito de seleccionar os entrevistados máis idóneo dadas as circunstancias (*mostreo non probabilístico* mediante *xuízo experto*), e a fixación dos obxectivos básicos da enquisa (describir os visitantes e verificar hipóteses da investigación), chega o momento de dar o seguinte paso: o deseño do cuestionario. Os especialistas na materia sinalan con insistencia na enorme importancia que ten para o éxito da investigación que o cuestionario estea ben deseñado.

Cea D'Ancona (2004) sinala o *erro de especificación* como o primeiro elemento a ter en conta. Este feito ten lugar cando “*el concepto implicado en la pregunta del cuestionario y aquel que debería medirse en la encuesta difieren*” (p.192). Dito con outras palabras, este problema acontece cando non coincide o preguntado co que realmente queremos saber, o que implica un problema de fixación dos conceptos a investigar e, por suposto, de redacción da pregunta. A cuestión tórnase delicada se temos presente, antes de comezar, que boa parte das cuestións que se someten ó parecer do entrevistado, polo feito de entrar en terreos psicolóxico-educativos e morais, non son palpables e directamente observables, senón elaboracións teóricas que en psicoloxía se denominan *constructos* (amor, odio, amizade, xenofobia, maldade, bondade, etc). De tódolos xeitos, a nosa pesquisa non aborda cuestións valorativas desta índole posto que moitas das cuestións entran a pescudar aspectos palpables, e por outra banda, as preguntas valorativas non entran nin moito menos no espiñoso terreo das consideracións morais.

Así pois, os problemas máis importantes do cuestionario non virán pola banda da fixación de conceptos subxectivos, pero si a partir das opinións dos entrevistados acerca de feitos palpables nas que entran en xogo factores que poden introducir erros nos resultados. Padilla et al (1998), citando a Foddy (1996), recollen unha serie de problemas que poden aparecer na elaboración dun cuestionario. Son os seguintes:

- As preguntas sobre feitos e datos biográficos poden xerar respostas inválidas
- Non hai unha relación forte entre o que os entrevistados din que fan e o que fan.
- As opinións, crenzas, actitudes e intereses das persoas son moi inestables.

- Pequenos cambios na redacción das preguntas poden producir cambios importantes nas respostas.
- Os entrevistados habitualmente interpretan mal as preguntas.

Os factores de variación antes apuntados denomínanse tamén *erros de medida* pola variabilidade non desexada que introducen nas respostas (PADILLA et al., 1998). O estudo destes erros descansa na fiabilidade e a validez. A primeira refírese ó feito de que a relación entre pregunta e resposta está contaminada por factores como redacción ambigua da pregunta, condicións ambientais da entrevista (frío, calor, etc); a validez refírese a que os contrastes entre as respostas obtidas deben obedecer tan só a eventuais diferenzas entre os entrevistados e tan só a iso.

Pero ademais dos factores de erro que teñen directa relación co entrevistado, tamén existen unha serie de potenciais problemas debidos tanto á redacción das preguntas como á propia formulación das mesmas. As investigacións constatan efectos debidos á redacción das preguntas, a súa orde e disposición no cuestionario; tamén en canto ás opcións de resposta en preguntas pechadas se aprecian sesgos de *aquiescencia*, *primacía* e *recencia*. Segundo Cea D'Ancona (2004), os erros principais de formulación das preguntas son:

- De especificación: a pregunta non se adecúa ós obxectivos de investigación, factor xa sinalado pouco antes.
- De interpretación dos termos da pregunta: certas palabras ou termos das preguntas poden modificar os resultados se son ambiguas ou teñen distintas connotacións.
- Debidos ás opcións de resposta: en preguntas pechadas existe o perigo de que se presenten erros pola orde en que están as opcións de resposta: elección da primeira alternativa (efecto de *primacía*) ou a última (efecto de *recencia*). Inflúe neste aspecto a memoria (lembrar as opcións de resposta) e a importancia que o entrevistado outorgue á entrevista (*saliencia*), de maneira que teña a tentación de rematar pronto e non prestar atención á resposta que se da. Neste contexto, tamén cobra moita relevancia a posibilidade de que aparezan respostas de *aquiescencia*, nas que o entrevistado se mostra conforme co que se lle di á marxe do seu significado, ou que manifeste unha resposta que supón que o entrevistador agarda del (para caer ben, para ser politicamente correcto, etc).

- Debidos á orde das preguntas: isto significa que a resposta a preguntas anteriores pode influír a das posteriores.
- Debido ó tema da pregunta: esta circunstancia prodúcese ante preguntas delicadas, embarazosas, sensitivas ou ofensivas que poden tocar aspectos da vida íntima do entrevistado, nas que é moi difícil que formulen unha resposta veraz. Aquí entraría tamén o desexo de aprobación social e o politicamente correcto como factores a ter en conta (o qué dirán e as aparencias).

Pero hai que ter presente, por suposto, que unha gran parte dos erros de medición das enquisas teñen a súa orixe na redacción das preguntas. Máis alá das exploracións previas para verificar a validez das preguntas, tamén importa coñecer cuestionarios que funcionaron adecuadamente en estudos similares. Ante todo, unha boa pregunta non pode influír na resposta (cita de Payne 1980). As recomendacións máis usuais para redactar unhas boas preguntas son (CEA, 2004; PADILLA et al, 1998):

- Formular preguntas relevantes á investigación: xa mencionado antes, trátase de que exista unha relación entre a pregunta e o que se quere pesquisar.
- Preguntas breves e doadas de comprender. As longas, porén, son útiles para obter información sobre temas sensíbles ou de debate social.
- Empregar un vocabulario sinxelo, evitando conceptos ou termos abstractos, coa finalidade de facilitar a comprensión da maioría das persoas.
- A redacción da pregunta debe ser precisa, o que significa que dúas persoas diferentes deben entendela do mesmo xeito.
- A pregunta debe ser o máis obxectiva ou neutra posible para non influír na resposta, ou dito doutra maneira, evitar palabras e frases sesgadas que poden influír na resposta polos efectos emocionais. Que non existan elementos na pregunta ou nas opcións de resposta que leven ó entrevistado a emitir unha certa opinión.
- Non redactar preguntas en forma negativa. Son peor comprendidas.
- Redactar preguntas de forma persoal e directa. Que se formulen en relación a cuestións concretas fuxindo do abstracto.
- Non empregar palabras que compartan unha reacción estereotipada. Existen preguntas que por desexabilidade social obteñen respostas favorables e outras nas que acontece o contrario (de novo o temor ó rexeitamento e ó qué dirán).

- Utilizar preguntas que tivesen éxito noutras enquisas. Analizar cuestionarios de temática similar que funcionasen adecuadamente e tomar deles certas preguntas.

Unha vez vistos os atrancos que podemos atopar no proceso de elaboración e redacción do cuestionario que decidimos empregar, debemos plantexarnos qué tipo de preguntas imos incluír. Existen dous formatos fundamentais: preguntas *abertas* e preguntas *pechadas*. As preguntas abertas son aquelas nas que o entrevistado responde libremente coas súas propias palabras; a pregunta pechada é aquela na que as posibles respostas están fixadas de antemán polo entrevistador e o entrevistado debe elixir a que considere oportuna. Cada un dos formatos posúe unha serie de puntos fortes e puntos febles que debemos sopesar para decantarnos por un ou outro, tendo en conta as características de cada unha das preguntas do cuestionario, ou máis ben do tipo de información que queremos conseguir con elas.

As vantaxes das preguntas abertas son (CEA, 2004):

- Máis doadas de elaborar, xa que non existen coñecementos previos sobre o tema. O feito de que sexan abertas implica que son os entrevistados os que nos teñen que dar todo o rango de variación do feito estudado. Nas preguntas pechadas, mentres tanto, sabemos de antemán as opcións existentes.
- Ocupan menos espazo, algo importante se existen límites espaciais para o cuestionario.
- Permiten ó entrevistado responder coas súas propias palabras, sen forzar a que escollan unha determinada resposta.
- Poden obterse respostas non previstas. Moi importante para nós xa que algunhas cuestións non son coñecidas de antemán. Este método é o mellor para poñelas ó descuberto.
- Permite captar o máis *saliente* para o enquisado (o que considera máis chamativo ou relevante). Ó poder expresarse libremente, o entrevistado falará daquilo que considere máis importante para él.

En contraste, as desvantaxes das preguntas abertas son as seguintes:

- Son máis caras que as pechadas porque esixen un maior esforzo de rexistro, transcripción e codificación. Unha vez recapituladas as respostas, deben buscarse termos comúns que permitan clasificalas nunhas poucas categorías.
- Exposición a erros de rexistro e de tradución da información pola subxectividade da interpretación das respostas.
- Susceptibles de erros de medición provocados pola actuación do entrevistador (formulación das preguntas e anotación das respostas)
- A contestación esixe máis esforzo e tempo para o entrevistado polo feito de elaborala por si mesmo.

Pero a inclusión de preguntas abertas é moi importante na nosa pesquisa polas seguintes razóns:

- En estudos exploratorios onde non hai un coñecemento previo suficiente do tema investigado. Tal é o caso da nosa tese de doutoramento, con coñecementos e informacións previas escasos e fragmentarios.
- Cando o investigador non prevé todas as posibles respostas a unha cuestión determinada. Tamén acontece isto con moitas das cuestións da nosa investigación nos Parques galegos, das que descoñecemos as respostas que podemos conseguir.
- Na consecución de empatía co entrevistado posto que lle ofertamos contestar como el queira.

Na investigación haberá outras cuestións que necesiten plantexar preguntas *pechadas*, posto que coñecemos de antemán o abano de posibles respostas que podemos atopar á calor de estudos anteriores de temática similar polo que, obviamente, antes de elaborar estas preguntas o investigador debe documentarse a propósito das posibles alternativas de resposta que poden aparecer e que recollerá no cuestionario. Deben favorecer a escolla entre as opcións antes que unha resposta non incluída na serie. Polo tanto:

- As categorías deben comprender a maior cantidade posible de atributos para que non haxa observacións sen clasificar. Importante incluír a opción *outros* para prever a existencia de opcións non recollidas.

- Categorías excluíntes, de maneira que non se solapen (que as categorías só estean incluídas nunha opción de resposta). Debe evitarse que o entrevistado escolla máis de unha opción salvo que necesitemos unha resposta múltiple.
- Requisito de precisión, referido á esixencia de realizar o maior número posible de distincións para acadar información máis precisa.

As vantaxes que nos ofertan as preguntas pechadas son estas:

- Rapidez e comodidade de rexistro. Máis doado e rápido anotar a resposta, co conseguinte aforro en tempo e custes.
- A estandarización das respostas facilita a súa comparación.
- Posibilidade de centrar as respostas nas opcións consideradas máis relevantes e relacionadas coa cuestión preguntada.
- Requiren menos esforzo do entrevistado.

Estas son as vantaxes. Velaquí agora os inconvenientes:

- Coartan as opcións de resposta. Pode haber máis variedade de respostas das establecidas ou as que hai non se axustan ó entrevistado.
- As alternativas ofertadas poden influír na resposta.
- O deseño destas preguntas é máis laborioso porque esixe un coñecemento previo máis profundo sobre o feito investigado. O establecemento das opcións de resposta faino necesario.
- Non permite ó entrevistado aclarar o significado da resposta ó ser necesario encaixala nunha opción determinada.
- Pode que o entrevistado non medite o suficiente sobre as opcións existentes, dando a primeira que crea axustarse ó seu parecer (efecto de *primacía*).
- A estandarización de palabras non implica estandarización de significados. A unha mesma opción de resposta poden atribuírselle significados distintos.
- Pode aumentar o factor *ameaza* ó estar obrigado o entrevistado a escoller unha resposta.

Despois de tomar en consideración os aspectos favorables e desfavorables de cada formato, á hora de escoller o máis adecuado sempre hai que ter en conta unha serie de cuestións:

1. Tempo e recursos dispoñibles para levar a cabo a investigación. Se son limitados a enquisa non pode ser moi extensa nin complexa.
2. Grao de exactitude que se desexe nas respostas. Se a investigación persegue unha aproximación ós feitos estudados, o grao de precisión será menor.
3. Cantidade e tipo de información necesarios. Anteriormente tratamos con amplitude que a escolla dun formato aberto ou pechado dependerá moi claramente das características da información que queiramos recoller.
4. Coñecemento previo do tema investigado. Se é amplo, primarán as preguntas de formato pechado, mentres que se existen notables lagoas de coñecemento será mellor aplicar un formato aberto para sacar á luz os feitos que se pretenden coñecer.

Despois de tomar a decisión do formato a empregar nas preguntas hai que traballar sobre a estrutura interna do cuestionario, é dicir, cómo ordenar as preguntas por temas segundo os obxectivos que perseguimos con el. De entrada, hai que ter ben claros e definidos os obxectivos e as variables implicadas e a continuación detallar as áreas de contido (os temas) e os aspectos concretos de cada unha; un segundo paso sería establecer os indicadores necesarios para cada área de estudo, de xeito que no intre de redactar as preguntas non quede fora ningún aspecto relevante. Hai que ter en conta neste paso do traballo que, máis alá dos temas que se tratan, é moi importante para os resultados da enquisa a colocación de cada un dos temas e cuestións dentro da mesma, pois é conveniente situar uns asuntos no principio do cuestionario e outros no final para evitar reaccións non desexadas do entrevistado que poñan en perigo a fiabilidade dos resultados.

Os especialistas na materia (PADILLA et al, 1998; CEA, 2004) están dacordo nunha serie de pautas a seguir na orde das preguntas no cuestionario, que resumiremos do seguinte xeito:

- As primeiras preguntas deben ser moi sinxelas e interesantes. A finalidade que se busca é a de outorgar confianza ó entrevistado para colaborar mediante preguntas que susciten o seu interese e, sobre todo, que sexan moi doadas de contestar. Evitaranse preguntas nas que teña que decantarse por opcións e, pola contra, procurárase que sexan neutras e obxectivas.
- As preguntas chave deben situarse no centro do cuestionario. Unha vez *roto o xeo* e despois de despertar o interese do entrevistado, na parte central do cuestionario colócanse as preguntas máis importantes da investigación. Deste xeito, evítase tamén chegar ó hipotético punto da entrevista en que se pode producir un cansazo do entrevistado que diminúa a calidade das respostas.
- As preguntas máis comprometidas ou *ameazantes* deben quedar para o final. Seguindo esta lóxica, o habitual é colocar as preguntas sociodemográficas ó final da entrevista. Con esta maneira de proceder, unha vez que o entrevistado xa ten clara a finalidade da entrevista, sentirase menos incómodo para responder estas cuestións. Por outra banda, no caso de teren inserido estas preguntas antes poderían influír en hipotéticas preguntas posteriores pola incomodidade suscitada no entrevistado.
- As preguntas de contido similar deben ir agrupadas. Esta cuestión semella tan obvia que en moitos casos non se ten en conta pero ten capital importancia. As preguntas relativas á mesma cuestión, que se complementan entre si, teñen que ir agrupadas formando unha unidade. Dentro destas unidades, é recomendable que as cuestións se dispoñan de tal modo que as máis xenéricas vaian primeiro e a continuación as máis complexas.
- Evitar cuestionarios demasiado extensos. Os resultados da entrevista poden verse afectados negativamente se o cuestionario é demasiado longo e produce fatiga no entrevistado. Se esta se prolonga demasiado tempo, aumentan os *erros de non resposta* e diminúe a capacidade do entrevistado para pensar sobre a mesma. Nas entrevistas cara a cara recoméndase que non se excedan os 5 ou 10 minutos, se ben o efecto de *cansazo* dependerá moito do interese que esperte o cuestionario no suxeito entrevistado.

5.3.2.1 Antecedentes prácticos de enquisas en ENP:

Unha vez fixados os aspectos teóricos a ter en conta na elaboración de enquisas persoais, é momento de pasar revista a experiencias prácticas deste tipo en investigacións como a da presente tese de doutoramento, é dicir, enquisas a visitantes de ENP. Pero antes de entrar a detallar casos prácticos, convén revisar algunhas cuestións recollidas na literatura sobre o obxecto da investigación sobre visitantes de espazos protexidos e as cuestións que sempre se deben incluír para elaborar un traballo efectivo e útil. Un dos autores que mellor sintetiza os aspectos máis importantes a indagar en traballos desta índole é Javier Gómez-Limón (2002). Concretamente, centra a súa atención nas enquisas que teñan como finalidade establecer o perfil dos visitantes, os usos e as súas actividades, ou dito doutro xeito, a análise cualitativa da demanda de uso público en ENP. Sinala o citado autor que o principal obxectivo das enquisas non é outro que *“ordenar el uso recreativo en función de las características del lugar y las posibilidades para desarrollar determinado tipo de actividades”* (P: 131).

Por unha banda, coñecer a idade e o nivel de formación dos visitantes pode ser útil para achegarse ás súas motivacións, actitudes e preferencias, así como o lugar de procedencia (entorno rural ou urbano, a distancia do lugar de procedencia ó ENP). O tamaño dos grupos é outro dato de interese, pois inflúe no seu comportamento e actividade. Todo isto permite programar a oferta de actividades e servizos para que os diversos tipos de visitantes satisfagan as súas expectativas. O mesmo acontece coa información extraída sobre actividades desenvolvidas durante a visita e as demandas que manifesten os entrevistados. Por último, recoméndase indagar sobre a percepción recreativa do visitante, sobre todo en canto á sensación de masificación e os efectos na experiencia recreativa (capacidades de carga psicolóxicas). No tocante ás características técnicas fundamentais, o autor recomenda un máximo de 30 preguntas e unha duración non superior a 10 ou 12 minutos para que se poida levar adiante con éxito a enquisa.

En síntese, a información básica a conseguir nos cuestionarios de índole cualitativa a visitantes de ENP é a seguinte:

- Datos persoais: idade, sexo, estudos, ocupación, acompañantes, lugar de residencia.
- Condicións da viaxe e da visita: medio de transporte, tempo de viaxe, tipo de aloxamento, duración da visita ó ENP, fontes de información, frecuencia da

visita, motivo da visita, actividades, equipo empregado na visita, tempo dedicado ás actividades, lugares do ENP visitados.

- Demandas e satisfacción: grao de satisfacción da visita, opinión sobre a conservación do ENP, demandas de equipamentos e servizos, capacidade de acollida psicolóxica.
- Opcionalmente poden incluírse preguntas sobre o valor de uso recreativo (valoración económica do ENP), e nese caso debe preguntarse por: ingresos da familia, gastos de viaxe e visita.

En esencia, este é o esquema seguido pola gran maioría das enquisas realizadas en ENP, tanto as deseñadas polo propio espazo como por parte de investigadores externos, como é o caso da nosa tese de doutoramento. A enquisa que se aplica na nosa investigación, de feito, segue un esquema moi semellante ó recomendado por este autor.

Pero qué experiencias prácticas se teñen posto en marcha en estudos a visitantes de ENP? A lista de casos prácticos sería moi longo e como, en esencia, todos eles buscan un obxectivo común e seguen unha metodoloxía moi similar, tan só imos sinalar algún dos reflectidos na literatura especializada a modo de exemplo.

Unha interesante labor de síntese sobre experiencias españolas e estranxeiras podémolo atopar en Macià Blázquez (2002). Pon estes traballos en relación co análise da demanda de uso público, que segundo as súas palabras comprende “*la cuantificación y alcance del flujo de visitantes, la catalogación de las visitas (tipo de actividades realizadas, duración, etc), la caracterización de los visitantes y la tipificación de los desplazamientos de acceso al medio natural*”. (P: 179), o que recalca o que vimos de comprobar con Gómez-Limón anteriormente. Blázquez comeza con casos de estudo no Reino Unido que prestan atención ás capacidades de carga psicolóxicas e ás actividades dos usuarios dos ENP, nun contexto coma o británico onde o acceso ó campo é un dereito social básico nun territorio densamente poboado e urbanizado³¹. Os autores que recolle sinalan o uso gregario e masivo da gran maioría dos visitantes, e a súa reducida esixencia no tocante á calidade ambiental do entorno e á cantidade de visitantes concorrentes no mesmo lugar ó mesmo tempo. Para España faise eco dos estudos feitos nos ENP de Madrid por Gómez-Limón e Marta Múgica, que

³¹ Véxase a tal efecto o apartado dedicado ó uso público en Europa que se inclúe no Capítulo III.

poñen en evidencia unhas realidades case idénticas ás do Reino Unido tocante ó tipo de visitante dos ENP de entornas altamente urbanizadas.

Un dos máis completos que atopamos é o aplicado por Corraliza et al (2002) en Parques Naturais. Estes autores elaboran e poñen en práctica unha enquisa sobre opinións e actitudes da poboación ante distintos aspectos da protección deste tipo de espazo. Concretamente, recolle opinións distinguindo entre poboación visitante (que non vive nas entornas do espazo) e residente, co fin de detectar posibles diferenzas de opinión entre ambos colectivos. Realizaron un total de 1007 enquisas, repartidas case a partes iguais entre cinco Parques Naturais de toda España con características naturais diferenciadas (entre eles Fragas do Eume, onde se fixeron 195 enquisas: 108 a residentes e 87 a visitantes).

O cuestionario final recibiu significativamente o título de *Cuestionario de Actitudes y Opiniones de la población relacionada con los parques naturales*, e pretende recoller información sobre os seguintes aspectos:

- Variables sociodemográficas: habituais en estudos deste tipo (idade, sexo, lugar de residencia, etc).
- Variables para coñecer a valoración subxectiva do espazo natural. Abrangue dende o atractivo do espazo e os seus elementos máis significativos ata o papel que se cre que xogan os distintos actores sociais implicados no mesmo.
- Variables para coñecer o uso do espazo ou puntos destacados del. Inclúe, desde logo, os lugares máis atraíntes do espazo, pero tamén identificar os lugares máis visitados e as actividades máis realizadas.
- Variables encamiñadas a saber a valoración da xestión do espazo. Búscase coñecer a opinión sobre a información recibida do espazo, os procesos de toma de decisións, e as vías existentes para facer reclamacións e participar na xestión.
- Variables para a valoración de determinadas condutas ambientais dos visitantes. Sométese a xuízo do entrevistado unha serie de actividades que se realizan usualmente en espazos protexidos, e ademais inquírese a propósito do posible impacto que cren que poden causar, se deben ser sancionadas e unha estimación da frecuencia con que acontecen.

Na nosa opinión trátase dunha enquisa completa, desde logo, pero tamén sumamente longa e complexa. Por unha banda, consta dun total de 44 preguntas, cando hai autores

que non recomendan máis alá das 30 en caso de inquéritos cara a cara (GÓMEZ-LIMÓN, 2002). Xa que logo, o tempo necesario para respondela suponse longo, algo que tamén está absolutamente desaconsellado. Pero o que complica a realización e, sobre todo, a labor de responder a enquisa por parte do entrevistado é a tipoloxía das preguntas no que respecta ó tipo de resposta que precisan. Por exemplo, existen algunhas cuestións que conteñen unha gran cantidade de apartados a respostar: a pregunta 8, indaga sobre o grao de acordo ou desacordo sobre un total de sete feitos propiciados pola declaración do Parque (axudas ós habitantes, oportunidades de desenvolvemento, uso recreativo, etc); a pregunta 11 recolle a valoración de quince aspectos do funcionamento do espazo protexido; ou a pregunta 28, que inquire sobre o bo funcionamento dun total de once recursos que o ENP pon a disposición do visitante. Tamén é moi complexa tanto para o que realiza a enquisa como para o que a contesta a pregunta 15, na que o enquisado debe valorar sobre un total de doce posibles situacións que poden ocorrer no ENP, por unha banda o seu grao de afectación á natureza e por outra, a frecuencia con que acontecen.

Porén, certos aspectos deste cuestionario foron tomados para o empregado nesta tese de doutoramento. En concreto, as opcións de resposta ás preguntas referidas ás motivacións da visita e as actividades realizadas durante a mesma inspiraron en gran medida as que aplicamos finalmente no cuestionario ós visitantes dos Parques Naturais posto en marcha neste traballo de investigación. Por certo, os resultados destas preguntas coinciden en gran medida cos obtidos polas enquisas da presente Tese, como teremos ocasión de comprobar no seu momento.

Moitos dos traballos de investigación dos visitantes de ENP prestan atención tanto ás súas características como ás capacidades de carga psicolóxicas, tal como recollía Blázquez (2002). Un caso deste tipo atopámolo en Balaguer et al (2002) sobre os espazos recreativos da comarca mallorquina de Lluc, estudo no que se facían recontos dos usuarios presentes nas áreas de estudo na franxa horaria de máxima afluencia (neste caso, fixada de 11 a 16 horas) e o tamaño dos grupos, ademais das preguntas de rigor sobre lugares de procedencia, frecuencia de uso, motivos da visita, actividades realizadas, etc.

Outra experiencia digna de mención é a enquisa ós visitantes da Albufera de Mallorca elaborada e posta en práctica por Garau Muntaner (2002), cuxo obxectivo fundamental era coñecer as tipoloxías de turista que acolle o ENP. A autora indica que a enquisa constou de 31 preguntas que incluían cuestións sociodemográficas, actitudinais,

sobre expectativas, sobre demandas e sobre a satisfacción da visita. Polo tanto, un estudo dentro da liña habitual destas investigacións. A enquisa fíxose ós visitantes deste espazo durante un mes de Xullo, de xeito aleatorio no intre de abandonar o mesmo. Tal xeito de proceder é o que adoptamos para abordar ós visitantes dos Parques galegos nos que fixemos as enquisas do presente traballo de investigación.

Porén, existen casos de enquisas persoais de opinión sobre ENP que non se teñen feito in situ nos propios espazos, senón a habitantes dos concellos que contan con algún ENP no seu territorio. É o caso dos estudos de Martín Lou et al (2004), mediante unha enquisa destinada a *“identificar problemas en relación a la declaración de ENP y sus habitantes, así como las limitaciones que pueden suponer... en las actividades económicas que se desarrollan en estos espacios, proponer cauces para mejorar el nivel de participación de la población... y estimar el valor compensatorio que estos municipios... requerirían para continuar desarrollando la prestación de dichos servicios”* (pp. 556-557). Foi realizada, como se ten sinalado antes, nos municipios da Comunidade de Madrid que contan con parte da súa superficie incluída en ENP. En cada municipio fixéronse tres enquisas: dúas de carácter persoal (a un transeúnte calquera e a un profesional ou empresario) e outra por correo postal ós secretarios dos concellos. O total final de enquisas foi de 487.

Á marxe das habituais preguntas de encadre sociodemográfico, consta de 18 preguntas pechadas sobre os coñecementos dos enquisados sobre medio ambiente e sobre os ENP en xeral e madrileños en particular. As primeiras cuestións indagan sobre cuestións de índole xeral: interese pola protección medioambiental, os ámbitos nos que tomar as decisións ó respecto, o coñecemento da existencia dunha Consejería de Medio Ambiente en Madrid, etc. As seguintes baixan a un nivel de concreción algo maior, de xeito que preguntan sobre os beneficiados pola declaración de ENP, sobre o coñecemento da existencia de ENP en Madrid e no propio concello no que se realiza a enquisa, e na necesidade da súa conservación. As últimas inquiren sobre a disposición a colaborar economicamente no sustento dos ENP, as cantidades que se está disposto a aportar, e o xeito de facelo, así como se os habitantes destes lugares deberían percibir compensacións polas limitacións ás súas actividades. A enquisa é bastante sinxela. É moi curta e as preguntas son doadas de comprender e respostar. O formato de preguntas pechadas facilita en parte esta misión.

Nestes parágrafos estamos a recoller experiencias de enquisas persoais, pero existen tamén casos prácticos de enquisas realizadas por vía telefónica que buscan un obxectivo

moi similar. Un caso deste tipo é o de Abad Galzacorta et al (2003), que consiste nunha experiencia de enquisa telefónica para determinar o uso público do Parque Natural de Peñas de Aia por parte da poboación residente na provincia de Guipúscoa, na que se atopa o ENP. De entrada tívose en conta a distancia ó Parque, xa que se daba por suposto que o grao de coñecemento do Parque sería directamente proporcional (máis coñecido para os residentes nas proximidades), de maneira que as 427 enquisas finais se seleccionaron mediante mostraxe estratificada en función deste factor.

A enquisa dividiuse en dúas seccións:

- Sección I: comeza por averiguar a notoriedade do espazo (se é coñecido ou non). A continuación indaga sobre o tipo de visita (frecuencia, motivacións, actividades, etc). Incluí, por último, os habituais datos de encadre sociodemográfico.
- Sección II: encamiñada a facer unha valoración do espazo, concretamente a disposición a pagar por conservalo e a cantidade de cartos que os enquisados estarían dispostos a poñer sobre a mesa. Por último, pregúntase sobre as visitas a outros ENP da provincia.

Este cuestionario é bastante simple, posto que para que unha enquisa telefónica teña éxito non pode ser longa nin complexa baixo ningún concepto. De novo xorden as preguntas sobre caracterización da visita e do visitante: frecuencia, motivos, actividades, duración... posto en relación cos trazos sociodemográficos. A orixinalidade ven a partires da aplicación do Método de Valoración Continxente a través das preguntas sobre a disposición a pagar pola conservación do Parque, a modo de aproximación ó valor económico do mesmo pola súa mera existencia

5.3.2.2 Deseño e posta en práctica das enquisas a visitantes. Cuestionario final

Antes de entrar a explicar o deseño final do cuestionario ós visitantes é necesario explicar o proceso de posta en marcha do cuestionario, cos seus problemas e dificultades, aclaración necesaria para que o lector se faga unha idea a propósito das circunstancias que rodearon o traballo.

Unha vez deseñada unha primeira versión do cuestionario é necesario comprobar o seu funcionamento. Dito con outras palabras, débese “testar” mediante entrevistas reais

para detectar posibles erros ou problemas fundamentalmente referidos a dificultades para a comprensión de certas preguntas (erro na redacción, ambigüidade na expresión dos conceptos), ou que non aportan información relevante para a pesquisa, ou non contribúen a conseguir a información que se persecue (as respostas dos entrevistados non teñen relación co que se quere preguntar), ou no caso de preguntas pechadas con múltiples opcións de resposta que o abano das mesmas non sexa suficiente ben sexa por exceso (a variabilidade de resposta é menor da agardada) ou por defecto (aparecen máis opcións das inicialmente previstas). A enquisa de proba foi realizada o día 28 de Xullo de 2005 no Parque Natural das Fragas do Eume a unha mostra total de 17 persoas escollidas ó chou entre os visitantes que se dispoñían a rematar a súa estancia. Trala súa realización púidose comprobar que o cuestionario en conxunto funcionaba correctamente. Nembargante, foi necesario introducir algunhas modificacións, simples retoques pouco numerosos que non implicaron unha modificación da estrutura da enquisa. Foron as seguintes:

- Na pregunta Nº2 “Cantas veces o ten visitado con esta?” foi retirada a opción de resposta “NS/NC” por ser innecesaria.
- Na pregunta Nº3 “A primeira vez que visitou o lugar, cómo soubo vostede da súa existencia?” as opcións de resposta ampliáronse con dúas mais: Oficina de Turismo e Aloxamento. Ámbalas dúas apareceron significativamente nas respostas dos visitantes no test de proba.
- A pregunta Nº5 “Cal foi o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?” sufriu retoques nas opcións de resposta. En primeiro lugar, foron inseridas dúas opcións novas: Visitar algún monumento histórico, e Organizar unha actividade social (comida, excursión, xogos). Nos dous casos, unha vez mais as respostas obtidas na proba fixeron necesaria a súa inclusión pois apareceron reiteradamente no test de proba. En segundo lugar, foi eliminada unha das opcións inicialmente previstas: Observar a fauna e a flora. Consideramos que era mais apropiada como actividade realizada durante a visita que como motivo de visita. En terceiro lugar, foron parcialmente modificadas tres opcións de resposta: a opción “pasear” completouse con “pasear e estar tranquilo”, a opción “realizar unha actividade concreta ó aire libre” foi remodelada para ficar como

“realizar unha actividade deportiva concreta”, e a opción “ver algún elemento natural concreto” cambiouse o verbo inicial “ver” por “visitar” que semellaba mais adecuado.

- Importantes retoques se fixeron tamén nas opcións de resposta da pregunta N°6 “Qué actividades realizou durante a súa visita?”. Foron eliminadas dúas opcións: “pasar un día de campo” e “comprender mellor a natureza”. En realidade ámbalas dúas non son accións senón motivos, de aí que se mantivesen só na pregunta anterior, que si se refire a motivos de visita, e non como actividades. Por outra banda, foron inseridas catro opcións novas: “practicar algún deporte: cal?”, “ver algún monumento histórico”, “utilizar merendeiros e áreas de xogo e recreación” e “visitar o Centro de Recepción/Información do Parque”. Todos estes son elementos concretos, tanxibles, da gran maioría dos ENP, e que polo tanto forman parte das opcións de visita que era preciso incluír. Por último, foron reformadas dúas opcións de resposta: igual que na pregunta N°5 a opción “pasear” foi completada coa fórmula “pasear e estar tranquilo”, mentres que “realizar unha actividade concreta ó aire libre” foi substituída pola fórmula “realizar unha ruta de sendeirismo” moito mais concreta e que recolle unha das principais actividades dos visitantes de ENP.
- Na pregunta N°9 “No caso de pernoctar na comarca, onde o vai facer?”, foron incluídas dúas novas opcións que apareceron no test de proba: “apartamento de aluguer” e unha moi evidente que polo feito de selo non se tiña reparado nela no listado inicial: “domicilio particular (residentes na comarca)”.
- A redacción das preguntas N°10 e N°11 foi retocada. Concretamente, modificouse o ámbito espacial ó que fan referencia. Onde antes se tomaba “comarca” mudouse por “cercanías”. A intención primeira era a de descubrir os principais fitos turísticos da comarca na que se atopa o ENP, pero á luz das respostas dadas polos visitantes no test de proba, tomouse a decisión de non ser tan concreto. De feito, unha parte nada desprezable das respostas facían mención a visitas a lugares de Galicia ben alonxados do ENP pero que, obviamente, formaban parte do mesmo itinerario para o entrevistado. Ademais, a resposta ficaba mais completa posto que non só quedaban ó descuberto os fitos turísticos

próximos senón tamén se o ENP no que se facía a enquisa formaba parte de “tours” rexionais, poñendo de manifesto a trascendencia do espazo como lugar de referencia para as persoas que visitan Galicia.

- Na pregunta N°14 “Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, canta xente había?”, foron eliminadas dúas opcións de resposta moi ambiguas que podían levar a confusión e non aportaban información de interese: “bastante xente” e “mais ben pouca xente”.
- A pregunta N°17 foi desdobrada en dúas. Unha delas referida a deficiencias observadas polos visitantes (N°17: “Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido en canto a servizos e equipamentos destinados ós visitantes?”), e outra que pedise ó entrevistado propoñer melloras a introducir no ENP (N°18: “Qué melloras cre vostede que se deben introducir neste Espazo Protexido en canto a servizos e equipamentos destinados ós visitantes?”). Ámbalas dúas cuestións estaban incluídas na mesma pregunta no test de proba do seguinte xeito: “Qué deficiencias, necesidades ou melloras cre vostede que se deben introducir neste Espazo Protexido en canto a servizos e equipamentos?”. Como se dixo no Capítulo IV, caeuse na conta de que o desdobre fora un erro. Como é lóxico, as deficiencias observadas polos visitantes son ó mesmo tempo aspectos a mellorar, circunstancia que ficou clara cando se puxo en marcha a versión definitiva do cuestionario e a resposta ás dúas preguntas era basicamente idéntica. A solución adoptada foi formular unha única pregunta de viva voz na que se incluían deficiencias e melloras.
- En canto ás preguntas de encadre persoal do entrevistado, a única novidade foi a introdución dunha pregunta que no cuestionario de proba non existía: “Nivel de estudos”, que ficou como pregunta N°22.

Unha vez redeseñado o cuestionario coas modificacións antes sinaladas, procedeuse á súa aplicación práctica. A intención que se perseguíu, unha vez asumida a imposibilidade de fixar un tamaño de mostra por descoñecer o número total de visitantes do Parques Naturais nos que se ía aplicar a enquisa, foi a de atinxir na medida das limitadas posibilidades humanas e económicas da investigación, a cifra de cen

enquisas en cada un dos espazos (a cifra final non acadou en ningún caso as cen enquisas por razóns que exporemos mais adiante).

Neste punto, ficaba por escoller os puntos concretos dos Parques onde facer o cuestionario, así como o período ou momento do ano mais adecuado. A primeira destas cuestións (puntos onde facer os inquéritos) foi dirimida no sentido de escoller os encraves mais concorridos dos Parques previa consulta con membros do persoal xestor. Os lugares finalmente escollidos foron os seguintes:

-Monte Aloia: Alto de San Xiao.

-Fragas do Eume: Centro de Visitantes, inicio do camiño enlousado de acceso ó Mosteiro de Caaveiro.

-Baixa Limia-Serra do Xurés: entornas do balneario Vila Termal de Lobios (Vilameá), e a praia fluvial anexa sobre o Río Caldo.

En canto ó momento idóneo para realizar o traballo de campo, non había dúbida que o verán tiña que ser un deles, por ser tempo de maior afluencia de visitantes. Porén, noutras épocas do ano tamén existe un fluxo de persoas nada desprezable que, eventualmente, podía ter unhas características diferentes ás estivais que conviña detectar e estudar. Polo tanto, optouse por dividir as enquisas entre o verán e outro período do ano (Semana Santa, outono), a razón de cincuenta enquisas ou algunha mais no verán e o resto na outra quenda ata completar as cen previstas.

Lamentablemente, non se chegaron a completar os cupos de inquéritos previstos por dous motivos principais: falta de persoal para realizalos (un único entrevistador con axudas moi puntuais), e por comprobar que en certos casos o perfil dos visitantes era moi homoxéneo, o que non facía necesario completar a cifra prevista de enquisas. O número de enquisas realizadas foi: 97 en Fragas do Eume (das cales 67 foron no verán, incluídas as 17 do test de proba dadas as poucas diferencias co cuestionario definitivo, e as outras 30 en Semana Santa), 77 en Monte Aloia (55 no verán e 22 en Outono cunha afluencia menor da agardada), e 70 no Xurés (41 no verán e 31 en Outono). As datas exactas de realización do traballo de campo foron: en Monte Aloia os días 23, 24 e 25 de Xullo e 12, 13, 14 e 20 de Agosto de 2005 (enquisas de verán), e os días 23 e 24 de Setembro e o 1 de Outubro de 2005 (enquisas de Outono); para Fragas do Eume o día 28 de Xullo de 2005 (test de proba), o 5 de Agosto de 2005 (enquisas de verán) e os días 11, 12, 15 e 16 de Abril de 2006 (Semana Santa); e para o Xurés os días 5, 19, 26 e

27 de Agosto de 2006 (enquisas de verán), e os días 9 e 10 de Outubro de 2006 (enquisas de Outono).

Pero non foron estas as únicas enquisas realizadas. Por diversos motivos, o proceso de elaboración da Tese de doutoramento prolongouse mais tempo do previsto. Ante esta situación, e polo risco de que os datos extraídos das enquisas ficasen obsoletos, foi necesario proceder a unha segunda remesa de inquéritos. Ésta consistiu na realización de 50 enquisas para cada un dos tres Parques nos que se fixeran as anteriores durante o verán do ano 2009: os días 7 e 8 de Agosto en Monte Aloia, os días 14 e 15 de Agosto en Fragas do Eume, e os días 5 e 6 de Setembro no Xurés. Ditas enquisas foron realizadas nos mesmos encraves que as da quenda anterior, pero neste caso mediante o concurso de dous entrevistadores, o que axilizou enormemente o traballo. Con estas novas enquisas, o traballo adquire unha dimensión mais que antes non tiña, posto que é posible facer unha comparación entre os datos tomados das primeiras enquisas e os últimos que pode deixar ó descuberto posibles cambios na demanda neste período de tempo.

En consecuencia, o tamaño final da mostra para cada un dos Parques, sumando as enquisas realizadas en 2005, 2006 e 2009, foi de 127 enquisas en Monte Aloia, 147 en Fragas do Eume, e 95 enquisas no Parque Natural do Xurés.

A enquisa final está conformada por un total de 26 cuestións que dividimos en catro bloques temáticos (ver Anexo 3):

BLOQUE 1: que podemos denominar convencionalmente *antes da visita*. As cuestións que inclúe este bloque abranguen da número 1 á número 5 e con elas pretendemos indagar sobre aspectos que o visitante ten en conta antes de render visita a un ENP.

-Preguntas 1 e 2: con estas cuestións queremos saber a frecuencia con que os visitantes acoden ó ENP estudado. En caso de ser numerosos os visitantes que acoden con frecuencia, estaríamos ante un síntoma de que o ENP goza de boa imaxe e resulta agradable de visitar, á marxe de que os visitantes sexan ou non do entorno inmediato. En caso de predominar os visitantes que chegan por vez primeira, o máis probable sería atoparnos ante un espazo aínda pouco coñecido ou que acadou fama moi recentemente. A pregunta 1 actúa como *filtro*, posto que se a resposta do entrevistado é negativa, inmediatamente pasa a contestar a pregunta número 3. É unha pregunta, ademais, moi

sinxela de responder, polo que é idónea para comezar a entrevista e que o entrevistado adquiera confianza. *Formato dicotómico (si/non); pregunta pechada: exceptuando os residentes nas proximidades, as visitas a un ENP concreto son pouco numerosas por norma xeral, polo que se non é a primeira visita o normal é que non pasen de 2 ou 3.*

-Pregunta 3: para que un espazo sexa visitado, é obvio que ten que saberse da súa existencia. Deixando de lado os visitantes do entorno que o coñecen de toda a vida, resulta moi importante saber mediante qué vías o público coñeceu o ENP que ven de visitar: o propio ENP coas súas publicacións (indicaría un traballo intenso e ben planificado dos xestores do ENP para dalo a coñecer), as oficinas de turismo e os aloxamentos do entorno (que sinalaría unha boa posición do ENP no conxunto de recursos turísticos da comarca na que se insire), ou o método do *boca a boca*, síntoma dunha boa imaxe do ENP na sociedade. *Pregunta pechada: a partir doutros traballos similares e tamén do feito de que as opcións existentes na realidade son limitadas elaboramos unha primeira lista de opcións, enriquecida polo cuestionario de proba con algúns elementos novos nos que nos tiñamos reparado (aloxamentos...).*

-Pregunta 4: o visitante que chega a un ENP non sempre sabe que o lugar que visita está protexido. Mediante esta pregunta sabemos se a xente é consciente de que emprende visita a un espazo baixo protección e, máis importante aínda, se sabía cando chegou que estaba protexido. No caso de ser moi numerosas as respostas negativas, sería necesario que a promoción do lugar deixase ben claro, en primeiro lugar, o seu estatus protexido. *Dicotómica (si/non).*

-Pregunta 5: un lugar calquera é visitado por algo, sempre hai un motivo polo que a xente decide coñecer un lugar e estar nel. As posibles respostas son múltiples pero neste caso fixemos fincapé en que os visitantes sinalasen unha soa razón principal, entre unha serie de opcións previamente fixadas, pola que tomaron a decisión de acudir ó espazo. As razóns varían entre as mais pasivas e relaxantes, o coñecemento de certos elementos concretos do lugar dos que previamente se sabía da súa presenza, o contacto directo coa natureza e os seus valores para coñecelos mellor, ou servir de escenario para certas actividades. Esta pregunta, xunto coa cuestión 6, servirá para perfilar os tipos de visita que acolle o espazo analizado. *Pregunta pechada: a escolla das opcións seguiu a*

mesma pauta da pregunta 3 no sentido de tomar como exemplo outras enquisas e traballos de investigación de análogas características.

BLOQUE 2: que chamaremos *durante a visita*. Abrangue as preguntas comprendidas entre a 6 e a 11 e con elas buscamos profundar sobre diversas cuestións que nos sinalan qué fai o visitante durante a súa estancia no ENP.

-Pregunta 6: a máis obvia deste bloque temático, xa que entra en indagacións sobre as actividades do visitante no ENP. É unha cuestión directamente ligada coa pregunta 5, xa que na maioría dos casos a actividade ou actividades realizadas durante a visita teñen que ver co motivo da mesma. Tamén o está respecto á súa utilidade para definir os tipos de visitantes do espazo conxuntamente coa información extraída da cuestión anterior. En certos casos, porén, existen unhas motivacións para a visita que non coinciden exactamente co que despois se fai no espazo. Nesta pregunta si decidimos deixar a opción de resposta múltiple entre unha lista de opcións previamente fixadas posto que poden ser varias as actividades que un visitante pode facer nun ENP máis alá dos motivos que teña para visitalo. As respostas darán unha pista do tipo de uso que soporta o espazo protexido: de descanso e relax, de coñecemento do medio, de actividade física, etc. *Pregunta pechada: a escolla das opcións seguiu a mesma pauta da pregunta 3 no sentido de tomar como exemplo outras enquisas e traballos de investigación de análogas características. Hai leves diferenzas nas opcións respecto á pregunta 5 posto que estamos falando de actividades concretas mentres na 5 indagamos acerca de motivos en xeral.*

-Pregunta 7: dentro dos ENP hai certos lugares que son máis visitados e frecuentados tanto polos seus valores intrínsecos naturais e culturais, pola súa espectacularidade ou beleza estética, pola súa difusión publicitaria como sinal de identidade do espazo, como pola súa accesibilidade (que sexa máis doado chegar ata eles). A efectos de xestión é unha cuestión decisiva coñecer cales son os lugares máis frecuentados do ENP para poder controlar eventuais conxestións e impactos por unha afluencia excesiva. Ó mesmo tempo, saber isto amósanos unha pista dos atractivos máis coñecidos do espazo entre a sociedade e polo tanto, a súa imaxe pública. *Pregunta aberta: aínda que este dato podería ser proporcionado polos xestores do espazo, preferimos que sexan os visitantes os que coas súas respostas poñan á luz os puntos máis frecuentados.*

-Pregunta 8: importante resulta tamén coñecer o tempo que os visitantes permanecen no ENP. Isto ten importancia, como mínimo, en relación a dous aspectos. Por unha banda, a duración da visita pode indicar o grao de interese do visitante en coñecer e apreciar os valores do espazo, de xeito que unha visita breve sería sintomática dun escaso interese e, pola contra, unha visita máis alongada daría como resultado unha estadía máis aproveitada e probablemente máis interesada nos valores que o ENP posúe. Por outra banda, a duración da visita fala tamén indirectamente da presión que soporta o espazo xa que se as visitas son breves e rotan con celeridade, a presión soportada polo espazo e a cantidade de público presente serían doadamente soportables. *Pregunta pechada. As franxas horarias foron establecidas tendo en conta a pouca duración da maioría das estadias e, dentro da brevidade das mesmas, coa intención de tentar distinguir as visitas moi fugaces das que son relativamente longas.*

-Pregunta 9: a integración do ENP nos recursos turísticos da comarca evidénciase tamén no feito de que os visitantes decidan pasar a noite nas inmediacións e, ó mesmo tempo, tamén proporciona unha idea da importancia turística da comarca no seu conxunto. No caso de que a maioría dos visitantes non pernoiten no entorno do espazo estaríamos seguramente ante unha visita de paso, menos transcendente dende o punto de vista turístico. Nas conclusións que se saquen con esta pregunta hai que deixar de lado ós visitantes procedentes do entorno do espazo protexido por razóns evidentes. *Pregunta pechada: as posibles opcións de aloxamento son coñecidas. Somos conscientes de que saber se o entrevistado pasa a noite na comarca podería ser obxecto dunha pregunta específica que actuase como filtro, pero decidimos incluír a opción “non pasa a noite na comarca” nesta pregunta pois, no fondo, cumpre a mesma función e abreviamos o cuestionario.*

-Preguntas 10 e 11: son cuestións que axudan a rematar de perfilar a importancia turística do espazo. Indagando se o visitante pensa acudir a outros lugares e a qué lugares en concreto sabemos se o espazo está incluído nos circuítos turísticos e tamén en qué tipo de circuítos: de fasquía cultural e/ou natural, lúdica, evasiva, local ou rexional, etc. Por suposto, serve para coñecer os lugares das proximidades máis frecuentados polos visitantes, de aí a modalidade de resposta aberta que escollemos. No caso de que os visitantes citen frecuentemente unha serie de lugares indica os fitos

turísticos máis relevantes do entorno do espazo protexido. Unha vez máis convén deixar á marxe destas valoracións ós visitantes do entorno do espazo protexido. *A pregunta 10 é dicotómica (si/non) e actúa como filtro. Se a resposta é afirmativa o entrevistado pasa á pregunta 11, de formato aberto, posto que queremos saber mediante as respostas obtidas os fíto que comprenden o periplo turístico dos visitantes do espazo, excluindo por razóns obvias os residentes nas proximidades.*

BLOQUE 3: a xeito de conclusión da visita ó ENP, ó bloque 3 ímolo etiquetar como *despois da visita*. Abrangue as cuestións mediante as que procuramos saber as impresións que deixa o ENP no visitante logo de dar por rematada a súa visita (cuestións da 12 á 18).

-Preguntas 12 e 13: moi simples, con elas tentamos saber todas aquelas cousas que máis lles gustaron e menos lles gustaron ós visitantes do ENP. A resposta aberta da pe a que o entrevistado expoña libremente a súa opinión ó respecto. Estas preguntas poden dar pistas fiables sobre os valores do espazo mellor e peor considerados polos visitantes, así como sobre o estado dos equipamentos e servizos ofertados polos xestores do ENP. En consecuencia, mediante estas preguntas sabemos os aspectos mellor e peor valorados do ENP en sí mesmo (os valores naturais e culturais que inclúe no seu interior máis apreciados polo visitante e que conforman, como consecuencia, a imaxe pública do espazo), e obtemos valiosas referencias sobre o camiño que está a seguir o labor xestor á hora de dotar adecuadamente o espazo de todo o necesario para que o visitante aproveite a súa estadía e se sinta a gusto. *O formato de pregunta aberta é o máis idóneo, sen discusión algunha, para poñer sobre o tapete os aspectos positivos e negativos do espazo a ollos dos visitantes.*

-Pregunta 14: no complexo ámbito das capacidades de carga dun ENP, unha das que hai que ter en conta é a perceptual ou psicolóxica, ou dito con outras palabras, o límite de persoas presentes nun lugar concreto ó mesmo tempo a partir do cal o visitante comeza a sentirse incómodo, con sensación de estar rodeado dunha multitude. Mediante esta pregunta do cuestionario indagamos neste aspecto, certamente dun xeito moi superficial. A resposta a esta pregunta queda completada polas eventuais respostas de desagrado a propósito dunha posible sensación de masificación que os visitantes manifesten na cuestión número 13. *Pregunta pechada. Respecto ás opcións escollidas procuramos que*

gardasen un equilibrio entre percepcións de moita xente e de pouca xente cunha gradación progresiva.

-Preguntas 15 e 16: a opinión do visitante sobre o ENP, esbozada nas preguntas 12 e 13, faise máis concreta con estas dúas cuestións. O visitante é instado a cualificar cunha puntuación entre 1 e 5 o seu grao de satisfacción a propósito dunha listaxe de servizos e instalacións do espazo, así como sobre o grao de conservación do ENP (aparente, por suposto) e sobre a satisfacción xeral da visita recen rematada. Estas dúas preguntas coidamos que poden dar pistas a propósito da opinión dos visitantes respecto ó ENP tendo en conta, iso si, tódolos sesgos recollidos pola literatura científica respecto ós cuestionarios onde se insta ó entrevistado a tomar partido sobre o que se lle pregunta. Preguntas pechadas nas que o entrevistado ten que posicionarse. Son as únicas nas que existe un risco elevado de non sinceridade nas respostas polos sesgos de aquiescencia e de desexabilidade social (ánimo de quedar ben). Os aspectos a valorar da pregunta 15 son un compendio de todos os equipamentos e servizos que o visitante estándar pode utilizar durante a súa estancia.

-Preguntas 17 e 18: estas cuestións precisan unha explicación previa. No cuestionario de proba tan só figuraba unha cuestión inherente ás deficiencias do espazo respecto a equipamentos e servizos detectadas polo entrevistado, onde se incluía unha alusión ás melloras a introducir ó seu xuízo. No cuestionario final optouse por dividir estas cuestións en dúas preguntas separadas, e a experiencia práctica final deixou claro que cometemos un erro: en realidade, se existe unha deficiencia, resulta de todo evidente que estamos ante un aspecto a mellorar. É dicir, cando o visitante resposta en primeiro lugar sobre as deficiencias do espazo, a continuación sinala exactamente as mesmas cousas cando se lle inquire sobre as melloras a introducir. Polo tanto, optamos por formular de viva voz ó visitante a pregunta como cuestión única, aínda mantendo sobre o papel a pregunta desdobrada, tal como figura no anexo final da tese. Así pois, esta pregunta quere pescudar os aspectos que o visitante considera que están mal no ENP e que, polo tanto, deben ser mellorados. A resposta aberta, unha vez máis, deixa campo libre para que o visitante expoña todo aquilo que non lle guste, a xeito de caixón de queixas e suxestións. Se nas preguntas 15 e 16 coñecíamos as valoracións xerais do visitante, agora saberemos os aspectos concretos que peor valora, sobre os que os xestores deben actuar se resulta posible e razoable. De novo está plenamente xustificado

o formato aberto polo desexo de que a pregunta recolla todo o abano posible de problemas do espazo de boca dos visitantes, a xeito de caixa de queixas e suxestións.

BLOQUE 4: para pechar o cuestionario quedan as preguntas de encadre do suxeito entrevistado, que establecen o perfil socioeconómico dos visitantes do ENP, seguindo as recomendacións dos manuais sobre a materia (cuestións 19 a 26).

De entre as preguntas incluídas neste apartado deixaremos de lado as de carácter máis técnico e aséptico (sexo, estado civil, número de fillos), e imos prestar atención ás que afectan ó establecemento do perfil dos visitantes e, polo tanto, repercuten na planificación do uso público: o grupo de idade do entrevistado, a súa situación laboral, o nivel de estudos, con quen visita o espazo, e o seu lugar de procedencia.

As tres primeiras cuestións facilitan información valiosa sobre o perfil sociolóxico do visitante, xa que indagan sobre a repercusión do espazo dende o punto de vista xeracional (se o ENP é visitado por xente moza ou maior, ou pola contra goza de recoñecemento en tódalas franxas de idade), e dende o punto de vista formativo (se predominan os visitantes de certa formación cultural ou atopamos unha representación variada e, polo tanto, máis xeral). En suma, achegámonos á repercusión social do espazo concreto e, facendo unha extrapolación algo arriscada, ó arraigo do interese pola natureza entre a poboación. Os grupos de idade establecidos son os habituais en demografía, coa distinción entre menores de idade (de 12 a 17 anos), adultos xoves (de 18 a 40 anos), adultos maduros (de 41 a 65 anos), e vellos (máis de 65 anos). Non se corresponden exactamente as fronteiras establecidas por nós coas habituais, posto que os adultos xoves cóntanse usualmente a partir dos 19 anos e non dos 18, e os adultos maduros a partir dos 40 e non dos 41, pero a diferenza en realidade é moi sutil e apenas inflúe nos resultados. O límite inferior de idade para entrevistar situouse nos 12 anos, correspondentes co inicio dos estudos secundarios obrigatorios (ESO), idade a partir da que coidamos que se pode estar capacitado para responder a enquisa.

A cuestión referida á compañía coa que o entrevistado chega ó espazo enlaza co tipo de visita, e máis concretamente, co número de visitantes: se son visitas de grupos amplos (familia, amigos, grupos organizados) ou máis reducidas (parellas, visitantes solitarios). Tamén deixa pistas sobre o tipo de uso que exercen: máis ou menos gregario, máis ou menos comprometido e interesado, máis ou menos activo. Esta información completa a das cuestións 5 e 6 relativas ós motivos da visita e as

actividades realizadas no seu transcurso; e tamén redondea e perfecciona a información extraída da pregunta 14 respecto á percepción de masificación.

Por último, o lugar de procedencia do entrevistado indaga novamente sobre a repercusión social do ENP, pero neste caso coa intención de saber ata qué punto é coñecido o ENP a nivel local, rexional, nacional e mesmo internacional. A información extraída desta pregunta importa dende o punto de vista da promoción, xa que deixa ver os lugares onde o espazo é moi coñecido e os que non o coñecen nada ou case nada. Tamén resulta transcendente á hora de planificar os equipamentos e servizos educativos e interpretativos por unha razón ben sinxela: non ten o mesmo grao de comprensión da realidade do espazo alguén procedente dun entorno moi distinto que un visitante das proximidades ou dun lugar de similares características (un habitante do medio rural fronte a un habitante de entorno urbano, un visitante procedente dun ámbito Atlántico fronte a outro de ámbito Mediterráneo). Ademais disto convén lembrar que, desde logo, o feito de que o espazo sexa ou non coñecido non depende en moitos casos do propio espazo senón de outros moitos factores que xa foron explorados previamente na cuestión número 3.

Unha parte dos resultados tirados da enquisa ós visitantes permitirán extraer algúns dos indicadores que empregamos na investigación, concretamente, os referidos á satisfacción dos usuarios coa atención e información dispensada polo Centro de Visitantes e os Puntos de Información do espazo protexido (indicadores 37 e 38). A lista de indicadores proposta por EUROPARC inclúe un número maior de cuestións relacionadas coas opinións dos visitantes, pero tal e como ficou plantexada a nosa enquisa, moitos deles non se poden coñecer posto que non están recollidos en ningunha pregunta do cuestionario. Só se poderán coñecer a través dos datos aportados polas Memorias, sempre e cando dispoñan deles.

CUESTIONARIO SOBRE O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA

A **Universidade de Santiago** está levando a cabo un estudio sobre o estado do uso público nos Espazos Naturais Protexidos de Galicia. ¿Sería tan amable de adicar uns minutos a respostar a unhas preguntas? Este cuestionario é anónimo e será de gran utilidade para mellorar os servizos e equipamentos disponibles para os visitantes dos Espazos Naturais Protexidos de Galicia.

INFORMACIÓN XERAL

P1. ¿É a primeira vez que visita este lugar?

- ☐ Si
☐ Non

P2. ¿Cantas veces o ten visitado con ésta?

- ☐ Dúas veces
☐ Tres veces
☐ Máis de tres veces

P3. A primeira vez que visitou o lugar, ¿cómo soubo vostede da súa existencia?

- ☐ Folletos/publicacións
☐ Oficina de turismo
☐ Aloxamento
☐ Familiares/amigos
☐ Publicidade
☐ Medios de comunicación (TV, radio, prensa, etc)
☐ Internet
☐ Coñezo o lugar de toda a vida
☐ NS/NC

P4. ¿Sabía vostede que éste lugar é un Espazo Natural Protexido?

- ☐ Si
☐ Non

P5. ¿Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?

- ☐ Pasar un día de campo
☐ Pasear e estar tranquilo
☐ Realizar unha actividade deportiva concreta
☐ Contemplar a paisaxe
☐ Coñecer mellor a zona
☐ Visitar algún elemento natural concreto (cascada, río, bosque, montaña...)
☐ Visitar algún monumento histórico
☐ Comprender mellor a natureza
☐ Organizar unha actividade social (comida, excursión, xogos, etc.)
☐ Outras ¿cales?: _____
☐ NS/NC

P6. ¿Qué actividades realizou durante a súa visita?

- ☐ Pasear e estar tranquilo
- ☐ Contemplar a paisaxe
- ☐ Practicar algún deporte ¿cal? _____
- ☐ Realizar unha ruta de sendeirismo
- ☐ Ver algún elemento natural concreto (cascada, río, bosque, montaña...)
- ☐ Ver algún monumento histórico
- ☐ Utilizar merendeiros e áreas de xogo e recreación
- ☐ Visitar o Centro de recepción/información do Parque
- ☐ Observar a fauna e a flora
- ☐ Outras ¿cales?: _____
- ☐ NS/NC

P7. ¿Qué lugares do Espazo Protexido visitou?

P8. ¿Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?

- ☐ Menos de 1 hora
- ☐ Entre 1 e 2 horas
- ☐ Entre 2 e 3 horas
- ☐ Entre 3 e 5 horas
- ☐ Todo o día
- ☐ Máis de un día
- ☐ NS/NC

P9. No caso de pernoctar na comarca, ¿onde o vai facer?

- ☐ Non pasa a noite na comarca
- ☐ Hotel/hostal
- ☐ Apartamento de aluguer
- ☐ Cámping
- ☐ Casa de turismo rural
- ☐ Segunda residencia
- ☐ Casa de familia/amigos
- ☐ Domicilio particular (residentes na comarca)
- ☐ NS/NC

P10. ¿Ten pensado visitar algún outro lugar das cercanías aparte do Espazo Protexido?

- ☐ Si
- ☐ Non

P11. ¿Qué outros lugares das cercanías ten pensado visitar?

P12. ¿Qué é o que máis lle gustou do Espazo Protexido?

P13. ¿E o que menos lle gustou?

P14. Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, ¿canta xente había?

- ☐ Estaba cheo de xente
- ☐ Moita xente
- ☐ O normal (nin moita nin pouca)
- ☐ Pouca xente
- ☐ Non había xente
- ☐ NS/NC

P15. ¿Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido? (Valorar do 1 ó 5 o grao de satisfacción) (1: máxima insatisfacción, 5 máxima satisfacción)

- a) Centro de visitantes_____
- b) Información recibida_____
- c) Roteiros de sendeirismo_____
- d) Sinalización_____
- e) Atención do persoal_____
- f) Áreas recreativas_____
- g) Aparcamientos_____
- h) Cafetería/restaurante_____
- i) Grao de conservación do ENP_____

P16. En liñas xerais, ¿quedou vostede satisfeito coa visita? (Valorar do 1 ó 5 o grao de satisfacción) (1: máxima insatisfacción, 5 máxima satisfacción)

P17. ¿Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido en canto a servizos e equipamentos destinados ós visitantes?

P18. ¿Qué melloras cre vostede que se deben introducir neste Espazo Protexido en canto a servizos e equipamentos destinados ós visitantes?

ENCADRE DO ENTREVISTADO/A

P19. Sexo

- ☐ Home
- ☐ Muller

P20. Grupo de idade

- ☐ 12-17 anos
- ☐ 18-24 anos
- ☐ 25-40 anos
- ☐ 41-65 anos
- ☐ Máis de 65 anos

P21. Ocupación sociolaboral

- ☐ Profesional liberal
- ☐ Empresario con 5 ou máis traballadores
- ☐ Autónomo/empresario <5 traballadores
- ☐ Funcionario/-a
- ☐ Empregado/obreiro
- ☐ Estudiante
- ☐ Desempregado/-a
- ☐ Ama de casa
- ☐ Xubilado
- ☐ Outros (indicar: _____)

P.22 Nivel de estudos

- ☐ Sen estudos
- ☐ Primarios
- ☐ Secundarios
- ☐ Ciclos de formación profesional
- ☐ Superiores universitarios

P23. Estado civil

- ☐ Solteiro/a
- ☐ Casado/a ou en parella
- ☐ Viúvo/a
- ☐ Separado/a ou divorciado/a

P24. Número de fillos

- ☐ Ningún
- ☐ 1 fillo
- ☐ 2 fillos
- ☐ 3 fillos
- ☐ Máis de 3 fillos

P25. Municipio de residencia: _____

P26. ¿Con quen acudiu a este Espazo Natural?

- ☐ Coa familia
- ☐ Cos amigos
- ☐ Coa parella
- ☐ Grupo/excursión organizada
- ☐ Vin só

MOITAS GRACIAS POLA SÚA COLABORACIÓN

5.3.2.3 Enquisas a xestores dos Parques Naturais

Para coñecer mellor o estado do uso público nun ENP calquera, un dos procedementos máis útiles é realizar unha entrevista persoal co Director-Conservador do espazo en cuestión. Como cabeza visible do organigrama de xestión e, en última instancia, como coordinador e responsable de todas aquelas actividades que se desenvolven no ENP ó seu cargo, é a persoa mellor informada de todo canto acontece no espazo.

En consecuencia, decidimos empregar como unha das principais fontes de información para a nosa pesquisa a realización de entrevistas ós directores dos sete Parques galegos. Tomando como punto de partida a batería de indicadores que pensamos aplicar, deseñamos un cuestionario amplo, que toca tódolos aspectos implicados no uso público, de maneira que se pode extraer unha visión certa do estado da cuestión. Para outorgar maior profundidade ó cuestionario, non só se plantexaron preguntas relacionadas cos indicadores senón tamén outras que outorgasen maior profundidade ó estudo. No deseño e plantexamento do cuestionario tamén se tiveron en conta outras experiencias similares, especialmente a levada a cabo por María Muñoz Santos (2008) na súa tese de doutoramento sobre avaliación e financiamento do uso público na Rede de Parques Nacionais. No citado traballo, a autora confecciona un cuestionario ós xestores dos Parques Nacionais moi exhaustivo onde tamén aborda diversos aspectos sobre o funcionamento do uso público. Varias das preguntas do noso cuestionario foron tomadas de aquí, pois aínda non coincidindo coas informacións requiridas polos indicadores que decidimos aplicar, pensamos que aportan información complementaria moi útil para conseguir unha visión máis exacta do estado do uso público. No intre en que expliquemos o cuestionario final empregado sinalaremos as preguntas tomadas da citada tese de doutoramento.

Tódalas entrevistas foron realizadas previa cita mediante un entrevistador provisto de gravadora. Dado que a totalidade das preguntas son abertas, coidamos que o uso de gravadora era o mellor xeito de manter unha conversa mais fluída e ó mesmo tempo, conseguir o máximo de información posible, dando opción ó entrevistado a responder con amplitude. Despois de realizada a entrevista, o contido foi transcrito para tomar nota das cuestións de interese para a investigación, tanto as respostas directas ás preguntas como as acotacións e comentarios que aportaban información da máxima importancia para completar a investigación.

A entrevista consta de nove bloques temáticos que se articulan do seguinte xeito:

- 1) Recursos humanos: este bloque pretende coñecer o estado dos recursos humanos de que dispoñen os Parques para a xestión do uso público. En primeiro lugar no tocante á súa cantidade, e se o director pensa que é suficiente para atender as necesidades do uso público do espazo. Ademais, procúrase obter información a propósito da súa formación e da súa contribución á creación de emprego no entorno. As preguntas de que consta este apartado son as seguintes:
 - a) Cantas persoas se dedican ó uso público? Pensa que son suficientes? Ámbalas dúas preguntas están inspiradas na tese de doutoramento de María Muñoz Santos (2008), que no apartado de Recursos Humanos do seu cuestionario ós xestores dos Parques Nacionais plantexa, entre outras, estas importantes cuestións.
 - b) Dispón o parque dun técnico de uso público? Con esta pregunta obtemos resposta parcial do indicador N°1 *“dispoñibilidade dun técnico de uso público e número de horas anuais dedicadas ó ENP”*.
 - c) O persoal de uso público asiste a cursos de formación? Con esta pregunta obtemos parte da resposta ó indicador N°2 de EUROPARC *“nivel de formación do persoal de atención ó público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan”*.
 - d) Proporción do persoal de uso público que forma parte da poboación local. Esta pregunta facilítanos a resposta ó indicador N°4 de EUROPARC *“porcentaxe de traballadores de atención ó público que forman parte da poboación local”*.
- 2) Equipamentos e servizos: posto que saber que equipamentos e servizos teñen os parques é algo que doadamente se pode descubrir coa simple visita persoal ou preguntando ós técnicos de uso público, na conversa co director interesa saber se considera suficientes estas dotacións tendo en conta o uso público que acolle o espazo, e se dispoñen de plan de xestión ambiental (se funcionan con criterios ambientais no tocante a enerxía e residuos, por exemplo), se estas accións teñen reflexo nun plan, e se o espazo da a coñecer

estas actividades ó público visitante como parte da súa misión de toma de conciencia e divulgación de formas de consumo sustentables. As cuestións plantexadas neste bloque temático foron estas:

- a) Pensa que son suficientes os equipamentos de uso público?. Pregunta tomada de María Muñoz (2008). O apartado da súa enquisa centrada nos equipamentos é moi ampla, pero para os obxectivos perseguidos na nosa investigación, pensamos que basta con incluír esta pregunta.
- b) O parque dispón dun plan de xestión ambiental para os equipamentos? Cantos dispoñen del? Dáse a coñecer ós visitantes? Mediante estas cuestións indagamos a propósito dos indicadores Nº20 “*disposición nos equipamentos dun Plan de Xestión Ambiental*”, e Nº21 “*existencia de mensaxes que expliquen ós visitantes as actuacións do Plan de Xestión Ambiental nos equipamentos*”.

3) Recursos económicos: preguntárase ós directores sobre o orzamento dedicado a uso público e a proporción que supón sobre o total dispoñible para o Parque. Tamén coidamos moi importante que o director nos diga se esta dotación económica lle parece suficiente. As preguntas concretas que se formularon quedaron así:

- a) Orzamento dedicado a uso público. A propósito desta pregunta, resulta sorprendente que non figure nin na relación de indicadores de EUROPARC nin na investigación de María Muñoz. Ben é certo que para que o dato concreto sexa útil debe poñerse en relación cos fondos económicos totais do espazo, como logo se fai.
- b) Qué proporción do orzamento total do parque se destina a uso público? Parécelle suficiente? Con ámbalas dúas preguntas podemos conseguir a resposta ós indicadores de EUROPARC Nº11 “*relación entre orzamento de uso público e superficie do ENP*”, Nº12 “*relación entre orzamento anual para equipamentos e orzamento total anual do ENP*”, Nº13 “*evolución do orzamento dedicado a equipamentos nos últimos 3 anos*”, e Nº14 “*relación entre orzamento anual de equipamentos e número de visitantes que reciben*”.

4) Planificación e programación: principiaremos por confirmar co director os plans e programas que ten o espazo no intre de realizar a entrevista (PORN, PRUX, Plans sectoriais). A partir desta base, é moi importante saber se está previsto aprobar plans novos en breve prazo e se está previsto algún cambio na xestión do uso público nos novos plans. Tamén se pregunta sobre a existencia de programas para a poboación local (educación, formación, etc); e se o Parque posúe un programa pedagóxico para as actividades de educación ambiental e a quén se dirixe (nivel educativo fundamentalmente). As cuestións foron as seguintes:

- a) De qué plans ou programas dispón o parque? Consequimos así a solución ó indicador N°15 *“número e tipo de plans e/ou programas de uso público ou relativos a uso público aprobados”*.
- b) Foron modificados recentemente ou serán modificados en breve? Sinalar diferenzas de enfoque entre plans anteriores e actuais, de ser o caso. María Muñoz formula no seu cuestionario unhas preguntas moi similares respecto á planificación, onde indaga se hai borradores de plans novos no caso de que haxa outros aínda en vigor, ou se están redactando os plans se aínda non dispón deles.
- c) Existen programas dedicados á poboación local? (educación, formación, dinamización, etc) Pregunta pensada para responder ó indicador N°16 *“número e tipo de programas/ano dedicados especificamente á poboación local”*.
- d) Existe programa pedagóxico para as actividades de educación ambiental? A quén vai dirixido? Obtemos resposta ó indicador N°17 *“existencia dun programa pedagóxico para as actividades de educación e interpretación ambiental”*

5) Identidade visual e comunicación: a imaxe do Parque ante a sociedade e eventualmente da Rede de Espazos Protexidos, debe vir marcada por unha identidade visual, unha etiqueta ou marca establecida e legalmente regulada. Sobre isto se pregunta ós directores, así como sobre os mecanismos de comunicación coas entidades vinculadas coa xestión (que non da unha pista da relación do Parque co entorno), e se o Parque expón información de actualidade sobre si mesmo e o entorno. Finalmente, as preguntas ficaron así:

- a) O parque dispón dunha identidade visual propia? Con esta cuestión conseguimos resposta ó indicador N°18 “*dispoñibilidade dunha identidade visual propia e dun manual de aplicación da mesma*”.
 - b) Hai mecanismos de comunicación entre o parque e as entidades locais vinculadas coa súa xestión? A pregunta dános a resposta ó indicador N°19 “*existencia de mecanismos de comunicación estables entre os equipamentos e as entidades, organismos e institucións vinculadas á xestión do ENP, e tipoloxía destes mecanismos*”.
 - c) Exponse información de actualidade sobre o parque e o seu entorno?
- 6) Visitantes: á hora de falar co director non interesa tanto coñecer os datos estatísticos sobre as visitas (que se poden conseguir co persoal do Parque e coas Memorias), senón valiosas cuestións de índole cualitativa sobre os visitantes, as súas actividades e comportamentos, a súa afluencia e os seus posibles impactos e repercusións. Deste xeito, principiámos por inquirir sobre os lugares onde se recontan os visitantes e como se fai. Continúase preguntando se existen estudos sobre satisfacción, actividades e demandas dos visitantes, así como un avance dos resultados a xeito de resumo. Pídese a continuación que o director nos diga en que lugares e momentos do ano hai maior afluencia de visitantes. Por último, procuramos saber se existen estudos de capacidade de carga, se hai límites de afluencia e análises de impacto das visitas. Todas estas cuestións foron tomadas do cuestionario de María Muñoz, agás a pregunta sobre os lugares do ENP e momentos do ano de maior afluencia de visitantes que incluímos por iniciativa propia. A lista de preguntas quedou finalmente confeccionada do seguinte xeito:
- a) Onde se realizan os conteos de visitantes e con que método?
 - b) Hai estudos de satisfacción do visitante?
 - c) Hai estudos de demandas e actividades do visitante?
 - d) En que lugares do parque e momentos do ano hai máis afluencia de visitantes?
 - e) Hai estudos de capacidade de carga dos visitantes?
 - f) Limitase o número de visitantes?
 - g) Hai estudos dos impactos dos visitantes?

- 7) Participación: para coñecer ata que punto hai participación da poboación no funcionamento do Parque preguntaremos ó director se existe voluntariado e se hai programa de participación, así como mecanismos de participación que non sexan a Xunta Rectora. As dúas preguntas foron tomadas da tese de María Muñoz, levemente retocadas. O cuestionario quedou do seguinte xeito:
- a) Existe voluntariado no Parque?
 - b) Existe programa de participación? Mecanismos de participación que non sexan o Padroado ou Xunta Rectora
- 8) Relación co entorno: un xeito de saber se un Parque está ben inserido no tecido social do entorno e se funciona adecuadamente consiste en coñecer os posibles conflitos existentes coa poboación local, e se existe algún tipo de problema de conservación motivado polo uso público do espazo protexido. Tales cuestións serán preguntadas ós directores neste apartado, que incluímos como aporte persoal á investigación. As preguntas foron:
- a) Que conflitos ou problemas existen entre uso público e conservación?
 - b) Como é a relación entre o Parque e a poboación local? (valoración do Parque, conflitos de uso, restricións, etc)
- 9) Conclusión: igual que acontece co bloque anterior, as preguntas desta última parte do cuestionario son contribución persoal do autor da investigación, baixo asesoramento do directores do traballo. A xeito de síntese da entrevista cremos necesario e útil pedir ó director a súa visión de conxunto sobre o estado do uso público do Parque e que nos diga se hai previstos algúns cambios futuros no manexo da cuestión, que o cuestionario final reflectiu así:
- a) Cal é a súa visión sobre o estado do uso público no Parque?
 - b) Melloras e cambios previstos no futuro sobre a xestión do uso público

CUESTIONARIO SOBRE O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA

Este cuestionario é realizado ós Directores-conservadores do Espazos Naturais Protexidos de Galicia con figura de Parque por un entrevistador individual, provisto de gravadora. Puntualmente, cando a pregunta o requira, tomará notas por escrito pero a intención da entrevista é que o entrevistado fale con amplitude dos temas que se someten ó seu parecer.

1. RECURSOS HUMANOS

- Cantas persoas se dedican ó uso público? Pensa que son suficientes?
- Dispón o parque dun técnico de uso público?
- O persoal de uso público asiste a cursos de formación?
- Proporción do persoal de uso público que forma parte da poboación local

2. EQUIPAMENTOS E SERVIZOS

- Pensa que son suficientes os equipamentos de uso público?

3. RECURSOS ECONÓMICOS

- Orzamento dedicado a uso público
- Qué proporción do orzamento total do parque se destina a uso público? Parécelle suficiente?

4. PLANIFICACIÓN E PROGRAMACIÓN

- De qué plans ou programas dispón o parque?
- Foron modificados recentemente ou serán modificados en breve? Sinalar diferenzas de enfoque entre plans anteriores e actuais, de ser o caso
- Existen programas dedicados á poboación local? (educación, formación, dinamización)
- Existe programa pedagóxico para as actividades de educación ambiental? A quen vai dirixido?

5. IDENTIDADE VISUAL E COMUNICACIÓN

- O parque dispón dunha identidade visual propia?
- Hai mecanismos de comunicación entre o parque e as entidades locais vinculadas coa súa xestión?

-Exponse información de actualidade sobre o parque e a súa entorna?

-O parque dispón dun plan de xestión ambiental para os equipamentos? Cantos dispoñen del? Dáse a coñecer ós visitantes?

6.VISITANTES

-Onde se realizan os conteos de visitantes e con qué método?

-Hai estudos de satisfacción do visitante?

-Hai estudos de demandas e actividades do visitante?

-En qué lugares do parque e momentos do ano hai máis afluencia de visitantes?

-Hai estudos de capacidade de carga dos visitantes?

-Limitase o número de visitantes?

-Hai estudos dos impactos dos visitantes?

7. PARTICIPACIÓN

-Existe voluntariado no Parque?

-Existe programa de participación? Mecanismos de participación que non sexan o Padroado ou Xunta Rectora

8. RELACIÓN COA ENTORNA

-Qué conflitos ou problemas existen entre uso público e conservación?

-Cómo é a relación entre o Parque e a poboación local? (valoración do Parque, conflitos de uso, restricións)

9.CONCLUSIÓN

-Cal é a súa visión sobre o estado do uso público no Parque?

-Melloras e cambios previstos no futuro sobre a xestión do uso público

PARQUE

DATA DA ENTREVISTA

MOITAS GRACIAS POLA SÚA COLABORACIÓN

Para completar a análise do estado do uso público nos Parques de Galicia, elaboramos tamén unha entrevista para o Técnico de uso público no caso de que o ENP dispoña del, ou no seu defecto para a persoa que desempeñe unha función análoga. Lamentablemente, na gran maioría dos casos, os Parques non posúen un Técnico de uso público, polo que esta función é desempeñada polo mesmo Director-Conservador. Polo tanto, ámbalas dúas enquisas tiveron que ser efectuadas á mesma persoa. Houbo casos coma o do Parque Nacional das Illas Atlánticas, que conta no seu organigrama cun técnico de uso público aínda que casualmente, no intre de facer a enquisa, o posto estaba vacante, polo que tivo que ser o director o que respostara o cuestionario deseñado para o técnico.

A intención primeira ó elaborar dous cuestionarios distintos para o Director-Conservador, por unha banda, e o Técnico de uso público, por outra, é ben simple. Por unha banda, existen certas cuestións que un técnico especializado no uso público debe contestar con máis exactitude e coñecemento da situación que o director do Parque, de maneira que se plantexaron preguntas que tentan conseguir información sobre aspectos moi concretos da xestión do uso público, como veremos de contado. Por outra banda, coidamos que podería ser moi interesante incluír algunhas preguntas valorativas xerais idénticas ás plantexadas ós directores para detectar posibles contrastes de puntos de vista que resulten significativos. A metodoloxía coa que se leva a cabo a entrevista é a mesma que para o director: un entrevistador provisto de gravadora expón as preguntas ó entrevistado. Todas as preguntas son abertas, posto que aínda sendo bastante concretas varias delas, coidamos que é máis útil que os técnicos falen libremente para poder obter a máxima cantidade de información posible. Unha vez máis, tomamos como punto de partida os indicadores de EUROPARC, aplicando neste cuestionario algún deles que se considerou máis oportuno incluír neste cuestionario.

A entrevista consta de cinco bloques temáticos. Os dous últimos (relación co entorno e conclusións) son iguais que os plantexados ó director, posto que nestas cuestións, como se dixo con anterioridade, interésanos un eventual contraste de pareceres entre ambas persoas. Cabe no posible que o director e o técnico de uso público discrepen na súa opinión en canto á relación do parque coa poboación local, ou coa existencia ou non de problemas de xestión ocasionados polo uso público, ou na visión que en xeral teñen deste ámbito. No caso de que exista tal diferenza, é moi interesante reflectir tal circunstancia na investigación. Os outros tres bloques, mentres

tanto, perseguen cuestións bastante concretas da xestión do uso público que o técnico do ramo debe coñecer ben. O cuestionario final quedou do seguinte xeito:

- 1) Recursos humanos: o título é o mesmo que o primeiro bloque de preguntas para o director, pero as cuestións para o técnico non son as mesmas. En primeiro lugar pregúntase polo número de horas que o técnico dedica ó seu traballo, ou no seu caso o tempo que dedica a persoa que desempeña tal función. É unha pregunta persoal da que ninguén mellor que o propio interesado coñece a resposta. Tamén se pregunta sobre a formación do persoal de uso público, tanto do técnico como do resto do persoal dedicado a estas tarefas, unha nova pregunta que o técnico coñece de primeira man. Por último, procúrase saber o número de cursos de formación ós que asiste o persoal de uso público e as horas anuais de tales actividades. As preguntas foron redactadas nos seguintes términos:
 - a) Número de horas anuais dedicadas ó Espazo Protexido do técnico de uso público. Mediante esta pregunta obtemos a parte da resposta que nos falta por saber do indicador Nº1 “*disponibilidade dun técnico de uso público e número de horas anuais dedicadas ó ENP*”.
 - b) Nivel de formación do persoal de uso público en función das tarefas requiridas. Esta cuestión facilitará a resposta ó indicador Nº2 “*nivel de formación do persoal de atención ó público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan*”.
 - c) Número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público e número medio de horas anuais de formación por traballador. Pregunta coa que descubrimos a resposta ó indicador Nº3 “*número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público e número medio de horas anuais de formación por traballador*”.
- 2) Equipamentos e servizos: este bloque temático recibe o mesmo nome que o segundo bloque de preguntas para o director, pero unha vez mais as preguntas que contén non son as mesmas. A primeira pregunta, moi concreta, inquire sobre a lonxitude dos sendeiros interpretativos do Parque, dato que se podería conseguir nos documentos técnicos do espazo protexido

pero que a ben seguro, o técnico de uso público coñece ben e pode completar con comentarios a propósito da rede de sendeiros que poden ser moi interesantes. O mesmo acontece coa seguinte pregunta, sobre os equipamentos de uso público do parque e a súa tipoloxía. As dúas preguntas que pechan o bloque tentan saber os equipamentos e servizos accesibles a discapacitados, aspecto de xestión que o técnico de uso público ten que manexar e coñecer. O cuestionario final quedou do seguinte xeito:

- a) Lonxitude en metros dos sendeiros interpretativos. A través desta cuestión conseguimos parte da resposta ó indicador Nº10 *“lonxitude (en metros) dos sendeiros interpretativos por hectárea de superficie do ENP”*.
- b) Tipoloxía de equipamentos de uso público e número de equipamentos por tipoloxía. Así conseguimos responder ó indicador Nº5 *“tipoloxía de equipamentos de uso público e número de equipamentos por tipoloxía en relación á superficie do ENP”*.
- c) Porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas. Pregunta pensada para responder ó indicador Nº28 *“porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas”*.
- d) Porcentaxe de servizos (información, interpretación, educación ambiental) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas. Esta pregunta dános resposta ó indicador Nº29 *“porcentaxe de servizos (información, educación e interpretación ambiental) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas”*.

- 3) Identidade visual e comunicación: o mesmo título recibe o bloque número cinco da entrevista co director. No caso da entrevista co técnico, as preguntas versan sobre as publicacións das que dispón o Parque (á marxe da súa temática concreta, sempre están directamente relacionadas coa promoción e divulgación dos seus valores) tentando ó mesmo tempo saber os idiomas nos que están dispoñibles, e a existencia de soportes que oferten información sobre acontecementos do Parque e o entorno. Por último, pregúntase sobre a posible adaptación do audiovisual explicativo do espazo para persoas discapacitadas. De todo o cuestionario ós técnicos de uso público, a única pregunta tomada da investigación de María Muñoz é a referida ás

publicacións do ENP, que recollemos neste bloque. A redacción final das preguntas fíxose nos seguintes termos:

- a) Publicacións das que dispón o Parque
- b) Existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o Parque e o seu entorno. Esta pregunta facilítanos a resposta ó indicador N°9 “*existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o ENP e o seu entorno*”.
- c) Adaptación do audiovisual do Parque para persoas con visión ou audición reducidas. Esta pregunta está pensada para responder ó indicador N°30 “*adaptación do audiovisual para persoas con visión ou audición reducidas*”.

4) Relación coa entorna: bloque temático idéntico ó existente na enquisa ós directores que recibe o mesmo título. En consecuencia, as preguntas son as mesmas:

- a) Qué conflitos ou problemas existen entre uso público e conservación?
- b) Cómo é a relación entre o Parque e a poboación local? (valoración do Parque, conflitos de uso, restriccións, etc)

5) Conclusión: as preguntas que se plantexaron ós técnicos de uso público a modo de conclusión son exactamente as mesmas que as formuladas ós directores. Polo tanto, quedaron da seguinte maneira:

- a) Cal é a súa visión sobre o estado do uso público no Parque?
- b) Melloras e cambios previstos no futuro sobre a xestión do uso público

CUESTIONARIO SOBRE O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA

Este cuestionario é realizado ós técnicos de uso público dos Espazos Naturais Protexidos de Galicia con figura de Parque por un entrevistador individual, provisto de gravadora. No caso de que o Parque non dispoña dun técnico, a enquisa realízase a outra persoa encargada de tales tarefas (normalmente o propio Director-conservador). Puntualmente, cando a pregunta o requira, o entrevistador tomará notas por escrito pero a intención da entrevista é que o entrevistado fale con amplitude dos temas que se someten ó seu parecer.

1. RECURSOS HUMANOS

- Número de horas anuais dedicadas ó Espazo Protexido do técnico de uso público
- Nivel de formación do persoal de uso público en función das tarefas requiridas
- Número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público e número medio de horas anuais de formación por traballador

2. EQUIPAMENTOS E SERVIZOS

- Lonxitude en metros dos sendeiros interpretativos
- Tipoloxía de equipamentos de uso público e número de equipamentos por tipoloxía
- Porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas
- Porcentaxe de servizos (información, interpretación, educación ambiental) de cada equipamentos accesibles a persoas discapacitadas
- Adaptación do audiovisual do Parque para persoas con visión ou audición reducidas
- Publicacións das que dispón o Parque. Idiomas nas que están dispoñibles

3. IDENTIDADE VISUAL E COMUNICACIÓN

- Existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o Parque e a súa entorna

4. RELACIÓN COA ENTORNA

- Qué conflitos ou problemas existen entre uso público e conservación?
- Cómo é a relación entre o Parque e a poboación local? (valoración do Parque, conflitos de uso, restricións)

5.CONCLUSIÓN

- Cal é a súa visión sobre o estado do uso público no Parque?
- Melloras e cambios previstos no futuro sobre a xestión do uso público

PARQUE

DATA DA ENTREVISTA

MOITAS GRACIAS POLA SÚA COLABORACIÓN

5.4 Conclusión

O estudo do uso público en ENP require, en primeiro lugar, que o espazo seleccionado dispoña dunhas mínimas dotacións no que respecta a equipamentos e servizos para acoller visitas. En Galicia son os Parques os únicos espazos que cumpren estas condicións, e por iso foron escollidos como casos de estudo da presente Tese.

Para levar a cabo este traballo, foron seleccionadas unha serie de ferramentas que proporcionan unha visión do estado do uso público, tanto a nivel de oferta como de demanda. Logo de consultar diversas referencias teóricas e prácticas sobre a cuestión, as ferramentas escollidas, deseñadas e aplicadas foron unha lista de indicadores e enquisas a xestores e visitantes. Todas elas se aplicaron nos sete Parques galegos coa excepción das enquisas a visitantes debido á gran complexidade e custo económico que sería necesario para realizar este traballo para un só entrevistador, motivo polo que se decidiu aplicalas en tres dos Parques escollidos por representar entornas e circunstancias diferentes entre sí. Estas ferramentas son a base da parte empírica da investigación, que será abordada nos Capítulos seguintes.

CAPÍTULO VI

ESTADO DO USO PÚBLICO NOS PARQUES DE GALICIA ANÁLISE DA OFERTA

CAPÍTULO VI

ESTADO DO USO PÚBLICO NOS PARQUES DE GALICIA ANÁLISE DA OFERTA

6.1 Introducción

No capítulo anterior foron presentados os casos de estudo da tese (os ENP galegos con figura de Parque) e as ferramentas a empregar para levar a cabo a investigación. O seguinte paso é poñer en marcha a investigación en sí, que no caso que nos ocupa consiste en aplicar as citadas ferramentas ós Parques galegos co obxectivo de analizar o estado do uso público nos mesmos.

A análise constará de dúas partes. A primeira, que será abordada no presente capítulo, pretende estudar o uso público dende o punto de vista da oferta, ou para ser máis precisos, en base ó emprego de certos indicadores previamente elixidos e a busca da resposta a cuestións chave “...*descriptores de la situación del uso público y de los equipamientos en los espacios protegidos*” (EUROPARC, 2006; P:36), todas elas detalladamente explicadas no capítulo anterior. Con vistas a que o estudo sexa máis completo, resulta útil coñecer a situación de partida dos aspectos que serán obxecto de análise. Polo tanto, antes de aplicar a batería de indicadores, decidiuse incluír en cada un dos Parques un apartado dedicado a sintetizar o tratamento que recibe o uso público nos documentos de planificación e xestión de cada un deles. Este apartado, que recibe o título de “Situación de partida e contexto xeral. O uso público nos documentos de planificación e xestión” pretende coñecer o tipo de uso público que cada un deles acolle ou pretende acoller, e as súas condicións de desenvolvemento. O PORN e o PRUX inclúen apartados específicos de análise da situación do uso público no espazo protexido a modo de diagnóstico, a partir do cal establecen obxectivos xenéricos a conseguir e fixan a zonificación en función das características de cada sector e a súa fragilidade. Unha vez máis o traballo de EUROPARC sobre a valoración do uso público serve de inspiración e exemplo a seguir pois tamén inclúe un paso previo de estudo do tratamento do uso público nos documentos planificadores dos ENP.

A segunda parte será obxecto do capítulo seguinte e centrará a súa atención na demanda, nos visitantes dos ENP analizados tanto dende o punto de vista cuantitativo

(cantos, cando e onde) como cualitativo (motivacións, actividades, opinións); neste caso empregando como ferramentas tanto enquisas persoais en certos parques seleccionados como informacións recollidas polos propios ENP nas súas Memorias anuais. Este punto foi igualmente explicado polo miúdo no capítulo precedente.

Ámbolos dous estudos serán feitos caso a caso, parque a parque. En cada un deles serán aplicadas a totalidade das ferramentas de traballo, o que nos ofrecerá un retrato fiel do estado do uso público para cada caso individual. Con esta información na man, o último paso será unha visión de conxunto do uso público nos parques galegos, unha posta en común que culminará o traballo de pesquisa. Esta actividade ocupará un capítulo propio a modo de Conclusión.

6.2 Oferta de uso público nos Parques de Galicia

6.2.1 PARQUE NACIONAL ILLAS ATLÁNTICAS DE GALICIA

O Parque Nacional das Illas Atlánticas de Galicia posúe, no intre de redactar este traballo, un PORN como único documento aprobado de planificación e/ou xestión. A pesar da elevada categoría deste ENP no contexto español (lembramos o papel dos Parques Nacionais como buque insignia da protección da natureza en España), a carencia de PRUX e Plan de Uso Público no Parque galego non é, por desgraza, unha situación excepcional no seo da rede estatal. Segundo os datos publicados polo Ministerio de Medio Ambiente na súa páxina web (referidos ó ano 2007), aínda quedan catro Parques Nacionais (incluído Illas Atlánticas) sen PRUX aprobado; e a partires dos datos da tese de doutoramento de María Muñoz (2008) sábese que tan só dous Parques Nacionais (Cabrera e Picos de Europa) tiñan no ano 2005 PORN e PRUX aprobados (cifras tomadas sobre un total de trece espazos). A isto temos que engadir que en toda a rede só o Parque de Aigüestortes ten un Plan de Uso Público en marcha.

Así pois, a rede de Parques Nacionais conta aínda con notables carencias en canto a un aspecto tan básico como os documentos base de planificación e xestión. Porén, e tendo presente o contexto que acabamos de describir, Illas Atlánticas está nunha situación bastante positiva, máis aínda se temos en conta que é un recen chegado á rede (declarado en Xullo de 2002) e as grandes dificultades polas que pasou nos seus inicios

coa marea negra do *Prestige* (Novembro-Decembro de 2002), que obrigou a facer grandes investimentos na limpeza e recuperación do espazo.

En palabras do Director-Conservador de Illas Atlánticas, o PRUX está elaborado pero aínda sen aprobar, o que significa que probablemente non tardará moito tempo en ver a luz e poñerse en marcha. Unha vez aprobado, o Plan de Uso Público virá a continuación, seguindo a secuencia lóxica de aprobación destes documentos. Segundo o Director, estes plans non se apartarán do camiño marcado polo PORN, que veremos en parágrafos sucesivos.

Pero Illas Atlánticas conta cunha peculiaridade engadida. Un dos territorios que forman parte do ENP, a Illa de Cortegada, ten un PORN propio á marxe do que ten o resto do Parque. Isto non acontece con ningún outro dos Parques galegos, que sempre elaboran un documento planificador para a totalidade do ENP. Convén aclarar, porén, que o PORN de Cortegada foi aprobado antes da declaración do Parque Nacional, de xeito que cando se elabora o PORN do Parque damos por suposto que non se quere solapar co plan xa existente e limítase a planificar o resto do ENP que non contaba con planificación algunha. Outro aspecto a ter en conta para que Cortegada teña un PORN aparte é que se trata dunha illa de fondo de ría, a diferenza dos outros arquipélagos do Parque que están na bocana; de maneira que as condicións ambientais son distintas.

A continuación pasaremos a ver o tratamento que recibe o uso público nos dous PORN deste Parque Nacional.

6.2.1.1 Situación de partida e contexto xeral. O Uso público nos documentos de planificación e xestión

Coidamos que é conveniente iniciar a análise polo estado das actividades relacionadas co uso público que inclúe o PORN das Illas Atlánticas, posto que indica a situación de partida do ENP. De feito, o informe técnico do PORN inclúe un apartado titulado “*algunhas consideracións sobre actividades recreativas respectuosas co medio das Illas Atlánticas*” que se refire precisamente ás actividades turísticas e recreativas do espazo antes da súa declaración. Sintetizamos o máis importante dos seus contidos.

Comeza por indicar, a maneira de contexto xeral da cuestión, que a segunda metade do Século XX define un obxectivo dobre na creación dos ENP: conservación e disfrute do público. Desta forma, a xestión do uso público deber ser un dos piores da planificación dos ENP, pois ademais de ser culminación dun dos seus obxectivos afecta

directamente ó outro, a conservación dos valores naturais. Por tanto, o PORN é consciente da importancia cada vez maior que acada a xestión do uso público dado o seu imparable crecemento, e as conseguíntes repercusións sobre a conservación do espazo. Nas Illas Atlánticas isto ten moita importancia polo seu pequeno tamaño e a chegada durante o verán de grandes cantidades de xente. Esta demanda ten dúas expectativas de uso distintas: por unha banda a xente que vai á praia, e por outra a xente que quere visitar un ENP de grande valor. Esta dualidade é máis marcada en Cíes e Ons, e concéntrase nos meses de verán, o que provoca alta densidade de visitas nunha época que, ademais, coincide coa de reprodución de moitas aves.

Nestes parágrafos que vimos de ver, o PORN sintetiza magnificamente a situación do uso público no ENP que por certo segue plenamente vixente a día de hoxe: elevado volume de visitas moi concentrado no espazo (Illas Cíes e Ons) e no tempo (a inmensa maioría dos visitantes chegan no verán), nos que predominan visitantes “de sol e praia” como os máis numerosos, mentres os interesados polos aspectos naturais conforman un grupo ben diferenciado pero menos numeroso.

Tendo en conta estas circunstancias, o documento recolle certas consideracións sobre a xestión do uso público. Indica que debe partirse dunha estratexia de desvío de visitantes a puntos menos fráxiles do ENP nos que, ó mesmo tempo, satisfagan as súas expectativas de visita; a finalidade disto é que moitos visitantes acoden á calor dunha campaña publicitaria intensa pero que quedarían satisfeitos cun espazo de menor valor ambiental³². Polo tanto, as premisas consideradas para ordenar o uso público son:

1. Conducir a presión turística a puntos de menor vulnerabilidade.
2. Usar infraestruturas existentes con anterioridade, evitando crear outras novas.
3. Controlar o fluxo de visitantes mediante o control de acceso ás illas. Isto fai necesario un Plan de Uso Público que de momento non existe.

Todas estas liñas de actuación están a seguirse no Parque Nacional, tal como veremos máis adiante cando nos ocupemos do estudo dos indicadores de Uso Público.

³² Lémbrese que a campaña publicitaria que glosa a praia de Rodas como “a mellor praia do mundo” acrecentou a fama das Illas Cíes ata converterse nun dos fitos turísticos máis coñecidos de Galicia, cando antes tiñan unha importancia moito menor.

A continuación o PORN fai un repaso da situación en cada arquipélago e das medidas a tomar en cada un, totalmente en consonancia coas liñas de actuación anteriormente citadas:

-Arquipélago de Cíes

Recóllense dous valores como os mais afectados polo uso público: a cría de aves mariñas e a vexetación sensible ó pisoteo. Estas illas, ademais, sofren alta presión turística durante o verán, cuxo efecto é claro na vexetación dunar. Este último problema foi solucionado coa prohibición de acceso ós cordóns dunares. En cada unha das illas do arquipélago, os elementos a ter en conta son:

-Illas de Monteagudo e Faro:

- Praias: recoméndase limitar ó máximo o seu uso. Porén, a demanda turística está moi concentrada nelas, polo que se necesita buscar vías alternativas para conservación e uso. A principal sería evitar o tránsito pola zona alta da praia, onde está a vexetación degradada polo pisoteo (acción xa posta en marcha con éxito). Como medidas complementarias, figuran a diversificación da oferta de praias, promovendo o uso doutras máis descoñecidas, especialmente se non teñen vexetación; acondicionar o acceso ás praias evitando dunas e zonas periféricas e conducindo á xente por camiños e pasarelas ben definidos valando o resto da zona dunar, que no caso de gran demanda podería establecer un curto itinerario mediante pasarelas de madeira percorrido sempre con visita guiada.
- Área Recreativa de Rodas: hai tendencia de que moitos visitantes fiquen no peirao e nesta praia, así que debe tomarse en conta a posible ampliación das infraestruturas. Deste xeito podería satisfacerse a demanda dos visitantes mais sedentarios e menos esixentes sen que interfiran nos puntos máis sensibles. O interese sería maior no caso de arranxar a Casa do Coxo e a Cetaria, que axudarían a explicar ó visitante os cambios deste lugar nos últimos decenios.
- Cantís: a maior parte están protexidos para a conservación de aves, así que se debe considerar a sinalización destes lugares e pechar o paso dos camiños que entran neles para evitar impactos.

-Illa de San Martiño:

- Praia: tratamento similar ó das praias con vexetación dunar das outras illas. Sinalase a necesidade de que o cordón dunar sexa pechado ó público.
- Camiño de Cancela: ten vocación cultural e paisaxística, así que se deben arranxar as ruínas da antiga fábrica de salazón, o muíño próximo e a canle. Cunha correcta sinalización e interpretación, xunto coas boas vistas, conforman un agradable paseo. No caso de haber liña marítima poden instalarse infraestruturas de baixo impacto para uso público. Sería o sector destinado para as visitas de carácter xeneralista.

-Arquipélago de Ons:

A illa de Onza é moi pequena, así que as molestias ocasionadas polos visitantes ás aves mariñas é inevitable. A isto únese a carencia de infraestruturas e o difícil desembarco para desaconsellar os uso turísticos.

A illa de Ons, mentres tanto, está percorrida por varios camiños de gran anchura, o que facilita o acceso a cáseque toda ela. Porén, mantéñense na parte ancha da illas sen a penas afectar ós cantís. Por tanto, as áreas que percorren os camiños presentan vexetación de escasa fragilidade, e o seu uso turístico non supón grandes problemas ambientais.

- Praias: a estratexia debe ser a mesma que en Cíes, de forma que os cordóns dunares das praias de Melide e Canexol deben ser pechados ó público.
- Miradoiro de Fedorentos: punto de observación ben establecido e sinalizado. Nas ladeiras que descenden dende o miradoiro hai numerosos niños de gaivota, de maneira que se recomenda prohibir o acceso.
- Burato do Inferno: o acceso a este punto e ó observatorio ornitolóxico faise por varios sendeiros. Este lugar alberga boas mostras de vexetación de interese, de maneira que para evitar o pisoteo, o PORN recomenda habilitar un camiño ben claro e pechar os restantes.
- Área recreativa do Faro de Ons: non ten grandes valores ecolóxicos e, ó mesmo tempo, ten alto potencial de visitas, así que este lugar é adecuado para establecer área recreativa e miradoiro.
- Cantís: están ben sinalizados, pero hai que estudar a efectividade dos sinais.

- Xesteiras: supostamente, a variedade de xestas de Ons é moi peculiar e debe ser estritamente protexida. Medran sobre furnas e cantís e por tanto non deben correr perigo polo uso público porque son puntos inaccesibles. Pero hai no centro da illas algúns redutos que deben protexerse e illarse.

Sobre o arquipélago de Sálvora, o PORN só recolle a estrita protección dunha xesteira na illa de Vionta. As illas non puideron ser visitadas polos técnicos redactores deste documento.

En síntese, o PORN é consciente da masificación e da estacionalidade da visita tanto en Cíes coma en Ons, e tamén dos elementos máis vulnerables do Parque como son os cordóns dunares e a avifauna. Como podemos comprobar, faise fincapé na protección destes elementos mediante medidas disuasorias e a concentración das visitas nos puntos menos sensibles do Parque Nacional.

Outro apartado do informe técnico do PORN estuda os “*usos turísticos*”, nos seguintes termos. Afírmase que as illas das Rías Baixas (Sálvora, Ons e Cíes), por ficar en áreas mellor comunicadas e con máis desenvolvemento turístico, posúen en grande medida unha elevada promoción pública e mesmo explotación privada dos seus atractivos: cámping e zona de acampada de Cíes e Ons, bares, restaurantes e compañías navieiras.

De Sálvora coméntase que as visitas se fan dende o porto ó faro seguindo o camiño de dominio público existente, así como a presenza de embarcacións de recreo nas praias da illa durante os fins de semana. Sinálase tamén que o veciño concello de Ribeira ten pouca capacidade hoteleira para acoller visitantes.

No caso de Ons e Cíes, o documento fai un breve percorrido histórico polos usos recreativo-turísticos que teñen acollido. Así, lembra o auxe turístico nacido ó calor do desenvolvemento do sector nas áreas próximas nos anos 60 e 70. En Ons, as tabernas da illa reconvertéronse para acoller a crecente demanda, e comezaron tamén a alugar vivendas a veraneantes. Tamén eran tempos en que tanto en Ons como en Cíes grupos de xente moza exercían acampada libre e outras actividades, alonxados do control social e policial. Houbo que ordenar os usos, e así prohibiuse a acampada libre (só quedou unha área de acampada controlada aínda en funcionamento). En Ons quedan tres

establecementos de hostalería e unha tenda, e un local estacional na praia durante o verán; mesmo ofertan aloxamento en vivendas anexas.

En Cíes, indícase que mentres funciona a liña marítima de transporte, está aberto o acceso ó público xeral. Dise que o cámping, con capacidade para 800 prazas (as mesmas que na actualidade), está completo entre o 15 de Xullo e o 15 de Agosto; que non hai menos de cen mil visitantes ó ano e que a cifra máxima diaria de visitas está limitada a 3000 (segue en vigor); a infraestrutura hostaleira é de dous restaurantes. O tipo de campista variou co tempo, pasando de xente da comarca que permanecía todo o verán, ata un perfil actual de moita xente de fóra de Galicia (Madrid, Cataluña e Euskadi), parellas e grupos de xente xove, e familias pequenas.

A totalidade dos aspectos tratados nesta análise seguen cumpríndose a día de hoxe, coa única diferenza da aínda maior afluencia de visitantes.

Chegados a este punto, resulta moi curioso constatar o escaso tratamento que o PORN adica á poboación residente e a súa pegada sobre o medio. Aínda hoxe existe poboación permanente na illa de Ons (en torno a 20 persoas), fundamentalmente dedicada á pesca tradicional de baixura pero que ten unha fonte de ingresos importante de actividades de hostalería (bares, pequenas tendas, aluguer de apartamentos nos límites da legalidade) cuxos clientes son, obviamente, os visitantes do Parque. Ó mesmo tempo manteñen pequenas superficies de cultivo para autoconsumo, nunha estampa común ó medio rural galego. Este importante factor do medio non é analizado no PORN, e cremos que é unha carencia significativa.

Pola súa banda, o PORN de Cortegada reflicte un contexto moi diferente ó das grandes illas do Parque Nacional. Neste caso, o uso público non é masivo e, ademais, non posúe sectores de praia-duna nin de aniñamento de aves tan importantes como no caso de Cíes e Ons. Os seus valores son ben distintos e fican sinalados claramente no documento.

O PORN de Cortegada recolle no seu apartado 1.11 os “*Usos e Actividades*” da illa, entre eles o uso de carácter recreativo. A este respecto, constátase un uso estacional por parte de persoas que acoden a pasar o día ó aire libre, descansar, pasear ou bañarse, dando un uso recreativo estival ó litoral. Existen mesas de madeira na aldea abandonada e preto dela. Tamén hai visitantes que acoden a gozar dos valores naturais, que en moitos casos fai recolección de cogomelos con consecuencias ambientais que poden ser negativas para conservar especies pouco comúns.

Ó fío desta cuestión, o PORN introduce no seu apartado 1.13 as “*Degradacións e Ameazas*” que soporta. En relación directa co uso público, o documento cita entre as degradacións os amoreamentos de lixo, xa que existen algúns en Malveira Grande e no núcleo abandonado de Cortegada. Tamén na liña mareal por actividades de marisqueo, excursionismo e arrastre das mareas, afectando á calidade das praias. E no tocante ás ameazas, entre as relacionadas co uso público destacan sobre todo dúas:

- Afluencia excesiva e mal ordenada de visitantes: pode producirse unha ameaza ambiental se acontece tal cousa: perturbacións e molestias á fauna, efecto de pisoteo sobre vexetación, etc.
- Construción dunha ponte: o PORN recolle a eventual construción dunha pasarela de comunicación con terra firme. Indica que se finalmente se constrúe, Cortegada perdería a insularidade que representa un dos seus atributos singulares. A difícil regulación do número de visitantes, o posible tránsito desde o continente de especies alleas e a perda de naturalidade da paisaxe aconsellan utilizar tan só o transporte marítimo de visitantes. Este feito semella que non acontecerá, ou cando menos non está contemplado que se constrúa ningunha ponte.

O PORN de Cortegada insire a continuación unha “*Síntese do Diagnóstico*” moi esclarecedora, que no tocante a uso público recolle respecto ás actividades recreativas que están pouco desenvolvidas e concentradas no verán. As máis relevantes son o baño e minoritariamente o excursionismo. Tamén é frecuente o tránsito de xente relacionada coa pesca e o marisqueo. O potencial de visitas debe terse en conta á hora da ordenación polas interrelacións negativas que poden darse nas formacións de loureiro polo pisoteo dos fungos (moi sensible por ser flora endémica de ámbito restrinxido) ou nidificacións de aves de rapina. Para o ecosistema foi beneficioso o abandono dos asentamentos humanos porque a ecoloxía das masas forestais evoluciona como calquera bosque natural.

Como alteracións ambientais significativas, destaca o pastoreo sobre a rexeneración natural da vexetación climácica; de menor importancia son os amoreamentos de lixo no litoral por ser puntos de importante uso público.

Máis adiante, no apartado 2.1 “*Obxectivos xerais e criterios*” insire un apartado especificamente centrado no uso público (2.1.2), no cal se indica que este uso debe ser

moderado porque a reducida superficie das illas limita as posibilidades dun uso intenso fóra das zonas definidas como de Uso Especial, de xeito que as actividades recreativas deben limitarse a ese sector. Fóra destes puntos, o uso público debe orientarse a visitas guiadas ou autoguiadas de interpretación, educación e sensibilización, que discorrerán tan só por sendas habilitadas. Poderá construírse un centro de interpretación ou un punto de información ambiental.

Por outra banda, en canto á investigación (2.1.3), recóllense entre as liñas prioritarias de acción os estudos de capacidade de carga das comunidades vexetais e de áreas con flora de interese.

Así pois, os PORN das Illas Atlánticas fan un estudo moi interesante e valioso do estado do uso público no intre da declaración que serve como base do posterior traballo de planificación e xestión. O PORN cumpre así unha das súas misións, como é o estudo da situación ambiental dos territorios planificados. Porén, estes plans non pretenden ultrapasar a simple constatación do estado do ENP. O adecuado desenvolvemento do uso público precisa de documentos específicos máis detallados que lle permitan funcionar adecuadamente e dos que o Parque Nacional aínda carece.

Outro dos apartados dos PORN que inflúe de maneira directa ó uso público é o establecemento da zonificación do ENP. Hai que ter presente, a este respecto, que a zonificación está baseada tanto nas características naturais de cada sector como tamén, subsidiariamente, nos usos e actividades que acolle e que pode acoller en función das mesmas. En consecuencia, marcará o tipo de uso público que cada zona acollerá tendo en conta a súa maior ou menor fragilidade e a existencia de instalacións e servizos que faciliten a visita. Ó igual que a totalidade dos Parques Nacionais, o PORN de Illas Atlánticas segue as tipoloxías de zonificación marcadas polo *Plan Director de la Red de Parques Nacionales*. Tal circunstancia queda recollida no apartado 3.2.3 do PORN, da seguinte maneira:

- **Zona Urbana:** núcleos de poboación e áreas adxacentes. En concreto, abrangue o único núcleo habitado do Parque (Curro, na illa de Ons), así como o peirao de Cíes, a antiga fábrica de salazón de Sálvora, e a totalidade dos faros.

- **Zona de Uso Especial:** infraestruturas e instalacións permanentes de xestión do ENP. Nesta zona están incluídos tamén o cámping de Cíes e a área de acampada de Ons.
- **Zona de Uso Moderado:** mantemento das actividades tradicionais e desenvolvemento de uso público compatibles coa conservación dos valores ambientais.
- **Zona de Uso Restringido:** acceso e desprazamentos de visitantes están permitidos pero sometidos a limitacións. Esta zona e a anterior abranguen todos aqueles lugares intermedios entre os edificadas e os de Reserva.
- **Zona de Reserva:** non se permitirá o acceso de visitantes, e as actuacións e usos quedarán vinculados á investigación, seguimento e recuperación de valores ambientais. Comprende as áreas de cantís de Cíes e Ons, e a totalidade da superficie das illas e illotes pequenos destes arquipélagos e de Sálvora. Por certo, ningún lugar da propia illa de Sálvora está incluído nesta zona.

O PORN de Cortegada, entre tanto, establece a seguinte zonificación:

- **Zona de reserva:** abrangue os illotes Malveira Grande e Chica, e Briñas; onde destaca a reboleira costeira mellor conservada de Galicia. Como norma xeral non se permitirá o acceso a visitantes e os usos limitaranse a investigación, seguimento e recuperación. Ningún sector da illa de Cortegada figura como Zona de reserva.
- **Zona de uso restrinxido:** no seu día soportaron alta intervención humana e agora están en fase de rexeneración. Albergan os maiores valores do ENP. É área de vocación para investigación e uso público limitado e orientado á interpretación e a educación ambiental. Comprende as formacións arbóreas autóctonas, os piñeiros e eucaliptais, e a franxa litoral.
- **Zona de uso especial:** espazos con alto grao de antropización, que perderon boa parte da naturalidade orixinal. Son as ruínas do antigo poboado e áreas anexas,

unha parte do piñeiral do W e unha franxa litoral que une ámbalas dúas áreas. Aquí o acceso público é libre, sendo posible o pícnic, o baño e o turismo en xeral, así como a posible construción dun centro de interpretación ou punto de información.

En síntese, a planificación do uso público do Parque Nacional das Illas Atlánticas descansa, a día de hoxe, nas especificacións incluídas no PORN, que son moi básicas. Evidentemente non é misión do PORN establecer o modelo de planificación e xestión do uso público, pero ten como virtude unha análise moi acertada do seu estado, o establecemento dos elementos máis vulnerables do Espazo Protexido en virtude das características naturais e do tipo de uso que soportan, e unha zonificación na que, como non podía ser doutra maneira, ten un importante papel a capacidade do medio para soportar visitas. O panorama descrito polos documentos coincide coa situación que aínda hoxe se pode ver no Parque Nacional: importante uso recreativo de sol e praia sumamente concentrado no espazo e no tempo, que convive con visitas interesadas nos elementos naturais. Polo tanto, supón un punto de referencia válido para poñerse en antecedentes. Tan só a cantidade de visitantes, que non cesou de medrar, introduce un importante matiz no cadro de uso público descrito polo PORN.

6.2.1.2 Análise da oferta de uso público mediante indicadores

BLOQUE 1: Recursos humanos

INDICADOR 1: número de persoas que traballan en uso público no ENP

Resultado: Son tres persoas a tempo parcial (o director, a subdirectora e un técnico; este último posto vacante). A tempo completo hai todo o ano seis guías. A partir da primavera súmanse outras oito, e catro máis en verán, ata facer no período estival un total de 18 persoas traballando como guías do Parque Nacional.

Valoración: **moi negativa.** O Parque cubre as súas necesidades en materia de uso público co suficiente persoal en opinión do Director, máximo responsable do ENP e por tanto, fiable e ben informado. No período estival, o de maior afluencia de visitas, fai un esforzo engadido para contar co número de guías necesario. Porén, o informe de 2008 non é tan optimista e recolle certas dificultades para atender as demandas de rutas e o peche do Centro de Información, en ámbolos dous casos por falta de persoal (remates de

contratos), algo moi de ter en conta dende o punto de vista negativo pois trátase de servizos básicos do Parque. Isto require unha solución inmediata. Por último, lembrar que a vacante do Técnico é coxuntural, polo que non supón un verdadeiro problema.

INDICADOR 2: dispoñibilidade dun técnico de uso público; número de horas anuais dedicadas ó ENP

Resultado: a día de hoxe, o posto de Técnico de uso público está vacante. De xeito transitorio esta función é asumida polo Director-Conservador, que ten que compaxinar o uso público con outras funcións. De haber Técnico, sería a tempo completo.

Valoración: **intermedia.** O Parque ten no seu organigrama o posto de Técnico de uso público, pero no intre de elaborar este traballo a praza ficaba vacante, sendo exercida provisoriamente polo Director, que mentres exerza como técnico só poderá dedicar unha parte do seu tempo ó uso público. A praza será cuberta en breve prazo por un especialista a tempo completo, de maneira que o problema será solucionado.

INDICADOR 3: nivel de formación do persoal de uso público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan

Resultado: Todos teñen formación universitaria: predominan os biólogos pero hai tamén titulados en ciencias ambientais, forestais e ciencias do mar.

Valoración: **moi positiva.** Os traballadores de uso público teñen un nivel de formación suficiente para exercer o seu traballo. Debe ser completado con formación en educación e interpretación, ó que axudan os cursos organizados polo propio Parque. Nembargante, o Director considera que a formación é adecuada.

INDICADOR 4: número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público; número medio de horas anuais de formación por traballador

Resultado: De tres a catro cursos anuais de entre 20 e 40 horas cada un, oscilando entre 80 e 120 horas anuais. O Parque organiza dous cursos ó ano referidos a uso público: para guías turísticos e para guías do Parque.

Valoración: **moi positiva.** Tendo en conta que EUROPARC cifra un mínimo desexable de un curso anual por traballador, equivalente a 50 horas de formación, o persoal do Parque cumpre con creces neste aspecto. Destacable a preocupación do Espazo Protexido por formar ós guías do propio Parque e ós guías turísticos da contorna, que deste xeito adquiren coñecementos máis veraces sobre el e unha sensibilización maior

polo medio que logo transmitirán ós visitantes. Ó mesmo tempo, Illas Atlánticas exerce un control sobre a información que reciben tódalas visitas guiadas.

INDICADOR 5: porcentaxe de traballadores de uso público que forman parte da poboación local

Resultado: a totalidade.

Valoración: **positiva.** O Parque cunha das súas misións, como é a de proporcionar postos de traballo para a poboación local. Porén, o Parque está localizado nun entorno altamente urbanizado, de maneira que o seu impacto real no emprego local é meramente simbólico.

BLOQUE 2: Oferta de equipamentos e servizos

INDICADOR 6: tipoloxía de equipamentos de uso público; número de equipamentos de cada tipoloxía en relación á superficie do ENP

Resultado: existe un pequeno Centro de Visitantes en Cíes que perdeu moita importancia. Estase a construír outro no continente, na cidade de Vigo. O Director sinala que os únicos equipamentos, en puridade, que existen nas illas son sendeiros: 4 en Cíes (foto Nº17), 4 en Ons, e un total de entre 10 e 12 en todo o Parque. Porén, funcionan puntos de información en Cíes (foto Nº14) e Ons onde se distribúen folletos, se realizan enquisas e se concertan as visitas guiadas non reservadas de antemán.

Valoración: **negativa.** O Director opina que os equipamentos actualmente dispoñibles son insuficientes. Anque se prima a educación e interpretación *in situ* (sen edificacións e instalacións) e personalizada, sinala como necesarios certos equipamentos: arranxo do centro etnográfico e de interpretación de Ons (en marcha), remodelación do punto de información de Cíes, mentres en Cortegada e Sálvora faranse fóra das illas. A pesares da opinión pesimista do Director, cremos que tendo en conta as características insulares do ENP e a vocación, recoñecida polo Parque, de primacía da interpretación *in situ*, pode ser abondo cunha rede de sendeiros ben ponderada e variada como a que existe agora. A apertura do novo centro de visitantes en Vigo e os de Sálvora e Cortegada mellorará a situación en breve prazo.

INDICADOR 7: **número de servizos que oferta o Centro de Visitantes**

Resultado: o Centro de Visitantes actual só se limita a proporcionar información, e posúe unha pequena exposición interpretativa e un audiovisual. A Memoria do ano 2008 sinala os intentos de aproveitar o espazo para actividades complementarias como proxeccións, conferencias, charlas e cursos ou talleres para nenos. O novo centro debe albergar maior variedade de servizos.

Valoración: **moi negativa.** Entre tanto non se abra o Centro de Visitantes de Vigo, está claro que a oferta do actual é moi cativa e funciona en situación de provisionalidade. A isto únese o peche temporal do mesmo por falta de persoal, recollido nas Memorias de Uso Público dos anos 2007 e 2008.

INDICADOR 8: **existencia dun audiovisual xenérico sobre o ENP**

Resultado: segundo o informe de uso público de 2008, o actual Centro de Visitantes posúe un audiovisual sobre o Parque.

Valoración: **moi negativa.** O mesmo informe antes citado sinala que uns 1500 visitantes asistiron a proxección, unha proporción escasísima do total da afluencia a Cíes (véxase indicador nº22). É de supoñer que o novo centro contará cun audiovisual máis elaborado sobre o Parque, o que mudará a valoración deste indicador para mellor.

INDICADOR 9: **existencia dunha exposición xenérica sobre o ENP**

Resultado: o actual Centro de Visitantes conta cunha pequena exposición, que en todo caso supoñemos provisional ás agardas da apertura do novo centro no continente.

Valoración: **moi negativa.** Exposición pequena e situación de provisionalidade que tardará pouco tempo en cambiar a mellor.

INDICADOR 10: **lonxitude (en metros) dos sendeiros interpretativos por hectárea de superficie do ENP.**

Resultado: tendo en conta tan só os sendeiros existentes nas Illas Cíes, Ons e Cortegada (un total de 10), suman unha distancia de 45,9 quilómetros. Aplicada a ratio de densidade con respecto á totalidade da superficie terrestre do Parque, a proporción ascende a 38,44 metros por hectárea. A ter en conta que gran parte dos sendeiros localizados na mesma illa están solapados entre si en parte dos seus trazados.

Valoración: **moi positiva.** Tendo en conta as reducidas dimensións de terra firme do Parque (1.194 hectáreas), a rede de sendeiros cumpre con creces os mínimos esixibles para este indicador.

INDICADOR 11: publicacións das que dispón o ENP. Idiomas nas que están dispoñibles.

Resultado: Illas Atlánticas conta cun amplo e variado elenco de publicacións: Folleto do Parque Nacional en galego, castelán, inglés, francés e portugués; Folletos dos Arquipélagos de Cíes, Ons e Cortegada en galego, castelán, inglés, francés e portugués; Guía de Visita do Parque Nacional Marítimo-Terrestre das Illas Atlánticas de Galicia en castelán, galego e inglés; Guía da fauna terrestre do Parque Nacional Marítimo-Terrestre das Illas Atlánticas de Galicia en galego e castelán; Guía visual dos animais mariños do Parque Nacional Marítimo-Terrestre das Illas Atlánticas de Galicia en galego e castelán. As dúas últimas non se atopan á venda, son publicacións que se usan como material de apoio e préstamo en actividades do Parque. Ademais destas publicacións, a Serie Técnica do Servizo de publicacións do Organismo Autónomo Parques Nacionais ten as seguintes publicacións: Estudo florístico da Illa de Ons; Anfibios e réptiles do PNMT das Illas Atlánticas de Galicia; Atlas das aves nidificantes dos Arquipélagos de Cíes e Ons; Orixe e evolución do conxunto praia-duna-lagoon de Cíes. Todas elas están publicadas só en castelán.

Valoración: **moi positiva.** O Parque Nacional, como corresponde co seu elevado rango entre os ENP, posúe as publicacións necesarias para informar e formar ós seus visitantes, e ademais están dispoñibles nun amplo abano de idiomas onde a práctica totalidade dos seus visitantes fican incluídos.

BLOQUE 3: Recursos económicos

INDICADOR 12: relación entre orzamento de uso público e superficie do ENP.

Resultado: o orzamento para uso público do Parque Nacional ascende a uns 400.000 euros onde se inclúen salarios de guías e materiais diversos para actividades (gorras, cadernos, bolígrafos, brúxulas, folletos, etc), así como o transporte marítimo. A relación coa superficie terrestre (1.194 hectáreas) é de 335 euros por hectárea, mentres que coa superficie marítimo-terrestre (8.496 hectáreas) achégase a 50 euros por hectárea (47,08).

Valoración: **moi positiva.** Se aplicamos o baremo en relación á superficie terrestre do Parque, o orzamento supera con creces o mínimo desexable de 20 euros por hectárea. Se tomamos a superficie marítimo-terrestre acontece o mesmo, pero non con tanta claridade. En todo caso, cubre sen problemas os mínimos establecidos.

INDICADOR 13: relación entre orzamento anual de uso público e orzamento total anual do ENP

Resultado: o Director do Parque Nacional estima que o orzamento de uso público supón en torno ó 20% do total.

Valoración: **positiva.** EUROPARC establece o valor do 24% de xeito orientativo, tomando como referencia os resultados de traballos previos elaborados por este mesmo organismo. Daquela, Illas Atlánticas fica por debaixo deste valor pero moi próximo a el. Ademais, o Director considera suficiente a partida orzamentaria de uso público tendo en conta as necesidades actuais do Parque.

INDICADOR 14: relación entre orzamento anual de uso público e número de visitantes que recibe o ENP

Resultado: a cifra fica lixeiramente por debaixo dos 2 euros por visitante na totalidade do Parque Nacional (1,82). Obviamente, a cifra é algo menor no caso de tomar en conta tamén os visitantes que acceden con embarcación privada (1,60).

Valoración: **positiva.** A proporción rolda o mínimo recomendado por EUROPARC (1,97 euros por visitante). Neste caso, ademais, por ser un ENP insular, a proporción entre fondos orzamentarios e visitantes totais si é exacta porque a práctica totalidade das visitas están contadas.

BLOQUE 4: Planificación e programación

INDICADOR 15. número e tipos de plans e/ou programas de uso público ou relativos a uso público aprobados.

Resultado: 2 plans: PORN Illas Atlánticas e PORN específico para Cortegada.

Valoración: **moi negativa.** O PORN non é un documento que teña como misión fixar a xestión do ENP e moito menos do uso público. A precariedade da situación resulta máis significativa tendo en conta o elevado rango do espazo, incluído na categoría protectora de maior importancia simbólica de España. Porén, non constitúe unha excepción na

Fotografía N°14

A falta dun Centro de Visitantes plenamente operativo, o Punto de Información situado preto do peirao de Cíes cumpre a misión de proporcionar servizos educativos, interpretativos e de benvida ós visitantes, ademais da función informativa que lle é propia.

Fotografía N°15

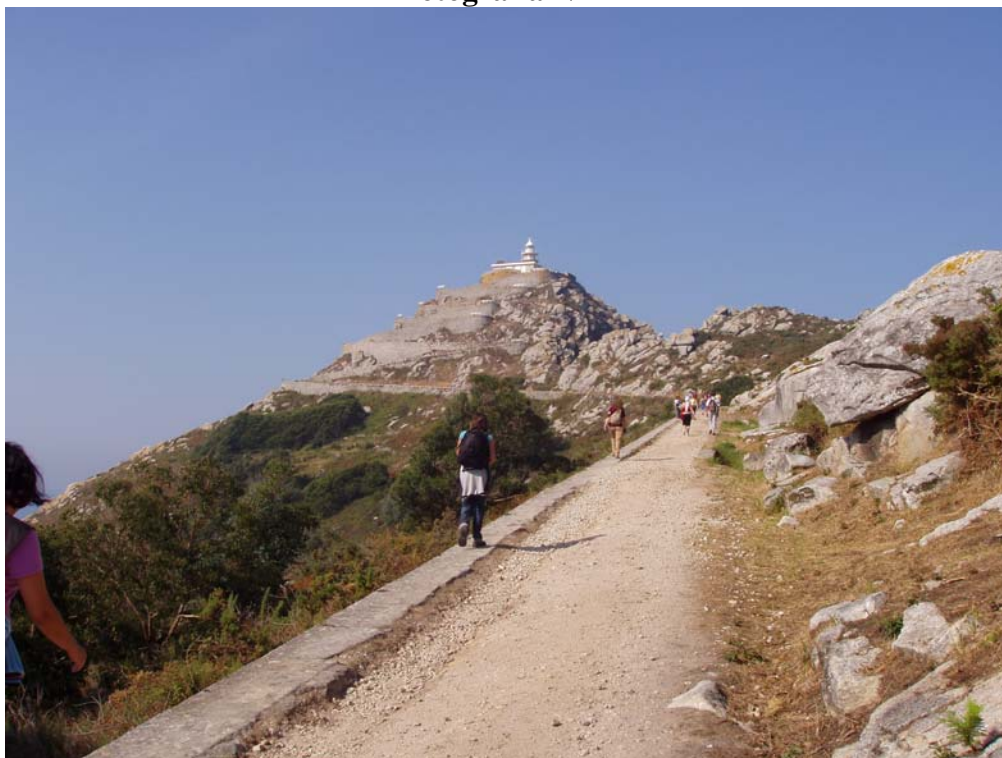
Na imaxe superior, o panel informativo de benvida ó arquipélago de Cíes. Correcto como panel xeral informativo, xa que sinala os principais elementos de atracción e os equipamentos e servizos dispoñibles. Bótase en falta información máis específica das rutas en forma de paneis propios, que non detectamos na visita.

Fotografía N°16

O cordón dunar e a lagoa litoral adxacentes á Praia de Rodas (ó fondo da imaxe) sufría notables impactos polo paso continuo de persoas, e foi preciso prohibir o acceso. O panel informativo aquí visible informa de tal circunstancia e os motivos polos que se tomou a decisión. Igual que no caso do Panel Informativo da Fotografía N°15, o texto está redactado en galego e castelán.

Fotografía N°17

A ruta do Faro, a máis emblemática, coñecida e transitada do arquipélago de Cíes. O tramo final pode verse na imaxe superior, no que o camiño ascende ata o Faro en forma de caracol para salvar a forte pendente. Non presenta especiais dificultades de acceso para o público en xeral. O premio final, as espectaculares vistas do arquipélago dende o cumio, o mais alto das illas.

Rede de Parques Nacionais, onde a maioría deles carecen dos documentos planificadores necesarios, especialmente de PRUX, como sucede en Illas Atlánticas. Aspecto positivo a destacar: o PORN debuxa un retrato esclarecedor e certo do estado do uso público do Parque Nacional e as súas propostas de acción están ben fundamentadas. Non está previsto que o futuro PRUX e o Plan de Uso Público derivado del muden o enfoque do uso público esbozado no PORN, segundo o manifestado polo Director.

INDICADOR 16: número e tipo de programas/ano destinados especificamente á poboación local.

Resultado: o Director informa que si existen programas educativos e de formación, por exemplo os cursos de formación para guías turísticos da contorna. Cita tamén actividades como exposicións fotográficas nas que hai aportacións da poboación local.

Valoración: **positiva.** O Parque cumpre coa obrigaón de poñer en marcha programas para a poboación da entorna. O programa para formar guías turísticos axuda, ademais, a implicar na conservación a un colectivo da máxima importancia.

INDICADOR 17. existencia dun programa pedagógico para as actividades de educación e interpretación ambiental.

Resultado: o Parque ten un programa preparado para alumnos de 5º ano de Primaria. Estase comezando a traballar con alumnos de Secundaria.

Valoración: **negativa.** Preguntado por este asunto, o Director do Parque informou do anteriormente citado, e o último informe de Uso Público correspondente ó ano 2008 confirma as súas palabras. Sinala que o programa educativo do Parque está deseñado para 5º de Primaria, e que consiste na visita a un dos arquipélagos do ENP. O informe de uso público engade que no caso de outros grupos educativos, os centros teñen que propoñer, previamente á visita, un programa de actividades a realizar que debe ser sometido a aprobación polo Parque. Polo tanto, os grupos de escolares conforman dúas categorías: os que acoden a través do programa educativo do Parque, e os que acoden organizados aparte, pero que teñen que levar un programa propio. Sería desexable que o programa propio de Illas Atlánticas abranguese máis niveis educativos sen cingirse tan só a un determinado ano de escolaridade. En consecuencia, estimamos que a oferta actual é insuficiente tendo en conta que se trata dun Parque Nacional. Aspecto positivo

é que o espazo está aberto a visitas de tódolos niveis educativos se levan unha programación elaborada de antemán.

BLOQUE 5: Identidade visual e comunicación coa entorna

INDICADOR 18: existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o ENP e a súa entorna

Resultado: o Director indica que no Parque hai exposicións, así como nos colexios. Tamén hai difusión a través de noticias de prensa.

Valoración: **positiva.** A pesares de que a esquemática resposta do Director non permite inferir a ciencia certa ata qué punto o Parque expón información de actualidade, hai que ter en conta, unha vez máis, a situación de provisionalidade do Centro de Visitantes. No momento en que se inaugure en Vigo o novo centro, existirá un soporte accesible e doado de consultar. Entre tanto, a insularidade do ENP fai que sexa moito máis útil para difundir novas e informacións sobre o mesmo a publicación de notas de prensa pola sinxela razón de que o Parque non é accesible de maneira directa en todo momento para o público en xeral, de xeito que os paneis informativos chegarían a unha porción moi pequena dos potenciais interesados.

INDICADOR 19: dispoñibilidade dunha identidade visual propia

Resultado: Logotipo do Parque Nacional rexistrado, así como a mascota (corvo mariño). A isto únense os diferentes logotipos identificativos da Rede de Parques Nacionais.

Valoración: **positiva.** O Parque ten unha identidade visual propia con carácter oficial.

INDICADOR 20: existencia de mecanismos de comunicación estables entre o ENP e as entidades, organismos e institucións vinculadas á xestión do ENP; tipoloxía destes mecanismos

Resultado: o Director informa que se emprega Correo electrónico, teléfono e carta. Relación fluída en liñas xerais. Tamén está a Xunta Consultiva.

Valoración: **positiva.** Existe una comunicación estable e fluída coas entidades relacionadas coa xestión.

INDICADOR 21: disposición no ENP dun plan de xestión ambiental; existencia de mensaxes que expliquen ós visitantes as actuacións do plan de xestión ambiental nos equipamentos

Resultado: como o Parque non dispón de equipamentos exceptuando as rutas de sendeirismo, tampouco dispón dun Plan de Xestión Ambiental. Porén, si existe unha iniciativa ambiental en marcha. A campaña leva por nome “Illas sen Papeleiras”, e ten como finalidade que os visitantes se fagan responsables do lixo que produzan, levándoo de volta ó continente nunhas bolsas de plástico, de maneira que se retiraron as papeleiras e contedores do Parque Nacional.

Valoración: **positiva.** Non hai plan posto que non hai equipamentos. Por outra banda, o problema dos residuos fica solucionado coa orixinal campaña “Illas sen Papeleiras”, que a pesares das reticencias iniciais entre os visitantes, está a ter éxito segundo reflicten os informes de uso público do Parque Nacional.

BLOQUE 6: Frecuentación dos equipamentos

INDICADOR 22: número de espectadores/ano que presencian o audiovisual respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: en virtude dos datos do informe de uso público 2008, en torno a 1.500 persoas presenciaron o audiovisual. Isto supón preto do 19% dos visitantes que pasaron polo centro durante ese ano.

Valoración: **moi negativa.** Tendo en conta a ratio do 50% dos visitantes do centro que deben presenciar o audiovisual como cifra aconsellada por EUROPARC, Illas Atlánticas queda moi por detrás. Hai que mencionar de novo a provisionalidade das instalacións mentres non se abra o novo Centro en Vigo, que debe cambiar as cousas.

INDICADOR 23: número de visitantes da exposición permanente respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: o informe de uso público non oferta datos sobre esta cuestión.

Valoración: **inexistente.** Non hai datos para poder valorar.

INDICADOR 24: número de usuarios anuais do centro de visitantes, das oficinas de información e das aulas da natureza en relación ó número de visitantes do ENP

Resultado: un total de 7.925 persoas acudiron ó Centro de Información de Cíes segundo os datos reflectidos pola Memoria de uso público 2008. Esta cifra supón algo máis do 3% dos visitantes totais do Parque e o 5% do arquipélago de Cíes.

Valoración: **moi negativa**. A cifra de visitantes que pasan polo Centro de Información fica moi por debaixo do mínimo desexable, que EUROPARC cifra no 25% se a maioría das visitas son do entorno e do 50% no caso de predominar visitantes doutros lugares. Non axudou a isto o feito de que o centro estivese pechado por falta de persoal unha parte do período estival. Esta situación vense arrastrando dende tempo atrás, e sen ir máis lonxe, as Memorias dos anos anteriores (2006 e 2007) falan da escasa actualización dos contidos, a lonxanía dos puntos de embarque e a redución do período de apertura como causas do descenso de visitas dende un pico máximo superior a 29.000 visitantes en 2001 e 2002 ata os 5.514 de 2006 (récord negativo), os 12.503 de 2007 e os 7.925 de 2008. A situación debe mudar unha vez aberto o Centro de Visitantes na cidade de Vigo.

BLOQUE 7: Acceso e accesibilidade a equipamentos e servizos

INDICADOR 25: dispoñibilidade de aparcamentos nos equipamentos para diversos tipos de vehículos (turismos, autobuses, bicicletas, automóbil de discapacitado)

Como parque insular que é, Illas Atlánticas non precisa de aparcamentos.

INDICADOR 26: porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas.

Resultado: as relacións de queixas e suxestións que figuran no informe de uso público do Parque Nacional mencionan con frecuencia o problema da accesibilidade. En consecuencia disto, o Director informa que está a traballarse no tema. En Cíes as rodeiras elimináronse e púxose pedra lisa, mentres en Ons hai acceso á praia. A Memoria de 2008 fai referencia expresa ás difíciles condicións de accesibilidade e funcionalidade do Centro de Interpretación como unha das causas principais do escaso número de visitas que recibe.

Valoración: **negativa**. A continua presenza de queixas dos usuarios sobre este tema evidencia a persistencia do problema, se ben os xestores do Parque están a poñer os medios necesarios para arranxar a situación. A tendencia é a mellorar.

INDICADOR 27: porcentaxe de servizos (información, interpretación e educación ambiental) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas.

Resultado: segundo as palabras do Director hai guías para cegos, e o persoal está formado para atendelos.

Valoración: **negativa**. De momento, o Parque só dispón de accesibilidade para cegos. Falta traballar nos restantes colectivos.

INDICADOR 28: adaptación do audiovisual para persoas con visión ou audición reducidas.

Resultado: o Parque non dispón de momento de audiovisual adaptado a estes colectivos, posto que o audiovisual está pendente de rematar. Porase en marcha cando se abran os centros de interpretación.

Valoración: **negativa**. Unha vez máis, a situación de provisionalidade das instalacións interpretativas do Parque impide contar con estes servizos. En breve prazo a situación mudará para mellor.

BLOQUE 8: Información, tópicos e mensaxes transmitidas

INDICADOR 29: número e listado de tópicos e outras informacións que ofertan os sendeiros interpretativos; porcentaxe de sendeiros que tratan cada tópico

Resultado: existen letreiros indicativos nas que só figura o mapa de localización, o topónimo (nome do sendeiro), e unha distancia (por exemplo 1,2 km) (foto N°15). De momento, os sendeiros non son interpretativos (non seguen un tópico ou tema concreto) a excepción do itinerario circular do Arquipélago de Cortegada "A medicina do mar" (mediante folletos), e do itinerario do Faro de Sálvora "Un paseo de lenda por Sálvora" (mediante paneis).

Valoración: **negativa**. Aínda sendo rutas non moi longas e de baixa dificultade, non estaría de máis que nos paneis de inicio figurase información sobre dificultades e tempos estimados como mínimo.

INDICADOR 30: número e listado de idiomas nos que se oferta a información e a sinalización nos equipamentos

Resultado: Os paneis informativos que existen nos arquipélagos de Cíes e Ons teñen texto en galego, castelán e inglés (foto N°15 e N°16). Os paneis interpretativos do itinerario autoguiado de Sálvora están en galego e castelán.

Valoración: **positiva.** Os paneis informativos e interpretativos ofertan os seus contidos nos idiomas da gran maioría dos visitantes do Parque Nacional.

BLOQUE 9: Participación

INDICADOR 31: existencia de voluntariado no ENP

Resultado: Si existe. O Director asegura que só funciona en Setembro para actividades de educación ambiental, retirada de especies alóctonas, observación de aves e residuos. Hai un campo de traballo en Cíes que se centra en educación ambiental e residuos. A Memoria de uso público do Parque do ano 2008, porén, fala dun voluntariado máis importante que mesmo se ocupa de atender a área de acampada de Ons e da elaboración de enquisas ós visitantes.

Valoración: **moi positiva.** O Parque Nacional posúe un voluntariado activo que se emprega en actividades útiles. Sería desexable que prolongase a súa acción ó longo de toda a etapa estival, como mínimo. O resto do ano podería facer traballos de monitoreo ambiental, de mantemento e de vixilancia, sequera a pequena escala.

INDICADOR 32: existencia de programa de participación no ENP

Resultado: non hai.

Valoración: **moi negativa.** Aínda tendo en conta as boas relacións do Parque coas institucións do entorno, sería desexable contar cun programa de participación que mantivese máis activa a comunicación.

RELACIÓN COA ENTORNA

Relación do Parque coa poboación local:

É moi boa cos habitantes de Ons, e polo demais cos mariñeiros tamén existen boas relacións.

Conflitos e problemas entre uso público e conservación:

Fondeo e navegación, que é necesario explicar ós visitantes que desexen facer uso destas actividades. Ámbalas dúas necesitan dun permiso que debe conceder o Parque Nacional.

CONCLUSIÓN

Visión sobre o estado do uso público por parte do Director e/ou do técnico.

O Director amósase moi satisfeito co seu funcionamento e co persoal que traballa nel, tal como foi manifestando ó longo de toda a entrevista.

Perspectivas do uso público no futuro. Posibles cambios.

O Director sinala que vai mellorar a información e as actividades no intre en que comecen a funcionar os centros de interpretación previstos, tal como repetidamente insistiu ó longo da entrevista. Tendo como base un Centro de Visitantes na cidade de Vigo, xunto con outros que serán abertos para Ons, Sálvora e Cortegada, está claro que os servizos de interpretación, de educación e de información mellorarán palpablemente. Outro factor de mellora será a aprobación e posta en práctica do PRUX, racionalizando a xestión do Parque e polo tanto, tamén do uso público. Ó fío desta cuestión, o Director informa que o Parque disporá de audioguías en MP3 e MP4 para facilitar información ós visitantes, o que fai supoñer que complementarán as actividades interpretativas personalizadas levadas a cabo polos guías do ENP.

6.2.2 PARQUE NATURAL MONTE ALOIA

O Parque Natural de Monte Aloia, o máis antigo de Galicia, dispón de PORN desde o ano 2000. No ano 2009 ven de aprobar o PRUX, o segundo que se implanta en Galicia despois do Xurés. En consecuencia, é un dos ENP galegos cun dispositivo planificador máis completo.

Ámbolos dous documentos seguen unha liña moi similar e unha visión do uso público absolutamente idéntica. Dado que a situación do Parque no tempo que pasou entre a aprobación do PORN (ano 2000) e do PRUX (2009) non sufriu a penas modificacións dignas de mención, o Plan Reitor, en palabras do Director do Parque, prosegue coa liña trazada previamente polo PORN e ademais recolle a dilatada

experiencia de xestión que o Espazo Protexido ten tras de si, o que lle outorga unha visión máis clara da situación do Parque e do camiño a seguir. A súa lectura amosa unha radiografía moi certa e realista do uso público, que serve de perfecto marco no que encadrar o estudo da cuestión. A isto dedicaremos os parágrafos inmediatos.

6.2.2.1 Situación de partida e contexto xeral. O Uso público nos documentos de planificación e xestión

O mellor resumo que se pode facer dos usos e actividades predominantes do Parque Natural de Monte Aloia é que está asentado en dous piares: a produción forestal planificada e controlada, e o uso recreativo. No apartado dedicado a caracterizar os ENP galegos con figura de Parque, foi definido Monte Aloia como un monte de repoboación forestal localizado nas inmediacións dunha das áreas urbano-industriais máis importantes do Noroeste peninsular (Área Metropolitana de Vigo). Estes dous factores por si sós explican todo o anteriormente citado. Tanto o PORN coma o PRUX teñen a gran virtude de ver con claridade esta situación e obrar en consecuencia, de maneira que deseñan un uso público pouco selectivo e bastante gregario pero concentrado en certos enclaves. Polo tanto, sen descoidar a necesaria conservación dos valores naturais.

Por exemplo, o punto II.1 do PORN, encargado de recoller os “*Usos do Solo e Actividades*”, reflicte moi claramente a vocación produtiva e recreativa de Monte Aloia.

- Actividades forestais: moi relevante posto que boa parte da superficie do Parque está ocupado por terreos forestais suxeitos a aproveitamento ordenado nos que predomina o piñeiro do país (*Pinus pinaster*). De feito, no ENP existe desde o ano 1996 un Plan de Ordenación Forestal. Os beneficios obtidos coa explotación forestal son percibidos pola Entidade Local Menor de Pazos de Reis e a Comunidade de Montes en Man Común de Rebordáns, que son os propietarios da inmensa maioría dos terreos do Parque. Trátase pois dunha masa forestal non suxeita a conservación estrita senón a uso lucrativo, iso si, ordenado e controlado.
- Uso público: como instrumentos para a xestión do uso público, o PORN recolle os desenvolvementos ata o intre da súa elaboración, que son os seguintes:

1. Sinalización: inclúe un panel principal con plano-guía e normas básicas, paneis de localización dos límites do ENP, e indicadores de rutas ou lugares representativos.
2. Centro de Interpretación: situado na antiga casa forestal, nel hai unha exposición permanente sobre o medio forestal e os elementos etnográficos máis representativos. Tamén acolle exposicións temáticas non permanentes e xornadas con conferencias e charlas.
3. Senda botánica e rutas polo ENP: moi preto do Centro de Interpretación existe unha Senda Botánica. A maiores, o ENP ten cinco rutas, das que o seu itinerario e valores que albergan están recollidos nunha publicación específica.
4. Edicións de folletos e libros: o ENP conta con folletos, entre os que salientan trípticos que describen as rutas, a senda botánica e un plano-guía do ENP. Tamén hai un catálogo de flora, e un pequeno libro coas cinco rutas autoguiadas.

Todos estes medios continúan cumprindo a día de hoxe a súa función no Parque. Cobren por si sos a oferta fundamental de uso e desfrute, de maneira que Monte Aloia dispón dunha cobertura de uso público suficiente dende hai varios anos. Isto deixa ben claro que a vocación recreativa do espazo ten unha longa tradición tras de si³³.

- Áreas recreativas: dada a gran afluencia de visitantes, houbo que acondicionar áreas de espallamento cun equipamento mínimo (mesas, fontes, grellas, etc) nos puntos máis concorridos. Resulta de todo punto evidente a vocación recreativa e de espallamento do ENP dada a abundancia de áreas recreativas sinaladas polo PORN e o equipamento do que están dotadas, relacionada cun uso gregario e pasivo do entorno.
- Actividades deportivas: durante algúns anos este lugar acolleu un final de etapa da Volta Ciclista a Galicia (a etapa raíña da proba adoitaba rematar neste cumio), feito que agora non se produce, e que provocaba elevada afluencia de visitantes e vehículos nun momento puntual. Destaca, por outra banda, unha ruta

³³ A este respecto, non se pode esquecer que o PORN reflexa o estado no que se atopa o Parque antes da aprobación do documento, que tivo lugar no ano 2000. Así que Monte Aloia contaba con toda esta serie de equipamentos e servizos dende antes da aprobación do PORN.

de montañismo, clasificada como PR (Vincios-Aloia), que discorre polo ENP pero que non forma parte dos itinerarios catalogados polo Parque.

Máis esclarecedor aínda resulta o punto II.4 no que se insire unha chamada “*Síntese do Diagnóstico*” para o ENP, que como indica o seu título recopila as principais características naturais, históricas e de uso do ámbito do Parque Natural, por certo que dunha forma espléndida. En síntese, reflicte que Monte Aloia albergou diversas culturas que o usaron como lugar de veneración ou emprazamento defensivo. Hogano é un espazo rural dominado polo aproveitamento forestal e por un uso recreativo en forma de actividades de ocio e espallamento xeral, así como a celebración de romarías populares. Polo tanto, unha boa parte do ENP está dedicada ó aproveitamento forestal, o que condiciona os recursos naturais do ámbito do PORN xa que están modificados pola intervención humana, e posúen discreto estado de conservación. O uso recreativo está fortemente arraigado, e consiste sobre todo en actividades de espallamento en datas non laborables que se desenvolven nos puntos do ENP habilitados a tal fin. As actividades de educación ambiental e a interpretación adquiren cada día maior notoriedade.

Os valores ambientais máis significativos están concentrados nos rochedos graníticos, nos regatos e ribeiras fluviais, e nos arboredos de especies autóctonas. A importancia radica na presenza de especies vexetais climácicas, flora endémica ou rara, fauna con dependencia de lugares húmidos (anfíbios, peixes como a Vermella). Tamén hai que considerar os valores referidos ó patrimonio histórico e etnográfico.

As alteracións ambientais mais importantes son, en primeiro lugar, a perda de cobertura vexetal autóctona e a súa substitución por repoboacións de piñeiro e especies exóticas. En segundo lugar, o uso recreativo masivo provoca procesos erosivos puntuais e eliminación de vexetación natural. Determinados labores silvícolas e de mantemento de pistas poden incrementar certos procesos erosivos. Tamén hai que engadir os atropelos de anfíbios e réptiles, que non se mencionan neste apartado do PORN pero que teñen unha importancia moi grande dende o punto de vista da xestión da conservación.

O PRUX continúa pola mesma liña e no seu apartado número 4 “*Usos e aproveitamentos*” reflexa coa mesma claridade os usos predominantes do ámbito do Parque Natural. O primeiro apartado deste punto recolle os usos e aproveitamentos que presenta actualmente Monte Aloia, que o documento vincula co uso forestal. Sinala que

a especie maioritaria é o piñeiro bravo, con eucalipto, carballo, castiñeiro e outras especies en menor medida. A maior parte do monte é consecuencia de rexeneración natural proveniente de plantacións realizadas no século XX, nas que desde 1995 se aplica un Plan de Ordenación Forestal. Por último, a superficie cultivada é marxinal e diríxese ó autoconsumo; e a gandería está limitada a unha explotación extensiva que percorre o ENP consumindo vexetación herbácea de maneira directa.

O PRUX, polo tanto, non presenta novidades respecto ó que no PORN se trataba respecto a este mesmo aspecto. A situación non mudou no tempo transcorrido entre ámbolos dous documentos, e así se reflicte.

Tamén se inclúe unha táboa coas unidades ambientais do ENP e a superficie que ocupan, máis minuciosa que a que se atopa no PORN. Os ámbitos que máis superficie abranguen son os piñeirais (435,75 has) e as matogueiras e medios rochosos silíceos (246,54 has). O resto de unidades teñen unha representación moito menor, e mentres algunhas teñen unha grande importancia de conservación (Bosques de carballos caducifolios: 10,44 has; Augas correntes: 5,33 has), outras son espello da alteración antrópica profunda deste espazo claramente periurbano (Vías terrestres de comunicación: 42,75 has; Construcións e dependencias abandonadas: 4,74 has), e outras, por fin, indican a importancia do ocio e recreo sedentarios ó aire libre (Áreas de uso deportivo, recreativo ou dotacional: 5,01 has).

O seguinte apartado do punto 4 recolle a “*Previsión de usos e aproveitamentos*”. Afirmar que se contempla o mantemento das formacións vexetais e a conservación e recuperación das representacións de hábitats naturais e seminaturais así como os hábitats para a flora e fauna de interese. Sinala, ó mesmo tempo, un importante detalle: que pola súa localización, o ENP debe experimentar un incremento do uso público tanto pola consolidación do Baixo Miño como polo turístico dentro de Galicia como pola proximidade a importantes núcleos de poboación (non se explicita, pero está claro que se refire á Área Metropolitana de Vigo).

As características apuntadas polos dous documentos teñen a súa concreción no establecemento das unidades ambientais e na zonificación do ENP. O punto II.2 do PORN encárgase da “*Síntese Ambiental e da Caracterización de Unidades Ambientais*” (II.2.2), aspecto que reflexa magnificamente as características do espazo e permiten intuír sen esforzo o tipo de uso público que pode acoller o Parque. No ámbito do PORN defínense un total de dez unidades que non imos detallar, pero en vista das cales semella

quedar claro que Monte Aloia non se caracteriza por ser un ENP cunhas condicións naturais sobresalientes, senón que se trata dun espazo fundamente influenciado pola acción humana, igual onte que hoxe.

A Zonificación do ENP remata de poñer en claro as orientacións do Parque. En esencia, o PORN e o PRUX establecen as mesmas zonas con moi leves matices. Para este traballo imos tomar a derivada do PRUX, que queda así:

1. Zona de uso restrinxido (limitado): abrangue as áreas que conteñen os principais valores naturais do ENP. Quedan incluídos nesta zona os rochedos graníticos en posicións culminantes, os regatos e ribeiras fluviais delimitados por unha franxa de 20 metros a cada lado, os arboredos de especies autóctonas, e as ladeiras cubertas por mato sen a penas cobertura arbórea e non aptas para aproveitamento forestal. Estes lugares dedicaranse a funcións de conservación, rexeneración, investigación e uso educativo controlado. O uso público, xa que logo, estará restrinxido salvo as áreas delimitadas e sinalizadas onde se desenvolverán con finalidade didáctica. Non se trata por tanto dun ámbito no que o uso público sexa obxecto de fortes restricións (nótese que non se establecen prohibicións taxativas), tan só de certo control e unha promoción de actividades preferentemente didácticas e investigadoras.

2. Zona de uso moderado (forestal): son superficies sometidas a un aproveitamento forestal ordenado. Os accesos e desprazamentos de visitantes estarán permitidos pero sometidos a certas limitacións; en esencia, transitar polos sendeiros marcados.

3. Zona de uso xeral: turístico e recreativo: Monte Aloia conta na súa zonificación cun espazo propio para os usos turístico-recreativos de índole gregaria, un feito sintomático da súa elevada importancia. Esta zona está constituída por lugares con certos valores naturais e paisaxísticos que conforman puntos de estancia, recreo e espallamento ó aire libre compatible coa conservación da natureza e a educación ambiental. Inclúe as dotacións e servizos destinados a garantir o correcto uso público e as áreas con alto interese recreativo e con alta carga de visitantes. O PORN recolle un número algo maior de áreas, e a razón da discrepancia é que algunha delas foi pechada polos

xestores do ENP por motivos de conservación segundo manifestou o Director do Parque no transcurso da entrevista que se mantivo con él. O uso recreativo debe ser compatible coa rexeneración da vexetación autóctona e as actividades didácticas e de educación ambiental.

4. Zona de uso xeral: infraestruturas e rede viaria: son as vías de comunicación, áreas ocupadas por conducións aéreas e subterráneas, instalacións, áreas urbanizadas e instalacións deportivas. Tamén se inclúen as ocupadas polas infraestruturas e edificios dedicados á xestión do ENP.

A importancia outorgada ó uso público recreativo non implica que os xestores do Parque non sexan conscientes de que existen degradacións sobre o ENP provocadas polo uso público, e tamén ameazas que latexan tras del. É o PORN o documento que se encarga de dar conta de tales feitos. O apartado II.3.2 ocúpase das “*Degradacións*”, entre as cales figura as causadas polo uso público. En concreto, o PORN observa que a estrada principal de acceso ó alto de San Xiao presenta elevada mortalidade de anfíbios e réptiles por atropelo. Isto débese a que a estrada discorre á beira dunha das principais áreas de reprodución destas especies: as pozas do regato Udencias. Por outra banda, nas áreas recreativas máis frecuentadas tan só existe vexetación arbórea, debido ó pisoteo e compactación do solo, que impide o crecemento de arbustos e herbáceas. A primeira das degradacións sinaladas polo PORN é máis importante que a segunda, posto que afecta a un dos máis destacados valores naturais de Monte Aloia: a fauna herpetolóxica. Pola contra, o pisoteo é un tributo a pagar por acoller uso público gregario e masivo, e de tódolos xeitos está moi concentrado espacialmente.

A continuación, o punto II.3.3 do PORN encárgase de enumerar as “*Ameazas*”. Entre as ligadas máis directamente ó uso público salientan:

- Incendios forestais: as coníferas concentran factores que favorecen a eventual propagación de incendios forestais, así que é necesaria unha estratexia para prevención e extinción de incendios no ENP e o entorno. O impacto que produciría un incendio sería un grave retroceso na tarefa de mellora de ecosistema forestal. No ENP hai un plan de prevención específico contra incendios. Por descontado que a presenza de grellas no Parque pode ser un factor

de alto risco a ter moi presente. Sabedores disto, os xestores do Parque prohiben facer grelladas durante os veráns.

- Mortalidade de herpetofauna: xa se mencionaron os atropelos na vía principal de acceso ó ENP, que o PORN insire no apartado de Ameazas. Esta problemática é tan importante que mesmo obrigou a colocar nas beiras da estrada unhas orixinais sinais de tránsito que advirten ós condutores para que eviten os atropelos destes animais.

Con todo, Monte Aloia non se resigna a soportar un uso público simplemente evasivo. Aspira lexitimamente a cumprir un papel chave na concienciación ambiental da súa entorna social. A entrevista co Director deixou ben clara esta vocación, e o intenso traballo levado a cabo polo persoal de uso público vai encamiñado precisamente cara á educación e interpretación ambiental como actividades prioritarias do seu quefacer cotián. O PRUX recolle fielmente este enfoque. Para ser concretos, o punto 6.2 titulado “*Normativa por Compoñentes*” centra a súa atención en cada un dos elementos que conforman o ENP, e polo tanto define obxectivos, directivas e normas de aplicación das principais actividades e proxectos. A que interesa é a número 12, referida a uso público e actividades deportivas, que recolle os seguintes obxectivos:

- Compatibilizar o uso público e as actividades recreativas e deportivas cos obxectivos de conservación do ENP e co desenvolvemento do medio rural
- Ordenar e facilitar o goce do visitante baseado nos valores do ENP, compatible coa conservación. Darase prioridade ás actividades de paseo e contemplación, e unha especial atención ós valores culturais, estéticos, educativos e científicos sobre os simplemente turísticos, deportivos ou recreativos.
- Achegar á poboación cara un ámbito natural para aumentar o seu coñecemento sobre o medio e para lograr maior sensibilización

A interpretación que se pode sacar da lectura destes puntos é que o Parque pretende que as actividades ligadas ó coñecemento do medio e, polo tanto, de índole educativa e interpretativa adquiran unha importancia maior. O Director do Parque fala do mesmo aspecto e salienta a crecente importancia das actividades deste tipo. Resulta digna de

encomio esta liña de traballo, na que se pretende que o público que acode a Monte Aloia non só “pase o día” senón tamén que aprenda e tome conciencia do valor da natureza e da entorna na que se atopa.

A xeito de síntese final do papel que os documentos de planificación e xestión de Monte Aloia outorgan ó uso público, este Parque Natural é plenamente consciente das súas limitacións en canto a riqueza natural. A gran maioría do espazo é un monte de repoboación forestal sometido a un aproveitamento económico (controlado), ó que se une a súa tradicional función de lugar de espallamento da poboación residente nas súas proximidades, acrecentado por atoparse na área de influencia de Vigo, a maior urbe de Galicia. En consecuencia, o uso público de Monte Aloia é recoñecidamente sedentario e gregario, no que predomina o simple paseo e as actividades ociosas e lúdicas. Neste contexto, o Parque cumpre unha función social que o relaciona de maneira directa cun parque de uso periurbano. Non obstante, como ENP que é, non pode renunciar baixo ningún concepto á conservación dos valores naturais por poucos que estes sexan, nin pode deixar de cumprir a importantísima misión educativa e formativa que tanto precisa a sociedade para tomar conciencia da necesidade de conservar o entorno que nos sustenta e nos permite habitar sobre a Terra. Monte Aloia tamén procura cumprir esta dobre misión, de tal sorte que se pretenden compatibilizar os usos produtivos do monte co mantemento e restauración dos valores naturais, co obxectivo último de atinxir na medida do posible un estado próximo ó natural; e por outro lado está a traballar con intensidade no fomento das actividades educativas, interpretativas e de sensibilización ambiental como un pilar básico do uso público do Parque, como o PORN e particularmente o PRUX reflicten con insistencia. Monte Aloia segue, na nosa opinión, a liña de acción máis coherente posible no ámbito do uso público, dadas as súas circunstancias.

6.2.2.2 Análise da oferta de uso público mediante indicadores

BLOQUE 1: Recursos humanos

INDICADOR 1: número de persoas que traballan en uso público no ENP

Resultado: O parque dispón de tres persoas traballando en uso público a tempo completo. Porén, este servizo está baixo contrato de servizos a unha empresa, non é

persoal propio do parque. O uso público do parque está coordinado a tempo parcial por un técnico (biólogo) que se ocupa de tódolos ENP de Pontevedra. O persoal está completado en primavera e outono por alumnos en prácticas de formación profesional dos arredores (unha ou dúas persoas).

Valoración: **positiva.** Considérase suficiente por parte do Director, se ben en épocas de máxima afluencia admite que sería boa a presenza de dúas persoas máis no punto de información e acompañando as visitas. O Director non só pensa que o persoal, en conxunto, é suficiente, ademais ten en alta consideración o traballo desempeñado. A carencia dun técnico a tempo completo e a falta de persoal na caseta de información de San Xiao durante o verán son os únicos puntos escuros a destacar.

INDICADOR 2: Disponibilidade dun técnico de uso público; número de horas anuais dedicadas ó ENP.

Resultado: Non hai. O traballo neste campo é compartido polo director e un técnico que traballa para tódolos ENP da provincia. Polo tanto, o número de horas de traballo é moi difícil de establecer por ser moi variable.

Valoración: **negativa.** Falta un técnico específico para o Parque, se ben a boa disposición do Director e do resto do persoal reducen o impacto desta carencia.

INDICADOR 3: nivel de formación do persoal de uso público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan

Resultado: O Técnico dos espazos de Pontevedra é biólogo. Respecto ás tres persoas da contrata, un é biólogo e dous son monitores ambientais, e polo tanto complementan as súas actividades (mentres un aborda as explicacións máis científicas e técnicas, os outros encárganse do guiado e dinámica de grupos).

Valoración: **moi positiva.** A complementariedade da formación e das actividades do persoal de uso público fai especialmente proveitosas as visitas concertadas e máis completa a xestión do uso público do espazo.

INDICADOR 4: número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público; número medio de horas anuais de formación por traballador

Resultado: Asisten ós da Consellería e a outros cursos de interese (CEIDA), pero sempre a iniciativa propia xa que este feito non está regradado polo parque (non organiza cursos). O Director forma parte dos técnicos colaboradores de EUROPARC e asiste a

cursos deles. O número de horas anuais de asistencia non se coñece con exactitude, pero é de supoñer que cumpre os mínimos adecuados.

Valoración: **positiva**. O persoal si asiste a cursos de formación. Damos por suposto que o número de horas e cursos é o adecuado posto que se trata de cursos de índole oficial.

INDICADOR 5: porcentaxe de traballadores de uso público que forman parte da poboación local

Resultado: a totalidade

Valoración: **positiva**. O Parque cumpre coa súa función de proporcionar un posto de traballo a persoas residentes no entorno inmediato. Porén, como Monte Aloia se localiza nun entorno altamente urbanizado, o impacto sobre o emprego local é anecdótico.

BLOQUE 2: Oferta de equipamentos e servizos

INDICADOR 6: tipoloxía de equipamentos de uso público; número de equipamentos de cada tipoloxía en relación á superficie do ENP

Resultado: Centro de visitantes (foto N°18), punto de información, seis áreas recreativas (foto N°24), seis sendeiros (incluída a Senda Botánica, fotos N°20 e N°21)) e cinco miradoiros (foto N°25).

Valoración: **moi positiva**. Tendo en conta as reducidas dimensións de Monte Aloia, os equipamentos dispoñibles son suficientes. Só se bota en falta un aula da natureza, pero a política de incremento das actividades educativas e interpretativas que se quere seguir suple esta carencia. O Director ratifica esta impresión, afirmando que Monte Aloia é un Parque pequeno que ten equipamentos abondo para cubrir as súas necesidades. Mesmo se retiraron áreas de recreo para evitar sobrecargas.

INDICADOR 7: número de servizos que oferta o Centro de Visitantes

Resultado: atención e información ó visitante, exposición e audiovisual xenérico sobre o ENP, e distribución de publicacións. Tamén acolle exposicións temporais sobre o Parque ou sobre temas de conservación en xeral, así como conferencias e charlas (foto N°19).

Valoración: **moi positiva**. O Centro de visitantes cumpre as catro funcións primordiais que debe ter asignadas, e a isto engade outras ligadas coa difusión de valores ambientais en xeral.

INDICADOR 8: existencia dun audiovisual xenérico sobre o ENP

Resultado: si hai.

Valoración: **positiva.** É un dos servizos básicos que oferta o Centro de Visitantes.

INDICADOR 9: existencia dunha exposición xenérica sobre o ENP

Resultado: si hai (foto N°19).

Valoración: **positiva.** É un dos servizos básicos que oferta o Centro de Visitantes. Abrangue tanto aspectos do medio natural como da acción humana, con anotacións históricas sobre a evolución de Monte Aloia, que neste Parque son fundamentais.

INDICADOR 10: lonxitude (en metros) dos sendeiros interpretativos por hectárea de superficie do ENP

Resultado: a lonxitude dos 6 sendeiros do Parque suma un total de preto de 20 quilómetros. Representan un total de 26 metros por hectárea (26,80). As futuras rutas ciclistas empregarán estes sendeiros (superpostas). Hai un sendeiro homologado (PRG-2 Vincios-Aloia), á marxe das rutas do parque pero que o cruza.

Valoración: **moi positiva.** Monte Aloia, dadas as súas reducidas dimensións, conta cunha rede de sendeiros densa e a proporción por superficie cumpre con claridade os mínimos desexables.

INDICADOR 11: publicacións das que dispón o ENP. Idiomas nos que están dispoñibles

Resultado: tríptico da Senda botánica, guía de anfibios e réptiles, guía de flora, guía de bolboretas, trípticos das rutas autoguiadas, guía xeral do Parque, guía arqueolóxica, láminas e pósteres variados. Todas elas están dispoñibles en galego e castelán.

Valoración: **positiva.** Monte Aloia conta coas publicacións necesarias para difundir, informar e formar sobre os seus valores nos dous idiomas empregados pola maioría dos visitantes. Se acaso, bótase en falta información en portugués pola veciñanza e porque non faltan visitantes portugueses no Parque.

BLOQUE 3: Recursos económicos

INDICADOR 12: relación entre orzamento de uso público e superficie do ENP

Resultado: a proporción ascende a uns 94 euros por hectárea (93,83).

Valoración: **moi positiva.** A proporción orzamentaria por superficie é moi elevada, ó que contribúe o reducido tamaño do Parque.

INDICADOR 13: relación entre orzamento anual de uso público e orzamento total anual do ENP.

Resultado: Ascende a un total aproximado de 70.000 euros sobre 370.000 (un 18,9%). O Director, en cambio, sinalou unha proporción de entre o 25 e o 30% do total que non se corresponde co cálculo.

Valoración: **positiva.** Cumpre cos estándares adecuados posto que fica moi próximo ó mínimo desexable establecido por EUROPARC no 24%. O Director opina tamén que é suficiente.

INDICADOR 14: relación entre orzamento anual de uso público e número de visitantes que recibe o ENP

Resultado: en relación cos visitantes rexistrados no Centro de Recepción o último ano (2008), a proporción ascende a 4,07 euros por visitante. Porén, non se pode tomar mais que como cifra orientativa posto que se descoñece o total de visitantes do Parque Natural.

Valoración: **inexistente.** Monte Aloia supera con claridade os 1,97 euros por visitante que establece EUROPARC se aplicamos a ratio ós visitantes rexistrados no Centro de Recepción. Hai que ter presente que a proporción é obtida a partires dunha pequena parte dos visitantes totais e que nin sequera está claro qué proporción supoñen respecto a ese total. Por tanto, non se pode tomar a cifra como un dato totalmente representativo.

BLOQUE 4: Planificación e programación

INDICADOR 15: número e tipos de plans e/ou programas de uso público ou relativos a uso público aprobados

Resultado: Monte Aloia conta con PORN dende o ano 2000, e con PRUX dende 2009. A partir deste será elaborado o Plan de Uso Público.

Valoración: **moi positiva.** O segundo ENP de Galicia en contar con PORN e PRUX, nos que ademais se trata o uso público con bastante acerto e finura de análise. Configuran unha sólida base para a planificación e xestión.

Fotografía N°18

O Centro de Visitantes de Monte Aloia, a chamada casa forestal “Enxeñeiro Areses”, é un dos emblemas do Parque Natural. O seu deseño non deixa indiferente a ningún pola súa orixinalidade (as barandas dos balcóns e das escaleiras imitan a troncos de árbores).

Fotografía N°19

Aspecto xeral da exposición interpretativa do Centro de Visitantes de Monte Aloia. En liñas xerais é moi completa e reflicte ben as características fundamentais do espazo e a contorna.

Fotografías Nº20 e Nº21

A Senda Botánica de Monte Aloia, situada ó lado do Centro de Visitantes, é un equipamento didáctico de importancia para todas as visitas interesadas en coñecer mellor a vexetación do Parque e da contorna. Na imaxe superior, un aspecto xeral da ruta e na inferior, detalle dun dos paneis explicativos das especies presentes na ruta.

Fotografía N°22

O Alto de San Xiao, punto mais concorrido de Monte Aloia, dispón de espazos de aparcamento suficientes que en intres de máxima afluencia son completados por outras áreas próximas que tamén dispoñen de amplo espazo. Na imaxe, un aspecto da área de aparcamento principal de San Xiao.

Fotografía N°23

Preto do Alto de San Xiao, a estrada de acceso cruza un punto no que existen regatos nos que habita unha considerable poboación de anfibios, que como consecuencia do tránsito sufría atropelos frecuentes. Para advertir ós conductores, o Parque instalou estas orixinais sinais.

Fotografía N°24

O Alto de San Xiao está preparado para actividades ó aire libre de índole ocio-turística de tipo gregario, tales como comidas campestres. Na imaxe, un exemplo das mesas habilitadas neste punto do Parque Natural para acoller estas actividades.

Fotografía N°25

Dadas as privilexiadas vistas panorámicas que se poden contemplar dende Monte Aloia, os miradoiros son un dos equipamentos estrela do Parque Natural. Na imaxe, aspecto do miradoiro de San Xiao, balcón que se asoma sobre o Baixo Miño. As barandas posúen o mesmo tipo de decoración que o Centro de Visitantes, a imitación de troncos e ramas de árbores.

INDICADOR 16: número e tipos de programas/ano destinados especificamente á poboación local

Resultado: non hai ningún programa regrado. Realízanse unhas Xornadas do Parque.

Valoración: **negativa**. Só hai algunhas actividades puntuais non suxeitas a programas elaborados de antemán. Porén, as relacións tan boas que hai coa entorna social compensan en boa medida esta carencia.

INDICADOR 17: existencia dun programa pedagóxico para as actividades de educación e interpretación ambiental

Resultado: a contrata está obrigada a plantexar un programa de educación ambiental, ó que se unen os programas da consellería (Centáurea e Druída). O programa axústase ás necesidades dos colexios e ás circunstancias do parque (primavera sobre vexetación, outono sobre micoloxía). Estas actividades van dirixidas sobre todo a colexios e institucións: un total de 4.062 visitantes chegaron en grupos organizados durante o ano 2008 (a maioría con cita previa e con programa de traballo). En certos casos chegase a facer unha charla previa á visita nos colexios.

Valoración: **moi positiva**. Monte Aloia conta con programa propio e as visitas organizadas que non o seguen levan o seu. Deste xeito, case tódalas visitas organizadas están apoiadas en programas pedagóxicos.

BLOQUE 5: Identidade visual e comunicación coa entorna

INDICADOR 18: existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o ENP e a súa entorna.

Resultado: Non hai un soporte que se poida chamar especificamente como tal. A cambio, emprégase o Boletín do Parque e os contactos persoais. Existen exposicións temporais sobre cuestións medioambientais que varían segundo a época do ano.

Valoración: **moi positiva**. A pesar de non haber un soporte específico, o Parque ten un boletín informativo propio, o Boletín Aloia, que atinxiu o número 15 en Decembro de 2007 e que ten unha difusión moito maior na entorna que un simple taboleiro de anuncios. Por outra banda, o Director apunta, con moito sentido común, que Monte Aloia trátase dun parque periurbano que non ten a función de dinamizador social doutros lugares.

INDICADOR 19: dispoñibilidade dunha identidade visual propia

Resultado: Posúe un logotipo rexistrado, ás agardas de que se termine de implantar a imaxe corporativa da rede de parques naturais de Galicia.

Valoración: **positiva**. O Parque conta con identidade visual propia ademais da que implanta a Rede Galega de ENP.

INDICADOR 20: existencia de mecanismos de comunicación estables entre o ENP e as entidades, organismos e institucións vinculados á xestión do mesmo; tipoloxía destes mecanismos

Resultado: Moi boa relación cos medios de comunicación locais nos que se procura informar sobre o Parque e realizar entrevistas ó persoal. Incluso se chegou a contar cun espazo radiofónico propio nunha emisora de ámbito local. O parque publica un boletín (mencionado no Indicador Nº18) que se distribúe entre as institucións e persoas interesadas (concello, colexios, casa da xuventude, casas de turismo rural). Ademais a relación coas comunidades de montes que ocupan a maioría da superficie do parque son óptimas e moi directas.

Valoración: **moi positiva**. O contacto entre o Parque e o seu entorno social é continuo, moi estreito e fluído.

INDICADOR 21: disposición no ENP dun plan de xestión ambiental; existencia de mensaxes que expliquen ós visitantes as actuacións do plan de xestión ambiental nos equipamentos

Resultado: Non hai plan, pero si se realizan estas actividades a modo de exemplo para os visitantes. Este tema queda a expensas do PRUX.

Valoración: **positiva**. Aínda non habendo plan, o Parque realiza actividades deste tipo e preocúpase por informar e poñer exemplo para os visitantes, que é a súa misión fundamental.

BLOQUE 6: Frecuentación dos equipamentos

INDICADOR 22: número de espectadores/ano que presencian o audiovisual respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: son 1.130 persoas en visita individual ás que hai que sumar outras 2.932 que acoden en grupos organizados. O total é de 4.062 persoas (o 23,6% dos visitantes que pasan polo edificio).

Valoración: **positiva.** A porcentaxe fica preto do desexable, establecida no 25% por EUROPARC se a poboación local ten moito peso na afluencia, como é o caso de Monte Aloia.

INDICADOR 23: número de visitantes da exposición permanente respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: a totalidade dos visitantes do centro percorren a exposición permanente

Valoración: **moi positiva.** Todos aqueles visitantes que pasan polo Centro de Recepción aproveitan para percorrer a exposición.

INDICADOR 24: número de usuarios anuais do Centro de Visitantes, das oficinas de información e das aulas da natureza en relación ó número de visitantes do ENP

Resultado: o Centro de Visitantes recontou o último ano (2008) un total de 17.194 visitantes. Chegou a superar os 19.000 os anos 2004 (no que anotou o récord histórico con 19.562 visitantes), 2005 e 2007. O Parque utiliza como referencia en canto á proporción de visitantes do Centro respecto ó total o 16% estimado por EUROPARC, pero admitindo que se trata dunha estimación meramente orientativa e arbitraria.

Valoración: **inexistente.** Non é posible saber con exactitude a proporción entre usuarios do Centro e os visitantes totais. A cifra que se utiliza é orientativa.

BLOQUE 7: Acceso e accesibilidade a equipamentos e servizos

INDICADOR 25: dispoñibilidade de aparcamentos para distintos tipos de vehículos (turismos, autobuses, bicicletas, automóbil de discapacitado)

Resultado: o Centro de Visitantes dispón de moi pouco espazo para aparcar vehículos. Polo contrario, as principais áreas recreativas posúen amplos espazos de aparcamento habilitados para todo tipo de vehículos (foto N°22).

Valoración: **positiva.** Monte Aloia oferta espazo para aparcar todo tipo de vehículos nos puntos máis frecuentados. Nembargante, en momentos de máxima afluencia hai certos problemas no Alto de San Xiao (área máis frecuentada do espazo protexido). O Centro de Visitantes ten pouco espazo e, tendo en conta o emprazamento, non se pode ampliar.

INDICADOR 26: porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas.

Resultado: Actualmente está adaptado o Centro de Visitantes e un miradoiro. Adaptaranse outros dous miradoiros en breve prazo.

Valoración: **positiva**. O Centro de Visitantes é accesible, que é requisito imprescindible. A adaptación de miradoiros é un punto máis a favor da xestión da accesibilidade dado que un dos principais elementos de atracción de Monte Aloia son as privilexiadas vistas.

INDICADOR 27: porcentaxe de servizos (información, interpretación, educación) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas.

Resultado: Actualmente está adaptado o Centro de Visitantes (salvo o audiovisual, véxase Indicador N°28) e un miradoiro. Adaptaranse outros dous miradoiros, e con eles os servizos asociados.

Valoración: **positiva**. O equipamento básico do Parque (Centro de Visitantes) posúe servizos accesibles para todos. Os miradoiros están sendo adaptados.

INDICADOR 28: adaptación do audiovisual para persoas con visión ou audición reducidas.

Resultado: Está adaptada a exposición interpretativa pero non o audiovisual.

Valoración: **moi negativa**. Monte Aloia debe traballar para conseguir un audiovisual accesible para todos.

BLOQUE 8: Información, tópicos e mensaxes transmitidas

INDICADOR 29: número e listado de tópicos e outras informacións que ofertan os sendeiros interpretativos; porcentaxe de sendeiros que tratan cada tópico

Resultado: ofrecen os datos básicos: mapa de localización, lonxitude, perfil e dificultade. Tamén anotacións sobre os aspectos relevantes do medio natural e da cultura.

Valoración: **positiva**. Os paneis dos sendeiros ofrecen a información básica necesaria.

INDICADOR 30: número e listado de idiomas nos que se oferta a información e sinalización dos equipamentos.

Resultado: os paneis informativos do Centro de Visitantes están en galego, pero hai a disposición dos visitantes unhas carpetas cos contidos traducidos a castelán. Os paneis informativos e interpretativos do resto do Parque están só en galego.

Valoración: **negativa**. Monte Aloia presenta o mesmo problema que o resto dos ENP de Galicia, como é utilizar exclusivamente o galego nos paneis. As queixas dos visitantes de fora de Galicia neste sentido non faltan. Aspecto positivo a resaltar: a disposición de tradución a castelán dos paneis do Centro de Visitantes.

BLOQUE 9: Participación

INDICADOR 31: existencia de voluntariado no ENP

Resultado: Non hai, pero si moito interese en implantalo. Non existe un programa de voluntariado regulado para os ENP galegos. Hai solicitudes de voluntariado por parte de asociacións pero non se poden atender porque non teñen seguros para realizar as súas actividades.

Valoración: **negativa**. Urxe implantar un sistema de voluntariado nos Parques galegos. Neste caso concreto, as perspectivas son moi boas posto que hai interese mutuo: Monte Aloia quere voluntariado e hai peticións para exercelo.

INDICADOR 32: existencia de programa de participación no ENP

Resultado: Non hai, xa que non existen no Parque propiedades particulares. Son montes de comunidades. É un parque de disfrute do que non vive a xente.

Valoración: **positiva**. Dadas as características do Parque, non é necesario un programa de participación, máis aínda tendo en conta que existe un Plan de Aproveitamento Forestal.

RELACIÓN COA ENTORNA

Relación do Parque coa poboación local:

Óptima e moi estreita. Existe moita cordialidade con toda a entorna social, resolta nunha relación de gran confianza. O parque está unido á xente e viceversa. Monte Aloia é un dos símbolos da bisbarra e particularmente da vila de Tui.

Conflitos ou problemas entre uso público e conservación:

Como o Parque non ten valores naturais sobresalientes non supón problema. Tampouco se observa unha cantidade de visitas tan grande que implique cambios na entorna. É un Parque centrado no uso público dende hai moito tempo.

CONCLUSIÓN

Visión sobre o estado do uso público por parte do Director e/ou do técnico.

Positiva. É necesario o Plan de Uso Público de cara á xestión futura. Debe pasar de ser un uso público voluntarioso a facerse máis oficial, e con este documento así sería.

Perspectivas do uso público no futuro. Posibles cambios.

Ningún en particular. Trátase de poñer sobre o papel a experiencia acumulada para traballar sobre ela e mellorar as cousas. Está prevista a ampliación do Parque ata máis alá das dúas mil hectáreas nun prazo de tempo aínda indeterminado, o que cambiaría totalmente o panorama .

6.2.3 PARQUE NATURAL DO COMPLEXO DUNAR DE CORRUBEDO E LAGOAS DE CARREGAL E VIXÁN

O Parque Natural de Corrubedo é un dos espazos protexidos máis coñecidos de Galicia. Contrariamente ó habitual nos primeiros tempos do “boom” declaratorio de ENP en España a inicios dos anos 90, Corrubedo dispuxo de PORN dende a súa declaración (1992). Esta circunstancia positiva inicial non sufriu evolución algunha no tempo transcorrido, de xeito que nestes intres o Parque segue tendo como único documento de planificación e xestión o citado PORN, sen cambio algún. Aínda que a situación que reflicte é bastante certa en liñas xerais, houbo circunstancias que evolucionaron de xeito importante nestes anos polo que ata certo punto quedou obsoleto, tamén é verdade que como consecuencia de seren tomadas algunhas das medidas que propón. A continuación reflíctense os aspectos do documento ligados directamente co uso público.

6.2.3.1 Situación de partida e contexto xeral. O Uso público nos documentos de planificación e xestión

A pesar da súa antigüidade e de ser un tanto esquemático, o PORN cumpre co seu papel de analizar a situación do espazo protexido, particularmente do seu estado de conservación e as actividades que inciden nel. O primeiro aspecto de interese directo para o uso público ven no apartado número 6 do Título I, que descubre e analiza os impactos que inciden no ámbito de planificación. O punto 6.1 recolle os impactos que nese intre sufría Corrubedo. Concretamente, o documento (que data do ano 1992, lembremos unha vez máis), advirte que o ENP estaba a ser agredido por actividades humanas diversas. Inclúe as que realiza a poboación residente, e tamén as actividades turísticas e deportivas, así como outras que se poden cualificar como “industriais” (as extraccións ilegais de area, afortunadamente erradicadas dende hai anos). A continuación, o PORN inserta un cadro esquema dos impactos humanos. Entre eles, resulta de interese o referido ó turismo, deportes e ocio. Os efectos provocados céntranse na rede de pistas e camiños, os aparcamentos, motocross e autocross (que ocasionalmente entraban na área dunar), recolección botánica, carga de visitantes e pisoteo. Nun medio areoso por definición fráxil como Corrubedo, o principal impacto resulta do pisoteo por mor do tránsito de persoas, como indica moi ben o documento.

O apartado 6.3 *“Impactos producidos no ENP polas actividades anteriormente expostas”* reflexa sinteticamente este extremo. O documento cita neste punto, entre outras cousas, o impacto sobre a vexetación, no que constata perda de cuberta vexetal por pisoteo, destrución directa, erosión, compactación do solo, e tamén extracción de áridos. Igualmente observa impactos sobre a fauna: alteración do comportamento das especies, destrución de áreas de aninamento e cría, agresión a certas especies por caza furtiva. E o mesmo acontece cos impactos específicos; así, na zona de praia e dunas cítase a acampada incontrolada, localización de edificacións en puntos de relevancia visual, localización de vertedoiros incontrolados, construción de pistas que facilitan o acceso á praia, perda de altura das dunas por pisoteo, extracción de áridos, destrución de áreas de aninamento e cría, perda de cuberta vexetal, acampada libre; e na pradeira postdunar, mentres tanto, obsérvanse problemas tales como a edificación en puntos de relevancia visual, pisoteo, compactación do solo, extracción de áridos, perda de cuberta vexetal, vertedoiros incontrolados e acampada libre.

Estas circunstancias tamén foron resaltadas pola Directora do ENP durante a entrevista realizada, na que insistiu repetidamente na elevada incidencia humana sobre o medio dunar e a necesidade de impedilo. Nesta liña insírense a instalación de pasarelas de madeira para os percorridos pola área dunar e o acceso á praia, e a definitiva prohibición de acceso á duna móbil, emblema do ENP, que estaba a sufrir un elevado impacto polo pisoteo dos visitantes. A isto engádese o impacto que se estaba a producir nas aves que escolían o cordón dunar para construír os seus niños.

Por fin, o apartado número 7 titulado “*Relación de usos e actividades segundo o nivel de compatibilidade coa protección do espazo*” ocúpase de recoller as actividades permitidas no ámbito do ENP segundo as súas características naturais e, por tanto, en función da súa maior ou menor fraxilidade:

1. **Praias e dunas**: nas praias o documento recomenda, ademais da conservación, a potenciación de actividades culturais, educativas e de recreo extensivo. As actividades recreativas recóllense como aceptables pero con fortes restricións polo seu alto impacto potencial. Nos sectores de dunas vexetadas e non vexetadas, as únicas actividades aceptadas son turísticas e educativas científicas, a primeira delas con fortes restricións. Tamén se recomenda restrinxir o acceso polas repercusións xeolóxicas e xeomorfolóxicas, e controlar o posible papel educativo. Na actualidade, o acceso á duna móbil está prohibido e no resto do cordón dunar fica limitado a pasarelas de madeira.
2. **Pradeira postdunar**: as actividades aceptadas son as mesmas que no caso anterior.
3. **Lagoas e marismas**: é aceptable baixo controis a actividade educativa e científica. É necesario que teñan ese control polo impacto posible nun ecosistema moi fráxil. Por iso, o acceso debe ser fortemente restrinxido e limitado tan só a actividades educativas e científicas.
4. **Zona perimetral**: o documento recomenda conservala polo seu papel amortecedor de impactos. Admítese a acampada como actividade compatible. A gandería é recomendable por ser actividade tradicional sen

incidencia negativa sobre a unidade. O resto de actividades son aceptables baixo control.

En resumo, voltamos ás palabras coas que abrimos este apartado para lembrar que o PORN sintetiza os impactos que experimentaba o espazo protexido, nos que a incidencia sobre o cordón dunar e sobre a flora e fauna que viven nel son o máis destacado. O documento recomenda a restrición das actividades humanas neste ámbito como algo necesario para frear o seu deterioro. Tales accións foron implantadas durante estes anos de xeito que o cordón dunar está a día de hoxe fortemente protexido: as extraccións de áridos xa non existen, o tránsito peonil só é posible a través das pasarelas de madeira colocadas ó efecto, e máis recentemente tomouse a drástica decisión de prohibir totalmente o acceso á duna móbil. En conxunto, a tipoloxía do uso público que acolle Corrubedo non variou no sustancial, a pesares dos anos transcorridos. As visitas de sol e praia durante o verán seguen tendo un peso moi grande, e tamén as visitas interesadas pola natureza (concertadas ou non). Tan só a necesaria aplicación de medidas redutoras da incidencia das visitas modificou o estado de cousas cara a unha situación bastante mellor que a experimentada anos atrás. As recomendacións do PORN cumpriron a súa misión de marcar o camiño a seguir.

6.2.3.2 Análise da oferta de uso público mediante indicadores

BLOQUE 1: Recursos humanos

INDICADOR 1: número de persoas que traballan en uso público no ENP

Resultado: O servizo está adxudicado a unha empresa, que tamén se ocupa da educación e a interpretación. O número de persoas é variable, pero traballan coa esixencia mínima de ter unha persoa en cada un dos centros de visitantes durante todo o ano. A maiores, deben contar co persoal necesario segundo as necesidades de cada momento (itinerarios). O número pode oscilar entre 5 e 6 persoas, a maiores das dúas fixas.

Valoración: **positiva.** A Directora cre que é suficiente porque atende as necesidades que xorden desde o centro de visitantes. Un detalle a ter en conta é a adaptación ás necesidades de cada momento que sinala a directora, en particular en función da demanda de rutas guiadas.

INDICADOR 2: dispoñibilidade dun técnico de uso público; número de horas anuais dedicadas ó ENP.

Resultado: Si hai. O labor principal do Técnico é a conservación, non se dedica en exclusiva a uso público. Reserva aproximadamente un 10% do seu tempo a funcións relacionadas co uso público (1 hora diaria aproximadamente).

Valoración: **intermedia.** O Parque dispón dun Técnico de uso público, pero sería desexable que se dedicase en exclusiva a esta misión. Actualmente dedica moi pouco tempo.

INDICADOR 3: nivel de formación do persoal de uso público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan.

Resultado: O Técnico é biólogo e igualmente son biólogos outros 3 membros do persoal. O membro restante é licenciado en Ciencias Ambientais.

Valoración: **positiva.** A formación do persoal de uso público é adecuada para o traballo que desempeñan

INDICADOR 4: número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público; número medio de horas anuais de formación por traballador.

Resultado: Si asisten. Son cursos de formación da administración e das universidades. Nalgún caso, os traballadores solicítanos a título persoal e outras veces é o Parque o que llos facilita. Acoden a 6 ou 7 cursos anuais de 25-30 horas cada un. O técnico, pola súa parte, acude a varios cursos de diversa temática (uns 10 cursos anuais coa duración habitual).

Valoración: **moi positiva.** O persoal de uso público acoden a numerosos cursos de formación durante todo o ano, feito que convén destacar moi positivamente. Por descontado que superan amplamente o número mínimo de horas recomendables de formación.

INDICADOR 5: porcentaxe de traballadores de uso público que forman parte da poboación local.

Resultado: Unha das condicións establecidas é que o persoal sexa das entornas do Parque (Concello de Ribeira), pero tamén debe reunir o perfil profesional necesario: experiencia e formación en coñecemento do Parque e divulgación ambiental. Así que en certos casos contrátase xente de fóra.

Valoración: **positiva.** O Parque establece a prioridade de contratación de persoal local e só en caso necesario conta con xente doutros puntos. Porén, o impacto no emprego local non é significativo (ámbito urbanizado que vive da pesca e actividades derivadas, o comercio e o turismo).

BLOQUE 2: Oferta de equipamentos e servizos

INDICADOR 6: tipoloxía de equipamentos de uso público; número de equipamentos de cada tipoloxía en relación á superficie do ENP.

Resultado: Centro de Interpretación do Ecosistema Litoral de Galicia (CIELGA) (foto N°27), Centro de Recepción e Información (foto N°26) onde están o audiovisual e as oficinas de xestión do Parque, 5 sendeiros (foto N°30), observatorio ornitolóxico.

Valoración: **positiva.** Corrubedo conta cos equipamentos mínimos necesarios coa excepción dunha aula da natureza. Porén, as numerosas actividades educativas compensan en boa medida a súa carencia. Bótase en falta un Punto de Información en funcionamento o pe da gran duna, que cubriría a demanda informativa e educativa no lugar mais estratéxico do Parque Natural. Este asunto penaliza parcialmente a boa calificación dos equipamentos.

INDICADOR 7: número de servizos que oferta o Centro de Visitantes

Resultado: conta con dispensa de información e de publicacións, e cun audiovisual sobre o espazo protexido, así como as oficinas do Parque. Nun edificio anexo (CIELGA) localízase a exposición interpretativa (fotos N°28 e N°29) que se ben ten Corrubedo como protagonista principal, pretende atinxir á totalidade do litoral galego.

Valoración: **positiva.** As instalacións contan cos servizos mínimos necesarios que deben ofertar ó visitante.

INDICADOR 8: existencia dun audiovisual xenérico sobre o ENP

Resultado: O Parque dispón dun audiovisual no Centro de Recepción.

Valoración: **positiva.** Corrubedo conta cun audiovisual xenérico como un dos servizos básicos do Centro de Recepción.

INDICADOR 9: existencia dunha exposición xenérica sobre o ENP

Resultado: hai unha exposición sobre o litoral galego na dependencia anexa chamada CIELGA na que, por suposto, Corrubedo ten un protagonismo especial.

Valoración: **moi positiva**. Corrubedo dispón dunha exposición xenérica que ademais serve como centro interpretativo para a totalidade do litoral galego.

INDICADOR 10: lonxitude (en metros) dos sendeiros interpretativos por hectárea de superficie do ENP

Resultado: Corrubedo dispón dun total de cinco sendeiros interpretativos que suman un total de 15 quilómetros. Polo tanto, a rede de sendeiros ten unha densidade lixeiramente superior ós 15 metros por hectárea (15,06).

Valoración: **moi positiva**. O Parque Natural de Corrubedo cumpre con moita claridade os mínimos desexables para este indicador.

INDICADOR 11: publicacións das que dispón o ENP. Idiomas nos que están dispoñibles.

Resultado: Guía de sendeiros, guía de aves, guía de réptiles, guía de anfibios, guía de plantas, orquídeas, pósters, trípticos sobre aspectos xerais, trípticos temáticos (Día das Aves, por exemplo), tamén hai guía xeral do Parque. Todas as guías están en castelán e galego salvo as de menos volume (trípticos), que están en galego, castelán e inglés.

Valoración: **moi positiva**. O Parque conta co elenco de publicacións necesario para informar e formar ós seus visitantes nos idiomas da gran maioría deles.

BLOQUE 3: Recursos económicos

INDICADOR 12: relación entre orzamento de uso público e superficie do ENP

Resultado: A Directora non ofertou cifras sobre orzamento de uso público.

Valoración: **inexistente**. Non é posible sacar conclusións por falta de datos.

INDICADOR 13: relación entre orzamento anual de uso público e orzamento total anual do ENP

Resultado: A Directora non ofertou cifras sobre orzamento de uso público.

Valoración: **inexistente.** Non é posible sacar conclusións por falta de datos. Porén, a Directora opina que o orzamento comezou a ser suficiente dende o momento en que se sacou a contratación a atención ó público, porque se contrata o que fai falta.

INDICADOR 14: relación entre orzamento anual de uso público e número de visitantes que recibe o ENP

Resultado: A Directora non aportou cifras sobre orzamento de uso público.

Valoración: **inexistente.** Non é posible sacar conclusións por falta de datos.

BLOQUE 4: Planificación e programación

INDICADOR 15: número e tipos de plans e/ou programas de uso público ou relativos a uso público aprobados.

Resultado: Só hai PORN, que se está a revisar. Non comezou a exposición pública.

Valoración: **moi negativa.** O PORN xa ten varios anos de antigüidade, polo que o proceso de revisión do mesmo estase a demorar máis tempo do recomendable. De tódolos xeitos, parece que o novo documento vaise adaptar ás novas circunstancias. A Directora informa que o novo PORN sufrirá notables cambios respecto ó anterior. En primeiro lugar porque debe adaptarse ás normativas ambientais aprobadas nos últimos anos (sobre todo Directiva Hábitats), xa que obriga a conservar hábitats e especies. Deste xeito será máis restritivo, ordenará o uso público en función das necesidades de conservación, feito que corrobora totalmente o Técnico de uso público. A tal fin, cita como exemplo a instalación de niños de aves en perigo de extinción en áreas de uso público, ás que de inmediato se prohíbe o acceso e se sinaliza tal eventualidade. Con todo, a situación seguirá sendo manifestamente mellorable posto que Corrubedo seguirá sen dispoñer dun PRUX despois do tempo que pasou dende a súa declaración.

INDICADOR 16: número e tipos de programas/ano destinados especificamente á poboación local.

Resultado: Hai un actualmente sobre a protección da Píllara das Dunas para concienciar á poboación local. Fíxose mediante unha exposición polos colexios. No verán, os nenos (todos do Concello de Ribeira) fan seguimento da posta de ovos co persoal do Parque e axudan a pechar as zonas de niños e a colocar os carteis necesarios, ó mesmo tempo que divulgan os feitos entre os usuarios da praia. A realización de actividades e campañas ó

Fotografías N°26 e N°27

As funcións de proporcionar información, dar a benvida ós visitantes, acoller as oficinas de xestión do Espazo Natural e contar coa exposición interpretativa están repartidas no Parque Natural de Corrubedo entre dúas instalacións adxacentes. Na imaxe superior, o Centro de Visitantes, que acolle as funcións informativas e administrativas. Na imaxe inferior, o CIELGA (Centro de Interpretación do Ecosistema Litoral de Galicia) encárgase das funcións interpretativas cunha exposición sobre o medio mariño galego especialmente centrada en Corrubedo. O principal defecto destas instalacións é a súa excéntrica situación, xa que non están en entradas do Espazo Protexido e só se chega a eles coñecendo previamente a súa localización.

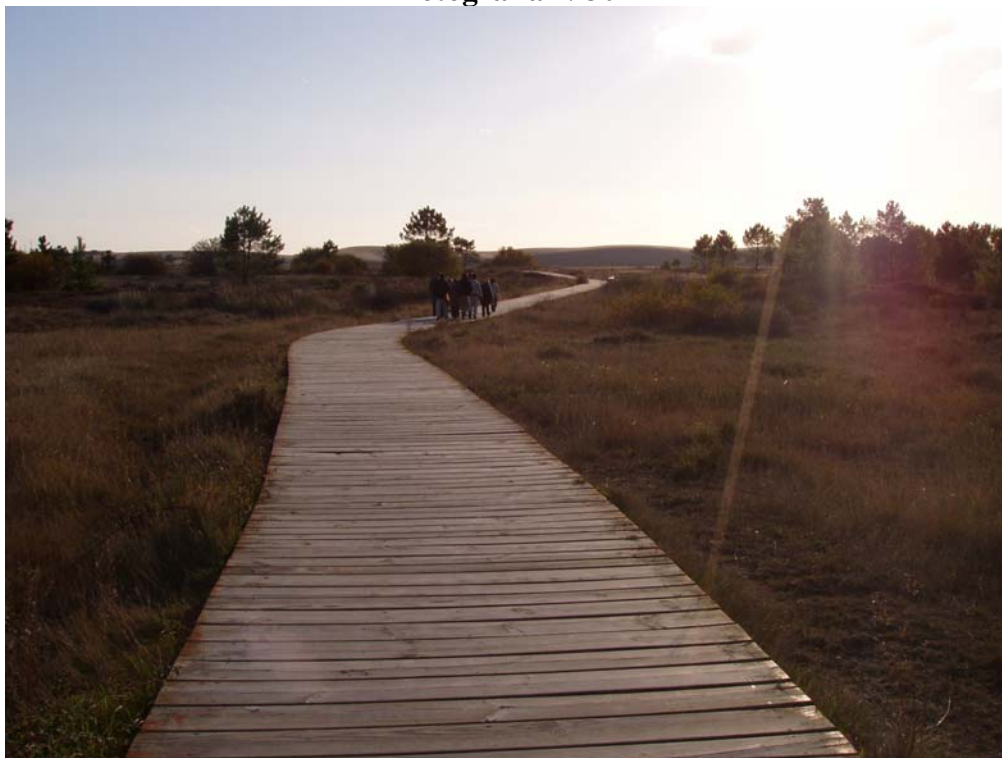
Fotografías N°28 e N°29

Dous aspectos da exposición interpretativa do CIELGA, que combina acertadamente información propiamente natural coa incidencia do ser humano no medio e as interaccións existentes ó longo dos tempos entre a sociedade galega e o mar.

Fotografía N°30

Boa parte das rutas que transcorren polo Parque Natural deben realizarse a través de pasarelas de madeira instaladas coa finalidade de evitar o impacto do paso de xentes polos espazos areosos, enormemente sensibles. Na imaxe aparece a pasarela que conduce ó pe da Duna Móbil, accesible a tódolos públicos (incluídos minusválidos).

Fotografía N°31

Os paneis informativos das rutas carecen de referencias sobre distancia e tempo estimado dos percorridos. Independentemente da pouca extensión do Parque e a reducida dificultade dos trazados, esta información sería útil para visitantes menos preparados ou que pola razón que sexa teñen o tempo de visita limitado. Polo demais, a información que proporcionan é correcta.

longo do ano forma parte do prego de condicións de contratación da empresa encargada do uso público.

Valoración: **positiva.** Cando menos o Parque Natural conta con programas de concienciación ambiental centrados na poboación escolar onde se lles fai participar de maneira directa. Sería desexable que programas similares a este fosen aplicados a poboación adulta tamén. Da importancia que outorgan os xestores á concienciación da poboación local da boa mostra de que as actividades desta índole sexan impostas á contrata de uso público e non simplemente recomendadas.

INDICADOR 17: existencia dun programa pedagóxico para as actividades de educación e interpretación ambiental.

Resultado: Non hai ningún, pero si hai cursos de formación de profesorado coa Consellería de Educación para divulgar entre eles os valores do Parque e preparalos para a posterior visita ó ENP cos nenos. O persoal do Parque vai ó colexio para deixar clara a importancia educativa da visita e da conservación, dito con outras palabras, que non é unha simple visita “*para ver paxaros*” (sic). Só se fai educación informal, non formal. As actividades van dirixidas a todo tipo de colectivos sen excepción (familias, grupos de amas de casa, fotógrafos, etc), se ben predominan colexios. Os guías deben adaptarse ás características dos grupos.

Valoración: **intermedia.** A conclusión que se pode sacar das palabras da Directora do Parque de Corrubedo é que ningunha actividade educativa conta cun programa definido, o que deixa nas mans da profesionalidade dos monitores o proveito das visitas. Resulta loable o seu traballo de preparación previa das visitas escolares, e que as actividades educativas e interpretativas non se restrinxan á poboación escolar e pretendan atender a todo tipo de visitantes, feitos que restan impacto negativo a este indicador.

BLOQUE 5: Identidade visual e comunicación coa entorna

INDICADOR 18: existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o ENP e a súa entorna.

Resultado: Existe unha páxina web, a través da Consellería de Medio Rural, onde se divulgan actividades, que tamén se divulgan no Centro de Visitantes. Tamén hai un sistema de información por Bluetooth que informa dos valores do Parque e as normas de comportamento, así como a recomendación de que comece a visita polas instalacións

(Centro de Visitantes) para que reciba información detallada. A destacar que este último servizo está dispoñible en galego, castelán e inglés.

Valoración: **positiva**. Aspecto a resaltar é o emprego de gran diversidade de medios para facer chegar a información ós interesados (Centro de Visitantes, Internet, Bluetooth). A información subministrada tan só comprende as actividades do Parque sen prestar atención ningunha á entorna, algo que debería corrixirse.

INDICADOR 19: **dispoñibilidade dunha identidade visual propia**

Resultado: Hai un logotipo, unha estrela de mar. Está asociado á Consellería de Medio Ambiente.

Valoración: **positiva**. Corrubedo dispón dun logotipo identificativo de seu, ademais da imaxe corporativa que está a implantarse na totalidade da Rede Galega de ENP.

INDICADOR 20: **existencia de mecanismos de comunicación estables entre o ENP e as entidades, organismos e institucións vinculadas á xestión dos ENP; tipoloxía destes mecanismos.**

Resultado: A través da Xunta Consultiva (Concello, asociacións de propietarios, grupos ecoloxistas) e a través de calquera actividade: coa Concellería de Educación de Ribeira por exemplo.

Valoración: **positiva**. Existe un mecanismo estable de comunicación, complementado por contactos establecidos cando se levan a cabo actividades que interesan a tales entidades e/ou persoas.

INDICADOR 21: **disposición no ENP dun plan de xestión ambiental; existencia de mensaxes que expliquen ós visitantes as actuacións do plan de xestión ambiental nos equipamentos**

Resultado: Non hai. Cúmprense as normativas na materia.

Valoración: **moi negativa**. Corrubedo non dispón dun plan de xestión ambiental, nin semella que comunique accións de uso sustentable das instalacións tendo en conta que a Directora non as mencionou.

BLOQUE 6: Frecuentación dos equipamentos

INDICADOR 22: número de espectadores/ano que presencian o audiovisual respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: non se puido acceder ó dato.

Valoración: **inexistente**. Non se dispón de información.

INDICADOR 23: número de visitantes da exposición permanente respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: non se puido acceder ó dato.

Valoración: **inexistente**. Non se dispón de información.

INDICADOR 24: número de usuarios anuais do Centro de Visitantes, das oficinas de información e das aulas da natureza en relación ó número de visitantes do ENP

Resultado: non se puido acceder ós datos.

Valoración: **inexistente**. Non se dispón de información.

BLOQUE 7: Acceso e accesibilidade ós equipamentos e servizos

INDICADOR 25: dispoñibilidade de aparcamentos nos equipamentos para diferentes tipos de vehículos (turismos, autobuses, bicicletas, automóbil de discapacitado)

Resultado: o Centro de Visitantes dispón de prazas habilitadas para turismos, autobuses, bicicletas e discapacitados. O resto de aparcamentos do ENP non teñen prazas habilitadas para ningún vehículo concreto (excepto o parking do Vilar onde hai praza de discapacitado), de xeito que serven para todos sen unha orde determinada.

Valoración: **positiva**. O principal equipamento conta con prazas para todo tipo de vehículos. No resto de aparcamentos hai prazas suficientes aínda sen estar habilitadas *ex profeso* para ningún tipo en particular.

INDICADOR 26: porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas

Resultado: Ramplas de acceso ó Centro de Información e Interpretación con váteres adaptados, prazas de aparcamento para minusválidos. As pasarelas dispoñen tamén de

ramplas de acceso de maneira que a que conduce á duna móbil é accesible. Esta ruta (foto N°30) é totalmente accesible a todo tipo de visitantes.

Valoración: **positiva**. As principais instalacións son accesibles, así como a pasarela que comunica co principal elemento natural do Parque.

INDICADOR 27: porcentaxe de servizos (información, interpretación e educación ambiental) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas

Resultado: Non hai servizos adaptados.

Valoración: **moi negativa**. Aspecto no que Corrubedo debe traballar canto antes para corrixilo.

INDICADOR 28: adaptación do audiovisual para persoas con visión ou audición reducidas

Resultado: tampouco está adaptado

Valoración: **moi negativa**. Outro elemento que o Parque debe corrixir o antes posible.

BLOQUE 8: Información, tópicos e mensaxes transmitidas

INDICADOR 29: número e listado de tópicos e outras informacións que ofertan os sendeiros interpretativos; porcentaxe de sendeiros que tratan cada tópico

Resultado: os paneis dos sendeiros contan con mapa de localización, explicacións sobre os elementos do medio, e información sobre normas a seguir durante o traxecto. Non hai alusións a distancia, tempo estimado do percorrido ou dificultade do mesmo (foto N°31).

Valoración: **negativa**. Aínda tratándose de sendas non moi longas e doadas de percorrer, non estaría de máis que figurase información sobre distancias e tempos, sobre todo tendo en conta xentes con mobilidade difícil como anciáns ou diminuídos físicos.

INDICADOR 30: número e listado de idiomas nos que se oferta a información e sinalización dos equipamentos

Resultado: Os paneis interpretativos están só en galego excepto algúns referidos a normas de conservación instalados recentemente que están en galego e castelán.

Valoración: **negativa**. Os paneis deberían ser bilingües tendo en conta a procedencia de boa parte dos visitantes. O Parque está comezando a traballar nesta dirección.

BLOQUE 9: Participación

INDICADOR 31: existencia de voluntariado no ENP.

Resultado: Non hai permanentemente, pero si iniciativas de cando en vez coa poboación local como voluntariado de información na praia.

Valoración: **moi positiva.** Na Rede Galega de ENP non existe un voluntariado regrado, tan só iniciativas particulares impulsadas por algún dos espazos e de xeito limitado. Corrubedo é un destes casos, centrado en información ambiental ós visitantes. Por exemplo, campañas a propósito da presenza de algas na praia porque moita xente se queixa de que non se retiran. O Parque informa que as algas non son lixo, e que cumpren unha importante función para o medio ambiente. Recálcase o feito de que Corrubedo ten unha praia natural, sen intervención humana de ningunha clase.

INDICADOR 32: existencia de programa de participación no ENP

Resultado: non hai

Valoración: **moi negativa.** A relación coa poboación local debería ser máis fluída, e contar cun programa de participación facilitaría as cousas.

RELACIÓN COA ENTORNA

Relación do Parque coa poboación local:

En palabras da Directora, Corrubedo é o Parque máis habitado no seu perímetro, de xeito que se traballa moito con ela. Os usos agrícolas e gandeiros, e o uso público en fincas privadas non se limitan, só hai límites en terreos de dominio público. Mesmo a poboación local está agradecida co ENP porque antes os visitantes colábanse nas fincas privadas e provocaban danos que agora se evitaron coa regulación das entradas. A relación por tanto é moi boa en xeral.

O Técnico, sen chegar a ser pesimista, non ten unha visión excesivamente positiva. Indica que as relacións comezaron sendo bastante malas, con numerosos conflitos de intereses e de puntos de vista (manipulacións demagóxicas e mala comunicación da administración mediante), e que co tempo foron mellorando pero sen chegar a un nivel nin moito menos óptimo. Actualmente está nunha posición estable.

Conflitos ou problemas entre uso público e conservación:

Segundo a Directora, existían impactos sobre o cordón dunar e as especies residentes. Por mor disto, esas zonas están totalmente prohibidas ó uso público salvo camiños e pasarelas habilitados. Os visitantes enténdeno ben por norma xeral se están ben informados posto que non teñen ánimo de facer dano, salvo puntuais excepcións.

O Técnico, fondamente concienciado de que a relación harmónica entre uso público e conservación en Corrubedo é decisiva para a súa supervivencia, fai fincapé na conservación de hábitats directamente ligada á conservación de especies como un feito moi importante no Parque, incluídos corredores biolóxicos (cursos fluviais). Mesmo reconece que hai que respectar certas capacidades de carga, que estima en 2000-3000 persoas diarias en todo o Parque a través de estudos feitos por él mesmo, pero que lamentablemente non están aínda homologados. A carencia dun PORN novo e do PRUX é un problema enquistado que non axuda a xestionar adecuadamente este espiñoso asunto, de xeito que o Técnico aplica a súa propia experiencia e toma nota de experiencias doutros ENP a falta de documentos de referencia propios.

CONCLUSIÓN

Visión sobre o estado do uso público por parte do Director e/ou do técnico.

A Directora está moi satisfeita coa situación actual, e máis comparando cos grandes problemas que teñen sufrido para ordenar o uso público da duna. Agora, co peche do acceso e coa información ós visitantes, a situación é moi positiva e apenas existen problemas; os comportamentos da xente son moi bos en xeral. A Directora laiase dos graves impactos que sofren os cordóns dunares no resto de Galicia por falta de medios para protexelos.

O Técnico sinala que a situación é aceptable pero con moitos aspectos a mellorar. A relación entre uso público e conservación debe traballarse a fondo, con maior investigación. A falta de fondos dificulta as cousas.

Perspectivas do uso público no futuro. Posibles cambios.

No que respecta ós enfoques do uso público no futuro inmediato, a Directora afirma que segundo as prerrogativas do novo PORN farase o Plan de Uso Público, pero o que está claro é que as liñas xerais que agora se aplican seguirán en marcha.

O Técnico lembra que existe unha experiencia previa que serve de base para traballar. As posibles restricións que se teñan que aplicar deben ser explicadas polos xestores con vistas a seren comprendidas polo público (acceso ós cordóns dunares e á parte superior da praia).

6.2.4 PARQUE NATURAL BAIXA LIMIA-SERRA DO XURÉS

O Parque Natural do Xurés é o espazo protexido de Galicia que conta cunha planificación e xestión máis elaborada e traballada. Concretamente, é o único espazo da Rede Galega que conta cos documentos oficiais de planificación e xestión do uso público contemplados por lei (PORN, PRUX, Plan de Uso Público), e con plans e documentos adicionais encamiñados a mellorar a calidade dos equipamentos e servizos para os visitantes (Q de Calidade Turística, Carta Europea de Turismo Sustentable).

En consecuencia, estamos ante un espazo protexido co uso público mellor planificado e co nivel de esixencia de calidade máis elevado de toda a Rede. A preocupación dos xestores por acadar un nivel de excelencia na xestión do Parque está sobradamente demostrada; a aprobación e posta en marcha de toda a serie de documentos e plans antes sinalados deixa fiel testemuña deste feito. A realidade, en contrapartida, non é tan brillante como cabería supoñer. O uso público do Xurés presenta luces e sombras que o estudo empírico foi deixando en evidencia, de importancia variable e de consecuencias sobre o Parque igualmente dispares, pero que amosan que o camiño por percorrer aínda é longo. As bases técnicas e normativas son firmes; a posta en práctica, aínda mellorable.

6.2.4.1 Situación de partida e contexto xeral. O Uso público nos documentos de planificación e xestión

O Parque Natural do Xurés, seguindo a secuencia lóxica de aprobación dos documentos de planificación e xestión, dispuxo en primeiro lugar dun PORN e derivado do mesmo, un tempo despois aprobou o correspondente PRUX. Como consecuencia do tempo pasado e as circunstancias cambiantes do Parque (inclusión da totalidade do espazo contiguo protexido por Natura 2000 no Parque Natural) o PORN ven de ser modificado, de xeito que o Xurés conta desde 2009 cun novo Plan de Ordenación, o

segundo que aproba na súa historia. Polo tanto, na análise que a continuación se aborda non se incluírá o estudo do PORN orixinal e, pola contra, serán tomadas en consideración as notas sobre uso público incluídas no actual PORN. O outro documento de referencia será o Plan de Uso Público, que culmina o proceso de planificación e concreta o deseño do uso público no Xurés tomando como base os documentos de superior xerarquía. Do aínda vixente PRUX (que recolle consideracións do anterior PORN, non se esqueza), non tomaremos referencias posto que non inclúe ningún aspecto relevante que non fiquen recollidos polo actual PORN e polo Plan de Uso Público. Bastará pois con revisar estes dous documentos. Ás consideracións destes dous documentos uniranse os procedementos que establece a Q de Calidade Turística, en concreto os referidos a “*Avaliación e Seguimento do Uso Público*” (Procedemento Nº13) e o centrado na “*Educación Ambiental e Interpretación do Patrimonio*” (Procedemento Nº8), que marcan as estratexias a seguir en materia de uso público para acadar un alto nivel de calidade en conxunto cos Plans vixentes.

O PORN do Xurés non entra a sintetizar as características do uso público que se desenvolve no seu ámbito. Non acontece o mesmo cos PORN dos outros Parques galegos, e isto pode ser debido a que o Xurés dispón de documentos que abordan de forma máis concreta este tema (Plan de Uso Público). En consecuencia, o plan de ordenación non inclúe detalles demasiado concretos do uso público, así que a efectos da análise do mesmo interesará o establecemento da zonificación, que indirectamente nos sinala o tipo de uso que cada sector do Parque Natural pode soportar. Deste tema ocúpense dous apartados do documento. O que responde ó nome de “*Zonificación do Parque*” (art. 11 e ss) delimita os lugares concretos do Parque que inclúe cada zona e a proporción da superficie que ocupa cada unha delas. Máis adiante, o punto denominado “*Normativa Zonal*” (art. 33 e ss), máis analítico, aclara que o criterio básico de zonificación son as características do territorio tanto desde o punto de vista ecolóxico como en canto ós usos que lle dan os seus habitantes. Para as catro zonas establecidas propónse un réxime de ordenación e xestión específico que responda ás súas diferentes necesidades de conservación e diferentes graos de aproveitamento. O reparto zonal queda como segue:

1. **Zona de Interese Prioritario para a Conservación.** Corresponden coas Zonas de Reserva Integral e Protección Especial do anterior PORN e do PRUX aínda

vixente. O documento indica que se trata de territorios cun valor de conservación moi alto, constituídos por unha porción moi significativa de hábitats prioritarios e de interese comunitario, así como núcleos poboacionais e hábitats de especies de interese fixados polas normativas vixentes. A conservación e configuración destas zonas recoñécese ligada ó mantemento de modelos tradicionais de aproveitamento compatibles coa pervivencia dos compoñentes, estrutura e funcionamento dos ecosistemas. Abrangue o 30,4% do territorio do ámbito planificado e nela distingue dúas subzonas: a primeira inclúe a alta Serra do Xurés, o Barranco de Cruz do Touro e o Barranco de Olelas; a segunda recolle unha franxa de protección nas ladeiras da Serra do Xurés, a Serra de Santa Eufemia, zonas altas da Serra do Quinxo e de Queguas, e certos enclaves de hábitats prioritarios dos Concellos de Bande e Calvos de Randín que antes non estaban no ENP pero que entrarán coa inclusión dos terreos adxacentes de Natura 2000. Son estes os encraves mellor conservados do Parque, e como se pode apreciar comprenden os espazos máis elevados das serras e algúns barrancos, é dicir, os puntos máis inaccesibles. Non é un feito estraño, todo o contrario: canto máis inaccesible é un lugar, menor é a incidencia humana sobre el e mellor conservado está.

2. **Zona de Uso Restringido**, que equivale á Zona de Rexeneración Forestal do PORN antigo máis outros terreos de nova incorporación que suman o 33,4% do ENP. Considéranse territorios con valor alto de conservación, con porcións significativas de hábitats de interese con elevada naturalidade e diversidade e que teñen máis representación de hábitats de interese fronte ós prioritarios ou ben áreas prioritarias de especies de interese. Diferéncianse porque estas unidades están integradas nun territorio de importante nivel de humanización. Deben prohibirse ou restrinxirse usos distintos dos actuais derivados da agricultura e o aproveitamento forestal e que non sexan compatibles cos obxectivos de conservación.
3. **Zona de Uso Moderado**. Abrangue o 33,5% do ENP e inclúe a Zona de Cultivos do anterior PORN, xunto a outros terreos da área de ampliación. Considéranse territorios de valor de conservación medio, constituídos por áreas en mosaico nas que predominan medios antrópicos e seminaturais, entre os cales

se atopan habitats de interese ligados ó mantemento de sistemas de aproveitamento tradicionais. Poden albergar pequenas áreas de habitats prioritarios e de áreas prioritarias de conservación de especies catalogadas. Están ligadas tamén á presenza de núcleos rurais de carácter tradicional, que ó longo da historia vertebraron a configuración da paisaxe e a biodiversidade. Nesta zona regúlanse actividades non tradicionais que poidan conlevar unha diminución do estado de conservación dos habitats e poboacións de especies. Actúa, ó mesmo tempo, como zona de amortecemento de impactos entre as zonas de uso xeral e as de maior valor.

4. **Zona de Uso Xeral** suma tan só o 2,7% do Parque e inclúe as masas de auga artificiais, zonas de servizos e núcleos rurais e urbanos do PORN antigo ademais de terreos de nova incorporación. Son territorios de valor ambiental medio ou baixo con predominio de ambientes seminaturais e sinantrópicos desvinculados dos sistemas de explotación tradicionais, así como áreas de importante nivel de urbanización e grandes áreas destinadas a uso público. A xestión debe orientarse a evitar a fragmentación e illamento das zonas de maior valor. Inclúe os terreos considerados na normativa urbanística como solo de núcleo rural e solo urbano consolidado. Debe ser capaz de absorber a maior parte das actividades recreativas para reducir a presión sobre as áreas con elementos máis fráxiles.

As conclusións que se poden sacar da zonificación do Parque Natural do Xurés son ben claras. Estamos nun ámbito rural de montaña media, con poboación rural que dende hai moito tempo ocupa e utiliza os recursos que o medio lle proporciona. Neste contexto, os espazos mellor conservados fican nos puntos máis inaccesibles (as altas serras, os barrancos moi encaixados). O resto do espazo está conformado por espazos máis ou menos transformados pola acción humana nos que o uso público parece estar tolerado sempre e cando non poña en perigo os valores naturais esenciais e a súa eventual recuperación. Nembargante, con moi bo criterio, a zonificación persegue evitar impactos innecesarios nos puntos máis valiosos e pretende concentrar o uso público máis intensivo nas zonas máis transformadas (Zona de Uso Xeral), e que a Zona de Uso Moderado filtre e amorteza os impactos sobre os sectores máis fráxiles. Con estas consideracións, as coordenadas territoriais nas que debe discorrer o uso público quedan fixadas con claridade.

Máis concreto, evidentemente, resulta o Plan de Uso Público. O documento establece con claridade o seu estado dentro do Parque Natural e realiza un diagnóstico do mesmo que nos exhibe un retrato fiel e nítido do tema. Esta información proporciona unha toma de contacto de enorme utilidade para investigar o uso público do Xurés con coñecemento de causa, e tamén para contrastar os resultados da propia investigación.

O primeiro apartado a destacar é o “*Diagnóstico*”. Comprende os seguintes apartados:

-Visitantes: o Plan de Uso Público divide as tipoloxías de visitantes en dous grupos. Por unha banda, turistas e visitantes que acoden sobre todo con finalidade recreativa, e por outra banda a poboación local con fins recreativos e profesionais. O documento afirma que os visitantes se poden caracterizar segundo certos criterios, entre os que sinalan o obxecto da actividade, a actitude ante o uso da natureza, os requirimentos de comodidades e a función atribuída ó espazo natural. Porén, non entra en detalles sobre se os visitantes do Xurés se clasifican de xeito efectivo en cada categoría.

En canto ás actividades recreativas, sinálase que entre os residentes predominan caza e pesca, romarías, comidas campestres e baño. Respecto ós visitantes, afírmase que as fontes de información sobre o seu fluxo, distribución e actividades proceden de informes de control da administración do Parque nos puntos de información e na sede central. Tamén se di que, en vista das potencialidades de uso público, o Parque non desenvolveu plenamente as súas posibilidades neste campo, de xeito que a capacidade de acollida está aberta a novas actividades coas que se podería reducir a presión en áreas saturadas e diversificando o uso do ENP. Isto supón un reto de considerables proporcións. Pode ser asumible tendo en conta a notable extensión do Parque, pero necesita un importante traballo de toma de conciencia e organización para evitar problemas de frecuentación, e a implantación definitiva de equipamentos e servizos de calidade. A posta en marcha da Q de calidade e da Carta Europea sinalan nesta dirección.

-Capacidade de acollida: o documento indica que a repercusión do uso público sobre o medio natural depende de varios factores moi obvios, entre os que destaca a duración da visita, a época do ano, a tipoloxía e comportamento do

visitante, o ambiente e as medidas de xestión e restauración aplicadas. Recoñece tamén que o medio pode tolerar certo impacto ata un punto en que sexa capaz de rexenerarse. O plan resalta a presión dos visitantes portugueses que pasan un día de campo no Parque causando concentración de lixo e de automóbiles que desbordan as áreas de aparcamento, de xeito que supoñen unha ameaza. Esta circunstancia quedou plenamente comprobada no transcurso do traballo de campo.

O Plan de Uso Público destaca os seguintes impactos derivados das actividades mais demandadas:

- Sendeirismo: sinálase a erosión, a compactación e a perda de solo por pisoteo, e tamén a creación de novos sendeiros e ancheamento dos existentes; a dificultade de rexeneración das plantas e a introdución de especies xeralistas, así como a recolección incontrolada; e as molestias á fauna. En canto a medidas preventivas, certas rutas precisan autorización, polo que están baixo control. Ó mesmo tempo procúrase deseñar sendeiros adaptados a todo tipo de visitantes para distribuír a capacidade de acollida; tamén se informa ós visitantes das normas a seguir para espertar neles un respecto polo entorno.
- Actividades de espaxemento: sinálase como impactos a proliferación de lixo e verquidos, o aumento do risco de incendios, e a diminución da diversidade de especies e cambios nas comunidades existentes. Como medidas preventivas insístese na comunicación das normas de comportamento a seguir, os labores de limpeza das brigadas do Parque en complemento coa recollida municipal, e a prohibición de facer lume nas épocas de máximo risco mesmo en áreas habilitadas.
- Actividades deportivas de risco: os impactos detectados son a perturbación da fauna nos seus refuxios de cría, alimentación e descanso, a erosión e degradación de ecosistemas, e a introdución de especies xeneralistas. Como prevención, indícase que o PRUX regula estas actividades para que sexan ordenadas de maneira que as prohibe na Zona de Reserva Integral. A dirección do Parque ten que autorizar, porén, estas actividades previo estudo da información remitida por quen a vai realizar. Prohíbese en todo caso as actividades con vehículos a motor; e recóllese a posibilidade de outorgar

concesións a empresas dedicadas a turismo activo para desenvolver estas actividades (os xestores do Parque están sumamente interesados en potenciar este aspecto).

- Actividades deportivas acuáticas: os impactos recollidos son a perturbación da fauna, a erosión e degradación de ecosistemas fluviais, e a introdución de especies xeneralistas. Como medidas preventivas, prohíbese o uso de embarcacións a motor e só se autoriza a navegación nos encoros de Lindoso e Salas que, de todas formas, pode ser restrinxida en certos momentos a petición da administración do Parque; e o baño está limitado a aqueles espazos habilitados para tal efecto salvo que por motivos de conservación a administración do Parque teña que restrinxir a actividade nalgúns momentos.
- Tránsito de vehículos a motor: os impactos son a destrución de cuberta vexetal, a compactación e alteración do solo, a contaminación acústica, os atropelos á fauna e o risco de incendios. O Parque prohíbe o tránsito nas Zonas de Reserva Integral, e permíteo baixo autorización previa na de Protección Especial. No resto das vías o tránsito é libre; en tempo de máximo risco de incendios a circulación por pistas e terreos forestais queda prohibido.

A continuación, o Plan de Uso Público redondea o estudo das actividades de uso público existentes cunha análise DAFO que serve de síntese explicativa e diagnóstico do estado da cuestión:

- Debilidades: falta de conciencia e respecto dos visitantes en canto á recollida de lixo (constatado empiricamente); necesario traballar educación ambiental. Escasa coordinación na xestión con outras administracións públicas como acontece na beira das estradas. Falta de publicacións específicas sobre os valores do Parque (este último aspecto é contraditorio cunha das fortalezas recollidas: a variedade de publicacións).
- Ameazas: localización nun lugar de alto risco de incendios. Graves perdas de fauna por furtivismo. Producción de lixo. Grandes aglomeracións puntuais de automóbiles de visitantes non atraídos polo Parque (Río Caldo). Concentración de vehículos en Portela de Home ó estar prohibido aparcar no lado portugués. Xestionar o espazo non por principios localistas e minoritarios que antepoñen o

ben particular ó xeral. Varias destas ameazas foron comprobadas empíricamente no transcurso do traballo de campo (aglomeracións de vehículos e incendios).

- Fortalezas: o tamaño do Parque. Os valores do espazo. Un uso público coordinado e que ten a conservación como prioridade (a esmerada planificación así o demostra). Gran diversidade de actividades ofertadas e de servizos ó visitante. Variedade de publicacións sobre o espazo (nótese a contradición coa sinalada debilidade da falta de publicacións). Interese alto dos centros educativos da entorna para desenvolver actividades, igual que outros colectivos. Existencia do Parque Transfronteirizo co Gerês co que se fan actividades conxuntas, algo singular na Península Ibérica.
- Oportunidades: fomento do aproveitamento da enerxía solar. Promoción de iniciativas de xestión mixta con entidades privadas para empresas de lecer e tempo libre relacionadas coa Carta Europea de Turismo Sustentable. Propostas privadas para xestionar certos equipamentos e servizos do Parque. A afluencia de visitantes consolida unha rede empresarial local relacionada coa hostalería e aloxamento. Os programas de mellora de especies e traballos de recuperación de cotos axudan a desempeñar mellor a xestión destas actividades. Os xestores fan un especial fincape no incremento da actividade empresarial ligada ás actividades turísticas como a principal das oportunidades do Parque no futuro.

Os puntos febles do Parque son ben claros: a elevada afluencia de visitantes pouco concienciados en certos puntos concretos, e o elevado risco de incendios. O traballo de campo deu oportunidade de constatar de primeira man estes feitos e os negativos impactos que conlevan. Os xestores deben tomar medidas urxentes para evitar consecuencias indesexables que xa se están a producir e poñen en perigo os valores do Parque. Unha vez máis, lembramos o estímulo de iniciativas empresariais de tempo libre como unha das principais materias pendentes do espazo protexido.

Tocante ós puntos fortes, está claro que o uso público asentado nunha elaborada planificación e o traballo conxunto co Parque Nacional da Peneda-Gerês marcan a diferenza con respecto ós ENP da Rede Galega. Constitúen bases moi sólidas sobre as que edificar un Parque que proporcione unha oportunidade turística, recreativa e didáctica de primeira calidade que sexa referencia en todo o NW peninsular.

O seguinte punto do documento denomínase “*Ordenación do Uso Público*”. Moi oportunamente, recolle os factores que afectan ó desenvolvemento do uso público, da seguinte maneira:

- Factores propios: elevado número de sendeiros, patrimonio histórico e cultural relevante, diversidade biolóxica, riqueza paisaxística, vías de comunicación importantes próximas, extensión do Parque. Todos eles foron sinalados nos parágrafos de presentación do Parque que inserimos no inicio do Capítulo IV.
- Factores limitantes: falta de persoal con contrato permanente para atender ó público (a demanda en tempo de máxima afluencia está cuberta, con todo), falta de coordinación con outras administracións, influencia de intereses localistas e minoritarios, escasa conciencia ambiental do público en xeral, dificultade de control polo tamaño do Parque, incendios.

Logo de identificar os factores que inciden no Uso Público, o documento establece as claves que marcarán a súa xestión:

- a) Promoción da oferta de Uso Público e educativa existente no Parque desde os puntos de información localizados nos núcleos urbanos distribuídos periféricamente ó ENP. A finalidade é atraer turistas que se acheguen por esas localidades. Os puntos de información destes lugares disporán de material divulgativo do Parque que explica as actividades que se poden realizar e as entidades privadas relacionadas con él (hoteis, empresas de tempo libre, balnearios...). A idea é excelente pois inclúe o Parque no conxunto de atractivos turísticos da comarca promovidos polos establecementos hoteleiros, e por outra banda o propio Parque mantén o control sobre a información que proporcionan sobre el os axentes privados.
- b) Potenciación do Uso Público nas áreas de actividade cinexética e piscícola. O Parque elaborou material informativo sobre os TECOR existentes no seu territorio e distribuíuno nos puntos de información para promover estas actividades. A caza e a pesca poden ser un elemento dinamizador de moita importancia, de forma similar ó que pasa noutros puntos de España onde os cotos de caza xeran grande actividade económica.

- c) Aumento da promoción do Parque. A este fin, existe colaboración con medios de comunicación que acoden ó Parque a realizar programas e reportaxes. Outra volta, control do Parque sobre a súa propia imaxe e difusión, e chegada a maior número de potenciais visitantes tomando como plataforma os medios de comunicación de masas.
- d) Fomento dunha imaxe corporativa da Rede de Parques Naturais de Galicia. A Xunta está levando a cabo a homoxeneización de criterios en canto a sinalización e á marca de Parques de Galicia.
- e) Implantación dun sistema de calidade e certificación na Rede de Parques Naturais de Galicia. O Xurés dispón da Q de calidade turística, que se centra tanto nos equipamentos como nos procesos de prestación do servizo.
- f) Incremento da sinalización do Parque e potenciación dos diversos portais de acceso. O documento sinala que, posto que a metade dos visitantes proceden de Portugal, os pórticos de entrada máis transitados son Portela de Home e A Madalena. Porén, quérese mellorar tamén a sinalización nas entradas interiores para que os visitantes galegos se orienten sen problemas.
- g) Consolidación das rutas de sendeirismo como vocación máis importante do Parque para o uso público mantendo unha ampla rede de sendeiros. O sendeirismo é unha das actividades predilectas dos visitantes que hai que coidar ofertando boas dotacións. Preténdese reducir presión nas rutas máis sobrecargadas. As condicións son favorables porque a rede de sendeiros é ampla e as condicións ambientais son boas.
- h) Consolidación de distintas áreas de uso público do Parque segundo a tipoloxía de visitante e a intensidade de uso público na área. O documento diferencia entre: un área perimetral, centrada nos núcleos urbanos, que ficaría destinada ó uso público máis recreativo e intensivo; e un área interior na que predominaría o sendeirismo e a observación da paisaxe (actividades máis brandas). Deste xeito asegurárase a protección dos sectores máis fráxiles. Trátase por tanto de aplicar unha das medidas disuasorias máis utilizadas e doadas de implementar nos ENP.
- i) Explotación das posibilidades comerciais da zona. Preténdese crear unha infraestrutura empresarial relacionada co Parque que contribúa á valoración do mesmo polos seus habitantes dada a creación de riqueza e postos de traballo. En repetidas ocasións sinalan os xestores do Parque a falta dun tecido empresarial nativo que aproveite a existencia do mesmo nos ámbitos turístico e naturalista.

Como consecuencia desta serie de factores e liñas de acción, o Plan elabora unhas directrices a seguir nos diversos ámbitos que atinxen ó uso público. Concretamente, este apartado sinala que a estratexia de uso público asentárase en aproveitar, ampliar e mellorar as infraestruturas existentes; no fomento de actividades que están xa asentadas e que teñen forte demanda (sendeirismo, actividades de risco, etc); e no desenvolvemento de novas actividades e infraestruturas que axuden á difusión dos valores do espazo e as súas proximidades. As directrices son as seguintes:

- Directrices relativas a equipamentos: adecuar a dotación de equipamentos baixo un modelo establecido normalizando os requisitos para implantar novos equipamentos e ofertando unha dotación axustada ás demandas.
- Directrices relativas á participación social e á orientación ambiental: preténdese que o uso público fiquese asentado na colaboración e implicación das entidades públicas e privadas na xestión das actividades relacionadas co Parque.
- Directrices relativas á conservación e adecuación dos recursos naturais e culturais: trátase de que existan os programas necesarios para manter informado ó visitante das opcións de uso público, as condicións para desenvolver actividades, a importancia dos procesos e recursos naturais e culturais, e as medidas de conservación adoptadas.
- Directrices relativas á educación ambiental e interpretación do patrimonio: búscase potenciar iniciativas e actividades que empreguen os equipamentos de uso público do Parque con fins didácticos para sensibilizar ós visitantes e residentes sobre os valores do ENP.

Polo que respecta ós procedementos e obxectivos marcados pola Q de Calidade Turística para o uso público e para as actividades educativo-interpretativas, estes teñen como misión sinalar o camiño a seguir para acadar un nivel de calidade de excelencia na prestación de servizos por parte do ENP. Os mesmos completan e perfeccionan as prescricións dos documentos planificadores, polo que a súa consulta é imprescindible para definir e coñecer mellor o rumbo que collerá o uso público e os procedementos adoptados polos xestores do Parque Natural. Como se dixo na introdución, ó uso público están vinculados dous procedementos, que a continuación serán abordados.

-Procedemento de Calidade Número 13: Avaliación e seguimento do uso público

Este apartado do procedemento da Q de Calidade do Xurés establece e define os trámites e instrucións a seguir para realizar o seguimento e avaliación das actividades de uso público do Parque. O responsable deste cometido é a dirección do Parque, que ademais debe elaborar unha memoria anual de actividades que inclúa os datos de maior relevancia sobre o seguimento e avaliación. Os responsables de realizar a cuantificación e caracterización dos usuarios nos puntos de información son o equipo de informadores e o auxiliar administrativo (este no caso dos visitantes das oficinas administrativas).

- Cuantificación e caracterización da visita: os informadores do Parque levan control dos visitantes que acoden ós puntos de información, mediante unha folla de control na que se anotan os visitantes por horas, tamaño de grupos, información solicitada e procedencia. Cada 15 días os informadores deben entregar ó responsable de calidade as follas de control e as enquisas de satisfacción que se teñan cumprimentado.
- Seguimento do impacto ambiental do uso público: polo menos cada ano un técnico do Parque emitirá un informe sobre este tema. Basearase en datos recollidos sobre uso público e inspeccións e toma de datos nas zonas máis frecuentadas. No informe quedará incluída a avaliación dos programas e plans de uso público. Os informes, ademais, serán incluídos nas memorias de uso público anuais.
- Medición da satisfacción do visitante: faise a partir do sistema de queixas e suxestións, e tamén mediante unha enquisa de satisfacción.
- Auditoría interna de calidade: debe realizarse como mínimo anualmente para determinar se o Sistema de Calidade está conforme cos requisitos da norma de calidade e se implantou eficazmente.
- Indicadores de calidade: o ENP implanta un sistema de indicadores de calidade para facer o seguimento do Sistema de Calidade e obter información sobre o nivel do servizo prestado ó visitante e a calidade con que se realiza o procedemento interno de xestión do uso público. A través dos indicadores obtéñense datos que permiten seguir a xestión do uso público e avaliar o Sistema de Calidade, de xeito que se poden establecer medidas para mellorar a calidade do servizo e manter ou aumentar a satisfacción do visitante. Segundo a

periodicidade establecida para cada un, os encargados recollen os indicadores a partir das fontes existentes e comunícanos na reunión do Comité de Calidade logo de recollerse. O responsable de calidade anota o dato no rexistro xeral de indicadores para tratalo despois. O mesmo responsable fai avaliación cada tres meses e o Comité de Calidade avalía resultados anualmente, e a teor deles abríranse non conformidades e medidas correctoras.

-Procedemento de Calidade Número 8: Educación Ambiental e Interpretación do Patrimonio

O obxectivo é establecer e definir os trámites e instrucións a seguir para desenvolver as actividades de educación ambiental e interpretación do patrimonio. A encargada de supervisar o funcionamento destes servizos é a dirección do Parque, que tamén debe autorizar a súa prestación segundo a dispoñibilidade de persoal e o cumprimento das condicións impostas para desenvolver a actividade. O técnico biólogo encárgase de deseñar e determinar as condicións nas que se prestarán os servizos. O auxiliar administrativo encárgase de atender e tramitar as solicitudes, que tamén orientará ós solicitantes sobre as condicións do servizo e os pasos concretos a observar para cada un dos ofertados. O persoal dos puntos de información ocúpase de orientar ós visitantes que o soliciten sobre as actividades educativas que oferta o ENP, as pautas a seguir e a documentación necesaria para solicitálas, remitíndoos en última instancia ás oficinas do Parque. Os técnicos do ENP son os encargados de executar as actividades de educación ambiental sobre o terreo, e poden contar coa axuda de outros membros do persoal do Parque se os grupos son grandes.

- Solicitud e programación da actividade: as solicitudes fanse mediante un procedemento de reservas fixado de antemán. Tras recibir a solicitude, o técnico biólogo organiza e programa a actividade segundo as características do grupo, que é remitida ó seu responsable para que lle de conformidade. Unha vez confirmada a visita por parte do solicitante, a dirección do ENP designa o persoal necesario para desempeñar a actividade. Se é necesaria a axuda de técnicos do servizo provincial, envíase un fax solicitando a súa presenza. Ó finalizar a actividade o responsable da mesma enche unha ficha da actividade na que figuran os datos do grupo e os detalles da visita. As actividades realízanse

sempre no marco do programa “Vive ó Natural”, e segundo as características dos grupos encádranse nos programas Centáurea (público xeral) e Druída (escolares). No primeiro dos casos, as actividades consisten en visitar o Centro de Interpretación, sendeiros autoguiados con folleto, sendeiros guiados, e visitas a lugares de interese histórico, cultural, arqueolóxico e xeolóxico. No segundo caso, faise visita ó Centro de Interpretación, rutas guiada e obradoiros de actividades tradicionais e ambientais; ocasionalmente xogos tradicionais e xornadas temáticas.

- Desenvolvemento de actividade-tipo de educación ambiental: o primeiro é a visita ó Centro de Interpretación. No mesmo dáse comezo coa recepción por parte do persoal encargado da actividade, logo ven unha charla explicativa dos valores do ENP, a proxección dun diaporama (versión adulta en castelán, galego, portugués e inglés), percorrido polos paneis e maquetas da exposición, e visita á sala de son. A seguinte actividade é realizar unha ruta sendeirista da man dun membro do persoal do ENP; habitualmente faise a ruta dos Muíños de Vilameá por ser a máis doada de adaptar a calquera grupo. Tamén se inclúe unha visita a lugares históricos, arqueolóxicos, culturais e xeolóxicos pola gran demanda que teñen; as opcións existentes son a visita ó forno comunal de Fondevila (forno de pan tradicional), muíños tradicionais, os Miliarios e a Vía XVIII, restos de Aquis Originis e Aquis Querquennis, dolmens e zonas megalíticas de Queguas e Maus de Salas, Val glaciar de Riocaldo e bolas graníticas características do ENP, diversas igrexas e santuarios, construcións civís en A Cela, e o pobo de Albite. Se a xornada é partida, visítase o semilleiro de Santa Eufemia onde se come ó aire libre na área recreativa, ou desenvólvense outras actividades que se desexen, sempre acompañados polo persoal do Parque. As actividades e os colectivos participantes quedan reflectidos nas memorias anuais e no rexistro de reservas.

A xeito de conclusión, o uso público do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés é, indiscutiblemente, o mellor planificado da Rede Galega de ENP. Non só conta con toda a serie de documentos contemplados pola lei (a secuencia completa PORN-PRUX-Plan de Uso Público), senón tamén con outra serie de plans e programas que perseguen a implantación dun uso público de excelencia, con procedementos de acción onde os papeis a xogar por cada membro do persoal e por cada departamento fican claramente establecidos. Tal é a intención que explica a Carta Europea de Turismo Sustentable e a

Q de Calidade Turística, reflexo do elevado interese dos xestores do espazo no uso público. Non cabe dúbida, ademais, que o Xurés conta con importantes potencialidades propias que o converten nun espazo moi atractivo: paisaxes de gran beleza, flora e fauna ricas e variadas, un dilatado pasado histórico que deixou a súa pegada, e a presenza de augas termais.

A planificación é moi elaborada e as condicións intrínsecas do espazo, magníficas. Pero isto non significa que este libre de problemas. Os documentos sinalan con acerto os principais, totalmente confirmados no traballo de campo: masificacións puntuais de persoas non concienciadas, incendios frecuentes, e falta dun tecido empresarial propio que aproveite as actividades de ocio e aprendizaxe na natureza. As bases son moi sólidas e as ideas sobre o camiño a seguir e o obxectivo por atinxir están claras, algo fundamental para que o uso público do Xurés acade un éxito futuro. Porén, o camiño a percorrer aínda é longo e non exento de perigos.

6.2.4.2 Análise da oferta de uso público mediante indicadores

BLOQUE 1: Recursos humanos

INDICADOR 1: número de persoas que traballan en uso público no ENP.

Resultado: O Director di que a práctica totalidade do persoal se dedica a uso público nun momento ou outro (12 persoas), non a tempo total por suposto pero si cando é necesario. A tempo completo hai 4 persoas, incluída unha Técnica de uso público.

A Técnica confirma a información aportada polo Director no tocante a que a totalidade do persoal está involucrado no uso público cando é necesario, pero ascende a cifra de persoas a 30 en total. De xeito exclusivo traballan 4 ou 5 persoas (coincide coa cifra referida polo Director).

Valoración: **moi positiva.** O Parque dispón de persoal abondo para atender as necesidades de uso público e ademais bota man do resto do persoal do Parque nos momentos en que é necesario. O Director tamén considera que de momento, é suficiente para as necesidades do espazo.

INDICADOR 2: dispoñibilidade dun técnico de uso público; número de horas anuais dedicadas ó ENP.

Resultado: O parque dispón dunha Técnica de uso público. Traballa 40 horas semanais, é dicir, a tempo completo con xornada laboral normal.

Valoración: **moi positiva**. O Xurés dispón dunha Técnica de uso público traballando a tempo completo.

INDICADOR 3: nivel de formación do persoal de uso público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan

Resultado: Por mor das esixencias da Q de calidade estase a traballar na formación de uso público e educación ambiental, cun plan de formación.

Valoración: **negativa**. A Técnica de uso público sinala un déficit importante na formación do persoal en materia de educación ambiental que está sendo corrixido.

INDICADOR 4: número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público; número medio de horas anuais de formación por traballador.

Resultado: Si asisten, mesmo noutros parques. Concretamente, asístese a 2 ou 3 cursos anuais de 30-50 horas cada un (CENEAM, Cíes, etc).

Valoración: **positiva**. O persoal de uso público do Xurés cumpre os mínimos desexables que EUROPARC cifra nun curso e 50 horas anuais. Ademais está previsto facer cursos de cualificación para acreditar oficialmente guías do Parque, o que redundará nunha notoria melloría das actividades interpretativas e educativas no futuro.

INDICADOR 5: porcentaxe de traballadores de uso público que forman parte da poboación local

Resultado: a totalidade

Valoración: **moi positiva**. O Parque Natural cumpre coa súa misión social de proporcionar postos de traballo para a poboación local. Este feito aínda é máis importante no contexto dun espazo rural de montaña coma o Xurés, en proceso de avellentamento e abandono.

BLOQUE 2: Oferta de equipamentos e servizos

INDICADOR 6: tipoloxía de equipamentos de uso público; número de equipamentos de cada tipoloxía en relación á superficie do ENP.

Resultado: Existen numerosas rutas de sendeirismo (un total de 14) e o Centro de Interpretación (foto N°32), tamén varios miradoiros. Inclúese Salgueiros coas súas dependencias (local para universidade, albergue, aula da natureza, etc.; que aínda están sen rematar), un centro de xeomorfoloxía a punto de rematarse, varias áreas recreativas, e utilízanse equipamentos dos concellos (aula da natureza de Río Caldo). Tamén existe un Refuxio (O Pisco), na fronteira portuguesa (Pitoes).

Valoración: **positiva.** O Xurés dispón de tódolos equipamentos mínimos esixibles. Ademais disto está a punto de poñer en marcha equipamentos novos que lle darán unha dimensión máis importante no contexto dos ENP galegos e mesmo españois. Este é o caso da aldea de Salgueiros, propiedade da Xunta de Galicia, e que en palabras do Director ostentará unha función múltiple: contará cun albergue para escolares e grupos organizados, un aula da natureza similar ó Invernadeiro, centro de capacitación para impartir cursos, convenios con universidades para elaborar estudos e que os investigadores poidan aloxarse, contará tamén con restaurante, etc. Será pois un lugar de referencia dende o punto de vista educativo e científico cando se poña en funcionamento.

INDICADOR 7: número de servizos que oferta o Centro de Visitantes

Resultado: dispón de exposición interpretativa, audiovisual, dispensa de información e distribución de publicacións. Acolle tamén as oficinas do ENP.

Valoración: **positiva.** O Centro de Visitantes conta cos servizos mínimos esixibles para cumprir co seu papel no Parque Natural.

INDICADOR 8: existencia dun audiovisual xenérico sobre o ENP

Resultado: o Parque dispón dun audiovisual xenérico no Centro de Visitantes

Valoración: **positiva.** O Xurés dispón de audiovisual xenérico como un dos servizos básicos do Centro de Visitantes.

INDICADOR 9: existencia dunha exposición xenérica sobre o ENP

Resultado: o Parque dispón dunha exposición xenérica no Centro de Visitantes (foto N°33)

Valoración: **positiva.** O Xurés dispón de exposición xenérica como un dos servizos básicos do Centro de Visitantes.

INDICADOR 10: lonxitude (en metros) dos sendeiros interpretativos por hectárea de superficie do ENP.

Resultado: Existen un total de 14 sendeiros (foto N°34). Varía a lonxitude entre 1,5 quilómetros como mínimo e 15 como máximo. En total suman case 120 quilómetros (118,9), que en proporción á superficie do ENP anterior á ampliación, supoñen cáseque 6 metros por hectárea (5,68). Dúas destas rutas son de acceso restrinxido polo alto valor ecolóxico dos lugares polos que pasan, polo que é requisito necesario solicitar un permiso para poder realizalas.

Valoración: **positiva.** O Parque Natural do Xurés cumpre con moita claridade os mínimos recomendados. Esta rede será ampliada en palabras do Director, que informa da previsión de implantar 2 sendeiros transfronteirizos e 1 para discapacitados, así como certas modificacións nalgúns rutas (que partan de áreas recreativas equipadas con aparcamentos e servizos diversos).

INDICADOR 11: Publicacións das que dispón o ENP. Idiomas nos que están dispoñibles

Resultado: Folleto xeral explicativo con rutas, tríptico coas rutas; guía de flora, guía de aves, guía de mamíferos, de macroinvertebrados (insectos acuáticos), de réptiles e de anfíbios. A maiores hai guías didácticas sobre a paisaxe e sobre árbores, así como posters e material para nenos. Actualmente están dispoñibles en galego e castelán; está previsto que en breve prazo tamén se publiquen en inglés e portugués.

Valoración: **positiva.** O Parque conta coas publicacións axeitadas para informar e formar ós seus visitantes nos idiomas da maioría deles. Ampliarase aínda mais a oferta idiomática en breve prazo.

BLOQUE 3: Recursos económicos

INDICADOR 12: relación entre orzamento de uso público e superficie do ENP

Resultado: o orzamento de uso público ascende a uns 400.000 euros, que en relación á superficie do Xurés anterior á ampliación (20.920 hectáreas) da unha proporción de cáseque 20 euros/hectárea (19,12).

Valoración: **positiva.** A proporción de orzamento por superficie ronda os mínimos desexables que marca EUROPARC precisamente nos 20 euros por hectárea.

INDICADOR 13: relación entre orzamento anual de uso público e orzamento total anual do ENP

Resultado: Supón en torno ó 60% do orzamento total.

Valoración: **moi positiva.** O orzamento de uso público acapara máis da metade dos fondos totais, unha cifra inusualmente elevada que sorprende moi positivamente. O dato amosa que o uso público é o aspecto máis importante do ENP para os seus xestores. O Director considera que é suficiente para atender as necesidades do Parque nestes intres.

INDICADOR 14: relación entre orzamento anual de uso público e número de visitantes que recibe o ENP

Resultado: a relación entre orzamento de uso público e visitantes do Centro de Interpretación (único punto onde se contan de todo o Parque) ascende a preto de 70 euros por visitante (69,44).

Valoración: **inexistente.** Esta proporción supera con moito os mínimos recomendados, pero hai que tomala como meramente orientativa ó referirse tan só ós visitantes que pasan polo Centro de Interpretación, que supoñen unha simple fracción (descoñecida) dos visitantes totais.

BLOQUE 4: Planificación e programación

INDICADOR 15: número e tipos de plans e/ou programas de uso público ou relativos a uso público aprobados.

Resultado: Hai un novo PORN desde 2009 que recolle a ampliación do Parque con áreas contiguas de Natura 2000. O PRUX de momento segue sendo o de 1998; aprobarase un novo PRUX despois de que se faga oficial a ampliación do Parque. Hai tamén un Plan de Uso Público dende hai 3 anos. A maiores, o Parque conta coa Carta Europea de Turismo Sustentable, con accións a 5 anos, Plan de Acción da Reserva da Biosfera, e Q de Calidade Turística (foto N°35). Hai un Plan INTERREG ata o ano 2010 que engloba análises de poboación, uso público e recursos naturais, entre outros. Hai tamén plans de conservación de certas especies: cabra montés, agúa real.

Valoración: **moi positiva.** O Parque Natural do Xurés é o espazo protexido galego que conta cunha planificación máis completa. No momento de redactar estas liñas posúe a práctica totalidade dos documentos de planificación e xestión existentes. A nivel

Fotografía N°32

O Centro de Visitantes do Parque Natural do Xurés está no núcleo urbano de Lobios. Non está pois no propio Parque senon nas inmediacións. Porén, só coñecendo de antemán a súa situación se pode acceder a el xa que non está nos accesos ó Espazo Protexido.

Fotografía N°33

Aspecto da exposición interpretativa do Parque Natural do Xurés. A súa calidade é mais que suficiente e cumpre coa súa misión fundamental de informar e formar ós visitantes sobre o Espazo Protexido e as súas circunstancias.

Fotografía N°34

A rede de sendeiros do Xurés é a mais extensa dos Espazos Naturais de Galicia, cun total de catorce. Todos eles están ben repartidos por todo o Parque e permiten coñecer e desfrutar do Espazo Natural e os seus atractivos.

Fotografía N°35

O Xurés está a traballar intensamente para proporcionar ó visitante uns servizos da máxima calidade. Así, este Espazo Natural subscribiu a Carta Europea de Turismo Sustentable e conta coa distinción da Q de calidade turística. A porta de acceso ó Centro de Visitantes exhibe esta última distinción, visible no lado esquerdo.

nacional tamén ocupa un lugar de honra entre os espazos cunha planificación máis elaborada.

INDICADOR 16: número e tipos de programas/ano destinados especificamente á poboación local.

Resultado: O plan INTERREG contempla accións centradas neste ámbito (formación, capacitación...). A Carta Europea por definición traballa igualmente coa poboación local (sobre todo coa hostalería e guías turísticos).

Valoración: **moi positiva**. O Parque está a facer un grande esforzo por implicar á poboación local no funcionamento do uso público con vistas a mellorar a súa calidade. Neste marco hai que encaixar as accións recollidas no INTERREG e na Carta Europea.

INDICADOR 17: existencia dun programa pedagóxico para as actividades de educación e interpretación ambiental.

Resultado: Hai un programa de educación ambiental para os distintos niveis educativos. Hai un plan de educación e interpretación ambiental do Parque dende hai 2 ou 3 anos.

Valoración: **moi positiva**. O Xurés conta cun programa de educación que abrangue a totalidade dos niveis educativos.

BLOQUE 5: Identidade visual e comunicación coa entorna

INDICADOR 18: existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o ENP e a súa entorna.

Resultado: Non hai soporte físico, só a páxina web na que se vai informando dos acontecementos. Está a proba un sistema Bluetooth no Centro de Visitantes para enviar información a móbiles sobre o parque. Está previsto colocar pantallas táctiles no exterior do Centro de Visitantes para proporcionar a información do Parque. A raíz do INTERREG publicarase un boletín trimestral conxuntamente con Peneda-Gerês.

Valoración: **positiva**. Hai soportes para informar sobre diversos aconteceres do Parque e da entorna. Bótase en falta un soporte físico, máis accesible para a poboación local (non toda ten acceso a Internet), que existirá cando se edite o boletín.

INDICADOR 19: dispoñibilidade dunha identidade visual propia

Resultado: Si, hai un anagrama. Hai que engadir a identidade da Rede Galega de ENP que xa está implantada.

Valoración: **positiva**. O Parque conta con identidade visual de seu e incorpora a corporativa da Rede Galega de ENP.

INDICADOR 20: existencia de mecanismos de comunicación estables entre o ENP e as entidades, organismos e institucións vinculadas á xestión do ENP; tipoloxía destes mecanismos.

Resultado: Moitas das accións que realiza o Parque teñen que ser permitidas polos concellos, e a maiores está a Xunta Consultiva do Parque. Tamén se establecen contactos persoais.

Valoración: **positiva**. O Parque dispón de comunicación estable coas entidades e persoas que inflúen nel.

INDICADOR 21: disposición no ENP dun plan de xestión ambiental; existencia de mensaxes que expliquen ós visitantes as actuacións do plan de xestión ambiental nos equipamentos

Resultado: Non hai. Están a traballar niso polas esixencias da Q de calidade e outros convenios e acordos que subscribiu o Parque.

Valoración: **negativa**. Un ENP debe ser exemplo de manexo sustentable e de prácticas respectuosas co medio. O Xurés debe corrixir canto antes esta falla, e semella que así será nun prazo breve.

BLOQUE 6: Frecuentación dos equipamentos

INDICADOR 22: número de espectadores/ano que presencian o audiovisual respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes.

Resultado: O audiovisual é visto polo 80% dos visitantes do Centro de Visitantes, aproximadamente.

Valoración: **positiva**. O porcentaxe de visitantes que asiste á proxección do audiovisual fica moi próxima á totalidade dos que pasan polo Centro de Visitantes.

INDICADOR 23: número de visitantes da exposición permanente respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: a totalidade dos visitantes que pasan polo edificio percorren a exposición interpretativa.

Valoración: **moi positiva**. Todos aqueles que pasan polo Centro de Visitantes tamén aproveitan para ver a exposición interpretativa.

INDICADOR 24: número de usuarios anuais do Centro de Visitantes, das oficinas de información e das aulas da natureza en relación ó número de visitantes do ENP

Resultado: o Centro de Visitantes recontou no último ano (2008) un total de 5.760 persoas. A proporción respecto ó total non se pode establecer posto que é tarefa moi difícil recontar os visitantes do Xurés ó ser un Parque aberto, con núcleos de poboación no seu interior e múltiples accesos.

Valoración: **inexistente**. Non se pode establecer o indicador por falta de datos (número total de visitantes do Parque descoñecido).

BLOQUE 7: Acceso e accesibilidade a equipamentos e servizos

INDICADOR 25: dispoñibilidade de aparcamentos nos equipamentos para diferentes tipos de vehículos (turismos, autobuses, bicicletas, automóbil de discapacitado)

Resultado: o Centro de Visitantes está no núcleo urbano de Lobios, polo que as prazas de aparcamento son as que existen na rúa. Nas áreas recreativas xestionadas polo Parque e nalgún inicio de rutas onde as condicións son favorables hai prazas diferenciadas para todo tipo de vehículos.

Valoración: **positiva**. O Parque oferta prazas de aparcamento para todo tipo de vehículos.

INDICADOR 26: porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas.

Resultado: Non hai ningún. Só parcialmente o Centro de Visitantes (elevador para cadeira de rodas).

Valoración: **negativa**. Aspecto no que o Parque Natural debe traballar intensamente o antes posible.

INDICADOR 27: porcentaxe de servizos (información, interpretación e educación ambiental) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas

Resultado: Tampouco hai ningún.

Valoración: **moi negativa**. Outro aspecto que os xestores do Parque deben corrixir canto antes.

INDICADOR 28: adaptación do audiovisual para persoas con visión ou audición reducidas

Resultado: Non está adaptado.

Valoración: **moi negativa**. Outro aspecto relacionado coa accesibilidade que non existe no Parque Natural. As carencias en materia de accesibilidade son o maior punto feble do Xurés nestes intres.

BLOQUE 8: Información, tópicos e mensaxes transmitidas

INDICADOR 29: número e listado de tópicos e outras informacións que ofertan os sendeiros interpretativos; porcentaxe de sendeiros que tratan cada tópico

Resultado: os paneis interpretativos dos sendeiros dispoñen de nome do sendeiro, mapa de localización, lonxitude, desnivel, grao de dificultade, recomendacións xerais sobre normativa, e anotacións sobre elementos naturais e culturais existentes no camiño.

Valoración: **positiva**. Os sendeiros contan coa información necesaria para informar e formar ós visitantes que desexan camiñar por eles. Bótase en falta unha anotación sobre o tempo estimado e un teléfono de emerxencias.

INDICADOR 30: número e listado de idiomas nos que se oferta a información e sinalización dos equipamentos

Resultado: Tódolos paneis interpretativos e informativos do Parque están en galego. Existe un dossier coa tradución en lingua castelán do contido dos paneis interpretativos do Centro de Visitantes a disposición de todos aqueles que o desexen. Está previsto que en breve prazo os paneis esten dispoñibles en castelán e inglés.

Valoración: **negativa**. Non estaría de mais que os paneis estivesen tanto en galego como en castelán, tendo en conta a procedencia da maioría dos visitantes. Tamén sería útil que existise información en lingua portuguesa, dada a veciñanza e a relativa

abundancia de visitantes deste país. Porén, a dispoñibilidade idiomática verase ampliada nun prazo curto de tempo e as cousas mudarán para mellor.

BLOQUE 9: Participación

INDICADOR 31: existencia de voluntariado no ENP.

Resultado: Non hai programa de voluntariado.

Valoración: **negativa.** O Parque do Xurés, igual que o Resto dos Parques galegos, deben potenciar as actividades de voluntariado como un xeito máis de achegar os problemas de xestión do medio á poboación e a importancia da súa conservación mediante unha participación activa.

INDICADOR 32: existencia de programa de participación no ENP

Resultado: Hai certas actividades nas que participa a xente: celebracións e actos concretos. Hai asembleas con asociacións de veciños, cazadores, comunidades de montes, etc.

Valoración: **negativa.** Existen actividades coa poboación local pero carecen dunha programación detallada e planificada. Porén, as accións previstas na Carta Europea e o INTERREG potenciarán esta faceta en breve prazo.

RELACIÓN COA ENTORNA

Relación do Parque coa poboación local

O Director opina que está asentada porque o Parque xa ten tras de sí unha longa traxectoria. Non hai pois problemas de importancia. A Técnica confirma esta apreciación e informa que a relación vai mellorando cada vez máis. Os tres concellos que acaban de entrar, de feito, estaban moi interesados en facelo.

Conflitos ou problemas entre uso público e conservación

Segundo o Director non hai problemas salientables. Os puntos máis sensibles do Parque, nos que habita a cabra montés ou aniñan as aguías, son respectadas polo visitante.

A Técnica, pola súa parte, advirte que non hai unha afluencia suficiente para que haxa problemas. Tan só a estrada a Portela de Home (afluencia dende Portugal cara as augas termais de Río Caldo), pero únicamente como impacto visual.

CONCLUSIÓN

Visión sobre o estado do uso público por parte do Director e/ou do técnico.

Sobre o estado do uso público, o Director informa que no Parque estase a traballar na mellora da accesibilidade de sendeiros, os equipamentos están ben. Bótase en falta máis iniciativa privada (poucas empresas dedicadas a turismo na natureza). En xeral, a súa visión é positiva.

Para a Técnica, o estado do uso público é bo pero con aspectos a mellorar. O sistema de calidade permite controlar os equipamentos. A formación é mellorable pero evoluciona.

Perspectivas do uso público no futuro. Posibles cambios.

Respecto a melloras e cambios no futuro, o Director menciona accións de conteo de visitantes mediante sensores automáticos en certos puntos, capacidades de carga, accesibilidade e impactos a través do INTERREG que están nas primeiras fases. A maiores, as accións previstas da Carta Europea a executar en cinco anos. Esta información é corroborada pola Técnica de uso público.

6.2.5 PARQUE NATURAL FRAGAS DO EUME

O Parque Natural de Fragas do Eume ten a día de hoxe un PORN aprobado. O PRUX, mentres tanto, está moi próximo a seren aprobado no intre de redactar estas páxinas. Porén, o PORN establece con moito tino mais en breves palabras a situación de partida do uso público, e deixa claros os aspectos de maior interese do Parque. O retrato pintado polo documento reflicte fielmente a situación ata tal punto que aínda hoxe segue tendo plena vixencia, coa salvidade do grande incremento na afluencia de visitas como consecuencia directa da crecente fama que rodea ás Fragas do Eume. Tamén sinala os elementos de máximo interese para a conservación e que deben, polo tanto, seren protexidos con esmero. As cuestións de maior relevancia do PORN respecto ó uso público fican resumidas nos seguintes parágrafos.

6.2.5.1 Situación de partida e contexto xeral. O Uso público nos documentos de planificación e xestión

O punto 4 “*Análise e diagnóstico do medio*”, recolle a caracterización botánica do ENP (4.1.2.2) que evidencia unha dobre realidade: o elevadísimo valor da vexetación autóctona e a expansión das masas de eucaliptal que as poñen en grave risco. Os bosques caducifolios autóctonos (a “fraga”) son de gran valor non só polo seu bo estado de conservación senón tamén por albergar certas especies relikticas, en concreto a presenza de varias especies de feitos incluídos algúns relictos macaronésicos. Este aspecto é recalcado no apartado que establece as Unidades Singulares do ENP, momento no que se indica que no seo de Fragas do Eume destacan especialmente dous enclaves polas especies de feitos que medran alí, superviventes da era Terciaria, que precisan alta humidade ambiental e umbra permanentes. Están en vales moi encaixados. Son por tanto unidades de máximo interese por albergar especies difíciles de atopar, así que o seu valor botánico e científico é moi claro. Porén, non corren perigo porque están refuxiadas en áreas practicamente inaccesibles.

Sobre o seu estado de conservación, o PORN sinala que as fragas, ó situarse en fortes pendentes, ficaron ata hai moi pouco tempo en perfecto estado. Nos últimos tempos, o deterioro resultaba evidente sobre todo pola proliferación dos eucaliptos. Tamén a presión humana non controlada podía orixinar danos como nos arredores de Caaveiro, que é o punto máis visitado do Parque tanto antes como agora. As fragas da cunca alta do río están moito mellor conservadas; nos seus encraves máis inaccesibles atopan refuxio as especies relikticas. Paralelamente, os eucaliptais, bastante estendidos na cunca media e baixa, provocan un notable deterioro ambiental, particularmente na merma da biodiversidade. As fragas mellor conservadas están no tramo alto do río e certas zonas da fraga de Caaveiro. Os piñeirais e eucaliptais están nos tramos medio e baixo mesturados con especies caducifolias.

Respecto ó seu estado, o PORN amósase un tanto alarmista posto que afirma que as fragas estaban en situación de grave deterioro polas talas abusivas, os incendios, a introdución de especies foráneas e as pistas abertas á beira do río para sacar madeira. É de supoñer que a situación actual sexa bastante menos negativa, xa que o documento analiza a situación do espazo antes da súa declaración como Parque Natural.

O PORN inclúe posteriormente unha evolución potencial da paisaxe que segue a mesma liña pesimista antes esbozada. Concretamente, sinálase que por mor da presión

humana, tanto os incendios como a expansión do eucalipto son os principais factores de evolución da paisaxe. No caso dos incendios, aparece unha vexetación serial de matogueira que, co paso dos anos, deriva na aparición das fragas. Porén, estes procesos evolutivos de degradación e rexeneración son interrompidos se aparece o eucalipto, que non permite a rexeneración da fraga. De aí que a súa contención primeiro e despois a súa erradicación sexan prioritarias na xestión do Parque. Na nosa opinión, tomando en conta o apreciado durante as visitas ó Parque e a raíz das entrevistas ós visitantes e as conversas co persoal do espazo, a situación non é tan sombría como a que vislumbraba o PORN pero os problemas apuntados por el non desapareceron.

Como resultado final da análise do medio, o Título III establece a zonificación do espazo protexido en función dos valores naturais e, ó mesmo tempo, das aptitudes para acoller uso público e actividade produtiva. As unidades resultantes son as seguintes:

1. **Zona de reserva natural**: son zonas de especial protección. O seu destino é a conservación e restauración de valores naturais. Inclúe superficies de gran valor xeolóxico, botánico e zoolóxico moi fráxiles e con pouca capacidade para soportar impactos. Superficie: 330,47 has. (3,6% do total).
2. **Zona de fraga**: zonas ocupadas por bosques seriais antigos ou antropizados. Teñen alto valor natural, pero as súas características permiten un aproveitamento ordenado e racional que non fai perigar a persistencia do recurso. Acollen o principal obxectivo de conservación do ENP, o bosque atlántico. As accións deben potenciar e restaurar os recursos naturais. Superficie: 3.253,39 has. (35,6% do total).
3. **Zona de repoboacións**: superficies ocupadas por especies forestais non seriais e de finalidade productiva: piñeirais e eucaliptais. Superficie: 1.016,66 has.(11,1% do total).
4. **Zona de matogueira e pasteiro**: áreas ocupadas por estas formacións, que representan un estado diverso de degradación das series de vexetación climática. Teñen gran valor estratéxico de conservación. As accións deben conservar estas áreas, e orientar as series de vexetación a formas máis evolucionadas. Superficie: 3.248,64 has. (35,6% do total).

5. **Zona agropecuaria:** lugares nos que as utilidades obtidas son agrarias ou gandeiras. As accións deben promover e desenvolver o sistema rural poñendo en valor os seus recursos e potencialidades, crear emprego, incrementar o valor engadido final e mellorar a calidade de vida en xeral. Superficie: 870,35 has. (9,5% do total).
6. **Zona de rede fluvial:** son as masas de auga. As accións deben mellorar a calidade do habitat fluvial e ordenar as actividades de uso e aproveitamento. Superficie: 406,14 has. (4,4% do total).

A conclusión que se saca é que, como era de agardar, a gran maioría do ENP está ocupado por masas forestais e a continuación por espazos de vexetación serial consecuencia da degradación das mesmas. A fraga ocupa unha porción case idéntica ás extensións de mato subseriais, susceptibles de recuperación. Os espazos de repoboación ocupan unha porción moito menor pero con todo bastante significativa, o que explica a preocupación que se manifesta no PORN respecto á expansión do eucalipto.

O PORN de Fragas do Eume non dedica moito espazo a tratar o uso público do espazo. Porén, o que inclúe resume acertadamente a situación. De feito, o tipo de uso público que alberga a día de hoxe o Parque Natural de Fragas do Eume non dista case nada do descrito polo PORN, a pesares do tempo transcorrido. A maior diferenza radica, en todo caso, na cantidade de visitas, que medrou extraordinariamente. Polo demais, o esquema xeral non variou. O PORN, no seu capítulo 2 “*Directrices e orientacións xerais*”, inclúe un apartado dedicado ós “*Plans e programas de ordenación do uso público e recreativo*”, Esta parte do PORN aborda o contexto xeral do uso público e recreativo do ENP e a continuación detalla as orientacións a seguir nesta materia, e que deben ser abordadas polo plan de uso público ó seu debido momento.

O documento afirma que o ENP soporta unha considerable presión de uso público, sobre todo no principal foco de atracción: a fraga e o mosteiro de Caaveiro. A poboación local celebra festas e romarías (festa do Río) nas beiras do Eume entre Caaveiro e a praia fluvial; así como a romaría no mosteiro á que acoden xentes dos lugares próximos (agora non se celebran). Por outra banda, a presenza de visitantes é máis numerosa en Caaveiro, e os motivos sinalados son a beleza do lugar e o acceso ó

lugar dende un punto de turismo consolidado como é Miño-Pontedeume-Cabanas. As visitas están concentradas no verán (xullo-agosto). Van en aumento as actividades de educación ambiental nos entornos de Caaveiro por parte de centros educativos.

En vista desta situación, as orientacións propostas polo documento para o uso público (que non imos detallar), entran nos tópicos habituais da súa xestión: evitar o impacto sobre o medio natural e fomentar un uso respectuoso no que teñan importante papel a educación e a interpretación ambiental. Hai que ter presente a elevadísima concentración de visitantes nun espazo moi puntual (entornas de Caaveiro) en determinados momentos do ano (Semana Santa e Verán). Neste contexto, non hai perigo de espallamento dos impactos da afluencia de visitantes (concentración nun punto), de maneira que pasa a ser prioridade evitar que se rebasen as capacidades de carga físicas do enclave e a capacidade psicolóxica do visitante pola sensación de masificación, así como tratar de incidir na medida do posible na concienciación ambiental.

Así pois, a planificación coa que conta o Parque Natural das Fragas do Eume expón claramente as características do uso público do espazo, ata tal punto que salvando o enorme incremento do número de visitas, as palabras utilizadas polo PORN para describir o estado de cousas poderían transcribirse ó pe da letra para a situación do espazo protexido a día de hoxe. A concentración de visitas no tempo e no espazo son os rasgos que definen o uso público do parque, feito que o PORN reflexa fielmente. Os valiosísimos elementos biolóxicos do espazo non corren gran perigo pola afluencia de visitas precisamente por non estar diseminadas senón por factores de interferencia antrópica derivados de actuacións da poboación local (a expansión do eucalipto) que o Parque está tratando de erradicar.

6.2.5.2 Análise da oferta de uso público mediante indicadores

BLOQUE 1: Recursos humanos

INDICADOR 1: número de persoas que traballan en uso público no ENP

Resultado: Un total de 2 persoas en labores de guía e información ó público. O Director do Parque exerce funcións de coordinación, planificación e xestión do uso público.

Valoración: **moi negativa.** O Director considera que este persoal non é suficiente, en particular en épocas de máxima afluencia, nas que debería ser o dobre cando menos. É unha carencia que cómpre corrixir o antes posible.

INDICADOR 2: dispoñibilidade dun técnico de uso público; número de horas anuais dedicadas ó ENP.

Resultado: Non hai Técnico de uso público. É o Director o que exerce como tal, pois so él posúe titulación superior. Os demais posúen preparación profesional pero non son titulados superiores. Do total do horario do Director, en torno ó 25% do tempo dedícao a uso público.

Valoración: **negativa.** O Parque carece de Técnico. O Director ocúpase das funcións equivalentes, e ten que compaxinar varias tarefas ó mesmo tempo.

INDICADOR 3: nivel de formación do persoal de uso público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan

Resultado: Titulación universitaria media. O Director posúe titulación superior.

Valoración: **positiva.** Contan coa formación académica fundamental e con coñecementos adecuados do medio no que traballan.

INDICADOR 4: número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público; número medio de horas anuais de formación por traballador.

Resultado: Asisten a tres cursos anuais de oito horas diarias e dous a tres días de duración. En consecuencia, o número de horas anuais oscila entre as 48 horas (cursos de dous días) e as 72 horas (cursos de tres días).

Valoración: **positiva.** O persoal de uso público asiste tódolos anos a cursos de formación, que completan o número de cursos e horas mínimo desexable (un curso e 50 horas).

INDICADOR 5: porcentaxe de traballadores de uso público que forman parte da poboación local.

Resultado: A totalidade dos guías (dúas persoas). Porén, dos peóns de mantemento forman parte da poboación local tres sobre seis.

Valoración: **negativa.** Se ben o persoal directamente implicado no uso público si forma parte da poboación local, a partir da entrevista co Director coñecemos que non todo o persoal do Parque é das proximidades. Todo o persoal debería ser local.

BLOQUE 2: Oferta de equipamentos e servizos

INDICADOR 6: tipoloxía de equipamentos de uso público; número de equipamentos de cada tipoloxía en relación á superficie do ENP.

Resultado: Un Centro de Visitantes e Interpretación (foto N°36), casas refuxio (2), áreas de recreo (4) (foto N°39) e tres aparcamentos. Non hai aula da natureza nin se prevé a súa creación. Dous puntos de información, en construción un terceiro. Sete sendeiros.

Valoración: **positiva.** Se tan só empregamos o criterio de EUROPARC, o Parque Natural de Fragas de Eume cumpre con facilidade os mínimos establecidos en canto a equipamentos, coa excepción da falta dun aula da natureza. Pero o Director non opina o mesmo. Cunha visión máis pesimista, entende que non os equipamentos do Parque non son suficientes. De cara ó futuro inmediato, informa que está previsto construír outros dous centros de visitantes (un deles en Monfero), quedando o actual como centro de interpretación.

INDICADOR 7: número de servizos que oferta o Centro de Visitantes

Resultado: as instalacións, de moi recente construción, ofertan servizos de atención e información, unha exposición interpretativa que funciona dende hai pouco tempo (foto N°37), un audiovisual, e distribución de publicacións. Tamén acolle as oficinas do Parque Natural e os servizos especializados como poden ser a entrega de tickets para o autobús lanzadeira nos momentos en que funciona (Semana Santa e Verán).

Valoración: **positiva.** O Centro de Visitantes dispón da totalidade dos servizos básicos cos que debe contar unha instalación desta importancia nun ENP.

INDICADOR 8: existencia dun audiovisual xenérico sobre o ENP

Resultado: Fragas do Eume dispón dun audiovisual no Centro de Visitantes

Valoración: **positiva.** O espazo conta cun audiovisual como servizo básico do Centro de Visitantes.

INDICADOR 9: existencia dunha exposición xenérica sobre o ENP

Resultado: Fragas do Eume dispón dunha exposición xenérica sobre o ENP (foto N°37). A súa instalación é moi recente, de maneira que o Centro de Visitantes funcionou bastante tempo sen posuíla.

Valoración: **positiva.** O espazo conta cunha exposición como un dos servizos básicos do Centro de Visitantes. Como aspecto negativo a mencionar: a tardanza na súa instalación.

INDICADOR 10: lonxitude (en metros) dos sendeiros interpretativos por hectárea de superficie do ENP

Resultado: os 6 sendeiros do Parque suman un total de 42,9 quilómetros se fica incluída a ruta para bicicleta de montaña, e 33 tomando en conta tan só as rutas peonís. En relación á superficie do Parque (9.125 hectáreas), a proporción é de preto de 5 quilómetros por hectárea (4,70) no primeiro caso, e de 3,61 no segundo caso.

Valoración: **positiva.** A pesares de que o Director opina que a rede de sendeiros do Parque non é suficiente, Fragas do Eume conta cunha rede de sendeiros que cumpre sen problema cos mínimos desexables.

INDICADOR 11: publicacións das que dispón o ENP. Idiomas nos que están dispoñibles

Resultado: Fragas do Eume dispón dun mapa-guía xeral, diversos folletos temáticos, unha guía das rutas de sendeirismo xunto con guías individuais para cada unha delas, e unha guía de flora. O mapa-guía xeral está dispoñible en galego, castelán e inglés; as guías de cada camiño en galego e castelán, e o resto de publicacións só en galego.

Valoración: **positiva.** Fragas do Eume dispón de publicacións para informar e formar ós seus visitantes nos idiomas nos que se expresan a gran maioría deles.

BLOQUE 3: Recursos económicos

INDICADOR 12: relación entre orzamento de uso público e superficie do ENP

Resultado: o orzamento de uso público, que inclúe salarios do persoal de guía e ordenación de visitantes, ascende a 120.000 euros. A proporción por superficie ascende a 13,15 euros/hectárea.

Valoración: **negativa.** A proporción non chega ó mínimo desexable, establecido por EUROPARC en 20 euros/hectárea.

INDICADOR 13: relación entre orzamento anual de uso público e orzamento total anual do ENP

Resultado: o orzamento de uso público equivale ó 20% do total.

Valoración: **negativa.** O orzamento fica moi próximo ó mínimo do 24% proposta por EUROPARC, pero tendo en conta as dificultades de xestión por mor da falta de fondos, non semella abondo para atender as necesidades do Parque.

INDICADOR 14: relación entre orzamento anual de uso público e número de visitantes que recibe o ENP

Resultado: no Centro de Visitantes, único lugar no que se efectúan conteos, anotáronse un total aproximado de 38.000 visitantes. Tomando esta referencia, necesariamente incompleta porque só considera unha parte dos visitantes totais, a proporción ascende a 3,16 euros/visitante.

Valoración: **inexistente.** O mínimo proposto por EUROPARC, fixado en 1,97 euros/visitante, é superado con creces por Fragas do Eume. Hai que ter presente para facer a valoración que a proporción obtense cunha porción dos visitantes totais, dos que se descoñece a cantidade exacta.

BLOQUE 4: Planificación e programación

INDICADOR 15: número e tipos de plans e/ou programas de uso público ou relativos a uso público aprobados.

Resultado: Fragas do Eume dispón dun PORN desde 1997. O PRUX está elaborado pero sen aprobar, e polo tanto está a expensas dos últimos avatares lexislativos. O PRUX contempla a elaboración *a posteriori* dun Plan de Uso Público.

Valoración: **negativa.** No apartado de contextualización abordouse o tratamento breve pero certo do uso público no único documento aprobado, o PORN. Neste sentido, nada que obxectar pois o documento non pode nin debe ir mais alá das súas funcións. En breve prazo aprobarase o PRUX e a xestión do uso público quedará mellor perfilada que na actualidade. É de lamentar a tardanza na súa aprobación.

Fotografía N°36

Un aspecto do Centro de Visitantes do Parque Natural Fragas do Eume. Edificación moderna estratéxicamente situada na entrada principal do Espazo Protexido aproveitando unha canteira abandonada.

Fotografía N°37

A exposición interpretativa de Fragas do Eume está moi ben lograda e reflicte con claridade os principais aspectos naturais e sociais que o foron modelando ó longo do tempo. Porén, o Centro de Visitantes tardou moito tempo en poñer en funcionamento a exposición, de maneira que permaneceu aberto algúns anos sen contar con ela.

Fotografía N°38

A estrada que comunica o Centro de Visitantes coas proximidades do Mosteiro de Caaveiro, pola que circulan a maioría dos visitantes do Parque Natural, está convenientemente dotada de paneis informativos e interpretativos sobre as características do Espazo Natural. A información é abundosa e de alta calidade didáctica, pero só está en lingua galega. A gran presenza de visitantes doutros puntos de España fai necesario estudar unha información bilingüe cando menos.

Fotografía N°39

Tamén ó longo da citada estrada (visible á dereita da imaxe) hai instaladas algunhas áreas recreativas e de descanso nas que o visitante pode pasar un rato agradable coa acolledora e refrescante sombra das árbores e o relaxante fluír das augas do río Eume (pode vislumbrarse á esquerda da imaxe entre as árbores).

Fotografía N°40

Dende o punto no que remata a estrada asfaltada, o acceso ó Mosteiro de Caaveiro realízase a través dun tramo de senda duns 500 metros de lonxitude pavimentado con bloques de lousa. Polo tanto, está preparado para soportar un elevado volume de persoas sen impacto algún sobre o medio.

Fotografía N°41

Os paneis informativos dos sendeiros contan coa información suficiente excepto no que respecta a elementos concretos de índole natural e cultural da ruta, que non pasan dunha mención moi superficial a título introductorio. Esta información, por certo, si figura en galego e castelán.

INDICADOR 16: número e tipos de programas/ano destinados especificamente á poboación local.

Resultado: Non hai. Houbo iniciativas de formación de profesorado de ensino medio do entorno do Parque o ano pasado.

Valoración: **moi negativa.** Para a consolidación do Parque na súa entorna social, sería altamente recomendable contar con programas dedicados á poboación local. Non basta con centrarse nos docentes con ser importante a súa función divulgadora e concienciadora entre os nenos, os futuros adultos da entorna do Parque.

INDICADOR 17: existencia dun programa pedagóxico para as actividades de educación e interpretación ambiental.

Resultado: Non hai. Motivo: falta de recursos económicos e humanos. No momento en que exista PRUX levarase a cabo (o Parque disporá de maiores recursos).

Valoración: **negativa.** As actividades interpretativas e educativas deben estar apoiadas por unha programación. De cumprirse o vaticinio do Director, logo de aprobarse o PRUX haberá plan pedagóxico e a situación mudará.

BLOQUE 5: Identidade visual e comunicación coa entorna

INDICADOR 18: existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o ENP e a súa entorna

Resultado: Non hai

Valoración: **moi negativa.** O Parque Natural, no seu afán de comprometerse máis a fondo no seu contexto social, debería implantar soportes para informar sobre aspectos de actualidade tanto de si mesmo como do seu entorno.

INDICADOR 19: dispoñibilidade dunha identidade visual propia

Resultado: Non ten. Utilízase un debuxo que non está rexistrado nin ten validez legal. Está previsto facer unha imaxe de marca para a rede de Parques Naturais e, dentro dela, cada un fará a súa propia, pero non está elaborada segundo o Director.

Valoración: **negativa.** A imaxe corporativa da Rede Galega de ENP xa está aplicándose nestes intres, a pesares de que o Director de Fragas di que non está definitivamente aprobada. Por tanto, Fragas non tardará en contar cunha imaxe propia de pleno dereito.

INDICADOR 20: existencia de mecanismos de comunicación estables entre o ENP e as entidades, organismos e institucións vinculadas á xestión do ENP; tipoloxía destes mecanismos.

Resultado: Funciona a Xunta Consultiva onde están tódalas alcaldías representadas, con boas relacións cos municipios. Non hai outro mecanismo.

Valoración: **intermedia.** Cando menos o Parque dispón dunha canle estable de comunicación. As boas relacións cos concellos son tamén un aspecto positivo. É moi evidente a falta de sintonía con parte da poboación local xa que o Director non mencionou representación algunha de comunidades locais na Xunta Consultiva nin relacións con ditas comunidades.

INDICADOR 21: disposición no ENP dun plan de xestión ambiental; existencia de mensaxes que expliquen ós visitantes as actuacións do plan de xestión ambiental nos equipamentos

Resultado: Non hai plan escrito pero si se fai xestión ambiental. Instalación de contedores de vidro e papel, substitución de expendedores de papel nos baños por toallas lavables, substitución de focos convencionais por outros de baixo consumo. Porén, non todas estas cousas se dan a coñecer ós visitantes, tan só algún cartel sobre aforro de enerxía (apagado de luces).

Valoración: **intermedia.** Os xestores do Parque cumpren coa súa misión de facer unha xestión ambiental correcta das instalacións, aínda sen contar con plan concreto. O traballo de comunicación das accións ós visitantes ten moito que mellorar.

BLOQUE 6: Frecuentación dos equipamentos

INDICADOR 22: número de espectadores/ano que presencian o audiovisual respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: Non se contabilizan os espectadores que o visualizan

Valoración: **inexistente.** Non se coñece o dato.

INDICADOR 23: número de visitantes da exposición permanente respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes.

Resultado: A exposición interpretativa é visitada pola totalidade das persoas que entran no Centro de Visitantes.

Valoración: **moi positiva.** Segundo o Director, tódolos visitantes percorren a exposición.

INDICADOR 24: número de usuarios anuais do Centro de Visitantes, das oficinas de información e das aulas de natureza en relación ó número de visitantes do ENP.

Resultado: Non se sabe con exactitude qué proporción do total de visitantes pasa polo Portal de Caaveiro (onde está o Centro de Visitantes, único lugar do Parque onde se contan), pero pénsase que supera o 50%. Recontáronse 38.000 visitantes nesta instalación o ano pasado, que partindo da hipótese de que supoñan en torno ó 50% dos visitantes totais, estes chegarían a preto de cen mil.

Valoración: **inexistente.** Non se coñece a proporción de visitantes do Portal de Caaveiro respecto ó total do Parque. As cifras que aventura o Director, como él mesmo admite, non teñen unha base sólida. O Director pensa que seguro que se supera a cifra de cen mil visitantes da que se falou antes. En qué proporción?: non hai xeito de sabelo polo momento. Cando se constrúan os outros dous centros de visitantes tamén farán recontos e será posible afinar máis a estimación ó controlar outros accesos ó Parque Natural dos que ata agora se carece de referencias.

BLOQUE 7: Acceso e accesibilidade ós equipamentos e servizos

INDICADOR 25: dispoñibilidade de aparcamentos nos equipamentos para diversos tipos de vehículos (turismos, autobuses, bicicletas, automóbil de discapacitado)

Resultado: o Centro de Visitantes dispón de prazas para turismos e para autobuses. No resto do Parque as prazas que hai non están diferenciadas.

Valoración: **negativa.** O Centro de Visitantes, situado no principal punto de entrada ó Parque, carece de prazas habilitadas para vehículo de minusválido. O resto de espazos teñen numerosas prazas pero sen diferenciar. O traballo de campo deixou en evidencia, nembargante, que resultan escasas nos intres de máxima afluencia de visitas.

INDICADOR 26: porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas.

Resultado: O Centro de Visitantes, as áreas recreativas e os aparcamentos.

Valoración: **positiva.** Fragas do Eume fixo un encomiable esforzo por dotar de accesibilidade ós equipamentos máis frecuentados.

INDICADOR 27: porcentaxe de servizos (información, interpretación e educación ambiental) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas.

Resultado: Tódolos servizos do Centro de Visitantes e áreas de recreo. Pola contra, o autobús non está preparado para cadeira de rodas.

Valoración: **intermedia.** Fragas do Eume debe conseguir no máis breve prazo posible que os autobuses que fan o servizos de lanzadeira sexan accesibles posto que son un dos máis solicitados en tempada alta. En contraste, un feito moi positivo é que os servizos do Centro de Visitantes e as áreas recreativas sexan accesibles.

INDICADOR 28: adaptación do audiovisual para persoas con visión ou audición reducidas

Resultado: Non está adaptado

Valoración: **moi negativa.** Aspecto que os xestores deben tratar de corrixir canto antes.

BLOQUE 8: Información, tópicos e mensaxes transmitidas

INDICADOR 29: número e listado de tópicos e outras informacións que ofertan os sendeiros interpretativos; porcentaxe de sendeiros que tratan cada tópico

Resultado: os paneis informativos dos sendeiros dispoñen de nome do sendeiro, mapa de localización, lonxitude, desnivel (cota mínima e máxima), tempo estimado, grao de dificultade, recomendacións xerais sobre normativa, e anotacións sobre elementos naturais e culturais existentes no camiño (foto N°41).

Valoración: **positiva.** Os sendeiros do Parque contan coa información suficiente para informar e formar ós visitantes que desexen camiñar por eles. Bótase en falta un teléfono de emerxencia.

INDICADOR 30: número e listado de idiomas nos que se oferta a información e sinalización dos equipamentos

Resultado: algúns dos paneis interpretativos e informativos do Parque están en lingua galega e castelán, mentres que outros están só en galego (foto N°38). Os instalados na exposición interpretativa están só en galego.

Valoración: **negativa.** Posto que unha boa parte dos visitantes proceden doutras Comunidades Autónomas españolas, sería moi útil que os paneis da exposición interpretativa estivesen tamén en castelán, aínda tendo presente as dificultades técnicas que pode conlevar.

BLOQUE 9: Participación

INDICADOR 31: existencia de voluntariado no ENP

Resultado: Non hai. Depende da decisión da Xunta respecto ó total dos Parques.

Valoración: **negativa.** O voluntariado é un aspecto a potenciar non só a nivel individual por parte de Fragas do Eume, senón tamén por parte da Rede Galega de ENP.

INDICADOR 32: existencia de programa de participación no ENP

Resultado: non hai.

Valoración: **moi negativa.** O Parque debe implantar un programa de participación para incrementar a súa relación coa súa entorna social.

RELACIÓN COA ENTORNA

Relación do Parque coa poboación local:

A relación é moi variable dependendo das persoas, os lugares e os colectivos. Hai boas relacións coa entorna do Portal de Caaveiro e outros, en troques, onde é mala. Porén, a relación aínda está en fase embrionaria en conxunto, hai moito traballo pendente. A maioría do entorno é indiferente (non se implica especialmente). Os que están en contra non queren o Parque por obcecación. Hai falta de interese desta xente polo Parque e falta de sintonía do Parque con eles.

Conflictos ou problemas entre uso público e conservación:

O principal problema é o descoñecemento do público e da poboación local sobre o que protexe o Parque, é dicir, sobre cal é a súa misión. O uso público actual é moi superficial e pouco informado. Aparte, está a concentración de visitantes no Portal de Caaveiro, que non implica problemas de masificación senón de descoñecemento dos valores do Parque e polo tanto da necesidade da súa conservación. En síntese, non hai

ligazón clara entre uso público e conservación en opinión do Director. Isto significa que o traballo de educación e concienciación que hai que facer será intenso.

CONCLUSIÓN

Visión sobre o estado do uso público por parte do Director e/ou do técnico. Perspectivas do uso público no futuro. Posibles cambios.

Non causa problemas de conservación, e cando o houbo arranxouse (afluencia de vehículos por Caaveiro substituída por autobuses). Hai traballo pendente por facer: ofrecer mellor atención e formación ó visitante, implicar á poboación local (confirmado polos indicadores), e aumentar o número de visitas pois calcúlase que o parque ten a capacidade de dobrar os visitantes sen que haxa impacto algún na conservación. En síntese, no tocante a uso público hai moito traballo por facer, e dependerá de que no futuro inmediato se aprobe o PRUX e existan máis recursos económicos e humanos para levalo adiante.

6.2.6 PARQUE NATURAL O INVERNADERO

O Parque Natural do Invernadeiro é un espazo protexido moi particular no seu xénero. Contrariamente ó común dos espazos que contan coa figura de Parque, abrangue terreos completamente deshabitados e o acceso dos visitantes non é libre senón que fica suxeito a permiso segundo un límite establecido de persoas diarias. Neste sentido funciona como unha Reserva, na que os usos educativos e científicos son os vocacionais e os únicos permitidos para os visitantes. Mesmo conta cun sector de Reserva Integral onde o acceso está completamente prohibido coa excepción de traballos de investigación e mantemento do espazo.

Tendo en conta este estado de cousas, o uso público que acolle este Parque Natural é moi escaso en número e forzosamente moi selecto nas súas motivacións e actividades. O Invernadeiro fica ben lonxe dos usos masivos de índole recreativa e ociosa da gran maioría dos Parques para centrar a razón de ser da súa existencia na conservación, ante todo, e na educación e investigación ambientais como actividades complementarias pero non menos importantes. Daquela, non se pode considerar como un síntoma de desidia que O Invernadeiro dispoña dun PORN como único documento de planificación e xestión, posto que os usos ós que está destinado non obrigan a elaborar un Plan Reitor

de maneira urxente, e menos aínda un Plan de Uso Público. Con todo, a dirección do Parque está a plantexarse seriamente unha apertura parcial do uso público, no sentido de non prohibir o acceso á Zona de Reserva Integral e difundir o Parque entre os potenciais visitantes.

O PORN vixente sintetiza con claridade as características máis sobresalientes do ENP e do seu estado. Todos aqueles aspectos que competen dun xeito directo ou indirecto ó uso público van ser tratados nos parágrafos que seguen a continuación.

6.2.6.1 Situación de partida e contexto xeral. O Uso público nos documentos de planificación e xestión

O apartado II.1 do documento, chamado “Obxectivos e criterios de ordenación” establece con total claridade a vocación conservacionista estrita do Parque Natural. En primeiro lugar, o punto II.1.1 “Obxectivos xerais” recalca os seguintes obxectivos para a totalidade do ENP:

1. Asegurar a conservación da natureza
2. Promover, a través do uso público, o coñecemento e difusión dos valores naturais e socioculturais do ENP
3. Incentivar a actividade de investigación no ámbito do espazo e no seu entorno

Pode parecer que se fomenta implicitamente un uso público non demasiado restritivo vista a redacción do punto número 2, pero nada máis lonxe da realidade. As cousas quedan ben claras nos puntos seguintes, nos que se tratan os criterios e obxectivos básicos de ordenación agrupados por áreas de ordenación, que son as seguintes:

1. Conservación da natureza: as áreas onde o grao de naturalidade é suficiente, a conservación será enfocada dende o criterio de non intervención e restauración pasiva. Nas áreas de baixa naturalidade ou onde a degradación así o aconselle, aplicarase un criterio de restauración ecolóxica activa. Nas masas de coníferas efectuarase un manexo de forma que se facilite a rexeneración da vexetación arbórea autóctona. Nas áreas de gran risco de erosión, manteranse os piñeiros

silvestres como masa protectora. Débense adoptar medidas de prevención, detección e combate dos incendios e influír no comportamento das persoas para que non usen o lume indiscriminadamente. Procurarase que as actuacións de prevención minimicen o impacto. Os cercados de fauna ficarán reducidos ós estritamente necesarios, e cando cumpran a súa función serán eliminados.

2. Uso público e educación ambiental: o ENP non oferta condicións idóneas para uso público masivo, pero si para un uso moderado. Deste xeito, débese analizar a viabilidade da Aula da Natureza e desenvolver un programa de actividades en función dos valores naturais, culturais e socioeconómicos do espazo e do entorno. Contemplarase a opción de establecer un parque de fauna nalgún dos cercados existentes para amosar as principais especies autóctonas de ungulados. Os obxectivos xerais son os seguintes:

+As actividades de uso público, con finalidade sobre todo recreativa, turística, cultural e educativa, deben ser compatibles coa conservación de tódolos valores do ENP. Non deben supoñer risco algún para conservar a zona de Reserva Integral.

+O uso público do Parque orientarase cara a visitas de grupos reducidos e centradas na interpretación dos recursos naturais e a sensibilización ambiental. En ningún caso se promoverá ou divulgará un uso masivo do ENP.

O primeiro dos obxectivos apunta un uso recreativo respectuoso coa conservación da natureza, algo que debe cumprirse en todo espazo protexido e que non supón diferenza algunha cos outros Parques galegos. Pero o segundo obxectivo non deixa lugar a dúbidas sobre a peculiaridade de O Invernadeiro neste ámbito: uso público de vocación educativa e investigadora. Para despexar calquera tipo de interpretación noutro sentido, remárcase explicitamente a non promoción de usos masivos.

3. Actividades de investigación: terá como finalidade aportar coñecementos sobre os procesos naturais e a conservación e manexo dos ecosistemas. Os seus obxectivos xerais son:

+Favorecer e ordenar as actividades científicas de forma que non supoñan perigo algún para os ecosistemas

- +Establecer as liñas prioritarias de investigación, que tratarán preferentemente sobre temas relativos á xestión do ENP
- +Promover a difusión de coñecementos científicos do ENP e a entorna

A zonificación do Parque segue a mesma pauta de establecer un uso público moi restritivo. Este aspecto é tratado no apartado II.2, no que o PORN define un total de tres zonas de ordenación. Son estas:

1. **Zona de Reserva Integral**: son as áreas do ENP que requiren un alto grao de protección por acoller os maiores valores naturais, científicos e paisaxísticos, así como pola singularidade dos hábitats, especies e comunidades. Son áreas nas que as condicións ecolóxicas definen unha vocación de uso dirixida á conservación, con uso público moi limitado e só orientado á investigación (de feito, o acceso ó público non investigador está prohibido). Abrangue o val da Corga de Augacenza, o val do Figueiro e os vales de Casarello e Puxo Negro, nos que se atopan as máis valiosas formacións de bosque autóctono do ENP.
2. **Zona de protección especial**: son áreas nas que a conservación dos valores naturais, compatibles con un certo grao de uso do territorio. Corresponde coas áreas nas que a orientación da xestión responde á necesidade de manter e mellorar a paisaxe forestal de especies autóctonas.
3. **Zona de uso público restrinxido**: O nome que recibe esta zona é ben significativo. Son os puntos do ENP que aínda presentando importantes valores naturais, son destinadas ó uso e desfrute da natureza polos visitantes e os usuarios da Aula da Natureza e do centro de información. Pola presenza de importantes valores naturais, o uso público desenvolverase de xeito controlado. Abrangue dende o límite S do ENP ata a Zona de Protección Especial.

Por último, resulta de interese incluír os “Criterios Orientadores das Políticas Sectoriais” (tratados no apartado III.1) referidos a uso público, que de novo recalcan o uso público restritivo deste Parque Natural. Son os seguintes:

-Obxectivos:

- As actividades de uso público deben ser compatibles coa conservación da totalidade dos valores do ENP
- O uso público orientarase cara visitas guiadas de grupos reducidos e centradas na interpretación dos recursos naturais e a sensibilización ambiental. En ningún caso se promoverá un uso masivo.

-Criterios:

- Regularizaranse as actividades de interpretación facéndoas compatibles coa conservación do medio natural
- Crearase un centro de información e interpretación que canalice a afluencia de visitantes e informe sobre as características do ENP
- Prepararase documentación informativa para a difusión da zona e vías de acceso
- As áreas usadas polos visitantes localizaranse nas zonas menos fráxiles ou nas que causen o menor impacto posible.

En vista do tratamento que o PORN lle outorga ó uso público de O Invernadeiro, non hai dúbida do rol que xoga deste ENP no ámbito galego como un lugar preferentemente centrado na educación e na investigación que procura fuxir dos usos masivos sen un interese particular polos valores naturais. Esta situación pode mudar parcialmente nos próximos anos no caso de que saian adiante as intencións de levantar certas restricións (como o acceso á Zona de Reserva) e pola toma de conciencia do papel que pode xogar o Parque na promoción turística dunha entorna particularmente castigada polo avellentamento e o abandono demográfico como este sector do Macizo Central ourensán.

6.2.6.2 Análise da oferta de uso público mediante indicadores

BLOQUE 1: Recursos humanos

INDICADOR 1: número de persoas que traballan en uso público no ENP

Resultado: A persoa que exerce como Director do Parque sinala un total de 4 persoas dedicadas a uso público, todas elas compartindo ditas tarefas con outras (non hai dedicación exclusiva). Porén, os labores de atención ós grupos da Aula da Natureza e

das rutas guiadas están atendidos por persoal subcontratado a empresas: no caso da Aula trátase de persoal de *Tragsa*, en concreto 3 persoas que van rotando (unha persoa de cada vez); no caso das rutas contrátase 1 persoa a outra empresa, que traballa ligada ó programa Vive ó Natural.

Valoración: **positiva**. Sería desexable unha dedicación exclusiva, pero tendo en conta as especiais características do uso público do Parque pode considerarse abondo. O Director tamén se mostra conforme co seu número, se ben afirma que a dedicación non é tan adecuada.

INDICADOR 2: dispoñibilidade dun técnico de uso público; número de horas anuais dedicadas ó ENP.

Resultado: Non hai un técnico específico, ante todo por carencias orzamentarias. Hai persoal que comparte traballo con máis de un espazo. O Director exerce a tempo parcial como Técnico de uso público. Polo tanto, o tempo que dedica ó uso público do Parque é difícil de concretar, pero en torno ó 15% do tempo total. Compaxina moitas outras funcións.

Valoración: **negativa**. O Parque non conta con Técnico a tempo completo, algo que sería conveniente a pesar do uso público restritivo que alberga.

INDICADOR 3: nivel de formación do persoal de uso público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan.

Resultado: Os contratados para servir de guías son biólogos. O Técnico e o Director son enxeñeiros de montes.

Valoración: **positiva**. A formación do persoal semella adecuada para o seu traballo.

INDICADOR 4: número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público; número medio de horas anuais de formación por traballador.

Resultado: Non asisten a cursos. O Director afirma que a Xunta non organiza cursos para eles e que todos os que hai que desembolsar por conta propia, na súa maior parte, non se levan a cabo en Galicia polo que non se asiste a eles.

Valoración: **moi negativa**. A carencia de formación continua do persoal do Parque é un grave problema que debe corrixirse canto antes.

INDICADOR 5: porcentaxe de traballadores de uso público que forman parte da poboación local.

Resultado: Tan só os axentes forestais (un total de 3). O resto do persoal é de fora. A razón fundamental son as características da entorna, moi pouco poboada, apartada e onde predomina unha poboación moi avellentada. É moi difícil atopar nas proximidades xente formada para labores de uso público.

Valoración: **negativa.** En ámbitos rurais coma no que se atopa O Invernadeiro, o Parque debería ser unha fonte de emprego para a poboación local. Non obstante, a falta de persoal cualificado nas entornas é un factor atenuante inevitable que impide que o Parque cumpra co seu papel de creador de postos de traballo.

BLOQUE 2: Oferta de equipamentos e servizos

INDICADOR 6: tipoloxía de equipamentos de uso público; número de equipamentos de cada tipoloxía en relación á superficie do ENP.

Resultado: Aula da Natureza, 6 rutas de sendeirismo, Centro de Recepción (que non de interpretación), punto de información (pechado por falta de persoal) (foto N°42), as instalacións complementarias de Ribeira Pequena (foto N°44), e a punto de rematarse a restauración da cantina da Papeleira cun museo e audiovisual dos traballos da mesma. Tamén hai un miradoiro na entrada principal (foto N°43).

Valoración: **positiva.** O Parque conta cos equipamentos mínimos necesarios para desempeñar as funcións de uso público, dadas as súas especiais circunstancias. Non obstante, o Director pensa o contrario e anuncia que se están a facer traballos neste ámbito: arranxo da cantina da Papeleira para instalar unha exposición sobre os traballos desta empresa, creación do Centro de Interpretación, e proxecto de recuperar as casetas de vixilancia da Papeleira como refuxios para excursións a pe polo Parque de longa duración. No indicador N°17 veremos con detalle a sorprendente falta de programación didáctica na Aula da Natureza.

INDICADOR 7: número de servizos que oferta o Centro de Visitantes

Resultado: limítase a facer as funcións de recepción de visitantes e proporciona información. Non hai de momento interpretación.

Valoración: **negativa.** Falta unha función básica como é a interpretación. En breve esta carencia será corrixida coa creación dun Centro de Interpretación.

INDICADOR 8: **existencia dun audiovisual xenérico sobre o ENP**

Resultado: proximamente existirá un audiovisual sobre o Parque Natural e tamén sobre papeleira que traballaba nos terreos do Invernadeiro hai anos.

Valoración: **negativa**. Problema importante que se corruxirá en breve.

INDICADOR 9: **existencia dunha exposición xenérica sobre o ENP**

Resultado: instalárase unha exposición no Centro de Interpretación en breve prazo, ademais doutra cos traballos da papeleira na vella cantina.

Valoración: **negativa**. Problema importante que pronto será corrixido co que a situación mudará para mellor.

INDICADOR 10: **lonxitude (en metros) dos sendeiros interpretativos por hectárea de superficie do ENP.**

Resultado: Son 6 rutas en total, moitas delas curtas pero existe unha de 22 quilómetros de lonxitude. Suman un total de 42,5 quilómetros, que en proporción coa superficie do Parque Natural (5.722 hectáreas) teñen unha densidade de 7,42 metros por hectárea. Esta proporción cobra unha dimensión aínda maior tendo en conta que ningunha delas se adentra na Zona de Reserva que ocupa unha porción notable do ENP.

Valoración: **positiva**. Coas rutas existentes, o Parque cubre as necesidades educativas, interpretativas e científicas que pretende acoller.

INDICADOR 11: **publicacións das que dispón o ENP. Idiomas nos que están dispoñibles**

Resultado: Guía de rutas, guía de flora, guía xeral. Tamén fichas para os centros educativos referentes a cuestións vistas e aprendidas no Parque.

Valoración: **positiva**. Dadas as circunstancias, as publicacións dispoñibles son abondo suficientes para cubrir as necesidades informativas e formativas.

BLOQUE 3: Recursos económicos

INDICADOR 12: **relación entre orzamento de uso público e superficie do ENP.**

Resultado: Tendo en conta a dificultade en detallar as partidas orzamentarias, o Director fala dunha cifra en torno ós 60.000 euros. En relación coa superficie do Parque (5.722 hectáreas), a proporción é lixeiramente superior a 10 euros/hectárea (10,48).

Valoración: **positiva.** Aínda que a proporción fica por debaixo dos 20 euros/hectárea que recomenda EUROPARC, o Director estima que, tendo en conta estritamente os gastos de persoal, os fondos dispoñibles son suficientes. O mesmo se pode dicir se temos presente o tipo de uso público limitado que acolle.

INDICADOR 13: relación entre orzamento anual de uso público e orzamento total anual do ENP

Resultado: Aproximadamente suporía o 20% do total.

Valoración: **positiva.** A cifra fica un pouco por debaixo da recomendación de EUROPARC cifrada no 24%, pero lémbrese que o Director a considera suficiente a día de hoxe.

INDICADOR 14: relación entre orzamento anual de uso público e número de visitantes que recibe o ENP

Resultado: a proporción resultante fica en torno ós 20 euros/visitante (60.000 euros para 3.039 visitantes en 2008). Tendo en conta que o acceso ó Parque se fai mediante permiso, a relación entre orzamento e visitantes do espazo é virtualmente exacta.

Valoración: **positiva.** A proporción orzamentaria por visitante é certamente elevada.

BLOQUE 4: Planificación e programación

INDICADOR 15: número e tipos de plans e/ou programas de uso público ou relativos a uso público aprobados.

Resultado: Dispón do PORN. O PRUX está en elaboración e debería aprobarse no transcurso do ano 2009.

Valoración: **positiva.** O uso público restrinxido e científico-educativo que acolle O Invernadeiro non fai urxente a elaboración dun corpo planificador exhaustivo. Porén, o PRUX pronto verá a luz e permitirá xestionar con bases máis sólidas e detalladas o uso do espazo. A propósito desta cuestión, é importante destacar que se está a plantexar un cambio de enfoque no tratamento do uso público. Segundo o Director, existe un debate interno a propósito de ampliar o número de visitas actualmente establecido, e sobre todo

Fotografía N°42

Na entrada do Parque Natural do Invernadeiro existe unha caseta que exerce como Punto de Información que só abre puntualmente. Tendo en conta o escaso volume de visitas, de momento non é imperativo un funcionamento mais frecuente.

Fotografía N°43

Preto da entrada existe tamén un miradoiro que ofrece ó visitante unha estampa significativa do Espazo Protexido e a súa inmensa soidade.

Fotografía N°44

As instalacións de Ribeira Pequena, complementarias das principais de Ribeira Grande nas que está a Aula da Natureza. O Invernadeiro é un escenario privilexiado para estudar e contemplar a natureza nunha entorna de máxima tranquilidade e illamento.

respecto a permitir a entrada limitada e controlada de visitantes nas zonas actualmente de Reserva Integral nas que o acceso a día de hoxe non está permitido en absoluto.

INDICADOR 16: **número e tipos de programas/ano destinados especificamente á poboación local.**

Resultado: Non hai.

Valoración: **intermedia.** O Invernadeiro debería prestar atención á poboación local e implicala máis na marcha do Parque, por escasa e avellentada que esté. Por contrapartida, o Director sinala, unha vez máis, que o feito de estar nunha entorna moi pouco habitada e que os terreos do propio Parque sexan propiedade pública non fai imperativo levar a cabo programas deste tipo. A excepción foron as xornadas gastronómicas do verán pasado que organizou o Parque. Sinálase como anécdota que un servizo de autobuses posto en marcha polo espazo protexido para levar visitas ata el foi utilizado por habitantes das entornas que non coñecían o Parque. Así pois, O Invernadeiro está a comezar a relacionarse máis coa súa entorna social, aínda que por agora tímidamente.

INDICADOR 17: existencia dun programa pedagóxico para as actividades de educación e interpretación ambiental.

Resultado: Segundo o que pode interpretarse da conversa co Director, o Parque non dispón dun Programa Pedagóxico en si mesmo. O proceso de funcionamento das actividades educativas parece ser o seguinte: o Parque pon a disposición dos centros educativos de tódolos niveis (dende primaria ata universidades) que así o desexen o uso da Aula da Natureza. Estes centros solicitan previamente dita utilización propoñendo un programa de actividades a desenvolver. Ademais disto, o Parque oferta actividades a realizar segundo as características do grupo e o que queira facer durante a súa estancia.

Valoración: **moi negativa.** Non existe un programa pedagóxico como tal. Este feito é como mínimo sorprendente tratándose precisamente dunha Aula da Natureza, cuxa finalidade por definición son as actividades educativas. No caso da Aula da Natureza de O Invernadeiro, unha das instalacións emblemáticas da educación ambiental en Galicia, aberta a todo tipo de colectivos interesados por aprender máis sobre o medio ambiente, a falta de programación é moi grave. É certo que os propios grupos levan un programa elaborado de actividades, é dicir, non hai improvisación nin moito menos. Pero unha instalación deste tipo debe practicamente estar obrigada por principio a poñer a disposición do visitante unha programación propia, flexible e adaptable ós grupos e ás épocas do ano, e por suposto ás potencialidades didácticas e interpretativas da instalación e tamén do que o medio natural do ENP ofrece. No Capítulo seguinte teremos ocasión de ver cómo os datos estatísticos do Parque Natural reflicten un retroceso continuo no número de visitantes da Aula. Terá isto que ver coa carencia dunha programación propia, e unha presumible falta de calidade das actividades educativas? Non dispoñemos de elementos de xuízo suficientes para sacar unha conclusión ó respecto, pero a dúbida está no aire.

BLOQUE 5: Identidade visual e comunicación coa entorna

INDICADOR 18: existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o ENP e a súa entorna.

Resultado: Non hai. No futuro Centro de Interpretación preténdese dar información sobre elementos de interese a visitar nas entornas do Parque (elementos naturais e sobre todo culturais).

Valoración: **negativa.** Non existen actualmente soportes de información sobre o Parque e a entorna. Este feito será corrixido cando funcione o Centro de Interpretación.

INDICADOR 19: dispoñibilidade dunha identidade visual propia

Resultado: Está elaborado un debuxo animado de presentación do Parque cunha mascota, un cervo. Queda pendente o seu rexistro por parte da Xunta.

Valoración: **negativa.** Nestes intres o Parque non ten unha identidade rexistrada, pero en breve prazo esta situación mudará. A isto hai que engadir a imaxe corporativa da Rede Galega de ENP que xa está sendo aplicada.

INDICADOR 20: existencia de mecanismos de comunicación estables entre o ENP e as entidades, organismos e institucións vinculadas á xestión do ENP; tipoloxía destes mecanismos.

Resultado: Fundamentalmente faise cos Concellos de Vilariño de Conso (onde están os terreos do Parque) e Castrelo do Val (acceso ó Parque). Os contactos con outros concellos (Chandrexa de Queixa e Laza) son menores. As relacións son directas e persoais.

Valoración: **positiva.** Hai contactos frecuentes e directos coas institucións máis directamente implicadas no devir do Parque, neste caso tan só os Concellos. Dado que os terreos do Parque son públicos e non teñen poboación non é necesario un contacto directo con outro tipo de organismos ou colectivos.

INDICADOR 21: disposición nos equipamentos dun plan de xestión ambiental; existencia de mensaxes que expliquen ós visitantes as actuacións do plan de xestión ambiental nos equipamentos.

Resultado: Non hai. Procúranse empregar enerxías renovables: placas solares subministran electricidade á Aula da Natureza. Hai estudos de aproveitamentos hidroeléctricos que existían en tempos pasados para a súa posible implantación.

Valoración: **moi negativa.** Por unha banda, é positivo que a Aula da Natureza (principal equipamento do Parque) utilice enerxía solar para abastecerse de electricidade, pero por outra banda debería existir un plan elaborado para a xestión sustentable e, sobre todo, comunicalo ós visitantes a modo de exemplo a seguir, máxime tratándose dun equipamento educativo.

BLOQUE 6: Frecuentación dos equipamentos

INDICADOR 22: número de espectadores/ano que presencian o audiovisual respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: non hai audiovisual no Parque nestes momentos.

Valoración: **inexistente**. Non é posible establecer este indicador ó non haber audiovisual. En breve prazo o Parque contará con este equipamento.

INDICADOR 23: número de visitantes da exposición permanente respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: non hai exposición permanente no Parque nestes momentos.

Valoración: **inexistente**. Non é posible establecer este indicador ó non haber exposición. En breve prazo o Parque contará con este equipamento.

INDICADOR 24: número de usuarios anuais do centro de visitantes, das oficinas de información e das aulas da natureza en relación ó número de visitantes do ENP.

Resultado: os datos da Aula da Natureza reflicten que os visitantes que pasaron por ela o último ano (2008) supuxeron en torno a unha cuarta parte do total (26,4%).

Valoración: **negativa**. Se aplicamos a ratio de EUROPARC que recomenda o 50% de visitantes se estes na súa maioría non son da entorna do Parque, O Invernadeiro non cumpre esta condición. O Parque debe aspirar a que unha proporción maior de visitantes sexan usuarios da Aula da Natureza, tendo en conta a súa vocación educativa. No indicador Nº17 xa se falou con detalle deste tema e as súas posibles causas.

BLOQUE 7: Acceso e accesibilidade ós equipamentos e servizos

INDICADOR 25: dispoñibilidade de aparcamentos nos equipamentos para diferentes tipos de vehículos (turismos, autobuses, bicicletas, automóbil de discapacitados)

Resultado: na Aula da Natureza hai espazo para aparcар vehículos. Non hai prazas diferenciadas pero, dado que a afluencia de vehículos é pouco numerosa, non supón problema ningún.

Valoración: **positiva**. A dispoñibilidade de aparcamentos é máis que suficiente tendo en conta as peculiares características do espazo.

INDICADOR 26: porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas.

Resultado: Existen accesos na Aula da Natureza, se ben hai agora ramplas de acceso en outros lugares alá onde había chanzos.

Valoración: **positiva**. O principal equipamento do Parque é accesible, e procurouse cambiar chanzos por ramplas en outros puntos para facilitar o acceso.

INDICADOR 27: porcentaxe de servizos (información, interpretación e educación ambiental) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas.

Resultado: Non hai ningún a día de hoxe. Hai un proxecto de rutas de sendeirismo adaptadas.

Valoración: **negativa**. Problema importante que se debe corrixir o antes posible. O proxecto de rutas de sendeirismo adaptadas semella moi ambicioso e pode ser moi positivo.

INDICADOR 28: adaptación do audiovisual para persoas con visión ou audición reducidas.

Resultado: O Parque non dispón nestes momentos de audiovisual. No intre de redactar este apartado está a punto de entregarse o audiovisual do Parque, e a maiores está a facerse o explicativo dos traballos da Papeleira.

Valoración: **inexistente**. Non é posible establecer este indicador debido a que o ENP carece de audiovisual.

BLOQUE 8: Información, tópicos e mensaxes transmitidas

INDICADOR 29: número e listado de tópicos e outras informacións que ofertan os sendeiros interpretativos; porcentaxe de sendeiros que tratan cada tópico

Resultado: non se puido acceder a esta información

Valoración: **inexistente**. Non se dispuxo desta información.

INDICADOR 30: número e listado de idiomas nos que se oferta a información e sinalización dos equipamentos

Resultado: non se puido acceder a esta información

Valoración: **inexistente**. Non se dispuxo desta información

BLOQUE 9: Participación

INDICADOR 31: existencia de voluntariado no ENP

Resultado: Non hai. Unha vez máis a súa lonxanía fai pouco apetecible traballar nel.

Valoración: **intermedia**. A pesar de que a falta de voluntariado é intrinsecamente negativa, hai que admitir dous factores atenuantes: a lonxanía que cita o Director, e a pouca importancia cuantitativa do uso público.

INDICADOR 32: existencia de programa de participación no ENP

Resultado: Non hai. O entorno avellentado e a propiedade pública dos terreos faino pouco necesario.

Valoración: **intermedia**. De novo existen factores atenuantes que fan necesario matizar a valoración negativa do indicador, oportunamente citados polo Director durante a entrevista.

RELACIÓN COA ENTORNA

Relación entre o Parque e a poboación local

Sen problemas. Outra vez as características do Parque facilitan a xestión.

Conflitos ou problemas entre uso público e conservación

Non existen, e de novo as características do Parque son a explicación fundamental: acceso regulado e zonas de Reserva Integral con acceso prohibido. Mesmo se poderían declarar estas zonas coa figura de Reserva Integral da Lei 9/2001.

CONCLUSIÓN

Visión sobre o estado do uso público por parte do Director e/ou do técnico.

Perspectivas do uso público no futuro. Posibles cambios.

Quedan aínda moitas cousas por facer, pero están a darse pasos para mellorar. Os contidos e a formación dos guías son aspectos prioritarios nos que actuar; a restauración de construcións abandonadas da Papeleira, nas que se instalarán exposición e audiovisual, é a outra actuación importante do futuro inmediato.

6.2.7 PARQUE NATURAL SERRA DE ENCIÑA DA LASTRA

O máis recente dos Parques de Galicia tan só conta con PORN como documento de planificación e/ou xestión aprobado a día de hoxe. O mesmo recolle as condicións do espazo dun xeito claro, de modo que establece con claridade os tipos de uso que se desenvolven e as súas consecuencias. O documento parte da base da peculiaridade do espazo protexido dentro de Galicia: un macizo montañoso calcario nun contexto silíceo. En base a esta realidade, o PORN establece unhas orientacións precisas sobre o camiño que debe tomar no futuro, no que destaca a previsión de medidas protectoras dos elementos máis fráxiles antes de que teñan lugar posibles impactos negativos como consecuencia dunha afluencia de visitantes que, se no intre de elaborar o plan era cáseque simbólica (aínda hoxe é bastante reducida), non está libre da posibilidade de medrar no futuro. Cumpre pois moi ben co seu papel de planificación e fixación das condicións xerais de partida e, con moito sentido común, intenta evitar problemas antes de que estes acontezan, antepoñendo pois a prevención sobre a reparación. Os aspectos relacionados co uso público serán recollidos nos parágrafos seguintes.

6.2.7.1 Situación de partida e contexto xeral. O Uso público nos documentos de planificación e xestión

Este apartado non pode empezar sen citar un punto incluído no PORN, o denominado “resume da memoria descriptiva e xustificativa” (1.14). Nominalmente, recolle os motivos principais polos que é pertinente a ordenación das actividades humanas do ENP, pero en realidade recolle os motivos polos que Enciña da Lastra debe ser un Espazo Natural Protexido:

+Para a conservación do patrimonio xeolóxico: estas serras son o principal macizo kárstico de Galicia. Posúen a maior rede de covas, grandes cortados calcarios e mesmo xacementos fósiles.

+Por tratarse da única zona calcaria mediterránea de toda Galicia.

+Para garantir a conservación dunha biodiversidade excepcional no contexto galego e mundial. Ademais da variedade de especies, salienta a presenza de dous endemismos das calizas berciáns. Por outra banda, as formacións de bosque e

espiñal mediterráneo do ENP son as maiores e mellor conservadas de Galicia, con endemismos e especies arbustivas e herbáceas exclusivas a nivel galego. O ENP acolle tamén o maior número de especies de aves de Galicia (de aí que teña a consideración de ZEPA).

+Para garantir a conservación dunha paisaxe excepcional e incomparable en Galicia. Alternancia de farallóns calcarios, bosque mediterráneo, soutos de castiñeiros, pequenas aldeas ben conservadas, e o canon do Sil.

+Para preservar o seu potencial educativo, cultural e científico. Debe ser modelo endógeno sustentable complementando actividades agropastorís, pequenas industrias artesanais, e actividades turístico-recreativas e educativas.

Este apartado fixa o contexto natural dun xeito inmellorable. Enciña da Lastra é un espazo de excepcional importancia no ámbito galego pola súa biodiversidade pero tamén pola súa rareza. Non hai en toda Galicia outro sistema montañoso calcario da entidade deste, nin que acolla unha variedade e tipoloxía de especies tan ampla, rica e diversa.

Unha vez postos en contexto, centraremos a atención en apartados previos do PORN onde se recollen outros aspectos de grande interese. Por exemplo, o denominado “diagnóstico do medio”. Dentro do mesmo, o punto 1.10 ocúpase dos “usos do solo e actividades”, e dentro delas, o uso público aparece no punto 1.10.6. Imos obviar as alusións á caza e a pesca e fixaremos a nosa atención nas actividades de lecer, que se reflicten nos seguintes termos: o documento afirma que a penas existen excursionismo, sendeirismo ou naturalismo, e que estas actividades ben poderían acadar un desenvolvemento apreciable tendo como punto de partida a casa de turismo rural existente fóra dos límites do ENP. As actividades máis desenvolvidas son a escalada e a espeleoloxía; e respecto a esta última, o ENP é o mellor lugar de Galicia para a súa práctica polas numerosas covas ou “palas” que posúe, e a conseguinte rede kárstica. Porén, non hai datos precisos sobre o alcance da actividade. E respecto á escalada, sinalase que hai abertas algunhas vías nas paredes do estreito de Covas e nos Penedos de Oulego, pero o seu uso non é moi frecuente (agora está prohibido).

Queda pois claramente definido o tipo de uso público que soporta Enciña da Lastra: pouco numeroso dende o punto de vista cuantitativo, e coa peculiaridade das actividades

de escalada e espeleoloxía polo seu carácter de espazo calcario. En canto a outras actividades (1.10.7), destaca a recolección de produtos naturais para autoconsumo, como plantas aromáticas e medicinais, cogomelos, e abruño para elaborar licores.

Despois de delimitar as Unidades Ambientais que se poden atopar no espazo protexido e establecer o seu valor dende o punto de vista natural, o PORN recolle as degradacións e ameazas que concorren no Parque (apartado 1.12). No tocante ás degradacións, as máis directamente relacionadas co uso público son:

+Presenza humana en covas e cavidades kársticas: ademais de polos valores xeolóxicos, destacan as comunidades de morcegos que viven no seu interior. As actividades de espeleoloxía ou a simple presenza humana nos refuxios dos morcegos poden causar molestias irreparables por interferir na cría e no espertar dos morcegos na hibernación. Neste ENP as visitas ás covas son actividades de certa frecuencia, de xeito que as persoas poden estar causando danos importantes e nalgún caso irreparables. Por outra banda, os deterioros, expolios e destrozos causados nas formacións xeolóxicas por algún visitante son graves en certos casos.

+Vías de comunicación: o ENP está atravesado pola estrada N-120 e polo ferrocarril. Por tanto, o acceso de visitantes é doado. Supón unha fonte continua de perturbacións sonoras e unha perda de valor paisaxístico e de naturalidade.

As ameazas relacionadas co uso público máis salientables son éstas:

+Risco de incendios forestais: polas características do ecosistema mediterráneo do ENP, hai elevado risco de lumes, que aínda se pode incrementar máis cunha elevada afluencia de visitantes.

+Uso público excesivo e desordenado: advirte o PORN que as actividades turísticas, deportivas e de lecer e o seu previsible aumento no ENP fai que sexa conveniente sometelas a regulamento ante o risco de degradación sobre determinados valores naturais.

a)Actividades náuticas: as desenvolvidas no encoro de Penarrubia non son actualmente un problema, pero sí o poden ser no caso de intensificarse desordenadamente. As actividades de lecer nas beiras poden afectar tamén ó cangrexo de río autóctono.

b)Escalada: o documento afirma que non é actualmente actividade importante pero que podería intensificarse desordenadamente. Pode ocasionar danos nas comunidades vexetais rupícolas e perturbacións nas aves de rapina (lembramos de novo que están prohibidas).

c)Outros deportes de risco e aventura: tampouco son actualmente moi importantes, pero pódeno ser no futuro. O descenso de canóns, parapente, etc, poden afectar ás aves de rapina, nunca sometidas a tal presión.

d)Voo de aeronaves orientadas ó turismo: poden ter efecto negativo nas aves de rapina.

e)Sendeirismo e excursionismo: unha afluencia excesiva e incontrolada ou a canalización mal planificada das visitas ó ENP chega a ser perigosa para os valores naturais, tanto por pisoteo e coleccionismo de flora como por molestias á fauna. Deste xeito, vese como necesario conducir ós visitantes por itinerarios previamente establecidos.

+Apertura de novas vías de comunicación: co fin de favorecer a presenza de aves de rapina e, en liñas xerais, o mantemento das comunidades faunísticas, debe reducirse ó máximo a apertura de estradas, pistas e camiños que se introduzan en área de bosque, así como limitar o tránsito a actividades tradicionais e forestais.

+Actividades extractivas de produtos naturais: a recolección a pequena escala de plantas medicinais, cosméticas ou alimentarias existe. No caso de facerse intensiva, pode poñer en risco estes recursos. Tamén o presumible incremento da demanda de leña polo maior número de visitantes fai que deba regularse a extracción de madeira para leña dos montes.

Os xestores do espazo tomaron boa nota dos perigos e ameazas sobre os elementos máis valiosos e delicados do espazo, de xeito que a escalada está prohibida e as actividades de espeleoloxía limitadas a un número de persoas diario. Non significa isto que exista un problema de uso público no Parque. Enciña da Lastra é aínda un espazo pouco coñecido e o volume de visitas que acolle é moi reducido, pero non está de máis que o PORN advirta dos problemas que poden aparecer no hipotético caso de que as circunstancias se volvan adversas. Deste xeito, é posible tomar as medidas oportunas para evitar problemas antes de que estes aparezan como así se fixo.

Nesta liña, o PORN inclúe no punto 1.13 unha “síntese do diagnóstico” que recalca o escaso uso público do espazo, ó mesmo tempo que constata a fragilidade de certos elementos e a necesidade de ser cautos no establecemento do uso que poden soportar. Lembra as unidades ambientais delimitadas e pasa revista moi rápida ós usos, actividades e impactos presentes e futuros. O documento afirma que o principal uso do ENP é a explotación das masas de castiñeiro para a produción de castaña; o cultivo de piñeiros e as actividades agrícolas son calificadas como marxinais. Algo similar acontece coa explotación de calizas, moi puntual. Sobre as actividades recreativas, recálcase que están pouco desenvolvidas, e entre elas cabe destacar a espeleoloxía. O potencial de visitas debe ser tido en conta no momento da ordenación polas interrelacións negativas nos cortados calcarios coa flora endémica que alí medra, e coa nidificación das aves de rapina nos mesmos puntos.

Entre as alteracións máis salientables que presenta o ENP, destacan o encoro de Penarrubia, a gran cantidade de tendidos eléctricos que cruzan todo o Parque, os actos vandálicos nas covas, e as molestias e danos á flora e fauna por parte de espeleólogos e excursionistas. Gran ameaza de futuro que foi erradicada constituíuna a apertura de canteiras para a extracción de rocha calcaria, alomenos no interior do ENP³⁴.

Por último, dentro do Capítulo 2 “Memoria de Ordenación”, o punto 2.3 encárgase de establecer a zonificación do Parque Natural, que como é habitual cumpre coa función de ferramenta de ordenación do territorio en función das capacidades de acollida para os usos permitidos, co fin de minimizar impactos negativos e optimizar a protección. Como resultado, o PORN establece catro zonas de ordenación no ENP:

1. **Zona de reserva**: áreas que requiren alto grao de protección por albergar os maiores valores naturais, científicos e paisaxísticos, así como pola singularidade dos habitats, especies e comunidades. Dentro desta zona quedan os cortados calcarios e a totalidade das cavidades kársticas. O PORN recalca a necesidade de sometelos a medidas de protección esmeradas que como se dixo anteriormente xa están a ser aplicadas na actualidade: a escalada está prohibida e a espeleoloxía suxeita a un estrito límite diario de practicantes.

³⁴ As proximidades do Parque están salferidas de canteiras de notables dimensións, tanto de rocha calcaria como de pizarra, principal fonte de ingresos da comarca de Valdeorras á que pertence o Parque Natural.

2. **Zona de Uso Restringido**: áreas de elevado grao de naturalidade pero que poden soportar un certo nivel de uso público orientado á investigación, educación e interpretación e á contemplación da natureza. Debe garantirse a conservación íntegra dos recursos e valores, así como permitir certos aproveitamentos tradicionais. Quedan incluídos nesta zona as ladeiras cubertas por aciñeiras, as tomiñeiras e pastos naturais, o encoro de Penarrubia, o río Galir e os regatos e ribeiras fluviais.
3. **Zona de Uso Moderado**: son terreos onde as formacións naturais soportan maior grao de humanización ou teñen boa capacidade para acoller uso público máis intenso. Son de mediana calidade e singularidade. Están permitidos os usos agropecuarios e aproveitamentos tradicionais. Dentro desta zona están os soutos de castiñeiros, as repoboacións forestais, as áreas de mato e os cultivos agrícolas.
4. **Zona de Uso Xeral**: áreas que presentan a menor calidade dentro do ENP. Poden ser empregadas para o emprazamento das instalacións de uso público. Fican incluídos nesta zona os núcleos rurais cunha área perimetral de tolerancia de 100 metros de ancho, a canteira en explotación da cabeceira do rego da Pereda, a central eléctrica de Cornatel, e os viais asfaltados.

O Parque Natural de Enciña da Lastra posúe elementos naturais variados, valiosos e sobre todo, case únicos no contexto galego. A isto únese a fraxilidade daqueles que son máis valiosos para que o PORN, moi cauto, advirta sobre o perigo que un uso público non controlado pode conlevar e recomende encarecidamente tomar as medidas necesarias para evitar tales eventualidades. Así se está a facer, tal como veremos nos apartados posteriores reservados a estudar a oferta e demanda de uso público que actualmente se pode encontrar no Parque Natural. O recente da declaración fai que sexa aínda un espazo pouco coñecido polo que o uso público non supón ningún problema, pero os potenciais riscos están ben definidos e identificados e os xestores están a tomar as medidas necesarias moito antes de que haxa problemas serios. Neste sentido, o PORN é unha ferramenta moi valiosa que cumpre ben co seu cometido.

6.2.7.2 Análise da oferta de uso público mediante indicadores

BLOQUE 1: Recursos humanos

INDICADOR 1: número de persoas que traballan en uso público no ENP

Resultado: Son 2 persoas permanentes dedicadas a labores de información e interpretación. De vez en cando reciben apoio de técnicos da delegación en momentos puntuais.

Valoración: **positiva.** Dado que Enciña da Lastra acolle poucos visitantes, o persoal actual é suficiente. O Director do Parque é da mesma opinión.

INDICADOR 2: dispoñibilidade dun técnico de uso público; número de horas anuais dedicadas ó ENP.

Resultado: Non hai. As 2 persoas que están alí exercen ata certo punto como tales segundo confirma o Director. É persoal contratado, non son funcionarios. Compaxinan o traballo no Centro de Visitantes coas labores de guiado das rutas concertadas de antemán no ENP a través dos programas Centáurea e Druída: aquel que non lle toca estar no edificio ocúpase da guía. Traballan entre 25 e 26 horas semanais. O traballo repártese entre dúas persoas, en horario de mañá e tarde entre 3 e 4 días por semana cada un (fan turnos).

Valoración: **positiva.** A pesares de que o Parque non dispón dun Técnico, o persoal encargado do uso público traballa con eficacia neste ámbito e suple sen problemas o traballo que desempeñaría no caso de habelo.

INDICADOR 3: nivel de formación do persoal de uso público en relación á formación esixida para as tarefas que desempeñan

Resultado: Ámbolos dous son enxeñeiros forestais.

Valoración: **positiva.** O persoal ten formación adecuada e coñece ben o espazo protexido. O Director recoñece, ó mesmo tempo, que é necesario replantexarse a mellora dos contratos da xente empregada no Parque para adecualos á súa formación; no caso contrario, un Licenciado non traballará de boa gana no Parque.

INDICADOR 4: número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público; número medio de horas anuais de formación por traballador.

Resultado: o último ano levan feito un curso de educación ambiental, dunhas 300 horas de duración.

Valoración: **positiva**. O persoal cumpre coa formación mínima desexable e supera con creces o recomendado por EUROPARC (un curso e 50 horas).

INDICADOR 5: porcentaxe de traballadores de uso público que forman parte da poboación local.

Resultado: A totalidade.

Valoración: **moi positiva**. O Parque cumpre coa súa misión de ofertar postos de traballo entre a poboación local. No caso dun Parque coma este, localizado nunha entorna rural avellentada, é unha función da máxima importancia social.

BLOQUE 2: Oferta de equipamentos e servizos

INDICADOR 6: tipoloxía de equipamentos de uso público; número de equipamentos de cada tipoloxía en relación á superficie do ENP

Resultado: Hai un Centro de Interpretación con exposición, audiovisual e información (foto N°45); un total de 10 rutas (das que os folletos informativos destacan 4); numerosas áreas de descanso con paneis interpretativos, bancos e mesas espalladas por todo o Parque (24 en total), que en moitos casos coinciden con miradoiros.

Valoración: **positiva**. Segundo o Director, dada a situación actual do Parque considéranse suficientes. Por outra banda, cumpre sen problema os mínimos establecidos por EUROPARC en relación á superficie que abrangue o espazo protexido. Non obstante, os xestores do Parque teñen en mente ampliar os equipamentos nos vindeiros anos. Así, o Director indica como futurible proxecto a construción de pequenas aulas temáticas repartidas por varios lugares do Parque e que xiren en torno a un tema concreto (medio fluvial, covas, fornos de cal, etc), que non necesitarían persoal continuo. Abriríanse cando fosen necesarias (pouco mantemento). Incluso se pondera facer a recreación dunha cova nunha canteira abandonada. Porén, a escasa afluencia de visitantes actual non fai imperativa unha actuación intensa neste campo.

INDICADOR 7: **número de servizos que oferta o Centro de Visitantes**

Resultado: o centro dispón de exposición interpretativa, audiovisual e información xeral sobre o espazo con distribución de publicacións, todos eles de moi boa calidade. Tamén acolle as oficinas do Parque.

Valoración: **positiva**. O Centro de Visitantes posúe os equipamentos e servizos mínimos esixibles.

INDICADOR 8: **existencia dun audiovisual xenérico sobre o ENP**

Resultado: o Centro de Visitantes posúe un audiovisual sobre o Parque, de moi alta calidade didáctica.

Valoración: **positiva**. O Parque dispón dun audiovisual xenérico como servizo básico do Centro de Visitantes.

INDICADOR 9: **existencia dunha exposición xenérica sobre o ENP**

Resultado: o Centro de Visitantes posúe unha exposición xenérica sobre o ENP, de moi alta calidade didáctica (foto N°46).

Valoración: **positiva**. O Parque dispón de exposición xenérica como servizo básico do Centro de Visitantes.

INDICADOR 10: **lonxitude (en metros) dos sendeiros interpretativos por hectárea de superficie do ENP.**

Resultado: Existen 10 rutas sinalizadas, das cales a máis pequena ten 2 Km. e a maior 8. Porén, nos folletos só figuran de momento as catro principais. Publicarase un con tódalas rutas en breve. As citadas 4 rutas principais suman un total de 19 quilómetros, que en relación coa superficie do Parque ascenden a unha proporción lixeiramente superior a 6 metros por hectárea (6,03). Cando o resto das rutas funcionen plenamente, a situación mudará para mellor.

Valoración: **positiva**. O Parque cumpre con creces os mínimos desexables en canto a dotación de sendeiros interpretativos. En breve prazo, a totalidade das rutas quedarán recollidas nunha publicación específica e sumarán unha proporción maior.

INDICADOR 11: **publicacións das que dispón o ENP. Idiomas nos que están dispoñibles**

Resultado: Guía de flora, trípticos (xeral e de rutas). Tamén hai pósters e pegatinas, ademais de camisetas. Todas as publicacións están dispoñibles en galego e castelán.

Valoración: **positiva**. O Parque dispón das publicacións necesarias para informar e formar ós seus visitantes nos idiomas en que se comunican a gran maioría deles.

BLOQUE 3: Recursos económicos

INDICADOR 12: **relación entre orzamento de uso público e superficie do ENP.**

Resultado: Para o ano 2007 ascende a 130.000 Euros. Para 2008 non ofertou cifras o director pero afirma que son similares. En relación á superficie do Parque (3.152 hectáreas), a proporción ascende a 41,24 euros por hectárea.

Valoración: **positiva**. O Parque supera con claridade os 20 euros/hectárea recomendados por EUROPARC como valor mínimo desexable.

INDICADOR 13: **relación entre orzamento anual de uso público e orzamento total anual do ENP.**

Resultado: o orzamento de uso público supón aproximadamente un terzo do total, en palabras do Director.

Valoración: **positiva**. Enciña da Lastra cumpre cos mínimos recomendados por EUROPARC (24%). Ademais, tendo en conta a situación actual, o Director estima que é suficiente. Como en tódolos ámbitos do uso público, hai que ter en conta a evolución futura do Parque para axustar os recursos ás necesidades que vaian aparecendo.

INDICADOR 14: **relación entre orzamento anual de uso público e número de visitantes que recibe o ENP**

Resultado: O Parque só reconta as visitas que pasan polo Centro de Visitantes. No último ano ascenderon a 1.280 persoas. Partindo desta cifra, a relación orzamento/visitantes ascende a uns 100 euros por visitante (101,5 para ser exactos). Hai que ter en conta que esta cifra non representa a totalidade das visitas ó Parque.

Valoración: **moi positiva**. A pesares de que a cifra de visitantes tomada como referencia non abrangue a totalidade, é de imaxinar que dita cifra non será moi superior a esta porque Enciña da Lastra é un ENP pouco visitado. Por tanto, a relación entre orzamento e visitantes é óptima.

Fotografía N°45

O Centro de Visitantes de Enciña da Lastra está situado no núcleo de Biobra, nunha edificación de nova planta ben integrada arquitectónicamente coa entorna.

Fotografía N°46

A exposición interpretativa de Enciña da Lastra ten unha alta calidade didáctica e reflicte magnificamente os principais elementos que definen e moldean o Espazo Natural dende hai séculos.

Fotografías N°47 e N°48

O Parque Natural está correctamente dotado de paneis informativos e interpretativos que ofertan ó visitante todo o necesario para facer proveitosa a súa estadía e comprender mellor o Espazo Natural. Están estratéxicamente situados nos puntos accesibles e/ou nos que é pertinente a información que proporcionan.

BLOQUE 4: Planificación e programación

INDICADOR 15: número e tipos de plans e/ou programas de uso público ou relativos a uso público aprobados.

Resultado: Dispón dun PORN, o PRUX está en fase de borrador. O Plan de Uso Público chegará en función do PRUX.

Valoración: **positiva.** Tendo en conta que o Parque foi declarado en 2002 e que polo momento acolle pouco volume de visitas, o PORN é suficiente. Ademais establece con tino o estado de cousas no Parque Natural, tal como se veu no apartado introdutorio.

INDICADOR 16: número e tipos de programas/ano destinados especificamente á poboación local

Resultado: Non hai. Existen reunións cos veciños cando é necesario tan só.

Valoración: **moi negativa.** O Parque debe establecer unhas relacións máis estreitas coa poboación local. Neste contexto, a existencia de programas destinados ós residentes é unha acción necesaria a executar no máis breve prazo posible.

INDICADOR 17: existencia dun programa pedagóxico para as actividades de educación e interpretación ambiental.

Resultado: Non hai.

Valoración: **negativa.** A pesar do escaso volume de visitas educativas que acolle, o Parque debe contar cun programa pedagóxico para tales eventualidades. Ó longo de 2008 acudiron 24 grupos, dos que tan só 5 eran de centros educativos, mostra do pouco coñecido que é o Parque. Os outros grupos eran doutra índole.

BLOQUE 5: Identidade visual e comunicación coa entorna

INDICADOR 18: existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o ENP e a súa entorna.

Resultado: En tódolos pobos do Parque e nos dos arredores hai taboleiros de anuncios, ata un total de 11 ou 12. Tamén hai un na entrada do Centro de Visitantes.

Valoración: **moi positiva.** Este aspecto é un dos mellor abordados por Enciña da Lastra. Destaca, ante todo, a colocación de taboleiros de anuncios nos pobos do Parque e nos máis próximos. O contacto coa poboación local é máis directo e, ó mesmo tempo,

cumpren cunha misión social importante como é proporcionar un soporte accesible e próximo para a difusión de noticias de interese entre os habitantes.

INDICADOR 19: dispoñibilidade dunha identidade visual propia

Resultado: Non hai por agora.

Valoración: **positiva**. O Director indica que non hai identidade visual. As observacións feitas no Parque refutan este extremo. Enciña da Lastra, ademais da identidade visual da Rede Galega de ENP, conta con logos identificativos propios que toman como imaxe representativa do espazo un dos seus puntos emblemáticos: os Penedos de Oulego.

INDICADOR 20: existencia de mecanismos de comunicación estables entre os equipamentos e as entidades, organismos e institucións vinculadas á xestión do ENP; tipoloxía destes mecanismos.

Resultado: A Xunta Consultiva na que están representados polo menos un veciño de cada aldea, e a maiores existen contactos persoais en canto é necesario ou existe algún problema a tratar.

Valoración: **moi positiva**. Existe un foro permanente de comunicación entre o Parque e as institucións e persoas relacionadas con el, así como contactos persoais en momentos necesarios. Aspecto a destacar é a presenza dun representante de cada núcleo de poboación na Xunta Consultiva, algo pouco común e que incrementa a representatividade deste órgano.

INDICADOR 21: disposición no ENP dun plan de xestión ambiental; existencia de mensaxes que expliquen ós visitantes as actuacións do plan de xestión ambiental nos equipamentos.

Resultado: Non hai. Execútase separación de residuos.

Valoración: **moi negativa**. O Parque debe contar cun plan de xestión ambiental e non limitarse a poñer en marcha accións puntuais que non se comunican ós visitantes.

BLOQUE 6: Frecuentación dos equipamentos

INDICADOR 22: número de espectadores/ano que presencian o audiovisual respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: Non se anota o número de visitantes que presencian o audiovisual entre os que pasan polo Centro.

Valoración: **inexistente**. Non se pode establecer este indicador por falta de datos.

INDICADOR 23: número de visitantes da exposición permanente respecto ó total de usuarios do Centro de Visitantes

Resultado: a exposición é visitada pola totalidade de usuarios do centro

Valoración: **moi positiva**. Tódolos visitantes do centro pasan pola exposición interpretativa do Parque.

INDICADOR 24: número de usuarios anuais do Centro de Visitantes, das Oficinas de Información e das Aulas da Natureza en relación ó número de visitantes do ENP.

Resultado: o número de visitantes do centro, único lugar onde se contan, ascendeu a 1.280 o último ano (2008). Nembargante, descoñécese a proporción de visitantes do Centro respecto ó total do espazo porque non se controla a xente que visita o Parque Natural por libre sen pasar polo Centro.

Valoración: **inexistente**. Non se pode establecer con precisión o indicador porque non se coñece a proporción de visitantes do Centro de Visitantes respecto ó total do Parque. Porén, é de supoñer que será bastante elevado.

BLOQUE 7: Acceso e accesibilidade ós equipamentos e servizos

INDICADOR 25: dispoñibilidade de aparcamentos nos equipamentos para diferentes tipos de vehículos (turismos, bicicletas, autobuses, automóbil de discapacitado)

Resultado: no Centro de Visitantes hai prazas de aparcamento (moi escasas por certo) que non están diferenciadas por tipo de vehículo. O mesmo acontece coas áreas de recreo e miradoiros.

Valoración: **negativa**. O Parque dispón de prazas de aparcamento, pero non están diferenciadas por tipo de vehículo. Este problema é especialmente negativo no Centro de Visitantes polo seu papel focal na atracción de visitas de todo tipo.

INDICADOR 26: porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas.

Resultado: Ramplas de acceso e aseos habilitados para minusválidos no Centro de visitantes.

Valoración: **positiva**. O Centro de Visitantes é totalmente accesible a discapacitados, o que destaca como feito moi positivo. Sería desexable continuar esta labor no resto de equipamentos nos próximos anos.

INDICADOR 27: porcentaxe de servizos (información, interpretación e educación ambiental) de cada equipamento accesibles a persoas discapacitadas

Resultado: Non están adaptados.

Valoración: **moi negativa**. O Parque debe facer un considerable esforzo nesta materia nos vindeiros anos para subsanar esta deficiencia.

INDICADOR 28: adaptación do audiovisual para persoas con visión ou audición reducidas

Resultado: Non está adaptado.

Valoración: **moi negativa**. O Parque debe facer un esforzo o antes posible para corrixir esta deficiencia.

BLOQUE 8: Información, tópicos e mensaxes transmitidas

INDICADOR 29: número e listado de tópicos e outras informacións que ofertan os sendeiros interpretativos; porcentaxe de sendeiros que tratan cada tópico

Resultado: os paneis dos sendeiros interpretativos dispoñen de nome do sendeiro, mapa de localización, lonxitude, desnivel, tempo estimado, dificultade, recomendacións xerais sobre normativas, e unha explicación interpretativa e descritiva dos elementos naturais e culturais que aparecen no camiño (foto N°47).

Valoración: **positiva**. Os sendeiros contan coa información necesaria para informar e para formar ós visitantes que desexan camiñar por eles. Bótase en falta un teléfono de emerxencias.

INDICADOR 30: número e listado de idiomas nos que se oferta a información e sinalización dos equipamentos

Resultado: a totalidade dos paneis informativos e interpretativos do Parque, incluídos os da exposición interpretativa, están en lingua galega (foto N°48).

Valoración: **negativa**. Sería desexable que os paneis estivesen tamén en castelán tendo en conta que moitos visitantes proveñen doutros puntos de España.

BLOQUE 9: Participación

INDICADOR 31: existencia de voluntariado no ENP

Resultado: Non hai.

Valoración: **negativa**. Enciña da Lastra, ó igual que a totalidade dos Parques galegos, deben fomentar o voluntariado nos próximos anos.

INDICADOR 32: existencia de programa de participación no ENP

Resultado: non hai.

Valoración: **intermedia**. O Parque debería contar cun programa de participación da poboación local, pero como se viu en indicadores anteriores (N°18 e N°20) si existe participación efectiva da poboación local nos asuntos do Parque, ou como mínimo procúrase mantelos informados.

RELACIÓN COA ENTORNA

Relación do Parque coa poboación local:

Segundo o Director a relación é boa, posto que os puntos máis sensibles son moi pouco accesibles e nunca espertaron a atención dos habitantes. Ademais co Parque chegaron subvencións para arranxar comunicacións e vivendas. Mesmo hai pobos veciños non incluídos no Parque que solicitaron ser incluídos nel.

Pola súa banda, a Técnica sinala que é correcta en xeral con excepcións puntuais. Os residentes locais non aprecian os valores do Parque porque é o seu entorno cotián e non lle dan importancia ó que ven.

Conflitos ou problemas entre uso público e conservación:

O Director do Parque afirma que non hai debido á escasa afluencia de visitantes. É un Parque moi recente e pouco coñecido, de xeito que se no futuro aumenta o número de visitas as cousas poden mudar.

A Técnica manifestou a mesma opinión pero explicou máis polo miúdo o estado de cousas neste ámbito. Concretamente puntualizou que os visitantes transitan polas rutas sen apartarse delas e que tan só hai algún problema puntual de acumulacións de lixo. O visitante soe estar concienciado e non dá problemas. Non hai grandes problemas tampouco nas covas e nas paredes rochosas, e os que había xa non existen. Os practicantes de espeleoloxía piden permiso á Xunta, pero é pouca xente e sobre todo para facer estudos científicos. O acceso á zona de reserva está prohibido, pero pódese chegar mediante permiso, tal como acontece coas covas. A práctica da escalada está prohibida.

CONCLUSIÓN

Visión sobre o estado do uso público por parte do Director e/ou do técnico. Perspectivas do uso público no futuro. Posibles cambios.

O Director lembra que o Parque está a dar os seus primeiros pasos, implantando todo o necesario. Como é un Parque pequeno, en canto a rutas e áreas recreativas non dá máis de si. En interpretación hai que crear os espazos temáticos aludidos na análise dos indicadores referidos a equipamentos (centros temáticos). Os monitores deben ter o maior nivel posible. O Director sería partidario de cobrar un prezo simbólico polas publicacións entregadas ós visitantes.

A Técnica opina que podería haber máis visitantes e que se fai todo o posible para que o visitante fiquen satisfeitos. Hai algún problema puntual coa limpeza de rutas (cando as brigadas non están), e de acumulo de lixo nalgún miradoiro, pero son moi puntuais. Tocante a melloras na xestión, sinala a edición de trípticos coa totalidade das rutas do Parque. O PRUX está en redacción.

Táboa Nº6. Indicadores da oferta de uso público dos ENP de Galicia con categoría de Parque

RECURSOS HUMANOS	Illas Atlánticas	Monte Aloia	Corrubedo	Xurés	Fragas Eume	Invernadeiro	Enciña Lastra
1- Persoas traballando uso público							
2- Técnico de uso público							
3- Formación do persoal							
4- Cursos de formación							
5- Traballadores da poboación local							
EQUIPAMENTOS E SERVIZOS							
6- Tipoloxía e número equipamentos							
7- Servizos do Centro de Visitantes							
8- Audiovisual sobre o ENP							
9- Exposición sobre o ENP							
10- Lonxitude dos sendeiros							
11- Publicacións do ENP							
RECURSOS ECONÓMICOS							
12- Relación orzamento uso público/superficie do ENP							
13- Relación orzamento uso público/orzamento total							
14- Relación orzamento uso público/visitantes							
PLANIFICACIÓN							
15- Plans e programas de uso público							
16- Programas destinados a poboación local							
17- Programa pedagóxico para educación ambiental							
IDENTIDADE VISUAL E COMUNICACIÓN							
18- Soportes para información de actualidade do ENP							
19- Identidade visual							
20- Mecanismos de comunicación do ENP coa entorna							
21- Plan de xestión ambiental							
FRECUENTACIÓN DOS EQUIPAMENTOS							
22- Espectadores do audiovisual							
23- Visitantes da exposición							
24- Usuarios dos equipamentos en relación ó total							
ACCESIBILIDADE							
25- Aparcamentos							
26- Equipamentos accesibles a discapacitados							
27- Servizos accesibles a discapacitados							
28- Adaptación do audiovisual							
INFORMACIÓN, TÓPICOS, MENSAXES							
29- Tópicos dos sendeiros							
30- Idiomas da información e sinalización							
PARTICIPACIÓN							
31- Voluntariado							
32- Programa de participación							

	Moi positivo
	Positivo
	Intermedio
	Negativo
	Moi negativo
	Inexistente

Táboa Nº7. Número de indicadores segundo calificación. Comparativa entre Parques

CALIFICACIÓN	Illas Atlánticas	Monte Aloia	Corrubedo	Xurés	Fragas Eume	Invernadeiro	Enciña Lastra
Moi positivo	6	5	5	8	1	0	6
Positivo	19	11	12	14	10	12	15
Intermedio	1	2	2	0	3	3	1
Negativo	6	5	2	6	10	9	4
Moi negativo	8	7	5	2	5	3	4
Inexistente	2	2	6	2	3	5	2

CAPÍTULO VII

ESTADO DO USO PÚBLICO NOS PARQUES DE GALICIA ANÁLISE DA DEMANDA

CAPÍTULO VII

ESTADO DO USO PÚBLICO NOS PARQUES DE GALICIA ANÁLISE DA DEMANDA

7.1 Introducción

A segunda parte do estudo do uso público nos Espazos Naturais Protexidos galegos con categoría de Parque estará dedicada ós visitantes, aqueles que usan, desfrutan e aprenden a través dos equipamentos e servizos analizados no capítulo anterior.

Nos primeiros pasos do presente traballo de investigación fíxose un percorrido polo camiño que seguiron, un de par do outro, a aparición e consolidación dos ENP no mundo e o cada vez maior interese da poboación pola natureza e o medio ambiente. Ó calor da toma de conciencia da degradación e nalgún caso da perda definitiva de valores naturais foron vendo a luz aquí e alá os diferentes ENP nun proceso que aínda hoxe non se detivo, nin debe deterse. Se nun primeiro intre tiña primacía un enfoque da cuestión onde o punto de vista estético (a grandiosidade da natureza) era primordial, máis adiante foi gañando espazo na visión declaratoria o perigo que para o propio ser humano supoñía a degradación do medio que o sustenta e lle da vida: da protección pola beleza pasouse á protección pola supervivencia.

Inicialmente, os ENP pioneiros tiñan como razón de ser a contemplación e a éxtase das marabillas naturais como dereito dos pobos. Pero o uso público, presente dende o mesmo nacemento dos espazos naturais protexidos, non era un problema que inquadase ós encargados da súa xestión. Os visitantes eran ben poucos e a súa incidencia, a penas digna de ser tomada en consideración. Os cambios sociais que acaeceron no discorrer do Século XX trouxeron consigo un incremento da mobilidade espacial de amplas capas sociais, así como unha maior atención pola natureza e o desexo de *estar* na natureza dunha sociedade cada vez mais urbana e menos relacionada co medio (no mundo desenvolvido, claro está). Neste contexto, as visitas a ENP cobraron pulo, chegando a ser tal o volume de visitantes en puntos concretos de espazos moi célebres que o uso público (chamémoslle adecuada xestión das visitas) pasou a ser un problema de urxente solución. Velaí a causa primeira do incremento dos equipamentos e servizos para os visitantes e a posta en práctica de medidas de control da súa afluencia. Asemade, cobra

relevancia o papel dos ENP como axentes activos na difusión entre a sociedade das mensaxes e valores ambientais, empregando como instrumentos fundamentais as ferramentas que proporcionan a educación e a interpretación. Deste xeito, estes aspectos pasan a ser unha misión prioritaria dos espazos protexidos, unha misión de relevancia social: desfrutar da natureza e coa natureza, pero tamén aprender nela e con ela.

Ante esta situación foi necesario que os ENP se puxesen a traballar para estudar e coñecer ós seus visitantes para poder xestionar adecuadamente o uso público. Tales análises abranguen tanto aspectos cuantitativos como cualitativos, igualmente importantes: coñecer cantas persoas acoden ó espazo, en que momentos do ano e en que lugares concretos adoitan concentrarse forman parte dos feitos de índole cuantitativa; mentres que indagar sobre os motivos da visita, as actividades realizadas no seu transcurso e a opinión que deixa no visitante conforman os estudos cualitativos.

Tales asuntos van ser, polo tanto, os que serán obxecto de estudo neste capítulo que está a comezar. Para realizar este traballo empregáronse como fontes de información tanto as aportadas polos ENP (Memorias de Uso Público, datos estatísticos dos visitantes, todos eles de calidade e profundidade de análise moi dispares) como investigacións do propio autor do presente traballo en forma de enquisas persoais a visitantes de certos espazos seleccionados. Todos estes instrumentos perseguen unha meta común: estudar e coñecer mellor os visitantes dos ENP galegos con categoría de Parque.

7.1.1 Ferramentas de análise e obxectivos

Os ENP adoitan empregar e manexar certas ferramentas para estudar os visitantes. O máis habitual é o simple relato dos visitantes que pasan polo Centro de Interpretación, nalgún caso completados con relatos nos Puntos de Información espallados por outros lugares do espazo. Estes relatos acostuman tomar nota do lugar de procedencia do visitante e a intención da visita, ademais de certos datos de encadre demográfico como a idade. Son pois estatísticas moi simples e ó mesmo tempo moi parciais no sentido de que só obteñen información dunha porción dos visitantes totais do espazo, sexa esta maior ou menor. Mais excepcionalmente, os ENP completan os datos sobre afluencia mediante estimacións calculadas a partir da cantidade de vehículos presentes en puntos altamente frecuentados nas horas de máxima concentración aplicando unha ratio de persoas por vehículo. Mesmo hai casos nos que se instalan aforadores automáticos en

rutas moi transitadas que detectan mediante sensores o número de persoas que por eles pasan. Con todo, non é tarefa sinxela coñecer con exactitude o número de visitantes, e menos aínda no caso de espazos con múltiples accesos abertos. Os únicos ENP onde é doado saber con case absoluta exactitude o número de visitantes que acollen son aqueles que, ou ben precisan dunha autorización para poder visitalos (o caso do Invernadeiro), ou que non son directamente accesibles mais que a través dun medio de transporte facilitado polo espazo (Illas Atlánticas é o mellor exemplo). As estatísticas conseguidas por estes medios non só informan sobre simples cantidades senón tamén, en certos casos, en torno ós meses do ano en que hai maior afluencia (a información adoita recollerse por meses), e mais raramente sobre días e horas onde chegan mais persoas.

Pero non basta con saber cantas persoas visitan o espazo; tamén é importante coñecer por qué o visitan, que fan durante a visita e que sensacións lles deixou o seu paso polo espazo protexido. O único xeito de acceder a esta valiosa información é preguntando directamente ós visitantes, é dicir, mediante enquisas. Os ENP aplican enquisas deste tipo en moitos casos, normalmente de contestación voluntaria por suposto, mediante a cumprimentación dunha plantilla de enquisa dispoñible nos Centros de Visitantes e/ou nos Puntos de Información. Os feitos recollidos nos inquéritos amosan un retrato un tanto sesgado dos visitantes, e o motivo é moi simple: na maioría dos casos tan só os visitantes mais concienciados ou no seu defecto os mais molestos coa visita por algún motivo son os que se toman a molestia de responder as enquisas. Esta importante eiva só ten un remedio: realizar enquisas con entrevistadores nos puntos mais frecuentados. Só así se pode extraer información dos visitantes xeneralistas, os máis numerosos nos ENP e que participan moi pouco nas enquisas dispostas para responder por iniciativa propia. Nembargante, conseguir esta información require tempo, persoal cualificado e importantes desembolsos económicos, polo que son difíciles de facer. Así pois, únense dúas circunstancias opostas: a necesidade de conseguir esta información e a dificultade para dispoñer dela, especialmente nunha investigación con recursos limitados como a presente. Unha solución salomónica é aplicar enquisas persoais só a certos espazos seleccionados e conformarse nos restantes cos resultados ofertados polos espazos. Tal foi a opción finalmente tomada para a presente investigación, na que a enquisa con entrevistador foi levada a cabo en tres dos sete Parques galegos, escollidos polas súas ben diferentes características: Monte Aloia, Fragas do Eume e Baixa Limia-Serra do Xurés.

En consecuencia, no presente capítulo analizaranse a demanda (visitantes) dos ENP galegos con categoría de Parque empregando datos dos propios espazos e datos obtidos das enquisas realizadas en tres deles, enquisa cuxo deseño quedou detalladamente explicado no Capítulo IV. A orde na que se dispoñen os ENP neste capítulo será diferente á do anterior, de xeito que figurarán en primeiro lugar os Parques nos que non se fixeron enquisas. Agora é momento de analizar os resultados conseguidos a partir de todas estas fontes de información.

7.2 Análise da demanda de uso público nos Parques de Galicia

7.2.1 PARQUE NACIONAL DAS ILLAS ATLÁNTICAS DE GALICIA

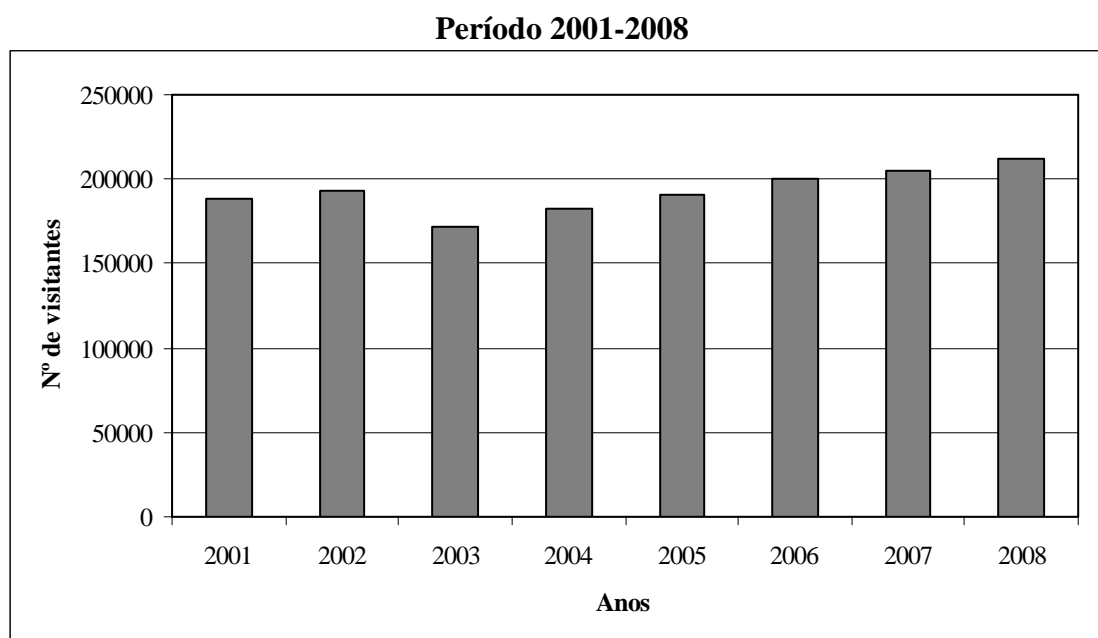
Para o estudo dos visitantes do Parque Nacional dispoñemos da información das Memorias de Uso Público comprendidas entre os anos 2005 e 2008. Estes documentos amosan información bastante completa tanto sobre número de visitantes como sobre procedencias e sobre actividades e opinións. O Parque reconta os visitantes que acoden a través do transporte por barco que ofertan as navieiras (a gran maioría dos visitantes) e os que chegan mediante embarcación privada, neste caso mediante conteos de embarcacións presentes nos fondeadoiros ás que se aplica un baremo de persoas por barco. Os conteos inclúen apartados especiais para grupos de centros educativos e na máis recente tamén se elabora un reconto de grupos organizados doutro tipo. Por outra banda, o Parque elabora enquisas a unha pequena mostra dos visitantes nas que se plantexan cuestións moi similares ás da enquisa aplicada por nós mesmos referentes a actividades realizadas e opinións sobre os equipamentos e servizos e sobre a visita en si. A información extraída das Memorias será completada con cuestións plantexadas ó Director-Conservador na entrevista persoal mantida con él referentes tamén ós visitantes do ENP. A totalidade dos datos son referidos ós arquipélagos de Cíes e Ons por ser os únicos que dispoñen de series completas de datos do período estudado.

7.2.1.1 Afluencia de visitantes chegados mediante empresas navieiras

Aínda que o período de estudo que se toma abrangue dende 2005 a 2008 as Memorias dispoñen de datos anuais de afluencia dende o ano 2001, de xeito que se fará

unha excepción coa análise da evolución do número de visitantes totais chegados a través das compañías navieiras que teñen acordos de transporte de pasaxeiros co Parque Nacional, que se estudará dende 2001. O resto de variables tomarán a referencia do período 2005-2008. Isto en canto ás referencias temporais. Polo que respecta ás referencias espaciais, o estudado neste traballo non será a totalidade do Parque Nacional senón os arquipélagos de Cíes e Ons por dous motivos: a inmensa maioría dos visitantes acoden a ámbolos dous arquipélagos, polo que son sobradamente representativos para caracterizar as visitas ó Espazo Protexido; e son os únicos que dispoñen dun rexistro dos visitantes para todo o período estudado (Sálvora e Cortegada a penas comezaron a tomar datos de visitas dende o ano 2007).

Fig. Nº6: Evolución dos visitantes totais a través de navieiras (Cíes+Ons).

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia.

Os datos indican elevadas cifras de visitantes, sempre por riba dos 150.000, e que nos últimos anos conseguiron superar os 200.000 (ver Figura Nº 6). Estes datos hai que poñelos no contexto adecuado para ter conciencia da súa importancia cuantitativa: as limitacións dun ENP insular, con capacidade de carga moi limitada (mesmo con límite diario de visitas en Cíes de 3.000 persoas que xulgamos bastante xeneroso), e que só é accesible unha parte do ano (no inverno non hai servizo de transporte). Polo tanto, o Parque soporta unha elevada concentración de visitantes no espazo e no tempo, que mais adiante veremos con detalle (foto Nº49).

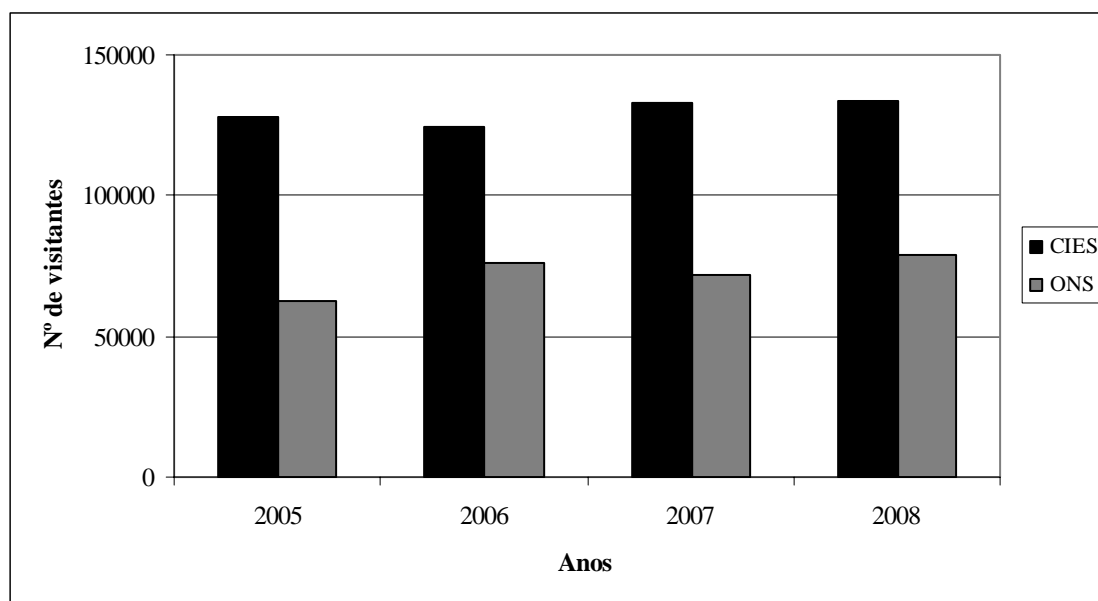
A evolución dende 2001 anota un descenso de visitas ó ano seguinte do desastre do *Prestige* (o mínimo da serie con 171.402 visitantes márcase en 2003). A continuación o incremento de visitantes é continuo, superando as cifras previas ó desastre e marcando os máximos da serie (o ano 2008 atinxe os 212.637 visitantes). A crecente fama do espazo (sobre todo do arquipélago de Cíes), que pasou a ocupar un lugar entre os fitos turísticos máis senlleiros de Galicia, é o principal factor a ter en conta neste ininterrompido crecemento da afluencia. Porén, como quedou dito anteriormente, non todo o Parque ten o mesmo eco social. As Illas Cíes por si soas concentran tódolos anos en torno a 2/3 das visitas totais do Parque Nacional. Esta cifra remarca aínda máis a importancia publicitaria destas illas no sentido de que, por ser moito máis coñecidas polo gran público, concentran maior volume de visitas (ver figuras Illas Nº8 e 9³⁵). Con todo, o crecemento de visitas, con ser continuo, non é demasiado intenso, e as Memorias apuntan ás condicións meteorolóxicas como responsables: os veráns de 2007 e 2008 foron frescos e pouco soleados, e isto reduce as visitas a espazos litorais relacionados co sol e praia.

Tamén resulta de interese facer a análise evolutiva para cada un dos arquipélagos pois non é descartable un comportamento diferente entre eles. Os datos, porén, non deixan ver diferenzas apreciables (ver Figura Nº7). Nos últimos catro anos o número de visitas a Cíes tendeu a incrementarse, lenta pero continuamente. Só o ano 2006 anotou un retroceso leve e presumiblemente coxuntural. As cifras anuais de visita roldan as 130.000 persoas, que aínda sendo altas non o serían tanto se estivesen repartidas ó longo dos doce meses do ano, e xa sabemos que non é así (Xullo e Agosto concentran eles sos mais de 2/3 dos totais do ENP). O punto máximo de visitantes atínxese en 2008 con 133.524 persoas. En Ons, mentres tanto, houbo tamén un incremento de visitas en sintonía co conxunto do espazo. A destacar o crecemento dende pouco mais de 60.000 visitas en 2005 a cifras sempre por riba dos 70.000 nos anos seguintes. O ano 2008 sinala unha etapa nova na que o umbral das 80.000 visitas pode ser rebasado (chegouse a 79.113 visitantes).

³⁵ A proporción de visitantes do arquipélago de Cíes é contrastado só coa afluencia a Ons. Ata o ano 2007 non había datos dos outros arquipélagos do Parque, e de tódolos xeitos, a afluencia que reciben, polo momento, é case simbólica.

Fig. N°7: afluencia de visitantes. Comparativa Cíes-Ons

Período 2005-2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia.

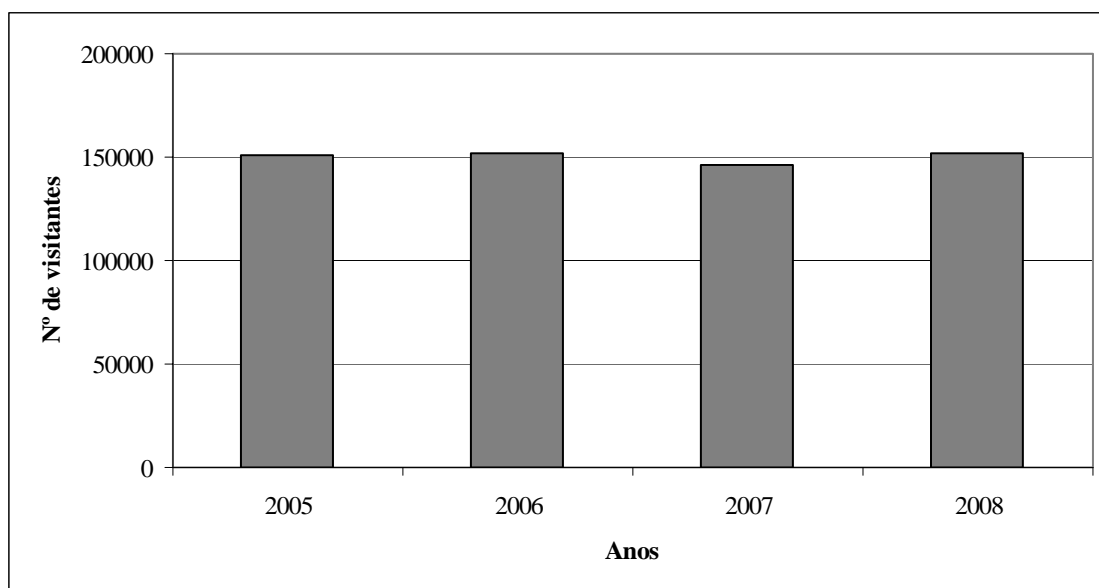
Pero aínda se pode afinar e profundar máis na análise evolutiva dos visitantes do Parque Nacional se circunscribimos o estudo ós meses de Xullo e Agosto exclusivamente, os de maior afluencia, para detectar posibles movementos de fondo que cos datos globais fican ocultos (ver Figura N°8). De feito, se traballamos tan só con eses datos, as cousas mudan notablemente. O incremento lento e continuo de visitas desaparece e asistimos a unha certa estabilidade nas contornas dos 150.000 visitantes. A explicación a isto é ben doada e as Memorias apúntano repetidamente: as desfavorables condicións meteorolóxicas dos últimos veráns.

Se descendemos ó nivel de cada arquipélago, sí podemos atopar tendencias significativas e diferenzas de comportamento entre ámbolos dous (ver Figura N°9). En Cíes o descenso de visitantes é continuo no período estival nos últimos tempos. Por unha banda, hai que ter en conta a influencia das condicións meteorolóxicas que impón, como se dixo antes, un freo ás visitas. Por outra banda, o Parque é consciente de que Cíes está derivando perigosamente cara a un turismo masivo de sol e praia que debe coutar. O continuo crecemento anual de visitas en Cíes que se detectou antes ten que explicarse por outros factores, neste caso pola maior cantidade de xente que acode o resto do ano, tanto por libre como por excursións organizadas en grupo como se verá mais adiante. Mentres tanto, en Ons as cousas son distintas. Velaquí un crecemento grande das visitas o último ano da serie fronte a un titubeante estancamento na entorna

dos 50.000 visitantes (non se detecta un proceso de redución de visitas como en Cíes, con todo). O ano 2008 sinala o camiño á ruptura da barreira dos 60.000 visitantes no tempo de máxima afluencia. Esta traxectoria seguirá así presumiblemente mentres non exista un límite diario como hai en Cíes. Nembargante, tarde ou cedo será aplicado e daquela haberá tamén en Ons un teito máximo que non se poderá superar.

Fig. N°8: afluencia de visitantes en Xullo e Agosto (Cíes+Ons).

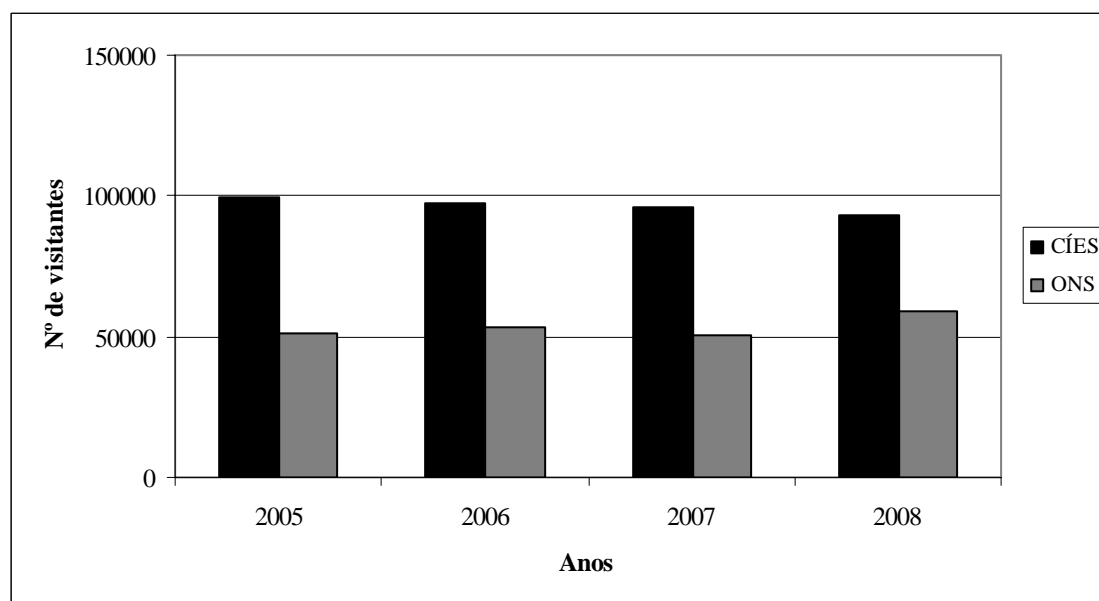
Promedio 2005-2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia.

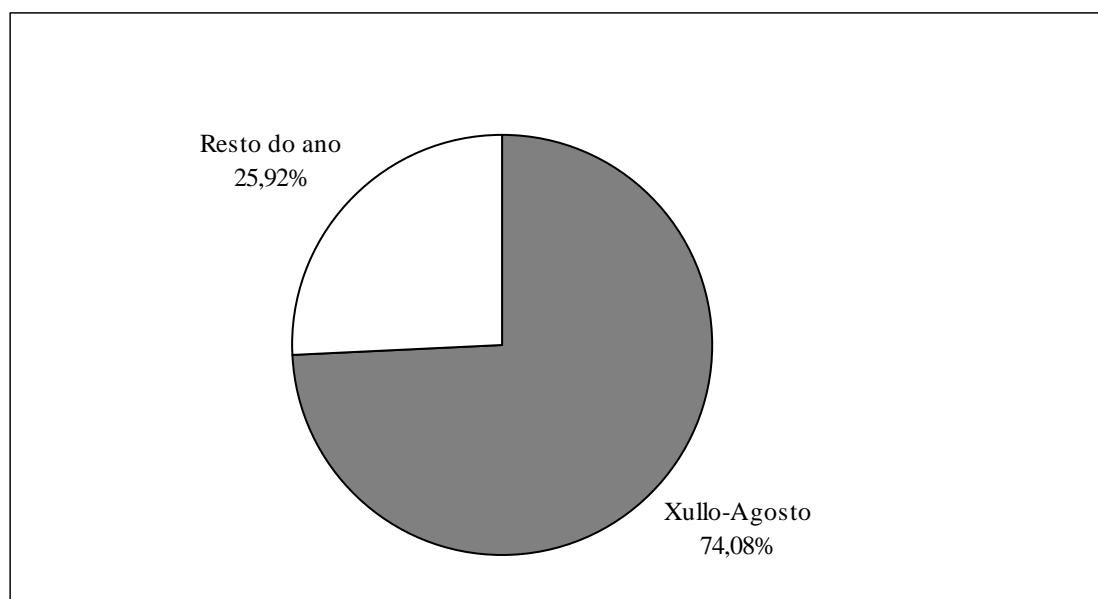
Fig. N°9: afluencia de visitantes en Xullo e Agosto. Comparativa Cíes-Ons

Período 2005-2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia.

Fig. Nº10. Proporción de visitantes chegados en Xullo e Agosto respecto ós visitantes de todo o ano (Cíes+Ons)
Promedio 2005-2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia.

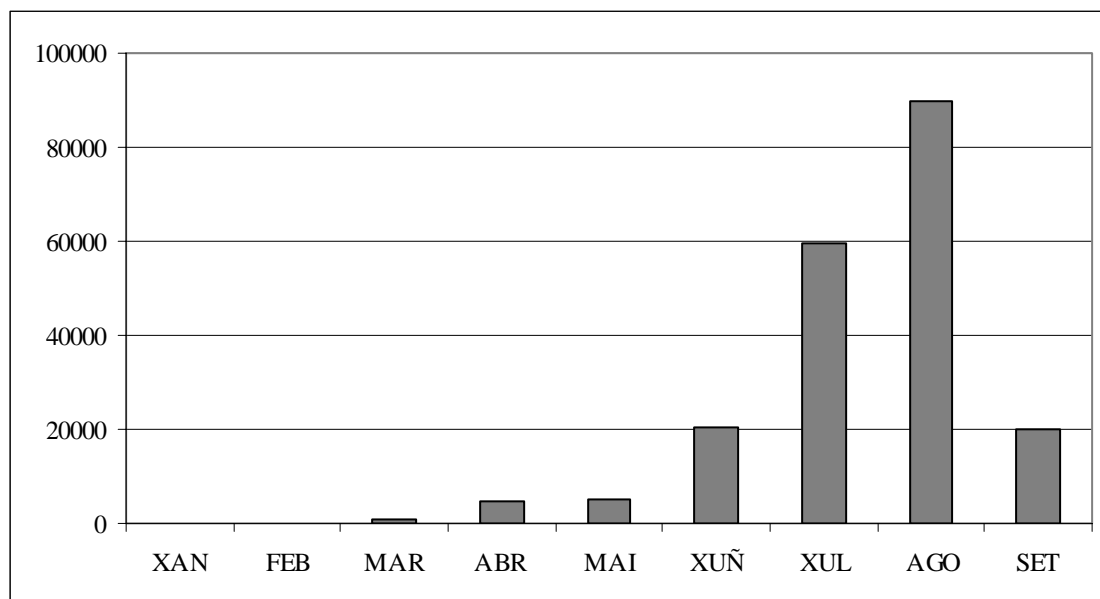
Importante resulta tamén a concentración de visitantes no tempo, concentración forzosa pola inaccesibilidade do Parque no inverno. De feito, os datos amosan que a concentración estival dos visitantes no ENP acada límites extremos (ver Figura Nº10). O bimestre Xullo-Agosto concentra sempre máis dos 2/3 das visitas de todo o ano. Certo é que no inverno non hai servizo de embarcacións pero tamén está claro que non se reparten os visitantes no resto do período no que o Parque é accesible (primavera e outono presentan afluencias incomparablemente menores). A relación co turismo estival de sol e praia volve a poñerse de manifesto.

A estacionalidade queda mellor marcada aínda mediante a análise da afluencia mensual³⁶ nos últimos catro anos (ver Figura Nº11). Na gráfica resultante amósanse con toda claridade este feito no Parque Nacional. A inmensa maioría están concentradas nos dous meses centrais do verán (Xullo-Agosto). Os motivos?. Por unha banda, non é accesible en temporada invernal (non hai liña regular de barcos). Por outra é un espazo veciño ós núcleos turísticos de sol e praia das Rías Baixas, caracterizados por posuír unha concentración estival da actividade turística. O mesmo Parque está asociado co

³⁶ Os datos mensuais recollidos polas Memorias de Uso Público tan só abranguen o período comprendido entre Xaneiro e Setembro de cada ano. Este é o motivo polo que o estudo vai referido tan só a estes meses sen incluír o último trimestre.

“sol e praia” entre o público (en particular a praia de Rodas en Cíes). Na primavera adquire importancia a afluencia en grupos de centros de ensino, loxicamente ausentes no verán. Estas pautas repítense regularmente tódolos anos. Nun nivel inferior de afluencia fican Xuño e Setembro por esta orde (excepto 2007 onde Setembro impúxose a Xuño). A continuación hai un pequeno pico en Marzo ou Abril, coincidindo coa Semana Santa. Por tanto, comportamento prototípico de lugar visitado segundo o calendario vacacional da maioría da poboación. Neste contexto xeral, convén facer algunhas puntualizacións de interese. A afluencia do mes de Agosto pódese considerar multitudinaria: toda a serie atinxe cifras superiores a 80.000 visitantes, con picos máximos superiores a 90.000 (93.494 no mes de Agosto de 2008, cifra que moitos ENP non acadan nin sequera durante un ano enteiro. O valor medio para o período 2005-2008 é de 89.989 visitantes). As cifras de Xullo, sen chegar a estes límites, son tamén moi cuantiosas, sempre nas contornas dos 60.000 visitantes (nótese que en só dous meses as visitas, por termino medio, aproxímanse ás 150.000 persoas e mesmo as poden superar: 151.642 o ano 2008 para ser exactos). A conclusión é ben clara: o Parque Nacional das Illas Atlánticas posúe unha estacionalidade extrema da afluencia de visitantes, concentrados na súa inmensa maioría no verán (Xullo-Agosto) e con cifras de visitantes moi elevadas.

**Fig. N°11: Afluencia media mensual dos visitantes a través de navieiras
(Cíes+Ons). Período 2005-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia

As características de marcada estacionalidade e gran afluencia de visitantes concentrados en espazo e tempo moi reducidos acentúanse para o caso das Illas Cíes. Este arquipélago é o máis visitado do Parque, e as cifras de afluencia dos meses centrais de verán son elocuentes: Agosto sempre anota cifras superiores a 50.000 visitantes (o máximo superou os 60.000 e foi de 61.325 en Agosto de 2005), e Xullo superiores a 30.000 que nalgún ano atinxen os 40.000 (ata 90.000 visitantes en só dous meses concentrados case todos nunha illa, a de Faro. O máximo chegou ata os 99.441 visitantes en 2005). A publicidade gratuíta que se ten feito na prensa sobre as bondades da praia de Rodas como un areal de excepcional beleza e calidade (foto Nº50) incrementou exponencialmente a fama do arquipélago de Cíes atraendo un tipo de visita moito máis próximo ó turismo de masas e, polo tanto, nas antípodas do apropiado e desexable nun ENP da categoría dun Parque Nacional.

Entre tanto, as pautas de visita en Ons son idénticas ás xerais do Parque e as concretas que vimos antes en Cíes (estacionalidade estival). As diferencias radican neste caso nas cifras de visitantes, que con ser elevadas non o son tanto como en Cíes (Agosto supera as 30.000 visitas con máximo de 35.005 en 2008; e Xullo as 20.000 atinxindo o máximo tamén en 2008 con 23.809 visitantes). O arquipélago de Ons non é tan coñecido coma Cíes nin foi obxecto dunha campaña publicitaria tan intensa e difundida. Isto explica tamén a menor afluencia que soporta, aínda que tamén é moi significativa

7.2.1.2 Afluencia de visitantes a través de embarcacións particulares:

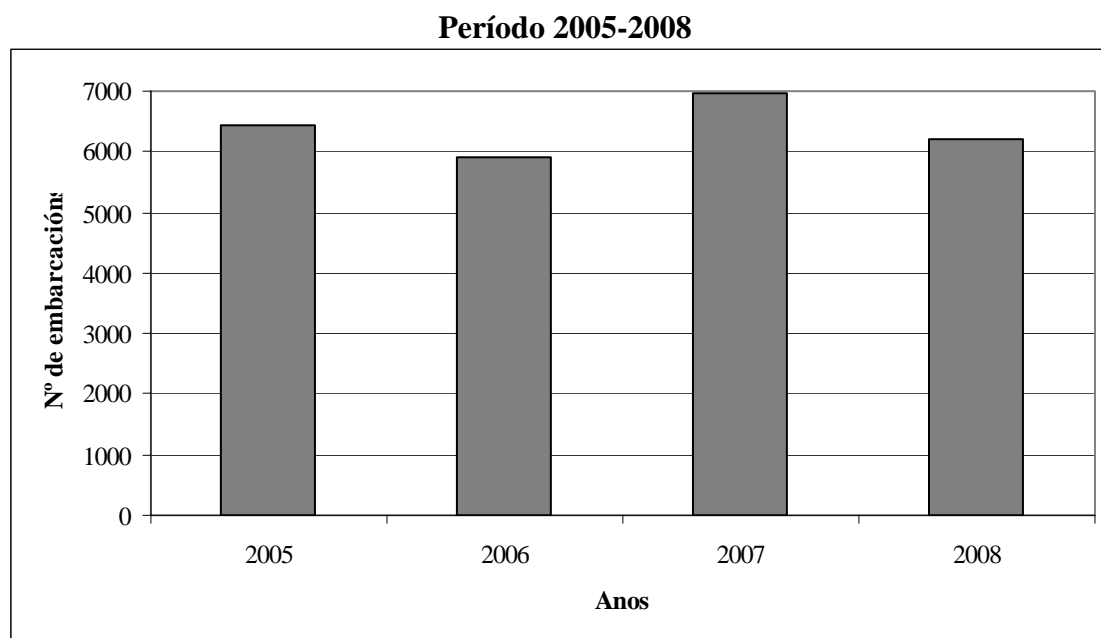
Unha vez vista a afluencia de visitantes por medio das compañías navieiras, é a quenda dos que arriban ó Parque Nacional mediante embarcación particular. Para poder acceder por este medio débese solicitar previamente un permiso tanto de navegación como de fondeo, sen os cales está prohibido o acceso. É o propio Parque o que xestiona e outorga os permisos polo que leva un conteo preciso dos mesmos. Porén, non sempre se consuman os permisos, é dicir, en certos casos o permiso é concedido e despois, por múltiples razóns, a visita non se efectúa (normalmente por mal tempo). Polo tanto, para coñecer o número de persoas que chegan por estes medios, o persoal do Parque efectúa recontos de embarcacións nos fondeadoiros principais e fai unha estimación do número

de persoas establecendo unha proporción de 4 persoas por embarcación³⁷. De aquí obteñen as Memorias de Uso Público os datos de visitas que a continuación pasamos a estudar.

Imos comezar co número de embarcacións e a súa evolución nos últimos catro anos, estudo no que non abordamos o análise mensual porque, como é lóxico, a concentración estival repítese e non paga a pena volver sobre a mesma cuestión. O número de embarcacións privadas nas Illas Cíes non segue unha pauta fixa nos últimos anos. Os altibaixos sucédense nunha banda de flutuación comprendida entre pouco menos de 5.000 embarcacións (4.830 en 2006) e preto das 6.000 (5.821 en 2007). As Memorias de Uso Público apuntan con razón á influencia das condicións meteorolóxicas adversas dos últimos veráns como posible causa da diminución deste fluxo. E o mesmo acontece co arquipélago de Ons só que cunha afluencia sensiblemente menor que, con todo, non queda por debaixo das 1.000 embarcacións anuais (máximo en 2008 con 1.157).

Unindo o fluxo de embarcacións privadas de ámbolos dous arquipélagos reproducense as pautas de cada un deles (ver Figura N°12). Polo tanto, non hai unha liña evolutiva clara senón oscilacións interanuais ó albur das condicións meteorolóxicas. O número de embarcacións oscilou entre pouco menos de 6.000 (5.899 en 2006) e case 7.000 (6.976 en 2008).

Fig. N°12: embarcacións privadas fondeadas (Cíes+Ons).

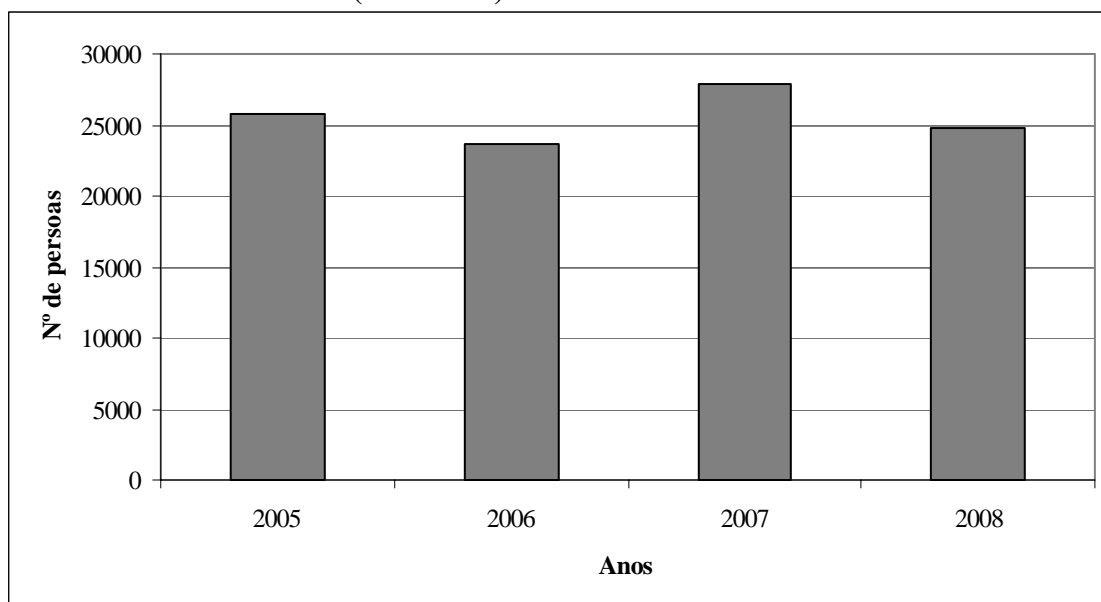
Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia

³⁷ Ata o ano 2006 a ratio ficaba establecida en 3,4 persoas por barco, que en 2007 se aumentou a 4. Estase a plantexar un novo reaxuste á alza desta proporción por considerarse que aínda se queda curta. Tódolos datos manexados están tratados coa proporción de 4 persoas por embarcación para poder homoxeneizalos.

Tocante ó número de visitantes en embarcacións privadas, depende directamente do fluxo das mesmas, así que ámbolos dous gráficos son calcados. Interesa ante todo prestar atención ás cifras absolutas, que non son desprezables. No caso das Illas Cíes, en todo momento roldan as 20.000 persoas cun pico máximo en 2007 con 23.284. No arquipélago de Ons o número de visitantes oscila entre 4.000 e 5.000 nunha banda de flutuación, de momento, moi estreita, que rolda as 400 persoas (o mínimo é de 4.276 persoas en 2006 e o máximo de 4.628 en 2008).

Por último, a suma de visitantes en Cíes e Ons acada valores moi a ter en conta tratándose de embarcacións privadas (ver Figura N°13). As cifras roldan os 25.000 visitantes (o máximo acádase en 2007 con 27.904 persoas).

**Fig. N°13: estimación de visitantes en embarcacións privadas fondeadas
(Cíes+Ons). Período 2005-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia

7.2.1.3 Afluencia de mergulladores:

Unha actividade que debe ir cobrando importancia nun ENP coma este con fondos mariños ricos en diversidade biolóxica é o mergullo. Illas Atlánticas empeza a ter importancia como lugar de reclamo para os afeccionados a esta actividade, da que a continuación faremos un sinxelo repaso. Do mesmo xeito que os fondeos de embarcacións privadas, as actividades de mergullo necesitan para poder ser realizadas

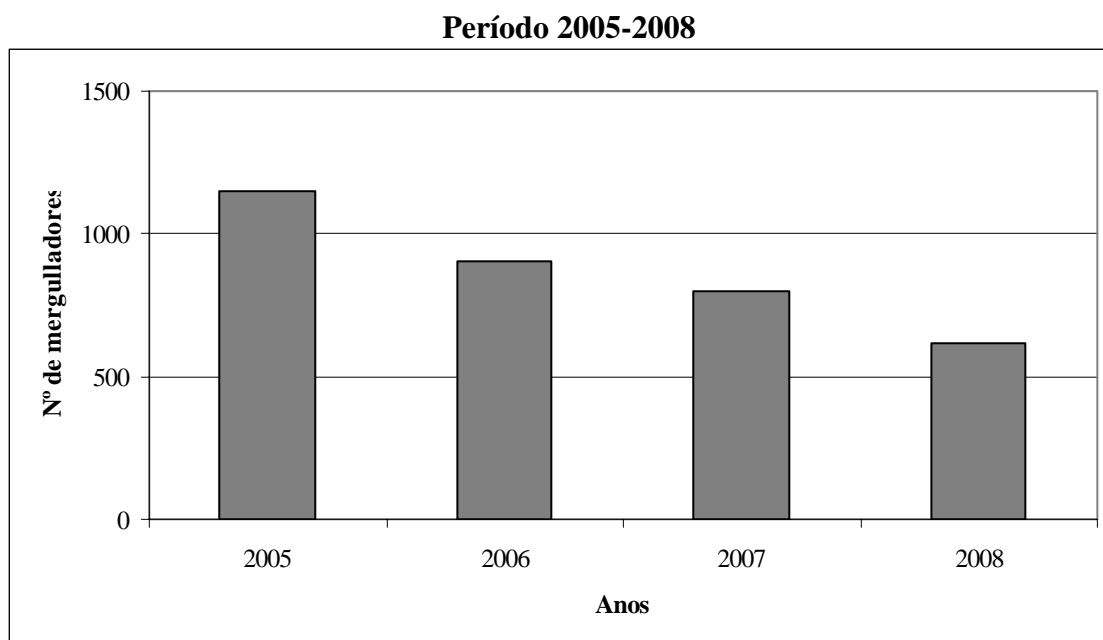
solicitar un permiso, ben directamente nas oficinas do Parque Nacional, ben vía Internet mediante a Páxina Web do Espazo Natural.

O repaso á evolución do número de mergulladores nos últimos catro anos amósanos unha sorpresa: os mergulladores rexistrados en Cíes non deixaron de retroceder dunha forma considerable e sen interrupción. Mentres o ano 2005 acolleu a 1.030 mergulladores, unha cifra considerable, a afluencia descendeu a tan só 582 en 2008. As Memorias volven a sinalar as malas condicións meteorolóxicas como a explicación máis consistente.

Mentres tanto, máxima irregularidade interanual e cifras de participantes moi pequenas respecto a Cíes caracterizan o comportamento das actividades de mergullo no arquipélago de Ons. Tan pronto se pasa de 118 persoas en 2005 a 34 o ano seguinte para despegar ata as 176 en 2007 e desplomarse literalmente ata as 35 en 2008.

Dado que a inmensa maioría dos mergulladores acoden ás illas Cíes, os datos conxuntos Cies-Ons reflicten a evolución do primeiro dos arquipélagos sumando a discreta participación do segundo para engrosar levemente as cifras. Polo tanto, a tendencia xeral é de redución continua e intensa, pasando de 1.148 mergulladores en 2005 ata 617 en 2008 (ver Figura N°14).

Fig. N°14: mergulladores rexistrados (Cíes+Ons)

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia

7.2.1.4 Afluencia de visitantes ós cámpings de Cíes e Ons:

As Illas Cíes dispoñen dun cámping con capacidade máxima para 800 persoas. Logo das últimas melloras efectuadas nas súas instalacións (especialmente a nova depuradora), as Memorias de Uso Público sinalan que funciona ó máximo da súa capacidade no verán. Polo tanto, hai un límite que non se pode sobrepasar e que debe marcar un teito no que, segundo as Memorias, hai que ter en conta a presión sobre o medio e a capacidade de carga do Espazo. O cámping esixe un límite de estadía máxima de cinco días durante o verán que se amplía a quince o resto do ano, de xeito que por forza hai unha rotación continua de xente na época de maior afluencia.

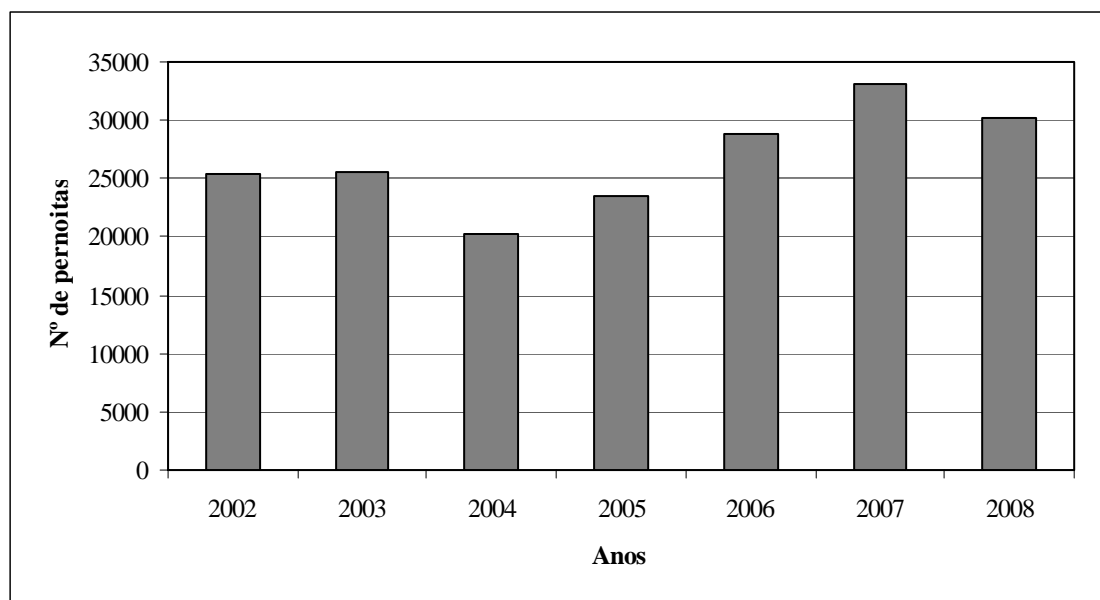
O estudo evolutivo das pernoitas anuais tomará o período 2002-2008, coincidente coa existencia do Parque Nacional, e que está dispoñible nas Memorias de Uso Público consultadas para este traballo de investigación (ver Figura N°15). Aмосa cifras elevadas de pernoitas, sempre por riba de 20.000 no peor dos casos (20.223 pernoitas en 2004). O descenso experimentado nas visitas mediante navieiras retrasase un ano no caso do cámping, para logo seguir a senda alcista en conxunto co espazo. Nos últimos anos supéranse as 30.000 pernoitas. O máximo anotouse en 2007 con 33.102 pernoitas cun lixeiro descenso en 2008 (30.203 pernoitas), circunstancia debida á meteoroloxía adversa como aventuran as Memorias de Uso Público. Tocaría teito?; non se pode asegurar pero está claro que como o aforo é limitado e procúrase que o impacto sobre o medio sexa o menor posible haberá un tope máximo que tarde ou cedo se atinxirá.

En canto á área de acampada de Ons (non se trata dun cámping propiamente dito), posúe tamén un límite máximo de prazas. Inicialmente estaba fixado en 400 persoas pero polos problemas de xestión e os impactos sobre o medio, os xestores do Parque tomaron a decisión de reducir as prazas a 200 a partir de 2007. Igual que en Cíes, hai un límite máximo de estadía de cinco días no verán, facilitando a rotación de visitantes. Tocante á evolución das pernoitas (ver Figura N°16), exceptuando o descenso rexistrado en 2004 (13.516 pernoitas) que coincide o mesmo ano que Cíes, en Ons mantívose un nivel de pernoitas por riba das 15.000 ata o intre en que se reduciu a capacidade (de 400 a 200 prazas en 2007, lembremos). Porén mantívose bastante elevada, sempre por riba das 10.000 pernoitas (o ano 2007 acadou as 13.688). Isto explica o descenso experimentado nos últimos tres anos da serie respecto ós primeiros: agás 2004, están situados nun chanzo superior ós tres últimos. As prazas limitadas impoñen un límite

máximo de pernoitas que fará que nun momento dado, a afluencia toque teito. Aínda é cedo para saber se xa se atinxiu este límite.

Fig. Nº15: Afluencia ó cámping de Cíes (pernoitas)

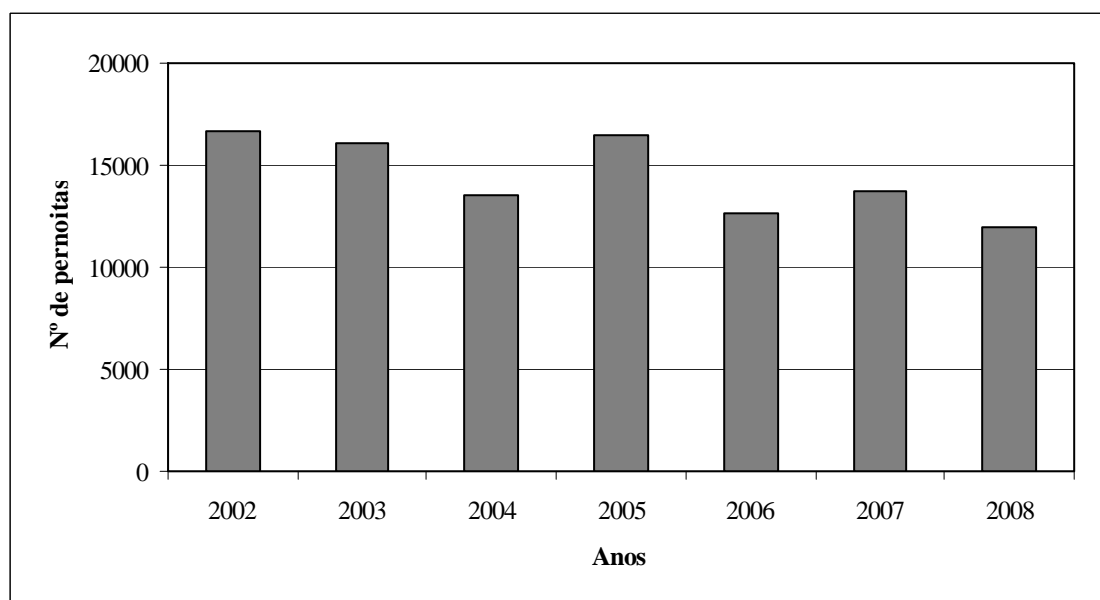
Período 2002-2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia

Fig. Nº16: Afluencia á área de acampada de Ons (pernoitas)

Período 2002-2008

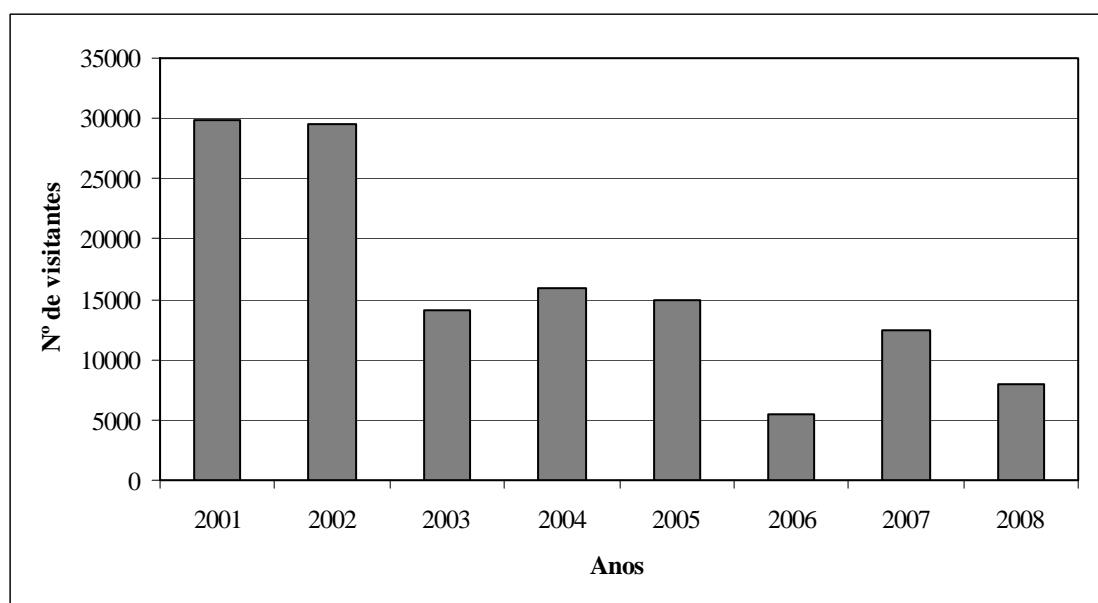
Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia

7.2.1.5 Afluencia ó Centro de Visitantes de Cíes

Por último, faremos un repaso pola evolución das visitas ó Centro de Visitantes das Illas Cíes. En apartados previos dedicados ó Parque Nacional xa foi mencionado o feito de que este Centro de Visitantes está a funcionar provisionalmente ás agardas dun novo Centro que será inaugurado na cidade de Vigo. Isto explica que nos últimos anos se reducise drasticamente o número de persoas que decidiron visitalo en comparación cos primeiros anos de existencia do Parque Nacional (ver Figura N°17). Por exemplo, os anos 2001 e 2002 rexistrou un volume próximo ós 30.000 visitantes (29.894 o ano 2001), para caer a continuación a valores en torno á metade dos anteriores (o ano 2003 anota 14.049 visitantes), que lonxe de manterse aínda se minguaron mais ata tocar fondo en 2006 con tan só 5.514 visitantes. Os últimos anos houbo unha lixeira e indecisa recuperación: 12.503 visitantes rexistrados en 2007, truncada en 2008 cun novo retroceso ata os 7.925. A precariedade da situación do Centro de Visitantes tamén é recollido polas Memorias de Uso Público, onde se advirte que mesmo tivo que pechar as portas en certos momentos por falta de persoal para atendelo. A gráfica adxunta ilustrará mellor todo o explicado.

Fig. N°17: Afluencia ó Centro de Visitantes de Cíes

Período 2001-2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia

7.2.1.6 Afluencia de visitantes en grupos organizados:

Illas Cíes acolle numerosos grupos organizados tanto de centros de ensino como de outro tipo en cantidades que, no total do espazo supoñen unha proporción pouco significativa, pero que en cifras absolutas non son desprezables, sobre todo fóra da tempada alta. A serie de datos de grupos é moi curta e incompleta. A máis longa é a de centros de ensino, que abrangue dende o ano 2006. Para os restantes grupos só hai datos completos para o ano 2008, intre no que tamén se fixo unha clasificación das tipoloxías dos mesmos e se implantou un reconto sistemático das mesmas. En consecuencia, a valoración que se pode facer dos visitantes incluídos neste apartado será forzosamente moi superficial.

A programación didáctica do Parque está actualmente preparada para alumnos de 5º de Primaria, como puxo de manifesto o Director durante a entrevista e confirman as Memorias de Uso Público, pero non impide que outros niveis educativos acudan tamén sempre e cando leven un programa preparado de antemán que ten que ser sometido a aprobación polo Parque. Como é habitual, a maioría destas visitas prodúcense entre Maio e Xuño, coincidindo co final do curso e a mellora das condicións meteorolóxicas. A Memoria máis recente consultada (2008) sinala que no total do Parque Nacional (incluído Sálvora) acudiron 58 colexios de 22 concellos das proximidades do Parque, totalizando 1.559 persoas, cifras por certo moi similares ós anos inmediatamente anteriores: o 2006 anotou 1.441 visitantes e 2007 un total de 1.623.

Polo que respecta a outros colectivos, tan só hai datos de afluencia completos para os arquipélagos de Cíes e Ons en 2008, que en total suman a notable cifra de 3.181 visitantes. Neste mesmo ano elaborou o Parque unha clasificación das tipoloxías de grupos segundo as peticións de visitas que os xestores do Parque recibiron nos últimos anos. Os máis numerosos con moita claridade son os pertencentes á categoría “eventos”, que sumaron 2.458 persoas. Por outra banda, na afluencia de grupos unha vez máis é o arquipélago de Cíes o que concentra a maioría das visitas: o número de persoas en 2008 foi de 2.269 fronte a tan só 912 en Ons. A maior fama do primeiro volve a ser factor primordial de atracción.

Fotografía N°49

Aspecto do peirao de atraque de Cíes no intre de desembarco dun grupo de visitantes chegados mediante as embarcacións autorizadas a realizar o servizo de transporte de pasaxeiros. A inmensa maioría dos visitantes chegan a Cíes mediante esta vía.

Fotografía N°50

O principal atractivo do Parque Nacional, moi ó seu pesar, é a Praia de Rodas. O aspecto da mesma, desde logo, é realmente idílico pero está vinculado a un tipo de visita que pretende o desfrute pasivo de sol e praia, moi alonxado do que debe ser un Espazo Protexido. O edificio que se pode ver ó fondo da imaxe é o Cámping, con capacidade para 800 persoas.

7.2.1.7 Características da demanda

a) Segundo o Director:

O Director do Parque Nacional foi realmente sintético nas súas respostas sobre os visitantes do Espazo Protexido. Non se estendeu en explicacións profundas e detalladas limitándose a sinalar os aspectos máis importantes, que confirmaban, por outra parte, a información subministrada polas Memorias do Parque.

a) Onde se realizan os conteos de visitantes e con que método

O Director confirma as dúas vías principais polas que se efectúan os recontos de visitantes: por unha banda as navieiras que realizan o transporte de pasaxeiros ás Illas efectúan conteos da xente embarcada; e por outra banda tamén se efectúan recontos nos peiraos de embarque. Esqueceu mencionar os recontos de embarcacións privadas, moito menos significativos numericamente no cómputo total pero que se deben ter en conta.

b) Estudos de satisfacción do visitante

O Parque elabora estudos de satisfacción a unha mostra dos visitantes de Cíes e Ons que en liñas xerais obteñen resultados positivos. As Memorias confirman esta información como se verá mais adiante.

c) Estudos de demandas e actividades do visitante

Outro aspecto no que o Director corrobora en breves palabras a información recollida polas Memorias de Uso Público. En concreto, fala de que as actividades maioritarias son as rutas de sendeirismo (rutas guiadas e paseo), e a praia. Detéctase tamén demanda de avistamentos de fauna e flora.

d) Lugares do parque e momentos do ano hai máis afluencia de visitantes

No arquipélago de Cíes os puntos máis visitados son a praia de Rodas, o Faro e o Miradoiro da Reina; en Ons, mentres tanto, as visitas prefiren coñecer o Buraco do Inferno, Fedorentos e Praia de Melide; en Sálvora a Praia de Almacén. O verán é a época de máis afluencia, pero estase a traballar para tentar repartir as visitas o resto do ano e reducir a estacionalidade. Os datos estatísticos sobre visitantes recalcan con

claridade a forte concentración de visitantes en espazo e tempo da que fala o Director.

e) Estudos de capacidade de carga dos visitantes

O Director anuncia que hai un estudo en marcha que verá a luz en breve prazo. Sinala que, por agora, non hai problemas importantes nin en Sálvora nin en Cortegada, algo lóxico dada a escasa cantidade de visitas que aínda reciben. En Cíes sinala a necesidade de reducir a afluencia, ó tempo que en Ons será necesario establecer un límite que agora non existe. Polo tanto, o estudo de capacidade de carga pon de manifesto os problemas apuntados polas estatísticas de visita e será a base da que partirá unha adecuación do fluxo de persoas á vocación dun Parque Nacional.

f) Establecemento de límites ó número de visitantes

Limitase en Cíes e Sálvora. En Cíes o límite de visitas diario é de 2200 e 800 campistas, que na nosa opinión (xa o manifestamos pouco antes) é moi xeneroso. En Sálvora o límite establécese en 125 visitantes, moito máis adecuado. En Ons descendeu o límite de campistas de 400 a 200, pero non hai límite de visitantes. Como vimos de ver, este feito mudará en breve prazo.

g) Estudos dos impactos dos visitantes

Non hai impactos porque segundo o Director, os visitantes seguen as rutas marcadas sen apartarse delas. O impacto que existía (especialmente o pisoteo dos cordóns dunares) eliminouse ó prohibir o acceso a eles. Aínda persisten algúns problemas puntuais de ruídos e lixo, que deducimos directamente relacionados coa gran cantidade de xente concentrada en espazo e tempo.

b) Segundo enquisas:

O Parque Nacional elabora unha enquisa ós visitantes de Cíes e Ons bastante completa en liñas xerais da que se pode obter información significativa sobre as características básicas da visita. Non é lugar para establecer se o tamaño da mostra dispoñible nas Memorias de Uso Público é ou non significativa, pero en todo caso semella suficiente. En concreto, no ano 2005 foron elaboradas un total de 1.136 enquisas, en 2006 foron 934, e por último en 2008 (onde se fixeron en Cíes e Ons)

ascenderon a 1.344 no primeiro dos arquipélagos e 640 no segundo. Durante o ano 2007 non se fixeron por falta de persoal.

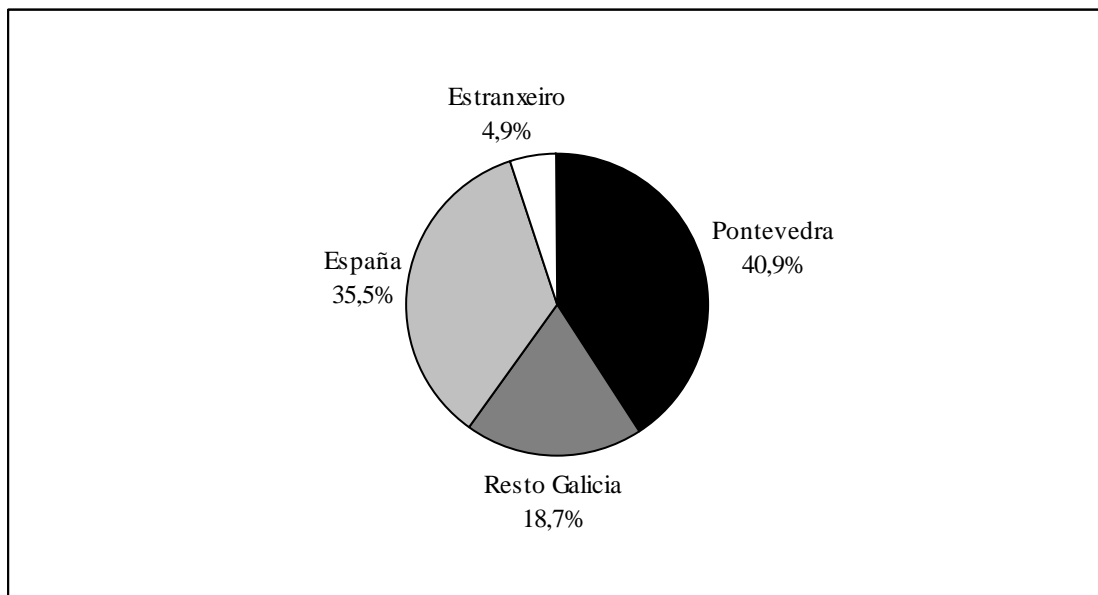
O cuestionario en sí recolle as preguntas básicas de caracterización da demanda referentes a procedencia, duración da visita, fontes de información previas, actividades realizadas, lugares visitados e opinións sobre a estadia. Os resultados das mesmas serán estudados a continuación.

A procedencia dos visitantes amosa dúas vertentes paralelas. Por unha banda, o éxito do espazo como lugar de visita para Galicia, e por outra, a importancia que ten como factor de atracción turística a nivel nacional. Os datos son claros. En toda a serie son os visitantes de Pontevedra os que lideran a clasificación, seguidos sempre polos procedentes de Madrid, A Coruña e Cataluña. En suma, son os principais centros emisores de turismo español xunto coas provincias atlánticas de Galicia (factor proximidade) os que concentran a maioría dos visitantes. Os datos de 2005 e 2006 son conxuntos para Cíes e Ons e recollen cifras para os visitantes de Pontevedra na contorna do 30% (31,9% e 29,9%), as de Madrid no 12% (12,8% e 12%), de A Coruña no 9% (9,8% e 9,3%), e de Barcelona en torno ó 5% (4,7% e 5,2%). Para o ano 2008 hai datos diferenciados por arquipélagos, e aquí quedan ó descuberto certas diferenzas dignas de mención. Sen variar sustancialmente as condicións xerais, si o fan as proporcións de visitantes segundo procedencia entre Cíes e Ons. Así, nos dous casos os visitantes da provincia de Pontevedra son os mais numerosos, pero mentres en Ons supoñen o 40,9% en Cíes suman tan só o 17,6%. En segundo lugar sitúanse os visitantes de A Coruña para Ons co 13%, mentres que en Cíes son os visitantes de Madrid os que ocupan o segundo lugar case empatados cos de Pontevedra co 17,3%. Entre tanto, o terceiro lugar é ocupado en Ons polos visitantes de Madrid co 6,6%, e polos de A Coruña en Cíes co 10%. Estes datos deixan en evidencia que a repercusión publicitaria e turística do Parque Nacional está focalizada preferentemente en Cíes. Isto explica a importancia superior que neste arquipélago teñen os visitantes de Madrid e a moito menor porcentaxe sobre o total que teñen os visitantes de Pontevedra. Outro dato ratifica esta impresión: mentres en Ons o 59,5% dos visitantes son galegos, en Cíes esta porcentaxe é do 32,2% (ver Figuras Nº18 e 19).

O Parque é visitado por vez primeira por entre o 63 e o 65% das persoas enquisadas, unha cifra elevada pero non en exceso, o que podería evidenciar que existe un número a ter en conta de visitantes que son fieis á súa cita co Parque. Os datos por separado entre Ons e Cíes non amosan grandes diferenzas, sendo a porcentaxe de primeiras visitas

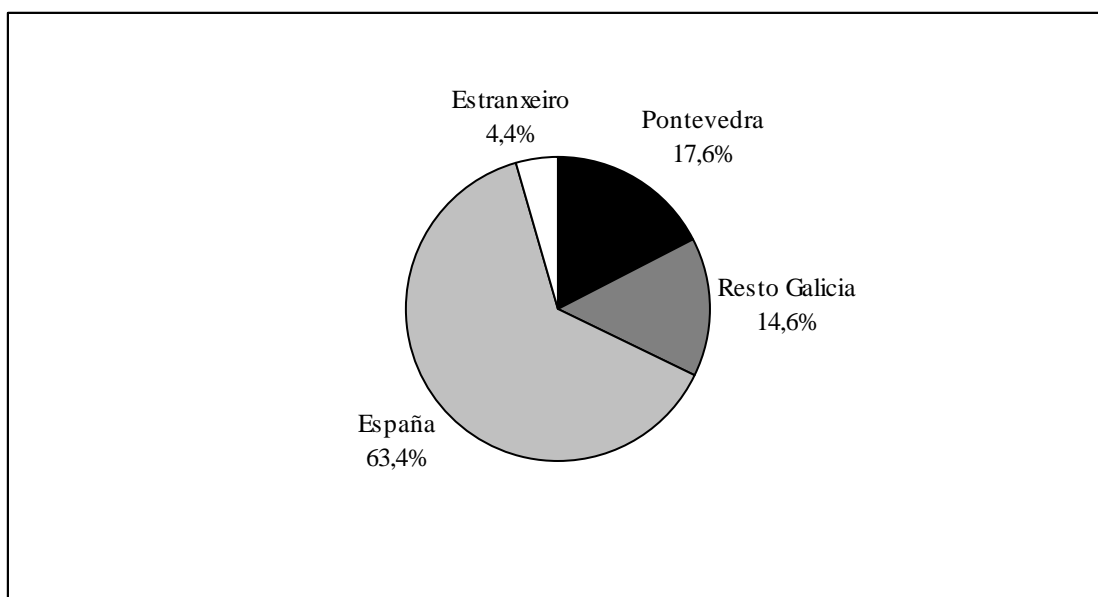
algo superior en Cíes (68%) fronte a Ons (65,9%). O espazo semella estar aínda en fase expansiva en canto a fama, pero acadando uns escalóns de visitantes fieis a ter en conta.

Fig. N°18: procedencia dos visitantes segundo enquisas do Parque en Ons
Ano 2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia

Fig. N°19: procedencia dos visitantes segundo enquisas do Parque en Cíes
Ano 2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Nacional Illas Atlánticas. Elaboración propia

Un dato que se recollía nos anos 2005 e 2006 e que non se obtivo en 2008 é o tipo de grupo no que acudían os visitantes. Porén, a información non ofrece particulares novidades en relación ó habitual en ENP, posto que son os grupos familiares e de amigos xunto coas parellas os que sempre aparecen. Gardan un equilibrio maior no ano 2005, coas parellas sumando o 32,5%, as familias o 30% e os amigos o 24%, mentres en 2006 hai maior preponderancia de grupos familiares co 41,8% aínda que as parellas chegaron ó 26,9% e os grupos de amigos ó 22,7%.

As enquisas recollen tamén a duración da visita. Como era de agardar ó ser un espazo protexido cuxo acceso depende de servizo de navieiras, as visitas non duran menos de media xornada, predominando as de media xornada e xornada completa. Para 2005 os datos reflexan que as visitas de un día ascenderon ó 54,7%, e as de medio día ó 26,6%; en 2006 as visitas de un día chegaron ó 59%, as de medio día ó 22,6%, e as de dous días ata o 8,1%. Estas últimas e as de duración superior deben reflectir visitantes que fican aloxados no cámping. Por último, en 2008 os datos indican para Ons visitas de un día o 33,1%, de medio día o 29,8%, e xa de 3 días chegase ó 11,6%, e de 2 días ata o 10,2%; e nas Illas Cíes as visitas de un día supoñen o 42,8%, de medio día o 23,4%, e de 2 días o 11,7%. Polo tanto, mais alá da lóxica preponderancia de visitas de día que dependen directamente do transporte marítimo, son dignas de mención as cifras de visitas de maior duración que recollen as persoas aloxadas nos cámpings.

Respecto á vía pola que o espazo foi coñecido polo visitante, a enquisa mudou as opcións de resposta na elaborada en 2008 respecto ás anteriores. Para 2005 e 2006 os resultados reflicten, por exemplo, unha importante presenza de visitantes que afirmaban coñecer o espazo por proximidade (41,9% en 2005 e 38,9% en 2006), que non se reflicten en 2008. Sí aparece en todos os datos estudados a opción do “boca a boca” (coñecemento por medio doutras persoas) que supón o 31,2% en 2005, o 28,4% en 2006, e o 52,7% en Ons e 57,1% para Cíes no ano 2008 (neste caso os datos teñen en conta situacións nas que se combina o “boca a boca” con outras fontes). A importancia desta fonte de información reflicte o decisivo papel das visitas na difusión dos ENP entre a sociedade e a importancia enorme que ten a impresión que leven da visita as persoas que acoden a él. Outra fonte importante é a divulgación escrita, chamada en 2008 folletos e publicacións, que en 2005 e 2006 acadaban 9,1% e 9,7%, mentres en 2008 coa nova consideración a cifra ascende a 14,1% en Ons e ó 5,6% en Cíes. Na enquisa de 2008 aparecen datos que reflicten combinación de fontes diferentes de información, algo lóxico tendo en conta que moi frecuentemente, os visitantes reciben

información de máis de unha procedencia. Deixando de lado o “boca a boca” que xa se tratou antes, para Ons os datos recollen que as oficinas de información e folletos suman o 36,1%, e Internet o 19,7%, e nas Illas Cíes Internet suma o 27%, e as oficinas de información e folletos o 26,1%. Chama positivamente a atención a crecente importancia de Internet na difusión do Parque Nacional, circunstancia que de momento non é moi frecuente nos ENP. O control da información que circula sobre o espazo é importante (e moi difícil, por certo) para evitar datos falsos, erróneos ou sesgados que poidan atraer un tipo de visita pouco conveniente.

Unha reveladora pregunta que sorprendentemente foi eliminada no cuestionario de 2008 é a referida a se o visitante xa acudiu a outros arquipélagos do Parque ademáis daquel que visitaba no intre de contestar a pregunta. Os datos indican cifras elevadas de persoas que só estiveron no lugar da entrevista: en 2005 declararon non estar noutras illas do Parque o 70,3% dos enquisados, e no ano 2006 o 67,9%.

As preguntas sobre motivos da visita, lugares visitados e actividades realizadas durante a estadía, importantes para perfilar o tipo de visita, só aparecen na enquisa de 2006. Mentres tanto, a de 2005 non inclúe os motivos da visita e a de 2008 só inclúe preguntas sobre actividades. Unha vez mais é sorprendente que se eliminasen estas importantes preguntas. É unha significativa carencia posto que a resposta a estas tres preguntas da unha panorámica moi completa sobre o tipo de visitante que acode ó espazo, os puntos onde a presión da afluencia é maior e, ó mesmo tempo, os lugares máis atractivos. Imos ver os resultados dos que se dispón. Os motivos da visita que se declararon en 2006 foron praia e ocio o 37%, coñecer o Parque o 30%, e a natureza en sí un 18%. O perfil que denotan estas cifras marca unha presenza notable de visitantes do tipo sol e praia, algo que lamentablemente só se pode investigar despois a partir das respostas sobre actividades realizadas. Non é escasa, con todo, a cantidade de visitantes interesados no espazo e a natureza, o que volve poñer de manifesto a dualidade entre estas dúas tipoloxías que tanto as Memorias coma o Director tamén salientaron.

En canto a lugares visitados, as respostas dos visitantes corroboran a información aportada polo Director, de maneira que aqueles puntos con maior doada accesibilidade son por norma xeral os que concentran maior número de visitantes. Concretamente, en Cíes para o ano 2005 o Faro acadou o 31,2%, Alto do Príncipe 23,1%, Campana 17,8%, Centro de Interpretación 15,4%, Faro Pequeno 15,2%, Faro Monteagudo 12,3%, e no ano 2006 Faro 21%, alto Príncipe 17,3%, Campana 17,2%, Faro Pequeno 11,3%. Mentres tanto, en Ons para o ano 2005 as cifras son: Faro 44,8%, Buraco do Inferno

38,2%, Fedorentos 37,7%, Praia de Melide 30,5%, e para o ano 2006 son Fedorentos 20,3%, Buraco Inferno 20,3%, Faro 19,7%, Melide 14,1%.

E no que respecta ás actividades realizadas, as opcións redúcense a descanso, praia e sendeirismo, ou combinación variable das mesmas. Dadas as súas características, o Parque non oferta máis alternativas. Imos tomar os datos de 2006 e 2008 a xeito de exemplo. No primeiro dos casos a combinación descanso, praia e sendeirismo acada o 36,1%, descanso e praia o 32,5%, e sendeirismo o 25,3%. No ano 2008 en Ons: sendeirismo 44%, praia 25,7%, praia e sendeirismo 22,3%; en Cíes: sendeirismo 36%, praia e sendeirismo 32,2%, praia 29,6%. De novo ponse de manifesto a existencia de dous tipos de visitantes, en particular se confrontamos as actividades non pasivas (sendeirismo) coas máis pasivas (descanso e/ou praia), pero tendo en conta que unha proporción alta do total inclúe os dous tipos de actividades.

As enquisas de 2005 e 2006 incluían outras interesantes preguntas a propósito da información recibida sobre as rutas de sendeirismo e tamén sobre a realización ou non das mesmas. Os datos indican unha elevada falta de información e desinterese. En 2005 o 59,1% dos enquisados afirmaban non teren recibido información algunha sobre rutas, que se reduciu ó 44% en 2006; mentres que a inmensa maioría dos que recibiran información accederon a ela na propia illa visitada (un 32,7% e un 42% do total respectivamente). Máis significativos son as cifras sobre realización de rutas, con cifras superiores ó 95% que recoñecen non ter realizado ningunha. Os motivos alegados varían entre a simple falta de interese (43,4% das respostas en 2006), ou ir por conta propia (17,8% en 2005), que dependen única e exclusivamente da vontade da persoa, e outros que deixan ver problemas de xestión do espazo como a falta de información (33,1% en 2006) ou os horarios (22,9% en 2005), sobre os que o Parque debe actuar.

Por último, existe un bloque de preguntas relacionadas coa impresión que a visita deixa nas persoas, que una vez máis foi máis amplo e completo nas enquisas de 2005 e 2006. Por unha banda, o espazo protexido en sí gusta á inmensa maioría dos visitantes: as respostas positivas sempre superan o 90%, mesmo con elevadas taxas de impresións moi favorables (a resposta “excelente” sumou o 47,1% en 2006). Polo tanto, cúmprese tamén en Illas Atlánticas o principio de que, por moi discretos que sexan os equipamentos e servizos, a natureza nunca decepciona. De feito, a impresión sobre estes, con ser en conxunto favorable, non acada valores tan elevados. Por exemplo, no ano 2006 a sinalización era calificada como boa polo 81,1% dos enquisados, a información escrita polo 62,6% e a atención do persoal polo 57,6%, respostas

combinadas, iso sí, con notables proporcións de non resposta (sobre a atención do persoal optaron por non manifestar opinión concreta o 39,8%, e sobre a información escrita o 28,6%. Pode intervir nestes casos o sesgo de desexabilidade social ou de non “caer mal” ó entrevistador). No ano 2008 houbo tamén unha elevada calificación dos equipamentos, sempre maior en Cíes respecto a Ons. A xeito de exemplo, a sinalización é ben calificada en Ons polo 73,3% mentres en Cíes ascende ó 88,9%, e o estado dos camiños sinalou cifras de aceptación do 74% e do 82,5% respectivamente.

7.2.1.8 Conclusións

O Parque Nacional das Illas Atlánticas de Galicia presenta unha afluencia de visitantes que se pode cualificar con toda propiedade como típica de encrave de lecer do verán español relacionado co sol e praia. Aínda tendo en conta que durante a época fría do ano o Parque non dispón de servizo de transporte de viaxeiros e forzosamente se concentran na época de bo tempo, tampouco convén restar importancia ás elevadísimas cifras de visita do período Xullo-Agosto, punto álxido do período de vacacións estivais. O arquipélago de Ons e aínda máis o de Cíes experimentan unha presión moi forte de visitas nun período de tempo moi curto e nun espazo físico moi reducido. A cada vez maior fama que adquiriu este espazo natural (sobre todo Cíes), non ligada ó feito de ser Parque Nacional senón como destino de sol e praia de excepcional beleza e engado, explica en gran medida tal circunstancia. Un Parque Nacional non ten absolutamente nada que ver con esta imaxe, pero hai que recoñecer que implica dous feitos contrapostos: un positivo que é a boa imaxe que Illas Atlánticas ten entre o público, algo importante para todo Espazo Protexido; e outro negativo é a gran dificultade de mudar a imaxe que hai do Parque por outra máis aquela á súa verdadeira razón de ser. Este é o gran traballo pendente do espazo, sobre todo pola súa dificultade.

O camiño a seguir ten que procurar como obxectivo reorientar a difusión do espazo cara a unha imaxe pública menos vencellada a destino de sol e praia, e traballar na fixación de umbrais de visita que teñan en conta a capacidade de carga. O primeiro dos feitos non depende directamente do espazo, posto que a imaxe das Illas Cíes como destino paradisíaco foi deseñada e promovida polos medios de comunicación, pero os xestores deben perseverar en facer ver á sociedade de que esta imaxe é errónea, e de paso mentalizar ós medios deste mesmo feito. Por outra banda, as capacidades de carga son imprescindibles para reducir os impactos da elevada concentración de visitas en

espazo-tempo. O actual límite diario de afluencia en Cíes semella demasiado xeneroso, e o de Ons nin sequera está fixado aínda. Segundo o Director do Parque, estase a traballar nesta vía, con medidas que xa foron tomadas (redución á metade da capacidade da área de acampada de Ons), e outras que están en camiño (o estudo de capacidade de carga do Parque está en marcha).

7.2.2 PARQUE NATURAL DO COMPLEXO DUNAR DE CORRUBEDO E LAGOAS DE CARREGAL E VIXÁN

7.2.2.1 Problemas cos datos de afluencia de visitantes

O Parque Natural de Corrubedo é un dos ENP mais coñecidos de Galicia. No Capítulo IV foron resumidas as súas mais salientables características, que no tocante á demanda de uso público fan que sexa un dos espazos mais concorridos. Por unha banda, desde hai anos foi escollido por gran cantidade de centros de ensino para levar a cabo actividades educativas e por outro lado, o feito de estar localizado nas Rías Baixas e de contar cunha extensa praia faino enormemente atractivo para o turismo de sol e praia, no que efectivamente se encadran moitos dos seus visitantes estivais (PATIÑO, 2002). As Memorias de Uso Público que tivemos oportunidade de consultar e as entrevistas mantidas coa Directora e co Técnico de Uso Público amosan o mesmo panorama: un uso público dual repartido entre visitas de grupos organizados nos que os centros de ensino son maioría, e unha gran afluencia de visitantes no verán que procuran desfrutar da praia. Nos dous casos, tamén existe unha forte atracción polo elemento icónico do Parque Natural: a duna móbil.

Polo tanto, o estudo da afluencia de visitantes e as súas características tórnase enormemente interesante nun espazo coma este, no que conflúen dous factores tan antagónicos como un medio natural moi fráxil e unha numerosa afluencia de visitantes concentrada nun curto período de tempo. Nembargante, non foi posible realizar este traballo. Deseguida explicamos os motivos.

Nos primeiros tempos de elaboración deste traballo de investigación (en torno ós anos 2004 e 2005), cando se estableceron os primeiros contactos co persoal dos Parques e se fixeron as primeiras visitas de campo, o Técnico de Uso Público puxo a disposición as Memorias elaboradas por el, que abranguían un extenso período (1992-2001). O

Técnico explicou que nos anos posteriores a 2001 deixara de elaborar a Memoria, pero que igualmente reflectían fielmente a situación do uso público dende o punto de vista cualitativo, pero tamén cuantitativamente. En efecto, os documentos recollían unha valiosa información na que sintetizaban as características básicas da afluencia de visitantes. Deixando de lado o estudo cualitativo (aludido liñas atrás), a parte cuantitativa reflectía dous tipos de datos. Por unha banda, un reconto dos visitantes en grupos organizados, no que se recollía o tipo de grupo, a data de visita (a primavera concentraba a maioría delas como é habitual e polas mesmas razóns que nos outros ENP estudados: calendario escolar e boas condicións meteorolóxicas) e un rexistro do número de visitantes por meses calculado a partires de aplicar un promedio de 60 persoas por grupo. Por outra banda, os documentos recollían unha estimación da afluencia de visitantes por libre só no período estival (Xuño-Setembro) calculada a partires do reconto de automóviles e autobuses nos aparcamentos do ENP e aplicando un promedio de persoas por vehículo (3,5 en turismos e 50 en autobuses). As Memorias recollían táboas detalladas cos resultados en cada aparcamento e os cálculos realizados para conseguir o resultado. En base a estes datos, deducíase unha afluencia estival moi elevada, superior ós 200.000 visitantes (230.000 en 2001), comparable en cantidade e características á existente en Illas Atlánticas: moi numerosa (case masiva) e moi concentrada no espazo e no tempo. Como consecuencia disto, as Memorias recollían certos problemas para o ENP, sobre todo impactos no cordón dunar e na propia duna móbil, moi afectados polo pisoteo, e os conseguíntes efectos sobre a flora e a fauna.

Tempo despois (ano 2009), foron solicitados novos datos de afluencia de visitantes. O Técnico facilitou unha nova Memoria, correspondente ó período comprendido entre Outubro de 2008 e Setembro de 2009. O documento seguía a mesma estrutura que os previamente consultados, cun estudo cualitativo e cuantitativo da afluencia. Dende o punto de vista cualitativo non se reflectían particulares novidades, manténdose o uso público dual entre grupos organizados e visitantes de sol e praia. O estudo cualitativo, pola súa banda, seguía a mesma metodoloxía que nos documentos anteriores: estimacións a partir de recontos de vehículos nos aparcamentos e aplicación de promedios de persoas por cada un. O estudo reflectía para comezar un dato demoledor: a afluencia estival (Xuño-Setembro) ficou estimada en 345.000 visitantes. Estaríamos pois ante unha afluencia que atinxía cifras moi elevadas que poderían eventualmente comprometer a integridade do Parque. Neste contexto, o estudo detallado da afluencia adquiriría unha redobrada importancia. Pero cal sería a nosa sorpresa cando nos damos

Fotografía N°51

No verán, grandes cantidades de persoas acoden á praia de Corrubedo a desfrutar do sol e da auga. Por fortuna, os xestores prepararon concienzudamente o areal con abundantes papeleiras para que os bañistas poidan depositar o lixo.

Fotografía N°52

Os cordóns dunares son fráxiles por definición. O pisoteo continuo sométeos a forte erosión e modifica o ecosistema, o que afecta directamente a especies concretas que dependen deste hábitat para sobrevivir. En Corrubedo tomáronse medidas para evitar este problema que acadaron sinalados resultados. Na imaxe superior, un cartel advirte da prohibición de saír do camiño marcado polo impacto sobre as aves que crían neste lugar, nun tramo no que non se instalaron pasarelas de madeira.

Fotografías Nº53 e Nº54

Ata o ano 2006, a Gran Duna de Corrubedo era accesible ós visitantes mediante unha pasarela de madeira que a atravesaba transversalmente. Pero gran parte dos visitantes obviaban a pasarela e camiñaban ó longo de toda a duna co conseguinte impacto sobre este singular elemento xeomorfolóxico. Actualmente o acceso está prohibido por completo. O pe da duna existe unha plataforma de madeira desde a que se pode contemplar (imaxe superior). A prohibición é advertida mediante paneis que utilizan como reclamo especies de aves emblemáticas que estaban a sufrir graves problemas pola presenza de xente, sobre todo o alcaraván (imaxe inferior).

conta que a Memoria non recolle a ficha detallada da afluencia por aparcamentos, que nos daría información decisiva sobre o reparto de visitantes por áreas no Parque Natural e por suposto a afluencia mensual, a maiores do volume de persoas en si. Pero non remataban aquí os problemas. A Memoria si recollía os cadros de visitas de grupos organizados, tamén con idéntica metodoloxía que ocasións anteriores. Sen embargo, os datos que alí figuraban resultaban moi familiares, como si se tivesen visto antes. Comprobamos e cotexamos a Memoria de 2009 coa de 2001 e confirmamos as sospeitas: os datos eran totalmente idénticos. A dedución era simple: os datos foron copiados literalmente dun documento a outro. Compréndese así que non ofrezan a suficiente credibilidade para poder traballar con eles.

Había outra posibilidade de estudar a afluencia. O Centro de Visitantes leva unha estatística propia de afluencia das persoas que por el pasan, pero non era posible acceder a estes datos sen antes facer unha solicitude oficial e agardar un longo período de tempo polos correspondentes trámites burocráticos. En ningún ENP dos estudados sucedeu isto, pois en todos eles os datos foron facilitados directamente sen mediar trámite algún. Estas foron as razóns polas que non foi posible realizar o estudo da afluencia, feito que lamentamos profundamente. Desde estas liñas pedimos desculpas ós lectores deste traballo de investigación.

7.2.2.2 Características da demanda segundo a Directora:

Afortunadamente, e a falta de datos sobre a afluencia de visitantes, a Directora explicou con detalle na entrevista persoal a súa visión sobre as diferentes cuestións referidas á demanda do Parque Natural, puntualizados despois polo Técnico de Uso Público. Por certo que coa entrevista persoal á Directora tamén foi necesario facer unha petición oficial e agardar un tempo longo a seren aprobada despois dun primeiro intento en balde. Nos outros Parques, as entrevistas foron concertadas directamente sen mediar peticións oficiais nin trámite algún. Corrubedo foi o Parque onde mais difícil resultou acceder á información, xa que logo.

a) Onde se realizan os conteos de visitantes e con qué método

Lévase un rexistro no Centro de Visitantes, onde se anotan tódalas actividades realizadas e os visitantes que chegan pola súa conta (insistimos en que non se puido acceder a estes valiosos datos). Este é o principal punto de control do ENP. Hai

outro o pe da duna, que funciona discontinuamente: durante dous anos funcionou continuamente, dando un resultado duns 75.000 visitantes, pero durante este ano estivo varios meses pechado por falta de persoal para atendelo (si houbo vixiancia do lugar e da duna). Neste punto concreto, o obxectivo fundamental é informar sobre a prohibición de andar pola duna; no caso de que haxa pouca xente sí se fai unha enquisa moi simple e curta: lugar de procedencia, cómo coñeceu o Parque, idades, etc. No centro de visitantes hai unha enquisa máis elaborada. A directora sinala que moita xente se incomoda coas enquisas, e que é moito máis efectivo conversar e reter información de dita conversación que facer unha enquisa lapis e papel de maneira directa.

b) Estudos de satisfacción do visitante

Existen varios, pero algúns quedaron obsoletos porque se fixeron antes de cortarse o acceso á duna, e outros non son moi representativos porque se fixeron xusto despois de levarse a cabo a prohibición de acceso (moitos enfados), que por certo requiriu unha intensa faena de concienciación. Recalcouse que a misión fundamental do Parque era a conservación, e non o ser un simple lugar para pasear. Isto requiriu moito persoal de uso público (ano 2006).

c) Estudos de demandas e actividades do visitante

A Directora sinala a gran importancia do persoal de uso público por tratarse dun ENP moi visitado e moi fráxil ó mesmo tempo. As dúas principais actividades dos visitantes son ver a duna, e durante o verán ir á praia (foto N°51). Aquí é preciso un control intenso porque estes usos entran en conflito coa temporada de cría de moitas especies protexidas (limitación da entrada de cans, uso de sendeiros). A protección da duna obedece á alteración que produce na súa fisonomía o continuo pisoteo, pero tamén polo forte impacto sobre especies en perigo de extinción (dúas en concreto).

d) Lugares do parque e momentos do ano hai máis afluencia de visitantes

A duna é o punto máis visitado, xunto coa praia no verán. De aí a colocación de pasarelas de madeira para evitar impactos, a posta en marcha de campañas de concienciación e de sinalización. Por exemplo, campañas a propósito da presenza de algas na praia porque moita xente se queixa de que non se retiran. O parque informa que as algas non son lixo, senón que cumpren unha importante función biolóxica.

Recálcase o feito de que Corrubedo ten unha praia natural. O verán é o momento de máxima afluencia (sobre todo Agosto), con outro pico en Semana Santa. Debido á estacionalidade inténtanse reforzar e promover as actividades durante o inverno; durante o verán non hai actividades con colexios.

e) Estudos de capacidade de carga dos visitantes

Hai algúns estudos. Foron cambiando segundo os resultados obtidos de seguimento de especies, como o impacto sobre o alcaraván (fotos N°52 e N°53). Así, sendas e lugares que anteriormente estaban abertas ó uso público porque os estudos de capacidade de carga eran favorables tiveron que pecharse polo impacto sobre especies coma o alcaraván (en perigo de extinción), que obviamente fai o seu niño onde estima oportuno (cambia de emprazamento). Así pois, hai unha continua adaptación ós ritmos da natureza. O Técnico sinala que certos estudos non homologados cifraron a capacidade de carga diaria do Parque nunha banda que oscila entre 2000 e 3000 persoas diarias.

f) Establecemento de límites ó número de visitantes

Non hai unha limitación expresa, coa excepción da duna e o cordón dunar en xeral ó que está prohibido o acceso (fotos N°52, N°53 e N°54), pero si implícita. Cita a directora como exemplo a redución de prazas nos aparcamentos, de maneira que se reduce o número de persoas que acoden á praia nos puntos máis sensibles. A maioría da xente non está moi disposta a desprazarse a pe distancias relativamente longas para ir á praia, de maneira que se non ten lugar para aparcar preto, non vai.

g) Estudos dos impactos dos visitantes

Si hai. Como resultado destes estudos retirouse a pasarela da duna: a xente saíase fora dela e desperdigábase. Constatáronse neses intres efectos sobre o alcaraván. A directora sinala os sistemas dunares coma o ecosistema máis fráxil de Galicia. Gracias ás accións protectoras aplicadas, os impactos do uso público sobre o cordón dunar e as especies residentes diminuíron notablemente ata deixar de ser un problema serio. Mesmo o alcaraván comezou a criar fóra do Parque.

7.2.2.3 Conclusións

O Parque Natural de Corrubedo é un dos ENP mais coñecidos e mais frecuentados de Galicia. Localizado nas Rías Baixas, moi preto dos núcleos de turismo estival mais concorridos de Galicia, a súa extensa praia atrae a milleiros de visitantes. Tamén a gran duna móbil, emblema do espazo natural, concentra moitas visitas. O resto do ano, a afluencia de grupos organizados de centros educativos é relevante, así como de naturalistas e afeccionados á ornitoloxía. Lamentablemente, non foi posible contrastar estas características con datos concretos, pois os que foi posible obter non son en absoluto fiables, e os rexistros de visitantes do Centro de Visitantes só eran accesibles previos trámites burocráticos moi longos. Con todo, o antedito basta para concluír que o uso público de Corrubedo presenta unha marcada dualidade: grande afluencia de visitantes no verán relacionados co sol e praia, e continua afluencia moderada de visitas de grupos de centros de ensino para realizar actividades educativas o resto do ano, especialmente na primavera.

7.2.3 PARQUE NATURAL O INVERNADERO

O Invernadeiro non funciona como un Parque Natural ó uso, como se viu en apartados precedentes do traballo. O acceso está condicionado á obtención dun permiso, suxeito a unha cota máxima diaria de visitantes que non se pode ultrapasar (nunca o fai, segundo os xestores), e conta con sectores ós que está completamente prohibido chegar salvo xestión e/ou investigación. A súa vocación prioritaria é a conservación e a educación ambiental, así como proporcionar un lugar solitario en contacto íntimo coa natureza, algo completamente oposto ó simple lecer. Estes condicionantes levan a dar por suposta *a priori* unha afluencia reducida e distribuída ó longo de todo o ano que non ten nada que ver coas afluencias máis ou menos numerosas vencelladas ós períodos de asueto estivais. De contado teremos ocasión de comprobar que isto é certo só parcialmente. O número de visitantes é certamente reducido pero a importancia dos visitantes por libre nos meses de vacacións comeza a ser notable nos últimos tempos, mentres que sorprendentemente a importancia das visitas organizadas de índole educativa, vocacionais do espazo, non deixaron de retroceder. Para levar adiante o estudo de visitantes do Parque, dispoñemos da serie completa de datos entre 2005 e

2008, se ben só dispomos de datos de procedencia das visitas do último dos anos. As cifras obtidas amosan de maneira virtualmente exacta o número de visitantes do Parque Natural, como é lóxico ó non poder acceder a el sen permiso.

7.2.3.1 Afluencia de visitantes

Unha vez máis, é necesario lembrar que O Invernadeiro ten un límite diario de visitantes que deben ir baixo permiso. En consecuencia, hai un teito máximo que nunca se vai superar salvo que se modifique (non é descartable a teor da entrevista co Director). Ademais é relativamente pouco coñecido e fica lonxano, así que o número anual de visitas mantén uns valores en torno a 3.000 persoas, con certos altibaixos internanuais pouco importantes (ver Figura N°20). O punto máximo márcase en 2006 con 3.240 visitantes e o mínimo anótase o ano seguinte con 2.892. Segundo o director, o tope máximo está aínda moi lonxe de seren atinxido³⁸, así que hai ampla marxe para que o número de visitantes medre en anos vindeiros. Se finalmente se pon en práctica unha certa apertura do Parque (debate aberto nestes intres entre os xestores), así será.

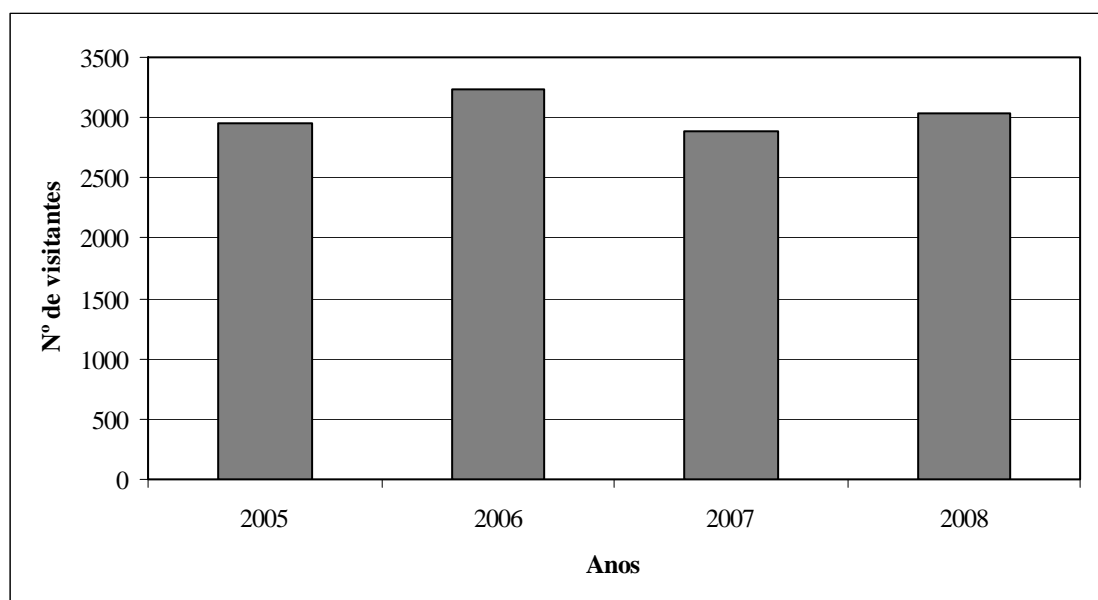
A evolución dos visitantes libres presenta certa irregularidade, se ben a tendencia semella conducir a un incremento (ver Figura N°21). Despois de anotar o máximo valor en 2006 con 2.306 persoas, o retroceso de 2007 foi compensado en gran medida en 2008 (de 2.058 persoas a 2.236). Como se sinalou anteriormente, a intención dos xestores é abrir o Parque a máis visitantes e darlle máis publicidade, co que a tendencia debe ser de crecemento. Por este camiño se debe encadrar a iniciativa de organizar visitas para os veciños da entorna do Parque Natural, anunciada polo Director do Espazo Protexido durante a entrevista mantida con él (véxase o apartado de indicadores deste Parque no Capítulo anterior), que se puxo en marcha por vez primeira no verán do ano 2008 e que tivo repercusións directas sobre o rexistro de visitantes estivais dese ano como veremos mais adiante.

Entre tanto, os visitantes de grupos organizados que acoden á Aula da Natureza non deixaron de diminuír dun xeito claro e continuo (ver Figura N°22). Pasouse de máis de 1.000 persoas anuais a pouco máis de 800 (de 1.117 persoas en 2005 a 803 en 2008). En

³⁸ A propósito da afluencia de visitantes, Valerià Paül (PAÜL, 2009) apunta que as 3.000 visitas anuais que actualmente acolle O Invernadeiro a penas supoñen o 10% do tope máximo atinxible dadas as condicións de acceso existentes, que se estima nuns 30.000 visitantes. Isto coincide coa opinión do Director. A estricta regulación de visitas non estaría xustificada neste escenario posto que as ameazas para a integridade do Espazo Protexido son inexistentes vía afluencia de persoas.

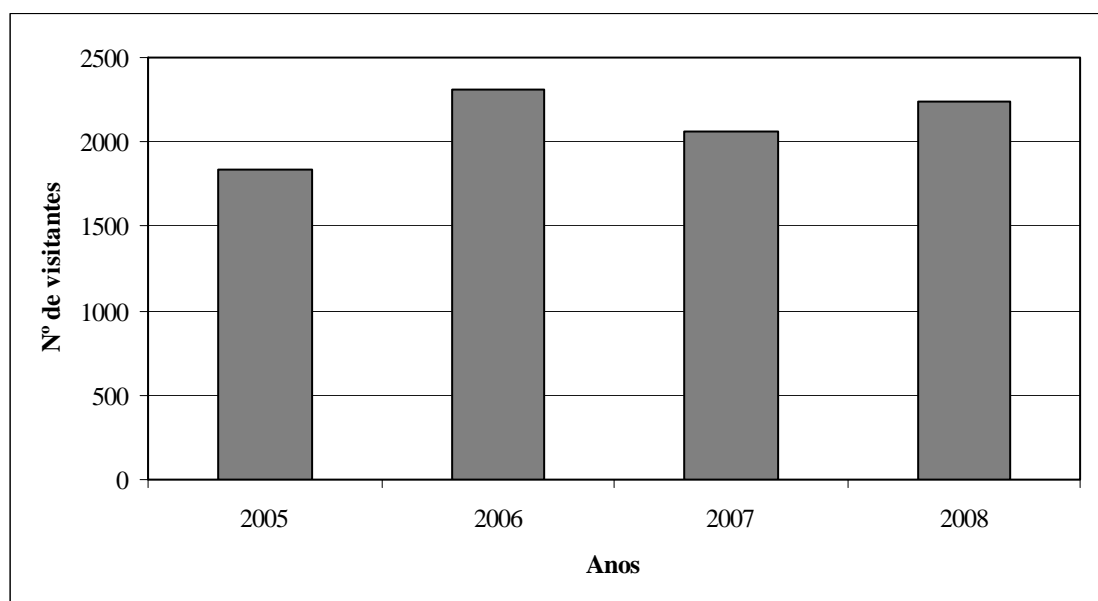
contraste, o número de grupos non experimentou un descenso significativo pois tan só baixou de 32 rexistrados en 2005 a 26 en 2008, de maneira que existe a posibilidade de que se reducise o número de persoas por grupo. A diminución das visitas dos grupos da que pensar, xa que a Aula da Natureza deste Parque Natural é a súa principal razón de ser e goza de certo prestixio en Galicia. Estaremos ante un síntoma de decadencia dos usos didáctico-interpretativos vocacionais do espazo ou será unha etapa coxuntural? Os anos vindeiros darán a resposta, pero existen certos problemas de funcionamento do Parque que poden ter relación con este feito. Estes problemas foron detectados no Capítulo anterior e voltaremos a eles no seguinte, dedicado á diagnose do estado do uso público.

Fig. N°20: afluencia total de visitantes
Período 2005-2008

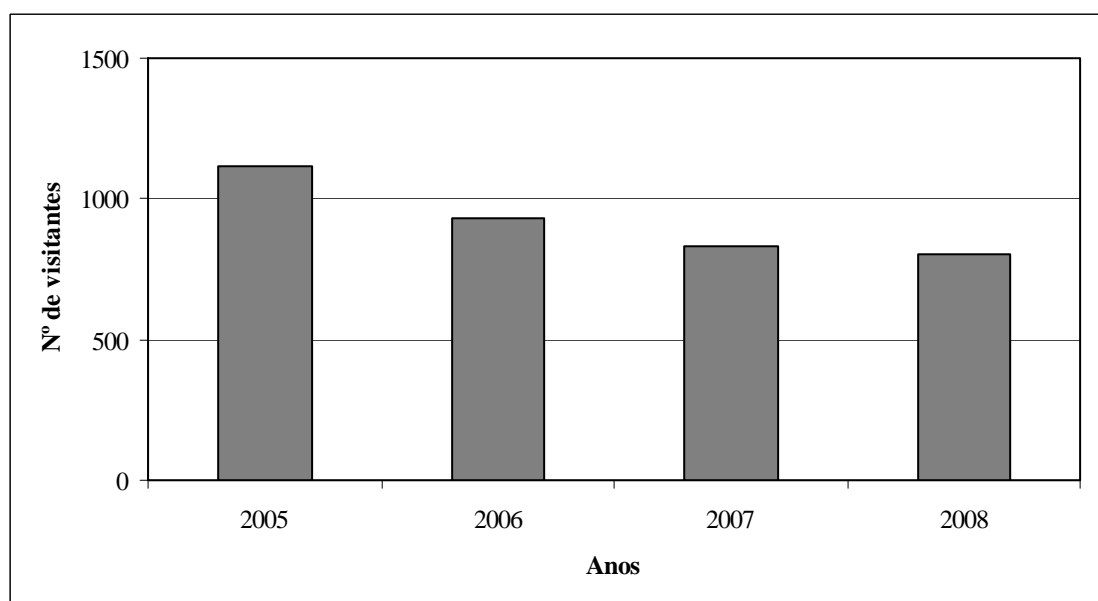
Fonte: Delegación provincial da Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas. Elaboración propia

Fig. N°21: evolución anual dos visitantes libres
Período 2005-2008

Fonte: Delegación provincial da Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas. Elaboración propia

Fig. N°22: evolución anual de visitantes Aula da Natureza
Período 2005-2008

Fonte: Delegación provincial da Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas. Elaboración propia

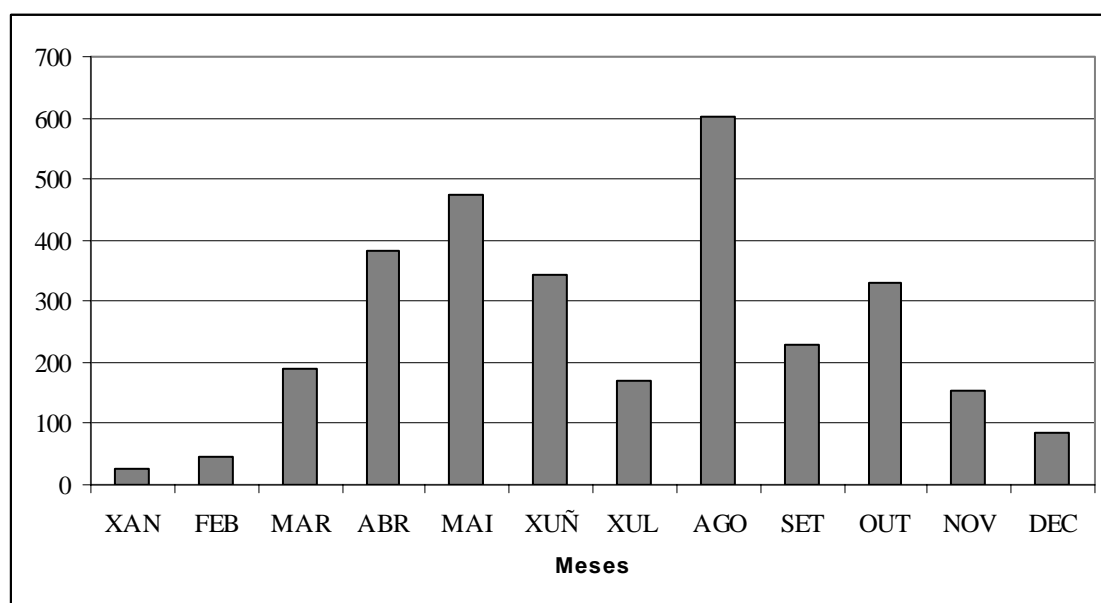
En canto á distribución mensual da afluencia de visitas (ver Figura N°23), os valores medios para o período 2005-2008 amosan tres momentos de maior afluencia: primavera, Agosto e Outono. Os meses de Abril, Maio, Xuño, Agosto e Outubro

superan os 300 visitantes de media, e Agosto chega a 600. Deixando de lado os movementos interanuais que explican en parte esta distribución e que veremos despois, todo parece indicar que existe unha influencia de dous factores: as excursións organizadas e os visitantes que chegan por libre en tempo de ocio. Os primeiros explican os máximos das estacións intermedias, que sempre adoitan ser elixidos por colectivos diversos (especialmente centros de ensino) para facer excursións e visitas a ENP, mentres que o pico de Agosto sería o definido por visitantes que coñecen a existencia do Parque e aproveitan o mes de vacacións por excelencia para acceder a el.

Estes patróns de distribución preséntanse con leves oscilacións no transcurso dos catro anos estudados, mais convén facer algunha mención especial a variacións que influíron en parte nos valores medios. Particularmente, durante o ano 2008 disparouse de maneira extraordinaria o número de visitas no mes de Agosto ata superar as 900, marca mensual inédita en toda a serie analizada (concretamente un total de 932 visitantes, que supoñen o 30,7% do total anual), a raíz da iniciativa piloto, anteriormente comentada, de abrir o Parque a veciños da contorna mediante visitas organizadas. Polo demais volven ser os meses de primavera e outono os que rexistran máis visitantes pero cun importante retroceso dos mesmos (ningún chega a 400 visitantes). Polo tanto, deuse o singular caso de presentarse unha diminución significativa do número de visitantes en liñas xerais, contrastando cunha descoñecida e case masiva afluencia (para o habitual deste Parque, obviamente) no mes de Agosto. Tódolos anos chaman a atención os discretos valores do mes de Xullo, sempre superados pola primavera e o inicio do outono.

Os datos amosan tamén un comportamento un tanto irregular e estraño na distribución de visitas. O estudo diferenciado dos visitantes por libre e por grupos organizados deixará o descuberto movementos de fondo importantes que reflicten o devir do Parque nos últimos anos e as posibles tendencias futuras.

Fig. N°23: afluencia media mensual de visitantes
Período 2005-2008

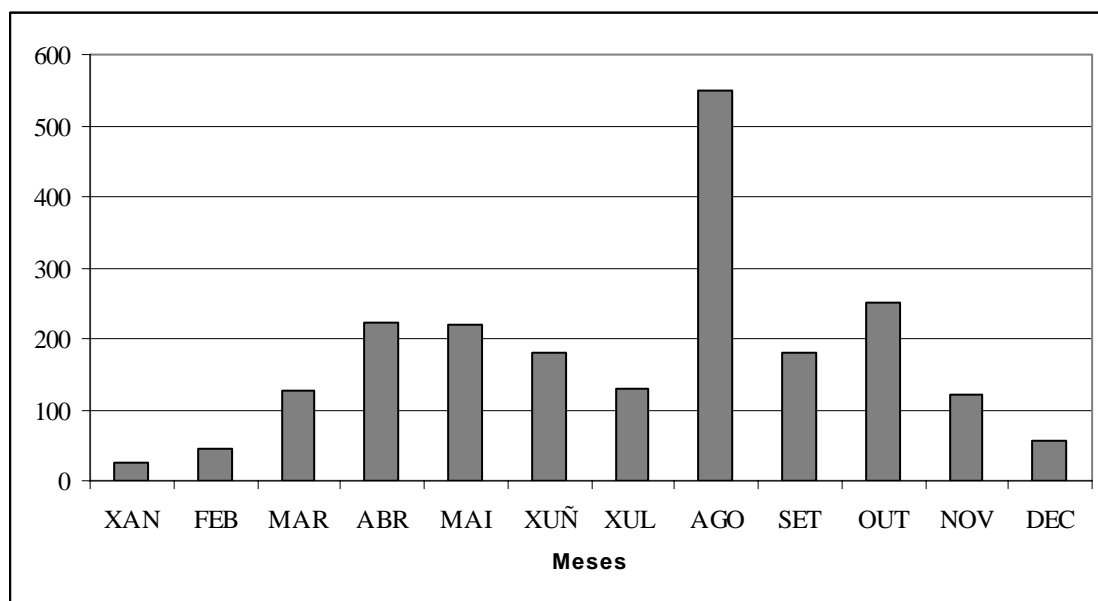
Fonte: Delegación provincial da Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas. Elaboración propia

Certamente, se comparamos a distribución dos visitantes por libre coa total, existen mais coincidencias que diferenzas (ver Figura N°24). Iso sí, o pico de Agosto é moito mais marcado como era de agardar. Pero non existe un comportamento claro que ligue O Invernadeiro a un tipo de visita dependente das grandes épocas de vacacións. Isto é lóxico tendo en conta as características do Parque Natural, pechado ó acceso libre e de localización remota. Os períodos de ocio non marcan de xeito exacto o ritmo anual de visitantes, feito que invita a dilucidar a propósito dun tipo de visita que coñece o lugar ó que acode e que, polas súas características, está claramente interesado pola natureza e non tanto no simple ocio. Tal tipoloxía de visitantes non está tan suxeita a períodos de lecer e acode noutras épocas do ano. Este feito estaría plenamente en concordancia coa vocación do Parque Natural, que polo tanto atraería xustamente o tipo de visitante que pretende atraer. A maior anomalía a esta norma aconteceu o ano 2008, no que a característica máis salientable é o notable retroceso que se experimenta en liñas xerais, contrastado cun espectacular repunte do mes de Agosto (877 visitantes) que non ten precedentes en toda a serie estudada e cuxa explicación xa foi abordada en parágrafos anteriores. Con todo, cabe preguntarse: os datos de 2008 indicarán un cambio de tendencia na afluencia de visitantes por libre cara a unha maior importancia das visitas ociosas?. Todo semella indicar que podería ser. Non obstante, dadas as características do Parque Natural non é de agardar unha afluencia nin moi numerosa nin moi

impactante. O Invernadeiro é un recuncho demasiado afastado e non dispón das comodidades usualmente demandadas polo visitante máis gregario. O impacto dunha simple experiencia piloto impulsada polos xestores non é indicativa dun cambio de tendencia definitivo.³⁹

As pautas que seguen os visitantes de grupos, en contrapartida, son moi claras. Sempre a primavera é a que por si soa acapara a gran maioría dos visitantes da Aula da Natureza (ver Figura Nº25). Tan só os meses de Abril, Maio e Xuño superan os 150 visitantes de media, mentres o resto non chegan nin a 100. Como se dixo antes, é a época máis propicia para realizar excursións ó aire libre por ser un momento de melloría das condicións meteorolóxicas, de despertar biolóxico das plantas e animais, e por coincidir coa recta final dos cursos escolares. Os visitantes do resto dos meses do ano fica moi lonxe dos rexistros primaverais. Os picos outonais manteñen certa importancia pero incomparablemente menor que a afluencia primaveral.

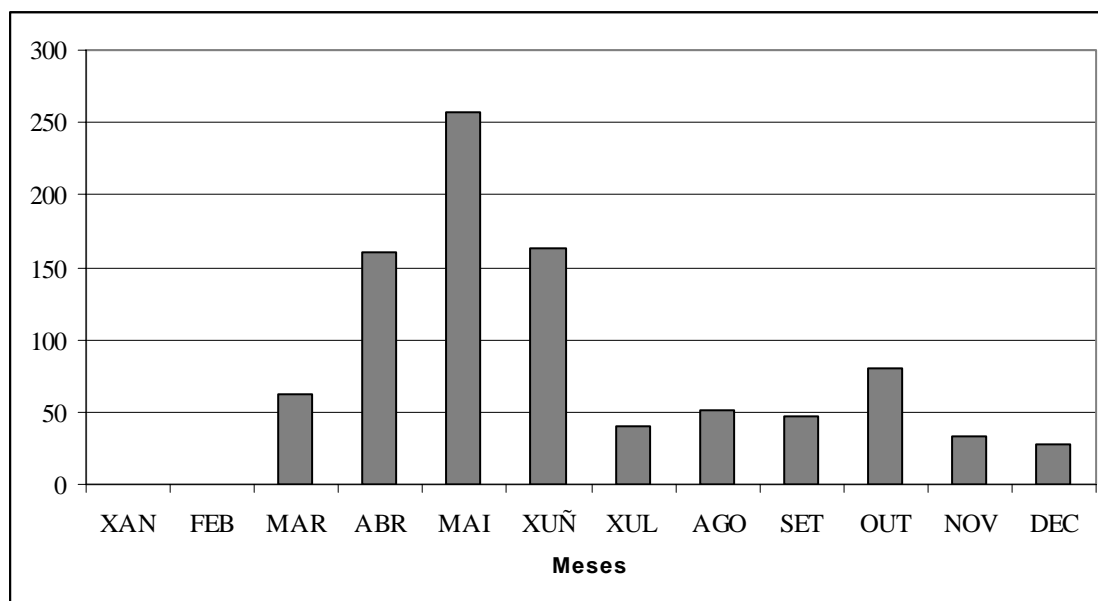
**Fig. Nº24: afluencia media mensual visitantes libres
Período 2005-2008**

Fonte: Delegación provincial da Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas. Elaboración propia

³⁹ Valerià Paül (PAÜL, 2009) móstrase escéptico coa posible evolución futura das visitas a este Parque Natural. Dada a situación actual de regulación estrita do fluxo de visitantes (non xustificada por ser tan escasa), O Invernadeiro non pode contribuír ó desenvolvemento turístico da comarca.

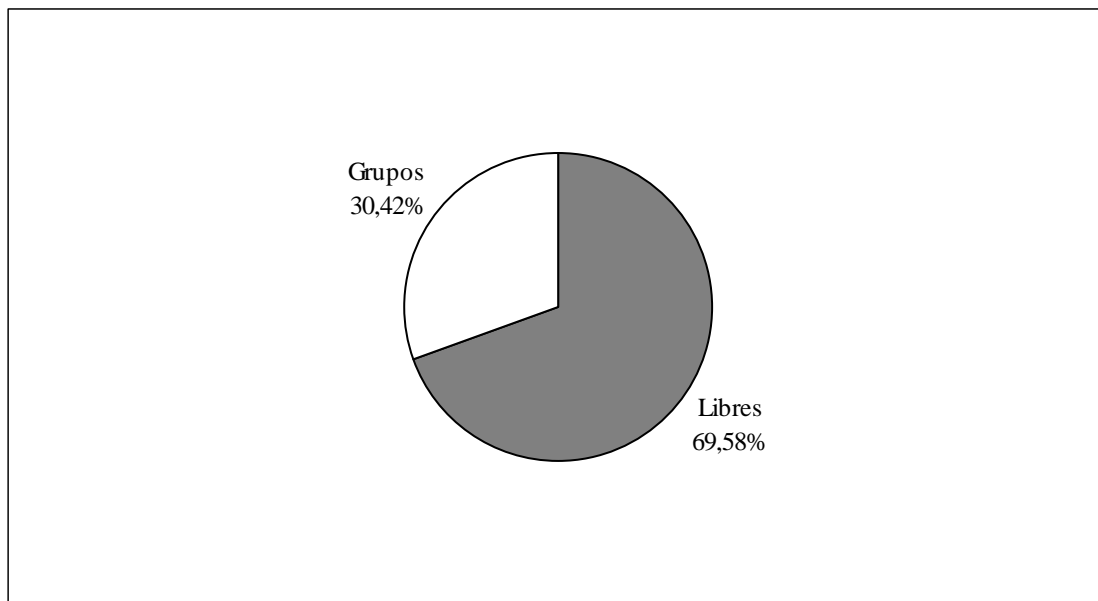
**Fig. N°25: afluencia media mensual visitantes Aula da Natureza
Período 2005-2008**

Fonte: Delegación provincial da Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas. Elaboración propia

O continuo retroceso dos chegados en grupos tamén se reflicte no balance comparativo cos visitantes libres (ver Figura N°26). De feito, o proceso de diminución dos grupos vencellados á Aula da Natureza e o paralelo mantemento ou incremento das visitas por libre está a provocar que a proporción deste último tipo de visitantes estea medrando. Se no ano 2005 o 62% dos visitantes do Parque Natural acudiran por libre, esta proporción aumentou ata o 74% en 2008, ficando a media dos últimos catro anos na proporción 70-30. Se a política de maior apertura do Parque ás visitas de índole turística fai efecto, este proceso terá continuidade nos vindeiros anos. Queda a incógnita do camiño que seguirá o retroceso das visitas de grupos, do que é difícil prognosticar a súa evolución posto que non hai bases suficientes para concluír se é tan só coxuntural.

Fig. N°26. Proporción de visitantes libres Vs Aula da Natureza
Promedio 2005-2008

Fonte: Delegación provincial da Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas. Elaboración propia

7.2.3.2 Procedencia e tipoloxía dos visitantes:

Os únicos datos de procedencia de visitantes que nos facilitou a dirección do Parque Natural son os referidos a tipos de grupos organizados que chegaron durante o ano 2008, mais un cadro resumo das procedencias dos mesmos en porcentaxes para o período 2006-2008. Non hai datos de procedencia dos visitantes chegados por libre xa que en moitos casos as solicitudes de permiso de acceso son feitas a nome dun suxeito concreto para un grupo de visitantes de procedencias heteroxéneas que, polo momento, o Parque Natural non pregunta (P. Ex: un grupo de persoas aloxadas nun establecemento hoteleiro que desexan visitar o Parque e cuxa solicitude de acceso é tramitada a nome do establecemento). Nembargante, con esta información na man é posible aventurar o perfil dos grupos que acostuman visitar O Invernadeiro posto que coidamos que non debe haber substanciais cambios duns anos para outros no tipo de grupos dadas as características do Espazo Natural.

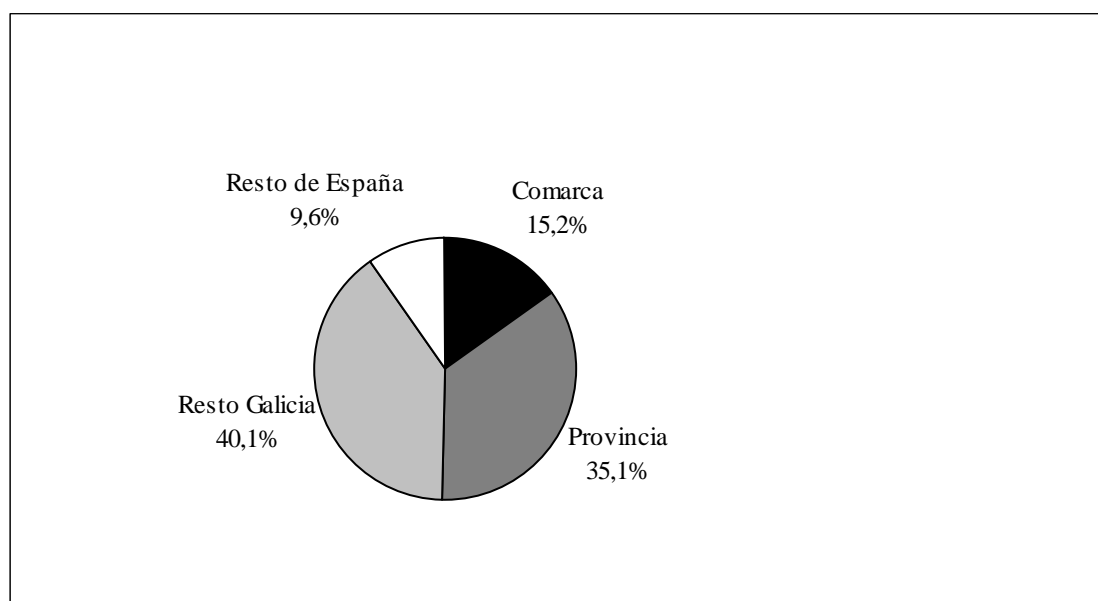
En virtude da información dispoñible para os grupos do ano 2008, son os centros educativos os que predominan, como era de agardar posto que os grupos que acoden a este Parque Natural fan uso da Aula da Natureza, con actividades educativas que enriquecen e completan o ensino formal. Dos 26 grupos que acudiron este ano, 19 foron

centros de ensino de tódolos niveis aínda que os maioritarios foron os de Secundaria (un total de 9) seguidos polos de Primaria que foron cinco. Acudiron tamén tres grupos de ensino universitario e dous doutro tipo de centros (ensino especial e profesional). Os outros sete grupos foron de asociacións de diverso tipo, públicas e privadas. En canto á procedencia, os datos non reflicten a procedencia de tódolos grupos, pero como figura o nome do centro e/ou asociación completouse a información mediante buscas en Internet con Google. Unha vez completada a información sobre procedencias, puidemos ver que todos os grupos excepto dous eran de distintos puntos de Galicia, e dentro destes un total de 10 eran da mesma provincia de Ourense. O Invernadeiro, xa que logo, cumpre a norma xeral na que o factor proximidade marca a procedencia da maior parte dos grupos organizados que visitan un Espazo Natural Protexido.

Por outra parte, os datos de procedencia para o trienio 2006-2008 confirman o absoluto predominio das visitas de proximidade (ver Figura N°27). Tan só os grupos procedentes da provincia de Ourense (incluída a comarca na que se localiza o Parque Natural) e os do resto de Galicia concentran o 90,4% do total (o 35,1% da mesma provincia). Do resto de España acoden só o 9,6% dos visitantes en grupos. Queda clara pois a dimensión basicamente rexional das instalacións educativo-formativas do Parque.

Fig. N°27. Procedencia dos visitantes da Aula da Natureza

Período 2006-2008

Fonte: Delegación provincial da Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas. Elaboración propia

7.2.3.3 Características da demanda segundo o Director:

O Director de O Invernadeiro confirmou os aspectos mais relevantes do Uso Público, proporcionando ademais unha ampla información e detalladas explicacións que enriquecen o estudo.

a) Onde se realizan os conteos de visitantes e con qué método

Como é necesario pedir autorización para entrar no Parque, o conteo de visitantes é preciso ó máximo e faise a partir dos permisos outorgados para visitalo. Posto que hai moita xente que acode ó Parque sen saber que ten que pedir autorización previa, déixanse varios permisos asinados ó persoal do mesmo para entregar ós visitantes que chegan sen cita previa.

b) Estudos de satisfacción do visitante

Non hai. Tema pendente que se debe implantar no futuro como ferramenta necesaria para valorar o funcionamento do uso público.

c) Estudos de demandas e actividades do visitante

Tampouco hai. Obviamente, as actividades son exclusivamente educativas e interpretativas, que son as que oferta o Parque, así como de contemplación da natureza.

d) Lugares do parque e momentos do ano hai máis afluencia de visitantes

Necesariamente as entornas da Aula da Natureza e a entrada do Parque (Ribeira Pequena). Os visitantes por libre predominan durante o verán, mentres a Aula da Natureza soporta as maiores afluencias durante a primavera. No inverno a penas hai xente polas duras condicións meteorolóxicas. Os datos estatísticos confirman esta información.

e) Estudos de capacidade de carga dos visitantes

Non hai. Debe abordarse no futuro PRUX o límite de visitantes do Parque. Tendo en conta a reducida afluencia e a prohibición de acceso a certas zonas, pensamos que non son necesarios tales estudos

f) Establecemento de límites ó número de visitantes

Actualmente o número de visitantes por libre fica establecido en 30 persoas diarias de Luns a Venres e 50 fins de semana e festivos. A maiores, a Aula da Natureza ten unha capacidade máxima de 56 persoas. Ningún dos límites se cubre máis que excepcionalmente.

g) Estudos dos impactos dos visitantes

Non hai, e certamente tendo en conta o número de visitas e o feito de estar reguladas non fai necesaria tal cousa.

7.2.3.4 Conclusións

O Invernadeiro é o Parque Natural máis peculiar de Galicia no tocante ó uso público pola súa función educativo-interpretativa, polo feito de non poder seren visitado sen permiso, e por contar con encaves vedados ó público que funcionan como Reservas Integrais. Dadas estas condicións cabería agardar unha afluencia escasa, cunha distribución mensual non ligada ós períodos tradicionais de vacacións, e na que as visitas concertadas ligadas ás actividades da Aula da Natureza tivesen un peso notable. Os datos evidencian que este retrato-robot reflicte a realidade fielmente. En efecto, a afluencia é reducida, como non podía ser doutro xeito ó existir un límite de visitas diario e pola lonxanía do Parque, ademais do pouco coñecido que é para o público non iniciado. As evidencias dun cambio de tendencia cara a estándares máis convencionais, levemente apuntados polas cifras de visitas libres dos últimos tempos, non son de xeito algún suficientes para concluír un cambio de ciclo. Os visitantes por conta propia van adquirindo importancia e comezan a poñer de manifesto unha concentración cada vez maior no período vacacional do verán, pero non se pode esquecer a incidencia cuantitativa das iniciativas de promoción das visitas por parte dos xestores á hora de *modificar* a realidade. Paralelamente, o número de visitantes en grupos non deixou de diminuír, dato que chama poderosamente a atención e deixa unha dúbida no aire: se a Aula da Natureza está a perder importancia *per se* ou porque os xestores do Parque están optando nos últimos tempos por promover o Parque entre a sociedade en xeral, dando por sentado que a Aula xa é sobradamente coñecida entre os grupos que procuran actividades de Educación Ambiental. A entrevista co Director deixa ver que esta opción é posible posto que admitiu a intención de “abrir a man” sobre o tope máximo de visitas

diario, sobre o acceso á Zona de Reserva Integral, e sobre dar a coñecer O Invernadeiro como factor de atracción turística para unha comarca tan decaída social e economicamente como o Macizo Central ourensán.

7.2.4 PARQUE NATURAL SERRA DE ENCIÑA DA LASTRA

Enciña da Lastra ten unha traxectoria moi curta como Parque Natural. As súas principais instalacións non comezaron a funcionar a pleno rendemento ata fai moi pouco tempo, e particularmente o Centro de Visitantes como centro neurálxico da xestión do espazo. Este é o único punto no que se leva recento das visitas, e como consecuencia do pouco tempo que leva funcionando, os datos rexistrados abranguen un período moi curto. Porén, dada a escasa repercusión do Parque entre o público, a afluencia é aínda reducida e polo tanto os datos dispoñibles son abondo para obter unha panorámica xeral do estado actual do fluxo de visitas e das súas características cualitativas e cuantitativas. A fonte de información son as Memorias de Uso Público, que abranguen o período 2006-2008, nos primeiros anos aínda con observacións fragmentarias.

7.2.4.1 Afluencia de visitantes:

O Parque Natural foi declarado en 2002 e non elaborou estatísticas sobre visitantes ata o ano 2006. Porén, os datos ós que se puido acceder só recollen cifras completas da afluencia de visitantes para os anos 2007 e 2008. Os de 2006 son fragmentarios e non teñen polo tanto validez algunha para poder elaborar un estudo analítico.

As cifras totais de visitas anuais son reducidas, como era de agardar, pero tenden á alza. O ano 2007 sumou 1.072 visitantes, que aumentaron ata os 1.280 o ano seguinte. O ano 2009 prometía atinxir unha cifra aínda maior. A evolución lóxica é que as cifras sigan aumentando paseniñamente mentres o espazo natural vaia sendo máis coñecido entre o público. O presumible tirón que pode ter a proximidade das Médulas é unha total incógnita, pero os xestores téñeno presente e, de todos xeitos, o espazo aínda ten marxe ampla de incremento de visitas.

En canto ó reparto mensual da afluencia, os datos amosan unha distribución irregular das visitas (ver Figura N°28). Non é o verán a temporada de maior afluencia, con ser destacable: Xullo atinxe valores inferiores a Novembro e Decembro, e a suma

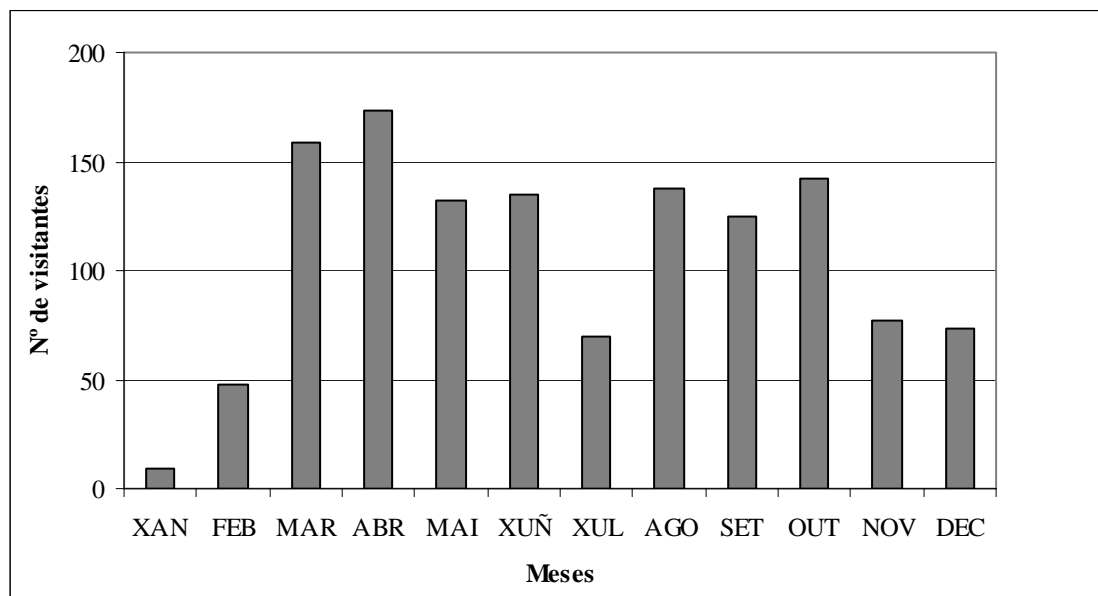
de visitantes de Xullo e Agosto fica moi lonxe do 20% do total anual. Os máximos de visitantes anótanse en Marzo, Abril e Outubro (159, 173 e 142 visitantes de media). Polo tanto, as visitas non seguen unha pauta moi ben definida, e desde logo aínda está lonxe de cumprir os estándares de afluencia ligados ás vacacións. A curta andadura do espazo fai que sexa pouco coñecido e que as visitas, en certo modo, queden un tanto á marxe dos circuítos habituais das temporadas vacacionais. Sorprenden as cifras notables de Decembro, tradicionalmente un dos meses de menor afluencia de visitantes a ENP, que como se dixo antes son superiores a Xullo (73 visitantes contra 69 de media). Este feito pode indicar unha afluencia de visitas de corte máis naturalista que aparece sen ter en conta necesariamente os períodos de bo tempo.

Os visitantes do Parque Natural divídense entre aqueles que acoden pola súa conta e os que chegan en grupos organizados e concertados de antemán, como acontece sempre. Unha análise diferenciada da afluencia mensual de ámbolos dous colectivos pode amosar comportamentos distintos, cuestión que abordaremos acto seguido.

As visitas libres concéntranse no final do verán e inicios do outono (ver Figura Nº29). Resulta curioso ver que a primavera asiste a un descenso continuo entre Abril e Xuño cando o habitual é o contrario. O máximo acádase en Agosto seguido por en Setembro (138 visitantes fronte a 117). As elevadas cifras de de toda a primavera e do Outono volven a poñer sobre o tapete a posibilidade dun tipo de visita alonxado do ocio masivo que atopa no verán o seu máximo apoxeo.

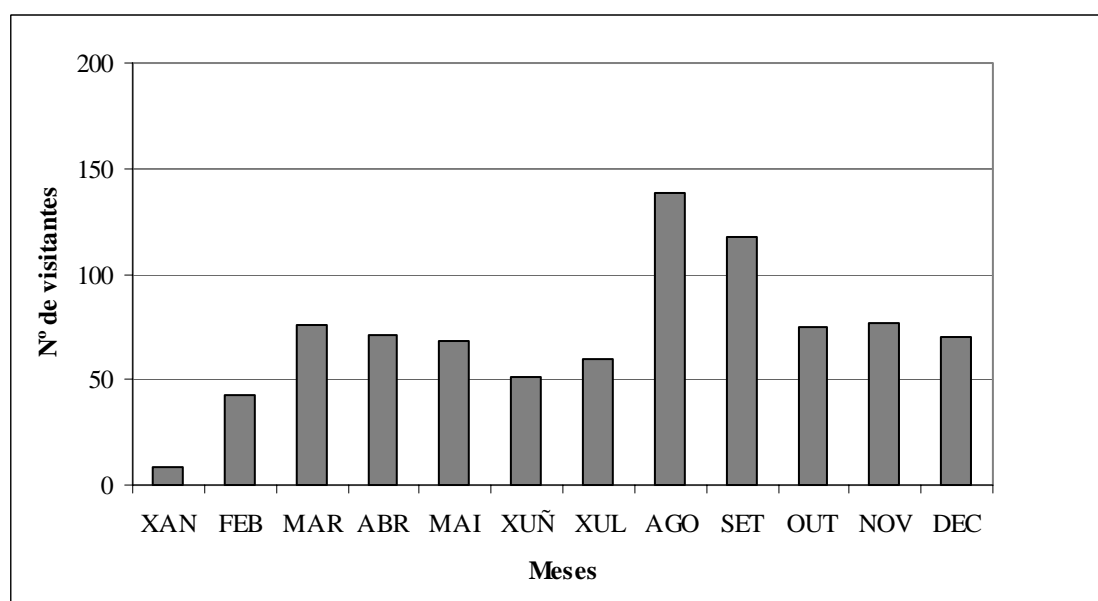
Mentres tanto, o reparto anual das visitas de grupos está ben claro (ver Figura Nº30). A primavera concentra a inmensa maioría dos visitantes, co mes de Abril encabeizando a lista con 101 visitantes de media. O resto da primavera concentra o que queda de visitas (Marzo, Maio e Xuño superan as 50 visitas de media). A única excepción a esta norma é Outubro, que tamén supera as 50 persoas. No verán as visitas de grupos son excepciónais. Así pois, Enciña da Lastra si cumpre os tópicos neste apartado, xa que os grupos organizados si tenden a concentrarse moi claramente na primavera, como é habitual nos ENP.

Fig. N°28: afluencia media mensual de visitantes
Período 2007-2008

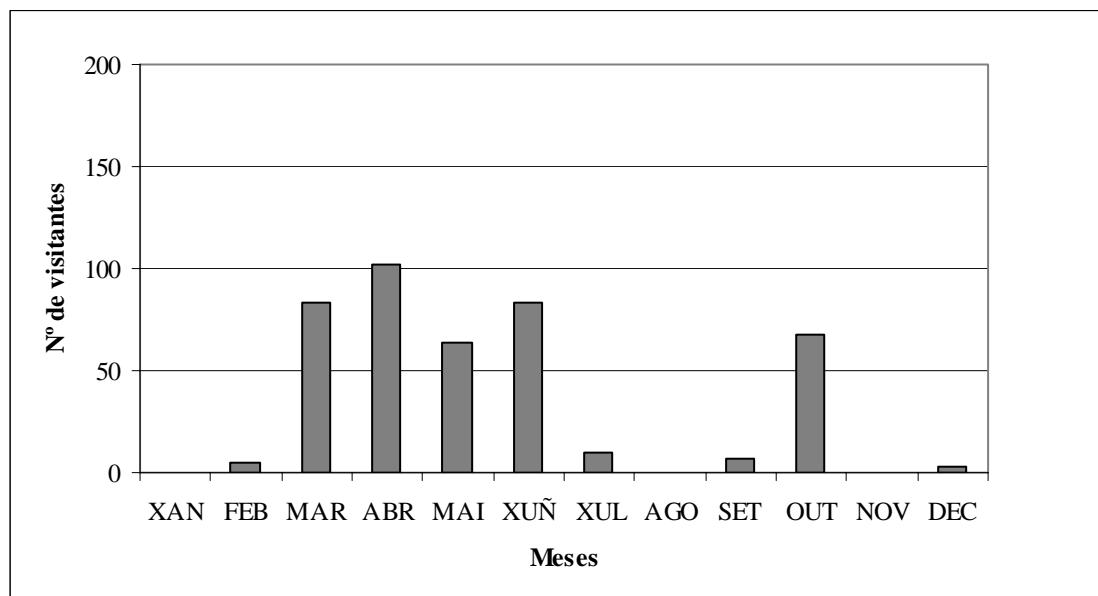
Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Serra de Enciña da Lastra. Elaboración propia

Fig. N°29: afluencia media mensual visitantes libres
Período 2007-2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Serra de Enciña da Lastra. Elaboración propia

**Fig. Nº30: afluencia media mensual visitantes en grupos organizados
Período 2007-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Serra de Enciña da Lastra. Elaboración propia

No que respecta á proporción comparada entre visitantes por libre e por grupos organizados, as cifras manexadas deixan ver que do ano 2007 para 2008 medrou moito a importancia das visitas de grupos, que pasaron de representar só o 25% ó 39%. Tendo en conta a reducida serie temporal dispoñible, a evolución dos próximos anos é unha incógnita pero debería permanecer superior a afluencia de visitantes por libre en todo momento nunha proporción variable, tal como acontece na inmensa maioría dos Espazos Naturais.

7.2.4.2 Procedencia dos visitantes:

As Memorias de Uso Público recollen a procedencia dos visitantes que pasan polo Centro de Interpretación. Esta valiosa información deixa ben claro, unha vez máis, o recente da declaración do Parque Natural, xa que unha boa parte das visitas son da contorna (comarcais) ou provinciais, sendo moi escasas as visitas de fora de Galicia que, por outra parte, na maioría dos casos pertencen á veciña comarca do Bierzo (provincia de León), polo que se deberían considerar tamén como visitantes da contorna. En síntese, a numerosa presenza de visitas próximas no espazo denota que o Parque Natural aínda é moi pouco coñecido entre a sociedade. As Memorias toman nota

da cantidade de persoas que compoñen tanto os grupos concertados como os que acoden por libre. Porén, adoptamos a decisión de non contar persoas senón grupos de persoas. A razón é a seguinte: varios dos grupos son mixtos, é dicir, as persoas que os compoñen son de procedencias variadas, de maneira que agás aqueles grupos onde a variedade de procedencias coincide co número de compoñentes, non é posible saber cantas persoas son de cada un dos puntos de orixe. De resultas disto, anotouse o número de grupos en que aparecen as procedencias. En todo caso, a diferenza na proporción de visitantes segundo procedencia tomando un ou outro criterio non debe ser significativa. Imos comezar a análise polos grupos concertados e proseguiremos cos visitantes libres.

No transcurso do ano 2007 acudiron un total de 12 grupos concertados dos que cinco eran de centros de ensino de Primaria e Secundaria, e catro da comarca. O resto repartiuse entre visitas de Ensino Superior, particulares e visitas organizadas por municipios. Como dato importante a destacar, oito dos grupos chegaron coa intención de facer a Ruta do Val do Sil. A importancia dos grupos medrou en 2008, no que acudiron a Enciña da Lastra un total de 24 (o dobre polo tanto). Neste ano un tipo de grupo acapara a metade do total: os particulares. Con esta palabra queremos dicir que os grupos concertados figuran a nome dunha persoa concreta que se erixe en organizadora. Outros cinco grupos foron de centros de ensino de Primaria e Secundaria, o que significa que Enciña da Lastra aínda non é un foco de atracción para actividades de campo do ensino formal mais alá da comarca ou a provincia. No que respecta ás actividades que se pretendían facer, dezoito dos grupos optaban polo Centro de Visitantes, doce pola Ruta do Val do Sil, e oito por outra ruta simbólica como a de Tras os Penedos.

As visitas por libre en 2007 chegaron ata os 247 grupos de moi dispar tamaño. De todos eles, 140 estaban conformados total ou parcialmente por xentes da Provincia de Ourense (un 56,7% do total). Máis aínda: deste colectivo, 116 grupos incluían xentes da comarca onde se localiza o Parque Natural (Valdeorras) o que supón o 47% dos grupos. Velaquí o predominio claro de visitantes espacialmente próximos da que se falou antes. Tamén mencionamos que Enciña da Lastra é pouco coñecido, e para confirmalo hai que ter en conta que un total de 57 grupos incluían xentes das outras provincias galegas (23,1%), así que 197 grupos estaban conformados por visitantes galegos, nada menos que o 79,7% do total. A proporción de visitantes de fora de Galicia, ademais, inclúe unha nada desprezable cantidade de xentes procedentes do Bierzo, comarca inmediatamente contigua ó Parque. O ano 2008 confirma o dito, aínda que con

levísimos matices. Anótanse 313 grupos, unha vez máis de tamaño dispar. Destes, un total de 156 inclúen visitantes de orixe provincial (49,8%), e 139 grupos contaban con xentes da comarca (44,4%). Vemos pois que segue sendo maioritaria a procedencia do espazo próximo, pero non tan abrumadoramente como o ano anterior. Non significa isto que comezase a mudar a tendencia cara a un maior coñecemento do Parque, e para confirmalo indicaremos, a título anecdótico, que 54 dos grupos (o 17,2%) contaban con xentes procedentes do mesmísimo núcleo de poboación onde se empraza o Centro de Visitantes: Biobra. É mais: os grupos con visitantes das outras provincias galegas supoñen unha proporción algo menor que en 2007: son 65 grupos que supoñen o 20,8%. A suma de grupos con visitas de toda Galicia anda na contorna do 70%.

7.2.4.3 Características da demanda segundo o Director

As respostas dadas polo Director confirman a información aportada polas Memorias de Uso Público e a experiencia de campo no que respecta á escasa relevancia cuantitativa das visitas a Enciña da Lastra e no tocante ás súas características.

a) Onde se realizan os conteos de visitantes e con qué método

Só se realizan no Centro de Visitantes. Tómase nota do lugar de procedencia dos visitantes e a intención da visita, ademais dos grupos que solicitan visita. Tal é a información que, en efecto, recollen as Memorias de Uso Público.

b) Estudos de satisfacción do visitante

Non hai, e malia a escasa afluencia, sería moi importante contar con estes datos dende o principio para saber se a xestión do uso público marcha polo camiño adecuado.

c) Estudos de demandas e actividades do visitante

Tampouco hai, e de novo estamos ante unha información de grande interese que debería estar procesada e dispoñible dende os inicios da andadura do Parque Natural.

d) Lugares do parque e momentos do ano hai máis afluencia de visitantes

O Director sinala as contornas de Covas e Oulego especialmente, aínda que existe certa dispersión fomentada polo propio Parque (áreas recreativas repartidas). Téntase evitar o acceso ós puntos máis sensibles (os niños das aves nos cortados). Os momentos do ano en que hai máis visitas no Centro de Visitantes son os meses de primavera e outono, coincidindo coas excursións (particularmente Xuño e Outubro). En canto ás visitas que non pasan polo Centro, o director non o ten tan claro pero supón que será o verán a época de maior afluencia. As Memorias de Uso Público aínda non marcan unha clara preponderancia das visitas estivais anque a tendencia semella que irá por ese camiño.

e) Estudos de capacidade de carga dos visitantes

Tampouco hai ningún. Non é necesario tendo en conta a reducida afluencia de visitas actual.

f) Establecemento de límites ó número de visitantes

Tan só se limita o acceso ás covas. O umbral establecido é de 5 persoas, pero a demanda é moi reducida e non chega a superarse.

g) Estudos dos impactos dos visitantes

Outra acción que polo momento non hai nin se necesita pola pouca afluencia de visitas que soporta o Parque Natural.

7.2.4.4 Conclusión

O Parque Natural da Serra de Enciña da Lastra ten unha curta traxectoria e a serie de datos sobre visitantes que posúe e aínda moi reducida. Nembargante, son útiles para amosar un retrato da situación actual da demanda. Como consecuencia do seu estudo, dedúcese unha escasa afluencia total na que, por mor do pouco coñecido que aínda é o Parque Natural, a penas comeza a esbozar a distribución mensual de visitas máis típica, na que os grupos se concentran na primavera e secundariamente no outono, e os visitantes por libre marcan os picos de máxima afluencia no mes de Agosto, pero aínda con contornas difusas. De momento, non se detecta unha chegada importante de visitas estivais turístico-recreativas que, sen dúbida, terá máis preponderancia a medida que

Enciña da Lastra ocupe un lugar na nómina de Espazos Naturais galegos coñecidos polo gran público. A proximidade das Médulas, espazo mundialmente coñecido e atractor de numerosas visitas, podería consolidar este proceso e aceleralo nun futuro posiblemente non moi lonxano pero que os xestores teñen en conta de xeito que, no caso de producirse, o repentino ascenso da afluencia non atopará Enciña da Lastra falto de preparación.

7.2.5 *PARQUE NATURAL MONTE ALOIA*

Monte Aloia é o menos “natural” dos Parques galegos. Trátase dun monte repoboado por piñeiros a principios do Século XX, cunha grande carga simbólica e emotiva en toda a súa contorna (particularmente para a vila de Tui), e cunhas vistas panorámicas sobre o Baixo Miño e o tramo final da Depresión Meridiana inmejorables. A súa vocación explícita non é tanto a conservación como o uso recreativo, por suposto sen por en risco os valores naturais, e concentrado en puntos habilitados ó efecto (fotos Nº55 e Nº56). Este panorama é recollido nos documentos planificadores con toda claridade como se viu no seu momento. Así pois, o tipo de demanda que se debería atopar *a priori* debe ser de tipo ocioso, sen grandes pretensións en canto á calidade da contorna natural, e relativamente numerosa. Os datos estatísticos sobre visitantes elaborados polo Parque Natural son moi completos, dos mellores que hai en Galicia. Nembargante, á hora de caracterizar o tipo de visita hai que ter en conta que só se toman datos no Centro de Visitantes, que supoñen unha proporción bastante reducida (aínda que indeterminada) do total. Por outra parte, moitos dos visitantes do Parque Natural son habitantes das proximidades que normalmente acceden a el sen deterse no Centro de Visitantes, de xeito que as proporcións no que toca á afluencia poden mudar entre os datos e a realidade. As estatísticas proporcionadas polo Parque e os resultados das enquisas ós visitantes aclararán o panorama.

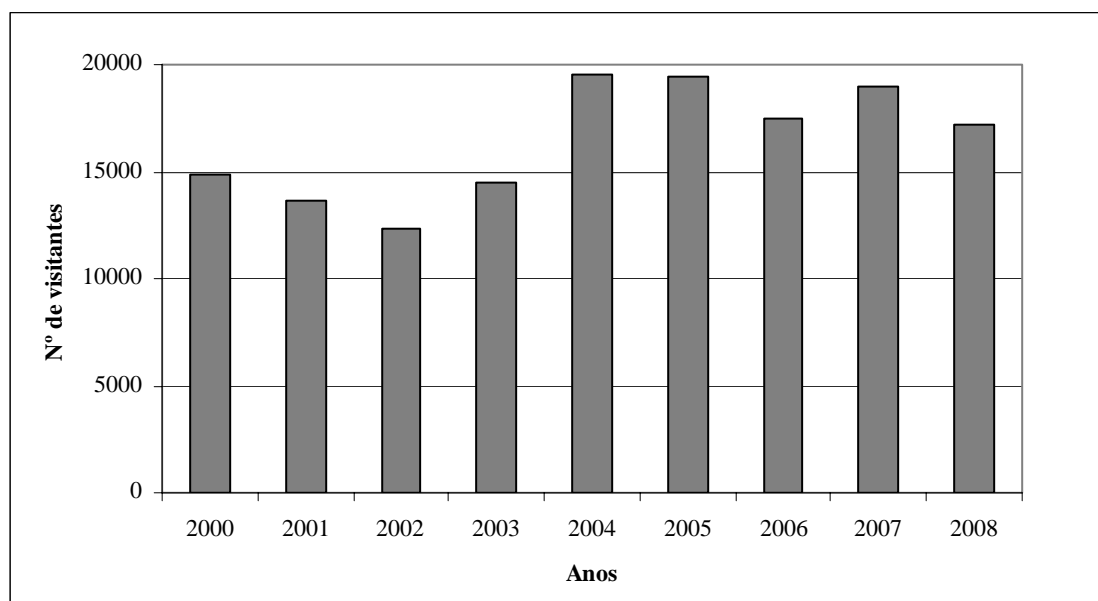
7.2.5.1 *Afluencia de visitantes:*

Os datos manexados, correspondentes ás Memorias de Uso Público, abranguen o período comprendido entre os anos 2005 e 2008. Nembargante, estes documentos recollen tamén a afluencia total absoluta rexistrada no Centro de Visitantes dende o ano

2000, de maneira que teremos a disposición a evolución da afluencia na última década de vida do Parque Natural. Serán estes os primeiros datos que imos estudar.

Á vista dos resultados, nos últimos nove anos houbo tres etapas evolutivas (ver Figura N°31). Produciuse un descenso continuo de visitantes entre 2000 e 2002 dende os 14.883 ata os 12.371 que se transformou nun incremento claro nos dous seguintes anos que se rompeu o récord de visitas rexistradas ata cifras moi próximas a 20.000 persoas que antes eran inexistentes (o rexistro máximo corresponde ó ano 2004 con 19.562 visitantes). Entre 2005 e 2008 houbo altibaixos no aforo de visitantes pero sen voltar en ningún momento ás cifras dos primeiros anos da serie (sempre por riba dos 17.000 visitantes: o ano 2008 anotou 17.194). Non é posible aventurar unha tendencia de futuro debido precisamente á irregularidade dos últimos rexistros; só semella claro que, en condicións normais, non se debería abandonar a base dos 15.000-16.000 visitantes nos anos de menor afluencia (afluencia ó Centro de Visitantes, non ó Parque Natural, convén telo presente).

**Fig. N°31: Evolución da afluencia de visitantes
Período 2000-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Monte Aloia. Elaboración propia

Vista a evolución da afluencia total na última década, acto seguido pasamos a estudar a distribución media mensual das visitas xa referido ó período 2005-2008. Monte Aloia distingue nas súas estatísticas os visitantes por libre dos visitantes en

grupos, así que unha vez mais tomaranse as cifras de afluencia total e as afluencias de ámbolos dous conxuntos por separado para averiguar posibles diferenzas.

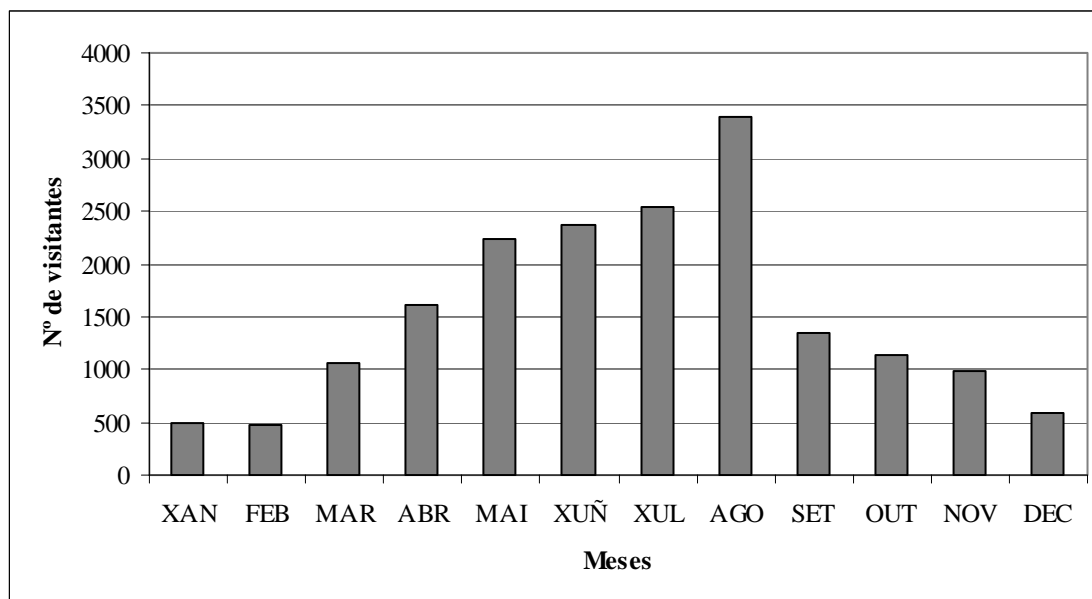
O ritmo anual de visitas totais está ligada ós períodos vacacionais e ós períodos de bonanza meteorolóxica (ver Figura N°32). Non é de estrañar pois que os máximos se anoten en Agosto (3.388 visitantes) e que sexan o resto dos meses de verán e a primavera as outras datas de maior afluencia de visitas (segue Xullo con 2.533, Xuño con 2.373 visitantes e Maio con 2.244 visitantes). Porén, as cifras do outono son tamén moi significativas (Outubro anota 1.143 visitantes de media e Novembro 992). A vocación educativa e recreativa do Parque explica que a estacionalidade estival, aínda existindo, non sexa tan acusada. Pero por detrás desta evolución subxacen outros procesos que fican claramente de manifesto se aplicamos a análise mensual por separado a visitantes por libre e por grupos organizados.

O comportamento das visitas libres, como era de agardar, segue a lóxica dos períodos vacacionais (ver Figura N°33). O verán concentra gran parte das visitas, seguido a non moita distancia pola primavera ficando o outono bastante retrasado. Agosto é o mes de maior afluencia con moita claridade, atinxindo 3.314 visitantes de media, e por detrás queda Xullo con 2.167 (entre os dous suman o 43,4% das visitas libres). Nembargante, a afluencia nos meses fríos non é desprezable (en particular o outono), sintomático dun uso recreativo lixeiro pero continuo todo o ano.

As visitas de grupos seguen un patrón totalmente distinto (ver Figura N°34). Como a gran maioría dos grupos concertados son de centros de ensino, gran parte das visitas están concentradas na primavera, momento do ano máis propicio pola melloría do tempo e a recta final do curso escolar (fotos N°57 e N°58). Así, Xuño anota o máximo con 1.488 persoas seguido de preto por Maio con 1.421. Hai un lixeiro repunte no outono tamén ligado a centros escolares, pero sen a importancia da primavera nin moito menos. O verán (sobre todo Agosto) presenta unha afluencia comparable cos meses de pleno inverno: moi escasa. Os visitantes desta época, como xa se viu, son ben distintos.

Fig. N°32: afluencia media mensual de visitantes

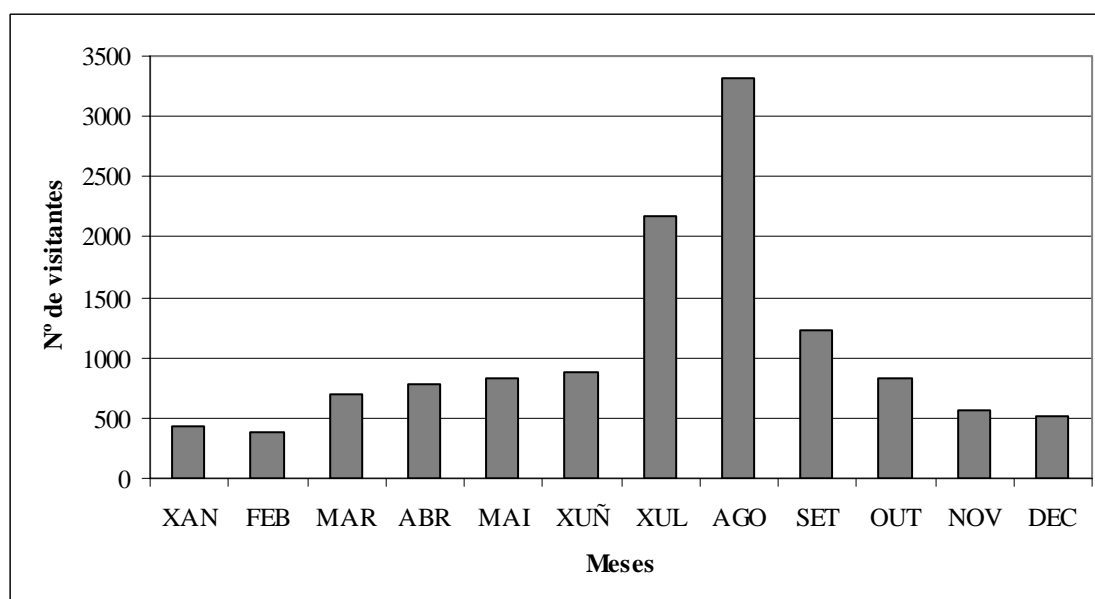
Período 2005-2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Monte Aloia. Elaboración propia

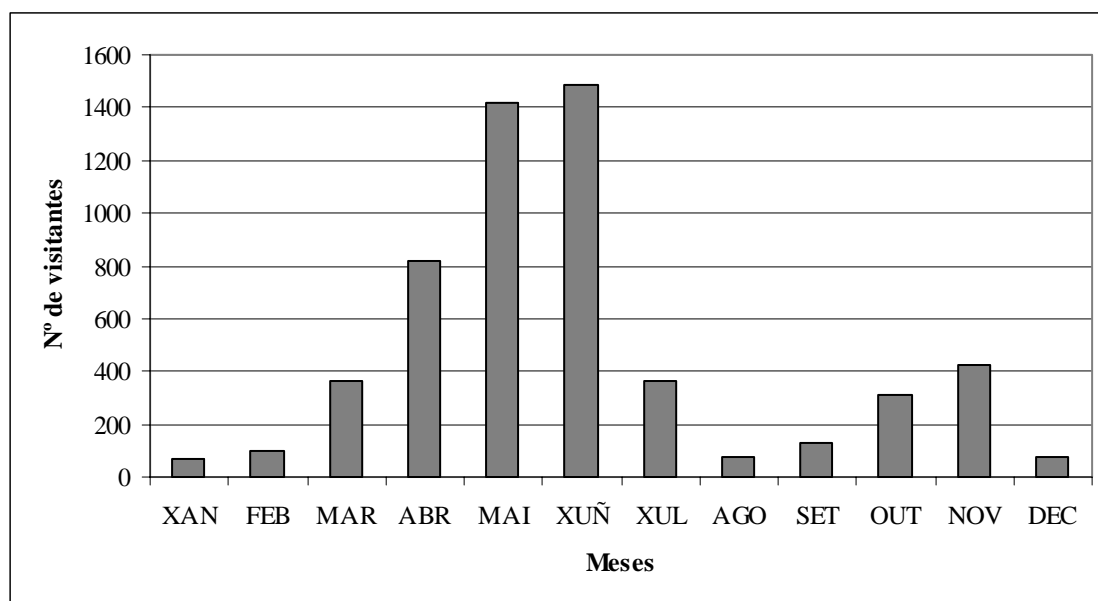
Fig. N°33: afluencia media mensual de visitantes libres

Período 2005-2008

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Monte Aloia. Elaboración propia

Fig. Nº34: afluencia media mensual de visitantes en grupos
Período 2005-2008

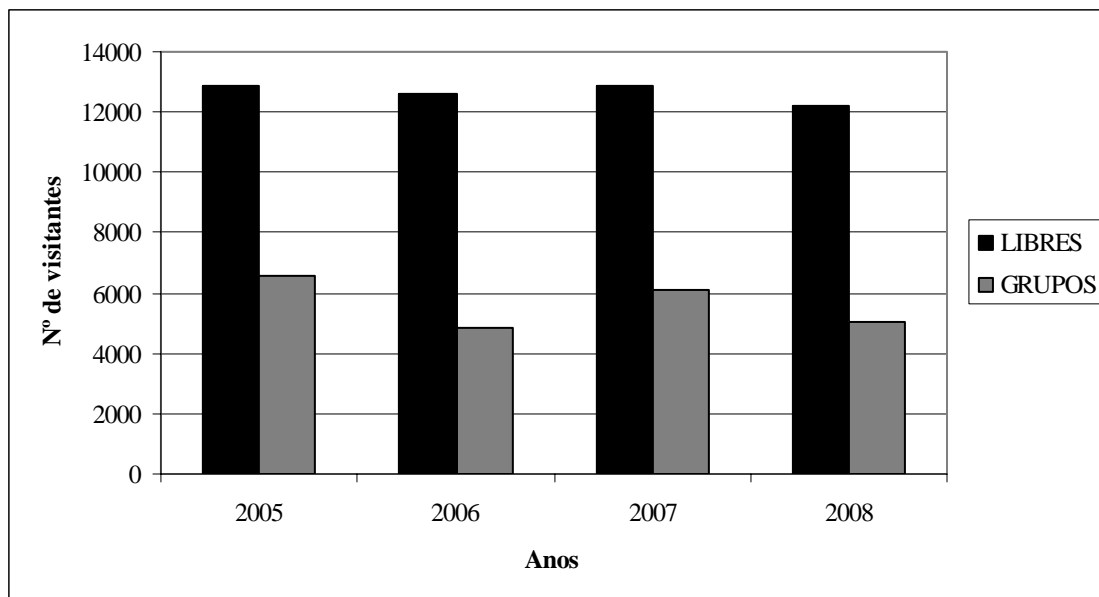
Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Monte Aloia. Elaboración propia

A análise pode verse enriquecida co estudo comparativo da evolución dos visitantes libres e de grupos no período de referencia (ver Figura Nº35). Así, os últimos catro anos presentan unha relativa estabilidade na afluencia de visitantes por conta propia. Con certos altibaixos, tódolos anos quedan entre os 12.000 e os 13.000 visitantes. O máximo anótase en 2007 con 12.877 visitantes e o mínimo en 2008 con 12.182. Por contra, a evolución dos visitantes de grupos experimentou altibaixos importantes duns anos para outros, sen manter unha liña estable. De 6.578 visitantes en 2005 a 4.823 en 2006 para remontar a continuación ata os 6.129 o ano 2007 e caer en 2008 ós 5.012. Os altibaixos interanuais poden estar relacionados co maior ou menor interese que nun ano concreto esperte Monte Aloia para seren visitado, feito que pode mudar por causas alleas ó Parque Natural (que haxa máis ou menos centros que queiran visitar Monte Aloia, por poñer un exemplo).

Por último, non está de mais coñecer a proporción comparada de visitantes dos dous tipos, que como é lóxico depende directamente da evolución por separado que vimos de ver (ver Figura Nº36). Por exemplo, no ano 2005 os visitantes por libre supuxeron dous terzos do total; ó ano seguinte a redución das visitas de grupos organizados repercutiu directamente no seu peso dentro do reparto de visitantes rexistrados no Centro de Interpretación, de resultas do cal os visitantes libres pasan a supor moi preto dos tres

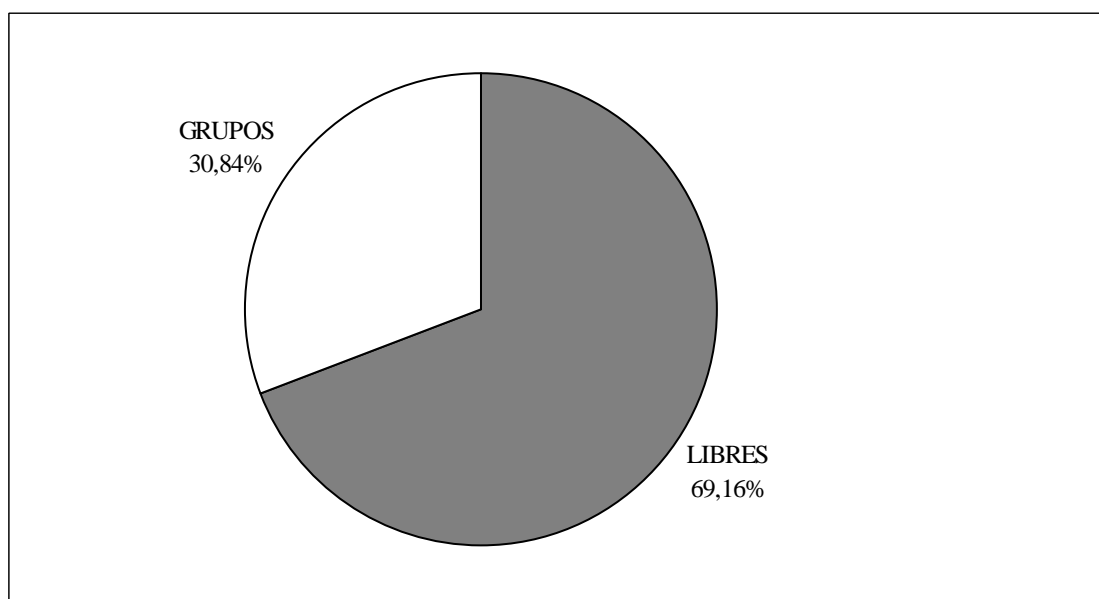
cuartos do total anual; o incremento dos visitantes de grupos volve a situar as proporcións de visitantes libres en torno a dous terzos do total para o ano 2007; e por último en 2008 a nova regresión de visitantes de grupos fixo que anote unha proporción de visitantes libres bastante próxima ás tres cuartas partes do total unha vez máis. O valor medio dos catro anos sinala unha ratio de aproximadamente 70-30.

**Fig. N°35: evolución visitantes libres Vs visitantes grupos
Período 2005-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Monte Aloia. Elaboración propia

**Fig. N°36: proporción de visitantes libres Vs grupos
Promedio para o período 2005-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Monte Aloia. Elaboración propia

7.2.5.2 Procedencia dos visitantes:

As Memorias de Uso Público toman nota da procedencia dos visitantes tendo en conta as seguintes divisións: comarca (non se especifica qué concellos abrangue), provincia (o resto da provincia de Pontevedra, na que se insire o Parque Natural), Galicia, España e Internacional. O reconto faise tanto para os visitantes por libre como para os grupos organizados. Todos eles son completos coa excepción dos datos para grupos no ano 2007, dado que por un erro na elaboración do informe inseríronse os datos de grupos correspondentes a 2006.

Á luz dos resultados obtidos, non cabe dúbida que Monte Aloia ten uns visitantes de moi variadas procedencias, o que indica que é bastante coñecido. Se o coñecemento das persoas que residen lonxe do Parque é directa ou por medio do “boca a boca” será tema que se tratará na análise das enquisas.

Pero antes de analizar estes datos e de establecer tendencias xerais, pode ser moi útil pararse uns intres na evolución de cada unha das procedencias nos catro anos de estudo, posto que non deixa de ser curioso comprobar cómo algunha delas anota bruscos vaivéns interanuais que influirán no reparto proporcional de cada grupo en cada ano dos estudados. Imos citar tan só algún exemplo chamativo: os visitantes por libre procedentes de Galicia mantiveron valores entre 1.347 e 1.198 para dispararse de repente en 2008 ata os 2.931, os visitantes provinciais pasaron de 2.716 en 2005 a 3.639 en 2006, crecemento que proseguiu pero moi lentamente. Tampouco pasan desapercibidos os descenso sostidos que en toda a serie rexistran os visitantes de España e internacionais: no primeiro caso o ano 2005 marcou 5.292 visitantes que foron retrocedendo ata os 2.925 anotados en 2008; e no segundo caso pasouse dos 1.766 visitantes en 2005 ós 1.040 de 2008 tamén nun proceso de caída sen interrupción.

No caso dos grupos organizados acontecen feitos moi similares. Sen ir máis lonxe, entre o ano 2005 e 2006 os visitantes comarcais pasaron de 1.747 a 450. O rexistro de 2008 supuxo unha volta á normalidade con 1.741 persoas. A qué se debe tan dramático retroceso non o sabemos, quizais unha simple circunstancia coxuntural ou a un simple erro no procesamento dos datos, pero que chama moito a atención. Pero non é unha excepción posto que os visitantes de Galicia pasaron de 861 en 2006 a tan só 254 en 2008. En parágrafos anteriores especulabamos coa posibilidade de que a simple decisión dos grupos de ir ou non ir a Monte Aloia de visita, completamente allea ó Parque

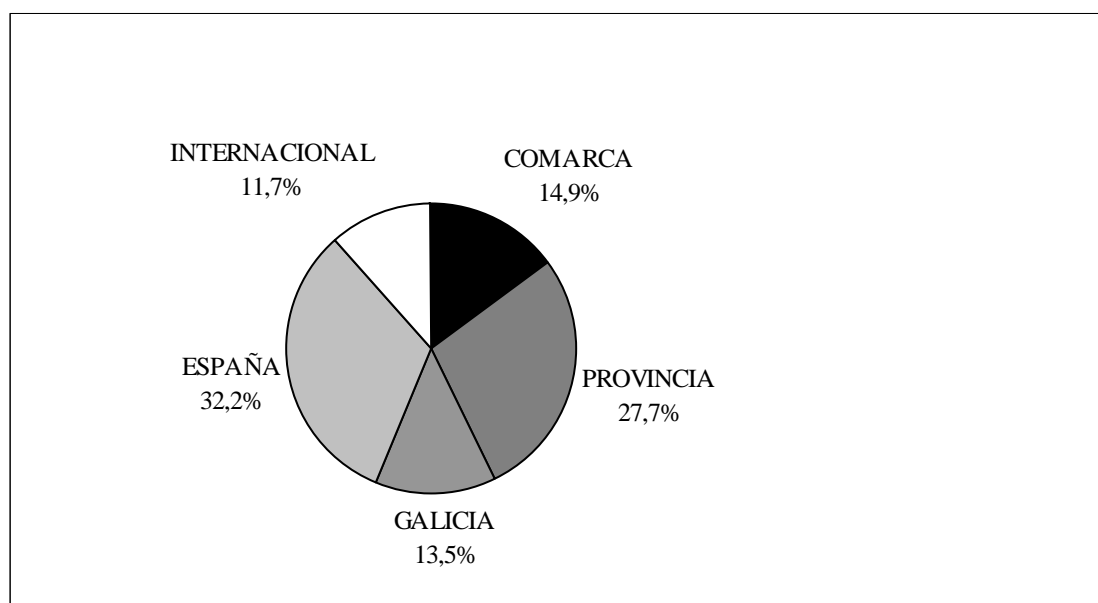
Natural, estivese detrás destes movementos bruscos, e os datos parecen apoiar esta hipótese.

Ademais das cifras absolutas, para a investigación revisten moito interese as cifras relativas, é dicir, o coñecemento da proporción comparada de visitantes por procedencia. A evolución temporal que acabamos de ver inflúe notablemente no reparto proporcional dun ano para outro. O rexistro de visitantes comarcais, por exemplo, oscilou entre un mínimo do 11,8% en 2008 e un máximo o ano anterior do 19,1%. Porén, son proporcións razoablemente altas se temos en conta que moitos dos visitantes da contorna acoden ó Parque por rutina sen pararse no Centro de Visitantes. Os visitantes provinciais representan unha proporción moito máis importante, e que en consonancia coa brusca suba que experimentou de 2005 a 2006, xa que pasou de abranger o 21,1% das visitas libres ó 28,8%, chegando en 2008 ata o 31,6%: de preto da quinta parte do total a case un terzo en catro anos. De feito, os visitantes provinciais ocuparon o primeiro lugar no rexistro de 2008. Pola súa banda, os visitantes do resto de Galicia mantiveron proporcións en torno ó 10% entre 2005 e 2007 para ascender ata o 24,1% en 2008 (segundo lugar deste ano) do que non se pode dicir se é coxuntural ou marca unha tendencia de futuro. Os visitantes de España merecen un comentario especial. Por unha banda é moi significativo da relevancia do Parque Natural a nivel turístico que estes visitantes fosen os maioritarios entre 2005 e 2007, no primeiro caso cunha proporción do 41,1% ademais. Por outra banda, no período estudado non deixaron de perder importancia ata ceder a supremacía en favor dos visitantes galegos e ficar cunha proporción do 24%. Segue sendo unha cifra respectable pero da que pensar a caída que experimentou, notable e sostida no tempo. Aspecto relevante a mencionar é a concentración destes visitantes no verán de maneira que para o ano 2008, sen ir máis lonxe, os meses de Xullo e Agosto concentraron o 71,5% dos visitantes de ámbito nacional (2.093 sobre 2.925). De novo estamos ante un exemplo da estacionalidade estival que caracteriza o lecer en España, incluído o que atinxe a Espazos Naturais Protexidos. Por último, os visitantes internacionais tamén foron perdendo peso, mais paseniñamente: do 13,7% en 2005 baixaron ata o 8,5% en 2008. Resulta curioso comprobar como, agás no ano 2008, os visitantes internacionais en ningún momento ocuparon o último lugar.

En síntese, os visitantes por libre do Parque Natural de Monte Aloia son de procedencia bastante heteroxénea (ver Figura N°37). Mais alá dos vaivéns interanuais que poden ser coxunturais, as cifras medias amosan un reparto bastante grande das

procedencias sen que ningunha exerza absoluta supremacía nin fique con representacións meramente simbólicas. Con ser un espazo protexido cunha elevada importancia comarcal como fito de referencia sentimental no imaxinario colectivo e como espazo de recreo ó aire libre, tamén ocupa un lugar destacado entre os fitos de atracción deste recuncho de Galicia para as persoas doutras partes de Galicia e de España que deciden pasar por el.

**Fig. N°37: procedencia dos visitantes libres
Promedio 2005-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Monte Aloia. Elaboración propia

Non acontece o mesmo coa procedencia dos visitantes en grupos organizados. Aquí si ten gran importancia o factor proximidade, e as cifras demostrano claramente (ver Figura N°38). Os documentos planificadores do espazo non ocultaban a vocación educativa e formativa de Monte Aloia, e mesmo se traballa por incrementala aínda mais. Isto explica a relativamente elevada afluencia de grupos e, polo tanto, de visitantes deste tipo.

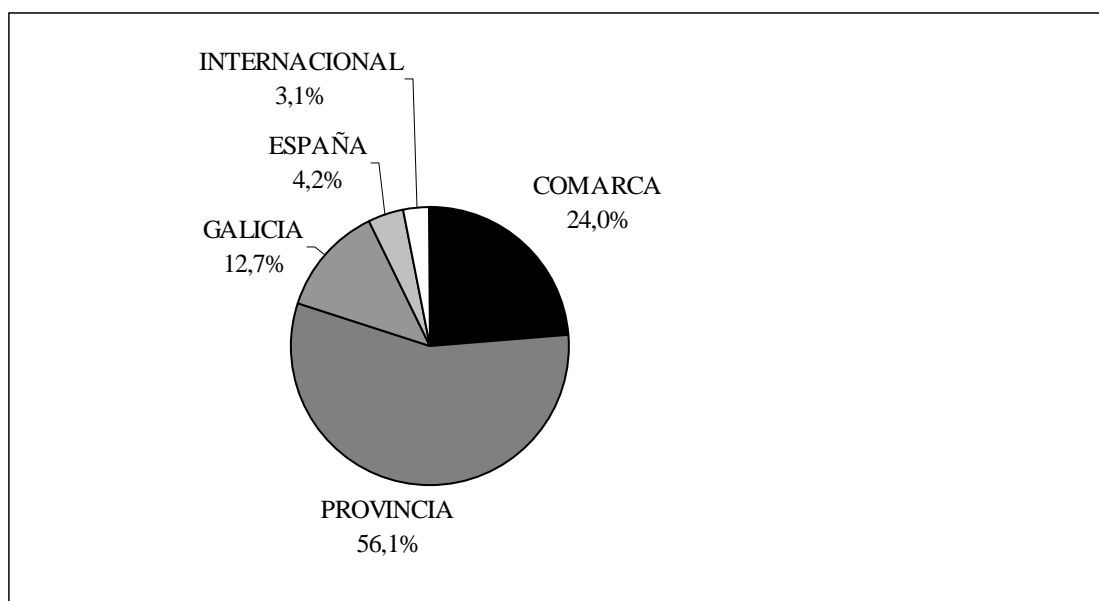
Un primeiro dato a ter en conta é o tipo de grupo que acode ó Parque Natural, que divide en dúas categorías: ensino formal (centros educativos de tódolos niveis de ensino dende Infantil ata Universitario), e ensino non formal (dende Asociacións diversas ata grupos de tempo libre ou excursionistas). As cifras publicadas polas Memorias de Uso Público amosan un predominio claro dos grupos de ensino formal nunha proporción que oscila entre o 64,9% do ano 2006 e o 75,7% de 2005. Dentro deste grupo, os centros de

ensino Primario son os maioritarios en todo momento: a xeito de exemplo, para o ano 2008 acaparon por si sós o 76,9% dos visitantes de ensino formal, equivalente ó 54,8% do total de visitas en grupos organizados. Os demais niveis educativos teñen moita menos importancia, aínda que as cifras do ano 2005 daban unha importancia bastante destacable ós grupos de Secundaria (sumaban o 26,7% das visitas de ensino formal dese ano. En 2008 tan só o 8,8%). Non é posible discernir de forma concluínte o motivo de que sexa o ensino Primario o predominante posto que as actividades de educación ambiental están abertas a ámbolos dous niveis, pero sería desexable que os demais niveis de ensino recuperasen certo protagonismo, en particular a Secundaria que retrocedeu enormemente.

No que respecta ós grupos de ensino non formal, hai que admitir que teñen unha presenza bastante destacada alomenos dende o punto de vista cuantitativo. Para a serie estudada oscilaron entre 1.440 visitantes en 2008 e 1.691 en 2006. E no tocante ó tipo de grupos, a proporción é variable segundo os anos de maneira que nalgún deles son as Asociacións de diversa índole as que lideran a clasificación (en 2006 sumaron o 41,7% das visitas de ensino non formal), mentres nos demais é a categoría "Outros" a principal (o 52,4% en 2008). Polo tanto, Monte Aloia tamén adquiriu o privilexio de erixirse como un punto importante de concienciación ambiental, cumprindo unha labor social que non todos os ENP conseguen acadar.

E no que atinxe á procedencia dos grupos de ensino non formal mencionouse liñas atrás o factor proximidade, e resulta que a inmensa maioría dos visitantes desta categoría son do ámbito provincial ou comarcal. Os valores medios do período 2005-2008 son ilustrativos desta afirmación: os grupos provinciais sumaron o 56,07% e os comarcais o 24%. Porén, houbo anos nos que se deron circunstancias singulares. Así, os datos de 2006 outorgan unha proporción de tan só o 9,3% ós comarcais, ó paso que os visitantes do resto de Galicia ascendían ata o 17,8%. Unha vez máis os datos fan pensar que os vaivéns bruscos son debido simplemente a circunstancias coxunturais alleas ó Parque Natural: a vontade de acudir ou non a el por parte de grupos dunha determinada procedencia. O predominio de visitantes xeograficamente próximos explicase pola dificultade que entraña organizar unha actividade desta índole en lugares lonxanos, sobre todo polo tempo necesario para o desprazamento: o habitual é que sexan actividades dun só día de duración, polo que non compensa unha viaxe excesivamente longa.

**Fig. Nº38: procedencia dos visitantes de grupos organizados
Promedio 2005-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Monte Aloia. Elaboración propia

7.2.5.3 Características da demanda segundo os resultados das enquisas ós visitantes

P.1 É a primeira vez que visita este lugar?

O resultado desta pregunta insinúa un cambio de escenario entre as enquisas de 2006 e a de 2009. No primeiro caso, os visitantes que recoñeceron ter estado antes en Monte Aloia superou ós que chegaban por vez primeira (48 contra 29). Lembremos que os documentos planificadores do ENP, os xestores e as Memorias de Uso Público nunca ocultaron a vocación recreativa á par que educativa de Monte Aloia para a poboación cercana, que estes datos parecen confirmar. Unha abundancia de visitantes asiduos é indicativa dun uso mais ou menos habitual e, necesariamente, por parte de xentes que viven cerca (o desprazamento habitual non supón un tempo de viaxe elevado). En contraste, o resultado de 2009 insinúa un cambio parcial de escenario. Agora son os visitantes que chegan por vez primeira os que atinxen mais respostas (32 contra 18), o que parece amosar unha afluencia crecente de visitas de procedencias non próximas no espazo. De resultas de todo isto, no total das tres enquisas a proporción fica case igualada entre as dúas opcións (48% de respostas afirmativas contra 52% negativas).

P.2 Cantas veces o ten visitado con esta?

Esta pregunta confirma a teoría apuntada na pregunta número 1 no sentido de que case todos aqueles que xa visitaron o Parque Natural o fixeron repetidas veces (58 mencións sobre 66, equivalentes ó 88%). Para moitos deles, Monte Aloia é un lugar habitual de recreo, paseo e descanso e non só ocasión de visita en circunstancias particulares. De feito, a pesar do crecemento de visitantes que chegan por vez primeira, o Parque non perdeu esta función nin moito menos. En 2009, os 18 visitantes que non acudían por primeira vez o fixeran mais de 3 veces. Hai pois un cambio na proporción de visitantes, pero non da función do Parque Natural como punto de recreo ó aire libre comarcal.

P.3 A primeira vez que visitou o lugar, cómo soubo vostede da súa existencia?

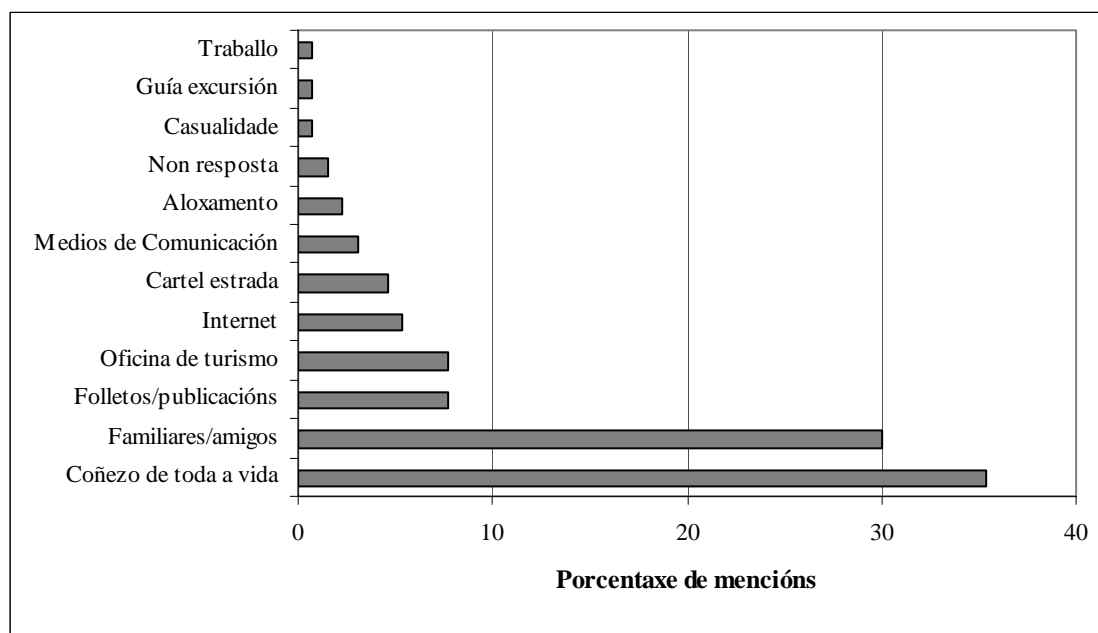
Estamos ante unha nova pregunta que amosa un uso público dual (ver Figura N°39). O recreo de cercanías aparece coas mencións á opción “coñezo de toda a vida” (35,4% entre as tres enquisas), mentres o “boca a boca” (familiares-amigos) predomina entre os visitantes non comarcais (30% das mencións entre as tres enquisas). Que esta última opción sexa tan numerosa indica que a boa imaxe do Parque Natural circula entre a xente, que recomenda visitalo, o que fala moi positivamente do estado de Monte Aloia. Non é desprezable a importancia das Oficinas de Turismo como fonte de información (7,7% das mencións) o que indica que Monte Aloia empeza a ser tido en conta polos promotores e xestores turísticos como lugar recomendable de visita na comarca. Tamén a opción folletos/publicacións acada un número destacado (outras 7,7% das citas).

P.4 Sabía vostede que este lugar é un Espazo Natural Protexido?

A gran maioría dos enquisados recoñeceron saber da condición de ENP de Monte Aloia (97 mencións sobre 127 entre as tres enquisas, equivalentes ó 76,4%), algo que sempre é importante porque amosa que o Parque transmite adecuadamente o seu estatus e, xa que logo, o visitante é consciente do lugar no que está.

Fig. N°39

A primeira vez que visitou o lugar, cómo soubo vostede da súa existencia?

P.5 Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?

Os patróns de preferencia dos visitantes xiran en torno á procura de tranquilidade, de contacto coa natureza, de estar ó aire libre, e a curiosidade por coñecer o lugar (ver Figura N°40). Entre as tres quendas de cuestionarios, as mencións mais numerosas son “contemplan a paisaxe” (23,4% das mencións), “coñecer mellor a zona” (22,7% das citas), “pasear e estar tranquilo” (16,9%), e “pasar un día de campo” (14,9%). A faceta ociosa e recreativa fica claramente manifestada polas respostas á opción “organizar unha actividade social” que fai referencia en case tódolos casos a comidas en grupo tanto ó aire libre como no restaurante (16,2% das mencións). En síntese, estamos diante dunha nova cuestión que demostra que o uso público de Monte Aloia xira en gran medida en torno ó recreo gregario (fotos N°55 e N°56).

Fig. N°40

Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?

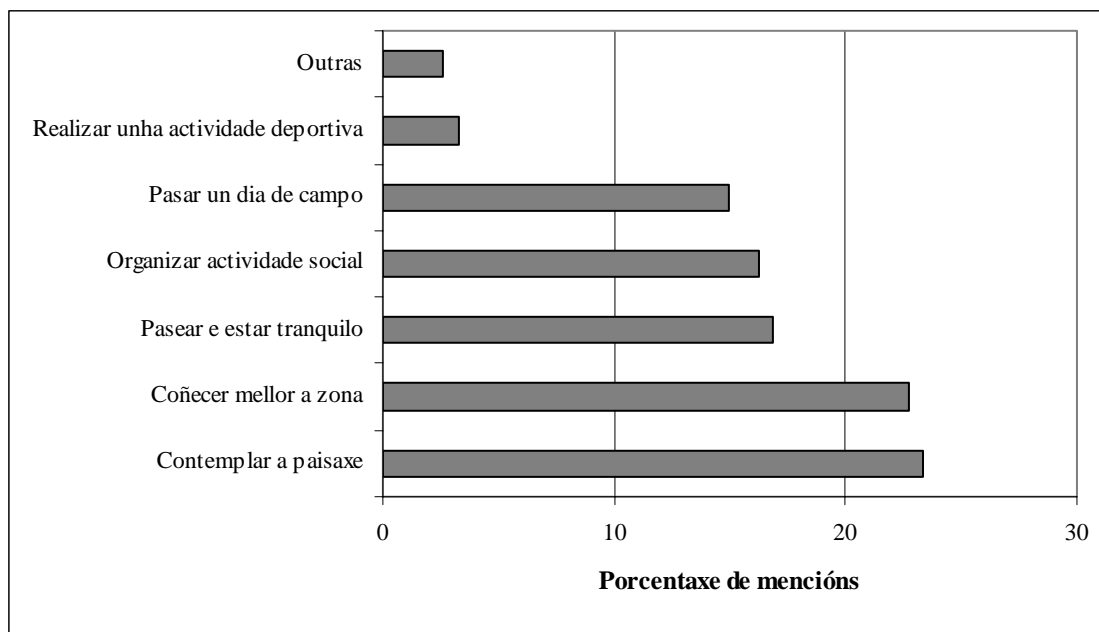
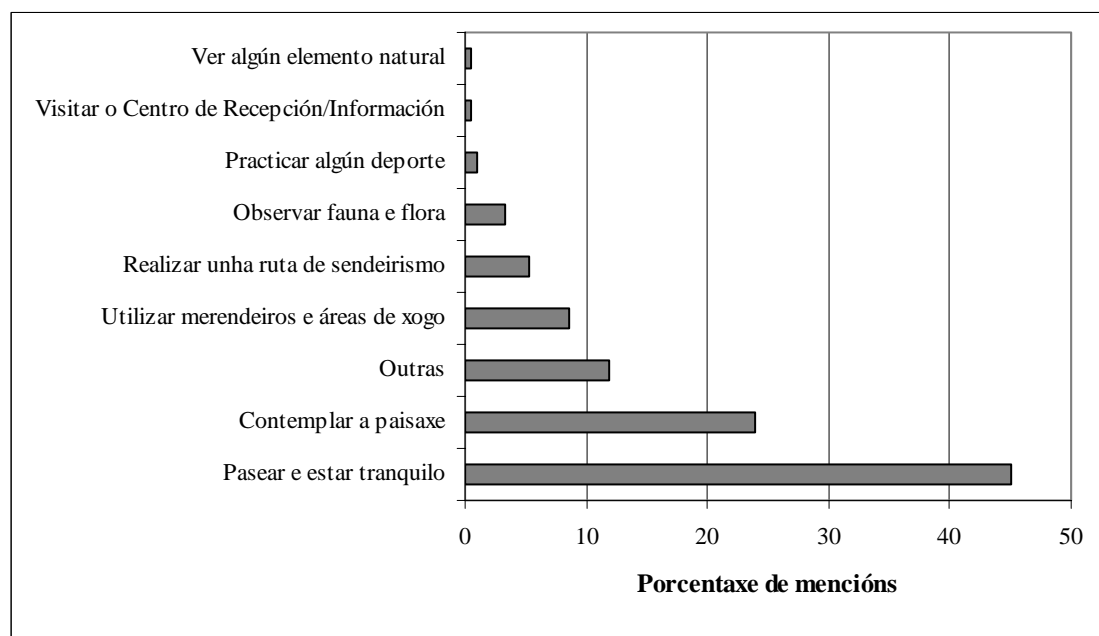

Fig. N°41

Qué actividades realizou durante a súa visita?

P.6 Qué actividades realizou durante a súa visita?

En correspondencia coas respostas dadas á pregunta número 5, as actividades dos visitantes de Monte Aloia son marcadamente pasivas e recreativas (ver Figura N°41). A opción mais aludida con claridade manifesta é “pasear e estar tranquilo” (45% das

mencións). Moito mais atrás pero con cifras a ter en conta fica “contemplar a paisaxe” (23,9% das citas). Tamén amosan importancia “utilizar merendeiros e áreas de xogo e recreación” (8,6%), e a opción “outras” onde menudean as citas que fan referencia a comidas e uso do restaurante do Alto de San Xiao. A opción “realizar unha ruta de sendeirismo” atinxe o 5,3% das citas totais sobre todo gracias ó ano 2009 cando antes era anecdótico, feito que pode relacionarse co xurdimento dun novo panorama no uso público do que se falou anteriormente.

P.7 Que lugares do Espazo Protexido visitou?

Os resultados mostran unha escasa mobilidade dos visitantes dentro do Parque Natural (ver Figura N°42). O Alto de San Xiao e os elementos que nel se localizan concentran as mencións. A mais aludida son os miradoiros, que por sí sos atinxen o 43,6% das mencións entre as tres enquisas. As espectaculares vistas sobre o Baixo Miño dende a cima do Parque Natural nos miradoiros do Alto de San Xiao son o punto forte de atracción do lugar sen dúbida. Polo demais, entre a serie de elementos mencionados que se localizan nas contornas de San Xiao destaca o Santuario de San Fins (8,5%) e o restaurante en relación ás comidas en grupo (5,8% das citas). Mesmo hai numerosas mencións a San Xiao en sentido xenérico (19,1% en total). Os elementos non situados neste punto a penas teñen importancia nas mencións. Por citar algún, só o Centro de Visitantes (4,8% das mencións) posúe algunha relevancia.

En suma, conséntase que os visitantes están focalizados na parte alta do Parque Natural, punto de concorrencia último da estrada principal que percorre Monte Aloia e que actúa como “fondo de saco” a onde acaban chegando case todas as persoas.

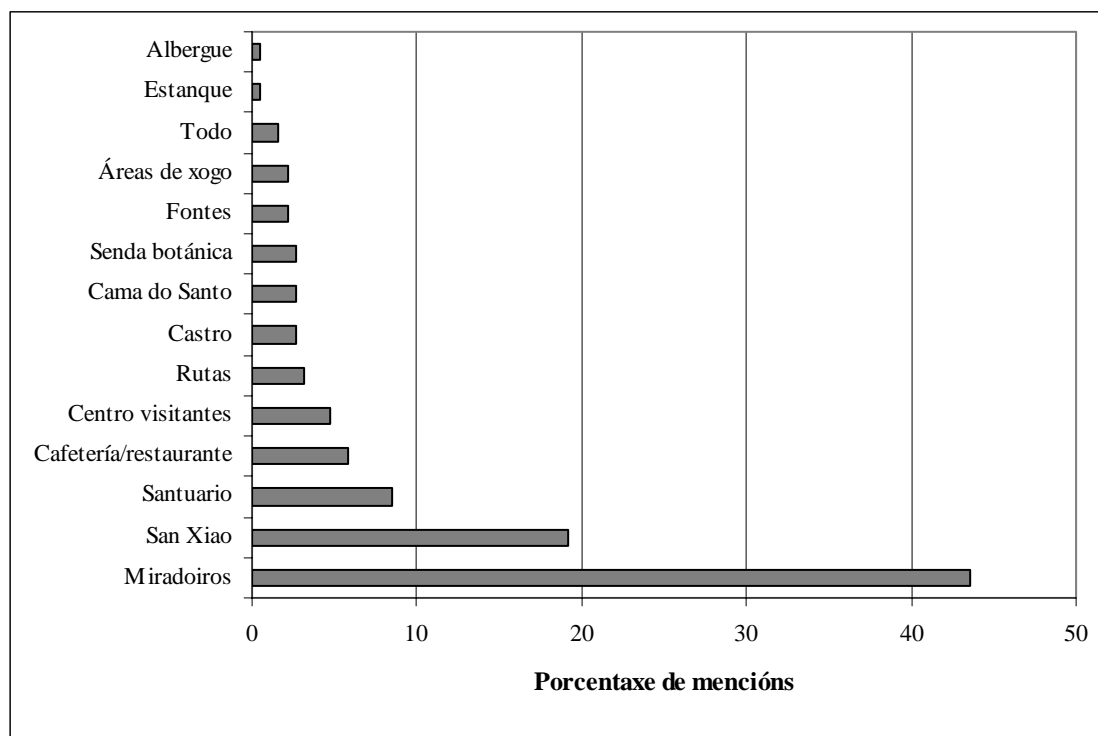
P.8 Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?

A maioría das estancias rexistradas polas enquisas foron de curta duración en liñas xerais, en consonancia co tipo de conduta dos visitantes que antes se puxo de manifesto (ver Figura N°43). A mais citada foi “de 3 a 5 horas” cun total do 28,3% das mencións, seguida por “entre 1 e 2 horas” co 23,6%, mentres que a cifra que atinxiu “entre 2 e 3 horas” foi do 20,5%. Non faltaron visitas fugaces de “menos de 1 hora” (18,1% das citas). Estas últimas son algo mais frecuentes na quenda de outono, probablemente pola menor duración da luz solar e a temperatura mais fresca. Mentres tanto, o liderado da opción “de 3 a 5 horas” garda relación en moitos casos coa notable presenza de

visitantes que acoden a comer. As escasas citas a estancias de longa duración (6,3% en total) só aparecen nas enquisas de verán.

Fig. N°42

Que lugares do Espazo Protexido visitou?

P.9 No caso de pernoitar na comarca, onde o vai facer?

A importancia dos visitantes da contorna neste Parque amósase claramente nas mencións a “domicilio particular” nesta pregunta (ver Figura N°44). Un total do 38,1% responderon neste sentido. A seguinte opción en importancia foi “non pasa a noite na comarca” (27,7% das mencións), que pon ó descuberto visitantes de ámbito provincial e rexional que volven ós seus lugares de orixe no mesmo día, ou visitantes de fora de Galicia que están de paso pola comarca. As respostas á pregunta referida á procedencia dos visitantes aclarará este punto. Entre as persoas non residentes que sí pasan a noite nas inmediacións, a opción “hotel-hostal” é a mais citada (11,9%).

Fig. N°43

Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?

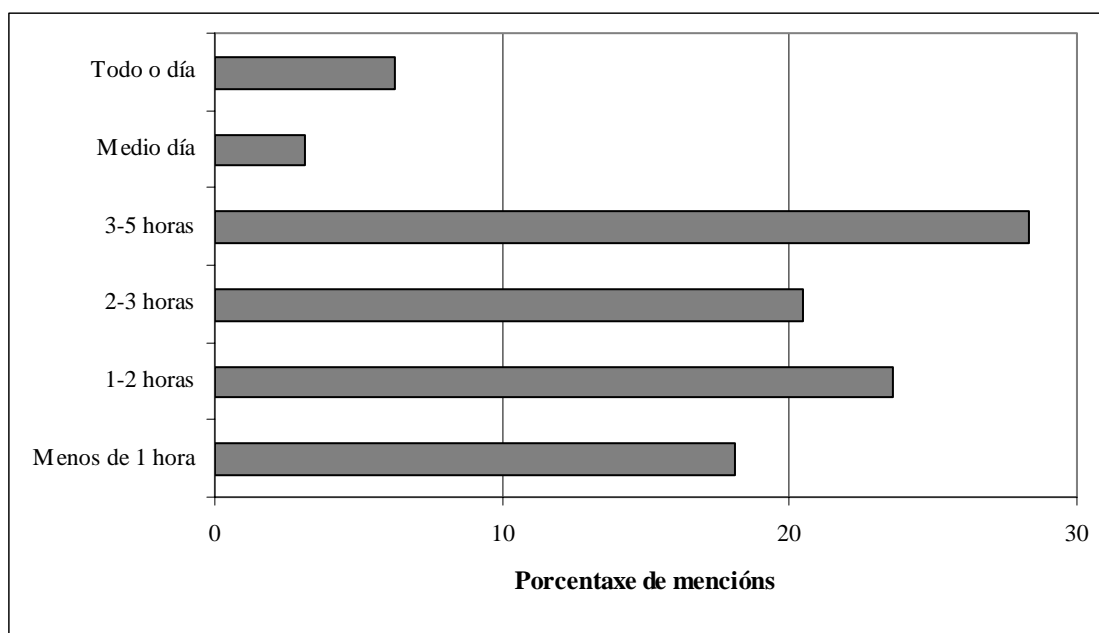
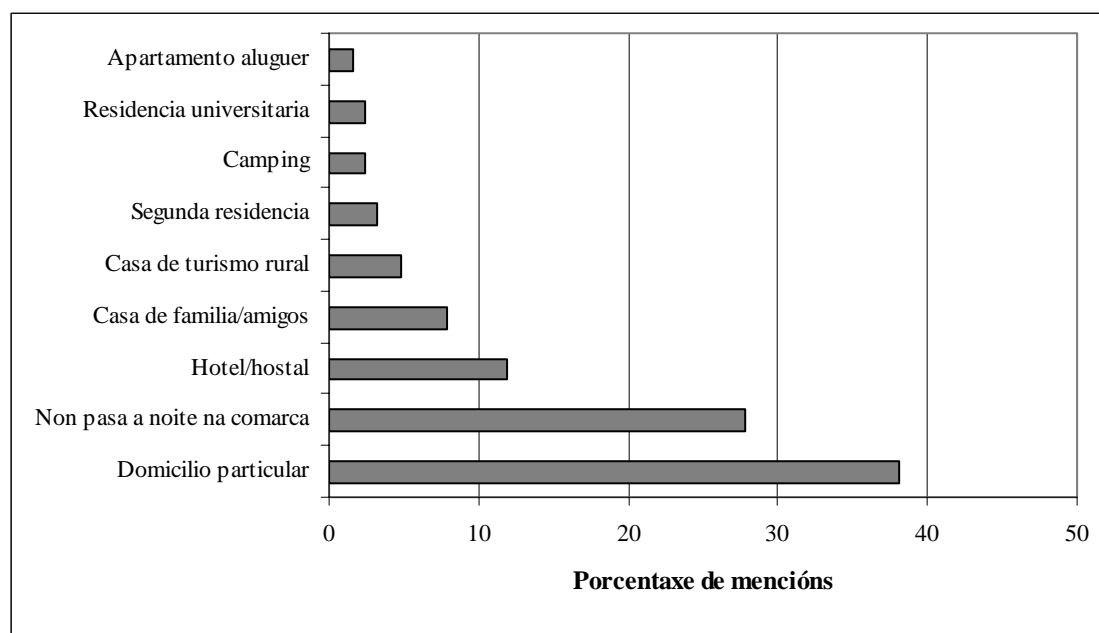

Fig. N°44

No caso de pernoitar na comarca, onde o vai facer?

P.10 Ten pensado visitar algún outro lugar das cercanías aparte do Espazo Protexido?

Os datos globais dos cuestionarios de 2005-2006 amosan un virtual empate entre os que si afirman visitar outros lugares e os que non (38 afirmativas e 39 negativas),

situación que muda a favor das afirmativas en 2009 (35 contra 15). Destas cifras dedúcese outra volta o contraste entre os visitantes non residentes que si teñen a intención de ir a outros lugares e inclúen este ENP no seu itinerario ocio-turístico, e os residentes na mesma que só van a Monte Aloia porque acoden a él *ex profeso* por relax e ocio pasivo como se viu antes. Gracias ó gran repunte da enquisa de 2009, as respostas afirmativas son maioría no cómputo total das tres quendas (57,5%).

P.11 Que outros lugares das cercanías ten pensado visitar?

Os principais núcleos urbanos da contorna e os elementos patrimoniais mais senlleiros son os fitos incluídos nos itinerarios dos visitantes de Monte Aloia (ver Figura N°45). Por suposto, a inmediata e monumental vila de Tui, da que este Parque Natural é un dos seus lugares sentimentalmente mais arraigados, ocupa un lugar de preferencia (26,7% das mencións entre as tres enquisas). Seguen as mencións a outras vilas e cidades próximas, especialmente A Guarda e Baiona, de grande importancia turística (17,1% e 19,2% das citas respectivamente). Fica mais atrás, sorprendentemente, a cidade de Vigo, moi próxima ó Parque Natural e que só é mencionada o 7,5% das ocasións. Mais importancia acadan as citas a tamén veciña localidade de Valença do Minho (8,9%), cun destacado conxunto monumental que rivaliza co de Tui, un fronte ó outro a ámbolos dous lados do Río Miño. Non faltan citas ó Río Miño e a lugares emblemáticos polo seu valor histórico como o castro de Santa Tegra, e tamén persoas que fan incursións a Portugal (4,8%). Chama moito a atención que neste Parque a penas haxa mención algunha a lugares de Galicia mais distantes, como pasaba en Fragas do Eume. Quere dicir isto que Monte Aloia non figura aínda entre os fitos turísticos importantes a nivel rexional?. Todo parece indicar que así é.

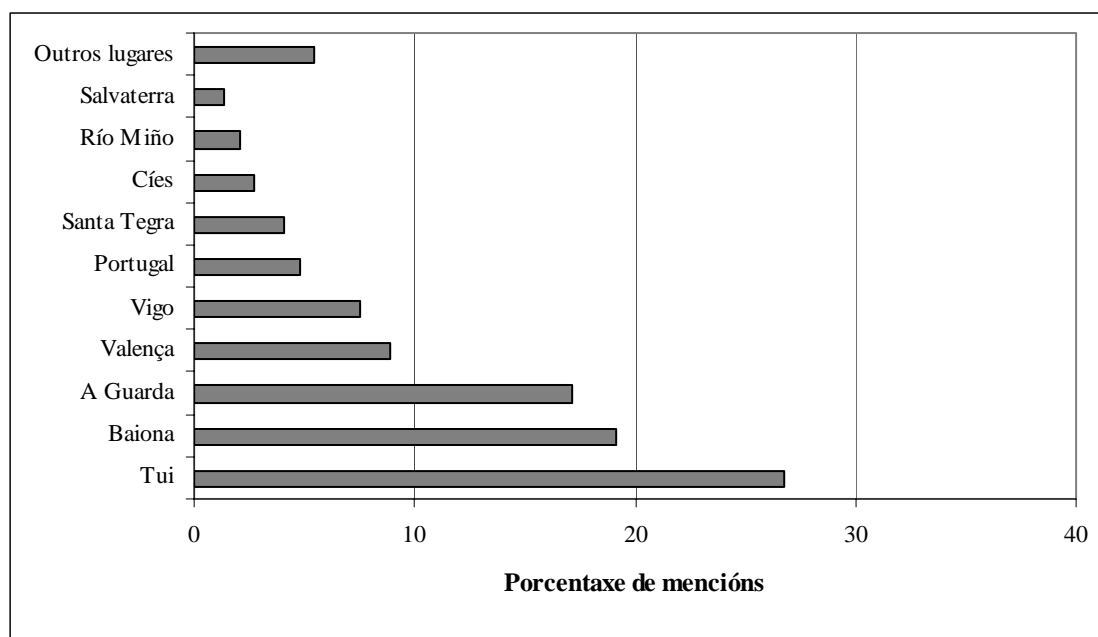
P.12 Que é o que mais lle gustou do Espazo Protexido?

Como na maioría dos ENP, a natureza e a tranquilidade subxacen nas preferencias dos visitantes, aquí acompañadas das privilexiadas vistas panorámicas (ver Figura N°46). Así, son precisamente as citas relacionadas coa tranquilidade e o silencio as mais numerosas (16,9% das mencións), seguidas moi de preto polas vistas (16,4% entre as tres enquisas) e a paisaxe (12,3%) que se relacionan directamente coa vistas panorámicas. As diversas mencións a propósito da vexetación en xeral ou sinalando aspectos concretos relacionados co tapiz vexetal tamén son importantes (11,7%). Non faltan citas á natureza en xeral (14% en concreto) e mesmo quen afirma que todo o

Parque lle gusta (11,7% das mencións). Tocante ó resto de asuntos citados polos visitantes, volvemos ter un caixón de xastre de preferencias que abranguen case tódolos elementos do Parque Natural directa ou indirectamente.

Fig. N°45

Que outros lugares das cercanías ten pensado visitar?

P.13 E o que menos lle gustou?

Monte Aloia non sobresaí pola singularidade, fragilidade e espectacularidade do seu patrimonio natural, mais si ten as suficientes condicións de “naturalidade”, beleza e paz para agradar ó visitante xeralista de índole gregaria e recreativa (ver Figura N°47). Neste contexto, non é de estrañar que a gran maioría dos enquisados non sinalen nada que lles mereza crítica ou desgusto (57,1% das citas en total). Obviamente, isto tamén fala positivamente da xestión do Parque xa que non se detectou problema importante ningún que atraía as miradas da xente. Tal é así que as críticas rexistradas son do mais variado, sen cargar as tintas sobre algo concreto. Por certo que os elementos naturais non se critican salvo puntuais citas ó arborado non autóctono.

Fig. N°46

Que é o que mais lle gustou do Espazo Protexido?

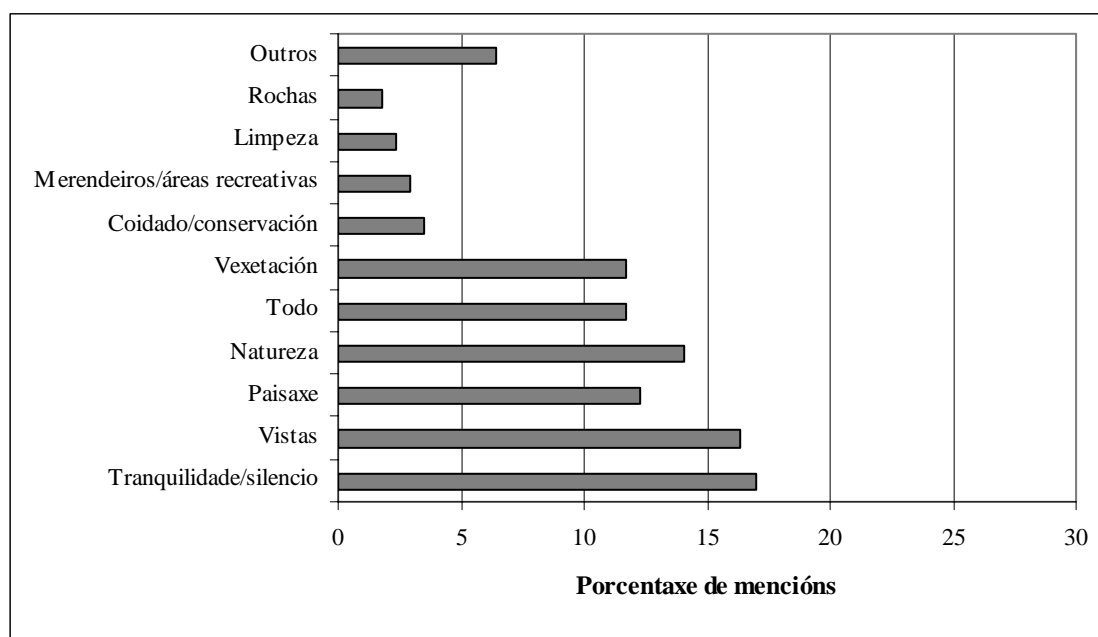
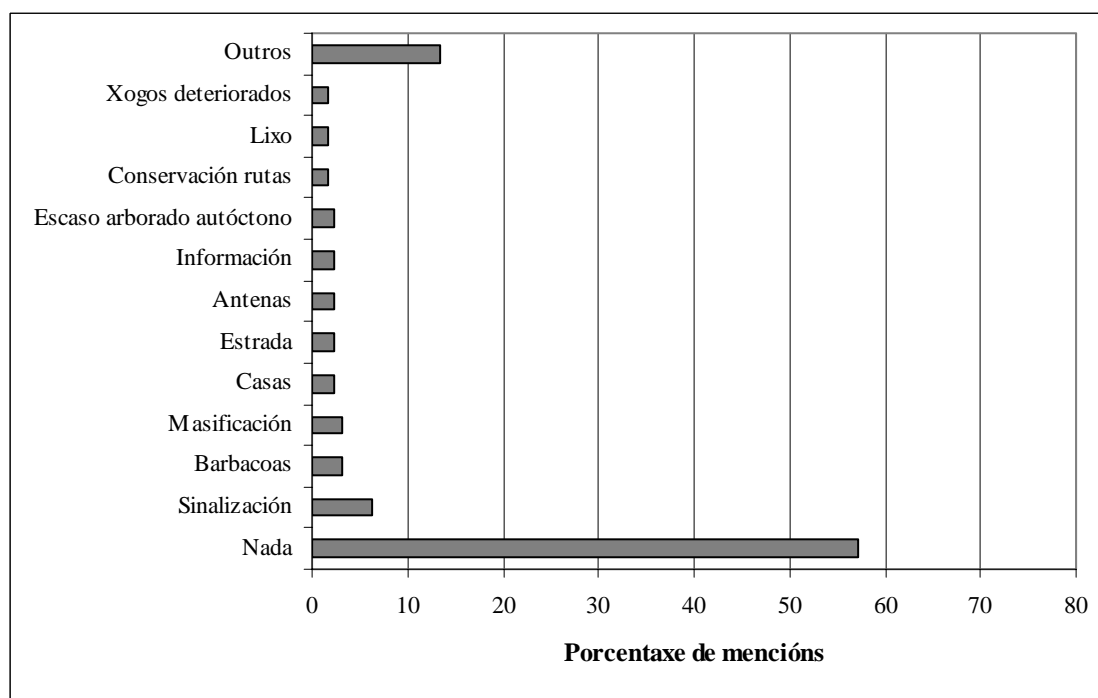

Fig. N°47

E o que menos lle gustou?

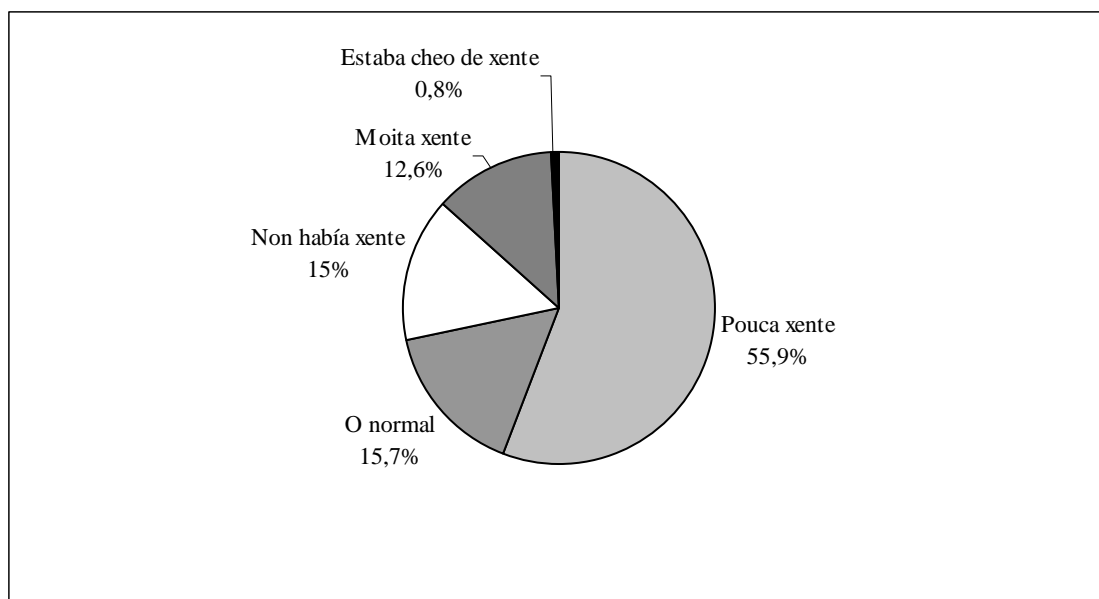
P.14 Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, canta xente había?

En Monte Aloia os resultados non amosan unha percepción de masificación entre os visitantes (ver Figura N°48). A opción mais escollida foi “pouca xente” (55,9% das

mencións), mentres que as citas a “o normal” e mesmo a “non había xente” foron case as mesmas (en torno ó 15% das mencións respectivamente). Certo é que na quenda de outono de 2006 a afluencia era verdadeiramente escasa e mesmo dificultou o traballo de campo. Porén, o feito de que no verán as respostas predominantes fosen no sentido de percibir escasa afluencia poden reflectir que a cantidade de persoas, con ser elevada, era menor do habitual.

Fig. N°48

Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, canta xente había?

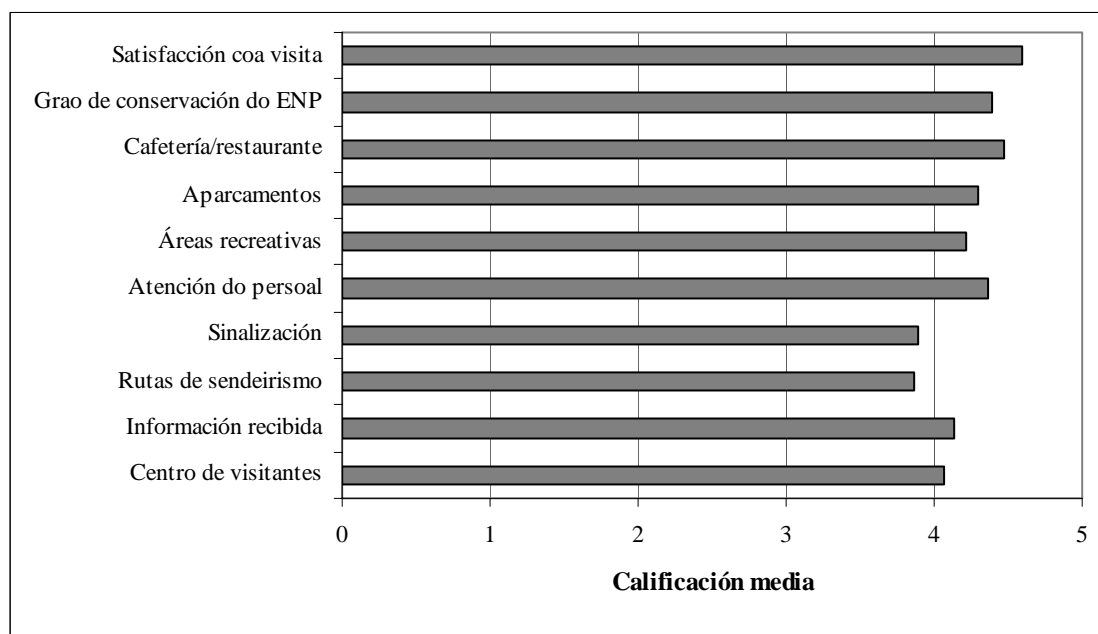
P.15 Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido?

As elevadísimas cifras de non resposta ante a valoración de equipamentos e servizos de uso non imprescindible, maiores que en Fragas do Eume, amosan unha vez mais a importancia das visitas de proximidade que consideran Monte Aloia como algo tan “evidente” e cotián por cercano que non se preocupan por indagar nel (ver Figura N°49). Tamén inflúe o feito de que a maioría dos visitantes a ENP non se toman a “molestia” de empregar os equipamentos e servizos de información e/ou de interpretación, sexan da procedencia que sexan. Obviamente, a taxa de non resposta é moi reducida cando se pide opinión sobre aqueles elementos de uso necesario e sobre o ENP en sí. Dito isto, as valoracións que si se fixeron son en conxunto positivas, indicativo de que a xestión marcha por bo camiño. As notas de 4 e 5 son sempre as mais elixidas polos enquisados, mentres as mais baixas son moi pouco citadas, e as calificacións medias fican moi lixeiramente por detrás das de Fragas do Eume. De feito,

todos os aspectos salvo dous superan os 4 puntos de calificación media: “rutas de sendeirismo” (3,86 puntos) e “sinalización” (3,89 puntos de media).

Fig. N°49

Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido?

P.16 En liñas xerais, quedou vostede satisfeito coa visita?

O principio “a natureza nunca decepciona” queda sobradamente demostrado en Monte Aloia (ver Figura N°49). Afortunadamente e felizmente, as calificacións máximas acaparan a inmensa maioría das opinións a esta pregunta, mesmo ata chegar a ser case unánime no verán de 2009 a calificación de 5 (40 sobre 50 enquisados). As respostas inferiores a 4 son testemuñais. Monte Aloia, en consecuencia, acada a máxima puntuación no apartado de satisfacción coa visita entre os tres Parques, con 4,6 puntos de media.

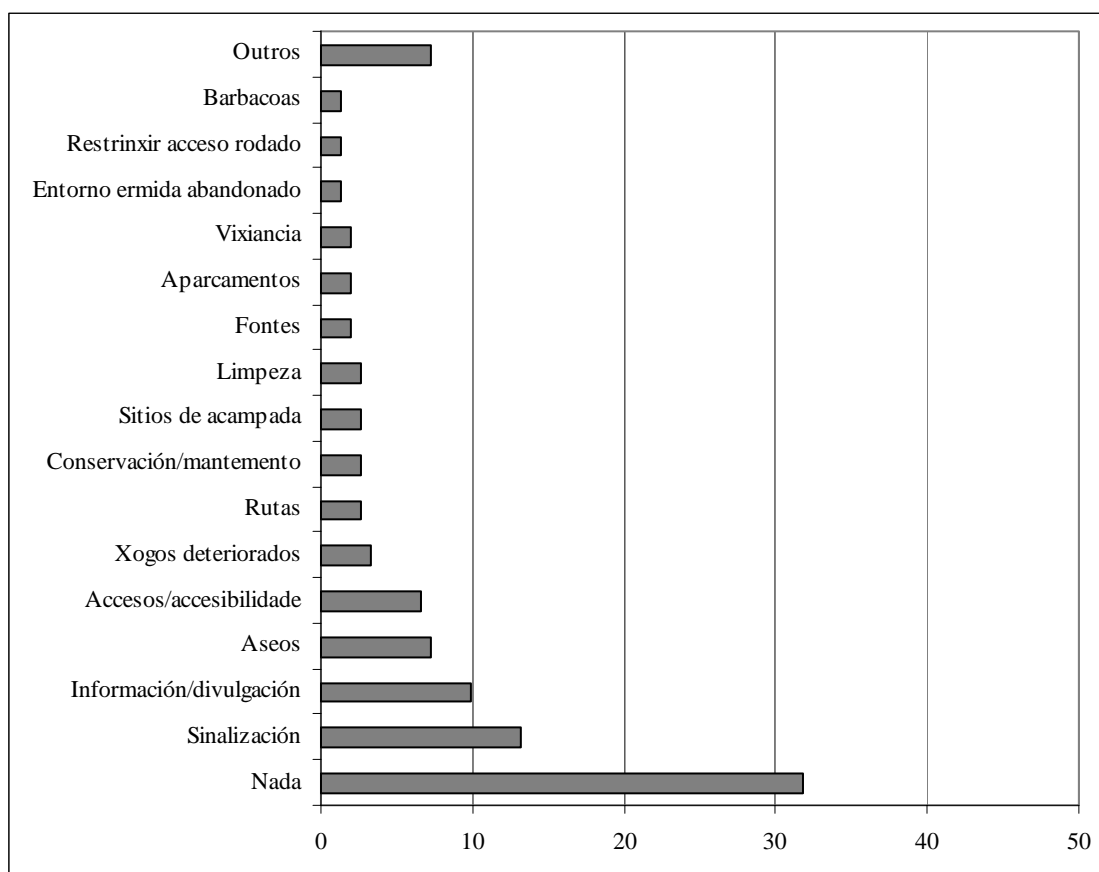
P.17-18 Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido; qué melloras se poden introducir?

De entrada, hai unha importante cantidade de persoas que non manifestan razón algunha de queixa nin observan problema algún (31,8% en total). Sempre é bo que haxa poucas críticas no sentido de que é síntoma de que as cousas marchan ben, e Monte Aloia cumpre esta condición (ver Figura N°50). Pero non implica que as cousas sexan perfectas. Entre os problemas que si foron evidenciados polos enquisados, destaca a

sinalización (13,2% das citas), que concentrou as maiores atencións na quenda de 2009. As calificacións relativamente baixas que obtivo este aspecto na pregunta número 15 facían presaxiar algún problema e parece confirmarse. Os xestores deben tomar nota disto e estudar as razóns da súa existencia para corrixilo. Tamén son destacables as citas á falta de información e divulgación (9,9%), pois hai visitantes que notan o peche da caseta de información do Alto de San Xiao e manifestan o seu descontento. A accesibilidade para minusválidos é outro detalle que algúns visitantes fan constar (6,6% das citas), algo lóxico diante da vocación xeralista das instalacións dese mesmo punto. Por último, citar o 7,3% das mencións á falta de aseos públicos, que tamén se relaciona coas numerosas actividades campestres que acollen as áreas recreativas do Alto de San Xiao. Logo segue unha ampla variedade de mencións a cuestións diversas, pero cuantitativamente pouco trascendentes. As mais citadas son aspectos de xestión nos que o Parque Natural pode actuar doadamente e solucionar sen dificultade.

Fig. N°50

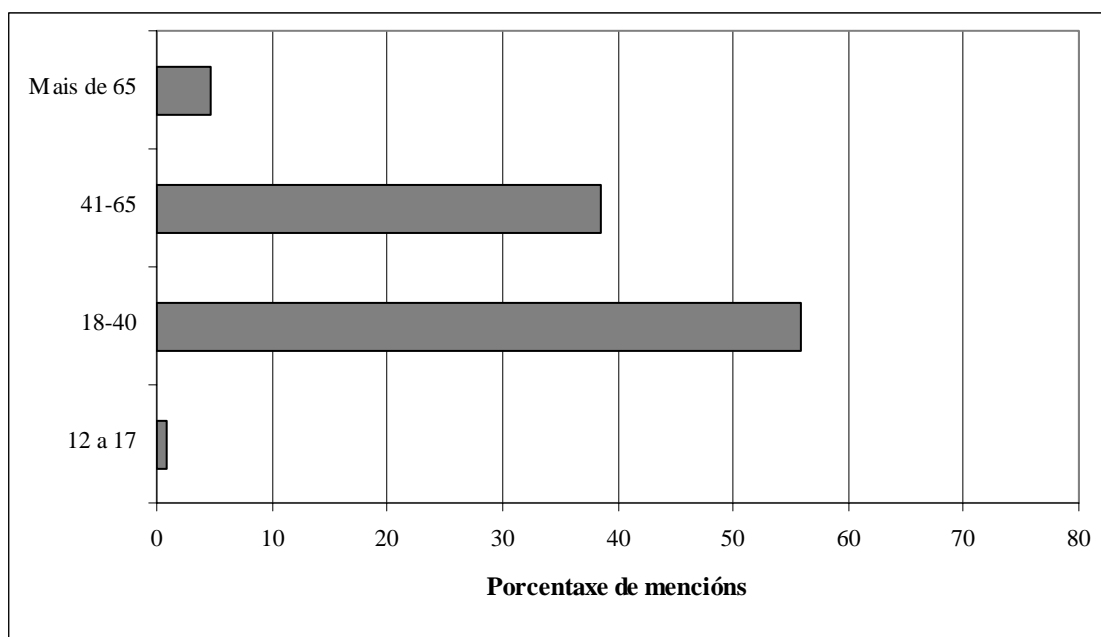
Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido; qué melloras se poden introducir?

P.20 Grupo de idade

Os adultos xóvenes son o grupo mais numeroso, a notable distancia dos adultos maduros (55,9% das persoas contra 38,6%). Os outros grupos son anecdóticos (ver Figura N°51).

Fig. N°51
Grupo de idade

P.21 Ocupación sociolaboral

As persoas que declararon ser empregados son maioría con 41,9% das respostas, seguidos a distancia notable polos funcionarios (22,6% das persoas) (ver Figura N°52).

P.22 Nivel de estudos

O nivel de formación superior concentra o 51,2% das citas, pero os datos agochan a evolución experimentada polo uso público do Parque que as primeiras preguntas poñía de manifesto (ver Figura N°53). Se ben os enquisados con estudos superiores sempre son os mais numerosos, a súa supremacía é mais clara na quenda de 2009, na que por contra case desaparecen os que declaran ter estudos primarios (a penas unha mención fronte a 17 das quendas de 2005 e 2006). Os visitantes con estudos secundarios manteñen unha estabilidade maior (21,3% das citas entre as tres enquisas). A resposta á seguinte pregunta, referida á procedencia dos visitantes, confirmará as cábalas que se veñen enunciando ó longo desta análise. Con todo, os datos que vimos de ver bastan

para confirmar que, por norma xeral, canto maior é a formación, mais interese por visitar Espazos Naturais.

Fig. N°52
Ocupación sociolaboral

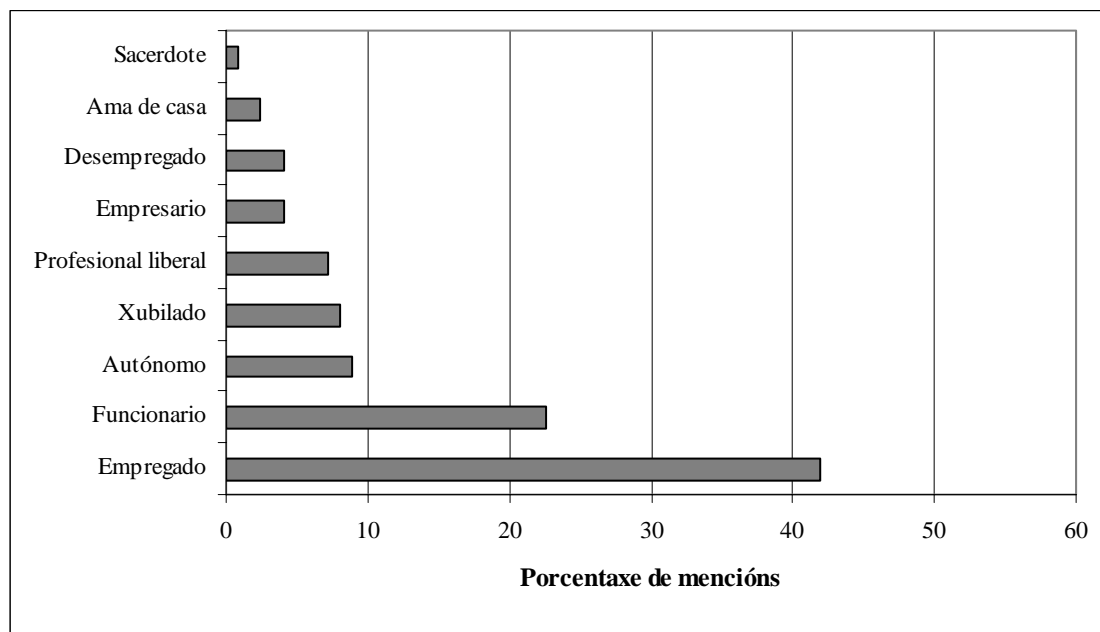
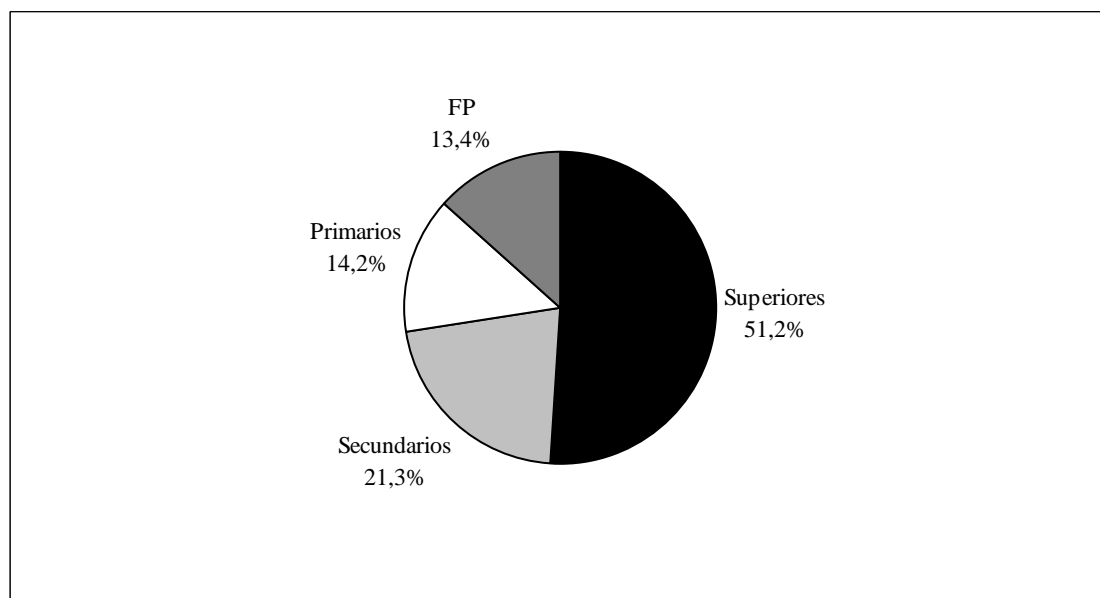

Fig. N°53
Nivel de estudos

P.25 Municipio de residencia

A pregunta chave para desvelar os cambios de tendencia e comportamento detectados na enquisa de 2009 confirma que as teorías eran certas. Hai un cambio

evidente e notoriamente grande na procedencia dos visitantes na última enquisa en relación ás dúas primeiras (ver Figura N°54). En primeiro lugar, os visitantes da contorna do Parque Natural e da provincia de Pontevedra en conxunto eran maioría nas dúas primeiras enquisas, sumando 45 persoas de 72 preguntadas. Entre elas, os visitantes da veciña Tui sumaban 18, e o resto ficou repartido entre varias outras localidades próximas. En contraste, na enquisa de 2009 a penas 12 persoas de 50 eran da provincia (catro delas de Tui). O cambio é radical, e confirma que Monte Aloia, sen deixar de ser un lugar de ocio para a comarca, está comezando a contar como lugar de visita turística para visitantes doutros puntos alonxados. Do resto de Galicia, o número de visitantes é moi escaso en xeral (7,9% das persoas entre as tres enquisas). Para o total das tres enquisas, os visitantes da cidade de Tui suman o 17,5%, e para o resto da provincia de Pontevedra o 27,8%.

Así pois, o cambio de patrón non ven por maior afluencia rexional, senón nacional. Efectivamente, fronte a 22 persoas procedentes de outras rexións nas enquisas de 2005 e 2006, en 2009 sumaron 30 pasando a ser o grupo maioritario. En consecuencia, o Parque Natural de Monte Aloia empeza a cobrar importancia como lugar a visitar na comarca, mais non como destino de importancia galega. Tendo en conta os lugares visitados fora do Parque citados na pregunta número 11, non está inserido nos “tours” turísticos principais de Galicia senón como lugar de visita para aqueles turistas que deciden pasar por estas comarcas do SW de Galicia o seu tempo de ocio. No que respecta ás procedencias dos visitantes nacionais, son enormemente variadas sen predominar ningunha en concreto. Iso sí, teñen mais peso os centros emisores tradicionais: Madrid, Cataluña, Andalucía, Castela-León ou Comunidade Valenciana. No total das tres enquisas, os visitantes do resto de España sumaron o 41,3%.

P.26 Con quen acudiu a este Espazo Natural?

Hai moita igualdade neste terreo entre os grupos de amigos, as familias e as parellas (ver Figura N°55). Os datos son os seguintes: os que acoden ó Parque con amigos suman o 31,7%, coa familia atinxen o 34,9% (en ocasións combínanse os dous feitos: xentes que visitan o Parque con familia e amigos á vez), mentres as parellas suman un total do 28,6% das citas.

Fig. N°54
Municipio de residencia

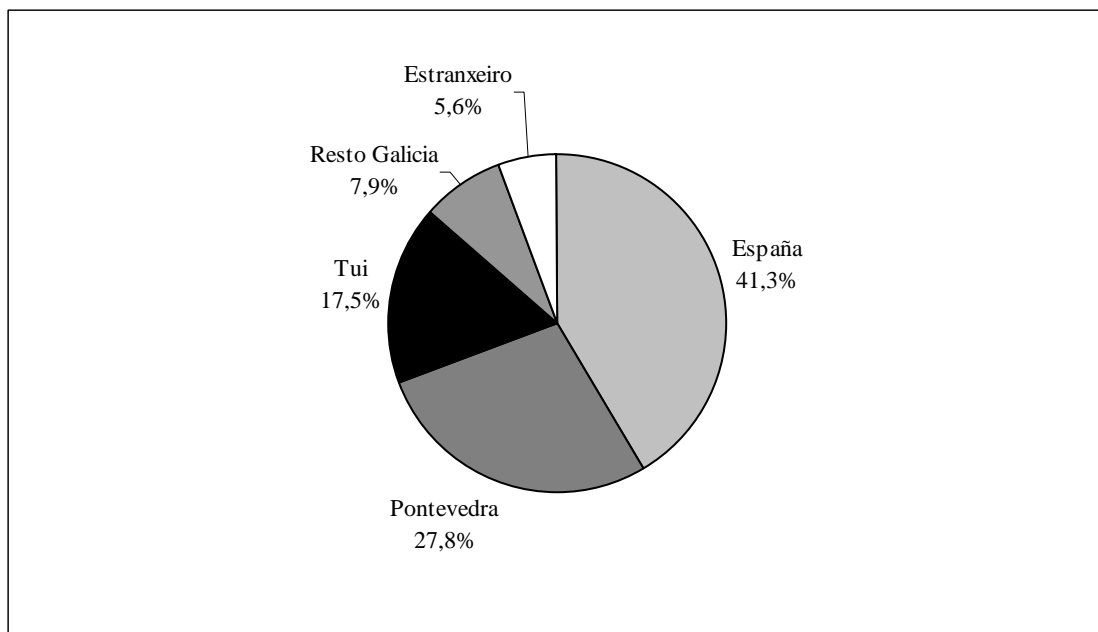
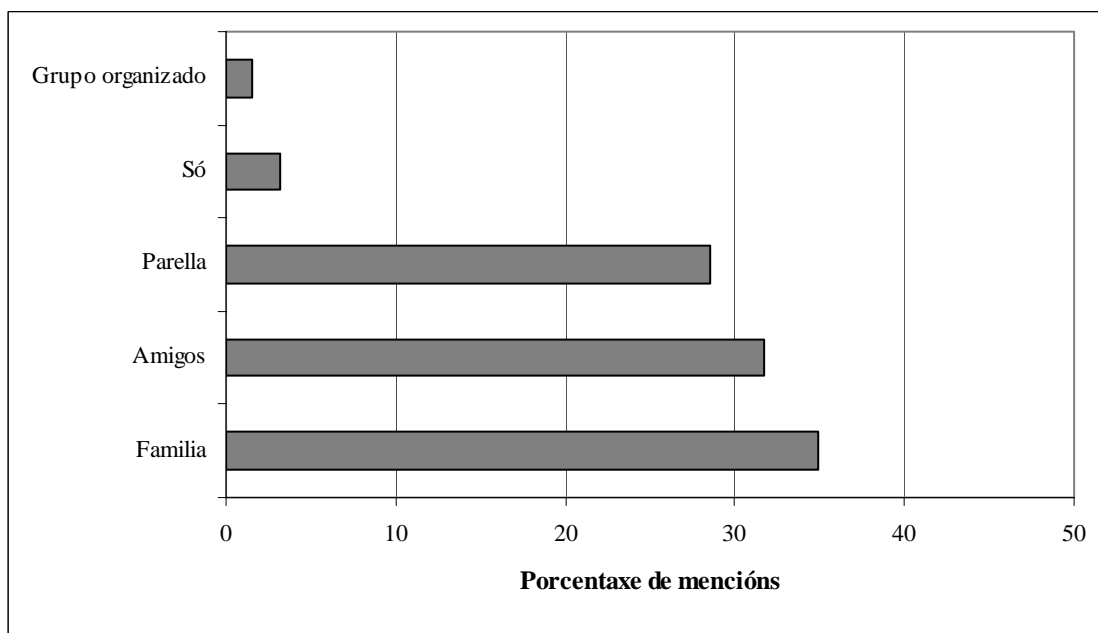

Fig. N°55
Con quen acudiu a este Espazo Natural?

Conclusión das enquisas ós visitantes:

O Parque Natural de Monte Aloia está preparado para acoller un uso público de índole recreativa, conforme á súa localización periurbana e os valores naturais non especialmente sobresalientes que posúe. Así, os visitantes que acoden a él valoran

Fotografía N°55

A demanda de uso público dominante en Monte Aloia é de tipo gregario e recreativo. Familias enteiras pasan unhas horas ó aire libre na busca de tranquilidade. O Parque Natural está preparado para este tipo de circunstancia. Na imaxe, unha das instalacións de xogo e recreación instaladas no Alto de San Xiao.

Fotografía N°56

Numerosos visitantes de Monte Aloia aproveitan para realizar comidas ó aire libre. Deste xeito, son numerosas as grellas para cocinar, algunha delas situada en lugares inverosímiles. Na imaxe superior pode apreciarse unha delas ó abrigo dunha gran rocha. Certamente, este tipo de instalacións son de discutible efecto estético e ambiental.

Fotografía N°57

Monte Aloia compaxina sabiamente as visitas ociosas con intenso traballo en educación ambiental. Numerosos centros educativos de Primaria e Secundaria escollen este Parque Natural para facer actividades educativas. Na imaxe superior, un grupo de alumnos de Secundaria atende as explicacións do guía do Parque na Senda Botánica.

Fotografía N°58

Os centros escolares aproveitan a visita para que os alumnos desenvolvan traballos sobre diversos aspectos da natureza que lle foron explicados. Posteriormente son expostos no Centro de Visitantes, como o exemplo recollido na imaxe superior.

positivamente en liñas xerais o Parque e manifestan uns comportamentos en consonancia co tipo de uso antes aludido: gregario e de lecer contemplativo. A tranquilidade, o paseo e as vistas panorámicas privilexiadas son a razón de ser fundamental da maior parte das visitas.

7.2.5.4 Características da demanda segundo o Director

O Director do Parque Natural de Monte Aloia estendeuse con todo detalle en todas e cada unha das cuestións que se lle plantexaron na entrevista persoal, e as cuestións relacionadas coa demanda non ficaron atrás. A información que facilitou foi de grande axuda e aclara aínda mais as conclusións que se puideron sacar cos datos estatísticos do Parque e cos resultados das enquisas persoais.

a) Onde se realizan os conteos de visitantes e con qué método

Só se realizan no Centro de Visitantes (os datos foron tratados anteriormente). A estimación do número total de visitantes do espazo faise aplicando a proporción que EUROPARC considera como adecuada entre visitantes do centro de recepción e visitantes totais, en torno ó 16%. Con esta ratio, a dirección do parque estima que o total aproximado (non exacto) de visitantes de 2008 foi de 102.000, que aínda así se considera moi inferior á real. O motivo é que ó tratarse dun parque periurbano, moita xente é asidua visitante e polo tanto non pasa polo centro de recepción (as enquisas persoais confirmaron plenamente esta apreciación). Nalgunha ocasión se fixeron conteos no punto de información de San Xiao, pero é inviable: hai seis áreas recreativas onde se dispersa a xente. Boa parte das visitas son do entorno, pero hai certos cambios nas proporcións dun ano para outro, tal como manifestan as estatísticas do Parque e como tamén se puido detectar nas enquisas persoais.

b) Estudos de satisfacción do visitante

Hai enquisas ós visitantes e unha caixa de suxestións. Hai tres enquisas: ós visitantes (itinerarios, satisfacción, coñecemento do parque, etc), ós profesores para avaliar o interese da visita para os nenos, e outra ós nenos para averiguar o interese que despertou a visita. Os resultados son moi satisfactorios, case non hai queixas, e case todas veñen dos visitantes normais (a caixa de suxestións só rexistrou sete

queixas en todo o ano 2008). As enquisas persoais tampouco descubriron motivos de queixa demasiado importantes.

c) Estudos de demandas e actividades do visitante

O paseo e o descanso son actividades maioritarias, como tamén demostraron as enquisas persoais. Acaban de establecerse rutas para mountain bike, pois é a única demanda de actividade deportiva no parque que ten importancia (detectouse algunha actividade deste tipo nas enquisas persoais e no traballo de campo).

d) Lugares do parque e momentos do ano hai máis afluencia de visitantes

Alto de San Xiao ante todo, e aparte hai certa dispersións (San Fins, A Macoca). A época de primavera e verán é a que acolle a máis visitantes; no fins de semana do inverno hai algún paseante do entorno. Marcada estacionalidade: Semana Santa e verán. De novo a opinión do Director está avalada polos datos do Parque e confirmada polas enquisas persoais.

e) Estudos de capacidade de carga dos visitantes

Non hai, e considéranse inviables. A zonificación do parque xa establece, en certo modo, a capacidade de carga do espazo. A organización do uso público é a clave. Os datos numéricos son inviables porque as variables que entran en xogo son múltiples e cambiantes.

f) Establecemento de límites ó número de visitantes

Non é necesario. É un parque periurbano que non agocha uns valores naturais sobresaíentes, e os poucos que hai son de difícil acceso e non están publicitados. A ordenación e organización son vitais, iso é suficiente.

g) Estudos dos impactos dos visitantes

Só houbo un estudo de impacto sobre os liques polo pisoteo. Hai poucos impactos e, como os visitantes se concentran só en certos lugares e non hai valores naturais sobresaíentes, o problema é de menor importancia. Tendo en conta as características do Parque, estamos de acordo en que o uso público non supón un problema demasiado importante.

7.2.5.5 Conclusión

O Parque Natural de Monte Aloia non é un Espazo Protexido demasiado “natural”, se se nos permite a expresión, o que fai que dende o mesmo órgano xestor se promova un tipo de uso público ó mesmo tempo ocioso e formativo, oportunamente reflectido na planificación. Consonte a isto, o número de visitantes que acoden a este lugar é notorio durante todo o ano. Así e todo, o verán marca os picos máximos de visitantes, e o resto dos meses do ano manifestan un fluxo continuo de intensidade non moi grande pero significativa. Ó mesmo tempo, Monte Aloia ten importancia simbólica a nivel comarcal, de maneira que constitúe un fito de ineludible visita para todos aqueles que pasan por estas terras. Isto explica que a procedencia dos visitantes que acoden por libre sexa bastante heteroxénea, sen que exista un grupo que predomine con claridade nin outros que a penas teñan importancia. Entre tanto, a vocación didáctica do Parque Natural amósase, por un lado, no destacable fluxo de grupos organizados, e por outro, na maioritaria presenza de visitas ligadas a ensino formal nas que os centros de Primaria son claramente dominantes.

En suma, este Parque Natural conta cun uso público maduro, consolidado e plenamente coherente coa súa vocación e os obxectivos que procura atinxir. Confirmarán as enquisas feitas ós visitantes estas afirmacións?. Os apartados seguintes amosarán a resposta.

7.2.6 PARQUE NATURAL BAIXA LIMIA-SERRA DO XURÉS

7.2.6.1 Anotacións sobre os datos facilitados polas Memorias de Uso Público

O Parque Natural mellor dotado de Galicia no que a planificación se refire ten a intención de marcar a vangarda no labor ambiental e social dos Espazos Naturais Protexidos. O descanso, o lecer, o patrimonio cultural e a educación ambiental son os eixos de actuación, seguindo ademais uns ambiciosos estándares de calidade.

Porén, as Memorias de Uso Público elaboradas por este Parque Natural son, ó noso xuízo, manifestamente mellorables no que respecta ós datos de afluencia de visitantes, e non polos datos en si senón pola anárquica e irregular forma de inserilos dun ano para outro e polas confusas explicacións que engade o documento, que non axudan a

interpretalos. Os contidos varían, a colocación dos apartados tamén. Non se segue unha liña común de redacción e de estruturación en apartados. Así e todo, botaremos man dos datos dispoñibles e interpretarémoslos, dando conta daqueles aspectos máis confusos ou onde existan certas dúbidas de interpretación.

Unha primeira dúbida, e non de pouca importancia, estriba na diferenciación entre visitantes por libre e mediante grupos organizados. Na Memoria de 2006 figura intercalado no texto explicativo un dato referido a que o 17,3% dos visitantes da sede central do Parque (o Centro de Interpretación) pertencían a visitas concertadas dentro do programa “Vive ó Natural”, dato que non volta a aparecer nas dúas seguintes Memorias. Non é posible, en consecuencia, saber se os datos de afluencia de 2007 e 2008 se refiren só a visitas por libre.

Outra dúbida moi relevante aparece a propósito das fontes das que se extraen os datos de afluencia e os lugares nos que se recollen. Nas Memorias de 2006 e 2007 afírmase que se recollen a partir de tabulacións das chamadas Follas de Control e das Enquisas de Satisfacción ubicadas nos puntos de información do Parque Natural. Estes puntos son especificados na Memoria de 2006: Entrimo, Portela de Home e Centro de Interpretación. Non habería problema de non ser porque a Memoria de 2008 fala de que os datos son tomados nun punto de información, en singular, o que leva a deducir que se trata dun único punto de recollida de datos (presumiblemente o Centro de Interpretación, onde sabemos con seguridade que sempre se toman). Isto pode afectar ós resultados porque segundo o punto de que se trate, pode cambiar o tipo de visitante e desde logo a súa cantidade. En consecuencia, coidamos que hai que tomar os datos con algunhas reservas á hora de facer comparacións interanuais, se ben non dubidamos da súa fiabilidade.

Tamén hai certas incoherencias nos datos sobre visitas de grupos. As tres Memorias recollen a cantidade total de visitas, pero a de 2006 inclúe a distribución mensual, algo que as dúas seguintes non fan; tamén a Memoria de 2006 non inclúe a proporción de visitantes segundo orixe, ó paso que a seguinte si recolle o dato pero figuran porcentaxes sen cifras absolutas, e de novo en 2008 o dato de procedencia desaparece; e por último en 2006 non se reflicte a distinción por tipos de grupos (os establecidos en “Vive ó Natural”: Centáurea (grupos non escolares) e Druída (escolares)) coa que contan as Memorias de 2007 e 2008.

E por último, detéctanse problemas cos datos de procedencia das visitas. O exemplo mais claro está nas Memorias de 2006. O documento ofrece en primeiro lugar o dato de

visitantes totais e a distribución mensual dos mesmos. Se efectuamos a suma dos visitantes mensuais coincide co rexistro anual, así que neste aspecto non hai ningún problema. O asunto complícase a continuación cando se recollen datos absolutos e relativos sobre procedencia das visitas sen mais aclaración. Isto invita a deducir que se trata de procedencias referidas ós visitantes totais. A sorpresa chega cando se suman as cifras por procedencia e non coinciden coa de visitas total: esta última é de 6.937 visitantes e a suma amosa un resultado de 5.505. Daquela está claro que non se refiren ós mesmos visitantes, pero a cales entón?. A dúbida semella aclarada polas dúas seguintes Memorias, onde aparecen desdobrados os datos de procedencia totais por un lado, e dos visitantes anotados nas enquisas de satisfacción por outro. A conclusión que se pode sacar é que as cifras de procedencia de 2006 deben referirse ás enquisas de satisfacción, de aí a non coincidencia de cifras totais de visita.

7.2.6.2 Afluencia de visitantes

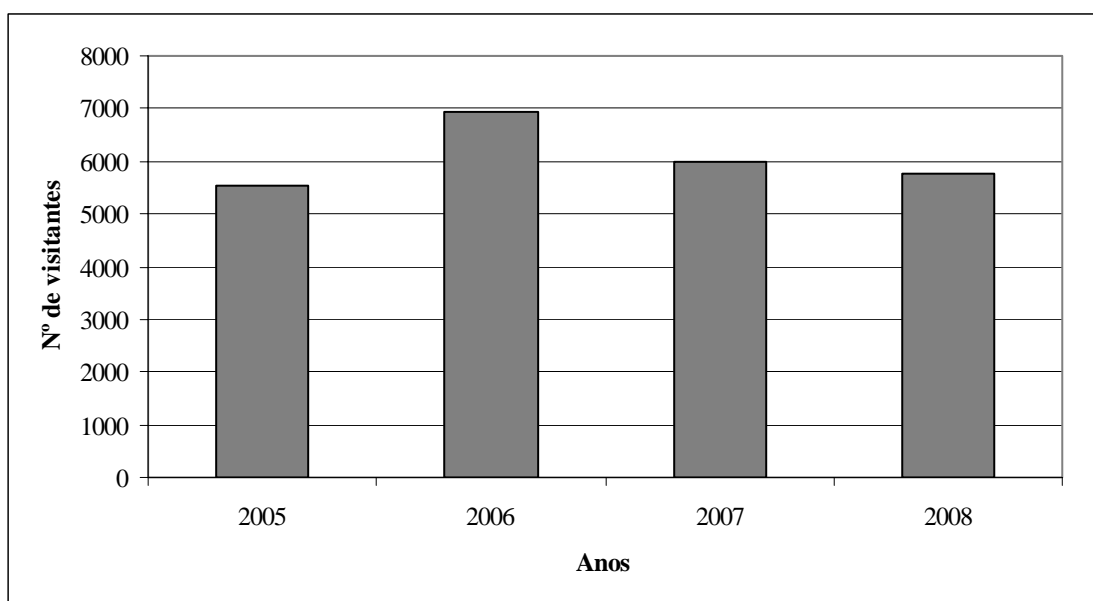
Con tódalas reservas que sinalamos anteriormente, pasamos a ver as características mais salientables da afluencia de visitantes rexistrada no Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés. Convén lembrar, para que non haxa dúbidas sobre a dimensión real dos datos manexados, que estamos ante un parque extenso con numerosísimas entradas, de maneira que a proporción de visitantes contados respecto ós totais é descoñecida e aventuramos a dicir que pequena xa que moitos entran no Parque sen deterse en absoluto nin no Centro de Visitantes (que non está localizado nun lugar de paso obrigado) nin nos Puntos de Información. Con todo, pode dar unha idea aproximada de como é.

A cifra de visitantes que figura nas Memorias de Uso Público do Xurés mantense relativamente estable nos últimos catro anos (ver Figura N°56). Tan só o ano 2006 experimentou un incremento destacado ata as 6.937 persoas, pero o resto dos anos oscila sempre na banda comprendida entre os 5.500 e os 6.000 visitantes. Este feito non ten por qué significar que no sucesivo non rexistre o Parque un incremento de frecuentación, posto que os datos do Centro de Visitantes hai que tomalos con certa precaución, non tanto polo reparto mensual (que veremos despois) como polas cantidades absolutas e a evolución internanual. As instalacións non están no Parque senón no centro urbano de Lobios, que non é o único punto de entrada ó ENP e nin sequera é un lugar de paso obrigado como pode acontecer con instalacións similares

doutros Parques: tan só é “obligatorio” para visitas concertadas. Este edificio tan só é visitado por aqueles que de verdade se interesan en ir a el, mentres a gran maioría dos visitantes entran e saen do Xurés sen pasar por esta instalación.

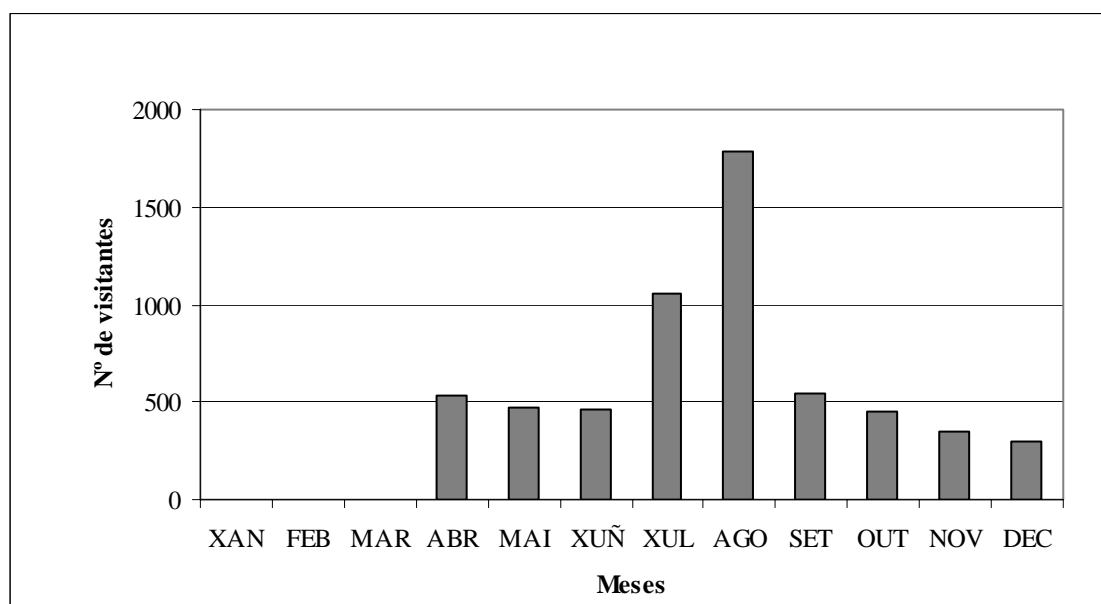
En canto ó reparto mensual da afluencia, unha marcada estacionalidade estival das visitas é a característica sobranceira das cifras medias obtidas para o período 2006-2008 (ver Figura N°57). Agosto é o mes que rexistra o máximo anual destacado con 1.787 visitas, seguido a certa distancia por Xullo con 1.061. Os dous meses sumados aportan o 42% das visitas anuais en promedio. O resto quedan moi atrás. A primavera está lixeiramente por riba do outono (Abril-Maio-Xuño suman 1.464 visitantes mentres Setembro-Outubro-Novembro fican con 1.340). Non hai datos para o primeiro trimestre (Xaneiro-Marzo) porque segundo a Memoria, os Puntos de Información estiveron pechados.

**Fig. N°56: afluencia de visitantes
Período 2005-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés. Elaboración propia

**Fig. N°57: afluencia mensual de visitantes
Promedio 2006-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés. Elaboración propia

7.2.6.3 Características dos visitantes:

Como se dixo anteriormente, os datos sobre procedencias dos visitantes e, de xeito xeral, os referidos ás súas características (estudo cualitativo) do Parque Natural non seguen, por desgraza, un patrón ben definido dun ano para outro. Cifras que se reflicten nunha Memoria desaparecen na seguinte, ou están mal explicados. En todo caso, e botando man do material estatístico dispoñible, pódense sacar interesantes conclusións. Ademais, e tendo en conta as grandes dificultades de representatividade que se atoparon coas enquisas persoais feitas no traballo de campo (asunto que trataremos polo miúdo ó seu debido tempo), servirán como retrato-robot do tipo de visitante que acolle o Parque Natural.

Se analizamos os datos de ámbalas dúas procedencias (totais por unha banda, enquisas de satisfacción por outra), vemos que en conxunto son bastante similares (ver Figuras N°58 e 59). Pódense resumir nunha notable presenza de visitantes de toda Galicia coa excepción de Lugo (case testemuñal), e a importancia dos visitantes do resto de España. A explicación, ó noso xuízo, é unha combinación de proximidade xeográfica e de fama ou prestixio do Parque Natural case a partes iguais. O primeiro factor explica a importancia das visitas de galegos e que entre elas predominen as provincias mais inmediatas (a pouca presenza de Lugo, porén, non deixa de ser chamativa), e o segundo explica a presenza de visitantes doutras comunidades españolas. Os galegos acoden ó

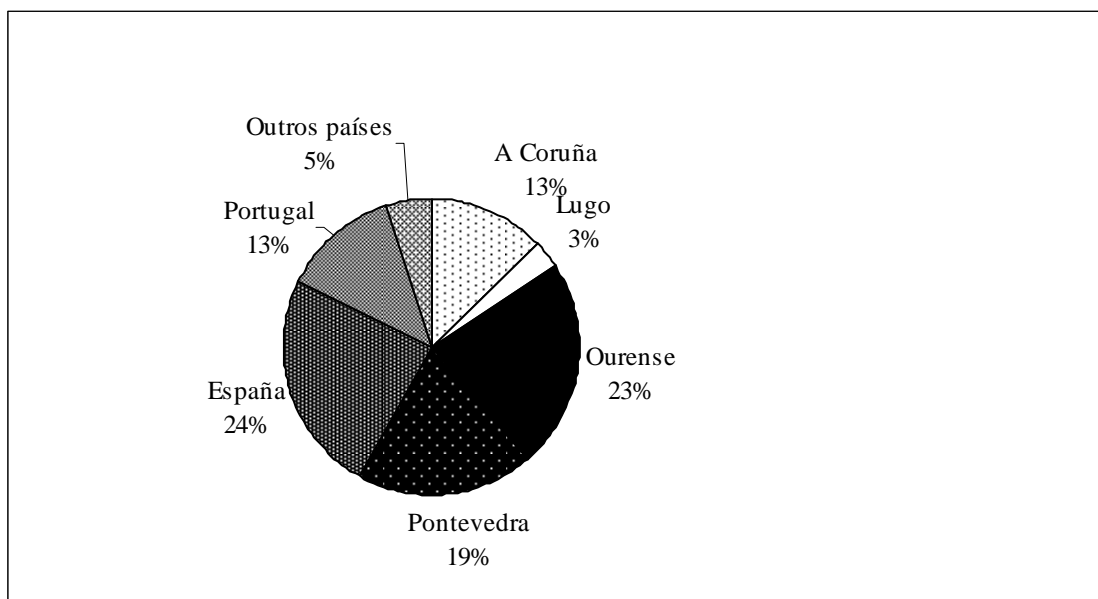
Xurés por proximidade e porque o coñecen, e as visitas doutros lugares de España son por referencias positivas sobre el, directas ou indirectas.

Dito isto, hai algunha matización importante que facer. A proporción de visitantes da provincia de Ourense (onde se atopa o Parque Natural) sempre é maior nos resultados globais que nos correspondentes ás enquisas de satisfacción. O motivo máis lóxico é que os visitantes máis próximos teñen menos interese en responder a estas enquisas, que obviamente son voluntarias. As persoas de mais lonxe están máis interesadas no Parque e participan mais.

Outro importante detalle a ter en conta: a proporción de visitantes portugueses no balance xeral de 2006 e 2007 que de repente en 2008 case desaparece (do 24% de 2006 ó 2% de 2008). Semella máis coherente unha alta porcentaxe de visitas procedentes de Portugal pola cercanía: non esquezamos que o Xurés é fronteirizo e que moitos visitantes aproveitan a visita ó veciño Parque Nacional de Peneda-Gerês para coñecer tamén o Xurés. A práctica desaparición destes visitantes en 2008 lévanos a atar cabos coa mención a un “punto de información” único para ese ano a diferenza dos outros anos nos que se mencionaban ata tres. O punto de información permanente é o Centro de Visitantes radicado en Lobios, mentres que un dos Puntos de Información digamos “ocasionais” é o posto fronteirizo de Portela de Home, un dos mais concorridos do Parque e entrada natural dende Peneda-Gerês para moitos portugueses. Velaquí está a clave do enigma: os primeiros datos suman información de Portela de Home, que no 2008 non se contabiliza.

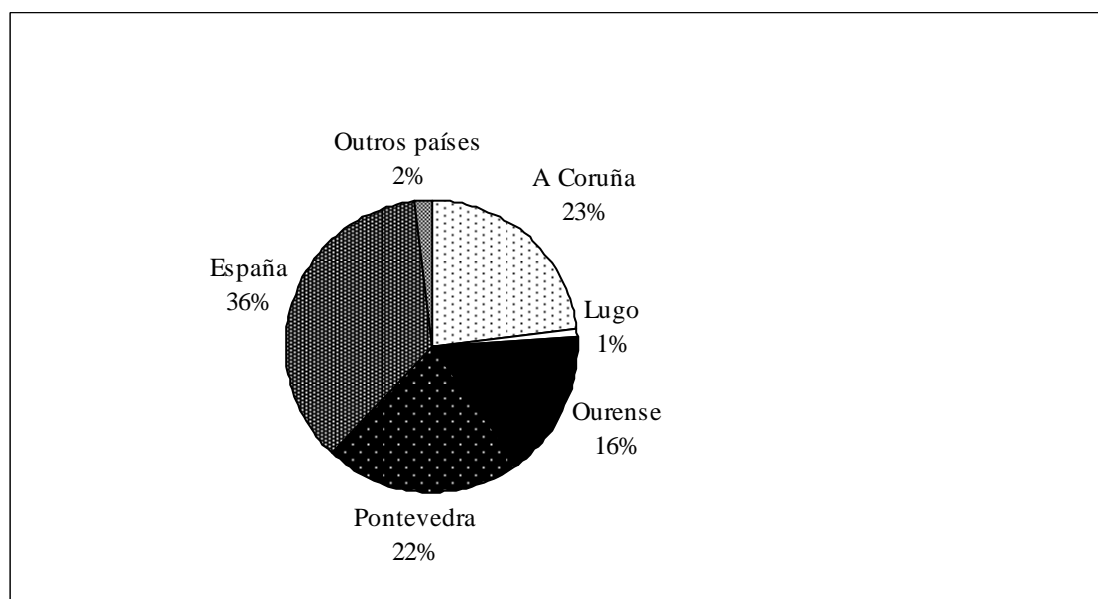
En canto ás visitas de grupos, a única Memoria que publica datos sobre procedencia é a do ano 2007 (ver Figura N°60). O mellor de cara a un estudo máis fiable da cuestión sería unha serie de datos mais ampla, pero en todo caso poden dar pistas sobre este aspecto. Como é habitual, o factor proximidade é fundamental nas excursións organizadas, o que ten reflexo na supremacía incontestable das visitas procedentes da provincia de Ourense. Sorprende que as visitas do resto de España se coloquen en segundo lugar por diante das da veciña provincia de Pontevedra, circunstancia que pode apoiar a suposición a propósito do prestixio e o grao de coñecemento social que hai a nivel nacional sobre o Parque Natural.

**Fig. N°58: procedencia dos visitantes
Promedio 2006-2008**

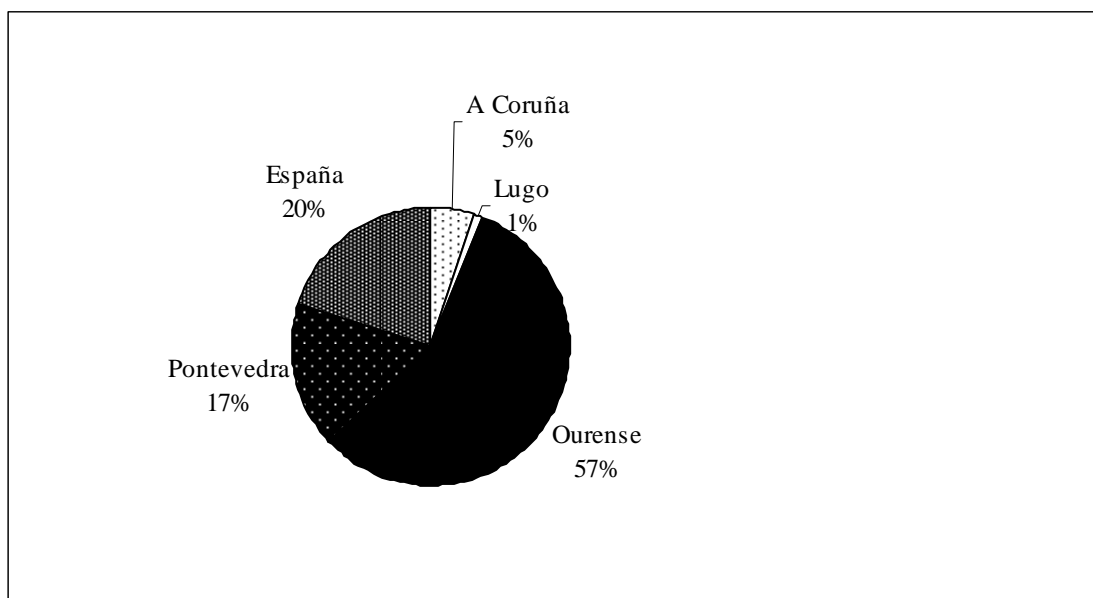
Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés. Elaboración propia

**Fig. N°59: procedencia dos visitantes segundo enquisas de satisfacción
Promedio 2007-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés. Elaboración propia

**Fig. N°60: procedencia dos visitantes programa “Vive ó Natural”
Ano 2007**

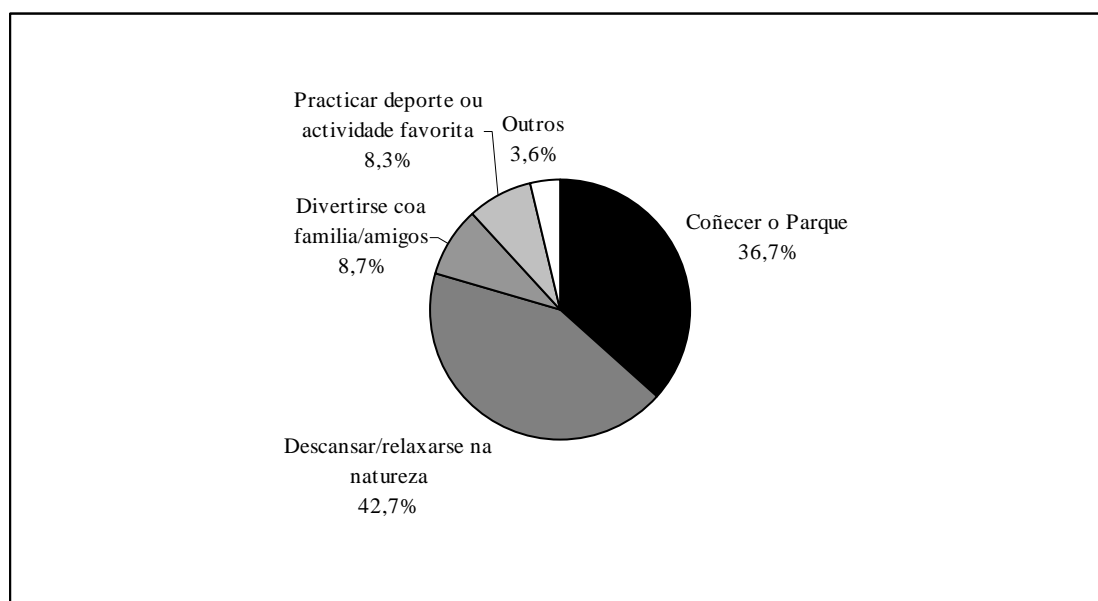

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés. Elaboración propia

As Memorias de Uso Público recollen tamén interesantes datos sobre aspectos cualitativos dos visitantes que foron abordados tamén nas enquisas persoais. Dada a discutible representatividade dos visitantes enquisados, as cifras aportadas polas Memorias son unha fonte de información valiosa que facilita o traballo de perfilado da demanda deste Parque Natural.

Unha das cuestións tratadas é o motivo da visita ó ENP. As cifras falan claramente de motivos ligados ó descanso e o coñecemento de índole contemplativa como os mais relevantes, en liña con tantos outros ENP (ver Figura N°61). Por exemplo, no ano 2007 o 50% dos visitantes manifestaron o afán de coñecer o Parque como motivo da súa visita, e o 31% alegaron o descanso e o relax na natureza. As cifras mudaron sustancialmente en 2008 pero en esencia, o trasfondo ocio-turístico non mudou: o coñecemento do Parque foi aludido polo 13% pero o descanso e o relax atinxiu o 66%. As outras motivacións incluídas nas estatísticas acadaron unha relevancia moito menor.

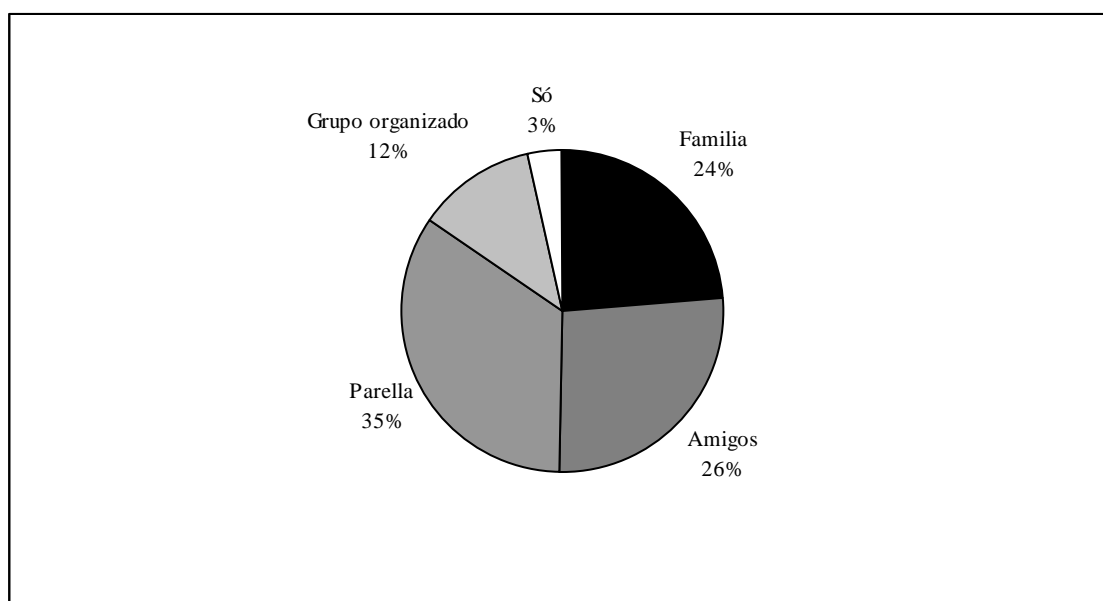
**Fig. Nº61: motivos da visita segundo enquisas do Parque Natural
Promedio 2006-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés. Elaboración propia

As Memorias recollen tamén datos estatísticos sobre o tipo de grupo, o que na enquisa persoal equivale á pregunta Nº26 (con quen acudiu a esta Espazo Natural?), que reflicten o habitual predominio dos grupos familiares e de amigos, así como das parellas que neste caso son as que encabezan a clasificación co 35% (ver Figura Nº62).

**Fig. Nº62: tipo de grupo segundo enquisas do Parque Natural
Promedio 2006-2008**

Fonte: Memorias de Uso Público do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés. Elaboración propia

As fontes de información mediante as que o visitante obtivo coñecemento do Parque Natural son outra das preguntas que coincide coa enquisa persoal, na que aparece no N°2 redactada así: “A primeira vez que visitou este lugar, cómo se enterou da súa existencia?”. Tampouco se observan características que resulten especialmente chamativas neste campo, de maneira que o “boca a boca” (familiares e amigos) acada cifras relevantes (o 31 e o 26% en 2006 e 2007, sorprendentemente reducida ata o 8% en 2008) son a vía fundamental de información. As outras categorías aportan cifras moi variables dun ano para outro, pero chama a atención a importancia de Internet, algo non demasiado frecuente: en 2006 e 2007 o 25% dos visitantes aludían á rede como fonte de información. Tan importante é que a Memoria do ano 2006 recolle expresamente a necesidade de crear unha páxina web ante a elevada cifra de persoas que empregaban Internet para coñecer o Xurés. Resulta curioso que, unha vez creada a páxina, a proporción de visitantes informados a través da rede caese ata o 6% (datos de 2008), e medrasen os que afirmaron empregar medios mais convencionais como guías e folletos (21%), e a radio e televisión (19%).

As Memorias de 2007 e 2008 recollen unha pregunta (ausente da Memoria de 2006; de novo as diferenzas entre documentos que antes lamentamos) sobre se era a primeira vez que o enquisado visitaba o Parque, que coincide coa pregunta N°1 do cuestionario persoal do traballo de campo (“É a primeira vez que visita este lugar?”). As cifras de primeira visita son moi elevadas os dous anos, co 72% e o 78% respectivamente. O dato reflicte que o Parque Natural está aínda en fase expansiva en canto á consecución dun oco entre os ENP de referencia para a sociedade.

Por último, as Memorias de 2007 e 2008 inclúen datos sobre satisfacción dos visitantes pero que están referidas a cuestións distintas. Mentres o ano 2007 publica información sobre aspectos ligados ó trato co persoal do Parque (información recibida, amabilidade, o propio persoal), a de 2008 muda de obxecto de análise e prefire indagar sobre cuestións relacionadas coa xestión (limpeza, sinalización, equipamentos) e coa satisfacción da visita en sí. Sexa como for, nos dous casos as taxas de respostas satisfactorias son moi elevadas. Por poñer algún exemplo, a opinión sobre o persoal do Parque é moi boa para o 71% dos visitantes (Memoria 2007), a opinión a propósito dos equipamentos e servizos é moi boa para o 25% e boa para o 59% (Memoria 2008), e a satisfacción coa visita ó Parque é moi elevada (moi satisfactoria) para o 52% e elevada (satisfactoria) para o 41% (de novo Memoria de 2008). Unha vez mais en cuestións desta índole hai que ter presentes os sesgos habituais de aquiescencia ou de

Fotografía N°59

O punto de máxima concentración de visitantes do Xurés está nas inmediacións da Vila Termal (Río Caldo). No mesmo lugar conviven dous tipos de ocio iguais e diferentes ó mesmo tempo. Ó fondo da imaxe, o balneario de catro estrelas no que os hóspedes disfrutan das augas termais e do relax. En primeiro plano, a praia fluvial de Río Caldo, de acceso libre, na que grandes multitudes de visitantes (case todos portugueses) disfrutan do sol e do baño no río e nas augas termais que tamén alí brotan. Nin os hóspedes do balneario nin os bañistas portugueses manifestan grande interese por coñecer o Parque Natural.

Fotografía N°60

Outro aspecto de Río Caldo e os bañistas que disfrutan das súas augas. As maiores concentracións de persoas, que mesmo chegan ó hacinamento como se pode comprobar, coinciden cos puntos de surxencia das augas termais.

Fotografía N°61

Paralelamente á concentración de visitantes, en Río Caldo hai tamén concentración de vehículos. Todos os recunchos onde é posible estacionar un vehículo están ocupados. Pero o problema mais grave é a existencia de campamentos improvisados e áreas de aparcamento fóra das estradas, en lugares totalmente prohibidos. O impacto de tales condutas é moi grande.

Fotografía N°62

Os comportamentos de moitos destes visitantes son lamentables. A imaxe superior fala por si soa. Unha papeleira baleira rodeada de lixo tirado no chan. Este tipo de actitudes son desgraciadamente moi habituais nas entornas de Río Caldo e amén de deteriorar o medio ambiente, danan gravemente a imaxe do Parque Natural. Urxe tomar medidas para frear estas condutas.

desexabilidade social (“quedar ben”) para encadrar as cifras posto que o traballo de campo deixou en evidencia certas problemáticas que serán vistas mais adiante; porén, a satisfacción coa visita pode indicar, unha vez mais, que a natureza nunca decepciona e, por peores que sexan os equipamentos e as atencións, o obxecto principal da mesma (o espazo protexido cos seus contidos naturais e culturais) deixa bo sabor de boca.

7.2.6.4 Características da demanda segundo os resultados das enquisas ós visitantes

P.1 É a primeira vez que visita este lugar?

Os datos conxuntos das tres enquisas mostran un virtual empate entre os visitantes que declaran estar no Xurés por vez primeira (51,6%) e os que afirmaron estar en ocasións anteriores (48,4%). Porén, a situación muda dependendo do perfil dos enquisados. Naqueles cuestionarios que centraron a súa atención nos bañistas portugueses demandantes das augas termais anexas ó balneario son claramente dominantes os casos de respostas negativas a esta pregunta. Pola contra, cando foron os usuarios do balneario os enquisados principais (outono de 2006 e verán de 2009) as respostas afirmativas foron lixeiramente superiores ás negativas. Somos conscientes de que se trata dunha opinión un tanto atrevida, xa que a diferenza entre as dúas versións é moi escasa.

P.2 Cantas veces o ten visitado con esta?

Os bañistas portugueses anotan unha fidelidade moi grande de visita. Do 54,3% das respostas que escolleron “mais de tres veces” a inmensa maioría foron destes visitantes. En contraste, a resposta “3 veces” atinxe o 23,9% das mencións, e o 21,7% das citas son referidas a 2 visitas. Pódese deducir que os visitantes do balneario que repiten estancia non estiveron moitas veces nesas instalacións, e isto explícase por seren de moi recente inauguración.

P.3 A primeira vez que visitou o lugar, cómo soubo vostede da súa existencia?

Nesta pregunta as pautas son mais claras (ver Figura N°63). O “boca a boca” (opción “familiares-amigos”) funciona como medio de información principal con moita claridade (43,4% das mencións entre as tres enquisas). Polo demais, hai un reparto de mencións entre varias das outras opcións onde imos destacar algunhas. Por unha banda, unha non contemplada no cuestionario pero repetidamente citada polos bañistas

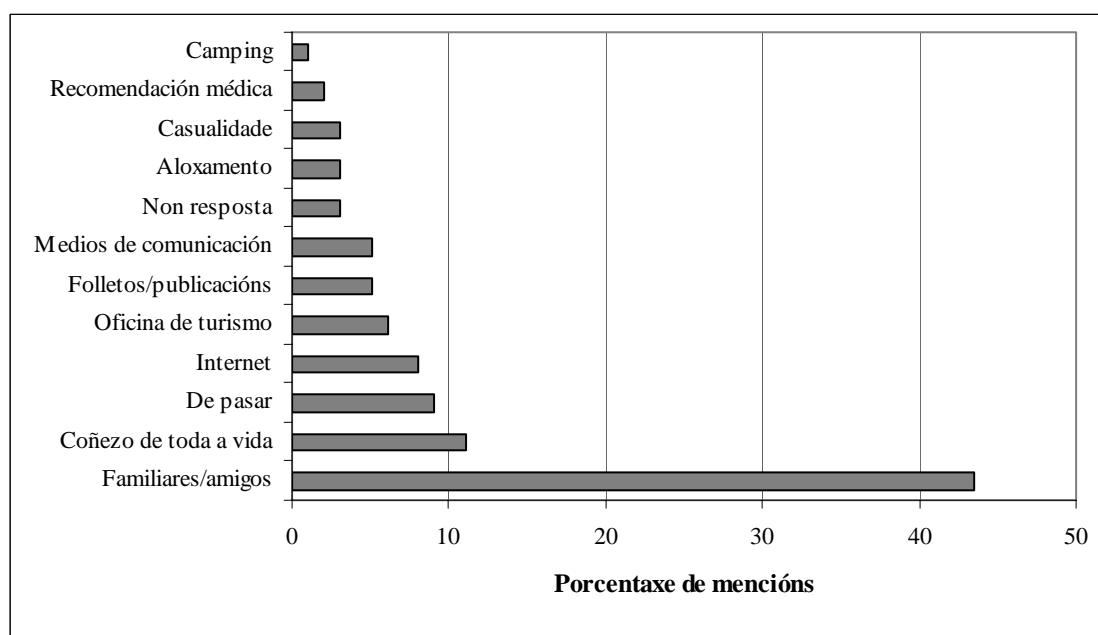
portugueses: “de pasar” (9% das citas). Esta opción manifesta coñecemento do lugar a través da curiosidade: en incursións ó lado español atopáronse con estas augas termais de acceso gratuíto (escasísimas en Portugal, por certo), e gustaron delas. Outra opción bastante mencionada foi “coñezo de toda a vida” co 11,1% das citas, pero que supón unha cifra bastante escasa en comparación dos outros casos estudados. A explicación é sinxela: o Xurés é un espazo rural de montaña pouco poboado, de maneira que a poboación visitante da contorna ten que ser por forza pouco numerosa. Por último, citar que a opción “Internet” suma o 8% das citas, de maneira que a rede, tal como se mencionaba nas Memorias de Uso Público, xoga un certo papel na difusión do Parque Natural que xustificou a creación da súa páxina web.

P.4 Sabía vostede que este lugar é un Espazo Natural Protexido?

A maioría das respostas son afirmativas (o 69,4%), con maior claridade nas quendas de outono de 2006 e verán de 2009 mais con cifras tamén altas no verán de 2006 cos bañistas portugueses. Pode sorprender isto pero analizando detidamente non é tan raro. O acceso dende Portugal faise a través do Parque Nacional de Peneda-Gerês (entrando polo paso de Portela de Home), e ademais os carteis da estrada indican claramente o acceso ó Parque Natural no lado galego. Algo semellante a isto último acontece cos accesos desde o resto de Galicia.

Fig. N°63

A primeira vez que visitou o lugar, cómo soubo vostede da súa existencia?

P.5 Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?

Dado o tipo de visitante obxecto de enquisa, as respostas a esta pregunta son as agardadas: procura de tranquilidade (“pasear e estar tranquilo” suma o 28,1% das mencións), a toma de baños relaxantes e beneficiosos para a saúde tanto no río coma no balneario (a opción “outros” recolleu outro 28% de mencións relacionadas con estes asuntos), amén dunha curiosidade por coñecer o lugar (“coñecer mellor a zona” obtén o 13,3% das mencións), e de paso apreciar e desfrutar da beleza da entorna (“contemplan a paisaxe” atinxe o 10,4% das citas) (ver Figura N°64).

P.6 Qué actividades realizou durante a súa visita?

Os resultados gardan relación directa cos da pregunta anterior (ver Figura N°65). “Pasear e estar tranquilo” encabeza as mencións co 29,4% das citas en total, seguido por diversas actividades de baño de desfrute no río e no balneario (24% de citas diversas relacionadas con este asunto), e por “contemplan a paisaxe” co 13,9% das mencións (fotos N°59 e N°60). Polo demais, paga a pena suliñar outras citas pola información que aportan mais alá das tendencias xerais. A opción “realizar unha ruta de sendeirismo”, que suma o 10,2% das mencións, fai case sempre referencia a persoas que deciden realizar total ou parcialmente a Ruta da Corga da Fecha, unha das mais coñecidas do Parque e que ten o seu inicio moi preto do balneario. Precisamente ligada a isto, as mencións a “ver algún elemento natural concreto” (suman o 5,9%) refírense á fervenza de Corga da Fecha. Os datos de 2009 semellan amosar un maior número de persoas que manifestan ter visitado algún monumento histórico (outro 5,9% das mencións, a gran maioría de 2009), outro dos atractivos importantes do Parque Natural. Neste punto, convén lembrar que a Memoria de Uso Público de 2008 anuncia unha maior tendencia a que as visitas interesadas no Parque en si mesmo e os seus atractivos sexan mais numerosas.

P.7 Que lugares do Espazo Protexido visitou?

Unha vez mais, o perfil dos enquisados define o resultado da pregunta (ver Figura N°66). As mencións a Río Caldo son as mais numerosas (24% das mencións), mesmo como lugar único (bañistas portugueses), algo lóxico tendo en conta que só acoden para desfrutar no río. O balneario, pola súa banda, concentra o 11,6% das citas. En canto ó resto de lugares sinalados polos visitantes, están repartidos entre varios puntos entre os

que predominan con claridade os xacementos Romanos (15,5% das citas). O importante patrimonio da época Romana está, por fin, a facerse mais evidente para os visitantes destas terras como un elemento icónico digno de aprecio. O resto de mencións están repartidas entre localidades próximas, algún elemento natural próximo (Corga da Fecha é citada polo 9,3%) e lugares de importancia histórica ou monumental. Por último, existe un número significativo de persoas que dixeron expresamente non teren visitado nada (9,3% das mencións en total), sen citar sequera o balneario ou o río no que estaban nese intre, polo que se confirma que hai moitas persoas con actitude absolutamente pasiva que só se interesaron por estar no balneario e/ou no río.

P.8 Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?

Hai unha evidente e lóxica diferenza entre os visitantes aloxados no balneario e outros hoteis da contorna, e o resto (ver Figura N°67). Os primeiros sempre pasan mais de un día no lugar (as citas a esta duración suman o 61% do total). Entre tanto, os segundos pasan un tempo non moi longo que adoita comprender entre 1-2 horas e 3-5 horas (as enquisas suman un total do 26,3% das citas nesta franxa horaria, que desaparece por completo en 2009, co balneario como escenario único das enquisas).

Fig. N°64

Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?

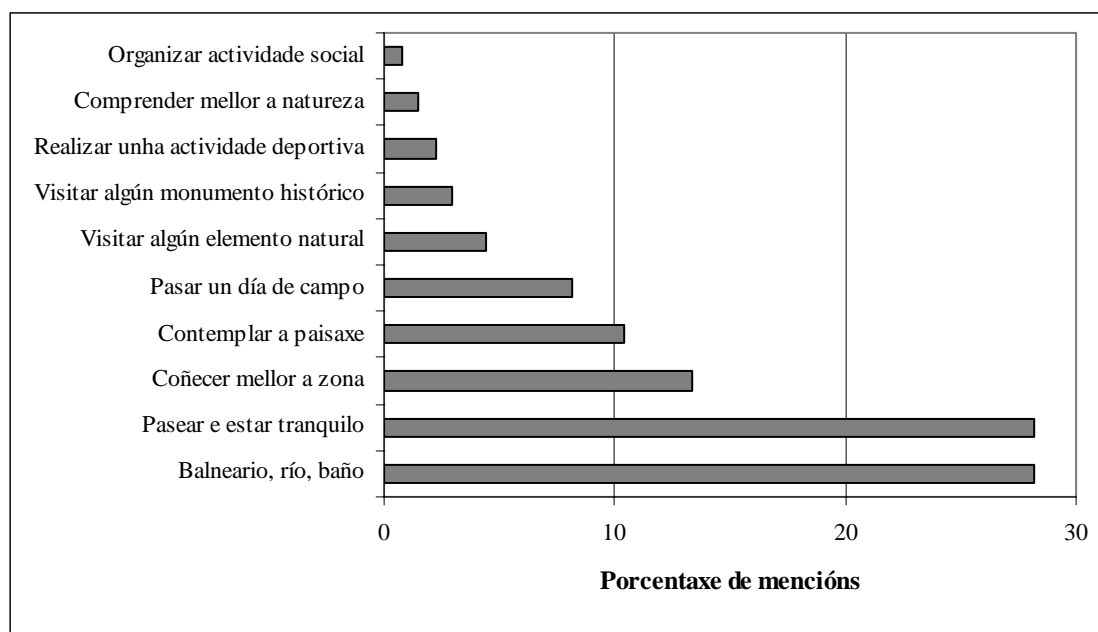
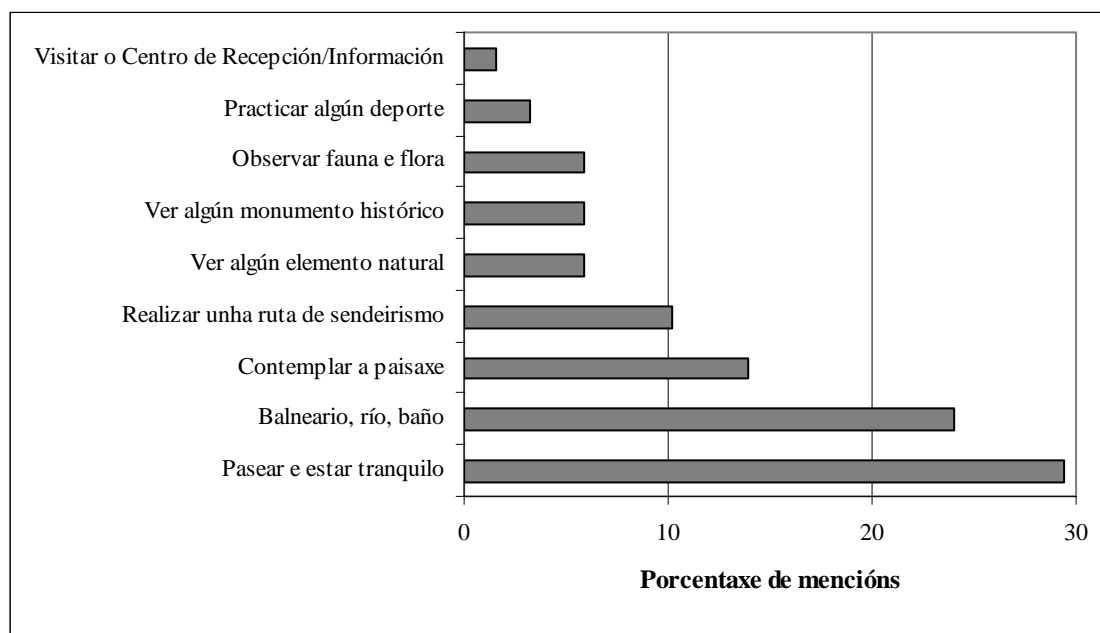

Fig. N°65

Qué actividades realizou durante a súa visita?

P.9 No caso de pernoitar na comarca, onde o vai facer?

O escenario diferenciado dun tipo de visitantes a outros volve ficar ben marcado (ver Figura N°68). Por unha banda están os aloxados no balneario e/ou hoteis cercanos que suman o 51,2% das citas en total. Por outra, a opción “non pasa a noite na comarca” (27,4% das citas, nas que todas agás unha son dos cuestionarios 2005-2006) pon en evidencia ós bañistas portugueses que se limitan a estar unhas horas para voltar o mesmo día ó seu país. O resto das opcións acadan cifras moi pouco relevantes, e abranguen case todas as posibilidades contempladas. Hai outra razón importante que explica que moitos dos enquisados pernoiten nestas terras: a lonxanía. O Xurés está notablemente apartado dos lugares mais poboados de Galicia, o que case obriga ós visitantes a facer noite.

Fig. N°66

Que lugares do Espazo Protexido visitou?

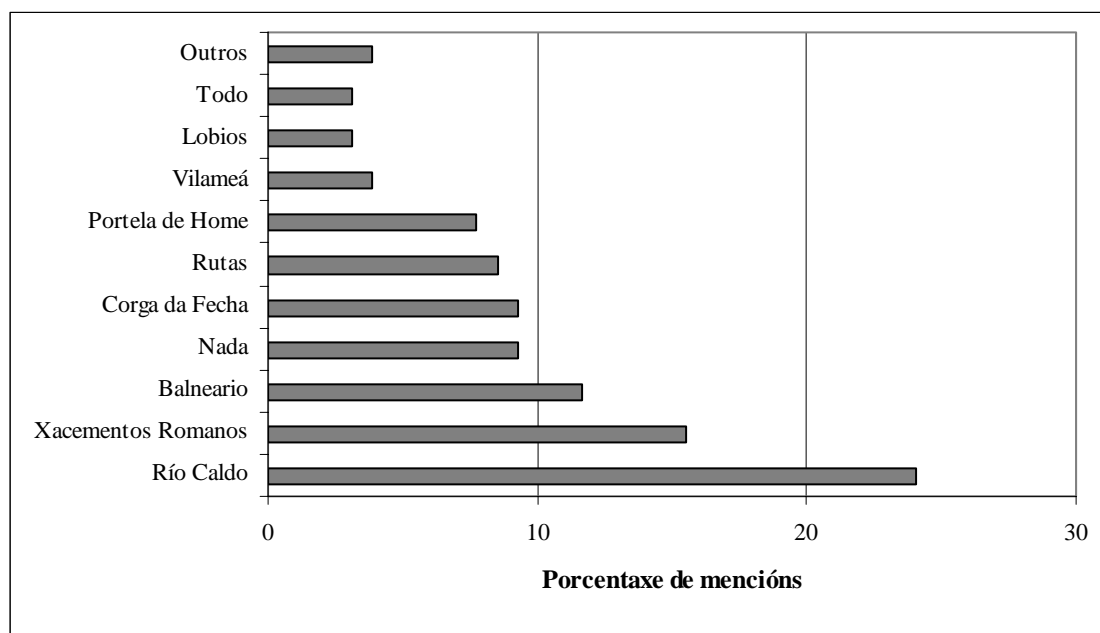

Fig. N°67

Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?

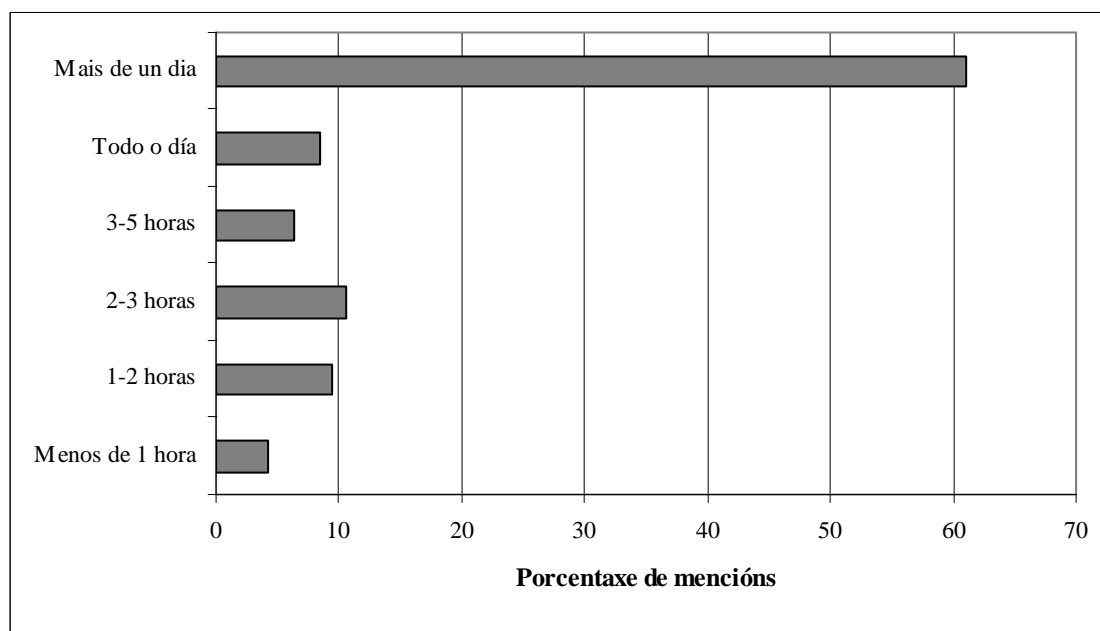
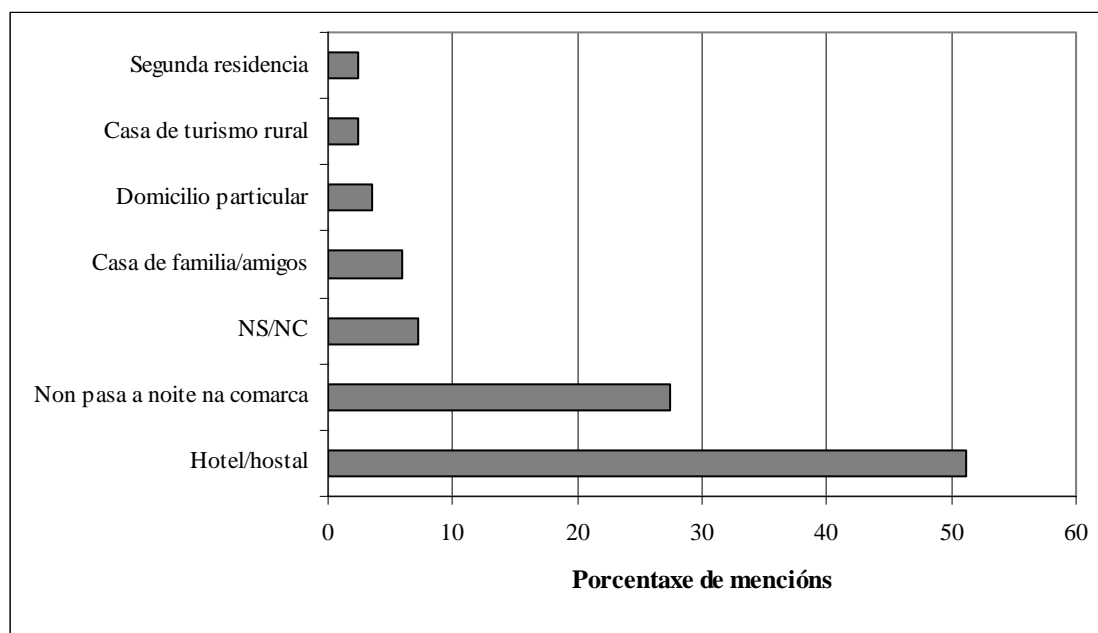

Fig. N°68

No caso de pernoitar na comarca, onde o vai facer?

P.10 Ten pensado visitar algún outro lugar das cercanías aparte do Espazo Protexido?

Predominan as respostas negativas fronte ás positivas, co 58,9% das mencións contra o 41%. Isto pon de manifesto unha característica común dos visitantes portugueses e os do balneario: ocio pasivo. Nos dous casos só se procura o relax total nun lugar determinado sen tomarse a molestia de desprazarse a coñecer outros puntos cercanos. Isto é mais marcado, con todo, no caso dos portugueses, nos que a diferenza entre respostas negativas e positivas é maior. Daquela, disto sácase outra conclusión: dentro da pasividade e falta de interese xeral, os visitantes do balneario amosan maior interese por aproveitar a estadia para facer excursións polos arredores.

P.11 Que outros lugares das cercanías ten pensado visitar?

Entre os que respostaron afirmativamente á pregunta anterior, non hai un punto concreto que concentre as miradas e a atención dos visitantes (ver Figura N°69). Moi ó contrario, a dispersión das mencións é moi alta, abrangendo numerosas localidades próximas e os principais elementos de interese histórico-artístico da contorna: os xacementos Romanos (o campamento Aquis Querquennis co 13,2% das mencións, a igrexa Prerrománica de Santa Comba de Bande co 11,3%). Se acaso, detéctase en 2009 un maior interese polos monumentos Romanos que se viu tamén na pregunta referida ós

lugares visitados dentro do propio Parque Natural (10 citas para 2009). Disto conclúese que non existe de momento ningún elemento icónico consolidado que atraia visitantes no SW da provincia de Ourense. Por outra banda, o Xurés tampouco semella inserido nos itinerarios turísticos mais concorridos de Galicia posto que non hai mención algunha a localidades da rexión que non sexan próximas ó Parque Natural. É un lugar ó que se vai só no caso de estar por aquelas comarcas ou a propósito, e non como parte de grandes rutas pola rexión. As mencións ó veciño Parque Nacional de Peneda-Gerês (13,2% das citas) son feitas sobre todo por portugueses que entran en Galicia a través del.

P.12 Que é o que mais lle gustou do Espazo Protexido?

As respostas permiten detectar doadamente o afán de tranquilidade e relax en contacto cunha contorna natural esteticamente atractiva (ver Figura N°70). Nesta dirección apuntan as citas a “natureza” (21,5% das mencións), a “paisaxe” (15,7% en total), e a “tranquilidade” (tamén o 15% das mencións), aparte doutras de menor importancia que indirectamente se asocian ás anteriores como poden ser as alusións mais vagas á contorna ou ó ambiente e ó relevo esgrevio e montañoso. A isto hai que engadir o lóxico interese pola auga e o río (12,4% das citas, case todas dos portugueses). A pasividade e a falta de interese extrema dalgún dos enquisados chega ata tal punto que o 7,4% das citas non sinalaron nada en concreto que lles gustase.

Fig. N°69

Que outros lugares das cercanías ten pensado visitar?

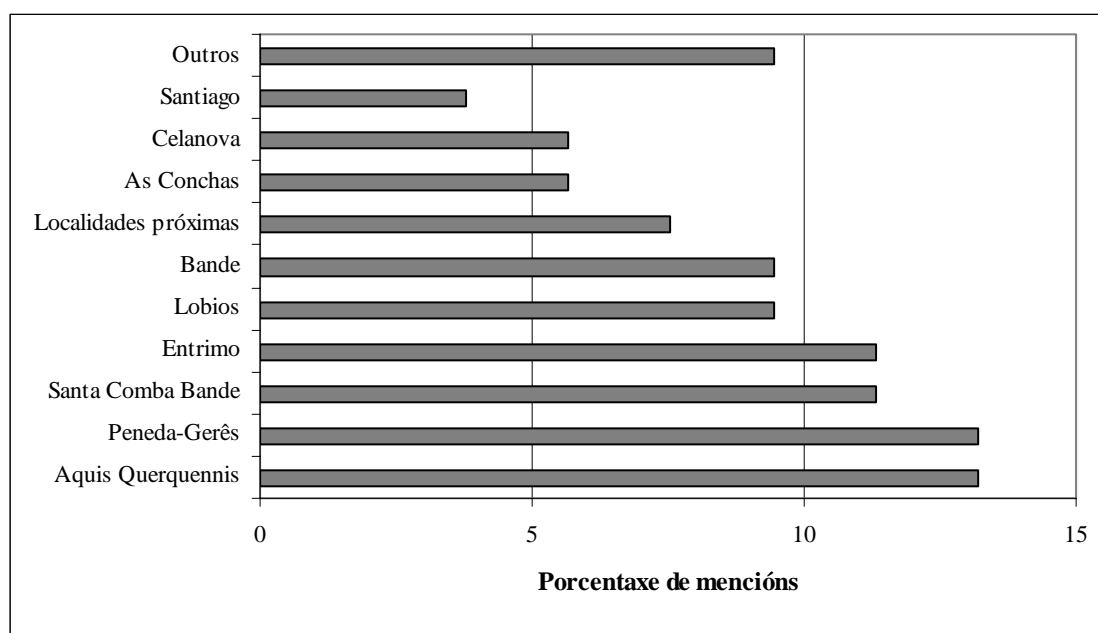
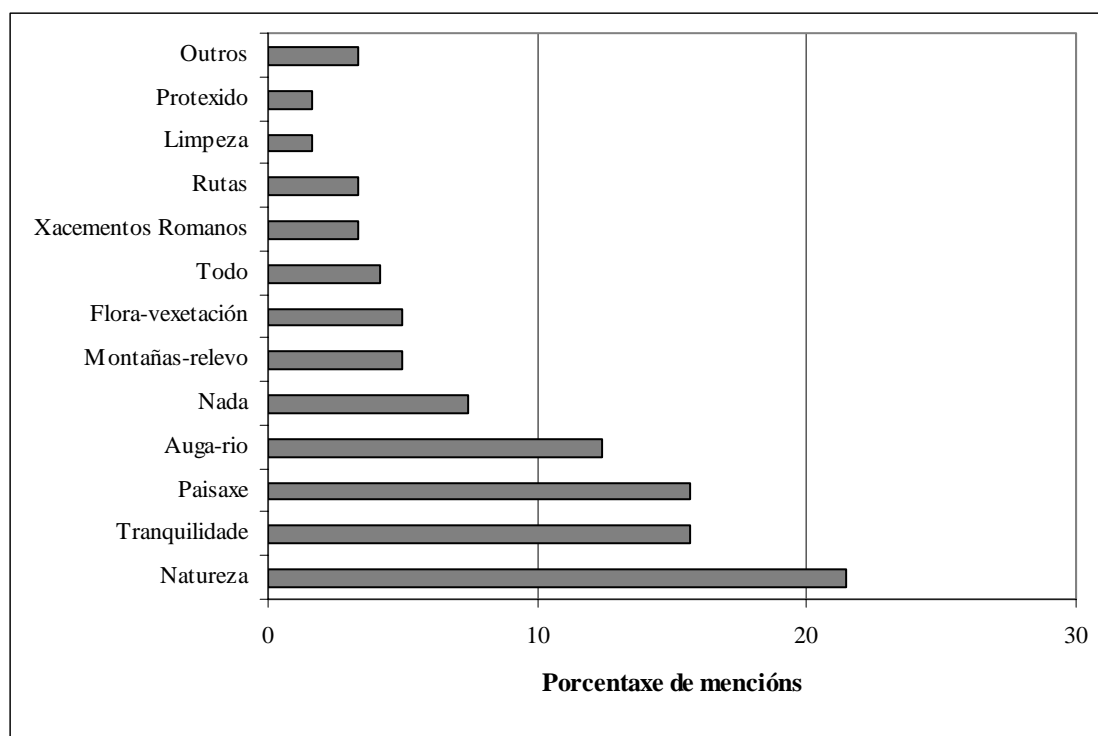

Fig. N°70

Que é o que mais lle gustou do Espazo Protexido?

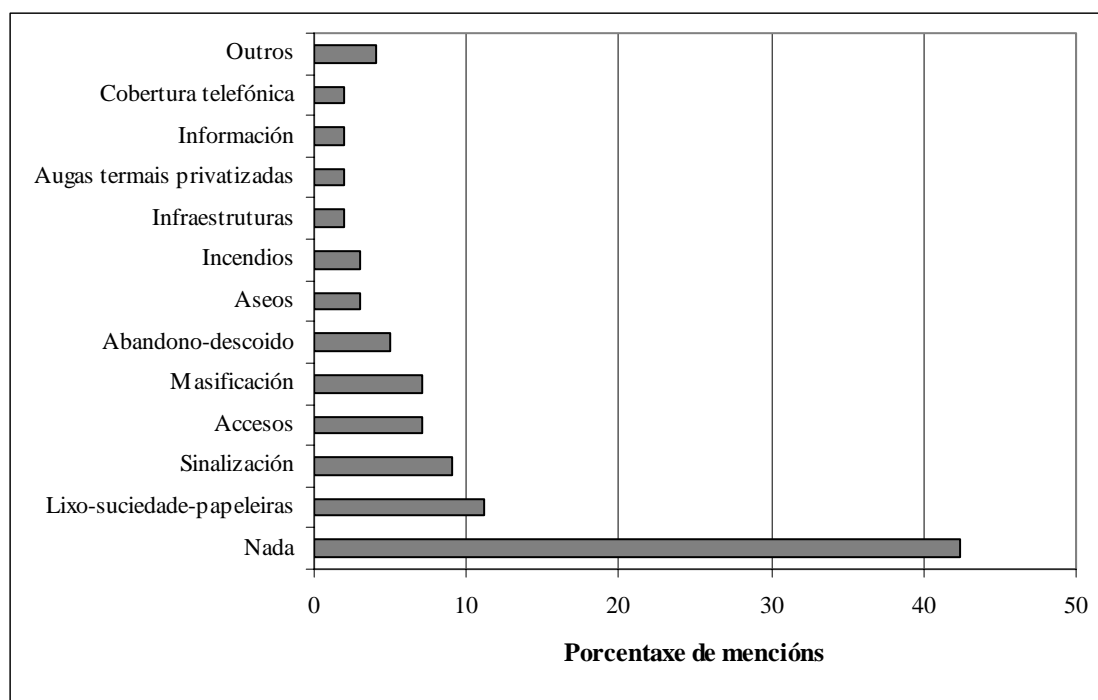

P.13 E o que menos lle gustou?

No Xurés volvemos cumprir o principio de que os visitantes de contornas naturais en xeral non acostuman a queixarse en exceso da visita, e de aí a elevada cifra de persoas que non manifestaron desagrado por nada (42% en total), aínda que tamén se relaciona co desinterese polo Parque que xa se viu antes (ver Figura N°71). Entre as deficiencias observadas, de novo non hai un elemento concreto que suscite as críticas pero sí se pode ler entre liñas unha temática de fondo: sensación de descoido e de suciedade. As citas relacionadas con lixo, suciedade, abandono, etc. son bastante importantes en xeral. En total suman o 24% das mencións entre as que incluímos as relacionadas coas infraestruturas e mesmo co aspecto xeral do Parque, con mencións ós incendios e mesmo unha (algo inaudito en tódalas enquisas realizadas para a tese) que afirma que o Parque Natural non merece tal categoría. Non falta quen observa o problema de masificación en Río Caldo (7% das mencións). En honor á verdade, o traballo de campo si amosou problemas desta índole, sobre todo de suciedade e abandono que, con todo, non son moi numerosos e fican especialmente concentrados, de xeito que son doados de solucionar (foto N°62).

Fig. N°71

E o que menos lle gustou?

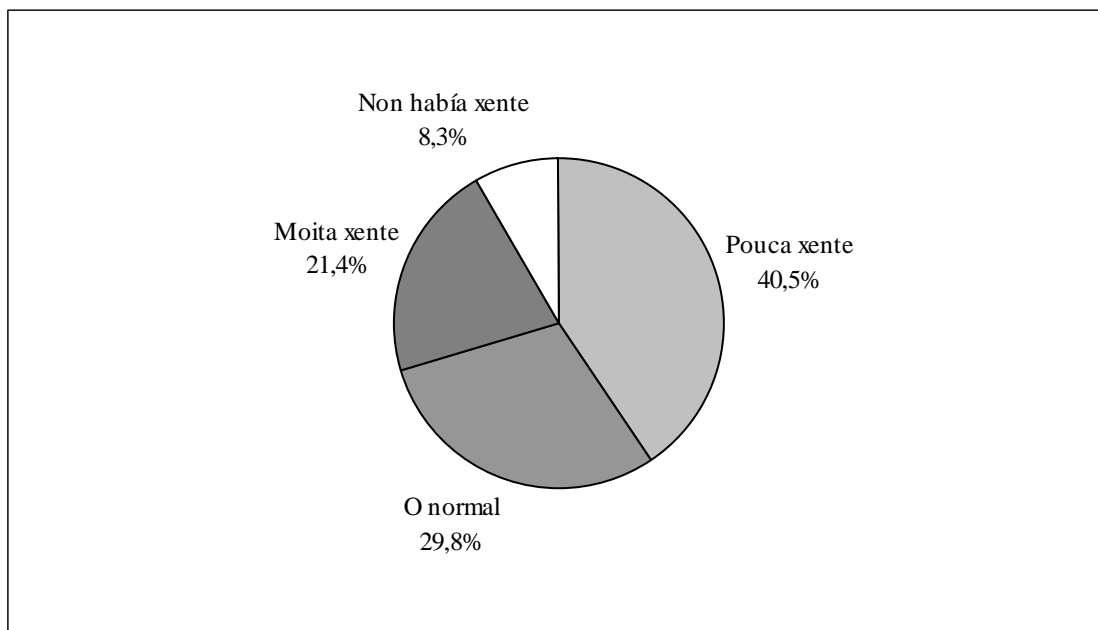

P.14 Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, canta xente había?

A época do ano e o perfil do enquisado explican o contraste de opinións nesta pregunta (ver Figura N°72). Nas enquisas realizadas a xentes hospedadas no balneario predominan as opinións sobre “pouca xente” (en total das tres enquisas suman o 40,5% das citas), algo normal se temos en conta que unha parte delas se fixeron no outono (tempo de escasa afluencia) e que nas do verán de 2009 os enquisados manifestaron que o balneario tiña pouca afluencia. As opinións do resto de usuarios, en contraste, están divididas entre os que consideran “normal” a afluencia (29,8% das citas das que a maioría son do verán de 2006 cos bañistas portugueses) e os que sí perciben “moita xente” no lugar (21,4% das citas das que a maioría son do verán de 2006). As respostas dos portugueses son doadas de comprender: as grandes multitudes que concorren a Río Caldo a bañarse no verán son as normais, se ben hai conciencia de que a cantidade de xente é elevada.

Fig. N°72

Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, canta xente había?

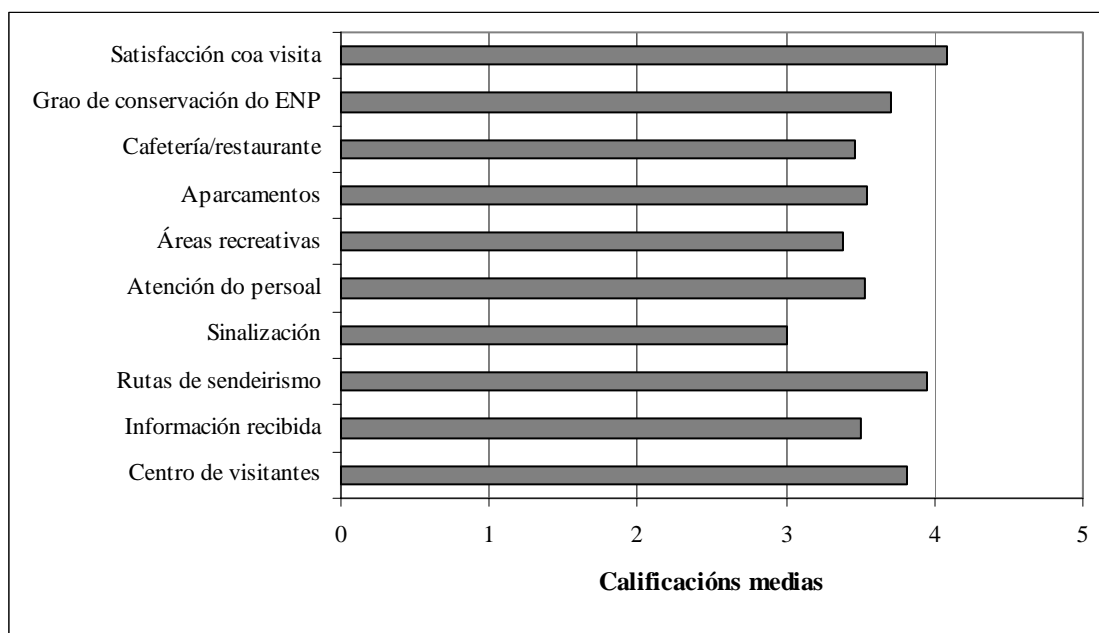

P.15 Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido?

Como se detecta nos outros Parques Naturais, as taxas de non resposta para valorar os equipamentos e servizos non imprescindibles son moi elevadas (ver Figura N°73). Dentro destas, chama a atención a singularmente alta do Centro de Visitantes, na que por ben pouco non se chega a quedar en branco. A razón é simple: non está nun punto de paso obrigado e fica relativamente apartado do lugar no que se fixeron as enquisas, xa que está localizado no núcleo urbano de Lobios. Polo demais, as opinións que se manifestaron respecto a tódolos elementos non son nin moito menos brillantes, sendo as mais baixas entre os tres Parques nos que se fixeron enquisas a visitantes. En tódolos apartados hai calificacións de 1 e 2 puntos e na maioría dos casos o valor 5 está superado polo 4 e mesmo polo 3, o que explica que ningún dos apartados sometidos á calificación dos visitantes chegue a 4 puntos de nota media. Mesmo na opinión sobre o grao de conservación do ENP o valor 4 supera claramente ó 5 (31 mencións contra 20) e a nota media fiquen en 3,7 puntos. Está claro que no Xurés hai un importante problema de xestión e mesmo de conservación, alomenos no que respecta ó sector inmediato a Río Caldo e ó balneario. Pensamos que os responsables deben tomar medidas e paliar as deficiencias e os impactos que deterioran estes lugares e poñen en risco a imaxe social do Xurés. A “sinalización” é o aspecto peor calificado (a penas 3,01 puntos de media, a mais baixa de tódalas enquisas desta tese).

Fig. N°73

Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido?

P.16 En liñas xerais, quedou vostede satisfeito coa visita?

As mellores calificacións atópanse nesta pregunta, a única de valoración deste Parque que supera os 4 puntos (4,09 de media) se ben a existencia de problemas está clara de novo porque esta calificación é a mais baixa entre os tres Parques estudados (ver Figura N°73). As puntuacións de 4 superan as de 5 (40 mencións contra 32). Iso sí, a diferenza do que pasaba cos aspectos preguntados na pregunta anterior, os valores inferiores a 4 son moi pouco importantes. Polo tanto, volvemos lembrar que, a pesares de todos os problemas e deficiencias que poden existir, “a natureza nunca decepciona” e sempre deixa un recordo agradable no visitante.

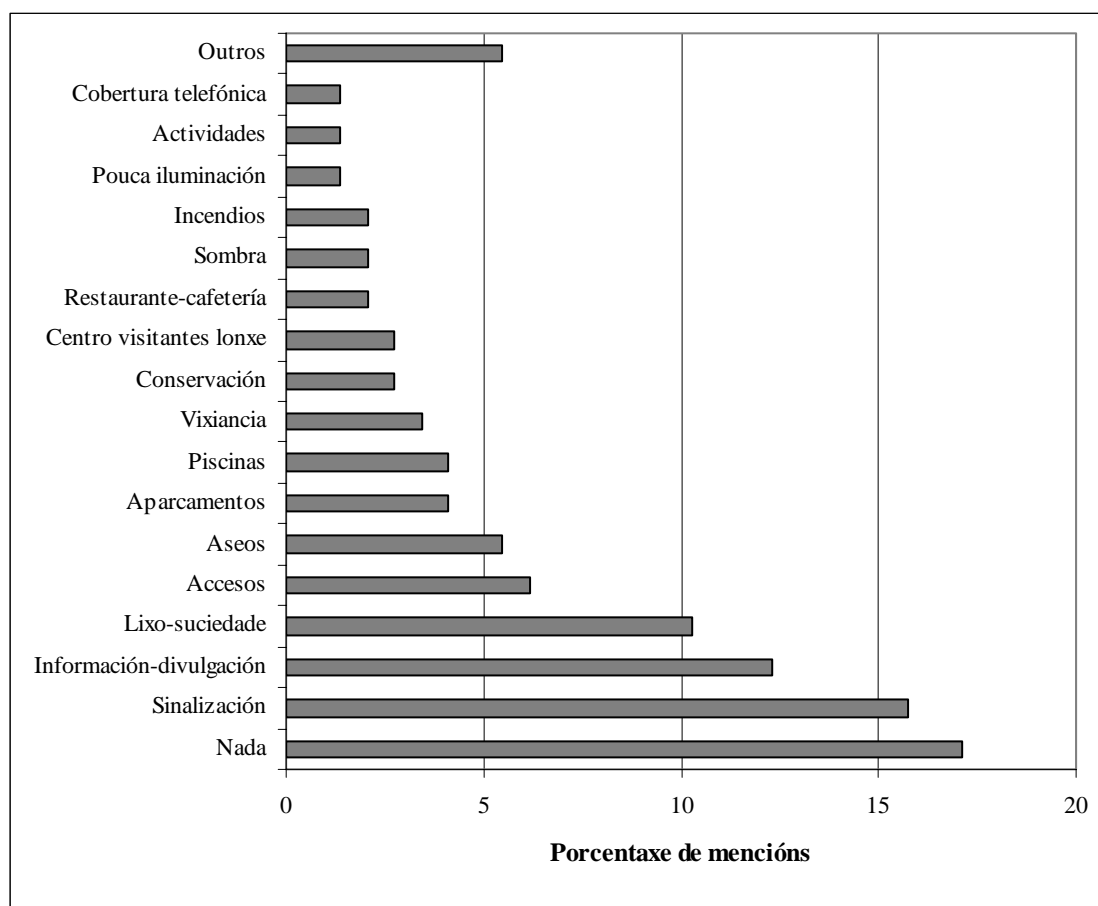
P.17-18 Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido; qué melloras se poden introducir?

O número de enquisados que non sinalan nada que lles pareza mal (17,1% en total) é apreciable desde logo, pero non deixa de ser certo que de novo amósanse unha cantidade importante de defectos e melloras, todos eles variados pero onde destacan dous sobre os outros: sinalización e información (ver Figura N°74). Moitas persoas, en efecto, evidencian problemas coa sinalización (15,7% das mencións), así como falta de información e divulgación do Parque (12,3% das mencións neste sentido). Non contribúe a isto último o afastamento do Centro de Visitantes (4 persoas mencionárono

expresamente). Polo demais volve vislumbrarse entre o cúmulo de queixas e suxestións unha visión sobre problemas de suciedade e abandono, e mesmo de conservación da natureza, con numerosas citas que se poden relacionar con isto (fotos N°61 e N°62). Neste punto é necesario remarcar de novo a necesidade de que os xestores do Parque Natural actúen canto antes para corrixir os problemas e frear os impactos existentes.

Fig. N°74

Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido; qué melloras se poden introducir?

P.20 Grupo de idade

Os adultos xóvenes suman o 51% das persoas e os maduros o 43%, así que existe bastante equilibrio neste aspecto. O resto de grupos foi anecdótico (ver Figura N°75).

P.21 Ocupación sociolaboral

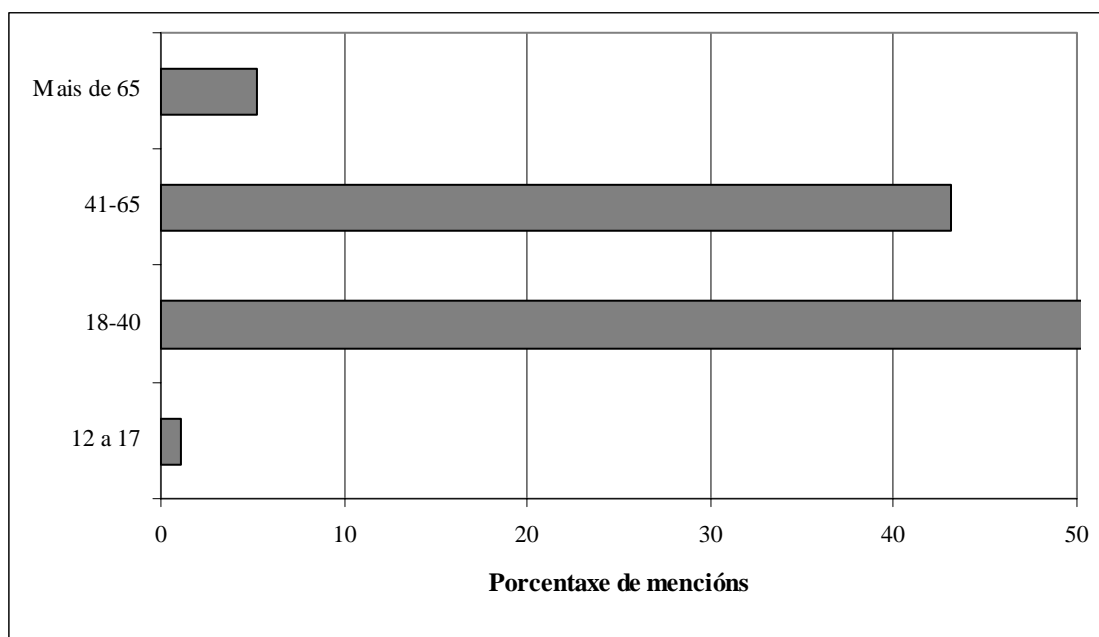
Empregados e funcionarios destacan sobre os demais grupos co 33,7% e o 25,3% das persoas cada un. Tamén hai representación significativa de xubilados (11,6% en

total) entre os aloxados no balneario, e 14,7% de autónomos (mais frecuentes entre os portugueses) (ver Figura N°76).

P.22 Nivel de estudos

O perfil dos enquisados fica tamén moi ben sinalado polo nivel de estudos (ver Figura N°77). Nas enquisas onde os bañistas portugueses son maioría predominan os enquisados que afirman ter ensino secundario (o 30,5% do total entre as tres enquisas), con varias mencións a estudos primarios (10,5% en concreto). Entre tanto, cando predominan os hóspedes do balneario, o ensino superior é claramente dominante (19 persoas sobre 25 na enquisa de 2009). No conxunto das tres enquisas, este último lidera a clasificación co 49,5% do total.

Fig. N°75
Grupo de idade

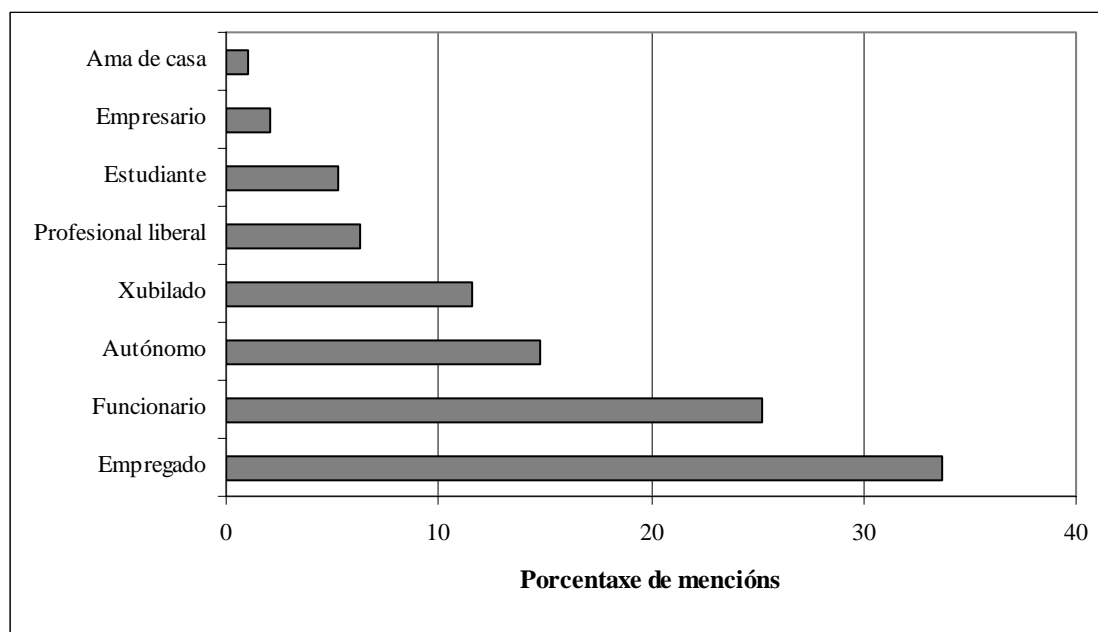
P.25 Municipio de residencia

O resultado é do mais curioso (ver Figura N°78). Deixando para o final o estudo dos visitantes portugueses (que case desaparecen nas quendas de outono e verán de 2009, por certo), a maioría dos visitantes son galegos (un total do 52,1% das persoas). A presenza de xentes do resto de España é moi pouco importante (o 19,1% das persoas). Pero tamén hai curiosidades na orixe dos galegos. A gran maioría son das provincias de A Coruña e Pontevedra, mentres os da propia provincia de Ourense son case

anecdóticos (apenas 9 en todas as enquisas). Está claro que a sona do balneario e do Parque ten eco en Galicia pero moi pouco aínda no resto de España.

Tocante ós visitantes de Portugal (28,7% en total, dos que case todos son da enquisa de verán de 2006), a maior parte son oriundos do Norte do país, como é de agardar polo factor proximidade, mais sorprende a presenza bastante significativa de visitas do Centro-Sur, a notable distancia do Xurés. Cremos que son habituais visitantes do termalismo de Peneda-Gerês (con eco nacional no país veciño) que derivaron posteriormente ó lado galego polo encarecemento dos prezos nos balnearios lusos e a falta de augas termais de acceso libre.

Fig. N°76
Ocupación sociolaboral

P.26 Con quen acudiu a este Espazo Natural?

A diferenza sociolóxica e motivacional aparece de novo na última pregunta da enquisa (ver Figura N°79). Os grupos familiares suman o 33% das mencións, mentres que as parellas atinxen un total de 46,4% das citas sendo totalmente hexemónicas no verán de 2009 (19 mencións sobre 25). As primeiras correspóndense sobre todo cos bañistas portugueses, e o segundo cos hóspedes do balneario. Os grupos de amigos suman o 18,5% das mencións.

Fig. N°77
Nivel de estudios

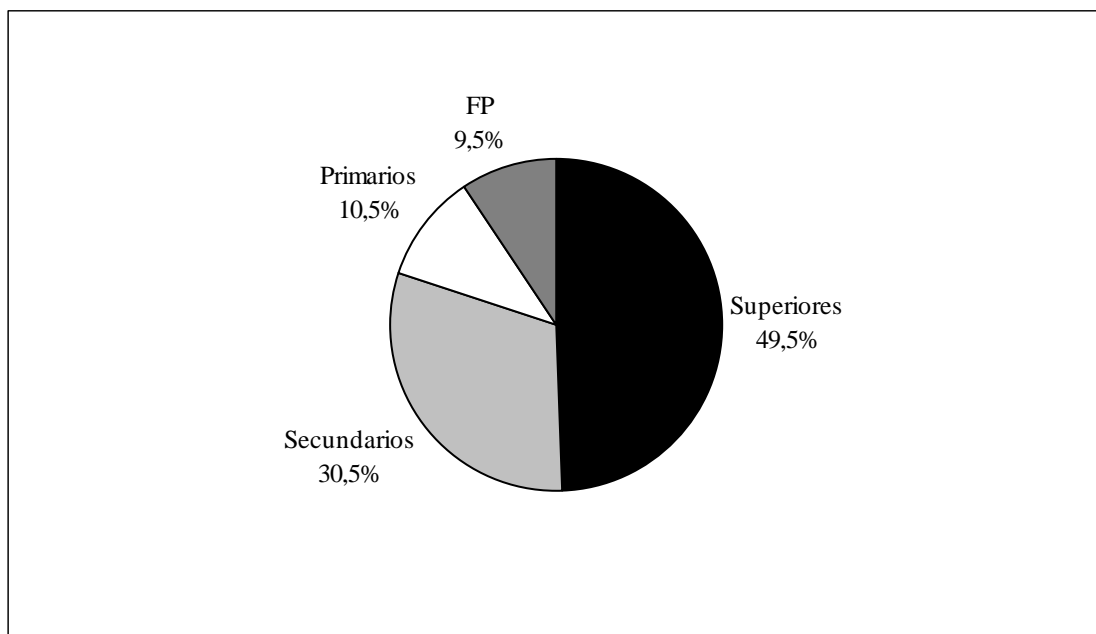

Fig. N°78
Municipio de residencia

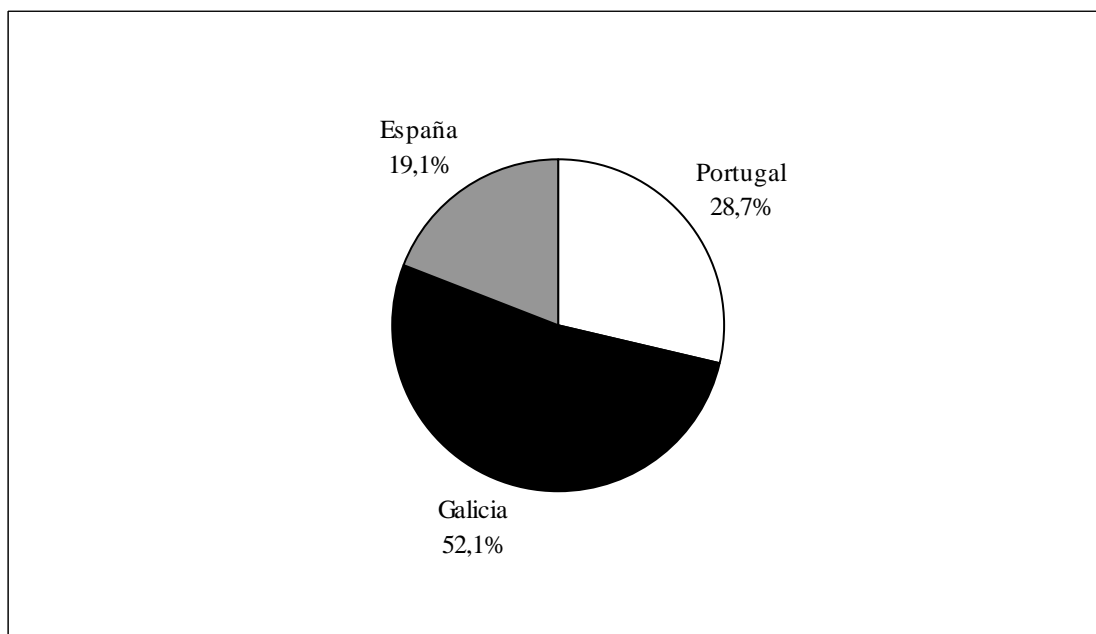
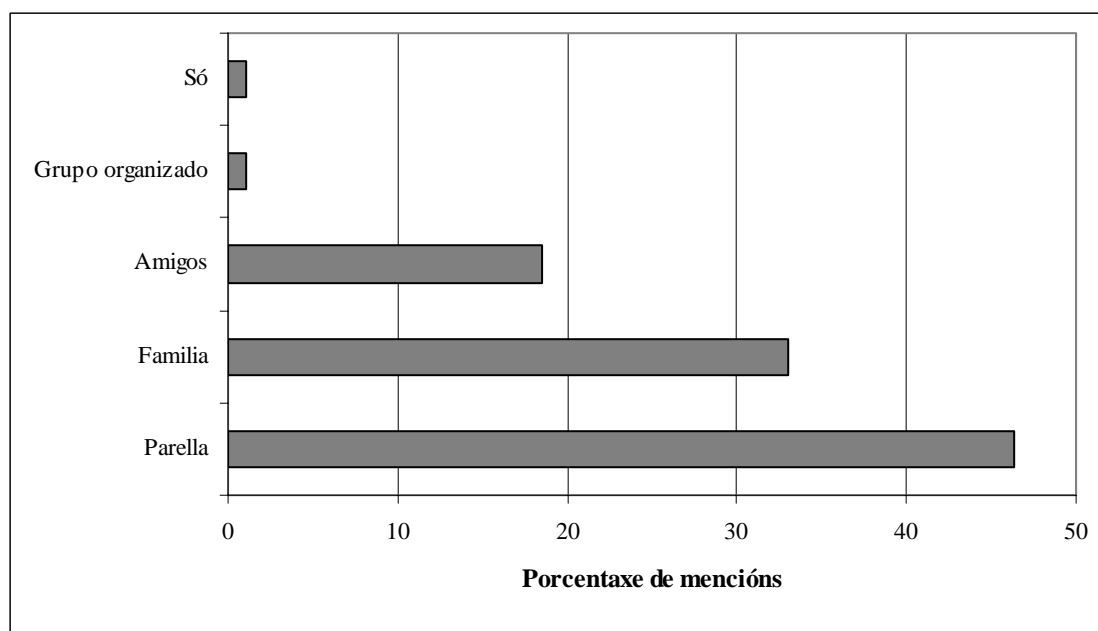

Fig. N°79

Con quen acudiu a este Espazo Natural?

-Conclusión das enquisas ós visitantes

O Parque Natural do Xurés, malia poñer en marcha un ambicioso entramado planificador do uso público, ten un problema importante de imaxe que as enquisas a visitantes poñen de manifesto. Nos lugares mais frecuentados do Parque, os visitantes non manifestan a penas interese por coñecer o lugar e os seus atractivos, salvo certas excepcións, que prestan atención ós elementos de orixe romana e a certos aspectos concretos do medio natural. Pero a gran maioría das persoas enquisadas só teñen como obxectivo o repouso e o lecer nun punto determinado, ben sexa o balneario

7.2.6.5 Características da demanda segundo o Director

O Director do Xurés manifestou na entrevista unha visión da demanda que concorda coa evidenciada polos datos do propio Parque e o camiño que está a seguir a xestión, pero non amosa preocupación algunha polos impactos (puntuais, desde logo) e os problemas de imaxe que puxo en claro o traballo de campo. A información será completada con anotacións da Técnica de Uso Público, que nos permitiron matizar e mellorar a visión de conxunto.

a) Onde se realizan os conteos de visitantes e con qué método

Tan só nos puntos de información, cuxos datos foron tratados anteriormente. O INTERREG contempla un estudo de capacidades de carga no que se inclúen métodos de conteo automáticos en certos puntos do Parque que será implantado no futuro. A Técnica anunciou os puntos nos que está previsto localizar estes sensores: Corga da Fecha, A Cela-Pitoes, e Salgueiros (as rutas mais frecuentadas do Parque Natural). É tarefa moi difícil recontar os visitantes do Xurés por ser un Parque aberto, con núcleos de poboación e múltiples accesos, mesma circunstancia que apunta a Técnica de Uso Público. Tamén se fan extrapolacións a partir dos datos de xente aloxada nos establecementos hoteleiros.

b) Estudos de satisfacción do visitante

Hai enquisas ó respecto, a partir da Q de calidade. Os resultados son satisfactorios ó parecer.

c) Estudos de demandas e actividades do visitante

Tamén hai estudos, e tamén a partir da Q de calidade. Os datos indican que son moi demandadas as rutas de sendeirismo.

d) Lugares do parque e momentos do ano hai máis afluencia de visitantes

As maiores concentracións danse en rutas concretas: Vilameá, Río Mao, O Agro etc. As épocas de maior afluencia son Semana Santa, Verán, vacacións e fins de semana en xeral. Curiosamente, o Director non menciona as entornas do balneario en Río Caldo, cando a concentración de visitantes é moi grande e os impactos, evidentes. En contrapartida, a Técnica de Uso Público si percebe a elevada concentración de visitas en Río Caldo. En concreto, recoñeceu que as áreas mais frecuentadas son Río Caldo e a estrada a Portela de Home, se ben os visitantes do entorno de Río Caldo non son representativos do Parque (cremos que é basicamente correcto en tanto non se moven dun punto concreto, pero os impactos que ocasionan?). Detéctase un certo público moi especializado que busca facer rutas e mesmo temas de natureza. Si son mais representativos, en opinión da Técnica, os hóspedes do balneario e as persoas que fan as rutas, outra visión que o traballo de campo demostrou certa anque no balneario non escasean aqueles que a penas saen del.

e) Estudos de capacidade de carga dos visitantes

Atópase en elaboración un estudo promovido polo INTERREG.

f) Establecemento de límites ó número de visitantes

Non é necesario porque non hai unha carga de visitas tan grande que o faga imperativo. Só en Salgueiros hai un límite de acceso. Á luz do traballo de campo, coidamos que a opinión do Director é certa para o conxunto do Parque, pero habería que establecer un certo control nas entornas de Río Caldo.

g) Estudos dos impactos dos visitantes

Outro aspecto de xestión do uso público que nestes intres está a elaborarse co INTERREG.

7.2.6.6 Conclusións

O Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés diseña e aplica un ambicioso programa de acción, plasmado nunha esmerada planificación. Porén, os datos de afluencia de visitas amosan que non acadou un lugar ben definido na sociedade, para a que en gran medida aínda é un descoñecido. Esta comarca segue ocupando un lugar moi afastado, moi periférico, e polo tanto pouca xente toma a decisión de coñecelo. Con todo, o Parque Natural semella estar decidido a implantar un uso público de calidade, e serán os vindeiros anos os que amosarán se ó fin o Parque do Xurés acadou o sitio que procura como referente do turismo e da educación ambiental en Galicia.

7.2.7 PARQUE NATURAL DAS FRAGAS DO EUME

O Parque Natural Fragas do Eume ocupa de pleno dereito un lugar de preferencia entre os Espazos Naturais de Galicia no imaxinario colectivo, e por ende, nos fitos turísticos mais destacados a nivel rexional. Dous son os factores explicativos deste feito: a proximidade ós centros de ocio estival da periferia coruñesa e ferrolá (particularmente Sada, Miño, Cabanas e Pontedeume) e ás propias cidades de A Coruña e Ferrol, e as súas características naturais que o converten en representante arquetípico da vexetación da Iberia húmida e de Galicia en particular (a “fraga” ou bosque caducifolio autóctono).

De resultas disto, nos últimos anos este Parque acadou unha fama extraordinaria que se reflicte nunhas elevadas afluencias de visitantes nos períodos de vacacións. Os datos son elocuentes e de contado pasaremos a facer unha análise dos mesmos. Todos eles foron tomados a persoas que pasaron polo Centro de Interpretación, único punto do Espazo Natural no que, polo momento, se leva reconto estatístico de visitantes. O Parque proporcionou datos de visitas totais e visitas mensuais dende o ano 2006, así como cifras relativas á procedencia dos visitantes (porcentaxes sobre o total anual), cifras sobre número de visitantes pertencentes a grupos guiados, e mesmo datos sobre motivación da visita dunha mostra das persoas que pasaron polo Centro de Interpretación os anos 2007 e 2008. Son suficientes para obter unha visión de conxunto do estado da demanda, que completaremos coa análise das enquisas persoais.

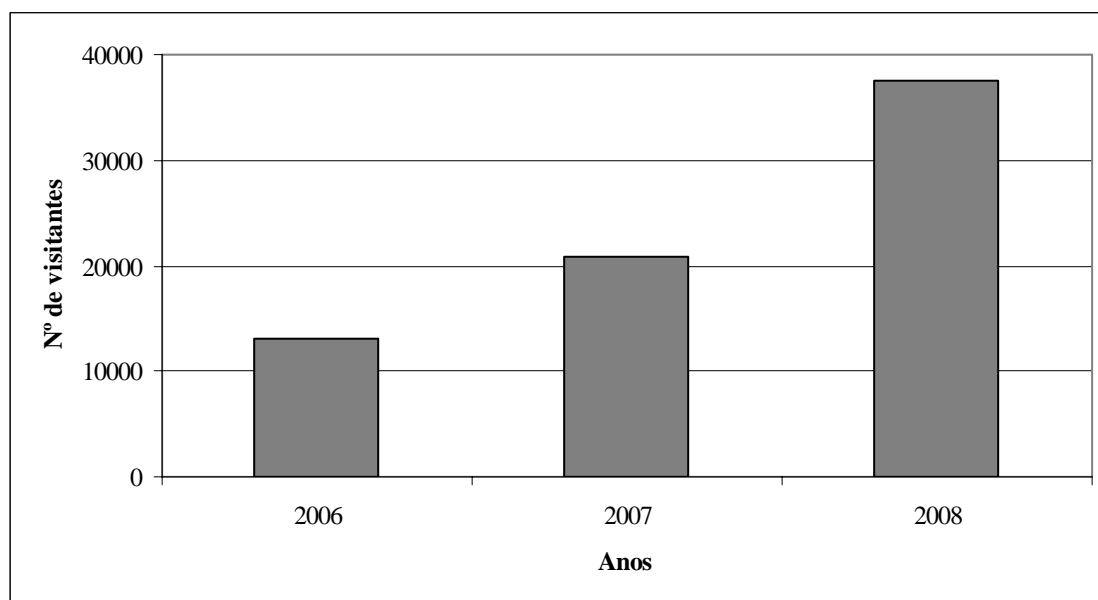
7.2.7.1 Afluencia de visitantes

Unha vez aclaradas estas cuestións, imos comezar coa evolución do número de visitantes anuais (ver Figura N°80). Os visitantes rexistrados non deixaron de medrar na serie estudada dende pouco mais de 13.000 visitantes ata preto dos 40.000 (37.598 no ano 2008 para ser exactos). Hai que poñerse en contexto e ter en conta dous factores. O primeiro é a crecente importancia e fama que atinxiu o Parque Natural dun tempo a esta parte. O segundo factor é a definitiva culminación das instalacións do Centro de Interpretación, momento a partir do que funciona con plenitude e pode poñer en marcha os protocolos de conteo de visitantes posto que nos dous primeiros anos non había datos de varios dos meses. Así pois, hai que tomar os datos do ano 2006 con reservas, xa que os protocolos de conteo estaban sen asentarse. Porén, as cifras de 2007 e 2008 son ben elocuentes da importancia que adquiriu este Parque Natural dende o punto de vista turístico.

No parágrafo anterior comentouse o feito de que o ano 2006 non contaba con datos completos por mor de que o Centro de Interpretación aínda non funcionaba con total plenitude de medios e os protocolos de toma de datos tampouco estaban ben asentados. De feito, para o ano 2006 non hai rexistros dispoñibles fóra do cuadrimestre Xullo-Outubro. Nestes reflíctese unha clara tendencia a unha estacionalidade de visitas estival que segue o patrón habitual do turismo e lecer, ligado ós períodos de vacacións. Agosto atinxe unha cifra moi cercana a 6.000 visitantes e Xullo supera as 3.000, o que nos

comeza a deixar clara a importancia do Parque Natural como destino estival entre os ENP galegos.

**Fig. N°80: afluencia de visitantes
Período 2006-2008**

Fonte: Dirección do Parque Natural Fragas do Eume. Elaboración propia

O ano 2007 consolida as tendencias apuntadas polo ano anterior, corrixidas e aumentadas. O trimestre estival Xullo-Agosto-Setembro concentra a maioría das visitas. O mes de Agosto dispárase ata os 7.029 visitantes, cifra moi respectable para tratarse dun único mes. Xullo achégase a 3.000 visitantes e Setembro supera amplamente os 2.000 (son 2.831 e 2.356 visitantes cada un para ser exactos), que tamén son rexistros a ter moi en conta. O fluxo de visitas redúcese moito o resto do período pero non é desprezable: o mes de Novembro acada os 527 visitantes e Decembro chega ós 593. Aínda que non queda reflectido no gráfico, debemos mencionar que os datos subministrados polo Parque Natural recollen que o período Xaneiro-Abril suma un total de 3.286 visitantes, probablemente a maioría dos cales están concentrados no último dos meses, que coincide coa Semana Santa.

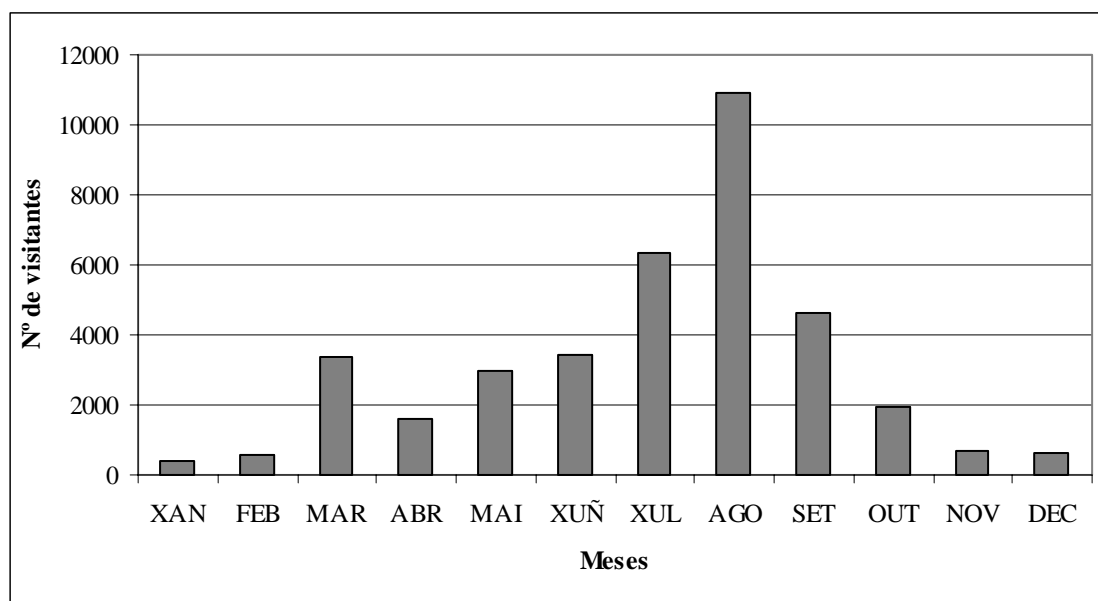
O ano 2008 o Parque Natural xa posúe a serie completa de visitantes, e con estes datos na man a distribución das visitas queda aínda máis clara (ver Figura N°81). A pauta do fluxo de visitantes está directamente vinculada ós períodos vacacionais (fotos N°63 e N°64). O pico máximo está centrado no trimestre estival Xullo-Agosto-Setembro, cunhas cifras de visita que atinxen valores moi elevados: o mes de Agosto (o

de maior afluencia de todo o ano) recolle 10.911 visitantes, Xullo chega a 6.369 (entre este mes e Agosto concentran o 45,9% das visitas) e Setembro ata os 4.657 (un total de 21.937 visitantes so nestes tres meses). Estamos falando pois (convén recalcalo unha vez máis) de rexistros de visitantes que amosan que Fragas do Eume está a converterse nun destino turístico de importancia rexional, alomenos no verán. O outro gran período vacacional, a Semana Santa, segue en importancia ó verán: o mes de Marzo acada os 3.352 visitantes. Esta cifra hai que poñela no contexto adecuado: período de lecer relativamente curto e nunha época do ano con meteoroloxía non demasiado favorable. Pero o resto do ano o Parque Natural acolle un fluxo continuo de visitas de certas dimensións. A etapa primaveral mesmo se pode comparar coa Semana Santa: Xuño supera a Marzo con 3.405 visitantes e Maio atinxe os 2.988. Por último, o período invernal non presenta cifras desprezables a pesares de ser a época menos favorable do ano: no peor dos casos non se baixa dos 400 visitantes (Xaneiro rexistrou 416). En consecuencia, Fragas do Eume rexistra unha afluencia de visitas que posúe características prototípicas dos encraves ligados ó ocio vacacional: forte concentración de visitantes no verán e na Semana Santa cunhas cifras de persoas moi elevadas que, por outra parte, están sumamente concentradas espacialmente.

O denso fluxo de visitantes mesmo fixo temer pola integridade do Espazo Natural e pola calidade da visita, dados os enormes problemas de conxestión de tránsito que se chegaron a producir. Isto fixo tomar unha decisión drástica e ó mesmo tempo moi eficaz: cortar o acceso a turismos á estrada que conduce ao pe do Mosteiro de Caaveiro (principal arteria de acceso ó corazón do Parque) e substituílo por un servizo de autobuses-lanzadeira que parten do Centro de Interpretación (fotos N°65 e N°66). O servizo funciona nas épocas de máxima afluencia como é lóxico: Semana Santa e verán. Está subvencionado pola Deputación Provincial de A Coruña, non pola administración do Parque, se ben ésta encárgase da loxística e da venda dos tickets no mostrador do Centro de Interpretación.

No que respecta á proporción de visitantes de grupos organizados entre o total contado no Centro de Visitantes, esta foi notable en 2007 e moi reducida en 2008. En 2007 equivalían ó 18,7% (un total de 3.910 persoas sobre 20.883), e no ano 2008 a proporción caeu ata o 8,6% (3.231 persoas sobre un total de 37.598). Nestes dous anos a cifra absoluta de visitantes en grupos reduciuse moi lixeiramente, pero ó aumentar o número total de visitas, a súa proporción sufriu un drástico retroceso. Fragas do Eume non facilitou datos sobre os tipos de grupo nin sobre a súa procedencia.

Fig. N°81: afluencia mensual de visitantes
Ano 2008

Fonte: Dirección do Parque Natural Fragas do Eume. Elaboración propia

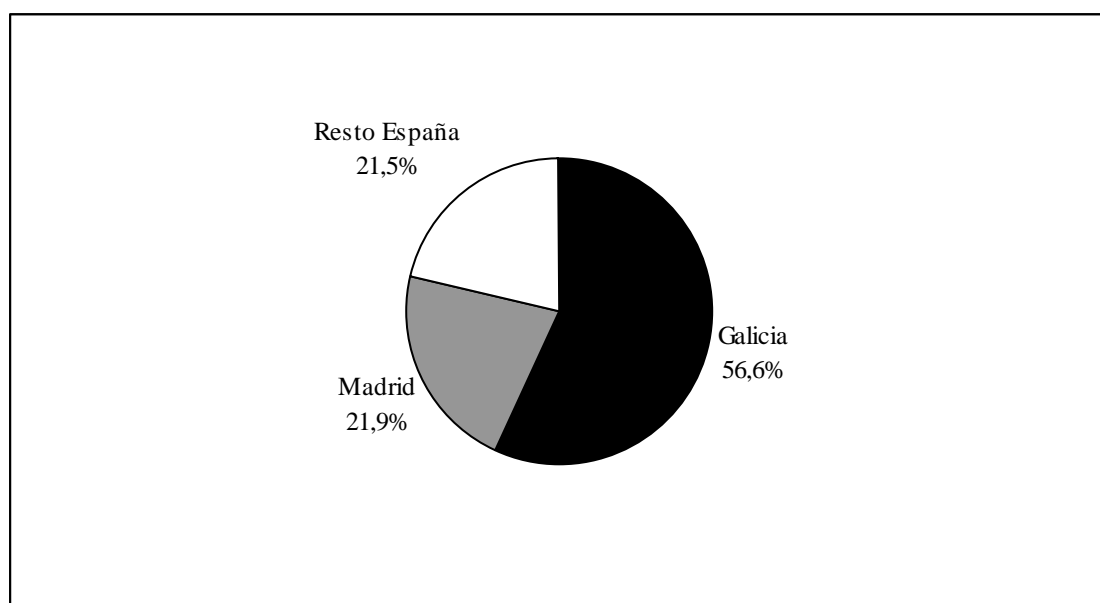
7.2.7.2 Características dos visitantes

O Parque Natural sí facilitou datos de procedencia sobre unha mostra importante dos visitantes rexistrados no Centro de Interpretación (ver Figura N°82). Concretamente para o ano 2007 conseguiu datos de procedencia do 59,7% dos visitantes, e para o ano 2008 a mostra ascendeu ata o 87,8% do total. Polo tanto son datos representativos que serán útiles para coñecer con bastante fiabilidade a orixe das persoas que visitan Fragas do Eume. As cifras están referidas a Comunidades Autónomas, non están divididas por provincias. O único inconveniente de que os datos figuren deste xeito é que isto impide que se poida afinar a análise polo factor proximidade, xa que deste xeito resulta imposible saber a proporción de visitantes que proceden da provincia de A Coruña, na que se atopa o Parque Natural. Os datos reflicten que os visitantes se dividen en tres grandes grupos. O primeiro deles está conformado por persoas procedentes de distintos puntos de Galicia: se ben en 2007 xa concentran mais da metade do total (55,4%), no 2008 atinxen o 57,7%. Así pois Fragas do Eume ten grande importancia a escala rexional visto o poder de atracción que exerce sobre os visitantes galegos. É unha mágoa que non haxa datos que indiquen a provincia de orixe para saber con maior exactitude a repercusión do Parque en Galicia e nas súas áreas, pero cos datos das enquisas ós visitantes feitas para esta tese faremos unha aproximación significativa.

O segundo dos grupos está integrado polos visitantes procedentes da Comunidade de Madrid. En 2007 atinxiron o 21,3% do total e no ano 2008 concentraron o 22,4%. A notable presenza de visitantes madrileños (entre 1/5 e 1/4 do total) é unha característica peculiar deste Parque Natural que podemos explicar pola forte atracción que os polos turísticos antes citados exercen sobre Madrid á hora de veranear. Estas persoas aproveitan a súa estancia nestes lugares para achegarse a visitar o Parque Natural, amén doutros madrileños que inclúen Fragas do Eume nos seus itinerarios ó longo e ancho de Galicia.

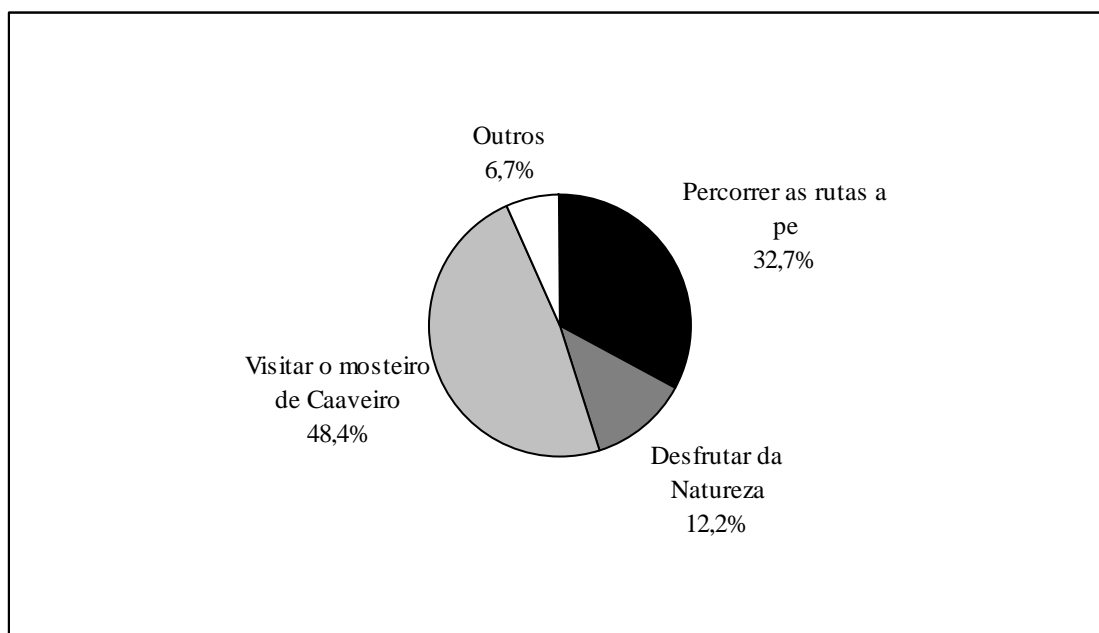
O terceiro dos grupos está integrado por visitantes do resto de España, repartidos en pequenas proporcións entre varias Comunidades Autónomas. No ano 2007 os visitantes do resto de España atinxiron o 23,1% e dentro desta serie destacaron os visitantes de Andalucía (4,8%) e de novo Cataluña (4,6%). Por fin, no ano 2008 este grupo sumou o 19,9%, proporción na que unha vez máis contribuíron coas maiores cifras Andalucía e Cataluña (4,2% e 3,6% respectivamente). Neste cúmulo de cifras destacan dous feitos: a proporción de visitantes do resto de España non deixa de decrecer, o que implica que as visitas estanse a polarizar cada vez máis entre galegos e madrileños; e que son as Comunidades Autónomas tradicionalmente mais emisoras do turismo nacional as que aportan as cifras maiores de visitantes: Cataluña e Andalucía.

**Fig. N°82: procedencia dos visitantes
Promedio 2007-2008**

Fonte: Dirección do Parque Natural Fragas do Eume. Elaboración propia

**Fig. N°83: motivo da visita
Promedio 2007-2008**

Fonte: Dirección do Parque Natural Fragas do Eume. Elaboración propia

7.2.7.3 Características da demanda segundo os resultados das enquisas ós visitantes

P.1 É a primeira vez que visita este lugar?

Este Parque Natural ten elevadas taxas de primeira visita. Nas tres quendas de inquéritos é claramente predominante a resposta afirmativa (71,4% dos enquisados). A gran cantidade de visitantes de fóra de Galicia (sobre todo madrileños) é a explicación a este feito. Fragas do Eume está a facerse un oco entre os lugares de visita case obrigada en Galicia, de aí a gran cantidade de persoas que acoden por vez primeira. Pero tamén abundan as respostas neste sentido entre visitantes galegos, o que nos fala de que o Parque Natural tamén está en proceso de consolidación como lugar de gran beleza que paga a pena coñecer dentro da nosa rexión.

P.2 Cantas veces o ten visitado con esta?

Dos visitantes que acudiron ó Parque en ocasións anteriores, a gran maioría fíxoos varias veces. As tres quendas de enquisas obteñen resultados similares nos que a resposta “mais de 3 visitas” concentra a clara maioría das respostas (34 sobre 43, equivalente ó 79%). Polo tanto, Fragas do Eume conta cun volume de visitantes fieis que repiten estancia, sintomático da boa sensación que deixa entre aquelas persoas que o

coñecen. Ben é certo que, destes visitantes mais ou menos habituais, a maioría proceden de localidades próximas e que coñecen moi ben o Parque Natural.

P.3 A primeira vez que visitou o lugar, cómo soubo vostede da súa existencia?

Hai un elemento común en tódalas quendas de cuestionarios: o factor “boca a boca”. Efectivamente, a resposta “familiares/amigos” é a primeira clasificada nas tres enquisas (36,6% das mencións en total). Desta maneira, Fragas cumpre un dos principios habituais de difusión dos ENP entre a sociedade: a boa imaxe que deixa no visitante e que, a continuación, transmite ós seus achegados recomendando a visita. Tamén o feito de que esta resposta sexa a que encabeza a clasificación é un indicio positivo do estado do Parque Natural (ver Figura N°84).

Nas outras categorías de resposta hai notables diferenzas entre as dúas primeiras quendas que seguramente teñen relación coa procedencia dos visitantes. Durante o verán, con gran cantidade de persoas de fora de Galicia, ó “boca a boca” séguelle de preto a “oficina de turismo” (14,6% entre as tres enquisas) e o “aloxamento” (13,3%) como fontes de información. Así pois, o ENP ten unha importante promoción nos centros hostaleiros da contorna, que o recomendan entre os seus clientes, e o mesmo se pode dicir respecto ás oficinas de promoción turística, que inclúen Fragas do Eume como un dos fitos turísticos importantes a visitar. En contraste, a resposta “coñezo de toda a vida” (un importante 17,3% entre as tres quendas) ocupa o segundo lugar nas enquisas de Semana Santa, cando a presenza de visitantes da contorna é maior. O mesmo aconteceu no verán de 2009, cando a maior afluencia de visitantes das proximidades elevou a cantidade de mencións a esta categoría.

Fotografías N°63 e N°64

Nas dúas imaxes pode verse o aspecto que presentaban as áreas de aparcamento do Centro de Visitantes (imaxe superior) e a Alameda (imaxe inferior) o día 15 de Agosto de 2009, un dos picos de máxima afluencia de persoas. A densidade de vehículos e visitantes é moi alta en pouco espazo, e chegou a converterse nun grave problema de xestión sobre o que houbo que tomar medidas.

Fotografías N°65 e N°66

A afluencia de visitantes e o conseqüente colapso circulatorio foi de tal magnitude que obrigou a prohibir o paso de vehículos ata Caaveiro nos veráns e Semana Santa. No seu lugar foi posto en marcha un servizo de autobuses-lanzadeira que levan os visitantes dende o Centro de Visitantes e a Alameda ata o pe do Mosteiro en traxecto de ida e volta. O servizo é gratuíto e conta cunha elevada frecuencia horaria (imaxe inferior). Esta feliz iniciativa eliminou de raíz o principal problema de xestión de uso público en Fragas do Eume.

FRAGAS DO EUME

PARQUE NATURAL

Servizo de luns a venres.

HORARIO	
SAÍDA Centro Recepción →	SAÍDA Caaveiro ←
10:30	11:00
11:30	12:00
12:30	13:00
13:30	14:00
16:00	16:30
17:00	17:30
18:00	18:30
19:00	19:30
20:00	20:30
	21:30

- É preciso recoller os billetes no Centro de Visitantes, tanto para ir cara a Caaveiro como para voltar.
- Es obligatorio recoger los billetes en el Centro de Visitantes, tanto para la ida hacia Caaveiro como para la vuelta.
- O bus fará 3 paradas ao longo do percorrido, tanto para recoller xente como para deixala, sempre e cando teñan ticket para ese mesmo bus.
- El Bus hará 3 paradas a lo largo del recorrido, tanto para recoger gente como para dejarla, siempre que estos posean ticket para ese bus concreto.
- Respecten a sinalización e aparquen só onde está permitido.
- Repeten la señalización y aparquen solo donde está permitido

XUNTA DE GALICIA
CONSELLERÍA DO MEDIO RURAL

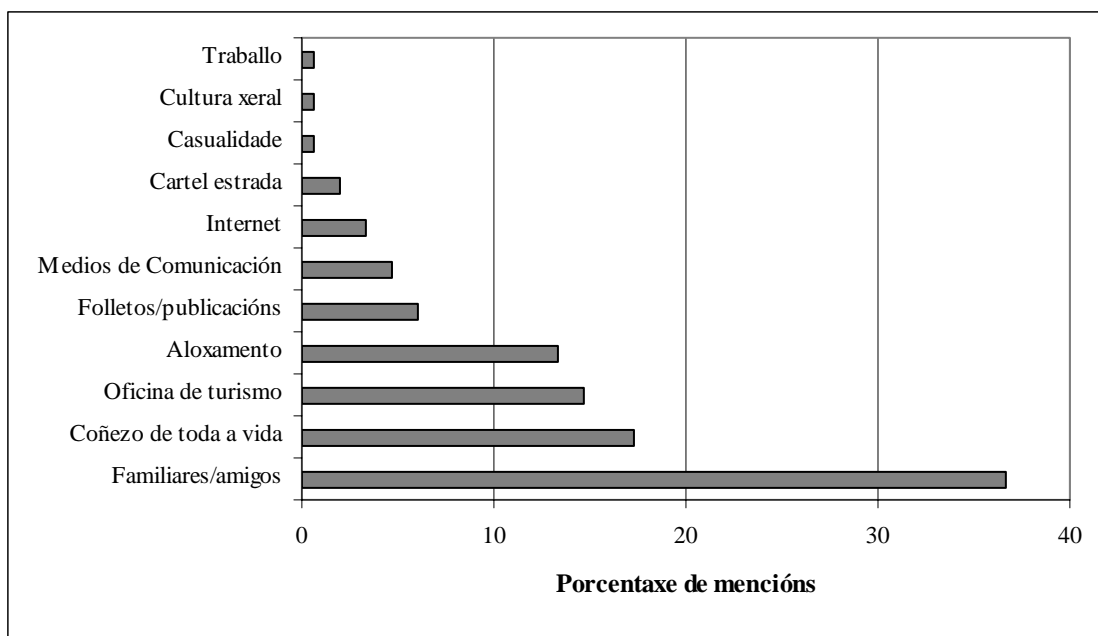
NON SE PERMITIRÁ SUBIR Ó BUS SEN BILLETE
No se permitirá subir al bus sin billete

P.4 Sabía vostede que este lugar é un Espazo Natural Protexido?

Notables diferenzas entre as enquisas do verán de 2005 e a Semana Santa presentan as respostas a esta cuestión. No primeiro caso son maioría as opinións que recoñeceron non saber que Fragas do Eume era ENP (41 mencións sobre 67). Unha vez mais o elevado número de visitantes foráneos pode explicar este resultado. Pola contra, a práctica totalidade dos enquisados en Semana Santa afirman saber que este lugar posúe a categoría de ENP (26 sobre 30). O dato de verán é negativo, posto que indica que Fragas do Eume, naqueles momentos, tiña notable fama pero non rematara de callar o que debería a súa imaxe como espazo protexido. Por fortuna, as enquisas do verán de 2009 manifestan un cambio total, predominando con claridade as respostas afirmativas (34 sobre 50) que indican o proceso de asentamento do estatus de Fragas como Espazo Natural Protexido entre a sociedade. A proporción resultante entre as tres enquisas é, non obstante, claramente favorable ás respostas afirmativas, que supoñen o 60,5% do total.

Fig. N°84

A primeira vez que visitou o lugar, cómo soubo vostede da súa existencia?

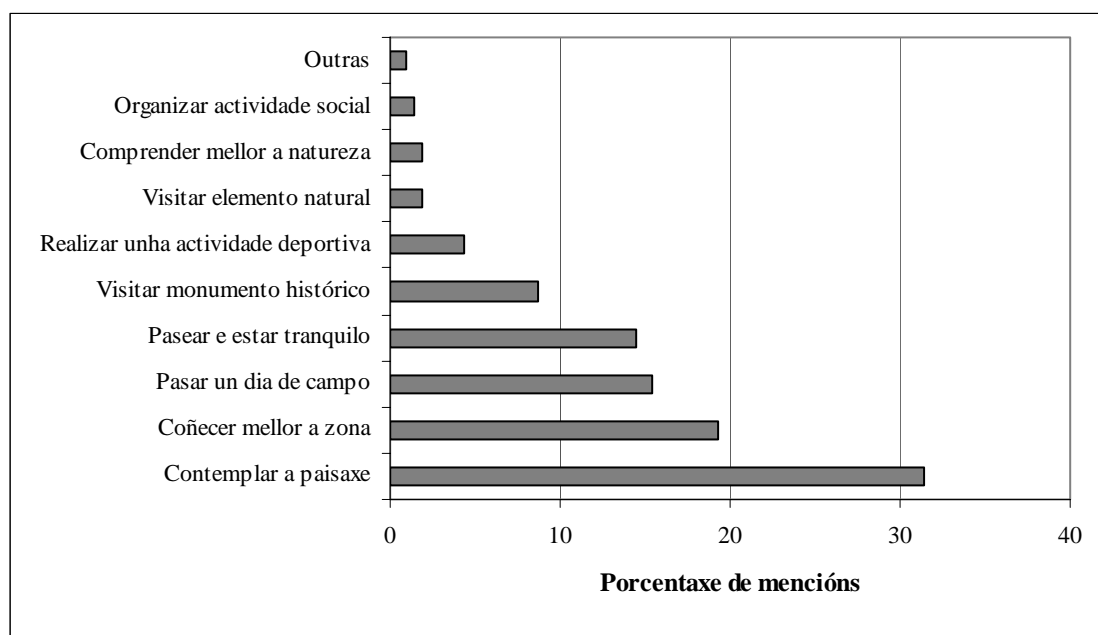
P.5 Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?

O afán de desfrute das belezaas que a natureza pon ante os nosos ollos, a necesidade de repouso e tranquilidade, combinados coa curiosidade por coñecer o lugar forman as principais razóns de visita a Fragas do Eume (ver Figura N°85). Nas enquisas de verán,

a resposta “contemplan a paisaxe” é a mais citada con claridade (60 mencións entre 2005 e 2009, que foron 65 entre as tres quendas, equivalente ó 31,4% das mencións totais), seguida a distancia por “coñecer mellor a zona” (19,3%) e “pasar un día de campo” (15,4% das citas en total). Precisamente esta última, ligada coa curiosidade, pasa a ser a resposta mais frecuente nos inquéritos de Semana Santa, seguido por “pasear e estar tranquilo” (de novo o afán de relax na natureza) e “visitar algún monumento histórico” (atinxiu o 8,7% das citas), que obviamente se refire ó Mosteiro de Caaveiro e que, sorprendentemente, tivo unha presenza testemuñal nas respostas estivais de 2005 e non moi significativa en 2009. Polo tanto, este Parque Natural non presenta novidades respecto ó detectado por estudos similares noutros ENP, onde tamén se manifesta un interese pola natureza en sí e pola busca de tranquilidade.

Fig. N°85

Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?

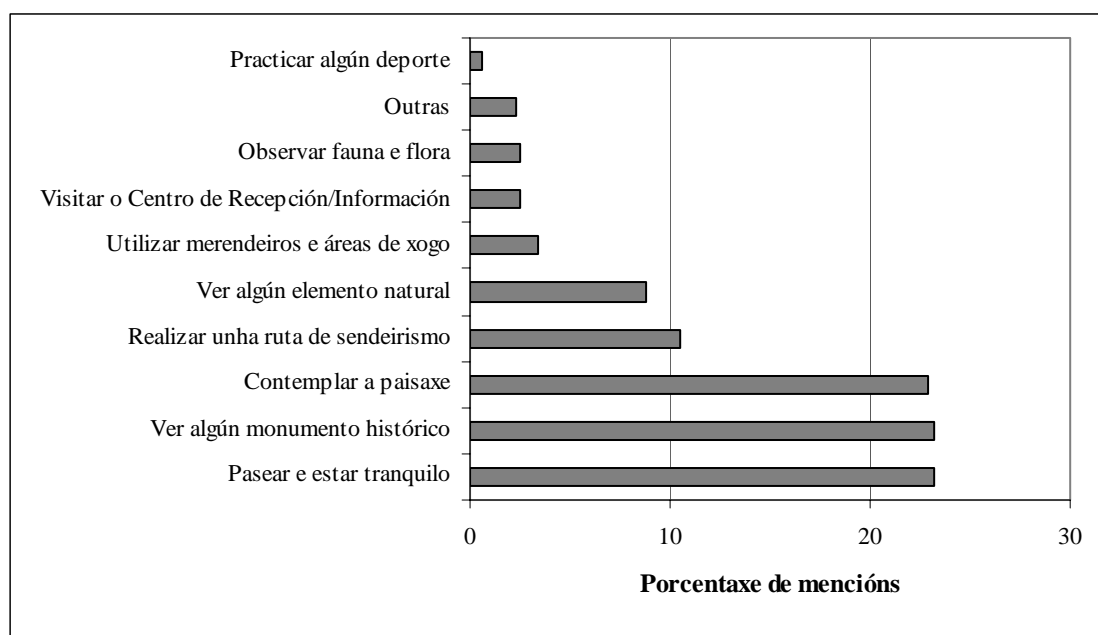
P.6 Qué actividades realizou durante a súa visita?

Hai tres respostas predominantes que igualan en importancia: “contemplan a paisaxe”, “pasear e estar tranquilo”, e “ver algún monumento histórico” (cada unha delas atinxe o 23% das citas). Este resultado debuxa, unha vez mais, un tipo de uso público que procura o relax, o éxtase diante da beleza natural e, de paso, coñecer a mais importante representación da obra humana do Espazo Natural, inserida nunha paraxe singular polo seu engado (ver Figura N°86). Este cadro era previsible á luz das respostas

á pregunta anterior e concorda, como se viu antes, coas tendencias observadas noutros ENP e, ocioso é dicilo, corresponde fielmente ós atractivos principais do Parque Natural. Chama a atención, con todo, as numerosas mencións (25 en concreto) á opción “realizar unha ruta de sendeirismo” das enquisas de 2009 (10,5% das mencións entre as tres enquisas), que teñen a súa razón de ser en que moitos visitantes de Caaveiro consideraban facer unha ruta como camiñar os 500 metros que separan o punto final da estrada que parte do Centro de Visitantes e o Mosteiro, se ben tamén se atoparon verdadeiros sendeiristas. A opción “ver algún elemento natural” suma o 8,8% das citas e fai referencia ó Río Eume e ás fragas. Merece tamén unha mención “utilizar merendeiros e áreas de xogo” cuxo 3,4% de mencións amosa que bastantes visitantes empregan as áreas recreativas que se suceden ás beiras do río entre o Centro de Visitantes e Caaveiro.

Fig. N°86

Qué actividades realizou durante a súa visita?

P.7 Que lugares do Espazo Protexido visitou?

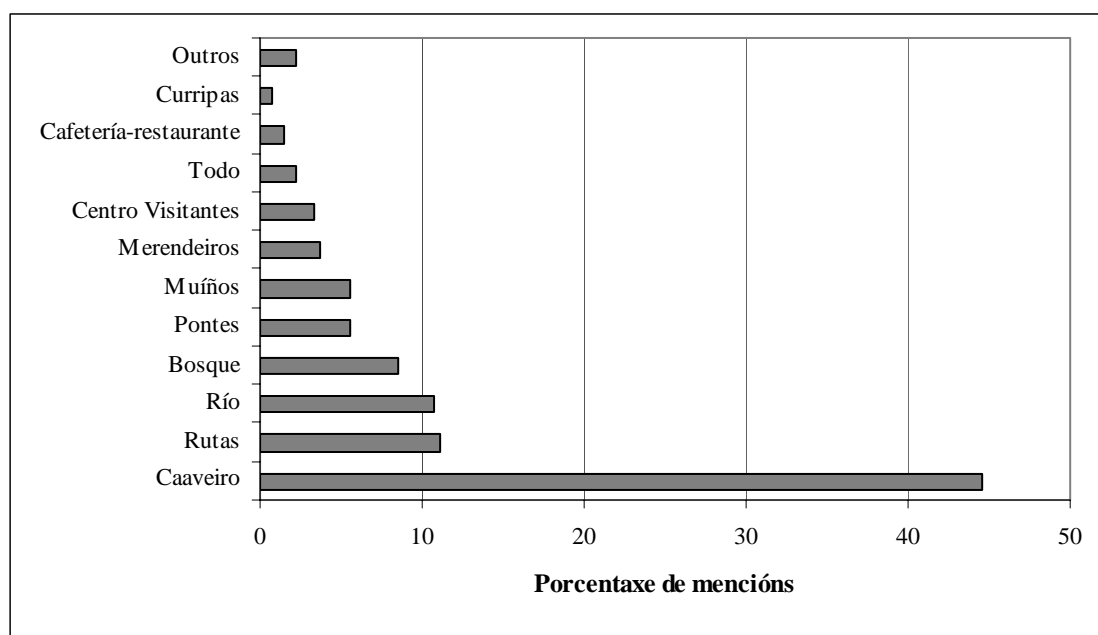
Obviamente, hai un punto de atracción indiscutible que os datos amosan claramente: o Mosteiro de Caaveiro (120 mencións entre as tres enquisas, equivalentes ó 44,6%). É o punto final da ruta principal de entrada ó Parque, a onde concorren gran parte das visitas, e ademais exerce como icona representativa do ENP xunto coa fraga e o río (ver Figura N°87). As mencións directa ou indirectamente relacionadas cos outros dous elementos icónicos do Parque (o río e a fraga) seguen en importancia (10,8% das

mencións para o río e 8,5% para o bosque/fraga), sobre todo nas enquisas estivais. Son moito menos importantes en Semana Santa (salvo o Mosteiro), se ben a súa ausencia non implica, ó noso xuízo, que non sexan tidas en conta polo visitante. A fin de contas, Caaveiro forma un todo harmónico coa fraga e o Río Eume, servindo de marco para a estancia dos visitantes que pasan polo Parque Natural. Teñen importancia tamén algúns elementos existentes nas proximidades do Mosteiro coma os antigos Muíños do mosteiro (5,6% das citas) e outros que fican na estrada de acceso coma as pontes sobre o Eume (outro 5,6% das mencións).

Por último, un elemento que acadou importancia na última enquisa foron as rutas, nas que se atopan tanto xentes que si realizan algunha das existentes no Parque Natural como os que consideran ruta o curto tramo a pe ata o Mosteiro. Esta opción sumou o 11,1% das citas entre as tres enquisas.

Fig. N°87

Que lugares do Espazo Protexido visitou?

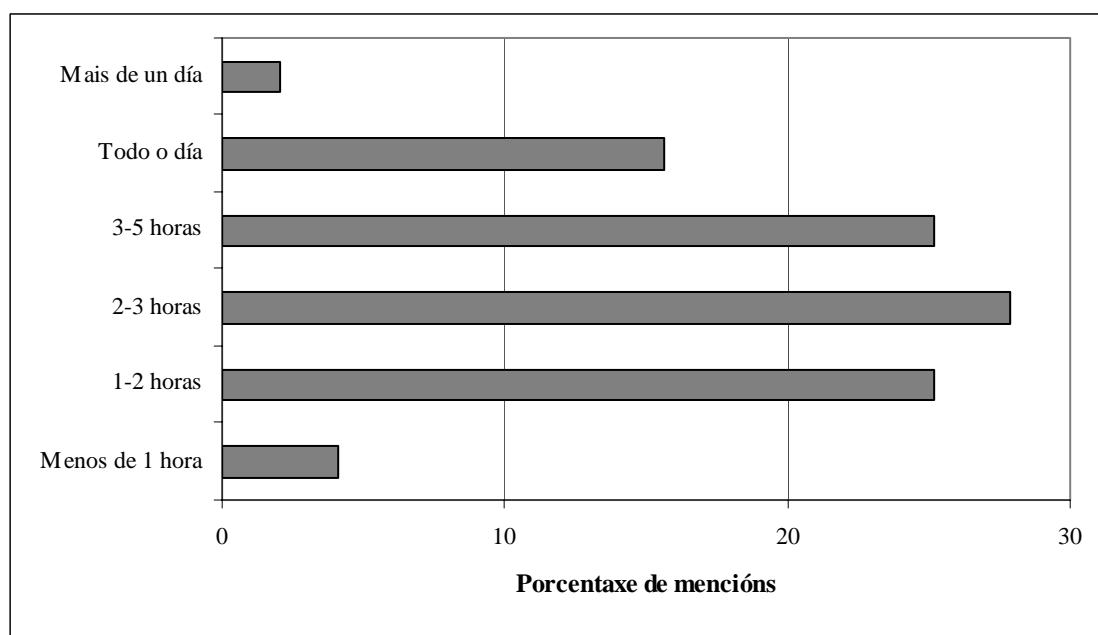
P.8 Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?

A maior parte das visitas permanecen por un tempo non moi longo no ENP (ver Figura N°88). Sen chegar a ser estancias fugaces (hai poucas mencións a estancias de menos de 1 hora de duración, que desaparecen en 2009), non acostuman ultrapasar as 5 horas. Esta pauta de tempo marchaba en 2005 e 2006 en conformidade coa duración da estancia necesaria para ir e voltar a Caaveiro en automóbil particular, facendo eventuais paradas no camiño ou na entrada do Parque (onde se localiza o Centro de Intepretación

e un restaurante-cafetería), amén da case obrigada visita ó Mosteiro como punto culminante da estancia. En 2009, co servizo de autobuses-lanzadeira funcionando, a duración da visita aumenta lixeiramente (perde peso a resposta “1-2 horas”), ó calor dunha pauta de comportamento que agora obedece ó seguinte esquema: chegada ó Parque/entrada no Centro de Visitantes para informarse e recoller os boletos do autobús/viaxe en autobús ata Caaveiro/visita guiada ó Mosteiro (que dura 30 minutos)/retorno en autobús ó Centro de Visitantes. Nas enquisas de verán aparece un apreciable número de mencións a visitas de día completo (15,6% das citas entre as tres enquisas), que implican un desfrute mais sosegado e á vez mais atento ós pequenos detalles, que axuda a captar mellor a esencia do Parque Natural, e por outro lado deixan ver un interese profundo polo espazo e pola natureza, mais alá da rutineira visita de rigor ós puntos mais coñecidos.

Fig. N°88

Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?

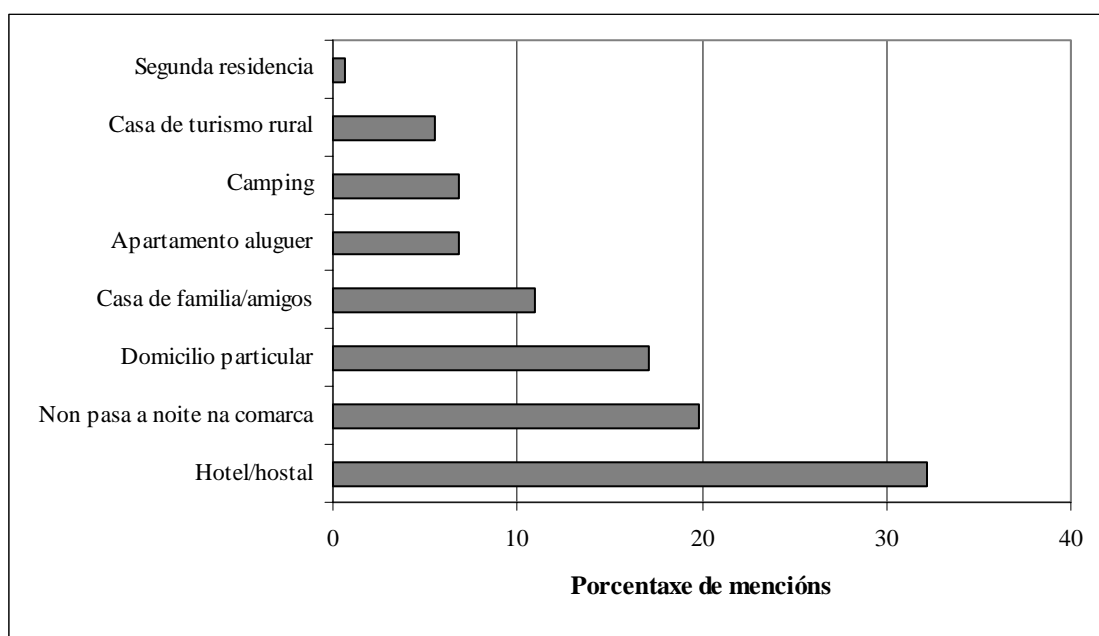
P.9 No caso de pernoitar na comarca, onde o vai facer?

O tipo de aloxamento depende ante todo da procedencia dos visitantes (ver Figura N°89). Se hai importante presenza de visitantes das cercanías e de galegos, serán as opcións “domicilio particular” (co 17,1% das citas entre as tres enquisas) e “non pasa a noite na comarca” (19,8% das mencións) as que atinan cifras significativamente altas. Mentres tanto, se son visitantes chegados de fóra de Galicia os mais numerosos, as mencións variarán entre un amplo abano de opcións de aloxamento. No caso que nos

ocupa, e á luz dos resultados dos inquéritos, no verán existe unha forte presenza da resposta “hotel-hostal” (suma o 32,2% das mencións entre as tres enquisas), seguida a notable distancia por “apartamento de aluguer” e “camping” (6,8% das citas cada un), en concordancia coa gran afluencia de persoas non galegas. Por certo que estes datos poñen de manifesto que esta comarca é un lugar de alta importancia turística e non só un simple lugar de paso. Por contra, a maior cantidade de visitantes galegos en Semana Santa muda o panorama e pasan a ser dominantes as mencións a “domicilio particular” e sobre todo “non pasa a noite na comarca”.

Fig. N°89

No caso de pernoitar na comarca, onde o vai facer?

P.10 Ten pensado visitar algún outro lugar das cercanías aparte do Espazo Protexido?

A inmensa maioría das respostas son afirmativas (112 sobre un total de 147, equivalentes ó 76,2%). Polo tanto, gran parte das persoas que visitan Fragas do Eume inclúen o ENP entre as opcións de visita dun itinerario mais amplo que abrangue outros lugares próximos que se descubrirán na seguinte pregunta.

P.11 Que outros lugares das cercanías ten pensado visitar?

Aínda existindo mencións repartidas entre varios fitos próximos, hai unha destacada tendencia a concentrar as citas nos catro centros urbanos principais da contorna: A

Coruña, Ferrol, Betanzos e Pontedeume, cada un deles en torno ó 13-14% das citas totais (ver Figura Nº90). Son os lugares mais coñecidos polo gran público, os mais visibles para os non galegos, o que explica o resultado que vimos de comentar. Por outra parte, non é raro que estes núcleos urbanos sexan aqueles nos que están aloxados os visitantes do Parque Natural. Segue en importancia Monfero co seu imponente mosteiro (por desgraza abandonado e medio derruído) co 7,3% das citas.

Nas respostas de Semana Santa hai unha gran dispersión, con mencións repartidas entre un elevado número de lugares. En conxunto, recollen a práctica totalidade dos elementos mais valiosos e coñecidos da contorna, tanto naturais como monumentais, así como os principais centros urbanos.

Un feito a destacar é que non son raras as citas a outros puntos de Galicia relativamente alonxados de Fragas do Eume e de renome nacional e internacional como Santiago de Compostela (6% das mencións) ou as Rías Baixas. Isto reflicte que o Parque Natural está inserido entre os fitos turísticos destacados da rexión, de maneira que varios turistas que visitan Galicia inclúen este ENP dentro do seu itinerario pola Comunidade.

P.12 Que é o que mais lle gustou do Espazo Protexido?

As preferencias dos visitantes están moi claras neste Parque Natural. A triloxía fraga-río-mosteiro acapara os comentarios e a fascinación das persoas (ver Figura Nº91). De xeito directo ou indirecto, os visitantes amosan predilección pola vexetación, pola auga e a humidade, polas marabillas naturais en conxunto. Os resultados exprésano claramente: as citas relacionadas coa natureza atinxen o 24,5%, as referidas á fraga o 19,3%, e as que prestan atención ó río e á auga chegan ó 18,4%. Non se pode esquecer que moitos visitantes non galegos proveñen de entornas naturais moi alteradas e cun clima mais seco, polo que a abundancia de vexetación e de auga chaman positivamente a atención e causan asombro⁴⁰. Ó mesmo tempo, Caaveiro atrae tamén as miradas e a admiración do visitante (12% das mencións).

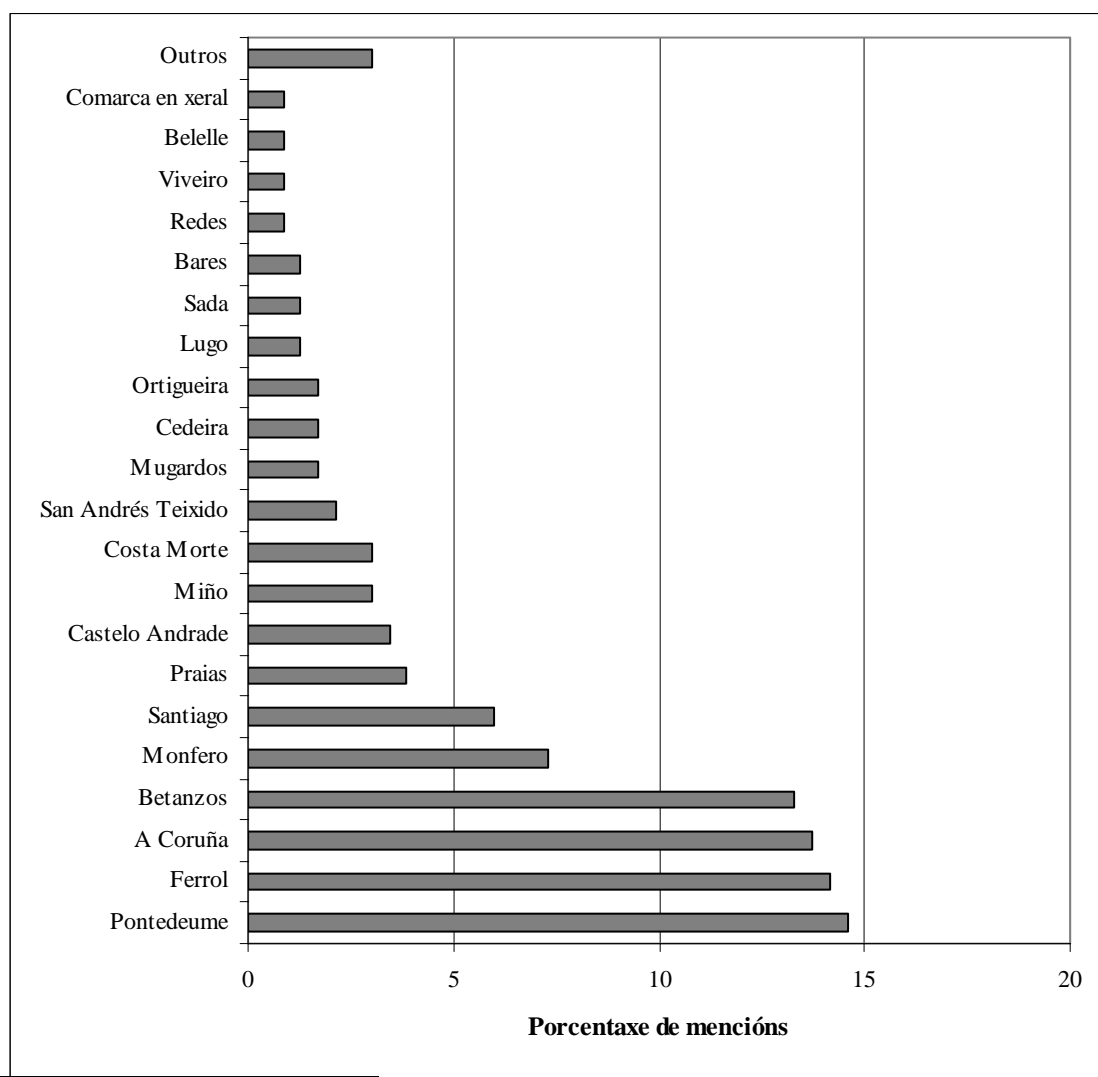
⁴⁰ No transcurso dos cuestionarios foron habituais os comentarios dos enquisados a propósito do marabillados que estaban coa frondosidade vexetal, coa abundancia de auga e co frescor do ambiente en contraste co ambiente seco e esgrevio do seu lugar de orixe (de ámbito Mediterráneo).

P.13 E o que menos lle gustou?

Non cabe dúbida de que, como se leva sinalado en mais ocasións no transcorrer das páxinas, a natureza nunca decepciona, e menos aínda neste Parque Natural (ver Figura N°92). Ata tal punto isto é certo que, en Fragas do Eume, a maioría dos visitantes non identifican ningún elemento que lles espertase desagrado (72 entre 147 citas, o 45,8% do total), e os que si mencionaron algún non se refiren en ningún caso a detalles que non sexan froito da man do home⁴¹. Antes da posta en marcha do servizo de autobuses-lanzadeira, o problema do acceso era o percibido coma o principal con moita claridade (29 mencións nas enquisas de 2005 e 2006, o que provoca que no total sume o 20,4% das citas). O mal estado da estrada a Caaveiro, estreita e salferida de buratos, explica este feito.

Fig. N°90

Que outros lugares das cercanías ten pensado visitar?

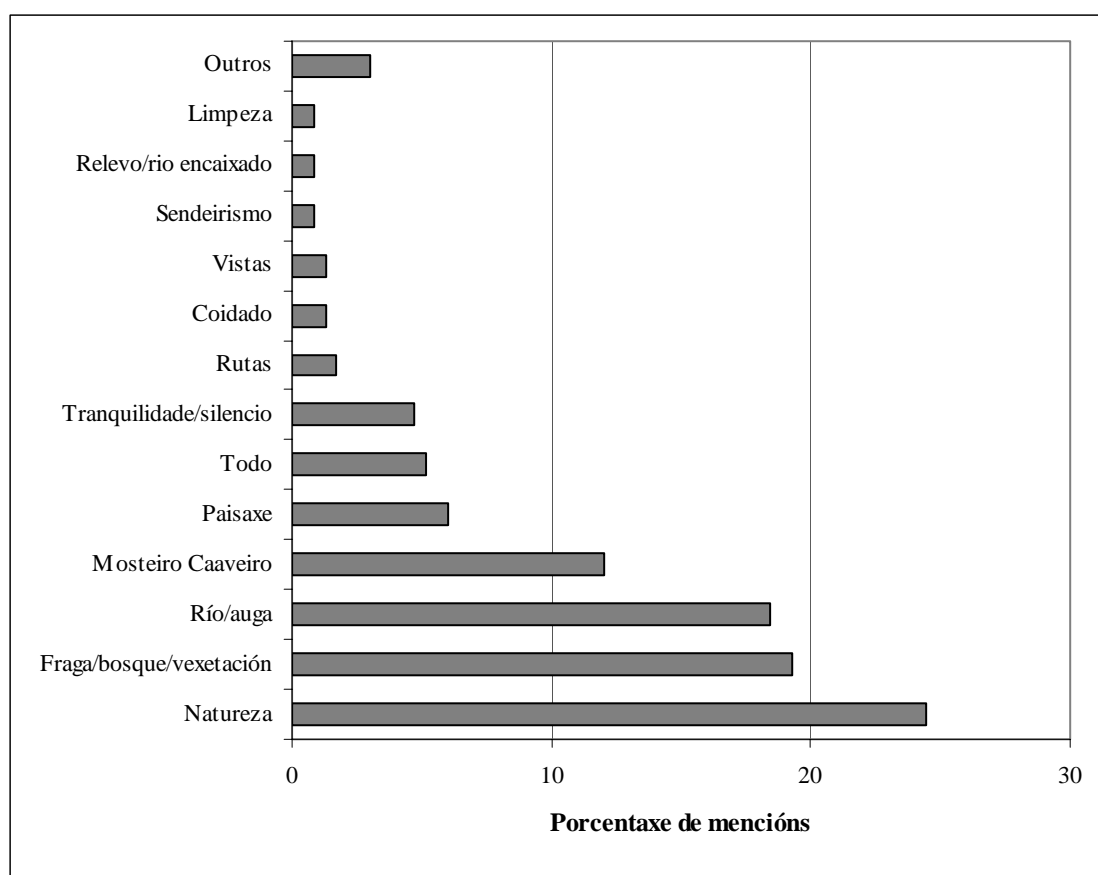

⁴¹ Coa peculiar excepción dos eucaliptos, detectada polos visitantes Galegos como un problema para o Parque Natural.

Tamén as conxestións de tránsito que sufría o ENP en picos de máxima afluencia ten moito que ver nesta apreciación. Ámbolos dous problemas foron erradicados cos autobuses-lanzadeira, de maneira que nas enquisas de 2009 as mencións ós accesos son anecdóticas (apenas 3). Aparte disto, hai un “*totum revolutum*” de problemas nos que, sen embargo, se pode mencionar a aparición de respostas sobre o Mosteiro e a súa rehabilitación nas enquisas do verán de 2005 que case desaparecen nas de Semana Santa e nas do verán de 2009, coas obras mais avanzadas. Por outra parte, este feito non depende do Parque Natural xa que Caaveiro está xestionado pola Deputación Provincial de A Coruña.

Fig. N°91

Que é o que mais lle gustou do Espazo Protexido?

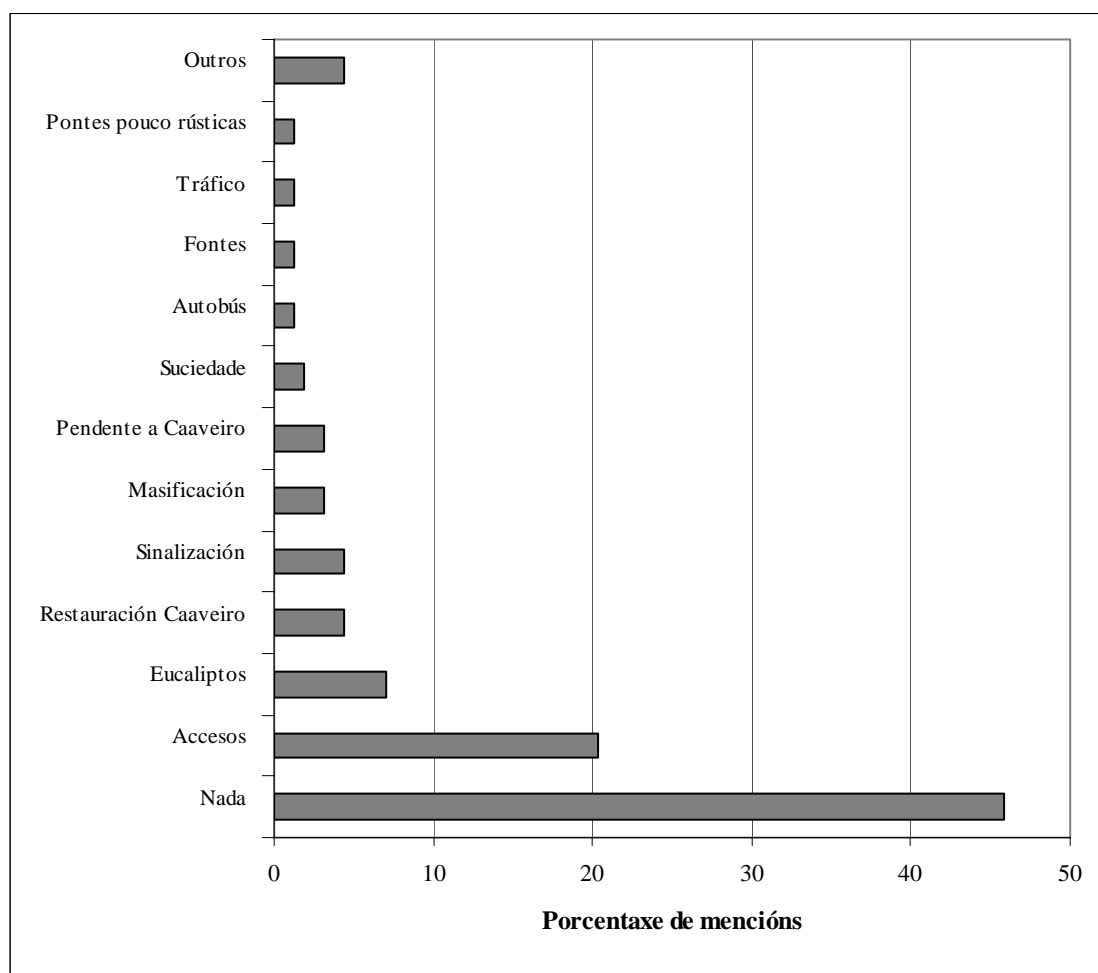

P.14 Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, canta xente había?

O resultado desta pregunta reflicte que non hai unha percepción de masificación (ver Figura N°93). Predominan con moita diferenza as respostas que manifestan que durante a visita había pouca xente (62,6% das mencións entre as tres enquisas). No peor dos casos, nas enquisas dos veráns de 2005 e 2009 aparece un número apreciable de opinións (29 en concreto, que para as tres quendas suman o 23,1% das mencións) que

consideraban normal a afluencia. A conclusión que se pode sacar de inicio é poñer en relación este resultado con estudos levados a cabo noutros ENP moi concorridos (citados en capítulos anteriores) que reflectían a pouca importancia que os visitantes “urbanitas” gregarios outorgan ás concentracións de xente. Pero convén ser cautos. Na opinión dos visitantes de Fragas do Eume inflúen tamén dous importantes factores. Un deles é o momento do día no que se fai a visita, xa que a cantidade de xente a certas horas é reducida. Outro factor, mais importante que o anterior, é que a concentración de persoas non é tan elevada como para considerala excesiva, e mais agora co servizo de autobuses-lanzadeira xa que restrinxe por forza o número de visitantes.

Fig. N°92
E o que menos lle gustou?

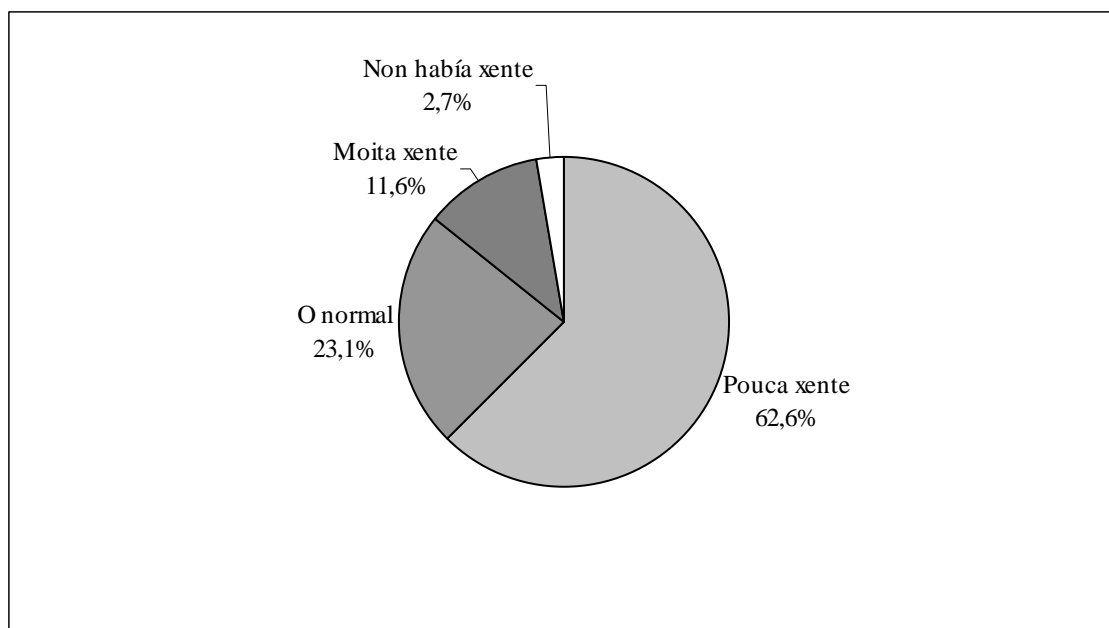
P.15 Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido?

Á luz das respostas obtidas a esta pregunta, aparecen dúas circunstancias a suliñar (ver Figura N°94). Unha delas é a elevada taxa de non resposta ante as interpelacións

sobre equipamentos e servizos non imprescindibles ou non necesariamente utilizables. Obviamente, non acontece o mesmo con aqueles que se utilizan necesariamente (sinalización e aparcamentos sobre todo). Esta situación non é privativa de Fragas do Eume como teremos ocasión de comprobar cos outros ENP, e reflicte que, en xeral, a maioría dos visitantes non se preocupan en exceso por informarse do espazo nin por facer o esforzo de camiñar e sentir mais directamente o que a natureza permite desfrutar (ocio pasivo Vs ocio activo).

Fig. N°93

Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, canta xente había?

A outra circunstancia que se desprende dos resultados é a positiva sensación que deixa o Parque no visitante, percibida en respostas anteriores e agora confirmada. De feito, Fragas do Eume atinxe as calificacións mais altas entre os tres Parques onde se fixo enquisa ós visitantes. Entre as persoas que califican os aspectos preguntados son moi escasas as notas baixas e moi abundosas as notas elevadas (entre 4 e 5 puntos). As calificacións medias de todos os aspectos superan os 4 puntos, coas únicas excepcións das puntuacións outorgadas á sinalización (3,64 de media), que presenta algunhas valoracións de 1, e os aparcamentos (3,84 puntos) á calor dos problemas de conxestión de tránsito que presentaba antes da posta en marcha do autobús-lanzadeira. Así pois, a opinión maioritaria sobre equipamentos e servizos é positiva e fala moi ben da xestión do Parque Natural. É mais, as máximas notas son obtidas por aqueles elementos directamente relacionados coa atención do persoal do Parque ós visitantes (4,65 é a nota media da “atención do persoal”, a mais alta obtida entre os tres Parques), e non fican

lonxe as notas outorgadas á “información recibida” (4,4) e tamén ó “centro de visitantes” que causou unha boa impresión (4,43).

Por último, a sensación positiva que Fragas do Eume deixa nos seus visitantes queda demostrada unha vez mais pola alta calificación outorgada á súa conservación, a mais alta dos tres Parques nos que se fixeron inquéritos (85 mencións á calificación de 5 puntos nas tres enquisas, e 40 mencións sobre 50 en 2009, cunha nota media de 4,5).

P.16 En liñas xerais, quedou vostede satisfeito coa visita?

A natureza nunca decepciona. Este principio sempre se cumpre, e o resultado desta pregunta demostra claramente unha vez mais (ver Figura N°94). A práctica totalidade das calificacións están comprendidas entre 4 e 5 (as tres quendas de cuestionarios suman 90 mencións á nota máxima, que no verán de 2009 atinxen nada menos que 41 mencións sobre 50), de tal maneira que a calificación media atinxe os 4,59 puntos (só unha décima por detrás de Monte Aloia). Ademais, as particulares condicións ambientais deste Parque, moi achegado ó ideal popular de natureza virxe, verde, frondosa e sen presenza humana apreciable, deixan naqueles que o visitan e desfrutan unha boa imaxe e un recordo agradable e inesquecible.

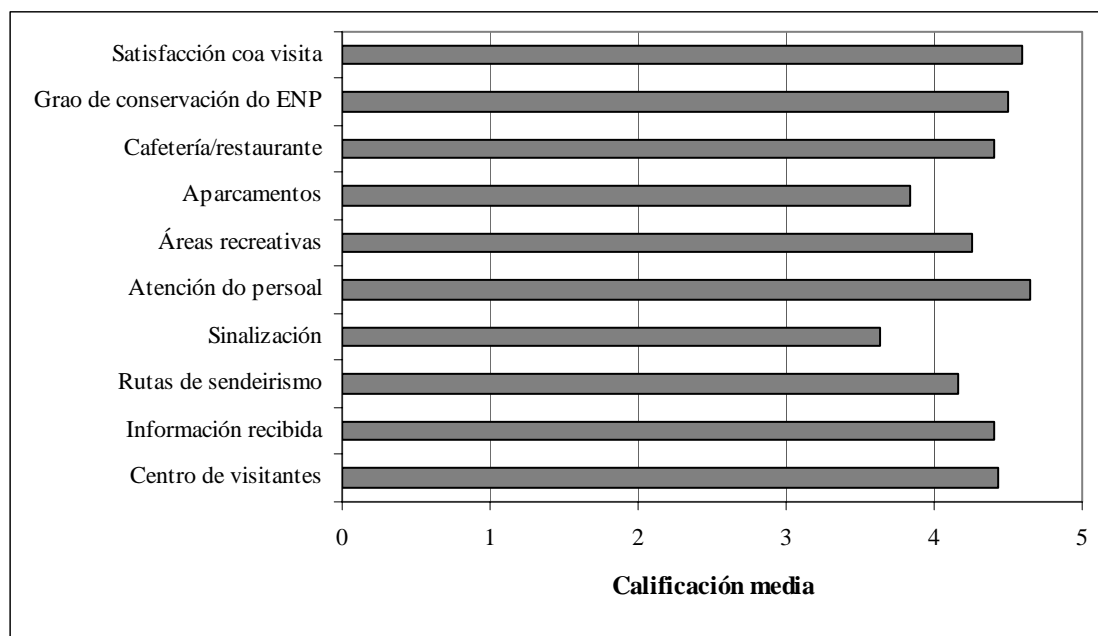
P.17-18 Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido; qué melloras se poden introducir?

De entrada, chama moito a atención o relativamente escaso número de visitantes que non sinalaron defectos (33 citas, equivalentes ó 18,3% do total), contrariamente ó agardado ante a boa opinión xeral que esperta o Parque (ver Figura N°95). Desde logo que ningunha delas ten relación coa natureza senón coa xestión. No caso das enquisas de 2005 e 2006, as queixas e suxestións están directamente relacionadas coas respostas á pregunta número 13 a propósito das cousas que menos gustaron do Parque Natural. Polo tanto, de novo os accesos foron o problema mais evidente para os visitantes (20% das mencións), e xa en moita menor cantidade houbo referencias ás obras do Mosteiro e á falta de aseos e papeleiras (isto sobre todo na quenda de Semana Santa). Mentres tanto, en 2009 os motivos de queixa mudan o foco cara á sinalización (15 mencións, que no total das tres enquisas supuxeron o 12,2% das citas). O problema detectado nas baixas puntuacións outorgadas a este aspecto na pregunta número 15 confírmase agora.

No que respecta ó resto de mencións, son do mais variopinto, a xeito de caixón de xastre onde a opinión particular de cada persoa ten mais peso que a existencia dun verdadeiro problema que acapare queixas.

Fig. N°94

Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido?

P.20 Grupo de idade

Como era de agardar, predominan os adultos, con predominio dos xoves sobre os maduros (81 persoas contra 62) (ver Figura N°96).

P.21 Ocupación sociolaboral

Son tres os grupos maioritarios: empregados (32.9% das persoas), funcionarios (25%) e os profesionais liberais (15,1% do total) (ver Figura N°97).

P.22 Nivel de estudos

Como se dixo no apartado metodolóxico, esta pregunta non existía na enquisa de proba feita en Fragas do Eume, de maneira que o dato referido a esta cuestión neste Parque Natural estará referido a unha mostra total de 130 enquisas e non a 147 como os demais. Dito isto, os visitantes de Fragas do Eume teñen unha alta formación académica. Un total de 74 (o 56,9%) manifestan posuír estudos superiores. Polo tanto, volve a poñerse sobre a mesa a vinculación existente entre formación e interese polos espazos protexidos e a natureza en xeral, que neste Parque é moi alta (ver Figura N°98).

Fig. N°95

Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido; qué melloras se poden introducir?

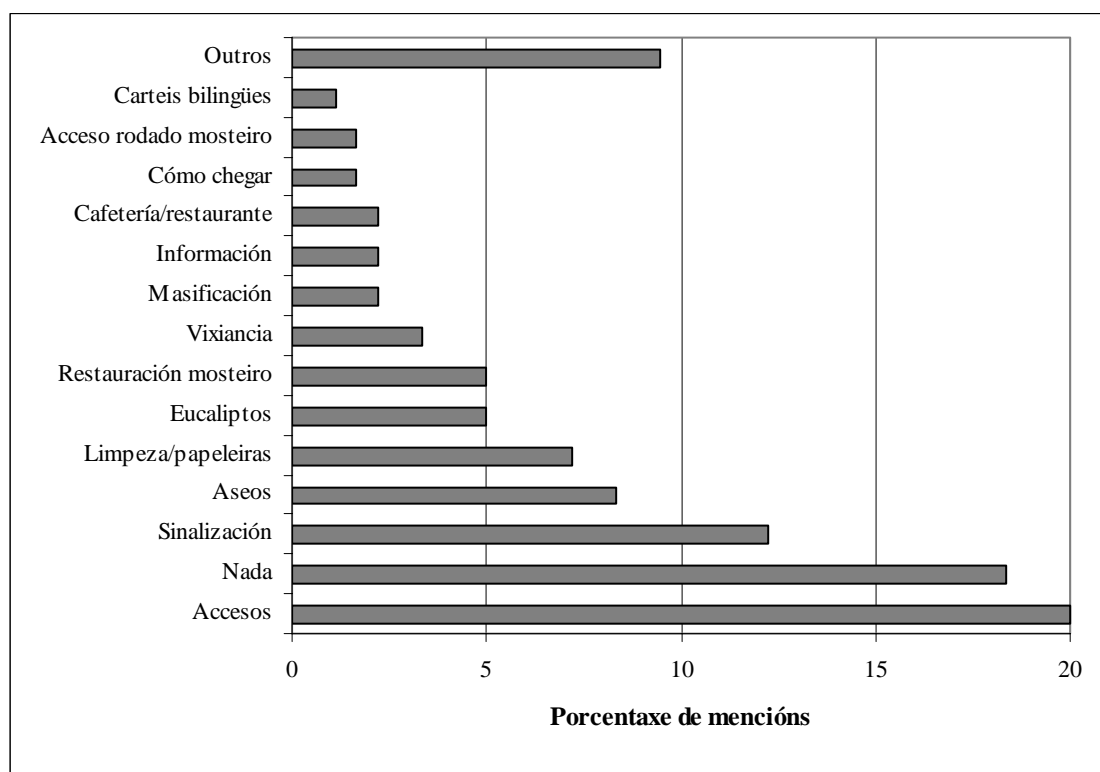

Fig. N°96

Grupo de idade

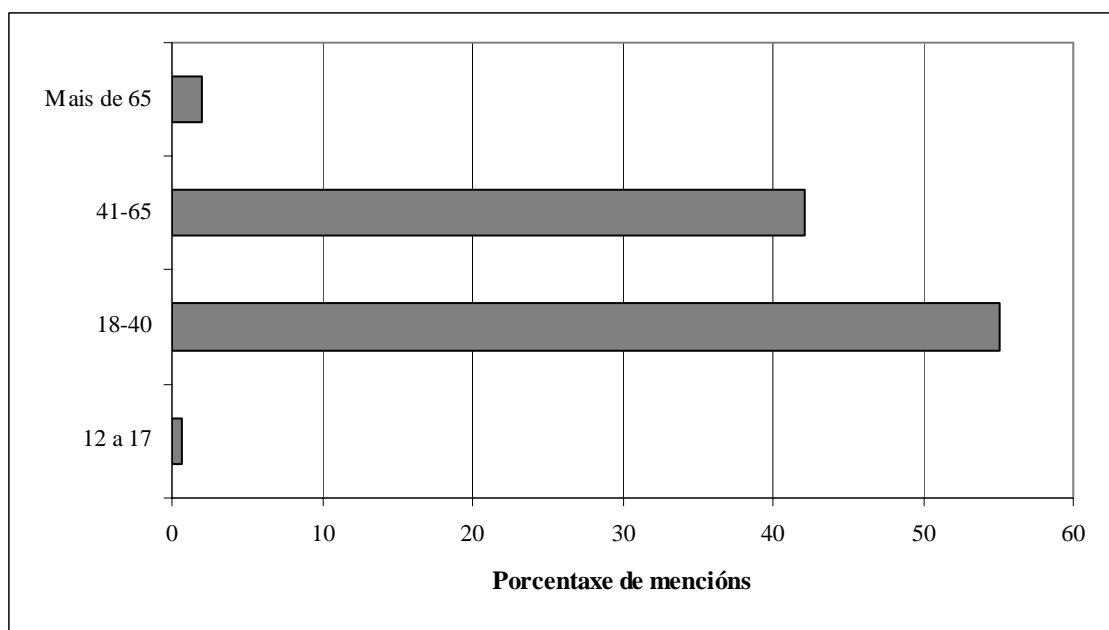
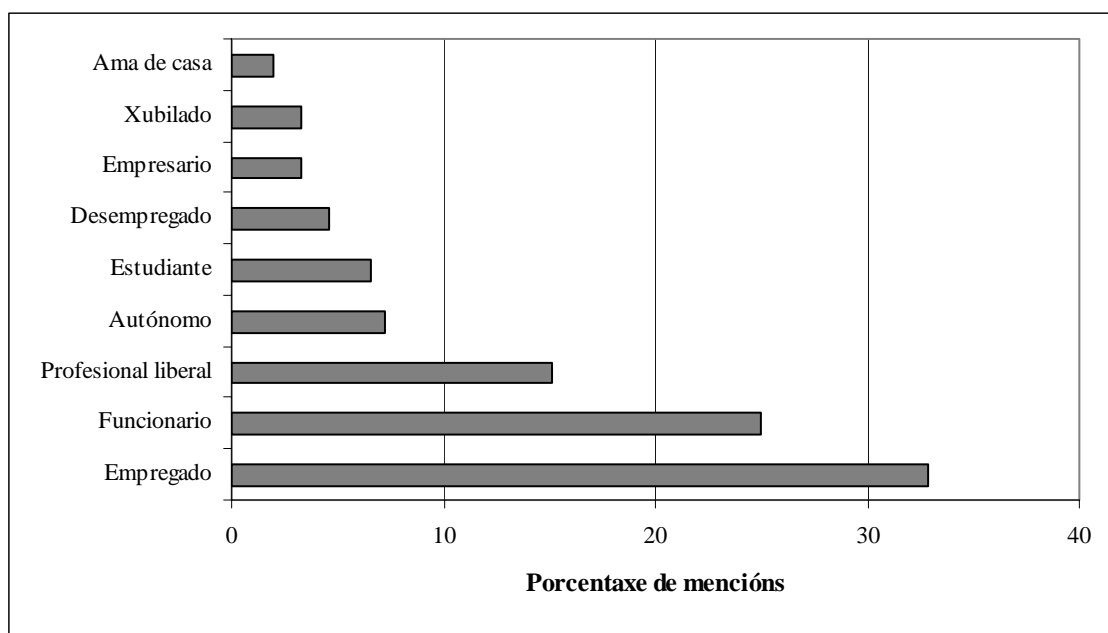

Fig. N°97
Ocupación sociolaboral

P.25 Municipio de residencia

Os datos facilitados polos xestores do Parque Natural amosaban unha chamativa peculiaridade: a gran importancia de visitantes procedentes de Madrid. Pois ben: as enquisas realizadas ratifican a veracidade destes datos (ver Figura N°99). Entre os tres inquéritos suman un total de 37 persoas (o 25,9% do total), chegando a ser o grupo mais numeroso no inquérito do verán de 2005 con moita claridade (25 persoas). Ó mesmo tempo, os datos do Parque sinalaban que os visitantes non galegos en conxunto eran moi numerosos. Tamén este extremo vese confirmado pola enquisa. Un total de 79 persoas entre as tres quendas (o 55,3%) eran oriúndas de outras Comunidades Autónomas de España (incluídos os de Madrid, claro está). Polo tanto, parece claro que nos períodos vacacionais da maioría da poboación española, Fragas do Eume atrae visitantes literalmente chegados de todos os recunchos da península que inclúen o Parque no seu periplo por Galicia. Dentro deste conxunto, sobresaen algo sobre o resto as rexións tradicionalmente emisoras de turismo nacional: Cataluña, Comunidade Valenciana, Andalucía e Castela-León.

O outro dato que indicaban as estatísticas oficiais do Parque indicaba que os visitantes galegos eran mais numerosos que os de fora de Galicia. Isto confirmouse en dúas das tres quendas: Semana Santa 2006 e verán de 2009. Se sumamos as tres quendas, os galegos sumaron o 42,7% do total, entre as que os visitantes de

proximidade tiveron un peso decisivo. Dos galegos, un total do 30,8% procedían da mesma provincia de A Coruña dos que, por certo, 18 proviñan da cidade de A Coruña (12,2% do total), asiduos deste Parque Natural dende hai anos varios deles.

En síntese, o mais destacado da procedencia dos visitantes de Fragas do Eume respecto a outros ENP galegos é a grande importancia das visitas españolas, cunha peculiar presenza de xentes orixinarias da Comunidade de Madrid. Isto apoia a crecente importancia deste Parque Natural como un dos destinos turísticos galegos mais importantes na actualidade.

P.26 Con quen acudiu a este Espazo Natural?

Fragas do Eume non amosa un comportamento diferente ó de outros ENP neste aspecto. Son os grupos familiares e de amigos, ou a combinación de ámbolos dous, xuntamente coas parellas, as opcións que acaparan a práctica totalidade das mencións (39,5% das mencións a familias, e 25,5% a grupos de amigos e a parellas entre as tres quendas) (ver Figura N°100).

Fig. N°98
Nivel de estudos

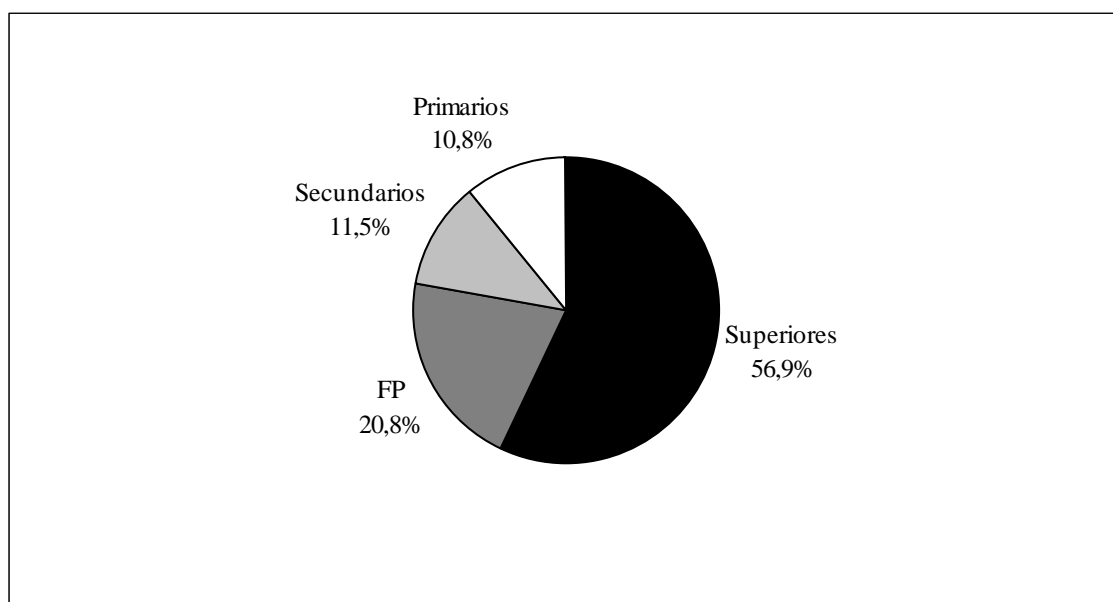

Fig. N°99
Municipio de residencia

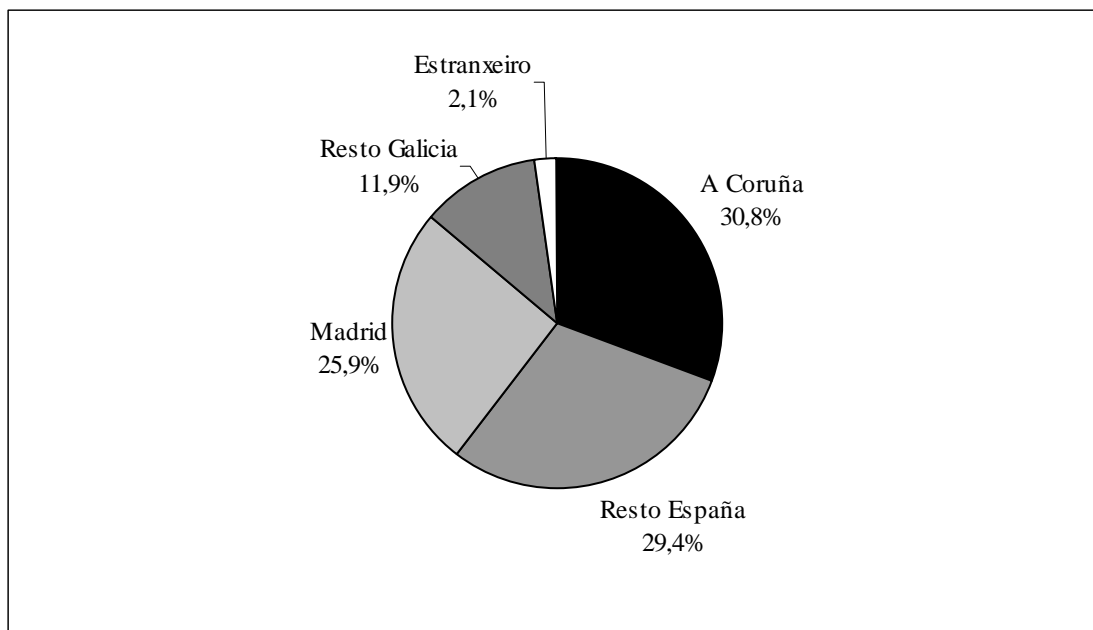
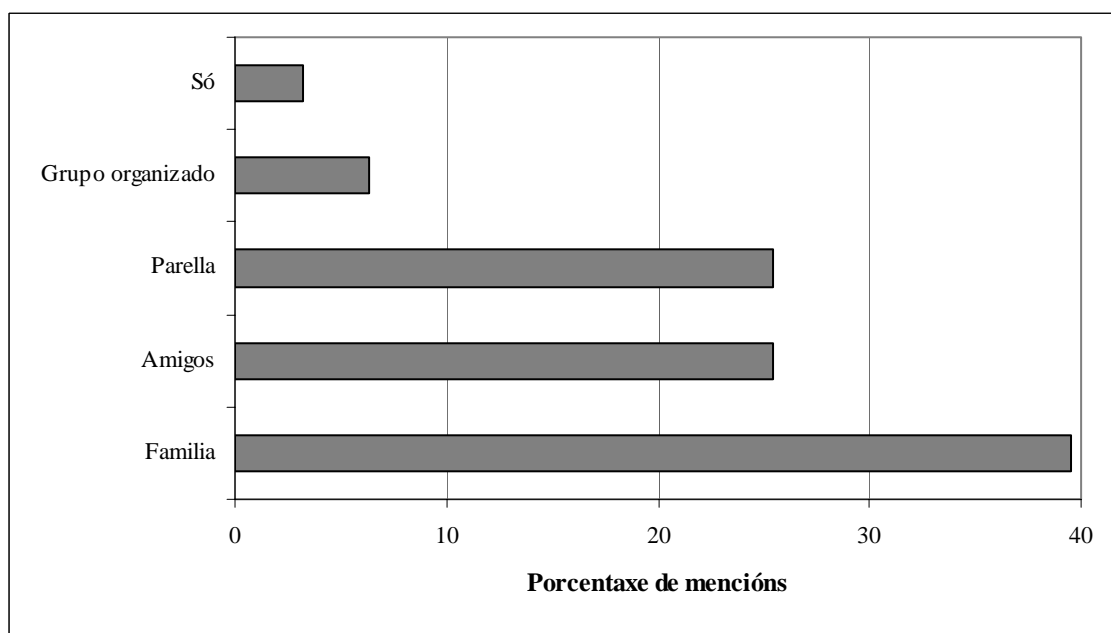

Fig. N°100
Con quen acudiu a este Espazo Natural?

Conclusión das enquisas ós visitantes:

En síntese, o Parque Natural das Fragas do Eume ten feito un sitio entre os puntos de interese turístico mais emblemáticos de Galicia. A elevada afluencia de visitantes e a gran cantidade de persoas procedentes de toda España confirman este feito. A paisaxe

forestal do Parque, moi próxima ós estereotipos idílicos de natureza virxe de gran beleza estética, fai que o Parque sexa ben valorado polos visitantes malia detectarse certos problemas de dotacións. Ben é certo que as dificultades mais importantes, centradas no difícil acceso, foron resoltas de raíz coa posta en marcha do servizo de autobuses-lanzadeira nos momentos de máxima afluencia (verán e Semana Santa), reducindo ó mesmo tempo o potencial impacto provocado pola elevada concentración de visitantes e automóbiles dende o Centro de Visitantes (Portal de Caaveiro) ata o Mosteiro de Caaveiro. Nestes intres, Fragas do Eume é icona da natureza galega no que a triloxía fraga-río-Mosteiro conforman un conxunto altamente valorado por todos aqueles que deciden coñecer este Parque Natural, razón de ser fundamental da maior parte das visitas.

7.2.7.4 Características da demanda segundo o Director

A continuación, completamos o estudo do uso público do Parque Natural de Fragas do Eume coas opinións do Director ó respecto. A dicir verdade, foi bastante minucioso nas súas explicacións, que confirman as impresións que se podían sacar cos datos na man.

a) Onde se realizan os conteos de visitantes e con qué método

Non hai conteos da totalidade dos visitantes do espazo, posto que é moi grande e ten varias entradas. Só se contabilizan no Centro de Interpretación, situado na entrada principal do Parque (o chamado significativamente “Portal de Caaveiro”) tomando nota do tipo de persoa, procedencia e actividades que vai facer como se viu con anterioridade. Non se sabe con exactitude qué proporción do total de visitantes pasa por este punto, pero pénsase que supera o 50%. Cando se constrúan os outros dous centros de visitantes tamén farán recontos. Búscase tamén reducir a afluencia polo Portal de Caaveiro canalizando visitas ós outros puntos. Recontáronse 38.000 visitantes neste portal o ano pasado, que no caso de supoñer en torno ó 50% dos visitantes, ó total non chegaría a cen mil. O director pensa que seguro que se supera dita cifra; en qué proporción?, non hai xeito de sabelo polo momento.

b) Estudos de satisfacción do visitante

Realízanse enquisas voluntarias a encher no Centro de Visitantes. Resposta pouca xente. Resultados bastante satisfactorios, tendo en conta que aquel visitante que está satisfeito non enche o formulario. Moitas protestas veñen polo Mosteiro de Caaveiro, cuxa xestión non depende do Parque Natural.

c) Estudos de demandas e actividades do visitante

Lévase un rexistro do que queren facer cando chegan. Os datos foron tratados e analizados en apartados previos.

d) Lugares do parque e momentos do ano hai máis afluencia de visitantes

Entre Xullo e Agosto, sobre todo neste Portal ata o Mosteiro. Semana Santa importante pero non tanto coma no verán. O resto do ano hai continua afluencia de pouca intensidade, sobre todo por Caaveiro. Hai que ter en conta que no verán moitos dos visitantes non son galegos e só coñecen a entrada de Caaveiro, de tal maneira que o resto de portais soportan unha afluencia moito menor. O traballo de campo confirmou totalmente esta opinión.

e) Estudos de capacidade de carga dos visitantes

Non hai. O director estima que non é viable. Só se limita o número de vehículos que poden pasar cara Caaveiro debido ás particulares características da estrada (sábese cantos coches caben exactamente). Hai autobús-lanzadeira que funciona en Semana Santa e os fins de semana, pontes e festivos desde mediados de Xuño a mediados de Setembro, que no caso de que a Deputación aporte fondos funcionará diariamente no mesmo período (os gastos deste servizo corren a cargo da Deputación Provincial).

f) Establecemento de límites ó número de visitantes

Limítase o número de vehículos que pasan polo Portal de Caaveiro, pero non o de persoas. Porén, a prohibición de acceso en automóbil particular en temporadas de máxima afluencia e o servizo de autobuses-lanzadeira supón unha forma indirecta de limitar os visitantes.

g) Estudos dos impactos dos visitantes

Non hai. Pensa o Director que non é un problema importante porque os comportamentos dos visitantes son correctos, non saen dos itinerarios marcados e ademais, tal como sucede na maioría dos espazos protexidos, a gran maioría dos visitantes a penas se afastan do punto en que deixan o automóbil. Certamente, a concentración espacial dos visitantes é moi grande nas entorna de Caaveiro e ó longo da estrada de acceso, de maneira que o resto do Parque a penas soporta visitas.

7.2.7.5 Conclusión

O Parque Natural Fragas do Eume adquiriu un lugar de privilexio entre os fitos turísticos de Galicia. Este proceso desenvolveuse en moi pouco tempo, concentrado nos últimos anos. Os datos de visita do Parque Natural corroboran esta idea e amosan elevadas cifras de afluencia de visitas coincidentes cos períodos de vacacións estivais e secundariamente coa Semana Santa, prototípica de encraves ligados ó ocio e o turismo en España. Ata tal punto chegou o problema de sobrefrecuentación que foi necesario cortar o acceso ós vehículos particulares e poñer en funcionamento un servizo de autobuses-lanzadeira na estrada principal do Parque Natural, que comunica o Centro de Visitantes co Mosteiro de Caaveiro. Mesmo os datos de procedencia de visitas, nos que as persoas procedentes especificamente da Comunidade de Madrid teñen un peso proporcional certamente voluminoso (peculiaridade digna de mención), camiñan pola mesma senda. As enquisas persoais axudarán a confirmar este esquema de funcionamento da demanda, como teremos ocasión de comprobar nos apartados correspondentes. Pero ata agora o que está claro é que o Parque Natural de Fragas do Eume está consolidado como un destino turístico de importancia en Galicia, cunha fama que atinxe a totalidade do territorio español.

CAPÍTULO VIII

DIAGNOSE E PROPOSTAS DE ACCIÓN

CAPÍTULO VIII

DIAGNOSE E PROPOSTAS DE ACCIÓN

8.1 Introducción

Ata o momento, empregando diversas ferramentas de investigación, obtívose información diversa e valiosa a propósito da oferta e da demanda de uso público nos Espazos Naturais Protexidos de Galicia con categoría de Parque. Con estas evidencias recollidas, tratadas e analizadas nos dous Capítulos anteriores, o paso seguinte, que culminará o proceso de pesquisa desta tese, será o establecemento dunha diagnose da situación do uso público nos ENP estudados e partindo desta base propoñer unha serie de accións e pautas a seguir para mellorar os aspectos que xulgamos en peores condicións e perseverar naqueles outros que, pola contra, están a funcionar correctamente para que continúen polo mesmo camiño. En boa lóxica, ó mesmo tempo este proceso final servirá como conclusión do traballo de investigación, no que se atinxirá o obxectivo principal da tese de doutoramento: coñecer o estado do uso público nos ENP de Galicia, conxuntamente co Capítulo seguinte.

O Capítulo dará comezo coa diagnose da oferta de uso público e continuará coa diagnose da demanda para cada un dos Parques da Rede Galega, a xeito de relatorio de virtudes e defectos culminado cunha proposta das liñas de acción que na nosa opinión deben seguir nos vindeiros anos.

8.2 Diagnose da oferta de uso público

8.2.1. Parque Nacional das Illas Atlánticas

Os principais puntos fortes da oferta de uso público do Parque Nacional son a formación do persoal, as publicacións e a oferta idiomática, a rede de sendeiros e o activo voluntariado. En todos estes campos marca claramente a diferenza cos outros ENP galegos.

O nivel de formación é magnífico, con continua asistencia a cursos ó longo do ano e mesmo organizando cursos internos para o propio persoal. Tamén organiza e imparte

cursos para guías turísticos da contorna, o que serve para implicalos na conservación do espazo.

Tocante ás publicacións e a oferta de idiomas, non pode ser mais ampla. As publicacións abranguen tódolos temas posibles de conservación e divulgación do espazo protexido nunha ampla variedade de idiomas. Obviamente, o feito de que sexa Parque Nacional facilita as cousas, xa que a Rede estatal conta cun servizo de publicacións propio moi ben desenvolvido.

A rede de sendeiros cubre sen problema algún todos os lugares de interese do Parque Nacional e a práctica totalidade dos elementos naturais que nel se poden admirar. Destaca a densidade da rede, tendo en conta a limitada superficie terrestre do ENP.

E no que respecta ó voluntariado, é o mais desenvolvido dos ENP galegos con claridade. Ademais, por fortuna, non está empregado como figura decorativa senón que se lle confían accións útiles para a boa marcha do Parque Nacional.

Os puntos fracos mais destacados son a carencia de persoal en momentos clave do ano, a falta de Centro de Visitantes en pleno funcionamento, problemas de accesibilidade para discapacitados, e a falta de PRUX.

Habitualmente, o persoal abonda para cubrir as necesidades do uso público, pero en momentos de máxima afluencia queda curto e isto ocasionou problemas serios: peche do Centro de Visitantes de Cíes e dificultades grandes para atender o guiado de rutas. Este problema debe ser solucionado canto antes, posto que é nos intres de máxima afluencia cando o persoal non pode de ningunha maneira ser desbordado polas circunstancias, e menos a costa de deixar sen cubrir equipamentos e servizos fundamentais para o funcionamento do espazo. No caso dun Parque Nacional, coa alta xerarquía da que gozan, este problema é aínda mais grave.

A falta dun Centro de Visitantes que funcione a pleno rendemento compromete moi seriamente a necesaria actividade interpretativa e tamén educativa do Parque, que nestes intres traballa sen o seu principal soporte físico. Non existe un edificio que funcione como referencia para o visitante, como escaparate do ENP e, como se dixo antes, estase a desperdiciar o principal instrumento divulgativo e interpretativo. Por fortuna, este grave problema será solucionado en prazo breve coa apertura dun Centro de Interpretación na cidade de Vigo e outros similares para Cortegada e Sálvora tamén no continente. Ningún dos centros, xa que logo, será aberto nas propias illas e isto pode levar a pensar que o seu impacto real no visitante será moi limitado (as persoas que

visiten o espazo non disporán *in situ* dun punto de referencia informativo e interpretativo). Pero coidamos que non é un problema serio por unha razón: en certa forma sacrifícase a interpretación *in situ* en favor dun maior alcance social, posto que ó estar situados no continente son accesibles para un público moito mais numeroso e xeral, e non só para o que acode ó Parque. Ademais, ó instalarse en núcleos urbanos importantes poden ser un escaparate magnífico do ENP e un elemento dinamizador de educación ambiental sempre e cando poña en marcha ou promova iniciativas deste tipo de maneira periódica, funcionando en certa maneira como un centro de referencia en actividades de educación e investigación. Está por ver se o enfoque final vai por este camiño, pero de ser así, a decisión de non poñer os centros nas illas sería correcta.

Os problemas de accesibilidade son obxecto de queixa por parte dos visitantes (nas Memorias de Uso Público así se fai constar). Esta é outra faceta na que os xestores están a traballar con vistas a mellorar pero na que os avances son lentos. Outra volta estamos ante un elemento negativo que non é acorde coa xerarquía dun ENP que conta coa figura de Parque Nacional.

E no tocante ó PRUX, un ENP da categoría deste debería contar con el dende hai tempo. Esta situación non é excepcional na Rede de Parques Nacionais como houbo ocasión de ver, pero non é excusa para non ter aprobado este importantísimo documento do que tantas cousas dependen. A aprobación do PRUX é unha acción de máxima prioridade que se debe axilizar inmediatamente.

As actividades educativas funcionan ben en conxunto, cunha boa acollida entre os grupos que acoden en número elevado, pero bótase en falta que o programa didáctico comprenda mais niveis educativos (só está preparado para 5º de Primaria). De novo a categoría que se lle supón a un Parque Nacional eleva o nivel de esixencia e obriga que exista un programa preparado para tódolos niveis educativos e mesmo un programa xeral para grupos non pertencentes a ensino formal.

Sorprende a parquedade da información dispoñible nalgúns paneis informativos e interpretativos, nos que faltan elementos necesarios para aproveitar a estancia e orientar ó visitante. Por exemplo, non existe información interpretativa (os sendeiros non son interpretativos pois non seguen un tópico determinado), nin referencias a grao de dificultade e tempo estimado de duración. É un defecto bastante notable que os sendeiros non sigan un tema ou tópico, de xeito que de non mediar unha visita guiada non quedará claro para a gran maioría dos visitantes o funcionamento da contorna natural que contemplan. E mesmo tratándose de rutas curtas, non estaría de mais que

figurase unha estimación do tempo e do grao de dificultade para evitar posibles equívocos e problemas con persoas pouco preparadas e/ou dispostas a certos esforzos.

No que respecta a outros aspectos da oferta, non existen grandes problemas a sinalar. En xeral funcionan correctamente os equipamentos (coa carencia do Centro de Visitantes como destacada excepción), especialmente a rede de sendeiros, que cubre tódolos elementos e lugares de interese do Parque Nacional sen problema como se viu antes; os recursos económicos son suficientes para cubrir as necesidades do Parque polo momento, aínda que é de supoñer que os esforzos pendentes necesitarán con seguridade un incremento nos fondos; e a comunicación do Parque coa contorna social marcha sen tropezos salientables no marco dun entendemento cordial que aínda pode ser mais estreito cando os centros de visitantes funcionen en plenitude pois estarán en contacto mais directo coa sociedade local.

Non se pode pechar este apartado sen lembrar que as competencias de xestión dos Parques Nacionais están traspasadas ás Comunidades Autónomas. Está por ver se, no caso que nos ocupa, o goberno galego dispón de suficientes medios económicos e materiais para dar cobertura suficiente ás esixencias dun ENP de tan elevada xerarquía. O proceso é moi recente e será o tempo o que responda con feitos.

8.2.2 Parque Natural de Monte Aloia

Neste Parque Natural, as virtudes superan con claridade ós defectos, e os que hai non son demasiado importantes. É un ENP ben xestionado que ademais, polas súas características (parque de localización periurbana con vocación recreativa e elementos naturais non excesivamente vulnerables) tamén é doado de manexar.

Os puntos fortes mais relevantes son o persoal, os equipamentos e servizos, a planificación e a relación coa entorna social en xeral.

O persoal de uso público destaca, sobre todo, pola súa formación, pola súa dedicación e pola súa complementariedade. Abordan magníficamente a faceta educativa combinando sabiamente a transmisión de coñecementos coa dinámica de grupos de maneira que fan mais proveitosas as visitas concertadas. Por outra banda, preocúpanse de manterse formados asistindo con regularidade a cursos. O único punto escuro é a falta dun Técnico a tempo completo pero as boas aptitudes do persoal suplen en boa medida a súa ausencia.

Tamén os equipamentos e servizos dos que dispón o visitante de Monte Aloia son suficientes e de boa calidade, máxime tendo presente o reducido tamaño do ENP. A demanda recreativa queda ben cuberta coas numerosas áreas habilitadas ó efecto (sobre todo a do Alto de San Xiao) e os equipamentos asociados, mentres as instalacións e servizos mais relacionados coa divulgación e a educación tamén cumpren sen problema co seu cometido: o Centro de Visitantes dispón de todo o necesario nunha instalación deste tipo, as publicacións son as adecuadas, e a rede de sendeiros é notablemente extensa.

A planificación, a día de hoxe, é das mellores da Rede Galega de ENP. O PORN e o PRUX, seguindo un camiño común ben trazado, marcan as liñas mestras de manexo do espazo con moita precisión. Ademais o Parque conta cun programa educativo flexible que ten a grande virtude de amoldarse ó tipo de grupo e á época do ano, de xeito que as actividades educativas fincan sobre bases sólidas. A isto únese a boa disposición do persoal para debuxar unha misión educativa de gran nivel. Neste aspecto, opinamos que Monte Aloia pode servir de exemplo para o resto dos Parques de Galicia.

Onde de verdade Monte Aloia marca a diferenza co resto dos Parques galegos é no que respecta ás relacións coa contorna social. Trátase do ENP mais imbricado coa sociedade local, que o considera como parte do seu acervo colectivo, e ademais as relacións son moi estreitas, continuas e óptimas. Os mecanismos de comunicación son variados (mesmo coa edición dun Boletín e con presenza en medios de comunicación locais). En definitiva, Monte Aloia forma parte inseparable da comunidade local, que o considera seu e preocúpase polo seu futuro.

Os demais asuntos referidos á oferta non presentan, a dicir verdade, problemas demasiado relevantes. En conxunto, todo funciona dentro da normalidade con algún problema puntual non excesivamente grave. Os fondos orzamentarios son suficientes para atender as necesidades existentes. A accesibilidade semella non presenta grandes problemas a raíz dos indicadores (agás a non adaptación do audiovisual, defecto común de case todos os ENP españois), pero varios enquisados no traballo de campo non opinaron o mesmo, o que obriga a revisar a fondo este asunto no Alto de San Xiao para descubrir problemas e suprimilos. E a información dispoñible nos paneis é correcta pero co problema común para toda a Rede Galega de Parques de figurar só en lingua galega, o que pode dar problemas a visitantes non galegos. Un problema importante é o non funcionamento de forma continua do Punto de Información do Alto de San Xiao. Esta caseta informativa non abre tódolos días, senón tan só de luns a venres en horario de

tarde. Tendo en conta que é o lugar do Parque mais frecuentado, alomenos nas tempadas de maior afluencia de persoas (verán) debería funcionar tódolos días en horario de mañá e tarde, e cumprir coa súa misión, feito que por certo fixeron constar algúns dos visitantes enquisados no traballo de campo.

8.2.3 Parque Natural do Complexo dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán

Estamos ante un dos ENP que, presumiblemente, conta cunha das maiores afluencias de visitantes. Por desgraza, non se puido acceder ós datos e os que se consultaron non eran fiables en absoluto, o que resta profundidade á análise da demanda pero tamén da oferta posto que non temos información como para calibrar se ésta abonda para cubrir as necesidades das persoas que o visitan. En todo caso, e coa información dispoñible, si é posible remarcar varios aspectos positivos e negativos da oferta de uso público deste Parque, un dos mais coñecidos de Galicia.

Un dos puntos fortes do Parque Natural é o persoal. Suficiente en número, ben formado e preocupado por non descoidar este aspecto asistindo a numerosos cursos, cumpre ben co seu traballo. Un aspecto que reforza aínda mais a visión positiva da dotación de persoal en Corrubedo é que se contratan mais persoas en función das necesidades que van xurdindo, especialmente de rutas guiadas. Polo tanto, os xestores do Parque procuran non deixar sen cubrir ningún servizo fundamental para que funcionen en todo momento. Neste campo, estamos no polo oposto a Illas Atlánticas, onde falta persoal en momentos de máxima esixencia.

A dotación de equipamentos e servizos tamén destaca. Amén de numerosos, variados e de calidade, contan cun que pretende ser referencia para toda a rexión: o CIELGA. Esta instalación é o Centro de Interpretación do Ecosistema Litoral de Galicia, de maneira que todo aquel que queira obter unha visión de conxunto do funcionamento do extenso e rico litoral galego debe acudir a este centro, que Corrubedo ten a honra de acoller. Aparte, o resto de instalacións e servizos de uso público non presentan ningún tipo de problema, destacando a profusa rede de sendeiros que están deseñados e preparados de tal maneira que cumpren co seu papel educativo e contemplativo sen comprometer en absoluto a integridade dos elementos naturais, e unha dispensa de publicacións ampla, variada e suficiente para informar e formar ós visitantes. A dicir verdade, Corrubedo está ben provisto nestes aspectos.

Hai sen embargo dous puntos de discordancia que quixeramos mencionar. Un deles é a discutible localización do Centro de Visitantes e do CIELGA. O ideal é que estas instalacións, que son o pórtico de benvida ó Parque Natural, estivesen ou na entrada principal no caso de existir, ou preto dos lugares mais coñecidos e frecuentados. Non é o caso de Corrubedo pois estes edificios están afastados dos puntos mais coñecidos e, salvo que se coñeza de antemán o lugar no que están ou se queira atopalos a propósito, moi poucos visitantes poden chegar ata eles, o que lle resta impacto informativo e formativo entre o visitante xeralista. Outro punto negativo no tocante a equipamentos é o non funcionamento do Punto de Información localizado nas cercanías da gran duna, que constitúe o lugar mais coñecido e frecuentado do Parque Natural. Polo tanto, desperdiciase a potencialidade informativa e educativa do lugar mais estratéxico de Corrubedo por motivos que non atinamos a ver claros. Este asunto require unha acción rápida na nosa opinión.

O punto mais fraco, con moita claridade, é a sangrante carencia dun PRUX e a non renovación do PORN. Corrubedo foi declarado en 1992 e dende entón o PORN non se modificou. Peor aínda é a falta de PRUX, cuxa redacción e aprobación final se está demorando ata moito mais alá do razoable. Dada a antigüidade do ENP, a afluencia de visitas que soporta e a súa fama, é imperativo que estes documentos sexan aprobados. As diversas trabas burocráticas e os movementos políticos que entorpecen dende hai tempo a tramitación destes necesarios documentos deben ser superados canto antes para impulsar a súa aprobación inmediata.

A información dos paneis informativo-interpretativos dos sendeiros é bastante escasa. Faltan referencias de distancia e tempo, imprescindibles neste tipo de equipamento. Certo que as reducidas dimensións do Parque e a súa pouco accidentada orografía non fan imperativo que figuren referencias así, pero non está de mais que se inclúan tendo en conta a persoas que poden ter dificultades se o camiño se prolonga mais alá do previsto (non é un simple paseo nalgún caso).

Corrubedo carece dunha programación didáctica propiamente dita. Dada a importancia das actividades educativas neste ENP, a súa elaboración debe ser unha prioridade. Non obstante esta carencia, as actividades educativo-interpretativas marchan por bo camiño posto que están abertas a todo tipo de visitantes sen excepción, e o persoal está preparado e sabe adaptarse en todo momento ás características dos grupos que acoden ó Parque. En certa maneira, a falta dun programa está suplida por unha sabia flexibilidade e unha boa formación do persoal de guía.

Un problema de certa importancia é a ausencia dun plan de xestión ambiental, e sobre todo de comunicación das accións de boas prácticas que o Parque si leva a cabo, pero que non semella que explique ós visitantes. Unha misión primordial dos ENP é ser un exemplo de respecto pola contorna, exemplo que en todo momento debe ficar ben claro. Neste punto Corrubedo ten traballo pendente.

Outro problema obsérvase coa accesibilidade ós servizos educativos e interpretativos, que é moi deficiente. Mentres tanto, a accesibilidade ás principais instalacións e equipamentos si é boa. Así pois, outra asignatura pendente a resolver no prazo mais breve posible.

Existen actividades de voluntariado que desempeñan labores útiles (sobre todo de xeración de conciencia ós visitantes) de maneira que é dos poucos ENP galegos que conta con actividades deste tipo e procura impulsalas aínda sen estar reguladas para o conxunto da Rede.

E no tocante ás relacións coa contorna social, todo parece indicar que son cordiais, aínda que o Técnico de uso público insistiu en que non son óptimas nin moito menos (a Directora foi mais optimista).

Polo demais, volver insistir na imposibilidade de establecer varios indicadores nos que a afluencia de visitantes era primordial, que restaron profundidade de análise ó estudo deste ENP.

8.2.4 Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés

Estamos diante do Parque Natural mais vangardista e mais avanzado de Galicia en materia de planificación e xestión. Non deixa de ser digno de eloxio o traballo feito por este Parque Natural neste aspecto, pois marca a diferenza entre os ENP galegos. Conta coa práctica totalidade de documentos existentes, ata tal punto que as facetas de xestión están apoiadas dun ou doutro xeito por un documento planificador. Mesmo ten subscritos documentos de adhesión voluntaria co afán de mellorar aínda mais a súa oferta para o visitante (a Carta Europea de Turismo Sustentable, sendo o único ENP galego que a posúe). Tamén destaca por outro aspecto rompedor. É o único Parque que posúe Técnico de uso público a tempo completo, polo que existe unha persoa responsable deste ámbito con potestade para actuar, propoñer e estar pendente do seu bo funcionamento en todo momento. Outro asunto onde o Xurés establece distancias cos

seus pares atopámolo na importante porción de fondos orzamentarios que dedica ó uso público (mais da metade do total), que fala por si só da relevancia que se lle outorga.

Funciona positivamente tamén a dotación de persoal. Deixando de lado a disposición dunha Técnica a tempo completo, o Parque dispón de suficiente persoal para atender as necesidades existentes, e ademais non repara en botar man doutros membros non vinculados a uso público cando é necesario. Así pois, as necesidades sempre están cubertas. Existe, porén, un problema de formación en materia de educación ambiental detectado polos xestores que por fortuna está en vías de ser corrixido.

A dotación de equipamentos e servizos tamén é suficiente e funciona dentro da normalidade a día de hoxe, pero neste asunto o Parque Natural pode pasar a ser referencia no futuro. Actualmente non presentan ningún tipo de problema nin aspectos dignos de mención especial agás dous detalles. Cremos importante lembrar que o Centro de Visitantes non se atopa nos puntos de paso obrigado senón inserido en pleno casco urbano de Lobios. Non é problema sempre e cando se saiba que está onde está, pero o feito de non estar nun lugar de paso reduce considerablemente a súa función interpretativa a un número moito menor de persoas. Por outra banda, o peche do Punto de Información de Portela de Home, unha das entradas mais transitadas do Parque, deixa sen posibilidade de informar a un gran número de persoas sobre os valores do Parque e as normas de comportamento mínimas para evitar impactos, algo que ten consecuencias moi negativas como se verá un pouco mais adiante.

Mais no futuro inmediato, cando se poña en marcha a experiencia da aldea de Salgueiros con tódalas instalacións previstas, o Parque do Xurés poderá chegar a ser un referente en materia de educación ambiental e actividade investigadora e divulgativa. Trátase dun plan moi ambicioso que ten poucos precedentes noutros lugares de España.

A relación coa contorna e a participación son correctas, pero con marxe amplo de mellora sen dúbida. O Parque forma parte da identidade da comarca e os habitantes teñen asimilado de bo grao a súa existencia, así que neste aspecto non hai problema algún. Por outra banda, a falta dunha participación local mais activa será paliado cando funcionen en plenitude a Carta Europea de Turismo Sustentable e o plan INTERREG, pois implican un intenso contacto con toda a sociedade local para acadar éxito. Sería desexable que este esperanzador proceso se acelerase mais.

Porén, o traballo de campo demostrou que unha esmerada planificación e unhas miras ambiciosas e rompedoras non implican necesariamente que desaparezan os

problemas de funcionamento, como se tivo ocasión de comprobar e sintetizaremos de contado.

Asuntos nos que este Parque ten problemas evidentes son os referidos á accesibilidade e á participación. En tódolos aspectos relacionados coa accesibilidade, o estado do Xurés é manifestamente mellorable, polo que debe poñerse a traballar con decisión neste campo canto antes. Tamén hai un problema evidente de imaxe e comunicación. As enquisas do traballo de campo deixaron moi claro que un grande volume de visitantes non amosan interese por coñecer o Parque Natural. Antes ó contrario, acoden a lugares determinados e case non saen deles a coñecer, a explorar. Por se fose pouco, a imaxe do ENP que teñen estas persoas non é demasiado positiva. Percíbese un certo descoido no mantemento en xeral, e mesmo problemas de conservación do medio natural. Os resultados do traballo de campo amosaron que si hai razóns para o descontento, que serán tratadas un pouco mais adiante, no apartado correspondente á diagnose da demanda.

8.2.5 Parque Natural Fragas do Eume

O Parque Natural das Fragas do Eume é un dos mais apreciados polos visitantes que teñen a sorte de coñecelo. A súa marabillosa paisaxe, que ofrece ós cinco sentidos todo aquilo que pode anhelar encontrar a persoa que procura unha suposta natureza virxe e pura, deixa un recordo indeleble. Con todo, o ENP presenta varios problemas na súa oferta de uso público que, por fortuna, non inflúen ata tal punto que supoñan unha molestia ou desagrado para o visitante. De feito, acontece o grande paradoxo de ser o Parque no que as calificacións obtidas polos indicadores son as mais baixas e, paralelamente, onde as valoracións dos visitantes foron mais positivas.

O primeiro problema ven coa falta de persoal. En intres de gran afluencia quedase curto e non pode atender todo o ben que sería desexable ós visitantes. Iso sí, por fortuna está ben preparado e formado. Bótase en falta tamén un Técnico a tempo completo, moi necesario en Parques tan concorridos coma este. Aquí temos un tema que os xestores deben poñerse a solucionar canto antes. Non pode quedar desatendido o visitante nin sen dispensar os servizos necesarios por falta de persoal en ningún momento e menos aínda cando a afluencia de visitantes é máxima e os problemas se poden multiplicar.

Outro problema, e non de menor importancia, ven polo lado da falta de recursos económicos. Segundo parece, o dispoñible actualmente non abonda para atender as

necesidades. Velaí unha das raíces da falta de persoal e de carencias en materia de planificación do Parque Natural.

Precisamente a falta de certos plans importantes é outro ámbito a corrixir. Non hai PRUX despois dos anos que pasaron desde a declaración do Parque, o que por si só é significativo, pero mais aínda coa elevada afluencia de visitantes que soporta (estase a prolongar a súa aprobación por problemas de diverso tipo alleos ó propio Parque), e non hai un programa pedagóxico precisamente tamén por falta de fondos para poñer en marcha as accións pertinentes. Mentres non exista unha acción decidida de dotación orzamentaria e, ademais dos absolutamente necesarios documentos de planificación, o Parque funcionará en precario en asuntos da maior importancia, sostido polo PORN (que non ten esta función) e polo criterio do persoal en función dos acontecementos cotiáns. Particularmente grave resulta a pouca importancia que teñen as actividades educativas en relación a outros Parques galegos. A falta dun programa e de actividades promovidas polo propio ENP debe ser corrixida no mais breve prazo posible.

Un problema particularmente enquistado neste Parque é a falta de sintonía con parte da poboación local (alomenos cunha parte dela). Quedou sobradamente de manifesto na charla co Director, e igualmente sucede se nos fixamos noutros síntomas. A falta de programas destinados á poboación local pon de manifesto este problema, que se confirma coa inexistencia de representantes de agrupacións locais na Xunta Consultiva (o Director non as mencionou), e coa inexistencia de calquera tipo de actividades de participación. Neste campo, Fragas do Eume ten traballo por diante moi delicado, mais aínda considerando as numantinas posicións dos detractores do Parque (o Director falou literalmente de obcecación). Deben detectarse os problemas de comunicación ou de entendemento que existan e tratar de discutilos lealmente para solucionarlos.

Un último problema a sinalar é a remarcable falta de adaptación dos autobuses-lanzadeira para cadeira de rodas, máxime tendo en conta que é un servizo de uso imprescindible para a visita ó Parque. Polo tanto, deben cambiarse canto antes os autobuses non adaptados por outros que non supoñan un freo para o desfrute do Parque para todos. Tamén destaca a non adaptación dos servizos de interpretación e de educación ambiental para discapacitados, problema endémico de gran parte dos ENP.

Así pois, Fragas do Eume ten importantes asignaturas pendentes de resolver nos vindeiros tempos para funcionar definitivamente en plenitude de condicións. Por fortuna, o Parque Natural carece de problemas salientables en canto a cuestións básicas coma os equipamentos, que son de boa calidade, funcionan correctamente e son

accesibles para todos. O Director do Parque opina que non son suficientes pero coidamos que soportan ben a actual demanda e cumpren co seu cometido. Serán significativamente ampliados cando se poñan en marcha os dous Centros de Visitantes proxectados , que por unha banda darán servizo de información e interpretación ós visitantes doutras entradas menos transitadas do Parque, e da man disto poden e deben favorecer unha certa diminución da presión de visita no Portal de Caaveiro, dando a coñecer outros puntos do Parque actualmente case ignorados por moita xente. Por outra banda, o actual Centro de Visitantes destaca, a diferenza de Corrubedo ou Xurés, por estar nunha localización estratéxica, na entrada principal do Parque (Portal de Caaveiro) aproveitando o oco deixado por unha canteira (rehabilitación parcial dun encrave impactado polo tanto) e polo tanto nun punto de paso obrigado. Deste xeito, boa parte dos visitantes si teñen acceso a información e interpretación que enriquece e dota de maior contido a súa estancia.

8.2.6 Parque Natural O Invernadeiro

As peculiares condicións do uso público deste Parque Natural inflúen moito na valoración da oferta. En conxunto, e tendo en conta as circunstancias, o panorama é positivo na maior parte dos aspectos. O persoal é suficiente mesmo sen haber un Técnico específico a tempo completo, dadas as circunstancias. A dotación de equipamentos e servizos, correcta e suficiente, mellorará palpablemente cando se poñan en marcha as instalacións da Papeleira que están a ser restauradas para ofertar interpretación, da que ata agora se carece. Os fondos orzamentarios abundan para cubrir as necesidades en liñas xerais. A planificación tamén é suficiente dadas as circunstancias; e polo que respecta á accesibilidade, tampouco hai problemas.

De todas formas, si hai problemas que convén que sexan corrixidos, e algún de gravidade. O primeiro e mais importante de todos é a falta de programa pedagóxico na Aula da Natureza. No Capítulo VI xa sinalamos a nosa perplexidade por tan incongruente carencia, e neste Capítulo seguimos igualmente sorprendidos, sen atopar unha explicación clara. Cómo é posible que un recinto que ten como finalidade primeira levar a cabo actividades educativas non teña elaborado un programa didáctico e pedagóxico de seu?. Aínda no caso de que os grupos leven plan elaborado e o poñan en práctica (como acontece neste Parque), debería existir un programa propio que se adapte ós grupos é ó propio ENP tendo en conta as súas características e principais

potencialidades didácticas. Non é así, e o feito de que non deixara de diminuír o número de persoas que acudiron á Aula da Natureza nos últimos catro anos da moito que pensar a propósito dunha posible conexión deste feito coa falta de programación e unha presumible perda de calidade das actividades educativas. Díxose no Capítulo VI e repítese agora: non hai datos nin evidencias abondo para sacar unha conclusión tallante sobre esta relación antes apuntada. Pero isto non resta gravidade a esta carencia, que se debe solucionar canto antes.

Outro aspecto no que a Aula da Natureza deixa sen cumprir unha misión que debería asumir é a explicación das accións de xestión ambiental, como o uso da enerxía solar no edificio. Novamente sorprende que un equipamento educativo relacionado co medio ambiente non se preocupe mais de transmitir estes principios entre as persoas que acoden a él.

Hai outro problema delicado que de novo pon en dúbida a función da Aula da Natureza e leva a cavilar sobre os motivos da perda de visitantes. Estamos a falar da non asistencia a cursos de formación por parte do persoal, que compromete seriamente a calidade do seu traballo. Non se pon en dúbida a profesionalidade dos traballadores do Parque Natural, nin moitísimo menos, pero a formación continua é de grande importancia para manterse ó día sobre as novidades que van aparecendo no ámbito dos ENP e da educación ambiental, amén da necesaria reciclaxe de coñecementos xa adquiridos. Velaquí pois outra carencia de prognóstico delicado.

Outro ámbito a mellorar son as relacións coa contorna social, ata agora case inexistentes pola escasa poboación da comarca, por non haber propiedades privadas no Parque e polo hermetismo case total do uso público. Isto está a mudar pouco a pouco, coa intención de que O Invernadeiro sexa mellor coñecido polos habitantes das proximidades. Nesta dirección houbo accións concretas, moi tímidas aínda pero que de ter continuidade poden ir abrindo o Parque á xente. Desde logo, o debate está sobre a mesa a nivel interno dos xestores, que están a ver o erro dun uso tan restritivo e valoran unha apertura parcial a curto prazo.

E por último sinalar un problema común a tantos e tantos ENP: a accesibilidade ós servizos educativos e interpretativos é claramente mellorable.

8.2.7 Parque Natural Enciña da Lastra

O feito de que sexa un Parque de recente declaración non deu tempo material a remarcar nin grandes virtudes nin chamativos defectos na súa oferta de uso público, a pesares da alta valoración que acadaron moitos dos indicadores. O tempo e as circunstancias serán encargadas de definir con mais precisión o devir do Parque, pero os resultados insinúan que se atopa ben preparado para acoller uso público. Con todo, hai aspectos que chaman moito a atención positivamente por novidosos. Estamos falando da intensa comunicación coa contorna social, plantexada neste Parque Natural coa intención de abranguer o máximo posible da poboación local. A totalidade dos núcleos de poboación están presentes na Xunta Consultiva, e ademais todos eles dispoñen de paneis informativos do Parque no que son puntualmente informados de todo o necesario. É un xeito pouco habitual de implicar á xente que pode marcar tendencia. Porén, no futuro sería bo contar cun plan de actividades coa poboación local para que se sinta implicada directamente na marcha do Parque Natural.

Por outra banda, está ben provisto de equipamentos (mesmo serán ampliados). Os fondos orzamentarios dan de si sen problema. Na planificación convén non descoidar a elaboración do PRUX para que non se eternice como pasa con outros ENP, e implantar un programa educativo para cando a afluencia se incremente. Tampouco se deben deixar de lado un plan de xestión ambiental e a explicación das accións ó visitante e ó residente, traballos que aínda están por facer. Por último, tamén deben traballar por mellorar a accesibilidade ós equipamentos e servizos (salvo a accesibilidade no Centro de Visitantes, onde é exemplar).

8.3 Diagnose da demanda de uso público

De entrada, a profundidade de análise da demanda de uso público será forzosamente distinta entre aqueles Parques nos que se fixeron enquisas ós visitantes e aqueloutros nos que se empregaron tan só os datos estatísticos elaborados polos xestores. No primeiro caso, ós datos estatísticos oficiais uníranse os resultados obtidos polo traballo investigador persoal, que axuda a enriquecer e matizar o estudo. En todo caso, houbo ocasión de comprobar que os datos oficiais tamén reflicten con bastante fidelidade o estado de cousas, que permitirá sacar conclusións igualmente útiles.

8.3.1 *Parque Nacional das Illas Atlánticas*

Os datos dispoñibles nas Memorias de Uso Público unidos ás opinións do Director e a visita persoal ó Parque Nacional bastan para ter unha visión moi concreta da situación da demanda. As características principais están ben claras: elevada afluencia de visitantes moi concentrada no espazo e no tempo. Nos dous arquipélagos principais do Parque Nacional (Cíes e Ons), o verán (sobre todo Xullo-Agosto) coñece unha case masiva afluencia de visitantes que se conta por varios miles. Especialmente masiva é a afluencia nas Illas Cíes, que a raíz de certas campañas publicitarias fomentadas polos medios de comunicación (non polos xestores do Parque, desde logo) pasou a ser un destino turístico de referencia no verán galego, con resonancias mesmo internacionais⁴², con visitantes procedentes de toda España e unha nada desprezable representación de visitantes europeos. Aínda contando cun límite de visitantes (ó noso xuízo moi xeneroso) no citado arquipélago, as cifras de chegada de persoas son moi elevadas. O Parque carece de estudos de capacidade de carga polo momento (están previstos en breve prazo como anunciou o Director) que permitan calibrar con maior base se existe de verdade un impacto sobre o ENP, pero ó parecer non hai grandes problemas. Porén, e dado o volume elevado de visitas e as reducidas dimensións do espazo, coidamos que é necesario axilizar os estudos de capacidade de carga que nestes intres se están a realizar. O principal motivo da pouca preocupación dos xestores por este asunto é a grande concentración espacial, posto que a gran maioría das persoas non se apartan dos itinerarios marcados ficando así a salvo os puntos mais sensibles (os de cría de aves), mentres que aqueles que si sufrían visibles impactos (cordóns dunares) foron convenientemente postos a salvo prohibindo o paso, algo que os visitantes respectan por norma xeral.

Mentres tanto, o arquipélago de Ons, menos coñecido que Cíes, soporta unha afluencia inferior pero nin moito menos reducida. De feito, a pauta é a mesma que en Cíes, con varios miles de persoas arribando no período estival. A menor trascendencia mediática deste arquipélago tradúcese nunha maior representación de visitantes galegos e menos presenza de visitantes do resto de España, tal como manifestan as estatísticas do Parque. Por outra banda, en Ons non existe de momento ningún tipo de límite establecido para a afluencia de persoas polo que hai marxe de incremento, sempre e

⁴² Boa parte da citada campaña, de feito, naceu de medios de comunicación estranxeiros, e a continuación tivo amplo eco a nivel nacional.

cando se faga previamente un estudo concienzudo da capacidade de carga que permita establecer os límites. Tampouco semella, con todo, que haxa impactos de relevancia sobre o medio polas mesmas razóns apuntadas en Cíes: práctica inaccesibilidade dos puntos de cría de aves e de crecemento de plantas endémicas, e peche do acceso ós cordóns dunares.

O resto dos arquipélagos (Sálvora e Cortegada) a penas en tempo moi recente foron abertos á visita, polo que de momento a súa afluencia é moi escasa. Será o futuro o que marque o destino do uso público destas illas.

O Parque acolle tamén unha porción de visitas en embarcación privada, que para fondear en augas do ENP deben solicitar previamente un permiso. Semella que tampouco supoñen un problema para a conservación do Parque, e ademais o feito de necesitar un permiso proporciona ós xestores do Parque unha ferramenta coa que contar eventuais dificultades. Moi pequena aínda pero con gran potencialidade de futuro é a chegada de mergulladores, que igual que os visitantes en embarcación privada deben pedir permiso para desfrutar dos riquísimos fondos mariños do ENP. Estes son case sempre visitantes mais mentalizados da fragilidade do medio e que precisamente admiran a riqueza natural, polo que agás contadas excepcións non deben supoñer un problema, máxime cando están suxeitos a permiso.

Tocante ás actividades dos visitantes, na inmensa maioría dos casos son pouco variadas e centradas en dous ou tres aspectos (combinados entre si ou non): sol e praia, paseo e sendeirismo, e observación de fauna e flora. Dadas as características do ENP, non hai moitas mais posibilidades a dicir verdade. Todas elas xa existían dende sempre nestes arquipélagos, pero non cabe dúbida que o binomio sol-praia gañou terreo sobre todo cuantitativamente. Por descontado que esta actividade por sí soa está bastante alonxada da vocación dun Parque Nacional, pero a campaña promocional da que antes se ten falado xirou precisamente en torno á singular beleza das praias (a de Rodas para ser mais exactos) e fixo de imán para un tipo de visitantes mais prototípico do veraneante convencional de masas. Porén, non falta quen aproveita a visita para coñecer un pouco mais de preto o ENP e realiza rutas de sendeirismo, guiadas ou non (a maior parte das veces por conta propia). Moito mais minoritaria é a xente que acode ó Parque Nacional ex profeso para avistar flora e sobre todo fauna (a riqueza ornitolóxica é inmensa como se viu oportunamente no Capítulo IV). O Parque Nacional debe traballar para contrarrestar na medida do posible esta imaxe de sol e praia que tanto éxito tivo e que tan pouco beneficio lle proporciona, remarcando a condición de ENP e de Parque

Nacional, en suma, de lugar de valores naturais valiosos e fráxiles que se deben coñecer, por suposto, pero tamén respectar.

En vista das características dos visitantes recollidas polas Memorias, a gran maioría poden clasificarse como turistas ocasionais se aplicamos o criterio de Pascual Trillo (2007) ou visitantes casuais e/ou contempladores ou de paso se aplicamos a clasificación de Gómez-Limón (2002). Sexa como for, estamos ante un tipo de visitante que acode ó Parque Nacional como unha escala mais dun periplo que comprende mais destinos dentro de Galicia co fin de coñecelo e comprobar por sí mesmos a beleza do lugar que lles transmitiron outras persoas do seu círculo de relacións ou os medios de comunicación. Estamos ante un visitantes *estándar* moi habitual en case todo ENP. Nunha posición mais secundaria, non faltarían os visitantes culturais e os conservacionistas, verdadeiramente interesados polos valores naturais do espazo. Tampouco faltarían os visitantes campistas da clasificación de Gómez-Limón, dado que a existencia de áreas de acampada en Cíes e Ons presupón un visitante de longa estancia que busca estas illas como escenario de determinadas actividades e como ocasión dun contacto mais próximo co medio natural.

8.3.2 *Parque Natural Monte Aloia*

O Parque Natural de Monte Aloia acolle unha demanda de uso público moi ben definida e perfilada. Dada a súa localización nunha contorna altamente urbanizada (Área Metropolitana de Vigo), e que as súas características naturais non son excesivamente valiosas nin fráxiles (monte de repoboación), o ENP orientou dende sempre o uso público en dúas direccións, por certo claramente definidas nos documentos planificadores: recreo e ocio, e actividades educativas. Os datos estatísticos recopilados polo Parque, as entrevistas mantidas co Director e as charlas informais co persoal de uso público, o traballo de campo e o estudo das enquisas feitas no propio Parque Natural ós seus visitantes demostran que este debuxo corresponde coa realidade. Monte Aloia acolle unha notable afluencia de visitantes bastante continua durante todo o ano, mais numerosa no verán e na primavera, na que predominan dous tipos de visitante. Dun lado, residentes nos Concellos próximos que teñen por costume acudir de cando en vez ó ENP para pasar un rato agradable ó aire libre, pasear e desfrutar das vistas, así como celebrar reunións de familia e/ou amigos con comida campestre incluída, actividades para as que Monte Aloia está preparado coas oportunas

instalacións. Por outro lado, a Monte Aloia tamén acoden tanto xentes doutros puntos de Galicia (sobre todo da mesma provincia de Pontevedra) e doutras CCAA de España que aproveitan a súa estancia nestas comarcas do SW de Galicia para coñecer e visitar o Parque Natural, que se constitúe nun dos puntos de interese para os turistas que por aquí pasan. A afluencia deste tipo de visitantes ten preferencia polo verán (tempada de vacacións).

Isto en canto a visitantes que acoden pola súa conta. No que respecta a visitas de grupos organizados, a maioría delas son de centros de ensino das proximidades e secundariamente doutros puntos de Galicia (de novo a propia provincia é a procedencia maioritaria), que acoden a Monte Aloia para completar as actividades de aula con experiencias educativas no campo, ben dirixidas e manexadas polo persoal do Parque. De feito, Monte Aloia é un referente comarcal básico en educación ambiental para multitude de colexios de Primaria (maioritarios) e Institutos de Secundaria da contorna. A maioría destes grupos acoden ó Parque Natural en primavera, tendo en conta o calendario escolar e a melloría das condicións meteorolóxicas, pero non son escasos os que tamén aproveitan o outono para aprender e divertirse en Monte Aloia. O Parque, por certo, adapta moi sabiamente a súa oferta de actividades á época do ano, facendo moito mais útil e proveitosa a visita.

En función das características dos visitantes tiradas das Memorias e das enquisas persoais, o retrato-robot que resulta é diferente entre os procedentes da contorna e os que veñen de mais lonxe. Os primeiros son visitantes mais ou menos asiduos que buscan tranquilidade e contacto coa natureza, ademais de realizar determinadas actividades (comida). Neste sentido, poderían clasificarse como visitantes contempladores ou de paso segundo as categorías de Gómez-Limón (2002), ou mais vagamente na categoría de turista ocasional de Pascual Trillo (2007) en función da brevidade da visita. En canto a visitantes non procedentes da contorna, claramente se poden encadrar en turistas ocasionais e visitantes contempladores posto que Monte Aloia non é mais que unha etapa entre outras moitas da súa ruta de visitas que aproveitan para gozar do aire libre e da paisaxe; pero non faltan algúns visitantes casuais no literal sentido da palabra, posto que se enteraron da existencia do ENP durante o seu paso pola comarca e decidiron visitalo por curiosidade.

En suma, Monte Aloia soubo perfilar o uso público que acolle conforme á súa idiosincrasia (a do Parque e a das persoas que a el van). Tivo moi presentes as súas características, as súas limitacións e fortalezas, e soubo actuar en consecuencia. A día de

hoxe, Monte Aloia non presenta ningún tipo de problema tocante a afluencia de visitas dado que se adaptou ás circunstancias. Tal é así, que en palabras do Director, este Parque Natural é probablemente o mais doado de xestionar de Galicia.

8.3.3 Parque Natural do Complexo dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán

Polas súas características e polo seu emprazamento, Corrubedo está intimamente ligado ó turismo de sol e praia do verán galego, e consecuentemente, soporta unha afluencia de visitantes moi elevada concentrada en pouco tempo (os meses de verán). Desgraciadamente non se puido comprobar este feito contrastándoo con datos, posto que non foi posible acceder a eles no caso do Centro de Visitantes, e non eran actualizados nin, polo tanto, son fiables os facilitados polo Técnico de uso público. Desta sorte houbo que fiar todo ás conversas mantidas tanto co citado Técnico como coa Directora, así como ás tendencias apuntadas polas Memorias de Uso Público consultadas (non tanto os datos coma os comentarios da situación), nos dous primeiros casos moi proveitosas dito sexa de paso. A raíz da información extraída destas fontes, convenientemente matizada polas visitas persoais ó ENP, podemos concluír que Corrubedo combina unha elevada afluencia de visitantes de sol e praia no verán cunha notable cantidade de grupos de todo tipo (sobre todo de centros de ensino) que acoden ó Parque Natural a desenvolver actividades de educación e interpretación ambiental. A dicir verdade, Corrubedo ten merecida sona a nivel rexional pola súa duna móbil, verdadeiro elemento icónico do ENP, ó que chegaban a acudir multitudes de visitantes pois estaba permitido o acceso a ela. Os problemas de degradación eran claros, e o mesmo acontecía co resto do cordón dunar e as especies animais e vexetais que nel viven e se sustentan co tránsito de persoas cara á praia. En palabras dos xestores, estes problemas foron afortunadamente erradicados coa prohibición de acceso á duna e a gran parte do cordón dunar, mentres as rutas que transcorren polo Parque están ben establecidas mediante pasarelas de madeira e balizas. Polo tanto, e a pesares das elevadas cantidades de visita (estimadas polo Técnico en mais de 300.000 persoas só no verán) os impactos sobre os elementos naturais do Parque son moi escasos. Os xestores tomaron nota dos problemas e actuaron en consecuencia con notable acerto.

8.3.4 *Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés*

O paradigma do Parque ben planificado e de miras ambiciosas non foi aínda capaz de espertar a atención do público na medida que cabería esperar. As cifras de afluencia oficiais, con tódalas reservas necesarias por non recoller mais que unha porción do total, non fan dun panorama onde o grao de coñecemento ultrapase límites e que teña resonancias nacionais ó estilo de Fragas do Eume ou Illas Atlánticas. Nin sequera a nivel rexional deixou de ser un espazo remoto, lonxano, bastante descoñecido. Tampouco moitos dos que por él pasan ou deciden quedar nel ou preto están demasiado interesados en coñecerlo mais a fondo. Os datos oficiais reflicten un uso público cada vez máis interesado polo medio (alomenos as Memorias de Uso Público máis recentes así o anuncian), pero o traballo de campo deixou claro que os visitantes que chegan ata os puntos máis frecuentados están aínda ben alonxados deste prototipo de persoa interesada pola natureza. Unha boa parte das persoas que deciden pasar uns días por estas terras non manifestan a penas interese en coñecer o Parque Natural, e non semellan conscientes do enorme valor paisaxístico, ambiental e cultural que encerra. Salvo contadas excepcións, acoden a certos lugares predeterminados de antemán (enténdase Vila Termal de Lobios, enténdase Río Caldo, enténdase Corga da Fecha ou os muíños de Vilameá) sen apartarse a penas deles. Isto non sería problema se enfocamos a cuestión dende o punto de vista das capacidades de carga e dos impactos ambientais, que con este escenario de concentración de visitantes en lugares concretos está claro que non deberían preocupar. Problemas, sen embargo, si existen, non de maneira xeral pero sí puntual. O traballo de campo puxo de manifesto importantes (localizados no espazo, por fortuna) impactos ambientais por parte de visitantes pouco ou nada interesados no medio natural. En certos puntos frecuentados (contornas de Río Caldo e do balneario, Miliarios) as acumulacións de lixo e desperdicios en xeral son de consideración, así como o risco de incendios nunha contorna de por si moi propicia a padecelos. Velaí o principal inconveniente: que o uso público máis numeroso sexa pouco respectuoso e amose pouco interese polo Parque. O positivo do asunto é que son feitos puntuais no espazo e, polo tanto, doadamente controlables.

De feito, gran parte dos visitantes enquisados poden doadamente ser clasificados como visitantes casuais, e non porque cheguen de casualidade a este lugar senón polo escaso interese que amosan pola natureza. No caso dos hóspedes do balneario poden encadrarse en visitantes contempladores posto que amosan un certo interese pola

paisaxe e o contacto relaxante coa natureza. As Memorias de Uso Público reflicten unha presenza cada vez maior de visitantes interesados polo Parque Natural en sí, asimilables a visitantes contempladores e culturais, o que de consolidarse sería unha boa noticia e síntoma de que a política de uso público do Xurés comezaría a recoller os primeiros froitos. Nembargante, fai falta tempo para observar a evolución dos acontecementos.

Ó fío desta cuestión que se ven de tratar, as enquisas ós visitantes deixan moi claro que o Xurés ten un importante problema de imaxe e comunicación. Que as persoas que acoden á Vila Termal e a Río Caldo amosen tan pouco interese polo Parque é moi significativo. Especialmente delicada é a falta de interese dos hóspedes do balneario posto que son maioritariamente galegos cun nivel de formación elevado. Este tipo de visitantes son un público potencialmente moi interesado en ver paisaxes, en curiosarse sobre o medio natural, en coñecer e explorar sequera sexa superficialmente, e mais aínda tratándose dun lugar protexido e supostamente valioso e belo. Non sucede isto, e o desinterese amosa que o Xurés non pasou de ser un lugar ignoto, moi lonxano, que non foi aínda capaz de chegar á sociedade, de despertar interese. Neste campo o Parque Natural ten un intenso traballo por diante, mais aínda tendo en conta que o básico para funcionar eficientemente como ENP (planificación, equipamentos e servizos, persoal, orzamentos) está suficientemente cuberto por agora. Galicia ten que coñecer o Xurés, valorar a súa existencia, a súa riqueza natural e cultural, adoptalo definitivamente como un lugar digno de coñecer e visitar para completar o mapa mental de todo galego.

Chaman moito a atención dende o punto de vista negativo as discretas impresións que esperta a contorna natural, o que os sentidos transmiten ó visitante. Nin a valoración da conservación do ENP nin da estancia acada valores moi elevados (desde logo ben inferiores a Fragas do Eume e Monte Aloia). Aquí interveñen dous factores á par: o tipo de paisaxe, e os problemas de impacto ambiental existentes, puntuais pero moi significativos. Efectivamente, a paisaxe do Xurés no punto no que se fixeron as enquisas (Río Caldo) está bastante alonxado dos estereotipos de beleza e maxestuosidade que o visitante-tipo agarda encontrar nun Parque Natural. Predomina unha cuberta vexetal arbustiva, a vexetación arbórea non é exhuberante, hai incendios frecuentes nas cercanías do Parque e mesmo dentro del, e as correntes de auga no verán levan un caudal mínimo. Non hai un bosque luxuriante e un río impetuoso como en Fragas nin vistas panorámicas magníficas como en Monte Aloia. Trátase dunha paisaxe *mediocre* para os arquetipos habitualmente establecidos. Está claro que estes visitantes non coñecen o Parque, porque non faltan os lugares espectaculares nos que o relevo

esgrevio de grandes penedos graníticos desafiando a gravidade e os profundos vales fluviais, e as aldeas con patrimonio ben conservado marcan a impronta paisaxística. Por outra banda, a visión crítica dos visitantes tamén se asenta en feitos ben concretos que se puideron comprobar no traballo de campo. Os bañistas portugueses de Río Caldo son un grupo de visitantes, este si, case absolutamente desinteresado polo Parque Natural que só acode a bañarse nas augas termais ó aire libre, tomar o sol e comer coa familia e os amigos. Este desinterese corre parello a unha falta de civismo por veces asombrosa que se traduce en acumulacións de lixo de todo tipo polo chan (mesmo habendo contedores e papeleiras a disposición), instalación de grellas e automóbiles como unha sorte de campamento improvisado cando está absolutamente prohibido, con tránsito rodado por camiños peonís incluído, e de xeito xeral un comportamento moi pouco respectuoso pola contorna. Por fortuna é un problema moi localizado no espazo, pero o Parque debe tomar medidas urxentes e drásticas, en primeiro lugar de información e persuasión, e a continuación disciplinarias se a situación o esixe. Non só se compromete a conservación destes encaves, senón tamén a imaxe que o ENP transmite a visitantes que, independentemente do seu maior ou menor interese polo Parque, si teñen actitudes cívicas e observan con desagrado estes feitos.

Polo demais, hai que recoñecer que o Xurés está embarcado nun camiño realmente ilusionante e ambicioso que de ter éxito pode marcar a diferenza. A suscripción da Carta Europea de Turismo Sustentable e a obtención da Q de Calidade Turística amosan unha sincera preocupación por involucrar á poboación local nun proxecto común no que o Parque Natural asuma o liderato no impulso do desenvolvemento local por medio dunha oferta atractiva e de alta calidade para o visitante; a veciñanza co Parque Nacional de Peneda-Gerês e os primeiros xermolos de Parque Transfronteirizo abren outra vía de conservación da natureza e traballo conxunto que pode situar estas terras como referencia a seguir; e a posta en marcha da iniciativa de Salgueiros tamén pon ó Xurés na perspectiva de seren referencia nacional en materia de investigación e formación nos campos ambientais e de xestión do medio natural en xeral.

En suma, o Xurés ten ante sí un futuro ilusionante se manexa ben as poderosas ferramentas das que se está dotando. Debe actuar decididamente en darse a valer entre moitos dos visitantes que acoden a el e que, de momento, non saben apreciar o lugar no que están. Unha vez que isto se consiga e o resto de iniciativas funcionen dentro do previsto, este Parque Natural pode ser digno de seguimento. Por suposto, será o transcorrer do tempo o que dicte sentenza. O camiño por andar é longo.

8.3.5 Parque Natural Fragas do Eume

Nun proceso similar ó acontecido en Illas Atlánticas, o Parque Natural Fragas do Eume pasou, case da noite para a mañá, de espazo natural de gran beleza coñecido só polos residentes da contorna e algunhas outras persoas moi amantes da natureza do resto de Galicia (é dicir, unha minoría) a icona turística emblemática, paradigma da paisaxe primixenia galega, a medida patrón do bosque caducifolio que outrora cubrira toda Galicia e modelo da natureza virxe arraigada no imaxinario colectivo, ben provisto de imaxes bucólicas de densos bosques e ríos espelleantes e caudalosos. Este panorama de soño estereotipado pode verse case con exactitude en Fragas do Eume, e dun xeito ou doutro, traspasou os límites de Galicia e callou forte en case toda España. Desta forma, Fragas do Eume acolle un volume de visitas e un reparto temporal da súa chegada que se corresponde co paradigma de moitos puntos de atracción turística de España: grande cantidade de persoas durante os meses de verán procedentes de toda Galicia e toda España (sobre todo madrileños, característica chamativa que distingue este Parque Natural) fan un alto no Parque Natural para admirar a súa idílica beleza, ben aproveitando que están a pasar pola comarca, ben como parte dun itinerario mais longo que abrangue toda Galicia e inclúe Fragas do Eume como parada obrigada. Non hai detrás disto unha campaña publicitaria dos *mass media* ó estilo de Illas Cíes, nin moito menos unha campaña orquestada polo propio Parque. Simplemente, foi gañando adeptos polo “boca a boca”, no que correu como a pólvora como lugar de recomendable visita. Tamén contribuíu, dito sexa de paso, a súa localización próxima a puntos de grande importancia turística como Miño, Cabanas, Sada, Pontedeume, e as cidades de A Coruña e Ferrol, que atraen visitantes de toda Galicia e toda España, e a súa grande accesibilidade dende a principal vía de comunicación rexional, a autoestrada AP-9, que vertebra as principais áreas urbanas de Galicia.

O traballo de pesquisa puxo claramente de manifesto esta realidade e permitiu comprobar os problemas que este modelo presentou inicialmente (concentración de persoas e vehículos ata o colapso), e ós que os xestores souberon responder a tempo e acertadamente. Falamos do servizo de autobuses-lanzadeira, que evitou (coidamos que definitivamente) os graves problemas de colapso circulatorio que sufría a estrada que comunica con Caaveiro e que ameazaban seriamente este enclave e, de paso, comprometer o medio ambiente, a imaxe do Parque entre os visitantes, e desvirtuar o que un ENP debe ser. A día de hoxe, Fragas segue sendo un ENP de referencia para o

visitante rexional e nacional, que pode acudir a él coa certeza case total de atopar unha paisaxe e un ambiente natural inesquecibles, nunha experiencia coa natureza de boa calidade. De feito, os serios problemas que padece este Parque, postos de manifesto polos indicadores de oferta, non afecta practicamente en nada á boa imaxe que Fragas do Eume deixa nos visitantes, que outorgan moi altas calificacións á visita. O idílico marco natural ten moito que ver nisto.

Segundo as evidencias tiradas das enquisas ós visitantes, a maioría deles son claramente contempladores ou de paso segundo a clasificación de Gómez-Limón (2002) posto que chegan a Fragas interesados pola paisaxe e a beleza do medio natural sobre tódalas cousas, pero como unha etapa mais dunha ruta turística que abrangue mais destinos. Fragas do Eume non é pois obxectivo prioritario, senón un complemento agradable e relaxante. Detéctase un certo número de visitantes culturais e conservacionistas, que na listaxe de Pascual Trillo (2007) serían encadrados na categoría de turistas vocacionais e especializados, posto que amosan un interese grande por coñecer o medio natural en detalle, por mergullarse na natureza, nunha estancia que sí é unha prioridade da viaxe (non necesariamente a única prioridade, pero sí unha delas).

8.3.6 Parque Natural do Invernadeiro

O Parque Natural do Invernadeiro non funciona realmente como un Parque ó uso. O seu territorio está totalmente deshabitado e o acceso está suxeito á obtención dun permiso e limitado en número. Mesmo hai unha notable extensión do mesmo ó que o acceso está prohibido salvo labores de investigación e xestión. Neste aspecto, o seu funcionamento no tocante ó uso público está moito mais próximo ós estándares dunha Reserva que dun Parque común e corrente. Así, non é estraño que a afluencia de visitantes sexa en liñas xerais moi escasa e, por suposto, ben alonxada dos arquetipos habituais de paseante ocioso mais ou menos interesado pola beleza natural. Case todos os que acoden a él son xentes de procedencia rexional ou provincial que, ben sexa a título persoal ou con grupo organizado, saben moi ben a que lugar van. A dicir verdade, agás para os círculos mais interesados na conservación da natureza, O Invernadeiro é un perfecto descoñecido. A súa Aula da Natureza é unha das mais reputadas de Galicia e ofrece un escenario único para a aprendizaxe sobre o medio natural. Con todo, anótase un descenso da afluencia a esta aula nos últimos anos, o que unido á falta de

programación didáctica leva a pensar nun grave problema de funcionamento deste estratéxico equipamento. Non dispoñemos de elementos de xuízo o suficientemente sólidos como para calibrar se tan só é unha etapa coxuntural ou realmente se trata dunha tendencia de fondo que signifique a perda de importancia desta instalación provocada polos problemas detectados. Por outra banda, os visitantes por libre non experimentan un crecemento, de maneira que os xestores están a plantexarse un cambio de rumbo na xestión do uso público. A intención é a de implantar un uso menos restritivo, abrindo a man a maior número de visitantes e dando a coñecer o ENP entre a sociedade. En palabras do Director, nestes intres os límites de visitantes, aínda existindo, están sempre moi lonxe de seren rebasados, polo que hai un amplo marxe para a apertura, sequera sexa parcial. Hai tamén conciencia de que o Parque debe xogar un papel mais importante no desenvolvemento local vía atracción de turismo, tendo en conta a contorna fondamente rural e avellentada na que se atopa, moi necesitada de maior dinamismo para subsistir. As novas actuacións de restauración das instalacións de Papeleira Española para facilitar interpretación do espazo (da que o Parque carece actualmente) van tamén por este camiño mais aperturista.

No tocante ó tipo de visita que acolle, o peculiar plantexamento do uso público inclina a pensar que, por unha banda, os visitantes que acoden por libre deben coñecer ben o lugar ó que van, de sorte que quedan descartados os tipos mais *estándar* e cobra importancia o visitante cultural e conservacionista, interesados polo espazo en si e pola entorna natural, que visitan o Parque Natural *ex profeso*; e por outra banda, as persoas que acoden á Aula da Natureza deben ser encadradas a medio camiño entre turistas científicos e especializados na clasificación de Pascual Trillo, e como visitantes campistas e conservacionistas na de Gómez-Limón, posto que o Parque Natural é escenario de actividades relacionadas co estudo e comprensión da natureza dun xeito directo, mais íntimo. Tanto nos visitantes de grupos como nos que acoden por libre, de seguro non faltan aqueles de tipo aventureiro/montañeiro que perseguen o esforzo físico e o contacto mais directo posible co medio natural sen a penas servizos nin equipamentos.

8.3.7 Parque Natural Serra de Enciña da Lastra

Este Parque Natural, pola súa curta traxectoria, presenta unha demanda de uso público que podemos considerar en fase embrionaria de desenvolvemento. En

consecuencia, a afluencia de visitantes é moi reducida e fundamentalmente de proximidade (comarcal e provincial, secundariamente rexional). Non está pois aínda perfilada a demanda ata o punto de poder sacar unhas conclusións firmes, pois necesita tempo para consolidarse. Como se viu antes, o ENP conta cos equipamentos necesarios e, xa que logo, está preparado para acoller visitantes en número moi superior ó actual; neste aspecto non hai problema a medio prazo. A grande incógnita de futuro para Enciña da Lastra é ata qué punto a forte afluencia de visitantes que chega ata o enclave das Médulas, moi próximo ó Parque Natural galego, pode derivar tamén a Enciña da Lastra. De ser o caso, a demanda podería atinxir un considerable volume e debuxar un panorama totalmente oposto ó actual. Tamén haberá que seguir de preto o renome que pode atinxir o Parque por si só, sen estar ligado á proximidade das Médulas, en base a un prestixio gañado co tempo pola súa singularidade no contexto do medio natural galego, pois de momento é un perfecto descoñecido para a sociedade galega. O tempo será o que se encargue de despexar a incógnita.

De momento, o tipo de visitante do Parque pode asimilarse a visitantes contempladores da clasificación de Gómez-Limón, posto que acoden a Enciña da Lastra atraídos pola curiosidade de coñecer o medio natural e contemplar a paisaxe.

8.4 Propostas de acción

Desde os primeiros pasos que deu este traballo de investigación, alá polo ano 2004, ata o momento de redactar estas liñas (inicios de 2010), a situación a penas evolucionou nos Espazos Naturais Protexidos de Galicia en conxunto, pero si o fixo, e notoriamente, nos que teñen categoría de Parque. En liñas xerais, o panorama é mais positivo que antes. Existe unha Rede Galega de Parques Naturais dentro da Rede Galega de ENP (con imaxe corporativa propia e diferenciada), os equipamentos e servizos aumentaron e melloraron consolidando a oferta, o persoal está ben preparado e está dispoñible na maior parte dos casos en número suficiente para atender a demanda, e o fluxo de visitantes non deixou de medrar pouco a pouco, síntoma de que os ENP van ocupando un lugar importante entre as inxedanzas sociais. Pero tamén houbo ámbitos concretos onde os avances foron moi escasos ou non se produciron. Aínda hoxe, como houbo ocasión de comprobar no apartado de diagnose, persisten unha serie de problemas (algúns graves) ós que non se puxo solución. Existen problemas comúns para todos os Parques galegos, como o referente a planificación (só un novo PRUX aprobado nos

últimos seis anos), o case total descoñecemento social dos ENP galegos agás algúns individualmente, ou o estancamento na declaración de novos Parques (dende 2002 non se declarou ningún mais); pero mais importantes aínda son as carencias que ten cada un dos espazos a título individual, ben definidas e diferentes dun caso a outro. Daquela, chega o momento de propoñer os camiños que poden (ou deben) seguir os Parques galegos nos vindeiros anos. A tal efecto, as propostas de acción reflectirán os aspectos que os Parques a título individual deben corrixir e mellorar nos vindeiros anos. Neste traballo partírase da base do resultado da diagnose, en boa lóxica. Unha vez detectados os problemas (enfermidades) o paso seguinte é a solución dos mesmos (tratamento e curación).

8.4.1 Parque Nacional Illas Atlánticas

a) Aprobar o PRUX

Un espazo da xerarquía dun Parque Nacional non pode, baixo ningún concepto, permitirse o luxo de non dispoñer dun dos documentos básicos de planeamento. Certo é que o PRUX está perfilado, pero os lentos trámites burocráticos prolónganse en exceso. Cómpre pois desbloquear o proceso canto antes, como unha prioridade absoluta de acción por riba de tódalas demais. A continuación será posible definir mellor o uso público que Illas Atlánticas quere e pode acoller.

b) Ampliar o persoal

Outra carencia trascendental para un espazo da elevada xerarquía dun Parque Nacional: non atender equipamentos e servizos básicos por falta de persoal. É un problema moi grave que require unha acción inmediata. Dado que, ó parecer, os orzamentos son adecuados, o diñeiro non é excusa para contratar mais xente en caso necesario. E aínda que fose así, o bo funcionamento do Parque non pode quedar comprometido. O voluntariado tamén pode xogar un papel importante neste sentido. As Memorias apuntan á realización de actividades de información ós visitantes que deberían ampliarse aínda mais.

c) Axilizar a apertura dos Centros de Visitantes:

O problema dos Centros de Visitantes tamén se está dilatando no tempo moito mais alá do desexable. Todo está previsto, todo está deseñado e perfilado, pero non se concreta. Entre tanto, o Parque Nacional carece do principal equipamento de todo ENP, nada menos que o encargado de dar a benvida ós visitantes, informalos e formalos de todo canto poden ver, aprender e desfrutar durante a súa visita. A enorme potencialidade informativa e interpretativa do Centro de Visitantes está a ser desperdiciada de maneira lamentable. Outro asunto pois que debe axilizarse, movendo tódolos fíos necesarios para que os trámites burocráticos ou calquera outro obstáculo sexa superado por fin, tendo en conta ademais que a posta en marcha destas instalacións depende de mais administracións que o PRUX e tecnicamente é mais complexo (hai que construír edificios e dotalos de todo o necesario).

d) Solucionar os problemas de accesibilidade

Unha asignatura pendente do Parque Nacional é a accesibilidade. Aínda que se puxeron en marcha accións concretas que melloraron a situación nalgúns puntos, queda moito por facer. As Memorias recollen queixas de visitantes ó respecto, síntoma claro de que a tarefa pendente é considerable.

e) Deseñar e aprobar unha programación didáctica para tódolos niveis

O Parque Nacional conta cunha programación didáctica, pero só deseñada para 5º de Primaria. Semella que o ensino Secundario será incluído en breve prazo, e así debe ser. Todo ENP debe contar cunha programación, e no caso dun Parque Nacional ten que estar deseñada para tódolos niveis e para todo tipo de grupos. A xerarquía do espazo así o demanda, e tamén a grande afluencia de grupos que recibe.

f) Realizar estudos de capacidade de carga

A risco de ser moi reiterativos, unha vez mais encontramos unha acción que está prevista, que está en deseño, pero que non remata de concretarse. O Director do Parque Nacional asegurou que se están a realizar estudos desta índole, e celebramos sinceramente que así sexa. Un ENP de reducidas dimensións e grande afluencia de visitantes coma este necesita un estudo veraz e rigoroso

sobre os límites que pode atinxir no que respecta a visitas. Con estes resultados na man será posible perfilar adecuadamente o tipo de visitante que se quere recibir e a cantidade. O traballo debe ver a luz canto antes, e hai que axilizar este proceso ó máximo.

g) Difundir unha imaxe do Parque non ligada ó sol e praia

As campañas publicitarias que relacionaron este Parque Nacional (Illas Cíes concretamente) coa beleza das praias baixo un sol radiante terxiversaron enormemente a esencia do que ten que ser o espazo natural. Os xestores deben traballar intensamente para contrarrestar este efecto tanto de maneira directa coma indirecta. Por unha banda, hai que sensibilizar ós visitantes que acoden en realidade a un Parque Nacional e non a tomar o sol a unha praia calquera do litoral por medio dunha campaña difundida polo propio Parque, e por outra banda establecer conversas cos medios de comunicación para que difundan tamén eles esta imaxe. Cremos que é mais importante este último punto, xa que os medios de comunicación posúen un poder maior de persuasión que o Parque por si mesmo e con medios mais limitados para facerse oír.

8.4.2 Parque Natural Monte Aloia

a) Solucionar problemas de accesibilidade

As enquisas feitas no traballo de campo sacaron á luz un número non desprezable de visitantes que observaron problemas coa accesibilidade no Alto de San Xiao, o lugar mais concorrido do Parque Natural. Tendo en conta que se trata realmente dunha área recreativa fortemente antropizada e pouco accidentada topográficamente non debería ser problema solucionar este asunto. Os xestores teñen que estudar os problemas existentes, os puntos nos que a accesibilidade é mais complicada, para solucionarlos no menor tempo posible.

b) Abrir tódolos días de verán o punto de información do Alto de San Xiao

Outro problema detectado a través das enquisas a visitantes. Varios deles manifestaron o seu descontento pola falta de información e notaron o peche da caseta informativa do Alto de San Xiao. Parécenos moi razoable a queixa, posto que no verán acoden numerosos visitantes de fora de Galicia que chegan ó

Parque por vez primeira e non atopan un lugar que lles proporcione información e orientación. Considerando que moitos non paran no Centro de Visitantes, o non funcionamento desta caseta de maneira continua descoida un potencial informativo e formativo de grande importancia que podería atender a moitos mais visitantes que o propio Centro de Interpretación.

8.4.3 Parque Natural Complexo dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán

a) Aprobar o PRUX e renovar o PORN

Estas dúas accións son prioridade absoluta. Non pode demorarse mais a aprobación do PRUX e a elaboración dun novo PORN adaptado ás novidades lexislativas que se foron sucedendo nos últimos anos. Os trámites de aprobación están unha e outra vez freados polas mais diversas causas, e deben axilizarse xa. Non hai alternativa. A aprobación destes documentos é urxente.

b) Abrir un punto de información no aparcamento de Olveira (duna móbil)

O punto mais frecuentado do Parque Natural, a duna móbil, carece dun punto de información. Moitos visitantes só van a Corrubedo a ver a duna e á praia, sen pasar en absoluto polo Centro de Visitantes, que está nunha posición un tanto marxinal. Estase a desperdiciar o principal potencial informativo e formativo do Parque por falta de cálculo ou por desidia, que sería peor. O funcionamento deste equipamento tamén é unha prioridade de acción inmediata a executar, e ademais moi doada de solucionar.

c) Elaborar unha programación didáctica

O grande volume de visitas de centros escolares que recibe Corrubedo fai imperativa a elaboración dun programa didáctico propio, idealmente adaptado a tódolos niveis educativos (especialmente ós que frecuentan o Parque: Primaria e Secundaria) e ás peculiaridades naturais do medio. Certo é que estas actividades non se fan de xeito improvisado como houbo ocasión de ver, pero non está de mais poder ofertar un programa propio que saque o mellor partido posible á visita.

d) Ampliar a información dos paneis das rutas de sendeirismo

Non é unha prioridade de acción pero sería bo que os paneis informativos das rutas recollesen o tempo estimado de camiño e o grao de dificultade. Os camiños son doados e non moi longos, pero non tódalas persoas poden permitirse camiñar mais alá dun tempo determinado, de maneira que así poderían evitarse problemas.

e) Elaborar un plan de xestión ambiental e difundir boas prácticas ambientais

Corrubedo non dispón dun plan deste tipo, pero aínda mais negativo resulta que as accións exemplares de xestión ambiental que si realiza non sexan adecuadamente explicadas ós visitantes. Os ENP deben ser exemplo de respecto polo medio ambiente e de condutas ambientalmente responsables e non poden desentenderse de informar e formar ós visitantes con exemplos concretos.

8.4.4 Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés

a) Dar a coñecer o Parque Natural

O Parque Natural do Xurés sitúase na vangarda planificadora dentro dos ENP non só galegos senón españois. As súas miras son moi ambiciosas, pero non conseguiu calar entre a sociedade. Non foi capaz de momento de superar a súa localización periférica, ignota, lonxana. Nen sequera os visitantes que pasan un tempo por aquelas terras son conscientes da importancia do Parque Natural e da riqueza paisaxística e histórico-artística que encerra, tal como reflectiron as enquisas do traballo de campo. Segue a ser un perfecto descoñecido para os galegos, e isto debe cambiar. Se de verdade quere ser un referente entre os ENP galegos e españois ten que darse a valer, e polo tanto o traballo de configuración dunha imaxe pública que se difunda con claridade na sociedade está pendente de facerse. Os medios materiais e humanos son bos, pero non hai un público numeroso e interesado. Neste contexto, cremos que o primeiro paso a dar é informar ós visitantes dos puntos mais frecuentados: o balneario e Río Caldo. Os xestores informaron de que o balneario dispensa folletos informativos do Parque Natural, pero con isto só non basta xa que o persoal do Parque ten que informar ó persoal do balneario das pautas a seguir para transmitir adecuadamente os valores do ENP entre os hóspedes: ó mesmo tempo que se lles facilita

información escrita tamén se debe informar e motivar de palabra. Tampouco axuda o peche do punto de información de Portela de Home, pórtico de entrada da maioría dos visitantes portugueses, ós que non se pode chegar doutro xeito que non sexa neste lugar. O traballo de concienciación sobre comportamentos non adecuados debería recaer en boa medida neste punto de información, labor que está a ser desperdiciada e que xa está carrexando nefandas consecuencias.

b) Tomar medidas ante os impactos xerados por visitantes non concienciados

Afortunadamente os impactos non pasan de ser puntuais, pero non por iso deixan de ser graves, repercutindo negativamente na imaxe do ENP. O traballo de campo amosou con toda claridade que unha boa parte dos visitantes de orixe portuguesa que acoden a bañarse en Río Caldo (única e exclusivamente, sen interese algún polo Parque) teñen uns comportamentos reprobables traducidos en grandes acumulacións de lixo, instalación improvisada de áreas de acampada e grelladas ó aire libre e circulación de vehículos por camiños peonís, todo o cal está absolutamente prohibido. Pero o peor son as consecuencias ambientais (risco de incendios, contaminación, degradación de cuberta vexetal) e as consecuencias visuais por así dicilo, que provocan o desagrado dos visitantes que si amosan certo interese pola natureza e levan unha mala imaxe do Parque Natural. Os xestores deben tomar cartas no asunto e tratar de persuadir primeiro e castigar despois os comportamentos antes sinalados.

c) Traballar a fondo a accesibilidade:

Tódolos aspectos relacionados coa accesibilidade están en situación deficiente, e polo tanto deben mellorar canto antes. Aparte do común problema da accesibilidade ós servizos educativos e interpretativos que se abordará nas propostas comúns para a Rede, tamén hai problemas cos equipamentos, e aquí ten que ser o propio espazo o que tome a iniciativa e faga os investimentos necesarios para eliminar este problema.

d) Axilizar os programas de participación da poboación local

O Xurés ten perfilado un ambicioso futuro no que a poboación local debe xogar un decisivo papel. A Carta Europea de Turismo Sustentable e o plan INTERREG contan coa colaboración da sociedade para teren éxito. Pero cómpre

non durmirse e axilizar a marcha para que, canto antes mellor, a poboación local estea participando directa e activamente da marcha do Parque Natural, que sexa por fin parte deles.

8.4.5 Parque Natural Fragas do Eume

a) Incrementar os fondos orzamentarios:

Moitos dos problemas que sofre este Parque Natural veñen a raíz das carencias orzamentarias. Os xestores de Fragas do Eume deben traballar arreo para que a Administración dote dos fondos necesarios, mais aínda tratándose dun ENP tan concorrido e coñecido, pero tamén deben buscar fontes de financiamento alternativas mediante a participación de entidades privadas e/ou filantrópicas, que de seguro estarían dispostas a colaborar cun Parque Natural que tan boa imaxe ten na sociedade.

b) Completar a planificación:

O Parque Natural non conta a día de hoxe con PRUX, entre outras razóns por lentitude burocrática e os trocos que sempre se producen nos departamentos do goberno autonómico ó albur dos movementos políticos. Fragas do Eume necesita unha base sólida na que asentar o uso público dada a importancia que ten neste espazo protexido, de maneira que esta cuestión pendente ten que ser desbloqueada canto antes para que se poña en marcha. Tamén é necesario un programa pedagóxico que sirva de base ás actividades educativas, nestes intres un tanto descoidadas pola carencia deste plan e por falta de fondos e persoal. Un síntoma revelador é o recoñecemento por parte do Director de que gran parte dos visitantes non son plenamente conscientes da misión do Parque Natural. Polo tanto, a faceta didáctico-interpretativa é unha materia pendente de resolver.

c) Contratar o suficiente persoal:

Un ENP calquera, e mais aínda un que acolla gran número de visitas coma este, non pode permitirse deixar sen atender servizos básicos por falta de persoal. O correcto funcionamento do Parque depende en gran medida dos recursos humanos, mesmo por diante da planificación. A contratación de persoal cualificado en momentos do ano nos que se necesita para atender a demanda

debe ser unha prioridade absoluta para os xestores do Parque Natural, mesmo se é necesario derivar fondos doutros apartados de xestión entre tanto non se consiga un maior presuposto.

d) Solucionar os problemas de entendemento coa poboación local:

Estamos ante un problema enquistado e de complicada solución. Por fortuna, a falta de entendemento só se produce cunha parte da poboación local pero tampouco existen unhas relacións estreitas co resto (o Director fala de actitudes indiferentes por parte da maioría da poboación). Este tipo de asuntos son espiñosos, e mais aínda se as posicións son moi intransixentes como semella ser o caso. Pero Fragas do Eume debe esforzarse en transmitir adecuadamente a súa razón de ser, en comunicar mellor por qué existe e a misión que desenvolve. Non é fácil pero é absolutamente necesario persistir na tarefa.

e) Adaptar os autobuses-lanzadeira a discapacitados:

Á marxe dos endémicos problemas de accesibilidade ós servizos interpretativos que padecen case todos os Parques galegos e españois, un servizo tan importante neste ENP como os autobuses-lanzadeira non poden estar vedados ós visitantes con cadeira de rodas. Neste asunto concreto, o Parque debe negociar forte coa Deputación Provincial, que é a encargada de dispensar o servizo, a dispensa do mesmo con autobuses adaptados. O principal medio polo que se facilita a visita ó Parque Natural ten que ser universalmente accesible canto antes. A este tema debe dársele prioridade absoluta nos vindeiros tempos.

8.4.6 Parque Natural O Invernadeiro

a) Elaborar unha programación didáctica:

Unha vez mais non podemos saír do asombro cando tocamos este tema. Non é posible que unha Aula da Natureza funcione sen programa didáctico propio. Este problema debe ser solucionado de inmediato, sen dilación e sen excusa de ningunha clase. A base principal que sustenta este ENP a día de hoxe está no aire. Por moito que os grupos acudan con programa elaborado, un Aula da Natureza por definición debe ofertar o seu propio programa, e por suposto que

ten que estar adaptado a todo tipo de grupos. Non hai outra alternativa se a Aula da Natureza do Invernadeiro pretende funcionar adecuadamente.

b) Axilizar a posta en marcha das instalacións interpretativas:

Dentro do proceso de cambio dos plantexamentos do uso público que están acontecendo no Invernadeiro, os equipamentos interpretativos son absolutamente necesarios. Certo é que están en marcha proxectos desta índole, pero como acontece con tantas outras accións, o proceso vai demasiado lento. Todo aquilo que está en fase de construción e montaxe ten que ser axilizado, e o que está proxectado ser aprobado canto antes.

c) Promover a formación do persoal:

Un problema que se debe solucionar canto antes. O propio Parque ten que facilitar ó persoal a formación adecuada, ben sexa dispensada polo propio ENP ou facilitando a asistencia a cursos noutros lugares. A formación do persoal é básica para o bo funcionamento do Parque e non se pode escatimar de ningún modo recurso algún para que sexa posible.

d) Diseñar e poñer en marcha un uso público mais aberto:

O debate está sobre a mesa. Os xestores do Parque Natural son conscientes do hermetismo do uso público, que dificulta enormemente que sexa valorado e coñecido pola poboación local e pola sociedade en xeral. Desde logo que non pode acoller un uso masivo, dadas as súas características, pero si é positivo “abrir a man” e facilitar a visita. O Parque pode acoller un número moi superior de visitantes sen correr risco algún, pois ten capacidade para isto e ademais, polas súas características, é case seguro que o visitante que decida coñecelo a fondo pouco terá que ver co arquetipo de turista convencional. Mesmo non sería necesario o acceso mediante automóbil particular, pois podería implantarse un transporte público dende Campobeceros, no caso de que se xulgase necesario. As tendencias de futuro semellan ir na dirección aperturista, de maneira que haberá que esperar acontecementos.

8.4.7 Parque Natural Serra de Enciña da Lastra

a) Axilizar a elaboración do PRUX e do programa pedagóxico:

O Parque Natural non debe funcionar por mais tempo sen o correspondente PRUX, por moito que o uso público que soporte sexa aínda pouco numeroso. Enciña da Lastra ten que prepararse para o futuro, e tomando como base as acertadas liñas marcadas polo PORN, ten que redactar e aprobar no prazo mais breve posible o Plan Reitor. Tamén debe orientarse a acoller un número superior de visitas de grupos organizados que pretenden realizar actividades educativas no Parque. Neste sentido, a elaboración dun programa pedagóxico é un requisito necesario para implantar un servizo de calidade, amén de contratar o persoal cualificado que no seu momento se precise.

b) Mellorar a accesibilidade ós equipamentos:

En honor á verdade, o Centro de Visitantes, principal equipamento do ENP, é plenamente accesible. Neste aspecto o Parque ten feitos os deberes. Agora resta traballar nos outros equipamentos (miradoiros, áreas recreativas, algún sendeiro) para acadar un grao de accesibilidade o mais alto posible.

c) Dar a coñecer o Parque Natural:

Enciña da Lastra é case descoñecido para a sociedade galega. A súa curta traxectoria non deu tempo material a asentar a súa imaxe, mais o Parque debe buscar as vías para establecer contacto coa xente e darse a valer, tendo en conta as súas potencialidades e tratando de evitar os posibles impactos.

CAPÍTULO IX

CONCLUSIONES

CAPÍTULO IX

CONCLUSIONES

Despois de descubrir e relatar os puntos fortes e febles de cada un dos Parques de Galicia e propoñer as liñas de acción que deben adoptar nos vindeiros anos, o colofón final da Tese de doutoramento consistirá nun relatorio das virtudes e defectos dos Parques de Galicia vistos como conxunto, así como as propostas de acción que na nosa opinión se deben poñer en marcha con visión de Rede.

Conclusiones sobre a oferta de uso público

O estado da oferta de uso público para cada caso individualmente considerado é moi variada, como se acaba de comprobar. Cada Parque ten a súa personalidade ben definida e presenta virtudes e defectos propios que en moitos casos non se semellan ós dos outros Parques. Con todo, hai certas cuestións nas que, vistas en conxunto, si é posible establecer un criterio común de valoración.

En primeiro lugar, a planificación non está nin moito menos consolidada. Só dous dos sete Parques dispoñen de PORN e PRUX, é dicir, os documentos básicos polos que debe rexerse o quefacer do ENP. Especialmente graves son os casos de Corrubedo pola súa tardanza en contar co PRUX tras case vinte anos de traxectoria como Parque Natural, de Illas Atlánticas pola súa xerarquía, e Fragas do Eume pola súa relevancia como lugar de visita con elevadas afluencias. A importancia da planificación para o bo funcionamento dos ENP non é necesario recalcala unha vez mais, polo que coidamos que se trata dun importante problema pendente de arranxar canto antes.

O persoal de uso público é un dos aspectos que mellor funcionan. En liñas xerais está ben formado e capacitado para desempeñar o seu traballo, e o número de persoas dispoñible é normalmente adecuado para atender a demanda. Isto non impide que haxa problemas nalgún caso concreto nos que, sobre todo en épocas de maior afluencia de visitantes, o persoal se quede curto e como consecuencia, os servizos básicos se dispensen mal ou nin sequera se cheguen a dispensar (os casos de Illas Atlánticas e Fragas do Eume), lugares nos que este problema debe ser corrixido de inmediato. Pero

temos que destacar a profesionalidade que impera en liñas xerais e o bo nivel de formación, con continuo reciclaxe de coñecementos salvo O Invernadeiro.

Os equipamentos tamén son correctos se vemos os Parques como conxunto. A dicir verdade, fíxose un importante esforzo nos últimos anos por dotar ós Parques de Galicia co mais necesario para que os visitantes dispoñan das dotacións básicas coas que aproveitar a súa estancia, e mesmo está previsto ampliar con outras novas. Por outra banda, alá onde non hai están en vías de implantación (Centros de Visitantes en Illas Atlánticas, interpretación en O Invernadeiro). En materia educativa, cumpren unha función decisiva e necesaria como transmisores de valores ambientais e da importancia que para todos ten o coidado da nosa contorna, axudado pola boa disposición e formación do persoal da que antes se falou e ratificada polo gran número de grupos de ensino formal (maioritarios) e informal que deciden tódolos anos facer visitas ós Parques galegos. Os problemas existentes, nembargante, son delicados e veñen da man da falta de persoal en momentos puntuais da que antes se falou, e a falta bastante xeralizada de programacións didácticas para actividades educativas, onde destaca sobre todo o increíble caso da falta de programación didáctica na Aula da Natureza de O Invernadeiro que compromete a esencia mesma do Parque Natural tal como está concebido neste momento.

Os fondos económicos tampouco son un problema demasiado relevante, polo menos na maioría dos casos. Si hai problemas nalgún Parque concreto que dificulta a posta en marcha de todo aquilo que se necesita pero son excepción. Resulta curioso que un dos problemas mais habituais dos ENP españois non sexa percibido do mesmo xeito por case todos os Directores de Parques galegos (salvo o de Fragas do Eume), e a dicir verdade os resultados dos indicadores correspondentes confirman esta boa impresión (tamén para mal no caso de Fragas do Eume).

A imaxe dos Parques Naturais dende o punto de vista técnico está en conxunto ben perfilada, tanto a nivel individual coma colectivo. Cada un deles dispón dos seus logos e símbolos que os diferencian e, ademais, a Rede Galega de ENP conta cunha imaxe corporativa común que está aplicándose, ben visible nos formatos da cartelería por poñer o exemplo mais evidente e visible. Mesmo os Parques Naturais contan cunha imaxe corporativa propia que está en fase de implantación no intre de redactar este traballo. E no tocante á comunicación coa sociedade en xeral e a contorna en particular, a situación de cordialidade da maioría dos casos está combinada con contrastes marcados no caso dalgúns Parques: de magníficas relacións coa contorna (Monte Aloia

como paradigma) fronte a outros (minoritarios por fortuna: Fragas do Eume) nos que hai conflitos enquistados dende hai anos de difícil resolución que compre arranxar canto antes. Hai sen embargo un enorme traballo pendente de promoción da Rede, de conformación da imaxe “mental” dos Parques entre a xente. Aquí atopamos un dos temas chave da diagnose, que non fica evidente nos indicadores pero é ben real. Nestes intreos atrevémonos a asegurar que na sociedade galega non se coñece a existencia dunha Rede Galega de ENP, tan só algún deles si é moi coñecido pero como elementos illados. É mais, algúns dos Parques nin sequera son coñecidos pola maioría da poboación, tan só polos residentes nas proximidades. Este feito foi constatado nas enquisas do Xurés respecto a este ENP en concreto, pero débese facer extensivo a toda a Rede. Pódese resumir a cuestión do seguinte xeito: a Rede Galega de ENP existe pero non se ve. A promoción dos Espazos Protexidos a nivel colectivo é unha tarefa pendente de futuro de gran importancia para que a sociedade tome conciencia e valore o seu patrimonio natural e sinta curiosidade por coñecelo e loite por conservalo. Galicia non é plenamente consciente do valor do seu medio natural, pero a isto non só contribúe a pouca promoción senón tamén que a Rede Galega de ENP é imperfecta, está sen rematar de perfilar, en fase embrionaria, coa maioría da superficie protexida en situación de provisionalidade operativa (a figura de Zona de Especial Protección dos Valores Naturais é un caixón de xastre para os lugares Natura 2000 entre tanto non se dispoña unha protección específica para cada un deles). Non existe un espazo ou conxunto de espazos que sirvan de buque insignia da protección da natureza e tiren de tódolos demais, non existe un gran Parque Natural ou Nacional famoso, nin sequera a Rede de Parques Naturais actual que estamos a estudar nesta tese comprende o mais rico e valioso da natureza galega. Nas propostas de acción xerais teremos ocasión de volver sobre isto, e insistiremos na urxente ampliación do número de Parques Naturais a espazos emblemáticos (Ancares-Courel, Trevinca, Macizo Central). Cando este día chegue, si se poderá asentar socialmente unha auténtica Rede Galega de ENP, coñecida e valorada por galegos e non galegos.

A accesibilidade é un dos asuntos que se debe traballar con mais esmero nos vindeiros tempos. Non é novidade, por desgraza, no conxunto dos ENP españois, e anque se fixeron avances importantes nos equipamentos principais (Centros de Visitantes) aínda queda camiño por percorrer, sobre todo no que respecta ós equipamentos e servizos interpretativos que en case tódolos casos non son accesibles. Hai pois un traballo laborioso pendente de realizar neste sentido.

A información que subministran os Parques nos seus paneis (tanto de sendeiros como os interpretativos e informativos en xeral) tamén é correcta, presentando o defecto común de estar dispoñible só en lingua galega agás puntuais excepcións. Non estaría de mais intentar que estivese polo menos en galego e castelán, aínda sendo conscientes das dificultades técnicas que pode ocasionar a elaboración de paneis con tanta profusión de texto á hora de seren mais ou menos lexibles ou atractivos para quen os le. Neste aspecto, as publicacións están moito mellor preparadas pois as mais importantes soen atoparse nos dous idiomas e ocasionalmente nalgún mais.

E no tocante á participación social nos Parques, neste terreo tamén queda un amplo espazo por explorar e moito marxe de mellora. A implantación dun voluntariado regrado sería unha magnífica iniciativa, así coma o fomento de programas de participación da poboación local en actividades de todo tipo, que para ser xustos xa existen nalgúns Parques, funcionando con sinalado éxito (exposicións fotográficas en Monte Aloia, voluntariado de información ós visitantes con alumnos dos centros educativos en Corrubedo). O feito de que existan boas relacións coa contorna non exime de poñer en marcha iniciativas que impliquen ós residentes nas actividades do Parque que os faga partícipes del.

En consecuencia, a oferta actual dos ENP, aínda contando con elementos mellorables, está nunha situación aceptable, por descontado moito mellor que hai uns anos. Tódolos Parques dispoñen de equipamentos e servizos básicos de uso público que funcionan correctamente na maior parte dos casos. A hipótese inicial do traballo de investigación referida á precariedade de medios dos Parques galegos vese así desmontada en parte, afortunadamente. E dicimos só en parte porque quedan moitos asuntos pendentes, herdados en boa medida do atraso na aplicación de políticas planificadas e modernas que se sinalou ó principio do traballo de investigación, pero que por fortuna cada vez son menos e semellan en vías de solución en prazo razoable na maior parte dos casos. O camiño comezou a andarse tarde, pero déronse moitos pasos na dirección correcta en pouco tempo e ó mesmo tempo queda aínda un longo treito por percorrer.

Conclusións sobre a demanda de uso público

No apartado previo púidose comprobar que cada Parque posúe unha demanda bastante específica e con características ben marcadas. Porén, si se pode facer unha

distinción básica entre dous tipos de Parque: uns moi coñecidos e que acollen elevadas cantidades de visitantes, e outros pouco coñecidos con reducido volume de visitas. Non sempre a maior ou menor antigüidade marca a diferenza, aínda que sí inflúe en casos concretos (Enciña da Lastra, recentemente declarado e, polo tanto, pouco coñecido). Inflúen mais outros factores, ligados á situación do ENP no territorio (mais ou menos accesible, mais ou menos próximo a núcleos urbanos e/ou turísticos de renome), as súas características propias (espazo litoral asociado a turismo de sol e praia), e a sona que acada entre a sociedade por diversos motivos (campañas publicitarias, simple fama que pasa de persoa a persoa). Obviamente, o enfoque da xestión tamén xoga un papel importante, dependendo do restritivo que sexa (O Invernadeiro como caso paradigmático) ou da vocación que asuma e de feito cumpra (Monte Aloia, en coherencia plena coas súas características, como lugar de educación e recreo). Polo tanto, no tocante ó volume de demanda, o panorama en liñas xerais presenta dúas caras e carece de sentido sacar unha conclusión de conxunto, así que as circunstancias obrigan a constatar esta realidade dual, controlada por factores anteriormente expostos.

Si semella posible sacar unha conclusión de conxunto respecto ás opinións e valoracións dos visitantes respecto ó ENP en si e sobre o conxunto da visita. Os datos manexados polos propios Parques e os obtidos das enquisas ós visitantes demostran que a gran maioría das persoas gardan unha boa imaxe do ENP e, xa que logo, unha sensación positiva da visita. Á marxe de opinións particulares sobre certos equipamentos e servizos dos que se falou no seu momento, todo aquilo que estea relacionado coa natureza, coa paisaxe, coas sensacións transmitidas polos sentidos, é altamente valorado. As maiores calificacións son obtidas en tódolos casos pola opinión que o visitante ten sobre a estancia en si mesma. Queda así totalmente confirmada unha das hipóteses básicas do traballo de investigación: o grande interese que a natureza esperta entre a xente. Isto tamén nos permite fixar un principio que sempre se cumpre: *a natureza nunca decepciona*.

Propostas de acción

As propostas de acción que se detallaron no capítulo anterior fan referencia a problemas concretos de cada Parque que a cada un deles lle corresponde solucionar e/ou mellorar. Poden en tódolos casos tomar a iniciativa pola súa conta para mudar as cousas. Pero hai unha serie de aspectos ós que ademais se debe dar solución a nivel de

Rede. Son problemas estruturais de conxunto que dependen dunha iniciativa en bloque dos estamentos reitores (Consellería de Medio Ambiente) para seren axilizados e solucionados, amén do propio traballo que os xestores de cada Parque a título individual fagan para acelerar a súa posta en marcha.

1) Rematar a planificación:

Un dos peores defectos que seguen arrastrando dende hai anos os Parques galegos é a falta de documentos planificadores, particularmente do PRUX. A día de hoxe tan só o Xurés e Monte Aloia (este último a penas en 2009) contan co citado documento. Esta carencia é realmente sangrante en casos coma o de Corrubedo, declarado en 1992, Fragas do Eume que se declarou en 1997, e Illas Atlánticas, neste caso non tanto pola data de declaración senón polo seu estatus de Parque Nacional. No caso de Corrubedo, ademais, o PORN non se revisa dende a declaración do Parque, a pesares dos cambios que aconteceron (aplicación da Directiva Hábitats mediante). Non cansaremos de repetir que o bo funcionamento dos ENP no día a día e tamén en prazos mais longos necesitan un documento que outorgue perspectiva ás accións. O PRUX é unha base imprescindible para actuar en tódolos ámbitos, uso público incluído, pois marca as liñas a seguir e pon as bases a planificacións posteriores de detalle como os Plans de Uso Público (só o Xurés dispón deste documento). Así pois, esta é unha misión urxente para os Parques galegos. Nos vindeiros anos deben ver a luz os PRUX pendentes (algúns xa elaborados pero sen aprobar) para atinxir por fin unha base sólida de traballo. Non pode demorarse mais esta débeda pendente. Trátase dun asunto que, ó noso xuízo, debe ter prioridade absoluta nos vindeiros anos.

2) Consolidar e planificar a tarefa educativa e interpretativa:

O Capítulo de análise da oferta deixou claro que os Parques galegos asumiron o seu papel como actores chave na tarefa de difundir e asentar na sociedade as mensaxes e ideas relacionadas coa enorme importancia que ten a conservación da natureza. Os ENP son o escenario perfecto para que a xente poida ver, de primeira man, cómo un medio ambiente en boas condicións mellora a nosa

calidade de vida e permite que obteñamos todo o necesario para a subsistencia. Certo é que este papel está mais desenvolvido nuns casos que noutros como se viu antes, pero como norma xeral está asumido e cúmprese. Hai, sen embargo, un problema pendente de corrixir, e trátase da falta de planificación da actividade educativa. Salvo contadísimas excepcións, non dispoñen os Parques galegos dunha programación educativa adaptada a tódolos niveis de ensino formal e para grupos non vinculados a centros de ensino. Na maioría dos casos, son os grupos os que solicitan con antelación unha visita guiada e propoñen un programa de actividades, que o ENP aproba e executa cando se produce a visita. É un xeito correcto de proceder tamén, por suposto, pero botamos de menos que o propio ENP elabore un programa totalmente adaptado ás súas características que sexa proposto ós interesados. De feito, cremos que é moito mais importante que exista un interese mutuo por levar adiante labores educativas e interpretativas (que os ENP estean dispostos a facelo, e que haxa grupos interesados en facelo) que o feito de que haxa ou non un programa. Coidamos pois que os Parques galegos deben perseverar na liña seguida ata agora, cumprindo co seu importantísimo papel de transmisores de valores ambientalistas, que en liñas xerais están levando a cabo con acerto.

3) Traballar a fondo a accesibilidade ós servizos educativos e interpretativos:

Os ENP melloraron notoriamente a accesibilidade ós equipamentos principais, especialmente os Centros de Visitantes. Pero aínda teñen un longo camiño por diante no que respecta á adaptación da dispensa de servizos. Case ningún Parque está adaptado, en comunión coa gran maioría dos ENP españois. A Consellería do ramo debe poñer en marcha unha iniciativa nesta materia, a modo de Plan de Acción con liñas a seguir claras e comúns para toda a Rede que vaian solucionando este endémico problema canto antes.

4) Instalar os paneis informativos e interpretativos en mais dun idioma:

A inmensa maioría dos paneis teñen redactados os contidos tan só en galego. Considerando que a procedencia da maioría dos visitantes non galegos corresponde a outras Comunidades Autónomas españolas cremos que a

información debería estar tanto en galego como en castelán. Á hora de facer esta proposta somos conscientes de dúas cuestións. A primeira é a relativa dificultade técnica que implica, xa que a posta en práctica desta medida aumenta o volume de texto nos paneis e pode provocar unha diminución da lexibilidade da información ó ser necesario reducir o tamaño do texto e concentralo nun espazo mais reducido. Por outra banda, pódese pensar que a lingua galega é doadamente comprensible para case todos os visitantes do resto de España pola súa gran semellanza co castelán en moitos aspectos, pero hai expresións e sobre todo nomes concretos (árbores, animais, elementos constructivos) que non teñen nada que ver co castelán e poden inducir a confusión se as ilustracións que acompañan o texto non son o suficientemente claras (en honor á verdade, case sempre son de boa calidade).

5) Dar a coñecer os Parques Naturais entre a sociedade:

A Rede Galega de ENP en xeral é unha case absoluta descoñecida para a sociedade galega, e non digamos para o resto de España. Amén da escasa publicidade e a case nula participación pública que acompañou o proceso de asentamento dos espazos Natura 2000 (asunto no que o traballo pendente é xigantesco), os ENP galegos que se coñecen o son a título individual, como elementos illados. As enquisas a visitantes non amosaron en ningún caso que se asociara o Parque Natural visitado cun conxunto de ENP, nin sequera se mencionaban outros Parques que se tivesen visitado antes ou houbose intención de visitar. Repetimos: non arraigou unha visión de conxunto sobre o valiosísimo patrimonio natural, tan só certos lugares individualmente. Os estamentos reitores dos ENP galegos deben poñerse a traballar para dar a valer e a coñecer a natureza galega entre a sociedade, de maneira que a sinta como un elemento patrimonial mais de Galicia tan valioso e digno de conservación e admiración como as cidades e as praias, por poñer o exemplo de dous elementos que si están asentados como elementos atractivos do territorio galego para propios e estraños. Este traballo debe ser levado a cabo en íntima e necesaria colaboración tanto das administracións competentes en medio ambiente (responsables directas da xestión dos ENP) como das encargadas da promoción turística. O deseño dunha eventual campaña promocional, coidadosamente pensada e discutida polos dous

departamentos, é fundamental para conquistar ó mesmo tempo o obxectivo de dar a coñecer os ENP sen transmitir a errónea imaxe de seren lugares relacionados coa banalidade e a chegada de grandes masas de visitantes cun limitado interese polo medio natural. Este delicado equilibrio pódese acadar se hai comunicación entre tódalas partes implicadas.

6) Ampliar a Rede Galega de Parques Naturais:

A Rede Galega de ENP sufriu unha importantísima ampliación coa inclusión dos lugares Natura 2000, que elevaron a porcentaxe de superficie protexida máis alá do 12% da superficie da Comunidade Autónoma. Con todo, non aconteceu o mesmo coa Rede de Parques Naturais. Desde hai bastantes anos existen proxectos máis ou menos claros a propósito da declaración de novos Parques Naturais en áreas da montaña oriental galega, que abranguen algunhas das comarcas máis deprimidas económica e socialmente de Galicia, e paralelamente o patrimonio natural e cultural mellor conservado. Sinaladamente, son frecuentes as mencións á inminente declaración de Parques Naturais en Ancares-Courel (que mesmo conta cun PORN aprobado) e no Macizo Central ourensán e Trevinca, pero que por diversas razóns non acaban de callar. Existe ampla oposición veciñal, como case sempre pasa en casos así, actitude que por certo xa tivo amplo eco nos medios de comunicación. Tamén existen iniciativas xa en marcha como a declaración das Reservas da Biosfera de Oscos, Eo e Terras de Burón, e a propiamente de Ancares (o nome completo é: Reserva da Biosfera dos Ancares Lucenses e Montes de Navia, Cervantes e Becerreá), pero que realmente non pasan de ser por agora meramente simbólicas, sen resultados concretos visibles. Velaí pois unha prioridade de acción nos vindeiros tempos: a ampliación dos ENP galegos mediante a declaración de novos Parques Naturais que poñan en valor amplos territorios en vías de abandono demográfico e valiosísimos dende o punto de vista patrimonial en todo o sentido da palabra. Isto enlaza directamente coa proposta de promoción da Rede Galega de ENP. Non hai un espazo ou espazos que se erixan como buque insignia, como paradigma da riqueza natural galega que “tiren” da demanda e sexan tan coñecidos e prestixiosos como para facer arraigar por asociación no imaxinario colectivo o valor do patrimonio natural galego en conxunto. Estes espazos si o

poden conseguir a medio e longo prazo polo seu volume, pola súa gran beleza, porque xa teñen un certo nome labrado, e porque están nos pórticos de entrada a Galicia dende o resto de España.

BIBLIOGRAFÍA

- ABAD GALZACORTA, M.; ALZÚA SORZABAL, A.; GIBAJA, J.J.; GUNDÍN, A. (2003b): “Peñas de Aia: estimación de la demanda recreativa y valoración económica”, en *Lurralde* N°26, pp 45-52.
- ABAD GALZACORTA, M.; ALZÚA SORZABAL, A.; GUNDÍN, A.; GIBAJA, J.J. (2003a): “Factores determinantes en el uso de espacios naturales: el caso del Parque Natural de Peñas de Aia”, en *Lurralde* N°26, pp 23-44.
- ALDREY VÁZQUEZ, J.A. (2006): *A poboación galega 1900-2005: cambio demográfico e implicacións territoriais*. Ir Indo Edicións, Vigo. 187 pp.
- ANEGÓN ESTEBAN, Mª C. (2003): *Sistema español de indicadores ambientales de turismo*. Ministerio de Medio Ambiente, Madrid. 336 pp.
- ARAQUE JIMÉNEZ, E.; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, J. D. (2000): “El Parque Natural de las Sierras de Cazorla, Segura y Las Villas. Una década de gestión territorial”, en VALLE BUENESTADO, B. (Coord.): *Geografía y espacios protegidos*, Asociación de Geógrafos Españoles (AGE), pp 17-32.
- ARCE, R.; DOMÍNGUEZ, R.; MENNITI, S.; et alt (1996): *El medio ambiente en España*. Escuela de Organización Industrial, Ediciones Mundi-Prensa, Madrid. 223 pp.
- ARIAS ASTRAY, A.; FERNÁNDEZ RAMÍREZ, B.: “La encuesta como técnica de investigación social”, en ROJAS TEJADA, A.J.; FERNÁNDEZ PRADOS, J.S.; PÉREZ MELÉNDEZ, C. (Eds.) (1998): *Investigar mediante encuestas. Fundamentos teóricos y aspectos prácticos*. Ed. Síntesis, Madrid, pp 31-49.
- AZQUETA OYARZUN, D. (1996): “Métodos para la determinación de la demanda de servicios recreativos de los Espacios Naturales”, en AZQUETA OYARZUN, D.; PÉREZ PÉREZ, L. (coords.): *Gestión de espacios naturales: la demanda de servicios recreativos*. McGraw-Hill, Madrid. pp 51-74.
- BADÁS FERNÁNDEZ, J. (1999): “Incidencias da política de protección medioambiental no mundo rural. O exemplo do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés”, en *Actores sociais e factores de cambio no medio rural*, Servizo de Publicacións, Universidade de Vigo. 325 pp.
- BALAGUER, P.; BAUZÁ, A.; GÓMEZ-PUJOL, L.; et alt (2002): “Los usos recreativos de la comarca de Lluç: caracterización socio-espacial de los usuarios de los espacios formales de ocio al aire libre”, en BLÁZQUEZ i SALOM, M. (Coord.): *Geografía y territorio: El papel del geógrafo en la escala local*, Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, pp 203-210.
- BARKE, M. (1997): “Espacios protegidos: el caso de Inglaterra y Gales”, en *Estudios Geográficos* Vol. LVIII, N°227, pp 147-182.
- BARRADO TIMÓN, D. A.; CASTIÑEIRA EZQUERRA, M. (1998): “El turismo: último capítulo de la idealización histórica de la naturaleza y el medio rural”, en *Revista de estudios agro-sociales* N°184, pp 37-64.
- BARRADO TIMÓN, D.A. (1997): “Los espacios naturales de Madrid: potencialidades y riesgos para los usos recreativos de cercanías” en *Anales de Geografía de la Universidad Complutense* N°17, pp 195-208.

- BARRADO TIMÓN, D.A. (2000): “El Parque Natural de la Cumbre, Circo y Lagunas de Peñalara (Madrid): un laboratorio para analizar la evolución de las relaciones entre espacios protegidos y turismo”, en VALLE BUENESTADO, B. (Coord.): *Geografía y espacios protegidos*, Asociación de Geógrafos Españoles (AGE), pp 33-45.
- BEIRAS TORRADO, X.M. (1972): *O atraso económico de Galicia*. Editorial Galaxia, Vigo. 209 pp.
- BERNABÉ GARCÍA, A.; VIÑALS BLASCO, M^a.J. (1999): “La planificación turística de los espacios naturales y rurales”, en en VIÑALS BLASCO, M^a.J.; BERNABÉ GARCÍA, A. (Coords.): *Turismo en espacios naturales y rurales I*, Universidad Politécnica de Valencia, pp 175-191.
- BLANCA, V; FERRIS, C. (2002): “Las infraestructuras turísticas y los equipamientos en los espacios naturales y rurales”, en VIÑALS BLASCO, M^a.J. (Coord.): *Turismo en espacios naturales y rurales II*, Universidad Politécnica de Valencia, pp 167-192.
- BLÁZQUEZ i SALOM, M. (1997): *Els usos recreatius i turístics dels Espais Naturals Protegits. L'abast de lleure al medi natural de Mallorca*. Departamento de Geografía y Ciencias de la Tierra, Universitat de les Illes Balears. Tese de doutoramento inédita.
- BLÁZQUEZ i SALOM, M. (1999): “Recreo al aire libre y conservación de la naturaleza en Europa Occidental”, en *Ería* N°49, pp 203-211.
- BLÁZQUEZ i SALOM, M. (2002a): “El turismo en Espacios Naturales Protegidos”, en *La actividad turística española en 2001*, AECIT, Madrid, pp 589-623.
- BLÁZQUEZ i SALOM, M. (2002b): “Uso público del patrimonio natural” en BLÁZQUEZ i SALOM, M. (Coord.): *Geografía y territorio: El papel del geógrafo en la escala local*, Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, pp 175-202.
- BOADA JUNCÁ, M.; BENAYAS DEL ÁLAMO, J. (2007): *Naturaleza y uso público: movilidad, impactos y propuestas*. Fundación Abertis, Barcelona. 136 pp.
- BOSQUE MAUREL, J. (1996): “En torno a los Espacios Naturales Protegidos”, en *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, Tomo CXXXII, pp 7-20.
- BOSQUE MAUREL, J. (1999): “El hombre y el medio en Sierra Nevada (Andalucía). Crisis y cambio”, en *Estudios Geográficos*, Vol. LX, N°235, pp 207-248.
- CABALAR FUENTES, M. (2009a): “Los Espacios Naturales Protegidos de Galicia y su papel en la protección del paisaje”. Comunicación presentada ás *III Jornades Turisme i Medi Ambient*, organizadas polo Institut d'estudis Ecològics, Palma de Mallorca (en prensa).
- CABALAR FUENTES, M. (2009b): “La figura de Paisaje Protegido en Galicia. Criterios empleados en su aplicación”, en *Actas del XXI Congreso de Geógrafos Españoles. Geografía, Territorio y Paisaje: el estado de la cuestión*. Universidad de Castilla-La Mancha, Ciudad Real. Pp 831-843 (CD-ROM)
- CABALAR FUENTES, M.; MARTÍ EZPELETA, A.; GARCÍA MARTÍNEZ, E. (2007): “Les caractéristiques socio-démographiques des espaces naturels protégés Dans les campagnes de faible densité en Galice (Espagne)”, en *Habiter et vivre Dans les campagnes de faible densité*, actas del 2º Coloquio Franco-Español de Geografía Rural. Clermont-Ferrand, Presses Universitaires Blaise Pascal. pp 101-114.

- CAMBRILS, J-C. (2002): “La planificación turística en los espacios naturales y rurales”, en VIÑALS BLASCO, M^a.J. (Coord.): *Turismo en espacios naturales y rurales II*, Universidad Politécnica de Valencia, pp 97-116.
- CÁNCER POMAR, L. (1999): *La degradación y la protección del paisaje*. Editorial Cátedra, Madrid. 247 pp.
- CAPARRÓS GASS, A.; CAMPOS PALACÍN, P. (2002): “Valoración de los usos recreativo y paisajístico en los pinares de la Sierra de Guadarrama” en *Estudios Agrosociales y Pesqueros* N°195, pp 121-146.
- CASADO DE OTAOLA, S. (1997): *Los primeros pasos de la ecología en España*. Ministerio de Agricultura, pesca y Alimentación, Madrid. 529 pp.
- CASALS COSTA, V. (1988): “Defensa y ordenación del bosque en España. Ciencia, naturaleza y sociedad en la obra de los ingenieros de montes durante el Siglo XIX”, en *Geocrítica* N°73, pp 5-62.
- CASTANYER VILA, J. (1991): “La planificación de espacios protegidos: un mandato legal”, en CASTROVIEJO, M. (ed.): *Prácticas para la planificación de Espacios Naturales*, ICONA, Madrid, pp 15-38.
- CEA D’ANCONA, M^a. A. (2004): *Métodos de encuesta. Teoría y práctica. Errores y mejora*. Editorial Síntesis, Madrid. 496 pp.
- Coloquio Hispano-Francés sobre espacios naturales (1989): *Supervivencia de los espacios naturales*. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid. 950 pp.
- CORRALIZA RODRÍGUEZ, J.A.; GARCÍA NAVARRO, J.; VALERO GUTIÉRREZ DEL OLMO, E. (2002): *Los Parques Naturales en España: conservación y disfrute*. Fundación Alfonso Martín Escudero, Madrid. 491 pp.
- CÓZAR VALERO, M. E. (2000): “Los recursos humanos en un Espacio Natural Protegido: Sierra Nevada” en *Cuadernos Geográficos de la Universidad de Granada* N°30, pp 325-346.
- CRESPO DE NOGUEIRA, E. (2007): “Turismo y Uso Público en la Red de Parques Nacionales. Reflexiones sobre una encrucijada”, en *Ambienta* N°62, pp 64-73.
- CRUZ ALBERDI COLLANTES, J. (2003): “El Parque Rural: un instrumento de vertebración de los sistemas urbanos” en *Documents d’anàlisi Geogràfica* N°42, pp 71-94.
- DE BENITO BASANTA, J. (Dir.) (2004): *Normativa Galega sobre Medio Ambiente*. Consellería de Medio Ambiente, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela. 1.464 pp (también disponible en CR-ROM).
- DE UÑA ÁLVAREZ, E; GONZÁLEZ CAÍÑA, J. (1999): “Valoración de la demanda estival en el Parque Baixa Limia-Serra do Xurés (Galicia-No Peninsular)”, en VENTURA, J.E. (Coord.): *Actas del VIII Coloquio Ibérico de Geografía*, Departamento de Geografía e Planeamento Regional, Universidade Nova de Lisboa, pp 369-374.
- DEL MORAL ITUARTE, L.; PEDREGAL MATEOS, B. (2002): “Nuevos planteamientos científicos y participación ciudadana en la resolución de conflictos ambientales”, en *Documents d’anàlisi geogràfica* N°41, pp 121-134.
- DIEGO LIAÑO, C.; GARCÍA CODRÓN, J.C. (2007): *Los Espacios Naturales Protegidos*. DaVinci, Mataró (Barcelona). 246 pp.

- Dirección Xeral de Desenvolvemento Sostible (2008): *Indicadores ambientais de Galicia 2007*. Xunta de Galicia, Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible, Santiago de Compostela. 228 pp.
- DONAT, M^a.P. (1999): “El papel de la interpretación ambiental en el desarrollo de actividades ecoturísticas”, en VIÑALS BLASCO, M^a.J.; BERNABÉ GARCÍA, A. (Coords.): *Turismo en espacios naturales y rurales I*, Universidad Politécnica de Valencia, pp 195-209.
- ESCUADERO GÓMEZ, L.A. (2005): “O valor da imaxe: un determinante para os destinos turísticos”, en SANTOS SOLLA, X.M. (Coord.) *Galicia en cartel. A imaxe de Galicia na cartelaría turística*. Universidade de Santiago de Compostela, pp 63-78.
- EUROPARC-España (2002): *Plan de acción para los Espacios Naturales Protegidos del Estado Español*. Fundación Fernando González Bernáldez, Madrid. 165 pp.
- EUROPARC-España (2004): *Evaluación del papel que cumplen los equipamientos de uso público en los Espacios Naturales Protegidos*. Informe elaborado por TALP comunicació baixo a dirección da oficina técnica de EUROPARC-España e a Área d'espais naturals da Diputació de Barcelona, Madrid. 70 pp.
- EUROPARC-España (2005a): *Manual sobre conceptos de uso público en los Espacios Naturales Protegidos*. Fundación Fernando González Bernáldez, Madrid. 94 pp.
- EUROPARC-España (2005b): *Diseño de Planes de Seguimiento en Espacios Naturales Protegidos. Manual para gestores y técnicos*. Fundación Fernando González Bernáldez, Madrid. 176 pp.
- EUROPARC-España (2005c): *Procedimiento de asignación de las categorías de manejo UICN a los Espacios Naturales Protegidos*. Oficina técnica de EUROPARC-España, Madrid. 50 pp.
- EUROPARC-España (2005d): *Integración de los Espacios Naturales Protegidos en la ordenación del territorio*. Fundación Fernando González Bernáldez, Madrid. 120 pp.
- EUROPARC-España (2006): *Evaluación del papel que cumplen los equipamientos de uso público en los Espacios Naturales Protegidos*. Fundación Fernando González Bernáldez, Madrid. 96 pp.
- EUROPARC-España (2008): *Anuario EUROPARC-España del estado de los Espacios Naturales Protegidos 2007*. Fundación Fernando González Bernáldez, Madrid. 224 pp.
- FARRA, F. (2002): “Parque Natural y turismo de masas: ¿compatibilidad?-Estudio de las relaciones entre el Parque Natural de las Lagunas de La Mata y Torrevieja y la estación balnearia de Torrevieja (España)”, en *Investigaciones Geográficas* N°29, pp 39-56.
- FERNÁNDEZ LEICEAGA, X; LÓPEZ IGLESIAS, E. (2000): *Estrutura económica de Galiza*. Edicións Laiovento, Santiago de Compostela. 596 pp.
- GALIANA MARTÍN, L. (1996): “Actualidad del paisaje en Francia. De la protección a la gestión paisajística del espacio rural”, en *Ería* N°39-40, pp 93-108.
- GARAU MUNTANER, J.M^a. (2002): “Diseño y propuesta de una encuesta para el estudio de la voz del cliente en el Parque Natural de S'albufera de Mallorca. Realización de un estudio cuantitativo y análisis de resultados de Julio de 2000”, en BLÁZQUEZ i SALOM, M. (Coord.): *Geografía y territorio: El papel del geógrafo en la escala local*, Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, pp 221-228.

- GARAY ZABALA, J.; MOLINA VÁZQUEZ, F. (1991): “Un modelo armónico de gestión de espacios protegidos: el sistema andaluz”, en CASTROVIEJO, M. (ed.): *Prácticas para la planificación de Espacios Naturales*, ICONA, Madrid, pp 49-64.
- GARAYO URRUELA, J.M. (2001): “Los Espacios Naturales Protegidos: entre la conservación y el desarrollo”, en *Lurralde* N°24, pp 271-293.
- GARCÍA URETA, A. (1999): *Espacios Naturales Protegidos: cuestiones jurídicas en la Ley 4/1989 de 27 de Marzo*. Instituto Vasco de Administración Pública, Oñati. 658 pp.
- GARCÍAS GOMILA, D. (1999): “Uso recreativo en los espacios naturales de Mallorca: el Área Natural de Especial Interés (ANEI) de Es Carnatge D’es Coll den Rabassa”, en *Papeles de Geografía* N°30, pp 47-65.
- GARZÓN GARCÍA, R. (2005): “Algunas implicaciones territoriales de la intervención administrativa en la gestión del Parque Natural de la Sierra de Cardena y Montoro (Córdoba)” en *Geographicalia* N°46, pp 51-75.
- GARZÓN GARCÍA, R.; ARIAS IBÁÑEZ, E. (2008): “La planificación y ordenación del uso público en espacios protegidos andaluces: contextualización global y análisis específico en la Sierra Norte de Sevilla” en *Cuadernos de Turismo* N°21, Universidad de Murcia. pp 33-65.
- GÓMEZ MENDOZA, J. (1992a): *Ciencia y política de los montes españoles: (1848-1936)*. ICONA, Madrid. 260 pp.
- GÓMEZ MENDOZA, J. (1992b): “El naturalismo forestal”, en GÓMEZ MENDOZA, J.; ORTEGA CANTERO, N. (dir.) (1992): *Naturalismo y geografía en España: (desde mediados del Siglo XIX hasta la Guerra Civil)*. Fundación Banco Exterior, Madrid. Pp 199-274.
- GÓMEZ-LIMÓN, F.J. (1997): *Usos recreativos en los Espacios Naturales: Frecuentación, factores explicativos e impactos asociados. El caso de la Comunidad de Madrid*. Universidad Autónoma de Madrid. Tese de doutoramento.
- GÓMEZ-LIMÓN, J. (2002): “La demanda turística en espacios naturales” en VIÑALS BLASCO, M^a.J. (Coord.): *Turismo en espacios naturales y rurales II*, Universidad Politécnica de Valencia, pp 117-137.
- GÓMEZ-LIMÓN, J. (2007): “El estado del uso público y el turismo en los Espacios Naturales Protegidos”, aula impartida no *Curso de Turismo Sostenible en Espacios Naturales Protegidos*, organizado polo Parque Nacional das Illas Atlánticas e impartido en Vigo (Pontevedra) do 17 ó 21 de Setembro de 2007.
- GONZÁLEZ GÓMEZ, M. (2003): “O territorio protexido nas Comunidades Autónomas”, en *Revista Galega de Economía* Vol. 12, N°2, pp 139-158.
- GONZÁLEZ RODRÍGUEZ, I.; FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, R.; SALVADORES RAMOS, R. (1995): *Guía de espacios naturais de Galicia*. Editorial Galaxia, Vigo. 250 pp.
- GONZÁLEZ YANCI, M. P. (1997): “El deterioro medioambiental de una zona de montaña como consecuencia de su actividad turística: el caso de la Sierra de Guadarrama”, en *Espacio, tiempo y forma*, Serie VI, Geografía, N°10, pp 121-128.
- GORDI i SERRAT, J. (1994): “La planificación del uso público en los Espacios Naturales Protegidos”, en *Actas del VII Coloquio de Geografía Rural*, pp 399-404.

- GORRÍA IPAS, J.; BIELZA DE ORY, V. (1996): “El Parque Nacional de Ordesa y Monte Perdido”, en *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, Tomo CXXXII, pp 93-118.
- HAMMIT, W.E.; COLE, D.N. (1987): *Wildland recreation. Ecology and management*. John Wiley & Sons, New York. 341 pp.
- HERNÁNDEZ BORGE, J. (1996): “A poboación”, en PÉREZ FARIÑA, M^a. L.; RODRÍGUEZ IGLESIAS, F.: *Galicia. Xeografía. Tomo XVII: Xeografía Xeral de Galicia*. Hércules de Ediciones, A Coruña, pp 268-311.
- HERNÁNDEZ BORGE, J. (2000): “Espacios Naturales Protegidos en La costa de Galicia”, en VALLE BUENESTADO, B. (coord.): *Geografía y espacios protegidos*, Asociación de Geógrafos Españoles (AGE), pp 185-193.
- HEUKEMES, N. (Coord.) (1993): *Loving them to death?. Sustainable tourism in Europe's Nature and National Parks*. EUROPARC, Grafenau (Alemania). 96 pp.
- HIDALGO MORÁN, S. (2006): *Uso Público en Parques Naturales. Análisis comparado de Andalucía y Castilla-León*. Departamento de Geografía, Universidad de Granada. Tese de doutoramento inédita.
- HOCKINGS, M.; STOLTON, S.; DUDLEY, N. (2000): *Evaluación de la eficacia. Marco de referencia para la valoración de la gestión de áreas protegidas*. UICN, Comisión Mundial sobre áreas protegidas, edición española do Organismo Autónomo Parques Nacionales, Madrid.
- IZCO SEVILLANO, J. (1996): “Fitoxeografía: orixe e distribución da flora galega”, en PÉREZ FARIÑA, M^a. L.; RODRÍGUEZ IGLESIAS, F.: *Galicia. Xeografía. Tomo XVII: Xeografía Xeral de Galicia*. Hércules de Ediciones, A Coruña, pp 204-227.
- IZQUIERDO VALLINA, J. (2007): “Modelo de desarrollo en los espacios protegidos”, en FERNÁNDEZ GARCÍA, A; ALONSO IBÁÑEZ, Mª R. (coords.): *El medio rural y la difusión urbana*. KRK ediciones, grupo de estudios sobre Territorio y Desarrollo Sostenible, Oviedo. pp 181-204.
- JILIBERTO HERRERA, R. (dir.) (2000): *Indicadores ambientales. Una propuesta para España*. Serie Monografías, Ministerio de Medio Ambiente, Madrid (2000). 146 pp.
- JUANATEY HEREDIA, D.; SANTOS SOLLA, X. M. (2005): “Turismo e cartelaría en Galicia”, en SANTOS SOLLA, X.M. (Coord.) *Galicia en cartel. A imaxe de Galicia na cartelaría turística*. Universidade de Santiago de Compostela, pp 13-40.
- JÚDEZ, L.; IBÁÑEZ, M.; PÉREZ-HUGALDE, C.; DE ANDRÉS, R.; URZAINQUI, E.; FUENTES-PILA, J. (2002): “Valoración del uso recreativo de un humedal español. Tests y comparación de diferentes métodos de valoración”, en *Estudios Agrosociales y Pesqueros* N°192, pp 83-104.
- JUNTA DE ANDALUCÍA (2003): *Gestión del uso público en la RENPA. Estrategia de acción*. Consejería de Medio Ambiente, Dirección General de la Red de Espacios Naturales Protegidos y Servicios Ambientales, Sevilla. 111 pp.
- JUNTA DE CASTILLA Y LEÓN (2002): *Programa Parques Naturales de Castilla y León*. Consejería de Medio Ambiente, Valladolid (Borrador).

- LACOSTA ARAGÜÉS, A.J. (1997): “Aprovechamiento turístico y conservación del patrimonio natural y cultural en los Parques Naturales Regionales franceses. El caso del Parque de Lorena”, en *Geographicalia* N°35, pp 129-148.
- LACOSTA ARAGÜÉS, A.J. (2002): “Uso, ordenación y gestión turística de un espacio protegido a partir del patrimonio cultural y natural: el Sitio Nacional de San Juan de la Peña (Huesca), en BLÁZQUEZ i SALOM, M. (Coord.): *Geografía y territorio: El papel del geógrafo en la escala local*, Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, pp 237-249.
- LARRUBIA VARGAS, R.; NAVARRO RODRÍGUEZ, S.; LUQUE GIL, A. M. (2001): “Desarrollo sostenible en espacios protegidos. La comarca malagueña de la Sierra de las Nieves”, en *Cuadernos Geográficos de la Universidad de Granada* N°31, pp 173-200.
- LÓPEZ ONTIVEROS, A. (1999): “El reto de la protección y gestión de los paisajes rurales andaluces”, en *Cuadernos Geográficos de la Universidad de Granada* N°29, pp 69-83.
- MACHADO CARRILLO, A. (1991): “Planes de Uso y Gestión. Aproximación de un planeamiento metodológico”, en CASTROVIEJO, M. (ed.): *Prácticas para la planificación de Espacios Naturales*, ICONA, Madrid, pp 315-322.
- MALLARACH CARRERA (coord.), (2008): *Protegits de fet o de dret? Primera avaluació del sistema d'espais naturals protegits de Catalunya*. Institució Catalana d'Historia Natural, Barcelona. 359 pp.
- MANZANO ARRONDO, V.:” Selección de muestras”, en ROJAS TEJADA, A.J.; FERNÁNDEZ PRADOS, J.S.; PÉREZ MELÉNDEZ, C. (Eds.) (1998): *Investigar mediante encuestas. Fundamentos teóricos y aspectos prácticos*. Ed. Síntesis, Madrid, pp 51-97.
- MARTÍN LOU, M^a.A.; LOZANO DE SAN CLETO, M^a.J. (2004): “Sensibilización medioambiental: encuesta de opinión sobre Espacios Naturales Protegidos en la Comunidad de Madrid”, en *Estudios Geográficos*, Tomo LXV, N°256, pp 556-565.
- MARTÍNEZ DE PISÓN, E. (2007): “Reflexión geográfica sobre los paisajes y los Parques Nacionales. Una mirada al futuro”, en MARTÍNEZ DE PISÓN, E.; ORTEGA CANTERO, N. (eds.) (2007): *La conservación del paisaje en los Parques Nacionales*. Universidad Autónoma de Madrid, Fundación Duques de Soria, Madrid, pp 9-36.
- MARTÍNEZ DE PISÓN, E. (Dir.) (1998): *Paisaje y medio ambiente*. Universidad de Valladolid. 152 pp.
- MAURÍN ÁLVAREZ, M. (1999): “Espacios naturales, ordenación territorial y desarrollo sostenible en la Asturias de hoy”, en *Ería* N°50, pp 291-303.
- MENOR TORIBIO. J. (1999): “La Directiva Hábitats 92/43 CE y la Red Natura 2000” en *Cuadernos Geográficos de la Universidad de Granada* N°29, pp 143-156.
- MERINO RUESGA, D. (1999): *Atlas de la naturaleza y del medio ambiente en España*. Editorial Espasa-Calpe, Madrid. 256 pp.
- MOLLÁ RUÍZ-GÓMEZ, M. (1992): “El conocimiento naturalista de la Sierra de Guadarrama. Ciencia, educación y recreo”, en GÓMEZ MENDOZA, J.; ORTEGA CANTERO, N. (dir.) (1992): *Naturalismo y geografía en España: (desde mediados del Siglo XIX hasta la Guerra Civil)*. Fundación Banco Exterior, Madrid. Pp 275-345.

- MORALES MIRANDA, J. (2005): “La interpretación del patrimonio tiene un significado claramente establecido”, aula impartida no Curso-Taller *Técnicas para a interpretación e presentación do patrimonio natural e cultural*, organizado polo Centro de Extensión Universitaria e Divulgación Ambiental de Galicia (CEIDA) en Santa Cruz (Oleiros, A Coruña) do 28 de Marzo ó 1 de Abril de 2005.
- MORANT, M. (2002): “Los Planes de Uso Público en Espacios Naturales Protegidos”, en VIÑALS BLASCO, M^a.J. (Coord.): *Turismo en espacios naturales y rurales II*, Universidad Politécnica de Valencia, pp 139-166.
- MOREIRA MADUEÑO, J.M.; BUENO MINGALLÓN, J.L.; SÁNCHEZ LECHUGA, P. (2007): *Hitos y tendencias del medio ambiente en Andalucía. Síntesis basada en indicadores ambientales*. Junta de Andalucía, Consejería de Medio Ambiente. Sevilla. 240 pp.
- MÚGICA DE LA GUERRA, M. (1993): *Modelos de demanda paisajística y uso recreativo en los Espacios Naturales*. Universidad Autónoma de Madrid. Tese de doutoramento inédita.
- MÚGICA, M.; DE LUCIO, J.V. (1992): “Tipología de los visitantes que acuden a los Parques Nacionales”, en *Quercus* N°78, pp 34-39.
- MULERO MENDIGORRI, A. (2001): “Los espacios naturales protegidos en Andalucía: evolución, caracterización geográfica y singularidades”, en *Ería* N°54-55, pp 141-157.
- MULERO MENDIGORRI, A. (2002): *La Protección de espacios naturales en España : antecedentes, contrastes territoriales, conflictos y perspectivas*. Editorial Mundi-Prensa, Madrid. 309 pp.
- MULERO MENDIGORRI, A. (2004): “Iniciativas internacionales para la protección de espacios naturales. Un análisis crítico de su aplicación en España”, en *Documents d'anàlisi Geogràfica* N°44, pp 167-187.
- MULERO MENDIGORRI, A.; GARZÓN GARCÍA, R. (2005): “Espacios naturales protegidos y desarrollo rural en España: los Planes de Desarrollo Sostenible”, en *Ería* N°68, pp 315-330.
- MUÑOZ FLORES, J.C. (2006): *Turismo y sostenibilidad en Espacios Naturales Protegidos: La Carta Europea de Turismo Sostenible en la Zona Volcánica de La Garrotxa y el Plan de Desarrollo Sostenible en Cabo de Gata-Níjar*. Instituto de Medio Ambiente, Universitat de Girona. Tese de doutoramento inédita.
- MUÑOZ SANTOS, M. (2008): *Evaluación y financiación del Uso Público en Espacios Naturales Protegidos. El caso de la Red Española de Parques Nacionales*. Departamento de Ecología, Universidad Autónoma de Madrid. Tese de doutoramento inédita.
- NAVARRETE MAZARIEGOS, J.; GONZÁLEZ ARENAS, J. (2003): *Valorando las áreas protegidas*. Visión Net, Madrid. 224 pp.
- NOGUÉ i FONT, J. (2007): “El paisaje como constructo social”, en NOGUÉ i FONT, J. (ed.) *La construcción social del paisaje*. Madrid, Biblioteca Nueva, pp 9-24.
- OJEDA RIVERA, J.F. (2000): “Espacios Naturales Protegidos y desarrollo sostenible”, en VALLE BUENESTADO, B. (Coord.): *Geografía y espacios protegidos*, Asociación de Geógrafos Españoles (AGE), pp 273-286.

- OJEDA RIVERA, J.F. (2001): “Educación ambiental en los distintos ámbitos rurales andaluces: aportaciones desde la Geografía”, en *Revista de Estudios Regionales* N°59, pp 189-214.
- ORELLA, J. L.; SIMÓN, J. C.; VAQUERO, J.; et alt (1998): “La lista nacional de lugares de la Directiva Hábitats 92/43 CE. Metodología y proceso de elaboración”, en *Ecología* N°12, pp 3-66.
- PADILLA GARCÍA, J.L.; GONZÁLEZ GÓMEZ, A.; PÉREZ MELÉNDEZ, C.: “Elaboración del cuestionario”, en ROJAS TEJADA, A.J.; FERNÁNDEZ PRADOS, J.S.; PÉREZ MELÉNDEZ, C. (eds.) (1998): *Investigar mediante encuestas. Fundamentos teóricos y aspectos prácticos*. Ed. Síntesis, Madrid, pp 115-140.
- PARDELLAS DE BLAS, X. (Dir.) (2006): *Turismo e Natureza na Eurorrexión Galicia e Norte de Portugal*. Servizo de Publicacións, Universidade de Vigo. 184 pp.
- PASCUAL TRILLO, J.A. (2007): *La gestión del uso público en Espacios Naturales*. Miraguano Ediciones, Madrid. 222 pp.
- PATIÑO ROMARÍS, C.A. (2002): “Los Espacios Naturales Protegidos de Galicia como focos de atracción ocio-turística: el Parque Natural del Complejo Dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán”, en *Turismo y transformaciones urbanas en el Siglo XXI*, Universidad de Almería, Servicio de Publicaciones. pp 313-324.
- PAÜL CARRIL, V. (2009) “El turismo en el Parque Natural do Invernadeiro. Situación heredada y perspectivas de cambio”, en *Cuadernos de Turismo* N°24, pp 135-167.
- PEÑARRUBIA IZA, J. M. (1996): “El régimen jurídico de los Espacios Naturales Protegidos”, en *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, Tomo CXXXII, pp 43-72.
- PÉREZ ALBERTI, A. (2000): “caracterización y marco legal de los espacios naturales de Galicia”, en VALLE BUENESTADO, B. (coord.): *Geografía y espacios protegidos*, Asociación de Geógrafos Españoles (AGE), pp 287-309.
- PÉREZ DE LAS HERAS, M. (1999): *La guía del Ecoturismo o cómo conservar la naturaleza a través del turismo*. Editorial Mundi-Prensa, Madrid. 277 pp.
- PIÑAR ÁLVAREZ, A. (2000): “Uso público y gestión en el área protegida de Sierra Nevada: una Geografía de desencuentros”, en *Cuadernos Geográficos de la Universidad de Granada* N°30, pp 365-398.
- PLAZA GUTIÉRREZ, J.I. (2000): “Espacios Naturales, territorio y desarrollo (Reflexiones teóricas y sobre formas de gestión. Algunos ejemplos de la región castellano-leonesa)”, en VALLE BUENESTADO, B. (Coord.): *Geografía y espacios protegidos*, Asociación de Geógrafos Españoles (AGE), pp 311-332.
- PNUMA (2000): *Perspectivas del medio ambiente mundial 2000: GEO 2000*. Ediciones Mundi-Prensa, Madrid. 398 pp.
- PULIDO FERNÁNDEZ, J.A. (2001): “La experiencia turística del Parque Natural de Cazorla, Segura y Las Villas”, en *La actividad turística española en 2000*, AECIT, Madrid, pp 551-565.
- PULIDO FERNÁNDEZ, J.A. (2003): “El turismo de naturaleza”, en *La actividad turística española en 2002*, AECIT, Madrid, pp 453-467.

- RODILLA, M.; VILLAPLANA, J. (2002): "Turismo y medio ambiente", en VIÑALS BLASCO, M^a.J. (Coord.): *Turismo en espacios naturales y rurales II*, Universidad Politécnica de Valencia, pp 7-46.
- RODRÍGUEZ DE LEMA BLANCO, G. (1991): "Elaboración del Plan Rector de Uso y Gestión del Parque Natural "Lago de Sanabria y sus alrededores" (Comunidad Autónoma de Castilla-León)", en CASTROVIEJO, M. (ed.): *Prácticas para la planificación de Espacios Naturales*, ICONA, Madrid, pp 275-290.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R. (1999): *A despoblación en Galicia: preocupación ou lóxica territorial*. Tórculo Artes Gráficas, Santiago de Compostela. 268 pp.
- RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, F. (2001): "Las montañas andaluzas en la encrucijada del desarrollo rural" en *Ería* N°54-55, pp 125-140.
- ROIG i MUNAR, F.X. (2003): "Análisis de la relación entre capacidad de carga física y capacidad de carga perceptual en playas naturales de la isla de Menorca", en *Investigaciones Geográficas* N°31, pp 107-118.
- ROMAGOSA CASALS, F. (2008): "Impactos de la frecuentación turística en el Parque Natural de los Aiguamolls de L'Empordà", en *Investigaciones Geográficas* N°46, pp 107-125.
- SANZ LARRUGA, F.J. (2002): "Protección de la biodiversidad y Derecho Ambiental en Galicia: comentarios a la ley gallega 9/2001 de conservación de la naturaleza (I)", en *Revista Xurídica Galega* N°34, pp 331-353.
- SANZ LÓPEZ, C. (1995): *Medio ambiente y sociedad: de la metáfora organicista a la preservación ecológica*. Comares, Granada. 174 pp.
- SOTELO NAVALPOTRO, J. A. (2000): "Problemas ecológicos de la conservación del patrimonio y del medio ambiente", en *Anales de Geografía de la Universidad Complutense* N°20, pp 193-215.
- SUCH CLIMENT, M^a.P. (2003): "Ordenación del uso público de un Espacio Natural Protegido en un destino turístico de masas: las Lagunas de Torrevieja y La Mata", en *Investigaciones Geográficas* N°30, pp 47-75.
- TOLÓN PECERRA, A.; GARCÍA LORCA, A. (2002): "La planificación turística en Espacios Naturales Protegidos", en *Estudios Geográficos*, Vol. LXIII, N°247, pp 303-320.
- TORRES LUNA, M^a.P.; PAZO LABRADOR, A. J.; SANTOS SOLLA, X. M. (1990): *Galicia: rexión de contrastes xeográficos*. Servizo de Publicacións, Universidade de Santiago de Compostela, 210 pp.
- UICN, ICONA (1994): *Parques para la vida: plan de acción para las áreas protegidas de Europa*. ICONA, Madrid. 150 pp.
- URTEAGA, L. (1987): *La tierra esquilmada: las ideas sobre la conservación de la naturaleza en la cultura española del Siglo XVIII*. Ediciones del Serbal, Barcelona. 221 pp.
- VIDAL ROMANÍ, J. R. (1996): "Xeomorfoloxía de Galicia", en PÉREZ FARIÑA, M^a. L.; RODRÍGUEZ IGLESIAS, F.: *Galicia. Xeografía. Tomo XVII: Xeografía Xeral de Galicia*. Hércules de Ediciones, A Coruña, pp 36-63.
- VILA i SUBIRÓS, J.; PINTÓ i FUSALBA, J. (1998): "El PEIN cinc anys després: balanç i perspectives", en *Documents d'anàlisi geogràfica* N°33, pp 237-242.

- XUNTA DE GALICIA (1999): *Estratexia Galega de Educación Ambiental*. Consellería de Medio Ambiente, Santiago de Compostela. 118 pp.
- XUNTA DE GALICIA (2000): *Estratexia galega para a conservación e uso sostible da biodiversidade*. Consellería de Medio Ambiente, Santiago de Compostela. 206 pp.
- XUNTA DE GALICIA (2006): *Plan de uso público do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés*. Consellería de Medio Ambiente, Dirección Xeral de Conservación da Natureza, Santiago de Compostela. 25 pp.

LEXISLACIÓN

- Directiva 92/43 CEE, de 21 de Maio de 1992, relativa á conservación dos hábitats e da flora e fauna silvestre (Directiva Hábitats).
- Directiva 79/409 CEE, de 2 de Abril de 1979, relativa á conservación das aves silvestres (Directiva Aves).
- Lei 7/2008, de 7 de Xullo, de Protección da Paisaxe de Galicia.
- Lei 9/2001, de 21 de Agosto, de Conservación da Natureza de Galicia
- Ley 4/1989, de 27 de Marzo, de Conservación de los Espacios Naturales y de la Flora y Fauna Silvestres.
- Ley 42/2007, de 13 de Decembro, de Patrimonio Natural y Biodiversidad.
- Plan de Ordenación dos Recursos Naturais da Illa de Cortegada e o seu contorno (aprobado por Decreto 88/2002, de 7 de Marzo).
- Plan de Ordenación dos Recursos Naturais da Serra de Enciña da Lastra (aprobado por Decreto 77/2002, de 28 de Febreiro).
- Plan de Ordenación dos Recursos Naturais das Illas Atlánticas (aprobado por Decreto 274/1999, de 21 de Outubro).
- Plan de Ordenación dos Recursos Naturais do Complexo dunar de Corrubedo e Lagoas de Carregal e Vixán (aprobado por Decreto 148/1992, de 5 de Xuño).
- Plan de Ordenación dos Recursos Naturais do Espacio Natural Fragas do Eume (aprobado por Decreto 211/1996, de 2 de Maio).
- Plan de Ordenación dos Recursos Naturais do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés (aprobado por Decreto 64/2009, de 19 de Febreiro).
- Plan de Ordenación dos Recursos Naturais do Parque Natural de Monte Aloia (aprobado por Decreto 274/2001, de 27 de Setembro).
- Plan de Ordenación dos Recursos Naturais do Parque Natural do Invernadeiro (aprobado por Decreto 166/1999, de 27 de Maio).
- Plan Director de la Red de Parques Nacionales (aprobado por Real Decreto 1803/1999, de 26 de Novembro).
- Plan Rector de Uso e Xestión do Parque Natural Baixa Limia-Serra do Xurés (aprobado por Decreto 155/1998, de 28 de Maio).
- Plan Rector de Uso e Xestión do Parque Natural do Monte Aloia (aprobado por Decreto 65/2009, de 19 de Febreiro).

ANEXO 1

CUESTIONARIO PARA OS DIRECTORES-CONSERVADORES DOS PARQUES DE GALICIA

CUESTIONARIO SOBRE O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA

Este cuestionario é realizado ós Directores-conservadores do Espazos Naturais Protexidos de Galicia con figura de Parque por un entrevistador individual, provisto de gravadora. Puntualmente, cando a pregunta o requira, tomará notas por escrito pero a intención da entrevista é que o entrevistado fale con amplitude dos temas que se someten ó seu parecer.

1. RECURSOS HUMANOS

- Cantas persoas se dedican ó uso público? Pensa que son suficientes?
- Dispón o parque dun técnico de uso público?
- O persoal de uso público asiste a cursos de formación?
- Proporción do persoal de uso público que forma parte da poboación local

2. EQUIPAMENTOS E SERVIZOS

- Pensa que son suficientes os equipamentos de uso público?

3. RECURSOS ECONÓMICOS

- Orzamento dedicado a uso público
- Qué proporción do orzamento total do parque se destina a uso público? Parécelle suficiente?

4. PLANIFICACIÓN E PROGRAMACIÓN

- De qué plans ou programas dispón o parque?
- Foron modificados recentemente ou serán modificados en breve? Sinalar diferenzas de enfoque entre plans anteriores e actuais, de ser o caso
- Existen programas dedicados á poboación local? (educación, formación, dinamización)
- Existe programa pedagóxico para as actividades de educación ambiental? A quen vai dirixido?

5. IDENTIDADE VISUAL E COMUNICACIÓN

- O parque dispón dunha identidade visual propia?
- Hai mecanismos de comunicación entre o parque e as entidades locais vinculadas coa súa xestión?
- Exponse información de actualidade sobre o parque e a súa entorna?

-O parque dispón dun plan de xestión ambiental para os equipamentos? Cantos dispoñen del? Dáse a coñecer ós visitantes?

6.VISITANTES

- Onde se realizan os conteos de visitantes e con qué método?
- Hai estudos de satisfacción do visitante?
- Hai estudos de demandas e actividades do visitante?
- En qué lugares do parque e momentos do ano hai máis afluencia de visitantes?
- Hai estudos de capacidade de carga dos visitantes?
- Limitase o número de visitantes?
- Hai estudos dos impactos dos visitantes?

7. PARTICIPACIÓN

- Existe voluntariado no Parque?
- Existe programa de participación? Mecanismos de participación que non sexan o Padroado ou Xunta Rectora

8. RELACIÓN COA ENTORNA

- Qué conflitos ou problemas existen entre uso público e conservación?
- Cómo é a relación entre o Parque e a poboación local? (valoración do Parque, conflitos de uso, restricións)

9.CONCLUSIÓN

- Cal é a súa visión sobre o estado do uso público no Parque?
- Melloras e cambios previstos no futuro sobre a xestión do uso público

PARQUE

DATA DA ENTREVISTA

MOITAS GRACIAS POLA SÚA COLABORACIÓN

ANEXO 2

CUESTIONARIO PARA OS TÉCNICOS DE USO PÚBLICO DOS PARQUES DE GALICIA

CUESTIONARIO SOBRE O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA

Este cuestionario é realizado ós técnicos de uso público dos Espazos Naturais Protexidos de Galicia con figura de Parque por un entrevistador individual, provisto de gravadora. No caso de que o Parque non dispoña dun técnico, a enquisa realízase a outra persoa encargada de tales tarefas (normalmente o propio Director-conservador). Puntualmente, cando a pregunta o requira, o entrevistador tomará notas por escrito pero a intención da entrevista é que o entrevistado fale con amplitude dos temas que se someten ó seu parecer.

1. RECURSOS HUMANOS

- Número de horas anuais dedicadas ó Espazo Protexido do técnico de uso público
- Nivel de formación do persoal de uso público en función das tarefas requiridas
- Número de cursos de formación continua ós que asiste o persoal de uso público e número medio de horas anuais de formación por traballador

2. EQUIPAMENTOS E SERVIZOS

- Lonxitude en metros dos sendeiros interpretativos
- Tipoloxía de equipamentos de uso público e número de equipamentos por tipoloxía
- Porcentaxe de equipamentos accesibles a persoas discapacitadas
- Porcentaxe de servizos (información, interpretación, educación ambiental) de cada equipamentos accesibles a persoas discapacitadas
- Adaptación do audiovisual do Parque para persoas con visión ou audición reducidas
- Publicacións das que dispón o Parque. Idiomas nas que están dispoñibles

3. IDENTIDADE VISUAL E COMUNICACIÓN

- Existencia de soportes específicos para expoñer información de actualidade sobre o Parque e a súa entorna

4. RELACIÓN COA ENTORNA

- Qué conflitos ou problemas existen entre uso público e conservación?
- Cómo é a relación entre o Parque e a poboación local? (valoración do Parque, conflitos de uso, restricións)

5.CONCLUSIÓN

- Cal é a súa visión sobre o estado do uso público no Parque?
- Melloras e cambios previstos no futuro sobre a xestión do uso público

PARQUE

DATA DA ENTREVISTA

MOITAS GRACIAS POLA SÚA COLABORACIÓN

ANEXO 3

ENQUISA PARA OS VISITANTES DOS PARQUES DE GALICIA

CUESTIONARIO SOBRE O USO PÚBLICO NOS ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS DE GALICIA

A **Universidade de Santiago** está levando a cabo un estudio sobre o estado do uso público nos Espazos Naturais Protexidos de Galicia. ¿Sería tan amable de adicar uns minutos a responder a unhas preguntas? Este cuestionario é anónimo e será de gran utilidade para mellorar os servizos e equipamentos disponibles para os visitantes dos Espazos Naturais Protexidos de Galicia.

INFORMACIÓN XERAL

P1. ¿É a primeira vez que visita este lugar?

- ☐ Si
☐ Non

P2. ¿Cantas veces o ten visitado con ésta?

- ☐ Dúas veces
☐ Tres veces
☐ Máis de tres veces

P3. A primeira vez que visitou o lugar, ¿cómo soubo vostede da súa existencia?

- ☐ Folletos/publicacións
☐ Oficina de turismo
☐ Aloxamento
☐ Familiares/amigos
☐ Publicidade
☐ Medios de comunicación (TV, radio, prensa, etc)
☐ Internet
☐ Coñezo o lugar de toda a vida
☐ NS/NC

P4. ¿Sabía vostede que éste lugar é un Espazo Natural Protexido?

- ☐ Si
☐ Non

P5. ¿Cal é o principal motivo polo que decidiu visitar este lugar?

- ☐ Pasar un día de campo
☐ Pasear e estar tranquilo
☐ Realizar unha actividade deportiva concreta
☐ Contemplar a paisaxe
☐ Coñecer mellor a zona
☐ Visitar algún elemento natural concreto (cascada, río, bosque, montaña...)
☐ Visitar algún monumento histórico
☐ Comprender mellor a natureza
☐ Organizar unha actividade social (comida, excursión, xogos, etc.)
☐ Outras ¿cales?: _____
☐ NS/NC

P6. ¿Qué actividades realizou durante a súa visita?

- ☐ Pasear e estar tranquilo
- ☐ Contemplan a paisaxe
- ☐ Practicar algún deporte ¿cal? _____
- ☐ Realizar unha ruta de sendeirismo
- ☐ Ver algún elemento natural concreto (cascada, río, bosque, montaña...)
- ☐ Ver algún monumento histórico
- ☐ Utilizar merendeiros e áreas de xogo e recreación
- ☐ Visitar o Centro de recepción/información do Parque
- ☐ Observar a fauna e a flora
- ☐ Outras ¿cales?: _____
- ☐ NS/NC

P7. ¿Qué lugares do Espazo Protexido visitou?

P8. ¿Canto tempo estivo vostede no Espazo Protexido?

- ☐ Menos de 1 hora
- ☐ Entre 1 e 2 horas
- ☐ Entre 2 e 3 horas
- ☐ Entre 3 e 5 horas
- ☐ Todo o día
- ☐ Máis de un día
- ☐ NS/NC

P9. No caso de pernoctar na comarca, ¿onde o vai facer?

- ☐ Non pasa a noite na comarca
- ☐ Hotel/hostal
- ☐ Apartamento de aluguer
- ☐ Cámping
- ☐ Casa de turismo rural
- ☐ Segunda residencia
- ☐ Casa de familia/amigos
- ☐ Domicilio particular (residentes na comarca)
- ☐ NS/NC

P10. ¿Ten pensado visitar algún outro lugar das cercanías aparte do Espazo Protexido?

- ☐ Si
- ☐ Non

P11. ¿Qué outros lugares das cercanías ten pensado visitar?

P12. ¿Qué é o que máis lle gustou do Espazo Protexido?

P13. ¿E o que menos lle gustou?

P14. Na súa opinión, nos lugares nos que estivo, ¿canta xente había?

- ☐ Estaba cheo de xente
- ☐ Moita xente
- ☐ O normal (nin moita nin pouca)
- ☐ Pouca xente
- ☐ Non había xente
- ☐ NS/NC

P15. ¿Cómo valora os seguintes aspectos do Espazo Protexido? (Valorar do 1 ó 5 o grao de satisfacción) (1: máxima insatisfacción, 5 máxima satisfacción)

- a) Centro de visitantes_____
- b) Información recibida_____
- c) Roteiros de sendeirismo_____
- d) Sinalización_____
- e) Atención do persoal_____
- f) Áreas recreativas_____
- g) Aparcamientos_____
- h) Cafetería/restaurante_____
- i) Grao de conservación do ENP_____

P16. En liñas xerais, ¿quedou vostede satisfeito coa visita? (Valorar do 1 ó 5 o grao de satisfacción) (1: máxima insatisfacción, 5 máxima satisfacción)

P17. ¿Qué deficiencias cre vostede que existen neste Espazo Protexido en canto a servizos e equipamentos destinados ós visitantes?

P18. ¿Qué melloras cre vostede que se deben introducir neste Espazo Protexido en canto a servizos e equipamentos destinados ós visitantes?

ENCADRE DO ENTREVISTADO/A

P19. Sexo

- ☐ Home
- ☐ Muller

P20. Grupo de idade

- ☐ 12-17 anos
- ☐ 18-24 anos
- ☐ 25-40 anos
- ☐ 41-65 anos
- ☐ Máis de 65 anos

P21. Ocupación sociolaboral

- ☐ Profesional liberal
- ☐ Empresario con 5 ou máis traballadores
- ☐ Autónomo/empresario <5 traballadores
- ☐ Funcionario/-a
- ☐ Empregado/obreiro
- ☐ Estudiante
- ☐ Desempregado/-a
- ☐ Ama de casa
- ☐ Xubilado
- ☐ Outros (indicar: _____)

P.22 Nivel de estudos

- ☐ Sen estudos
- ☐ Primarios
- ☐ Secundarios
- ☐ Ciclos de formación profesional
- ☐ Superiores universitarios

P23. Estado civil

- ☐ Solteiro/a
- ☐ Casado/a ou en parella
- ☐ Viúvo/a
- ☐ Separado/a ou divorciado/a

P24. Número de fillos

- ☐ Ningún
- ☐ 1 fillo
- ☐ 2 fillos
- ☐ 3 fillos
- ☐ Máis de 3 fillos

P25. Municipio de residencia: _____

P26. ¿Con quen acudiu a este Espazo Natural?

- ☐ Coa familia
- ☐ Cos amigos
- ☐ Coa parella
- ☐ Grupo/excursión organizada
- ☐ Vin só

MOITAS GRACIAS POLA SÚA COLABORACIÓN

